

**Armia Ludowa
w Powstaniu Warszawskim 1944**

Antoni Przygoński

Armia Ludowa w Powstaniu Warszawskim 1944

Warszawa 2008

Komitet Redakcyjny:

Tadeusz Pietrzak – przewodniczący

Zofia Dąbrowska

Krystyn Dąbrowa

Lech Kobyliński

Ryszard Zelwiański

© **Copyright** by PW-H „GRAF” – H. Czerski
and Antoni Przygoński

ISBN 978-83-928211-0-6

**Panu Profesorowi Adamowi Koseskiemu
składamy serdeczne podziękowanie
za udzielenie pomocy w wydaniu niniejszej książki**

Autor i Komitet Redakcyjny

Wydawca:

Przedsiębiorstwo Wydawniczo-Handlowe „GRAF” – Henryk Czerski

04-663 Warszawa, ul. Błękitna 87A

tel. 0-22 812 60 55

Druk:

Przedsiębiorstwo Poligraficzno-Wydawnicze „GRAF”

04-663 Warszawa, ul. Błękitna 87A

tel./fax 0-22 812 60 55, 0-501 376 898

e-mail: janusz.graf@wp.pl

Spis treści

Cz. I	Organizacja. Udział w walkach. Żołnierze. Współdziałanie z AK ...	7
	Wstęp	9
	Armia Ludowa w Warszawie przed wybuchem powstania	11
	Armia Ludowa (AL)	13
	Dowództwo Główne AL	15
	Sztab Główny AL	15
	Obwód I Warszawski	20
	Okręg 1 Warszawa	20
	Okręg 2 Warszawa Lewa Podmiejska	27
	Okręg 3 Warszawa Prawa Podmiejska	29
	Udział Armii Ludowej w powstaniu warszawskim 1944	33
	Wola	35
	Stare Miasto	41
	Żoliborz	65
	Mokotów, Ochota, Praga	111
	Śródmieście	129
	Zakończenie	273
Cz. II	Słownik Żołnierzy AL uczestników Powstania Warszawskiego 1944	285
	Wstęp	287
	Słownik: A [1–44]	291
	B [45–179]	294
	C [180–223]	304
	D [224–294]	307
	E [295–300]	312
	F [301–337]	312
	G [338–431]	315
	H [432–451]	322
	I [452–463]	324

J	[464–534]	325
K	[535–778]	331
L	[779–824]	347
Ł	[825–854]	350
M	[855–971]	352
N	[972–1040]	361
O	[1041–1075]	364
P	[1076–1180]	366
R	[1181–1243]	373
S	[1244–1460]	378
Ś	[1461–1469]	394
T	[1470–1501]	395
U	[1502–1506]	397
V		398
W	[1507–1639]	398
Z	[1640–1684]	407
Ż	[1685–1701]	411
Zestawienie źródeł		413
A. Archiwalia		413
B. Źródła publikowane		415
C. Pamiętniki, wspomnienia, relacje		419
D. Opracowania		431
Bibliografia prac autora		437
Wykaz skrótów		439

Cz. I

Organizacja

Udział w walkach

Żołnierze

Współdziałanie z AK

Wstęp

Studiami nad historią powstania warszawskiego autor tej książki zajmuje się od 1957 r. Bibliografia jego najważniejszych prac będących rezultatem tych studiów znajduje się w zestawieniu źródeł. W latach 1969-1974 powstała jego obszerna monografia o udziale Armii Ludowej w powstaniu warszawskim 1944, która z różnych względów nie została opublikowana. Zebrana wówczas bogata dokumentacja posłużyła do napisania także obecnej pracy. Obie one różnią się jednak od siebie. Tamta jest szeroko zakrojonym omówieniem tematu na tle całego powstania warszawskiego, ta stanowi raczej jego informacyjno-kronikarskie ujęcie.

Przy założeniu, że książka będzie miała charakter informacyjny, autor zdecydował się na przedstawienie udziału AL w powstaniu w każdej z dzielnic z osobna. W przeciwieństwie do Armii Krajowej, Armia Ludowa została bowiem zaskoczona przez bieg wydarzeń, nie miała wpływu na ich rozwój, a jej dowódcy i szeregowi żołnierze musieli działać w doraźnie zaistniałej sytuacji. Podział Warszawy objętej powstaniem na odosobnione ośrodki walki, niekorzystny także dla AK, dla AL miał daleko idące ujemne następstwa. Spowodował on, że jej zwartość organizacyjna w skali całego miasta uległa zerwaniu, a jej mobilizujące się z wielkim trudem sztaby i oddziały organizowały się w każdym z tych ośrodków odrębnie. Pomimo dążenia dowódców AL do zmiany tego stanu rzeczy, utrzymywał się on do końca powstania.

Działalność Armii Ludowej i związanych z nią organizacji (KRN, PPR, RPPS, ZWM) została więc omówiona w następujących rozdziałach: Wola, Stare Miasto, Żoliborz (wraz z Puszcą Kampinoską), Mokotów, Ochota, Praga (w jednym rozdziale) oraz Śródmieście. To ostatnie z Powiślem i Czerniakowem Górnym. Nietrudno zauważyć, że przy takiej strukturze książki, chronologia mogła być zachowana tylko wewnątrz poszczególnych rozdziałów i nie udało się uniknąć pewnych powtórzeń i nawiązań. Jest ich jednak niewiele. Niezbędne okazało się też podanie we wstępnym rozdziale podstawowych informacji o powstaniu Armii Ludowej, jej dowództwie, strukturze organizacyjnej i politycznym uwarunkowaniu. Omówiono tam też podstawową problematykę dotyczącą Obwodu Warszawskiego AL (jego okręgu stołecznego oraz obu okręgów podmiejskich), zwłaszcza w lipcu 1944 r., bezpośrednio przed wybuchem powstania sierpniowego w Warszawie. Każdy z rozdziałów kończy się wykazem składu zgrupowań Armii Ludowej walczących w danej dzielnicy, z podaniem obsady personalnej ich dowództw, oddziałów i służb.

Działalność Armii Ludowej w poszczególnych ośrodkach powstania jest ze zrozumiałych względów omawiana w powiązaniu z działalnością AK, Delegatury Rządu, a także PAL, KB oraz innych organizacji biorących udział w powstaniu. Aby uniknąć konieczności nadmiernego wchodzenia w problematykę ogólną powstania warszawskiego, każdy z rozdziałów rozpoczyna się bardzo zwięzłą charakterystyką danej dzielnicy, dotyczącą jej topografii, organizacji oraz miejsca w układzie całości sił powstania. Takiej charakterystyki

pozbawiona jest tylko Wola, która nie zdążyła zorganizować się w powstaniu, a większość jej terytorium znajdowała się przez cały czas we władaniu Niemców. Poza rejonem ulicy Okopowej, gdzie walczyło zgrupowanie Kedywu Komendy Głównej AK, jej obrona zakończyła się faktycznie już 6 sierpnia.

Książka w drugiej swej części zawiera Słownik żołnierzy AL uczestników powstania warszawskiego 1944 roku. Jest w nim 1701 not personalnych tych żołnierzy, traktujących prawie wyłącznie o ich działalności w powstaniu. Słownik ten powstał w trakcie prac nad książką i jest z nią integralnie związany, chociaż stanowi też samodzielną wyodrębnioną pozycję, z własnym wstępem edytorskim.

Armia Ludowa w Warszawie przed wybuchem powstania

Armia Ludowa (AL)

W obliczu zbliżania się do granic Polski frontu wschodniego, pod koniec 1943 r. nastąpiła konsolidacja sił rewolucyjnych. W wyniku porozumienia się komunistów (PPR), części lewicowych socjalistów (RPPS) i radykalnych ludowców (opozycja SL) powstała Krajowa Rada Narodowa (KRN). Uznała się ona za drugi, obok Delegatury Rządu na Kraj, ośrodek władzy w Polsce i wystąpiła z programem zbudowania po wojnie niepodległego państwa polskiego o charakterze ludowodemokratycznym.

Jako odpowiedniki KRN w terenie zostały powołane Rady Narodowe (wojewódzkie, miejskie, powiatowe i gminne), zaś podporządkowaną jej siłą zbrojną stała się Armia Ludowa (AL).

Dekrety o powołaniu AL, określeniu zasad organizacji i mianowaniu jej dowództwa, KRN uchwaliła 1 stycznia 1944 r. na swym inauguracyjnym posiedzeniu.

Podstawą utworzenia AL w terenie stała się organizacja wojskowa PPR Gwardia Ludowa (GL). W jej skład weszły także Milicja Ludowa RPPS i niektóre terenowe ogniwa Batalionów Chłopskich (BCh).

Na czele AL stały Dowództwo Główne i Sztab Główny, mieszczące się w Warszawie.

Struktura terytorialna AL składała się z obwodów, które dzieliły się na okręgi, a te z kolei na powiaty, miasta wydzielone, dzielnice, rejony lub tereny, grupowane niekiedy w podokręgi. Struktura bojowa natomiast – z sekcji, drużyn, plutonów, kompanii, batalionów i brygad. Podstawową jednostką bojową w AL był pluton. Tworzono także grupy bojowe do zadań specjalnych (zamachy, likwidacje, akty dywersji i sabotażu).

AL posiadała następujące obwody: I. Warszawski (trzy okręgi), II. Lubelski (trzy okręgi), III. Radomsko-Kielecki (trzy okręgi), IV. Krakowski (pięć okręgów), V. Śląski (cztery okręgi), VI. Łódzki (trzy okręgi).

Na czele obwodów i okręgów stały odpowiednie dowództwa i sztaby. W dowództwach AL znajdowali się przedstawiciele PPR. W jednostkach terytorialnych byli nimi z reguły odpowiedni sekretarze partii, a w oddziałach bojowych – kompaniach, batalionach i brygadach – zastępcy dowódców do spraw politycznych, zwani oficerami oświatowymi.

W marcu i czerwcu 1944 r. KRN wysłała do Moskwy swych przedstawicieli w celu uzgodnienia działań polityczno-wojskowych z kierownictwem Związku Patriotów Polskich (ZPP). Mieli oni zabiegać także o uznanie KRN przez rząd ZSRR oraz o uzyskanie uzbrojenia dla AL. W efekcie doprowadzono do wejścia ZPP w skład Krajowej Rady Narodowej oraz podporządkowania jej zwierzchnictwu Armii Polskiej w ZSRR. 21 lipca 1944 r. powołano Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego (PKWN); na mocy dekretu KRN, Armia Ludowa i Armia Polska w ZSRR zostały połączone w jednolite Wojsko Polskie (zwane dalej niezbyt ściśle Ludowym Wojskiem Polskim – LWP). Naczelnym

dowódcą WP został gen. dyw. Michał Żymierski, dotychczasowy naczelny dowódca AL.

W lipcu 1944 r. zostały wyzwolone wschodnie tereny Polski. Natarcie wojsk radzieckich i polskich w szybkim tempie zbliżało się do Warszawy. Do współdziałania z nimi przygotowywały się oddziały obwodu warszawskiego AL. W Sztabie Głównym AL na ogół sądzono, że Niemcy utrzymają się na linii Wisły. Odgłosy radziecko-niemieckiej bitwy pancernej pod Radzyminem i Wołominem wskazywały, że należy liczyć się także z możliwością przekroczenia już teraz przez Armię Czerwoną Wisły i wyzwolenia całej Warszawy.

W nocy z 27 na 28 lipca 1944 r. dowództwo AK zarządziło mobilizację swych sił w Warszawie, która została niebawem odwołana. Ludność miasta żyła w napięciu, oczekując na zapowiadane powstanie. Również w dowództwie AL liczone się z możliwością takiego rozwoju wydarzeń. Zarządzono wstępną mobilizację warszawskich oddziałów AL w dzielnicach Praga, Stare Miasto, Wola i Żoliborz. Zarządzenie to wkrótce cofnięto, nakazując jedynie „bycie w pogotowiu”.

Tymczasem dowództwo AK podjęło nieodwracalne już decyzje, o których dowództwo AL nie zostało powiadomione. 1 sierpnia 1944 r. o godzinie 17.00 stołeczne oddziały Armii Krajowej wystąpiły do walki o samodzielne wyzwolenie Warszawy. Rozpoczęło się powstanie warszawskie. Armia Ludowa wzięła w nim aktywny udział.

Dowództwo Główne AL

Dowódca naczelny generał dywizji Rola – Michał Żymierski

(członek Prezydium KRN, w VI 1944 skierowany do delegacji KRN w Moskwie, od 24 VII t.r. naczelny dowódca LWP)

Zastępca naczelnego dowódcy, szef Sztabu Głównego – pułkownik, generał brygady Witold – Franciszek Jóźwiak

(członek Sekretariatu KC PPR, od 30 VII 1944 na terenach wyzwolonych, od połowy VIII t.r. komendant główny Milicji Obywatelskiej)

Przedstawiciel KRN – vakat

(miał nim być reprezentant opozycji SL Jan Czechowski, w VI 1944 skierowany do składu delegacji KRN w Moskwie, od 24 VII t.r. reprezentował KRN w Naczelnym Dowództwie LWP)

Sztab Główny AL

Szef Sztabu Głównego

pułkownik, generał brygady Witold – Franciszek Jóźwiak

(członek Sekretariatu KC PPR, od 30 VII 1944 na terenach wyzwolonych)

Zastępca szefa Sztabu Głównego

podpułkownik Ignac – Ignacy Loga-Sowiński

(członek KC PPR, członek Dowództwa Głównego GL, 12 VII 1944 skierowany na Lubelszczyznę jako pełnomocnik KC PPR i przedstawiciel Sztabu Głównego AL)

P.o. szefa Sztabu Głównego

major Witek – Józef Małecki

(od 30 VII 1944; w czasie powstania warszawskiego nie pełnił tej funkcji)

Przedstawiciel KC PPR w Sztabie Głównym AL

porucznik Ola – Helena Kozłowska

(30 VII 1944 nie objęła tej funkcji)

Kwatera Główna

Komendant porucznik Teoch – Teodor Kufel

Biuro Sztabu

Kierownik porucznik Lena – Helena Wolińska

(od 30 VII 1944 na terenach wyzwolonych)

Oddział I Operacyjny

Szef podpułkownik Grzegorz – Grzegorz Korczyński

(26 VI 1944 mianowany dowódcą Obwodu II, od początków VII t.r. w Lubelskiem)

Wydział operacyjny

Szef major dyplomowany Lewar – Andrzej Molenda
(od początku VII 1944 w Lubelskiem, szef sztabu obwodu II)

Wydział szkoleniowy

Szef major Zygmunt – Zygmunt Duszyński

Oddział II Informacyjny

Szef major Orka – Marian Spychalski

(15 III 1944 delegowany do Moskwy jako przedstawiciel KC PPR i dowództwa AL, od V t.r. w Moskwie w składzie delegacji KRN)

Zastępca szefa, p.o. szefa kapitan Dobry – Bogusław Henryk Buczyński

Szef biura (kancelarii)

porucznik Nata – Stanisława Sowińska
(od 15 III 1944 p.o. szefa Oddziału II w kontaktach z KC PPR)

Wydział wojskowy

Szef porucznik Andrzej – Jerzy Fonkowicz
(3 VII 1944 aresztowany przez Niemców)
P.o. szefa podporucznik Mirosław – Władysław Romanowski

Wydział polityczny

Szef podporucznik Cichy – Leszek Guzicki

Wydział gospodarczy

Szef kapitan Adam – Alfred Jaroszewicz

Wydział obrony ogólnej

Szef kapitan Zych – Włodzimierz Lechowicz

Grupa bojowa (pluton – dwie drużyny – cztery sekcje)

dowódca porucznik Konrad – Jerzy Fonkowicz
zastępca dowódcy, dowódca podporucznik Mirosław – Władysław Romanowski

Oddział III Organizacyjny

Szef major Wiktor – Paweł Kuźnicki
(od końca VII 1944 na terenach wyzwolonych)

Szefowie wydziałów: organizacyjnego, personalnego i mobilizacyjnego nie zostali mianowani.

Wydział Żeńskich Jednostek Wojskowych (ŻJW)

Szef porucznik Wanda – Janina Bier
(aresztowana w pierwszych dniach V 1944 przez Niemców, 17 VI t.r. rozstrzelana w ruinach getta)

Zastępca szefa, szef porucznik Jaga – Jadwiga Koszutska

Oddział (pluton) instruktorek (sekcje: mokotowska, praska, śródmiejska i żoliborska)

Dowódca podporucznik Hanka – Anna Lanota

Oddział IV Zaopatrzenia i Broni

Szef major Witek – Józef Małecki

(od 29 VII 1944 p.o. szefa Sztabu Głównego)

Wydział zaopatrzenia

Szef porucznik Stach – Zbigniew Paszkowski

Centralne Laboratorium Uzbrojenia GL

Szef kapitan Krzysztof – inż. Ryszard Gdulewski

Zastępca szefa podporucznik Jerzy – Jerzy Lipka

(w I 1944 ze względów bezpieczeństwa zaprzestało działalności)

Centralne Laboratorium Uzbrojenia AL

Szef kapitan Edward – inż. Edward Lanota

Zastępca szefa podporucznik Bolek – inż. Bolesław Jarnuszkiewicz

Komórka map

Kierownik kapitan Karol – Teodor Naumienko

(w VI 1944 mianowany dowódcą Okręgu 3 Warszawa Prawa Podmiejska, lecz funkcji tej faktycznie nie objął)

Wydział sanitarny (Sanitariat)

Szef porucznik Jacek – lekarz Tadeusz Jan Wolański

Oddział (pluton) bojowy (w tym dwie sekcje minerskie)

Dowódca kapitan Edward – Edward Lanota

Zastępca dowódcy podporucznik Grad – Arkadiusz Degler

Oddział V Propagandy

Szef major Maciej – Stanisław Nowicki

Wydział propagandy

Szef porucznik Czesław – Władysław Jagiełło

Pismo: „Instruktor dla propagandzistów w Armii Ludowej”

Wydział prasowy

Szef porucznik Borowy – Piotr Borowy

Pisma: „Armia Ludowa”, „Gwardzista”, „Wiadomości radiowe”

Komitet redakcyjny

Przewodniczący major Stanisław Nowicki

Członkowie: Florentyna Bieńkowska, porucznik Piotr Borowy, kapitan Michał Ekler, porucznik Anastazy Matywiecki, kapitan Stanisław Nienaltowski, porucznik Andrzej Weber

Oddział VI Bezpieczeństwa

Szef kapitan Korab – Stanisław Kurland

Zastępcy szefa:

kapitan Stefan – Stefan Zygmunt Kurowski

porucznik Ludwik – Aleksander Wolski

Kancelaria

Kierownik sierżant Baśka – Barbara Mołojec

Wydział bezpieczeństwa

Szef porucznik Ludwik – Aleksander Wolski

Wydział kontrwywiadu

Szef kapitan Stefan – Stefan Zygmunt Kurowski

Zastępca szefa starszy sierżant Jaś Czarny – Mieczysław Watraszek

Oddział (pluton) bojowy

Dowódca sierżant Kuba – Henryk Jankowski

Służba techniczno-Wydawnicza

Szef kapitan Hiszpan – Henryk Woźniak

Zastępca szefa podporucznik Krzysztof – Jan Wesołowski

Współpracownicy: plutonowa Wanda – Bronisława Kowalska, podporucznik Halina – Halina Lachowska, podporucznik Bronka – Kazimiera Strzyżewska, podporucznik Małgosia – Maria Turlejska, sierżant Natalia – Halina Wiśniewska.

Służba ta prowadziła głównie działalność wydawniczą. W VII 1944 posiadała w Warszawie cztery drukarnie, w tym jedną na Starym Mieście.

W zakresie rozpowszechniania wydawnictw, legalizacji i łączności radiowej Sztab Główny AL korzystał z aparatu technicznego Komitetu Centralnego PPR:

Centralny Kolportaż PPR i AL

Kierownik podporucznik Andrzej, Stach – Stanisław Januszewski

(w VII 1944 mianowany sekretarzem PPR na Okręg Warszawa Lewa Podmiejska, z uwagi na wybuch powstania funkcji nie objął)

Kierownik porucznik Karol – Antoni Parol

Współpracownicy: Mietek – Mieczysław Dudek, Czarna Zośka – Zofia Klimczewska, Maryla – Maria Kordala, Lenka – Eleonora Kranc, Jasna – Zofia Kręglewska, Zygmunt – Zygmunt Kręglewski, Cechna – Janina Królikowska, Arnold – Józef Kuśmierek

Centralna Paszportówka

Kierownik podporucznik Maria – Helena Płotnicka

Tajna wytwórnia dokumentów

Porucznik Marian – inż. Czesław Strzelecki, Anna – Zofia Strzelecka

Łączność radiowa

Kierownik Marta – Jadwiga Mijał

Współpracownicy (radiotelegrafiści): Jurek – Feliks Kononowicz, Krysia – Krystyna Matysiak (aresztowana 5 VII 1944, rozstrzelana), Olek – Adolf Matysiewicz, Jadwiga – Janina Matysiewicz, Mała Zula – Zuzanna Płosarek, Kłós – Maria Żmyrko (aresztowana w IV 1944, rozstrzelana).

Obwód I Warszawski

Obejmował terytorium Warszawy i województwa warszawskiego. Nie posiadał samodzielnego dowództwa i sztabu, jego trzy okręgi podlegały bezpośrednio Dowództwu Głównemu i Sztabowi Głównemu AL. Były to:

Okręg 1 Warszawa Miasto;

Okręg 2 Warszawa Lewa Podmiejska;

Okręg 3. Warszawa Prawa Podmiejska.

Linie rozgraniczenia obu okręgów podmiejskich stanowiła rzeka Wisła.

Okręg 1 Warszawa

Powstał w oparciu o dotychczasowe warszawskie organizacje Gwardii Ludowej PPR (GL-PPR) i Gwardii Ludowej Związku Walki Młodych (GL-ZWM). W IV 1944 w jego skład weszła także część Milicji Ludowej RPPS, która poparła nową władzę tej partii, związane z KRN.

Przy założeniu statutowym, iż każdy członek PPR, RPPS i ZWM był żołnierzem AL, siły ogólne Armii Ludowej w Warszawie liczyły: 1100 żołnierzy AL-PPR, 500 żołnierzy AL-RPPS i 400 żołnierzy AL-ZWM. Razem około 2000 żołnierzy. Były to tzw. siły AL w garnizonach. Z tego w oddziałach bojowych Okręgu było: 205 żołnierzy z AL-PPR, 271 żołnierzy z AL-ZWM i 76 żołnierzy z ML RPPS. W sumie 552 żołnierzy. Trzeba pamiętać również, że działający na terenie Warszawy Sztab Główny AL miał w podległych sobie komórkach, służbach i grupach bojowych około 150 żołnierzy.

Warszawska organizacja AL-PPR składała się z siedmiu dzielnic, którymi dowodzili: 1. Śródmieście – porucznik Adam – Stanisław Kosiakiewicz; 2. Żoliborz – podporucznik Rebus – Zbigniew Mierzwiński; 3. Praga – podporucznik Witold – Stefan Niewiadomski; 4. Mokotów – podporucznik Roman – Stanisław Sikorski; 5. Ochota – podporucznik Sęk – Stanisław Sękowski; 6. Powiśle – vacat; 7. Wola – podporucznik Stasiek – Stanisław Majewski.

Organizacja AL-ZWM, którą dowodził porucznik Marcin – Bohdan Skowroński, obejmowała cztery dzielnice i wydzielony oddział bojowy „Czwartacy” w sile kompanii, którego dowódcą był porucznik Konrad – Lech Kobylński. W dzielnicach dowodzili: a) na Woli podporucznik Witek – Wacław Pałatyński; b) na Pradze sierżant Antek – Witold Borowski; c) na Żoliborzu starszy sierżant Janek – Jan Chyliński; d) na Mokotowie starszy sierżant Robert – Roman Muchin. W VII 1944 nastąpiła zamiana dowódców w dzielnicach Praga i Żoliborz: Chyliński objął dowództwo dzielnicy praskiej, a Borowski żoliborskiej.

Przewodniczącą warszawskiej organizacji ZWM była Kasia – Zofia Jaroszewicz, w dzielnicach zaś: na Woli Hanka – Eleonora Kazała, na Pradze Staszek – Henryk Sztraj, na Żoliborzu Jarek – Lech Strojcki, na Mokotowie

Karol – Czesław Frankowski. W Warszawie działał również Zarząd Główny ZWM, którego przewodniczącą była Danka – Zofia Jaworska. W Krajowej Radzie Narodowej ZWM był reprezentowany przez Jantę – Helenę Jaworską. W kole instruktorskim ZG ZWM działali: Ewa – Janina Balcerzak, Stefa – Helena Balicka, Joasia – Krystyna Dąbrowska, Julia – Alicja Duchińska, Artur – Edward Jaworski, Hanka – Hanna Morawska, Marta – Marta Tarłowska.

Milicja Ludowa RPPS była w Warszawie dowodzona przez porucznika Żarłoka – Ryszarda Suskiego. W skład stołecznej komendy ML RPPS wchodził także: porucznik Leszek – Jan Szelubski, kapitan Szwed – Jan Szaniawski, sekretarz KC RPPS porucznik Dąbek – Michał Szyszko oraz porucznik Czesław – Władysław Jagiełło. Z grup bojowych ML RPPS na Kole, Woli i Żoliborzu utworzono w IV 1944 kompanię, nad którą dowództwo objął porucznik Suski. Jego zastępcą został podporucznik Wieńczysław – Jan Fotek. W tym czasie dowództwo Okręgu 1 AL przystąpiło do rozbudowy kompanii „Czwartaków” w batalion. Oprócz istniejących pododdziałów wywodzących się z ZWM, wcielono do niego napływające do AL grupy młodzieży lewicowej z AK, KOP, PAL i OW PPS, tworząc dwie kompanie – 1 i 2. Kompania ML RPPS porucznika Suskiego została włączona do batalionu „Czwartaków” jako kompania 3. Jednocześnie porucznik Szelubski i kapitan Szaniawski zostali skierowani do sztabu Okręgu (pierwszy na stanowisko szefa sztabu, a drugi jako oficer operacyjny), a porucznik Jagiełło do Sztabu Głównego AL (jako szef wydziału propagandy w Oddziale V Sztabu).

Poza wspomnianą kompanią, Milicja Ludowa RPPS wprowadziła do AL trzy drużyny. Dowodzili nimi: na Ochocie plutonowy Maks – Jerzy Żegliński, na Powiślu podporucznik Lisowski – Eugeniusz Szczypiński, na Pradze sierżant Stanisławski – Stanisław Sankowski.

W VII 1944 dowództwo Okręgu 1 AL Warszawa dokonało nowego podziału terytorialnego. Dzielnice zastąpiono podokręgami. Zniesiono dotychczasową odrębność organizacyjną AL-ZWM. Dowódcy dotychczasowych dzielnicowych oddziałów AL-ZWM zostali podporządkowani właściwym dowódcom podokręgów. Żołnierze tych oddziałów mieli być wcieleni do linowej struktury Okręgu, co nastąpiło już w czasie powstania warszawskiego.

Dowództwo, sztab, obsada podokręgów i istniejących oddziałów bojowych Okręgu przedstawiała się w tym czasie następująco:

Dowództwo Okręgu:

Dowódca major Ryszard – Bolesław Kowalski

Przewodniczący Warszawskiej Rady Narodowej porucznik Stalski – Kazimierz Przybył

Sekretarz Komitetu Warszawskiego PPR porucznik Krystyna – Izolda Zofia Kowalska

Sekretarz Komitetu Centralnego RPPS porucznik Dąbek – Michał Szyszko

Sztab Okręgu:

porucznik Leszek – Jan Szelubski (szef sztabu), kapitan Szwed – Jan Szaniawski (oficer operacyjny), porucznik Adam – Stanisław Kosiakiewicz (oficer informacji), porucznik Marcin – Bohdan Skowroński (oficer organizacyjny), podporucznik Cienki – Leon Wrzosek (oficer zaopatrzenia), porucznik Szczęsny – Szczęsny Dobrowolski (oficer propagandy), porucznik Maciek – Feliks Kędziorek (oficer bezpieczeństwa). Oficerowie wyszkolenia bojowego – podporucznicy: Stefan – Stefan Eugeniusz Miller, Waldek – Waldemar Nerwiński. Oficerowie do zleceń – podporucznicy: Karol – Karol Grabski, Arnold – Józef Kuśmierek. Oficerowie oświatowi – podporucznicy: Ewa – Janina Balcerzak, Julia – Helena Balicka, Maciek – Leon Borejsza, Adam – Stanisław Brückner, Inka – Alicja Duchńska, Wik – Wiktor Grodzicki, Hela – Helena Jaworska, Lit – Czesław Kaczor, Rafał – Eugeniusz Kembrowski, Hanka – Hanna Morawska, Grzegorz – Wacław Poterański, Krystyna – Leontyna Strusińska. Oficerowie służby sanitarnej – lekarze: Ewa – Irena Diamant, Władek – Ludwik Garmada, Felek – Stanisław Sierpiński, Kazik – Kazimierz Szczypiorski, Milan – Jerzy Suchanek. Adiutant dowódcy Okręgu: starszy sierżant Leon – Leon Głowacki.

Oddziały dyspozycyjne sztabu Okręgu:

- A. Grupa specjalna (pluton – dwie drużyny)
 - Dowódca porucznik Skóra – Niemir Bieliński,
 - Zastępca dowódcy sierżant Bogdan – Bolesław Paszkowski,
 - Dowódcy drużyn – sierżanci: Władek – Wacław Pieścik, Tadek – Tadeusz Reszko.
- B. Batalion „Czwartacy” (trzy kompanie)
 - Dowódca porucznik Konrad – Lech Kobylński,
 - Zastępca liniowy podporucznik Gustaw – Edwin Rozłubirski,
 - Zastępca polityczny porucznik Ola – Helena Kozłowska.
 - Adiutant dowódcy plutonowy Zbyszek – Zbigniew Kulesza-Łowysz.

Kompania 1 (trzy plutony)

Dowódca podporucznik Mirek – Lech Matawowski,
Zastępca dowódcy podporucznik Heniek – Edward Baczyński,
Dowódcy plutonów: sierżant Bosko – Stanisław Boskowski, starszy sierżant Jureczek – Jerzy Olechniewicz, starszy sierżant Stasiek – Stanisław Sulima.

Kompania 2 (trzy plutony)

Dowódca podporucznik Tadek – Tadeusz Pietrzak,
Zastępca dowódcy podporucznik Politrak – Henryk Trocewicz,

Dowódcy plutonów: sierżant Marian – Eugeniusz Liszczak, starszy sierżant Don Kichot – Henryk Sipiak, starszy sierżant Juliszka – Julian Wyżykowski.

(20 VII 1944 grupa wydzielona kompanii licząca 22 żołnierzy, dowodzona przez podporucznika Pietrzaka, wyruszyła po broń w okolice Dęblina i wkrótce znalazła się na terenach wyzwolonych).

Kompania 3 (trzy plutony)

Dowódca porucznik Żarłok – Ryszard Suski,

Zastępca dowódcy podporucznik Wieńczysław – Jan Fotek,

Dowódcy plutonów: sierżant Robert – Jerzy Fotek, starszy sierżant Herbert – Zdzisław Fotek, podporucznik Walter – Mieczysław Kutzner.

Podokręgi:

Podokrąg I Śródmieście

Dowódca porucznik Adam – Stanisław Kosiakiewicz,

Sekretarz Komitetu Dzielnicowego PPR (KD PPR) sierżant Paweł – Stanisław Stefaniuk.

Oddziały:

Pluton AL-PPR

Dowódca podporucznik Bronisław – Ryszard Więckowski.

Sekcja ŻJW

Dowódca podporucznik Hanka – Anna Lanota

Podokrąg II Żoliborz

Dowódca porucznik Marcin – Bohdan Skowroński,

Dekretarz KD PPR podporucznik Wujek – Marcin Żyrek,

Dowódca AL ZWM sierżant Antek – Witold Borowski.

Oddziały:

Pluton AL-ZWM (żoliborski)

Dowódca sierżant Bożena – Irena Puchalska,

Pluton AL-ZWM (marymoncki)

Dowódca starszy sierżant Wiktor – Zygmunt Melon,

Pluton AL-PPR (Bielany)

Dowódca sierżant Brzoza – Jan Brzeziński,

Drużyna ŻJW

Dowódca sierżant Ada – Wanda Mariańska

Podokrąg III Wola

Dowódca podporucznik Stach – Stanisław Majewski,
Sekretarz KD PPR podporucznik Władek – Władysław Dworakowski,
Dowódca AL-ZWM podporucznik Witek – Wacław Pałatyński.

Oddziały:

Pluton AL-PPR

Dowódca podporucznik Jerzy – Jerzy Lipka,

Pluton AL-PPR

Dowódca podporucznik Marek – Stanisław Bajszcak,

Pluton AL-ZWM

Dowódca sierżant Janek – Remigiusz Niedźwiedzki,

Pluton AL-ZWM

Dowódca sierżant Kamil – Henryk Ochmański.

Podokrąg IV Ochota

Dowódca podporucznik Sęk – Stanisław Sękowski,
Sekretarz KD PPR starszy sierżant Jurek – Ryszard Łapkowski.

Oddziały:

Drużyna AL-PPR

Dowódca sierżant Waler – Walery Sobczak,

Zastępca starszy sierżant Stary – Stefan Szałek,

Dowódcy drużyn: 1. sierżant Róża – NN, 2. sierżant Ryszard – Jan Abramczyk, 3. sierżant Marynarz – NN.

Podokrąg V Mokotów

Dowódca podporucznik Roman – Stanisław Sikorski,
Zastępca podporucznik Heniek – Zbigniew Straus,
Sekretarz KD-PPR podporucznik Teresa – Irena Sawicka,
Dowódca AL-ZWM starszy sierżant Robert – Roman Muchin.

Oddziały:

Pluton AL-ZWM

Dowódca podporucznik Heniek – Zbigniew Straus,

Sekcja ŻJW

Dowódca plutonowa Sewa – Ewa Grochowska.

Podokrąg VI Powiśle

Dowódca podporucznik Rebus – Zbigniew Mierzwiński,
Sekretarz KD PPR porucznik Stach – Stanisław Koruszko.

Oddziały:

Drużyna AL-PPR

Dowódca starszy sierżant Kara – Zdzisław Salwa,

Drużyna AL-PPR (port czerniakowski)

Dowódca plutonowy Dzik – Józef Dzikowski,

Drużyna AL-RPPS

Dowódca podporucznik Lisowski – Eugeniusz Szczygieski.

Podokrąg VII Praga Centralna

Dowódca podporucznik Adam – Jerzy Gontarski,

Sekretarz KD PPR starszy sierżant Ryszard – Władysław Orzeszek

Oddziały:

Pluton AL-PPR

Dowódca starszy sierżant Ryszard – Władysław Orzeszek

Drużyna ŻJW

Dowódca sierżant Alina – Łucja Mlinowska

Podokrąg VIII Praga Północ

Dowódca podporucznik Witold – Stefan Niewiadomski

Sekretarz KD PPR starszy sierżant Szymon – Jan Szałek (nie objął funkcji).

Oddziały:

Pluton AL-PPR (Bródno)

Dowódca starszy sierżant Grzegorz – Grzegorz Łanino,

Pluton AL-PPR (Targówek)

Dowódca starszy sierżant Urban – Franciszek Kwiatkowski,

Grupa specjalna Sztabu Głównego (drużyna)

Dowódca podporucznik Mirosław – Władysław Romanowski

Pluton AL-ZWM

Dowódca sierżant Błażek – Jerzy Stefański.

Podokrąg IX (Praga Południe)

Dowódca podporucznik Biały – Jerzy Makowski (jednocześnie sekretarz KD PPR).

Oddziały:

Pluton AL-PPR (Grochów)

Dowódca starszy sierżant Serdeczny – Antoni Słomczewski,

Pluton AL-ZWM (Grochów)

Dowódca sierżant Ziutek – Ryszard Korycki,

Zastępca dowódcy plutonowy Wacek – Włodzimierz Sajnoga,

Drużyna AL-PPR (fabryka Wedla)

Dowódca starszy sierżant Bolek – Bolesław Waszul

Drużyna AL-ZWM (fabryka „Avia”)

Dowódca chorąży Alfred – Alfred Pawlotti,

Drużyna AL-RPPS

Dowódca sierżant Stanisławski – Stanisław Sankowski,

Sekcja ŻJW (Saska Kępa)

Dowódca plutonowa Wandzia – Wanda Koszutska.

W końcu lipca 1944, w celu koordynacji działalności trzech praskich podokręgów, dowództwo Okręgu Warszawskiego AL delegowało: podporucznika Maćka – Feliksa Kędzierska (jako dowódcę AL) i podporucznika Piotra – Józefa Konarzewskiego (jako sekretarza PPR). Dowódcą AL-ZWM na Pradze był starszy sierżant Janek – Jan Chyliński.

W tym czasie na Grochowie, w lokalu przy ulicy Ossowskiej 52 znajdowała się drukarnia pisma ZWM „Walka Młodych”, której kierownikiem była Danka – Danuta Tarłowska.

Okręg 2 Warszawa Lewa Podmiejska

Obejmował terytorium województwa warszawskiego położone na zachód od linii Wisły. Dzielił się na tereny odpowiadające dzielnicom lub powiatom. W garnizonach liczył około 1600 żołnierzy (1400 członków PPR, 100 członków RPPS i 100 członków ZWM), z czego około 800 w oddziałach bojowych. W lipcu 1944 podział terytorialny Okręgu 2 oraz obsada jego dowództw i sztabów były następujące:

Dowództwo:

Dowódca kapitan Roman – Paweł Wojaś,
Sekretarz Komitetu Okręgowego PPR porucznik Andrzej – Stanisław Januszewski (nie objął funkcji z uwagi na wybuch powstania),
Przewodniczący Warszawskiej Wojewódzkiej Rady Narodowej Władek – Henryk Szafrński (na oba podwarszawskie Okręgi 2 i 3).

Sztab:

Szef sztabu podporucznik Franek – Franciszek Zawadzki,
Kwatermistrz podporucznik Kozuba – Jan Jaguś,
Szef sanitarny podporucznik Maniuśka – lekarz Maria Wideman,
Instruktor Zarządu Głównego ZWM podporucznik Artur – Edward Jaworski,
Dowódca grup bojowych AL-ZWM sierżant Zbyszek – Bolesław Gotowicki.

Tereny:

Teren Nr 1 Linia Przemysłowa (Włochy-Pruszków-Żyrardów)

Dowódca podporucznik Adam – Stanisław Marczak,
Zastępca dowódcy podporucznik Czarny – Jan Cymerman (dowódca dzielnicy Pruszków),
Dowódca dzielnicy Okęcie-Raszyn starszy sierżant Czarny – Michał Pawłowski
(dzielnica ta licząca około 140 żołnierzy AL nie wzięła udziału w powstaniu; 1 i 2 VIII zarządzono tylko pogotowie).

Teren Nr 2 Grójec (powiat)

(w 1944 r. został połączony z Terenem Nr 5).

Teren Nr 3 Sochaczew-Błonie

Dowódca podporucznik Okoń – Stanisław Ołdakowski,
Zastępca dowódcy starszy sierżant Jarosław – Karol Kuźmiński.

Teren Nr 4 Łowicz

Dowódca podporucznik Franek – Franciszek Zawadzki.

Teren Nr 5 Skierniewice-Rawa Mazowiecka

Dowódca podporucznik Bronek – Stanisław Matyja (Rawa Mazowiecka)

Zastępca dowódcy podporucznik Śmiały – Czesław Karolak (Skierniewice)

Organizacja AL Okręgu 2, zwłaszcza z terenów Nr 1 i 5 była mocno powiązana z Warszawą. Wiosną i latem 1944 r., po licznych represjach okupanta, część zagrożonych aresztowaniami dowódców i żołnierzy AL z Włoch, Pruszkowa, Żyrardowa i Skierniewic znalazła schronienie w stolicy i została wcielona do organizacji Okręgu 1. Znacznie osłabiło to działalność AL w Okręgu Lewa Podmiejska.

Okręg 3 Warszawa Prawa Podmiejska

Obejmował terytorium województwa warszawskiego rozciągające się na wschód od linii Wisły oraz niewielką część województwa lubelskiego. W czerwcu 1944 r. włączono doń kilka powiatów północno-wschodnich, wchodzących dotychczas w skład Obwodu II Lubelskiego, wydzielonych w podokręg Siedlce.

Okręg 3 AL dzielił się na tereny odpowiadające jednemu lub kilku powiatom. W garnizonach liczył około 1700 żołnierzy (w tym 1500 z PPR, 100 z RPPS i 100 z ZWM), z czego w oddziałach i grupach bojowych 654 żołnierzy.

W zachodniej części Okręgu 3 znajdował się niemiecki umocniony rejon obronny stanowiący przedmoście praskie. Jego ufortyfikowana rubież wschodnia ciągnęła się od Mładza i Żanecina koło Otwocka, przez Wiązownę, Starą Miłosnę i Okuniew do Wołomina, Radzymina i Serocka. W dniach od 29 lipca do 5 sierpnia 1944 r., przy próbie zdobycia Pragi przez radziecką 2 pancerną armię gwardii, została stoczona tu zacięta bitwa czołgowa. W jej wyniku wojska radzieckie cofnęły się pod Mińsk Mazowiecki, na południe jednak od Warszawy sforsowały Wisłę pod Magnuszewem i utworzyły tam rozległy przyczółek.

Oddziały AL współdziałały z jednostkami Armii Czerwonej i Ludowego Wojska Polskiego. Brały udział, częstokroć wspólnie z miejscowymi oddziałami AK, w toczących się walkach z Niemcami, m.in. na terenie Legionowa, w rejonie Strugi, Pustelnika i Radzymina, a potem w ponownych walkach o Pragę.

Pod koniec lipca 1944 r. grupa wydzielona batalionu „Czwartaków” pod dowództwem podporucznika Tadka – Tadeusza Pietrzaka odebrała w rejonie Ryk broń przeznaczoną dla AL w Warszawie. Wzmocniona miejscowymi żołnierzami AL wyruszyła w drogę powrotną. Dwukrotne próby przeniknięcia przez front niemiecki na Pragę i do lewobrzeżnej Warszawy nie powiodły się. Ostatecznie grupa znalazła się w nowopowstałym ośrodku mobilizacyjnym dla Warszawy w Otwocku. Ośrodek miał między innymi za zadanie przygotowanie oddziałów Milicji Obywatelskiej, Straży Pożarnej oraz komórek różnych służb organizacyjno-zaopatrzeniowych, które byłyby pomocne w szybkim przywróceniu miasta do normalnego życia. Jego komendantem był podpułkownik Ignacy Loga-Sowiński.

W lipcu 1944 r. podział terytorialny i obsada dowódcza Okręgu 3 AL Prawa Podmiejska były następujące:

Dowództwo:

Dowódca porucznik Karol – Teodor Naumienko,
(około 20 VII 1944 powrócił do pracy w Sztabie Głównym AL),

P.o. dowódcy porucznik Roman – Michał Flesiński,
(jednocześnie szef sztabu Okręgu)
Sekretarz Komitetu Okręgowego PPR porucznik Mietek – Józef Kalinowski.

Sztab:

Szef Sztabu porucznik Roman – Michał Flesiński,
Oficerowie sztabu: porucznik Śmiały – Zdzisław Lisowski,
podporucznicy: Czerwony – Tadeusz Konopka, Emigrant – Antoni Parzuch, Kos – Stanisław Filipiak, Stach Suchy – Stanisław Gińko.

Tereny:**Teren Nr 1** Rembertów

Dowódca AL starszy sierżant Czarny – Bolesław Zakrzewski,
Sekretarz PPR Stary – Wincenty Gąsiorowski.

Teren Nr 2 Legionowo

Dowódca AL podporucznik Kos – Stanisław Filipiak,
Sekretarz PPR Sławek – Kazimierz Pejas.

Teren Nr 3 Drewnica-Marki

Dowódca AL starszy sierżant Dunin – Mieczysław Pawłowski,
Sekretarz PPR Mechacz – Stefan Bełchatowski.

Teren Nr 4 Mińsk Mazowiecki

Dowódca AL i zarazem sekretarz PPR sierżant Sławomir – Jerzy Skarżyński.

Teren Nr 5 Wyszaków

Dowódca AL i zarazem sekretarz PPR sierżant Stalowy – Stefan Skoczeń (poległ w VIII 1944 w Deskurowie).

Teren Nr 6 Dęblin-Ryki

Dowódca AL porucznik Wilk – Władysław Sienkiewicz,
Sekretarz PPR Stary – Czesław Osiński.

Podokręg Siedlce

Dowódca AL podporucznik Leśny – Stanisław Laskowski,
Sekretarz PPR Brzoza – Stanisław Dąbrowski.

W końcu lipca 1944 r. łączność dowództwa Okręgu 3 AL Prawa Podmiejska z Warszawą uległa znacznemu osłabieniu. Tymczasem Dowództwo Główne AL starało się przewidzieć rozwój wypadków, szef Sztabu Głównego AL pułkownik Witold – Franciszek Jóźwiak pozostawał w kontakcie z dowódcami wszystkich trzech warszawskich okręgów. W sobotę 29 lipca

opuścił on jednak Warszawę i z sekretarzem Komitetu Centralnego PPR Wiesławem – Władysławem Gomułką udał się do Świdrów Wielkich koło Otwocka, gdzie obaj zamieszkiwali. 30 lipca miało się tam odbyć posiedzenie Sekretariatu KC PPR z udziałem przewodniczącego KRN Tomasza – Bolesława Bieruta. 31 lipca wszyscy trzej mieli powrócić do Warszawy. Rozwój wydarzeń już na to nie pozwolił. Nieoczekiwanie znaleźli się bowiem na terenach wyzwolonych przez wojska radzieckie. Gomułka udał się do Lublina, a Bierut i Józwiak próbowali jeszcze przedostać się przez front na Pragę, ale bez powodzenia. 2 sierpnia również oni dotarli do Lublina.

**Udział Armii Ludowej
w Powstaniu Warszawskim
1944**

Na wypadek rozpoczęcia przez Armię Czerwoną i Ludowe Wojsko Polskie walk o miasto, major Kowalski wyznaczył na Starym Mieście, Woli i Żoliborzu rejony koncentracji dowództw i oddziałów AL. Liczono się też z wystąpieniem zbrojnym Armii Krajowej. Usilnie starano się uzyskać z dowództwa AK dane o terminie rozpoczęcia powstania. 1 sierpnia przed południem otrzymano nieoficjalną informację, że decyzje w tej sprawie nie zapadły. Wstrzymano się więc z zarządzeniem mobilizacji oddziałów AL. Obowiązywała jednak zasada, że w momencie wybuchu walk przeciwko Niemcom, żołnierze AL wezmą w nich udział w ramach oddziałów własnych, bądź też przyłączając się do oddziałów AK.

Powstanie warszawskie rozwinęło się i trwało przez 65 dni w zachodniej, lewobrzeżnej części miasta. We wschodniej części miasta, na Pradze, powstanie nie rozwinęło się, a jego odosobnione ogniska walki szybko zostały przez Niemców stłumione. Organizacje AK i AL powróciły tu do konspiracji.

O ile na Pradze AL działała w ramach istniejących struktur, w lewobrzeżnej części miasta zmieniona sytuacja zmusiła ją do powołania nowych dowództw, sztabów i oddziałów. W obronie Ochoty i Mokotowa praktycznie wzięli udział tylko pojedynczy żołnierze AL, walczący w oddziałach AK. Natomiast na Woli, Starym Mieście, Żoliborzu i w Śródmieściu, Armia Ludowa wystąpiła jako odrębna organizacja wojskowa, uczestnicząca w walkach samodzielnie, a dowódcom AK podporządkowana jedynie pod względem taktycznym. W każdym z tych ośrodków siły AL były zorganizowane w ramach odrębnych zgrupowań.

WOLA

Dzielnica ta była jedną z trzech wyznaczonych przez dowódcę Okręgu 1 rejonów mobilizacyjnych Armii Ludowej. W osiedlu na Kole mieszkała część żołnierzy 1 i 2 kompanii batalionu AL „Czwartacy”, a także niektórzy działacze KRN i oficerowie Sztabu Głównego AL. W piwnicach domu przy ulicy Obozowej 76 mieściło się Centralne Laboratorium Uzbrojenia AL. Znajdowała się w nim pewna ilość własnej produkcji granatów i butelek zapalających, a także różne chemikalia, benzyna i materiały wybuchowe.

W momencie wybuchu walk przebywali tu dwaj oficerowie AL: porucznik Stach – Zbigniew Paszkowski, któremu wspomniane Laboratorium podlegało organizacyjnie, oraz podporucznik Cienki – Leon Wrzosek – szef zaopatrzenia sztabu Okręgu. Wokół nich skupili się żołnierze z obu wspomnianych kompanii AL, a także z innych grup bojowych. Broni i amunicji było jednak niewiele. Uzbrojono się więc w granaty i butelki zapalające, a porucznik Paszkowski wydał polecenie dalszej ich produkcji. Utworzono oddział AL w sile plutonu, z którym włączono się do walki, odbijając z rąk Niemców kilku wziętych przez nich do niewoli żołnierzy AK.

W nocy z 1 na 2 sierpnia por. Paszkowski podporządkował swój oddział majorowi Waligórze – Janowi Tarnowskiemu, komendantowi obwodu AK Wola. Otrzymał od niego rozkaz wzmocnienia należącego do Armii Krajowej batalionu OW PPS kapitana Wagi – Karola Kryńskiego i obsadzenia wraz z nim rejonu skrzyżowań ulicy Młynarskiej z ulicami Wolską i Górczewską. Oba oddziały walczyły o utrzymanie tych newralgicznych punktów obrony Woli do 5 sierpnia, skutecznie odpierając natarcia czołgów niemieckich. 3 sierpnia śmiertelnie ranny został kpt. Kryński; a dowodzenie pozycją na skrzyżowaniu Młynarskiej z Wolską objął por. Paszkowski. 4 sierpnia dowództwo AK wzmocniło walczące tu pododdziały OW PPS i AL plutonem 1 kompanii batalionu „Parasol”. 5 sierpnia barykada na skrzyżowaniu Wolskiej z Młynarską ostatecznie padła.

*

Należy podkreślić, że już w pierwszych dwóch dniach powstania do lokalii organizacyjnych AL przy ulicy Młynarskiej 29 i ulicy Gibalskiego 9 napłynęło około 200 żołnierzy. Większość była nieuzbrojona. 3 sierpnia zostało z nich utworzone wolskie zgrupowanie AL. Jego dowództwo i skład zatwierdził dowódca Okręgu major Ryszard – Bolesław Kowalski, który tego dnia był na Woli. Rozmawiał m.in. z dowódcą AK majorem Tarnowskim, który w swym meldunku operacyjnym określił liczebność wolskiego oddziału AL na około 160 żołnierzy. 5 sierpnia wieczorem major Kowalski ponownie przybył na Wolę. Towarzyszył mu pluton szturmowy III batalionu AL ze Starego Miasta. Pluton, stosunkowo dobrze uzbrojony, wziął udział w ciężkich walkach toczonych w nocy z 5 na 6 sierpnia o utrzymanie skrzyżowania ulicy Wolskiej i Młynarskiej.

Po utracie tego skrzyżowania oddziały AK i AL wycofały się poza linię ulicy Karolkowej. Ciężko ranny został major Tarnowski. Podległe mu wolskie oddziały AK uległy podziałowi. Część z nich wycofała się w kierunku Śródmieścia (zgrupowanie kapitana Hala – Wacława Stykowskiego), pozostała zaś część (resztki zgrupowania kapitana Stefana – Stanisława Stefaniaka) do rejonu ulicy Okopowej. Natomiast major Kowalski cofnął pododdziały wolskiego zgrupowania AL na linię ulicy Wroniej. Wprawdzie dowódca zgrupowania AK „Chrobry I” kapitan Sosna – Gustaw Billewicz wydał już rozkaz do opuszczenia tego terenu, ale zgodził się z majorem Kowalskim, że należy podjąć obronę ulicy Wroniej, zwłaszcza skrzyżowania tej ulicy z Chłodną. Ustalono, że południowego odcinka Wroniej będą broniły pododdziały AK, północnego zaś pododdziały AL.

Obrona ulicy Wroniej była niezwykle zacięta. 6 sierpnia odparto tu trzy natarcia Niemców idące od zachodu wzdłuż Krochmalnej, Chłodnej, Ogrodowej i Leszna. Natarcia wzdłuż Chłodnej były wsparte ogniem czołgów, atakujących pod osłoną ludności cywilnej. W ciągu dnia obronę skrzyżowania Chłodnej z Wronią wsparł jednym plutonem swego zgrupowania AK podpułkownik Leśnik – Jan Szypowski, stacjonujący w gmachu sądów na Lesznie.

Wieczorem dowódcy AK i AL zarządzili odwrót na Stare Miasto. Mjr Kowalski wycofał najpierw rezerwę nieuzbrojoną i rannych żołnierzy z punktu sanitarnego przy ulicy Ogrodowej 44.

W trakcie toczonych walk, żołnierze AK i AL byli świadkami mordowania przez oddziały niemieckie mieszkańców Woli. Wśród pędzonych przed czołgami kobiet i mężczyzn dostrzegali często członków swych rodzin i znajomych. Dlatego wielu spośród nich nie wycofało się na Stare Miasto, lecz pozostało na Woli, aby dzielić los z własnymi rodzinami. Wielu też, pochodzących z innych dzielnic, bądź z miejscowości podwarszawskich, próbowało wydostać się z miasta i powrócić do swoich. Ich dalsze losy w większości nie są znane.

Wolskie zgrupowanie AL

Dowództwo (1-5 VIII 1944):

Dowódca porucznik Stach – Zbigniew Paszkowski,
Zastępca liniowy podporucznik Cienki – Leon Wrzosek,
Zastępca polityczny podporucznik Władek – Władysław Dworakowski.

Dowództwo (6-7 VIII 1944):

Dowódca major Ryszard – Bolesław Kowalski,
Zastępca liniowy porucznik Stach – Zbigniew Paszkowski,
Zastępca polityczny kapitan Bartek – Marian Baryła,
Oficer operacyjny podporucznik Cienki – Leon Wrzosek (ciężko ranny 6 VIII 1944)

Sztab:

Podporucznik Stasiek – Stanisław Majewski (szef sztabu), podporucznik Jerzy – Jerzy Lipka (oficer organizacyjny), podporucznik Marek – Stanisław Bajszcza (oficer informacji), podporucznik Witek – Wacław Pałatyński (oficer operacyjny), starszy sierżant Stary – Stefan Szałek (kwatermistrz), podporucznicy Maciek – Leon Borejsza i Grzegorz – Wacław Poterański (oficerowie oświatowi), podporucznik Ewa – lekarz Irena Diamant (oficer sanitarny).

Oddziały:**Kompania 1 batalionu „Czwartacy” (trzy plutony)**

Dowódca podporucznik Mirek – Lech Matawowski (ciężko ranny 5 VIII, zginął 7 VIII 1944),

Zastępca dowódcy, dowódca podporucznik Henryk – Edward Baczyński.

Dowódcy plutonów: starszy sierżant Rysiek – Wiktor Siennicki, starszy sierżant Artur – Mieczysław Sobiecki, starszy sierżant Stasiek – Stanisław Sulima.

Kompania 2 batalionu „Czwartacy” (dwa plutony)

Dowódca porucznik Teoch – Teodor Kufel,

Zastępca dowódcy podporucznik Politrak – Henryk Trocewicz.

Dowódcy plutonów: starszy sierżant Sławek – Tadeusz Joczys, starszy sierżant Blancia – Stefan Kurek.

Kompania wolska liniowa (trzy plutony)

Dowódca podporucznik Stasiek – Stanisław Majewski,

Zastępca dowódcy podporucznik Witek – Wacław Pałatycki (ranny 5 VIII 1944),

Zastępca dowódcy podporucznik Marek – Stanisław Bajszcza.

Dowódcy plutonów: starszy sierżant Gruby – Stanisław Floriańczyk, Starszy sierżant Ludwik – Bolesław Jarnowski, starszy sierżant Ignac – Ignacy Kaczmarski.

Kompania wolska zapasowa (trzy plutony)

Dowódca starszy sierżant Jurek – Ryszard Łapkowski,

Zastępca dowódcy starszy sierżant Bury – Michał Wojciechowski,

Kierownictwo polityczne: Władek – Władysław Dworakowski, Stalski – Kazimierz Przybył, Szymon – Jan Szałek.

Oddział szturmowy (pluton) wydzielony z III batalionu (przybył ze Starego Miasta wieczorem 5 VIII 1944)

Dowódca porucznik Skóra – Niemir Bieliński (zastępca dowódcy III batalionu),

Zastępca dowódcy sierżant Równy – Henryk Szymański.

Sanitarny punkt opatrunkowy ul. Ogrodowa 44

Kierownik lekarz Ewa – Irena Diamant.

Kwatery zgrupowania: fabryka „Woka” ulica Młynarska 29, ulica Gibałskiego 9.

Grupa dowódcza Okręgu 2 AL Lewa Podmiejska

(zamierzała wydostać się z Woli na tereny podwarszawskie)

Kapitan Roman – Paweł Wojas (dowódca Okręgu 2), porucznik Andrzej – Stanisław Januszewski (nowo mianowany sekretarz Komitetu Okręgowego PPR), podporucznik Artur – Edward Jaworski (instruktor ZG ZWM), starszy sierżant Michał – Stanisław Fijałkowski, sierżant Wyrwidąb – Bronisław Dembecki, sierżant Kozuba – Jan Jaguś, kapral Mietek – Mieczysław Żak.

(4,5 i 6 VIII 1944 grupa brała udział w ciężkich walkach na Woli. Ranny E. Jaworski został wywieziony przez Niemców do Pruszkowa, zaginął).

STARE MIASTO

Na Starym Mieście znajdowało się wiele lokali organizacyjnych AL. Oddział IV Zaopatrzenia i Broni miał w halach targowych przy ulicy Świętojeńskiej wytwórnię środków uzbrojenia, Oddział V Propagandy oraz Służba Techniczno-Wydawnicza jedną z drukarni, a Centralny Kolportaż PPR i AL kilka magazynów prasy i wydawnictw.

Wyznaczając Stare Miasto jako teren koncentracji dowództwa, sztabu, oddziałów i służb AL, kierowano się jednak także innymi względami. W momencie rozpoczęcia się walk o miasto planowano zająć gmach Ratusza na placu Teatralnym, gdzie Warszawska Rada Narodowa miała rozpocząć urzędowanie. Zamierzano także podjąć próbę przeszkodzenia Niemcom w wysadzeniu mostu Kierbedzia, aby umożliwić w ten sposób wojskom radzieckim i polskim wyzwalamyć Pragę, szybsze przekroczenie Wisły.

Już 1 sierpnia 1944 roku na Starym Mieście znalazł się dowódca Okręgu major Ryszard Piasecki – Bolesław Kowalski, a spośród kierowniczych oficerów Sztabu Głównego AL major Feliks – Stanisław Nowicki oraz kapitanowie: Stefan – Bogusław Buczyński, Korab – Stanisław Kurland, Edward – Edward Lanota, Hiszpan – Henryk Woźniak. Tego dnia dotarło tam również wielu działaczy politycznych, w tym członkowie Komitetu Centralnego PPR: Olek – Aleksander Kowalski, Bartek – Marian Baryła, Ola – Helena Kozłowska, Roman – Ryszard Strzelecki, Ludwik – Zenon Kliszko. Temu ostatniemu udało się nocą z 1 na 2 sierpnia przedostać na Żoliborz, gdzie mieszkał.

1 sierpnia dowódca Okręgu rozkazał zebrany na Starym Mieście żołnierzom AL przyłączenie się do działań zaczepnych oddziałów AK. Pluton 3 kompanii batalionu „Czwartacy” wziął udział w walkach na placu Zamkowym. Żołnierze innych pododdziałów AL uczestniczyli w atakach na pałac Blanca przy placu Teatralnym, na koszary niemieckie w szkole na Rybakach oraz w fabryce skór „Quebracho” na Mostowej, na bank przy ulicy Bielańskiej i Państwową Wytwórnię Papierów Wartościowych przy ulicy Sanguszki. Zdobyto sporo broni i amunicji.

Jednocześnie major Kowalski rozesłał łączników do podległych mu dowódców podokręgów, oddziałów i grup na Woli, w Śródmieściu i na Powiślu.

Rankiem 2 sierpnia, w lokalu przy ulicy Freta 5, odbyła się narada dowództwa AL i kierownictwa PPR. Zdecydowano, że oddziały Armii Ludowej wezmą udział w powstaniu, podporządkowując się dowództwu AK pod względem taktycznym, zachowując jednocześnie odrębność i samodzielność organizacyjną. Postanowiono przystąpić do rozbudowy oddziałów AL. Wskazano również na konieczność podjęcia odpowiedniej akcji propagandowej. Uzgodniono teksty dwóch odezw do mieszkańców stolicy – jednej od Komitetu Centralnego PPR, drugiej zaś od dowództwa AL – wskazujących na antyniemiecki i ogólnonarodowy charakter powstania warszawskiego. 3 sierpnia

obie te odezwy ukazały się w formie ulotek i były kolportowane na ulicach powstańczej Warszawy (na Starym Mieście, Woli i w Śródmieściu).

2 sierpnia w lokalu przy ulicy Krzywe Koło 2 rozpoczęło działalność dowództwo AL. Nieopodal, w kamienicy przy Rynku Staromiejskim 14, uruchomiono biuro werbunkowe, zorganizowano kwatery dla mobilizowanych oddziałów AL, otwarto punkt sanitarny. Tego dnia, na bazie 3 kompanii „Czwartaków”, zaczęto formować nowy III batalion AL, którego dowódcą mianowano kapitana Hiszpana – Henryka Woźniaka. Zapoczątkowało to powstawanie staromiejskiego zgrupowania Armii Ludowej. Miało ono się składać z trzech batalionów liniowych, oddziałów specjalnych i służb.

Jako pierwszy miał powstać III batalion, a w dalszej kolejności II i I. Dowódcą II batalionu mianowano podporucznika Herberta – Zdzisława Fotka, włączając doń grupę 20 żołnierzy radzieckich, uwolnionych dzień wcześniej z więzienia przy ulicy Daniłowiczowskiej.

W batalionie III znalazła się grupa żołnierzy Żydowskiej Organizacji Bojowej (ŻOB), która po upadku powstania w getcie warszawskim ukrywała się na terenie tej części Śródmieścia. 3 sierpnia wydała ona odezwę do pozostałych przy życiu żołnierzy ŻOB, wzywając ich, aby przyłączyli się do powstania.

3 sierpnia dowódca Okręgu wraz z grupą oficerów przebywał na Woli. Tam, w ramach wolskiego zgrupowania AL polecił odtworzyć batalion „Czwartaków”, złożony na razie z dwóch kompanii 1 i 2. Miał to być w kolejności batalion IV. Jego dowódcą pozostał porucznik Konrad – Lech Kobyliński, który 4 sierpnia zameldował się w dowództwie AL na Starym Mieście. Po ostatnim zranieniu w akcji, z trudem jeszcze poruszał się o lasce.

W czasie pobytu na Woli dowódca Okręgu zetknął się z poglądem niektórych oficerów i działaczy politycznych, że udział AL w powstaniu nie jest właściwy. Przytaczano m.in. stanowisko zajęte przez mieszkających na Kole członków Prezydium KRN Edmunda – Władysława Kowalskiego i Artura – Kazimierza Mijsła. Uważali oni wywołanie przez dowództwo AK i Delegaturę Rządu powstania w Warszawie za prowokację wymierzoną przeciwko PKWN i ZSRR.

W nocy z 3 na 4 sierpnia odbyła się na Starym Mieście kolejna narada oficerów AL i kierowniczych działaczy PPR, RPPS i ZWM. Wziął w niej udział także major Sęk – Józef Małecki, który dotarł tu właśnie ze Śródmieścia. Zebrani dość jednomyślnie wypowiedzieli się za udziałem Armii Ludowej w powstaniu. Uznano, że niezależnie od intencji politycznych dowództwa AK było ono przejawem otwartej walki z Niemcami, w której nie mogło zbraknąć sił lewicy polskiej. Uczestników narady intrygowało pytanie: czy Komenda Główna AK uzgodniła termin wywołania powstania w Warszawie z aliantami, zwłaszcza z dowództwem Armii Czerwonej? Postanowiono, że dowództwo AL nawiąże rozmowy z dowództwem AK i będzie starało się wyjaśnić tę kwestię.

W tym czasie na Starym Mieście stacjonowały tylko oddziały liniowe AK, nie bardzo było więc wiadomo, z którym z dowódców tych oddziałów należy nawiązać współpracę. 4 sierpnia wysłano odpowiednie pismo do porucznika Gozdawy – Lucjana Giżyńskiego, dowodzącego batalionem AK „Czarnecki”.

Od niego dowiedziano się, że właściwym dla tych terenów komendantem Rejonu 1 jest major Róg – Stanisław Błaszczak, mający kwaterę dowodzenia przy ulicy Podwale 13. 5 sierpnia przed południem dowódca AL zgłosił majorowi Błaszczakowi współpracę swoich oddziałów. W tym dniu obsadzały one barykadę zamykającą wylot ulicy Podwale na plac Zamkowy oraz położony obok kwartał domów przy ulicy Krakowskie Przedmieście. Jako pierwsze omówiono sprawy administracyjne i porządkowe. Rozmowy miały być kontynuowane po powrocie dowódcy AL z Woli.

Po ciężkich walkach 5 i 6 sierpnia wolskie oddziały AL wycofały się na Stare Miasto. 6 sierpnia ewakuowała się tu z Woli Komenda Główna AK (KG AK), zajmując kwaterę najpierw w szkole przy ulicy Barokowej 6, a później (od 13 sierpnia) w gmachu Ministerstwa Sprawiedliwości przy ulicy Długiej 7. Jej obecność na Starym Mieście była utajniona. 6 sierpnia dotarł również na Starówkę pułkownik Wachnowski – Karol Ziemiński, nowo mianowany dowódca Grupy AK „Północ”. Na polecenie KG AK pozostał na Starym Mieście i rozpoczął organizację jego obrony.

7 sierpnia dowódca AL kontynuował rozmowy z majorem Błaszczakiem. Ustalono zasady współdziałania taktycznego, ale na pytania dotyczące uzgodnień między dowódcami AK i Armii Czerwonej, nie umiał, czy też nie chciał odpowiedzieć. Skierował majora Kowalskiego do pułkownika Ziemińskiego. W pierwszym spotkaniu z nim (zapewne 8 sierpnia) uzgodniono sprawy współdziałania bojowego na polu walki. Pułkownik Ziemiński zaakceptował wcześniejsze ustalenia dowódcy AL z majorem Błaszczakiem w tym zakresie. Zgrupowanie AL zajmowało kwatery i miało pozycje bojowe na terenie odcinka wschodniego, którego dowódcą był major Błaszczak. Zostało mu więc ono taktycznie podporządkowane, ale nie weszło w skład obsadzającego ten odcinek zgrupowania oddziałów AK. Pod względem organizacyjnym oddziały AL pozostały formacją niezależną. Potwierdza to rozdzielnik rozkazów dowództwa AK Grupy „Północ”, gdzie dowództwo zgrupowania AL figuruje w rubryce „do wiadomości”, a nie „do wykonania”. Co do łączności dowództwa AK z dowództwem Armii Czerwonej pułkownik Ziemiński obiecał, że zwróci się o odnośne informacje do swoich władz zwierzchnich i powiadomi dowódcę AL o ich odpowiedzi.

Komenda Główna AK kwaterowała w tym czasie po sąsiedzku przy ulicy Barokowej 6 i pułkownik Ziemiński pozostawał z nią w stałym kontakcie. Jak wynika z niektórych dokumentów, a także powojennych relacji i wspomnień oficerów KG AK, poinformował on generała Komorowskiego o rozmowach z oficerami AL. Dowódca AK dość niechętnie ustosunkował się do faktu udziału oddziałów AL w powstaniu jako niezależnej formacji zbrojnej. Podkreślił, że zgodnie z wcześniejszymi ustaleniami AL należy traktować jako wojskową PPR, a nie jako równorzędną z AK organizację wojskową. Rozumiał on konieczność dopuszczenia oddziałów AL do udziału w walce i traktowania ich równorzędnie, ale uważał, że nie należy pozwolić im na samodzielne obsadzanie odcinków, czy nawet pojedynczych pozycji (np. barykad). Oddziały AL miały być wszędzie dublowane przez oddziały AK. Mogły one uczestniczyć

w walce, ale pod rozkazami dowódców AK. Pułkownik Ziemiński przyjął to stanowisko generała Komorowskiego do wiadomości, z uwagą, że jego realizacja będzie zależała od okoliczności i nie powinna doprowadzić do konfliktu z AL.

Generał Komorowski polecił także, aby oficerowie AK ograniczyli się w rozmowach z przedstawicielami dowództwa AL do spraw związanych ze wspólną walką z Niemcami. We wszystkich innych kwestiach, w tym w sprawie łączności z dowództwem Armii Czerwonej, należało odsyłać ich do okręgowego delegata rządu. Taką też odpowiedź pułkownik Ziemiński przekazał następnego dnia majorowi Kowalskiemu, nie ujawniając od kogo ona pochodzi.

Delegat rządu na miasto stołeczne Warszawę Sowa – Marceł Porowski urzędował w gmachu więzienia przy ulicy Daniłowiczowskiej. (O Ratusz i pałac Blanca przy placu Teatralnym toczyły się przez cały czas ciężkie walki z Niemcami). Do rozmów z nim i jego dwoma zastępcami: Barskim – Stanisławem Kowalewskim i Jareckim – Kazimierzem Irankiem-Osmeckim doszło około 10 sierpnia 1944 r. Ze strony dowództwa AL uczestniczyli: major Piasecki – Bolesław Kowalski, kapitan Krajewski – Aleksander Kowalski i kapitan Stefan – Bogusław Henryk Buczyński. Iranek nie był jednak zastępcą okręgowego delegata rządu, lecz szefem Oddziału II (wywiad i kontrwywiad) Komendy Głównej AK w randze pułkownika. W ostatniej chwili generał Komorowski zdecydował, że weźmie on udział w tych rozmowach, gdyż delegat Porowski nie był w przedmiocie sprawy zorientowany. Przedstawiciele AL nie zostali poinformowani kim faktycznie jest ten rzekomy zastępca delegata rządu.

Przewodniczył obradom delegat Porowski. Był on wobec oficerów AL bardzo uprzejmy, ale w interesującej ich sprawie nie wiele miał do powiedzenia. Udzielił głosu Irankowi, który stwierdził iż z tego co wie, dowództwo AK posiada łączność radiową ze sztabem Naczelnego Wodza i rządem polskim w Londynie, a także z dowództwem aliantów zachodnich. Z dowództwem Armii Czerwonej ze zrozumiałych względów (brak stosunków dyplomatycznych z rządem ZSRR) takiej bezpośredniej łączności nie posiada. Powstanie w Warszawie było uzgodnione z Londynem i sądzić należy, że alianci zachodni powiadomili o tym swych rosyjskich sojuszników. Zresztą, aktualnie w Moskwie przebywa premier Stanisław Mikołajczyk i z całą pewnością sprawa powstania jest tam także omawiana. Zaraz po rozpoczęciu walk w Warszawie dowództwo AK wystąpiło do Churchilla i Roosevelta z apelem o pomoc dla powstania i otrzymało odpowiedź, że zostanie ona udzielona. Pierwsze rzuty uzbrojenia miały już zresztą miejsce kilka dni temu.

Po wypowiedzi Iranka przedstawiciele dowództwa AL zrozumieli, że ich obawy były uzasadnione: dowództwo AK wywołało powstanie w Warszawie bez uzgodnień nie tylko z dowództwem Armii Czerwonej, lecz i z aliantami zachodnimi. Zabierając głos Aleksander Kowalski wyraźnie to stwierdził i nie usłyszał zaprzeczenia. Zauważył wówczas, że zapewnienie walczącej Warszawie rzeczywistej pomocy wymagałoby zwrócenia się z apelem o taką pomoc także do Stalina, gdyż to dowodzona przez niego Armia Czerwona walczy pod Warszawą. Rozumie całą trudność sytuacji w jakiej znalazło się dowództwo

AK wywołując to powstanie bez uzgodnienia z dowództwem radzieckim, proponuje więc aby taki apel o pomoc dla Warszawy do Stalina podpisały wspólnie oba dowództwa AK i AL. Być może szansa otrzymania skutecznej pomocy byłaby wówczas większa.

Wypowiedź ta oburzyła Iranka i wdał się on w ostrą wymianę zdań z Kowalskim, natarczywie też dopytywał się o jego tożsamość (kim jest w cywilu, jaką funkcję pełni we władzach PPR itp.). Wynikało z tego iż zorientował się, że ma do czynienia z kimś z kierownictwa PPR. Spór ten przerwał delegat Porowski i zakończył spotkanie oświadczeniem, że bardzo liczy na dalszą dobrą współpracę z dowództwem AL we wszystkich sprawach wchodzących w zakres jego obowiązków. Prosił o wyznaczenie w związku z tym stałego oficera łącznikowego AL, na co major Bolesław Kowalski wyraził zgodę. Został nim oficer sztabu AL porucznik Wrona - Roman Buczyński, lecz swoje obowiązki pełnił tylko do 22 sierpnia, kiedy to delegat Porowski wraz ze swymi współpracownikami opuścił Stare Miasto i kanałami udał się do Śródmieścia.

W jednej ze swych powojennych relacji pułkownik Iranek-Osmecki napisał, że żądanie dowództwa AL wystosowania wspólnego z AK apelu do Stalina o pomoc dla powstańczej Warszawy wynikało nie z troski o los stolicy i jej mieszkańców, lecz z zależności PPR od Moskwy, a także ze względów propagandowych. Twierdził też, że jego spotkanie z przedstawicielami dowództwa AL odbyło się w kwaterze KG AK już 6 sierpnia. Ale w tej, jak zresztą i wielu innych sprawach mijał się z prawdą. Tego właśnie dnia późnym popołudniem ekipa KG AK dotarła dopiero na Stare Miasto, uchodząc z Woli przed naporem Niemców. Dowódca AL major Bolesław Kowalski przez cały dzień 6 sierpnia dowodził walką oddziałów AL z Woli, które wspólnie ze śródmiejskimi oddziałami AK powstrzymywały natarcie Niemców wzdłuż ulicy Chłodnej. Był tam także obecny Aleksander Kowalski. Nową kwaterę w szkole przy ul. Barokowej 6 KG AK zajęła wieczorem 6 sierpnia i w tym właśnie czasie zameldował się tam przybyły ze Śródmieścia pułkownik Ziemiński. Był sam, tylko z łączniczką. Generał Komorowski zatrzymał go przy sobie, a 7 sierpnia, po zorientowaniu się, że Stare Miasto zostało odcięte od Śródmieścia, polecił mu zająć się organizacją jego obrony i dowodzeniem w tej części miasta. Pomógł też w zorganizowaniu sztabu Grupy AK „Północ”, kierując doń część oficerów ze sztabu KG AK. Trzeba też pamiętać, że pobyt Komendy Głównej AK na Starówce i miejsce jej postoju tam były utajnione, także przed dowództwem Armii Ludowej. I choćby z tej tylko przyczyny nie mogło 6 sierpnia dojść tam do spotkania pułkownika Iranka z delegacją AL.

Konieczność porozumienia się ze Stalinem w sprawie pomocy dla powstania była już wówczas oczywista dla wszystkich, także dla dowództwa AK. Jeszcze stacjonując na Woli podjęło też ono pewne starania w tym kierunku, które kontynuowano na Starówce. Były to jednak dziwne starania. Postanowiono wówczas, i to być może za radą pułkownika Iranka, wykorzystać w tym celu zatrzymanego przez AK w Śródmieściu 2 sierpnia wywiadowcę radzieckiego kapitana Konstantego Kaługina. Izolowanego w sztabie komendanta Okręgu AK usiłowano go początkowo skłonić aby wystąpił jako przedstawiciel Armii Czerwonej przy dowództwie AK w Warszawie, na co nie wyraził zgody. Dał

się w końcu namówić na wysłanie depeszy o pomoc do Stalina, którą podpisał swoim stopniem, imieniem i nazwiskiem, podając jednocześnie pseudonim dowódcy grupy partyzancko-rozpoznawczej Armii Czerwonej do której należał. Depesza nosi datę 5 sierpnia i tego dnia generał Komorowski przesłał ją do Londynu.

Wymowa tej depeszy, być może niezamierzona, była prowokująca: powstanie w Warszawie trwa już pięć dni, Armia Czerwona wycofała się z walk o Pragę, Stalin nie udziela powstaniu oczekiwanego wsparcia, więc jakiś niskiej rangi jego oficer, który znalazł się akurat w Warszawie i nie bardzo wie co się w niej dzieje, prosi go o pomoc dla powstania. A gdzie dowództwo powstania? Po długich dyskusjach w KG AK zdecydowano więc, że depeszę taką o udzielenie powstaniu radzieckiej pomocy powinno wystosować także dowództwo AK, ale nie ze szczebla centralnego, lecz od komendanta Okręgu Warszawskiego AK, i nie bezpośrednio do Stalina, lecz tylko do marszałka Rokossowskiego. Taką depeszę KG AK wysłała do Londynu 7 sierpnia. Obie te depesze – od Kaługina i pułkownika Chruściela - Brytyjczycy przekazali kanałem dyplomatycznym do Moskwy i dostarczyli 8 sierpnia Mikołajczykowi. Dzień później wręczył on obie te depesze osobiście Stalinowi, który zainteresował się tylko depeszą Kaługina. Pogłębiła ona jego nieufność wobec wydarzeń w Warszawie, czego w rozmowie z Mikołajczykiem nie ukrywał. Stalin nie wycofał się co prawda z obiecanej wcześniej Mikołajczykowi pomocy dla powstania w Warszawie, ale w obliczu niepowodzeń wojsk radzieckich na wschód od Pragi, sprawa tej pomocy stała pod znakiem zapytania.

O tym 10 sierpnia w Komendzie Głównej AK jeszcze nie wiadano. Ale pułkownik Iranek nie poinformował przedstawicieli dowództwa AL o obu tych depeszach, choć wspominał o rozmowach Mikołajczyka w Moskwie. Gdyby to uczynił, zapewne dowiedziałyby się, że kapitan Kaługin był w niewoli niemieckiej, a następnie wstąpił do organizowanej przez nich armii generała Własowa, w której sztabie był oficerem werbunkowym, 1 stycznia 1944 r. nawiązał współpracę z wywiadem AL, który w czerwcu tego roku skierował go do bazy partyzanckiej na Lubelszczyźnie i przekazał wywiadowi Armii Czerwonej. W końcu lipca 1944 r. znalazł się wraz z przydzielonym mu radiotelegrafistą i radiostacją w Warszawie. Korzystał tu z pomocy AL. Miał wyruszyć dalej na zachód, ale zaskoczyło go tu powstanie.

Poinformowani przez Iranka o przebiegu rozmów z AL jego zwierzchnicy generałowie Komorowski i Pełczyński postanowili, że dowództwo AL należy izolować na Starym Mieście, utrudniając mu łączność ze Śródmieściem i Żoliborzem. W tym czasie właśnie do obu tych dzielnic dotarły kanałami ze Starego Miasta pierwsze patrole łącznikowe AK. Droga kanałowa w obu tych kierunkach znalazła się od razu pod ścisłą kontrolą Komendy Głównej AK i na korzystanie z niej potrzebne były specjalne przepustki, wydawane przez szefa łączności kanałowej KG AK majora HaKa - Janinę Karaś. Jak wynika z dokumentów o których będzie dalej mowa, postanowiono także wydać odpowiednią instrukcję dla dowództw AK niższego szczebla, traktującą o stosunku do oddziałów Armii Ludowej. Miał ją wydać komendant Okręgu Warszawskiego AK, co nastąpiło jednak dopiero pod koniec września 1944 roku.

Po rozmowach w Okręgowej Delegaturze Rządu z udziałem przedstawiciela dowództwa AK, w dowództwie AL odbyła się kolejna narada, tym razem w węższym gronie. Było oczywiste, że Delegatura Rządu i Komenda Główna AK zdecydowały się na konfrontację polityczną z PKWN i siłami lewicy polskiej w Warszawie. Zamiary te pokrzyżował jednak bieg wydarzeń. Powstanie wywołane bez porozumienia z dowództwem Armii Czerwonej nie doprowadziło do wyzwolenia Warszawy przez Armię Krajową. Uchwycono co prawda większe lub mniejsze fragmenty miasta, ale Niemcom udało się je izolować i zepchnąć powstańców do obrony.

Dowództwo AL postanowiło więc na własną rękę nawiązać łączność z PKWN i dowództwem Wojska Polskiego w Lublinie, aby tą drogą uzyskać pomoc dla walczącej Warszawy ze strony dowództwa wojsk radzieckich. Propozycję wspólnego zwrócenia się dowództw AL i AK w tej sprawie drogą radiową do Moskwy przedstawiciele Delegatury i AK w czasie ostatnich rozmów uznali - jak pamiętamy - za mało realną i faktycznie ją odrzucili.

W tej sytuacji postanowiono przerzucić łączniczki AL przez Wisłę na Pragę. Były to: Hanka – Anna Barbara Skoniecka i Zośka – Irena Wiśniowiecka. Pierwsza pochodziła z Legionowa, druga zaś z Pragi. Do przewiezienia ich kajakiem przez Wisłę zgłosił się radiotelegrafista Jurek – Feliks Kononowicz. Łączniczki miały przekazać informację ustnie. Treść tej informacji nie jest znana. Marian Baryła twierdził po wojnie, że Skoniecka zabrała ze sobą list do PKWN. Ale nikt inny tego nie potwierdził.

Między 10 a 15 sierpnia łączniczki AL zostały przepławione przez Wisłę. Przy brzegu praskim kajak został dostrzeżony i ostrzelany przez Niemców, łączniczki ocalały i dotarły na Pragę, natomiast Kononowicz prawdopodobnie zginął. Praskie dowództwo AL do wykonania zadania wyznaczyło dodatkowo dwie miejscowe łączniczki AL: Alinę – Łucję Malinowską i Władkę – Władysławę Piaskowską. Ta pierwsza akcja wysłania łączników do PKWN w sprawie pomocy dla powstania nie powiodła się. Skoniecka i Piaskowska poszły w kierunku Międzyzlesia. 21 sierpnia koło kolonii Zerzeń weszły na niemieckie pole minowe. Skoniecka zginęła, a Piaskowska została ciężko ranna. Natomiast Wiśniowiecka i Malinowska zostały zatrzymane przez Niemców koło Miłosny. Po kilku dniach udało im się powrócić na Pragę.

*

Po upadku Woli, na Stare Miasto napłynęło stamtąd sporo uciekinierów. Wśród nich byli uwolnieni przez AK z obozu na Gęsiej Żydzii greccy, słowaccy i węgierscy. Ponad stu z nich poprosiło o przyjęcie do oddziałów Armii Ludowej. Z ludzi tych zorganizowano kompanię gospodarczą (nazywaną też niekiedy brygadą), nad którą dowództwo objął oficer aprowizacyjny sztabu porucznik Majewski – Stefan Bratkowski. Jego zastępcami zostali: austriacki komunista Lokmanis – Alfred Klahr oraz adwokat z Bratysławy Stein. Bratkowski i Klahr byli uciekinierami z obozu koncentracyjnego Auschwitz w Oświęcimiu, gdzie należeli do kierownictwa tajnej organizacji międzynarodowej więźniów Grupa Bojowa „Auschwitz”. Tuż przed powstaniem, z ramienia tej organizacji przybyli do Warszawy, do KC PPR, z apelem o pomoc

w uchronieniu obozu od zagłady. Chodziło o przekazanie tego apelu drogą radiową do Moskwy i powiadomienie międzynarodowej opinii publicznej. Ich prośba została spełniona.

Evakuowane z Woli oddziały zostały 7 sierpnia włączone w skład staromiejskiego zgrupowania AL. Zrezygnowano z zamiaru sformowania batalionów I i II, pozostając przy już istniejących batalionach III i IV. Do batalionu III wcielono zawiązki batalionu II, a także pododdziały z Podokręgu Wola, formując trzy kompanie. Batalion IV (dotychczasowy batalion „Czwartacy”), oprócz odtworzonych na Woli kompanii 1 i 2, otrzymał także nowo sformowaną kompanię 3. Z grup bojowych VI Oddziału Sztabu Głównego AL, zasilonych ludźmi Centralnego Kolportażu PPR i AL, utworzono Kompanię Służby Bezpieczeństwem AL, która po nieudanej próbie współpracy z oddziałem żandarmerii Grupy AK „Północ”, stała się wyłącznie oddziałem liniowym.

Jako specjalne oddziały sztabu zgrupowania, powstały: pluton szturmowy, pluton zwiadowców, kompania gospodarcza, drużyna ŻJW. Ponadto: służba propagandowo-wydawnicza, służba sanitarna, służba zaopatrzeniowa. Całą nieuzbrojoną rezerwę, złożoną głównie z działaczy politycznych PPR, RPPS i ZWM, zorganizowano w kompanię zapasową.

10 sierpnia major Kowalski uzgodnił z pułkownikiem Ziemskim, że zgrupowanie AL obejmie pozycje na ulicy Mostowej. Natomiast pozycję zajmowaną dotąd na placu Zamkowym przekazuje pododdziałom AK ze zgrupowania majora Błaszczaka. Zanim to nastąpiło rankiem 11 sierpnia, zginął na barykadzie przy ulicy Podwale dowódca plutonu szturmowego AL porucznik Żarłok – Ryszard Suski.

Na ulicy Mostowej pododdziały AL obsadziły barykady pierwszego i drugiego rzutu, przy przecznicach Bolesć, Bugaj, Rybaki, Stara i u wylotu Mostowej w ulicę Freta. Broniono zabudowań Starej Prochowni, fabryk „Quebracho” i „Perkun”, oraz kamienic od strony murów obronnych Starego Miasta. Pozycje te obsadzano wspólnie z pododdziałami batalionu AK „Dzik”.

Dowództwo i sztab zgrupowania AL zajęły kwatery w oficynie kamienicy przy ulicy Freta 16. Kwatery żołnierzy batalionów III i IV mieściły się w kamienicach przy ulicy Freta 5 i 7. Służba Zaopatrzeniowa w restauracji na parterze domu nr 5 urządziła stołówkę i świetlicę. Punkt sanitarno-opatrunkowy i niewielki szpitalik polowy zlokalizowano w halach targowych przy ulicy Świętojerskiej 4. W halach pod nr 6 mieściła się pracownia chemiczno-pirotechniczna, produkująca granaty i butelki zapalające.

Od 6 i 7 sierpnia wznowiono wydawanie pism „Głos Warszawy” i „Armia Ludowa”. Pierwsze z nich redagował Władysław Bieńkowski, drugie Stanisław Nowicki. Artysta grafik Stefan Bernaciński zaprojektował dwa powstańcze plakaty AL, odbite na litografii w Drukarni Miejskiej przy ulicy Miodowej 23. Rozwieszono je na murach Starego Miasta w połowie sierpnia. Znane są tylko z fotografii. Fotoreporterem AL był Antoni Sameryt.

Od 1 do 11 sierpnia żołnierze wchodzący w skład staromiejskiego zgrupowania AL, głównie ze składu formujących się tam batalionów III i II oraz plutonu szturmowego sztabu, walczyli o utrzymanie placu Zamkowego i zamknięcie tu nieprzyjacielowi dostępu do mostu Kierbedzia. Od 11 sierpnia do końca bojów na Starówce, oddziały AL uczestniczyły w walkach o utrzymanie wschodniego odcinka frontu, powstrzymując ataki nieprzyjaciela od strony zachodniego wybrzeża Wisły.

W początkowym okresie powstania główne zagrożenie występowało od południa, ze strony grupy wojsk generała Reinera Stahela. Niemcy atakowali pałac Blanca, Ratusz, klasztor Sióstr Kanoniczek oraz kościół Św. Andrzeja przy placu Teatralnym i wzdłuż Krakowskiego Przedmieścia przez plac Zamkowy, Nowy Zjazd i most Kierbedzia starali się utrzymać połączenie komunikacyjne z Pragą. Powstańcy obsadzili jednak całą północną pierzeję placu Zamkowego, a także ruiny Zamku Królewskiego (AK) oraz narożnik Krakowskiego Przedmieścia od Podwała, Senatorskiej i Miodowej (AL). Z tych dwóch ryglowych pozycji zamknęły ogniem karabinów maszynowych wyloty Nowego Zjazdu i Krakowskiego Przedmieścia na plac Zamkowy.

Jednakże pozycje polskie na placu Zamkowym pozostawały pod ustawicznym ogniem dział czołgowych i broni maszynowej nieprzyjaciela. W ten sposób nie dopuścił on do zamknięcia Krakowskiego Przedmieścia barykadą, której budowę podjęły 2 sierpnia oddziały AL. Z płyt chodnikowych i brukowca zdołano przerzucić metrowej wysokości mur jedynie przez szerokość chodnika. Na skutek strat w zabitych i rannych, musiano budowy tej barykady zaniechać. Ostatecznie cały kwartał domów bronionych przez AL spłonął, a pododdziały AK zostały wyparte z ruin Zamku Królewskiego.

4, 5 i 6 sierpnia żołnierze AK i AL toczyli na placu Zamkowym zacięte walki z piechotą i bronią pancerną nieprzyjaciela, który atakował z dwóch kierunków: z Nowego Zjazdu i z głębi Krakowskiego Przedmieścia. Spalono tu kilka czołgów niemieckich, zdobyto sporo broni i amunicji. M. in. z unieruchomionych czołgów niemieckich żołnierze AL wymontowali dwa ciężkie karabiny maszynowe.

W tym czasie wszystkie siły Niemców walczące z powstaniem w Warszawie zostały zorganizowane w grupę korpuśną pod dowództwem Obergruppenführera SS Ericha von dem Bacha. Oceniał on, że powstańcze Stare Miasto stanowi słabszy ośrodek oporu polskiego aniżeli Śródmieście i dlatego postanowił, że zostanie zlikwidowane w pierwszej kolejności.

Działania zaczepne przeciwko Staremu Miastu von dem Bach rozpoczął 19 sierpnia atakiem z ziemi i powietrza. Względnie spokojna dotąd Starówka znalazła się w zmasowanym ogniu niemieckim z wszelkich rodzajów broni. Jednocześnie z trzech stron ruszyły do natarcia na barykady polskie niemieckie czołgi i działa pancerne, poszła za nimi do ataku piechota.

To starannie przygotowane, skoncentrowane i nagłe uderzenie niemieckie spotkało się jednak ze zdecydowaną i twardą obroną polską. Pułkownik Ziemiński stworzył z przypadkowo zebranych na Starówce różnorodnych polskich oddziałów dobrze zorganizowany i zwarty związek taktyczny, liczący

około 8000 żołnierzy. Powstańcza Grupa AK „Północ” składała się z trzech zgrupowań liniowych (mniej więcej w sile pułku każde), którymi obsadzono trzy odcinki frontu: a). odcinka południowo-wschodniego broniło zgrupowanie „Róg” (dowódca major Róg – Stanisław Błaszczak), b). odcinka południowo-zachodniego zgrupowanie „Sosna” (dowódca major Sosna – Gustaw Billewicz), c). odcinka północnego zgrupowanie „Paweł” (dowódca pułkownik Paweł – Franciszek Rataj). Staromiejskie zgrupowanie AL majora Kowalskiego walczyło na odcinku południowo-wschodnim, podporządkowane pod względem taktycznym majorowi Błaszczakowi.

Po opanowaniu ruin Zamku Królewskiego i wypaleniu domów po zachodniej stronie Krakowskiego Przedmieścia, Niemcy zepchnęli powstańców poza barykady na Świętojańskiej, Piwnej i Podwalu. Ich kolumny transportowe mogły już znów przejeżdżać przez plac Zamkowy, lecz wciąż jeszcze były ostrzeliwane przez powstańców. W tym czasie oddziały AL odeszły z tego rejonu na nowe pozycje przy ulicy Mostowej. Niemcy trzymali tu zachodnie wybrzeże Wisły, mając kilka gniazd karabinów maszynowych wzdłuż Wisłostrady. Ostrzeliwali z nich stanowiska polskie na Skarpie. Po wprowadzeniu na ten odcinek przez Niemców pododdziałów z pułku SS Dirlewangera, stanowiska nieprzyjaciela na wybrzeżu uległy wzmocnieniu. M.in. obsadził on długi budynek mieszkalny przy ulicy Bugaj, zwany Czerwonym Domem, zbliżając się w ten sposób do barykad polskich na Mostowej, bronionych przez żołnierzy AK i AL.

Pierwsze uderzenie niemieckie od strony Wisły na pozycje polskie przy ulicy Mostowej nastąpiło 13 sierpnia. Pod osłoną trzech czołgów piechota nieprzyjaciela wdarła się na teren fabryki „Quebracho”, lecz po walce wręcz wycofała się. Wówczas do ataku poszły czołgi, forsując czołową barykadę, przy czym jeden z nich wjechał na teren fabryki. Dwa czołgi przy barykadzie zostały spalone przy pomocy butelek z benzyną, trzeci – na terenie fabryki – nie mogąc się wycofać został porzucony przez załogę i dostał się w ręce żołnierzy AL. Jego wyposażenie zasililo ich arsenał.

Przez następne dni Niemcy ostrzeliwali rejon ulicy Mostowej z armat ustawionych po drugiej stronie rzeki na terenie parku Paderewskiego. Również placówka nieprzyjaciela w Czerwonym Domu wpłynęła na pogorszenie położenia stanowisk polskich. Pierwszą próbę jej likwidacji podjęły pododdziały AK w nocy z 14 na 15 sierpnia. Zakończyła się ona jednak niepowodzeniem. Dopiero następnej nocy, z 15 na 16 sierpnia, udało się oddziałowi AL z batalionu „Czwartacy” tę część Czerwonego Domu, w której usadowili się Niemcy, wysadzić, wykorzystując do tego niewypał pocisku moździerza salwowego. Nocy tej dokonano także wypadu na Wisłostradę, gdzie obrzucono granatami i zniszczono stanowisko broni maszynowej nieprzyjaciela. 17 sierpnia żołnierze niemieccy ponownie usadowili się w Czerwonym Domu. Tym razem wszakże w innym miejscu, w dalszej odległości od stanowisk polskich.

23 sierpnia nieprzyjaciel wznowił działania zaczepne na odcinku wschodnim atakiem na pozycje polskie w rejonie ulicy Mostowej. Pododdziały AL z batalionów III i IV broniły Starej Prochowni, ruin fabryk przy ulicy Bugaj

oraz zabudowań szkoły przy ulicy Rybaki 32. Po stracie kilkunastu czołgów, Niemcy atakowali jednak z coraz mniejszym zapałem. Dwukrotnie – 24 i 26 sierpnia – oddziały AL przechodziły tu do przeciwnatarcia. Uczestniczyły też w akcjach zaczepnych organizowanych przez pułkownika Ziemskiego na innych odcinkach obrony Starego Miasta.

W nocy z 21 na 22 sierpnia kombinowana kompania AL pod dowództwem kapitana Hiszpana – Henryka Woźniaka, wraz z kompaniami AK z batalionów „Czata” i „Zośka”, brała udział w nieudanym natarciu na Dworzec Gdański. Było to uderzenie współdziałające od strony Muranowa. Pluton szturmowy AL dowodzony przez porucznika Gustawa – Edwina Rozłubirskiego, wraz z pododdziałami z batalionu AK „Parasol”, uczestniczył w nieudanej próbie wyrzucenia Niemców z ruin domu przy ulicy Nalewki 4 oraz w odzyskaniu utraconego pałacu Radziwiłłów przy ulicy Bielańskiej. Ta druga akcja powiodła się tylko częściowo.

*

Po odcięciu Starego Miasta od Śródmieścia, łączność Komendy Głównej AK i pułkownika Ziemskiego z dowódcą powstania pułkownikiem Monterem – Antonim Chruściel, kwaterującym w Śródmieściu Północnym, została ograniczona wyłącznie do łączności radiowej. Jednak już 10 sierpnia nawiązano łączność, wykorzystując do tego kanały podziemne, lecz objęto ją tajemnicą i ustanowiono nad nią ścisłą kontrolę.

Tajemnicy nie udało się wszakże utrzymać, zwłaszcza, iż niektórzy oficerowie sztabowi AK uważali, że takie postępowanie wobec AL nie jest uczciwe. Kiedy więc major Kowalski zapytał pułkownika Ziemskiego o łączność kanałową ze Śródmieściem, ten potwierdził, że taka łączność istnieje, ale ze zrozumiałych względów znajduje się pod ścisłą kontrolą. Zgodził się jednak na przejście kanałami do Śródmieścia i z powrotem jednej łączniczki AL. W ten sposób, około 12 sierpnia do Śródmieścia przybyła porucznik Marta – Irena Ciesielska, która przekazała znajdującym się tu oficerom AL i działaczom PPR, RPPS i ZWM informacje o działalności AL na Starówce i wróciła tam z wiadomościami o sytuacji w Śródmieściu.

17 sierpnia na Stare Miasto dotarł kanałami ze Śródmieścia kapitan Konstanty Kaługin. Był to – jak już wiemy – zwiadowca radziecki, związany od stycznia 1944 roku z wywiadem AL. W końcu lipca t.r. znalazł się w Warszawie, ale wybuch powstania rozdzielił go z radiotelegrafistą i radiostacją. Zatrzymany przez powstańców AK w rejonie ulicy Poznańskiej, od 3 sierpnia przebywał w sztabie pułkownika Chruściela.

Z Kaługinem rozmawiano w dowództwie AL. Z tego, co mówił zorientowano się, że w Śródmieściu znajduje się kwatera dowódcy powstania, którym jest komendant Okręgu Warszawskiego AK pułkownik Monter – Antoni Chruściel. Z jakichś względów traktował on Kaługina jako reprezentanta Armii Czerwonej przy dowództwie AK. Była to oczywista mistyfikacja.

Informacje, jakie uzyskano o sytuacji w Śródmieściu od wspomnianej łączniczki AL i kapitana Kaługina, skłoniły dowództwo AL do skierowania tam

grupy organizatorów, której zadaniem miało być utworzenie śródmiejskiego zgrupowania Armii Ludowej, nawiązanie kontaktów z Komendą Okręgu AK i przeprowadzenia rozmów z pułkownikiem Chruścielem. Dowódcą AL w Śródmieściu mianowano majora Sęka – Józefa Małeckiego, jego zastępcą politycznym kapitana Krajewskiego – Aleksandra Kowalskiego, a szefem sztabu kapitana Romana – Ryszarda Strzeleckiego. Na redaktorów prasy PPR i AL wyznaczono Władysława Bieńkowskiego i Andrzeja Webera, zaś do pomocy technicznej Tadeusza Gąsiorowskiego. Do Śródmieścia udał się także porucznik Stach – Zbigniew Paszkowski, z dwoma podoficerami i wspomnianą łączniczką. Wymienieni odeszli kanałami do Śródmieścia za zgodą pułkownika Ziemskiego w trzech małych grupach – 16, 17 i 18 sierpnia. powrócił tam także kapitan Kaługin.

Pułkownik Ziemiński zgodził się także, aby dowództwo AL na Starym Mieście mogło za jego wiedzą wysyłać swoje patrole dla ustalenia drogi kanałowej na Żoliborz. Chodziło o nawiązanie łączności z tamtejszymi oddziałami AL.

Pierwszy patrol zwiadowczy AL dotarł na Żoliborz 18 sierpnia, akurat w dniu, w którym ciężko ranni zostali dowódca tamtejszego zgrupowania AL i jego szef sztabu. Dowodzący w ich zastępstwie oddziałami AL na Żoliborzu porucznik Zenon Kliszko powiadomił o tym majora Kowalskiego i prosił o skierowanie na ich miejsce odpowiednich oficerów ze Starówki. Doniósł także, że z Żoliborskiej Komendy AK uzyskał poufne informacje, jakoby na terenie Puszczy Kampinoskiej pojawiły się desantowe oddziały Ludowego Wojska Polskiego, dysponujące łącznością radiową z Lublinem.

*

Przy sztabie AL na Starym Mieście zebrała się spora grupa działaczy politycznych, zorganizowana w kompanię zapasową. Dowodził nią pułkownik Feliksowski – Andrzej Adryan, były dowódca Obwodu Radomsko-Kieleckiego AL. Większość tej grupy angażowała się w różne działania, chcąc być pomocną oddziałom walczącym. Pozostali trwonili czas w jałowych dyskusjach. Sam Adryan oraz skupieni wokół niego niektórzy działacze, m.in. Stalski – Kazimierz Przybył, Władek – Władysław Dworakowski, Szymon – Jan Szalek, byli zdania, że AL nie powinna walczyć w powstaniu, a jej dowództwo współdziałać z dowództwem AK, które jest wrogo nastawione do PKWN, a zatem i do AL. Obarczali oni dowództwo AL winą za straty, jakie w powstaniu ponoszą oddziały Armii Ludowej. Uważali, że należy chronić kadry, które będą potrzebne po wojnie, kiedy budować się będzie Polskę Ludową. Wysuwali różne nierealne propozycje, jak np. wybicia we froncie niemieckim korytarza, którym oddziały AL opuściłyby Warszawę, ratując przy okazji ludność cywilną.

Dowiedziawszy się o możliwości przejścia kanałami na Żoliborz i o przebywaniu jakoby w Puszczy Kampinoskiej spadochroniarzy z armii generała Zygmunta Berlinga, działacze ci wzmogli naciski na dowództwo AL na Starówce. Po odejściu Aleksandra Kowalskiego do Śródmieścia, zastępcą politycznym dowódcy AL został kapitan Bartek – Marian Baryła, członek KC PPR. Okazał

się on podatnym na głosy opozycjonistów, zaś kiedy 19 sierpnia Starówka znalazła się pod zmasowanym ogniem niemieckim, stał się zwolennikiem jej rychłego opuszczenia. Oceniał on, że obrona Starego Miasta nie potrwa już teraz długo, a oddziały AK będą musiały skapitulować. Wówczas Niemcy żołnierzy AL wymordują.

19 lub 20 sierpnia major Kowalski i kapitan Baryła rozmawiali z pułkownikiem Ziemińskim, szczerze przedstawiając mu swe obiekcje. Zapytali jak ocenia szanse obrony Starówki. Pułkownik Ziemiński nie ukrywał, że sytuacja Starego Miasta jest trudna, ale nie uważał jej jeszcze za krytyczną. Rozumiał jednak niepokój dowództwa AL. Oświadczył, że bardzo zależy mu na dalszym udziale oddziałów AL w walkach, lecz jeśli dowództwo AL zdecyduje się z nich wycofać, uszanuje jego decyzję i nie będzie czynił przeszkód. Major Kowalski odpowiedział, że oddziały AL walczyć będą w obronie Starówki do końca. Chciałby jednak stopniowo odsyłać kanałami na Żoliborz kobiety i lekko rannych, a także personel niektórych służb. Uważał, że poprawiłoby to nastroje walczących. Dowódca Grupy AK „Północ” zgodził się. Domagał się tylko, aby każdorazowo pobierano ze sztabu AK przepustki z jego podpisem i żeby grupy AL schodziły do kanałów odrębnym włazem znajdującym się przy ulicy Świętojerskiej (przed domem nr 13) i strzeżonym przez Służbę Bezpieczeństwa AL.

Przedstawiciel Biura Informacji i Propagandy przy dowódcy AK major Gromski – Tadeusz Wardejn-Zagórski informował wówczas swego szefa, że *komuniści na Starym Mieście podporządkowani są całkowicie naszemu dowódcom, obsadzają kilka barykad, ale w dniu 19 VIII, gdy sytuacja była ciężka, zdradzali ochotę opuszczenia barykad i wyjścia kanałami z miasta, motywując to faktem, iż w razie schwytania Niemcy traktować nas będą jako kombatantów alianckich, a ich wymordują. Zostawiono im wolną drogę i to ich zreflektowało trochę: zostali.*

W sztabie KG AK wciąż dążono do pełnej izolacji dowództwa AL i jego oddziałów. Trzeba jednak podkreślić, że stanowisko liniowych dowódców AK, takich jak major Błaszczak, czy pułkownik Ziemiński, którym podlegało zgrupowanie AL, było na szczęście inne. Traktowali oni żołnierzy AL na równi z żołnierzami AK, starali się też wykazywać zrozumienie dla ich problemów. 25 sierpnia widząc narastający nacisk nieprzyjaciela w rejonie ulic Bolesć – Mostowa – Rybaki, pułkownik Ziemiński wydzielił ten rejon w samodzielny pododcinek, a dwa dni później w samodzielny odcinek wschodni, którego dowódcą mianował kapitana Trzaskę – Eugeniusza Konopackiego. Również on traktował podległe mu oddziały AL jak własne oddziały AK (bataliony „Dzik” i „Wigry”). Stosunki wzajemne pomiędzy pułkownikiem dyplomowanym AK Karolem Ziemińskim a majorem AL Bolesławem Kowalskim ułożyły się od pierwszej chwili bardzo dobrze. Obaj ci ludzie rozumieli się nawzajem, byli wobec siebie szczerzy i otwarci. Darzyli się też wzajemnym szacunkiem i życzliwością. A przecież wciąż pozostawali na przeciwstawnych pozycjach politycznych.

22 sierpnia odszedł kanałami do Śródmieścia Okręgowy Delegat Rządu ze swymi urzędnikami, a na Żoliborz jeden z jego zastępców oraz ponad

20-osobowa grupa Komendy Głównej BCh. Wreszcie nocą z 25 na 26 sierpnia przeszła kanałami do Śródmieścia Komenda Główna AK ze swym sztabem i służbami, a także główny Delegat Rządu i przewodniczący RJN z zespołem najbliższych współpracowników.

Wspomniany już major Wardejn-Zagórski, który pozostał na Starym Mieście, pisał w kolejnym raporcie, że ewakuacja KG AK do Śródmieścia zrobiła tu fatalne wrażenie, wszyscy uważają, że szczury uciekły już z tonącego okrętu i że Starówka padnie łada chwila. Ta opinia odnosiła się oczywiście do grupy starszych oficerów AK skupionych wokół pułkownika Ziemskiego i jego sztabu. Dowództwo AL, ogół żołnierzy AK i AL, nie mówiąc już o mieszkańcach staromiejskiej dzielnicy nie wiedzieli o tym, że Komenda Główna AK była obecna na Starówce i miała swój niemały udział w jej obronie.

W wyniku uzgodnień z pułkownikiem Ziemińskim, począwszy od 22 sierpnia włazami przy ulicy Świętojerskiej 13 i na placu Krasińskich przy ulicy Nowiniarskiej, odchodziły każdej nocy kanałami na Żoliborz grupy żołnierzy Armii Ludowej. 24 sierpnia ewakuowała się grupa 50 osób pod dowództwem porucznika Teocha – Teodora Kufla, w tym 15 kobiet. 25 sierpnia udała się na Żoliborz licząca około 150 osób grupa działaczy politycznych, lekko rannych i chorych, część personelu sanitarnego, niemal cała kompania gospodarcza, a z oddziałów liniowych nieuzbrojona rezerwa III batalionu AL (w tym większość plutonu ŻOB) oraz pluton kompanii Służby Bezpieczeństwa AL. Grupą dowodził kapitan Szwed – Jan Szaniawski, wyznaczony przez majora Kowalskiego na p.o. dowódcy oddziałów AL na Żoliborzu. Na wysokości Dworca Gdańskiego, koniec kolumny ewakuacyjnej AL został przez Niemców obrzucony z otwartego włazu granatami. Byli zabici i ranni, a około 30 osób zawróciło na Starówkę.

Odprawiając tę grupę ewakuacyjną, major Kowalski skreślił na kartce wyrwanej z notesu kilka słów do żony, która przebywała już na Żoliborzu. list ten, napisany w pośpiechu przy włazie kanałowym, przeniesiony i doręczony adresatce po kilku godzinach przez łączniczkę podporucznik Inkę – Alicję Duchińską, zachował się. Wynika z niego, że dowódca AL oczekiwał na przybycie łącznika ze Śródmieścia, że miał zamiar z liniowymi oddziałami AL walczyć na Starówce dopóki się da, później zaś część z nich ewakuować kanałami do Śródmieścia dla wzmocnienia tamtejszych oddziałów AL. Z resztą zamierzał przejść kanałami na Żoliborz.

Los jednak zdecydował inaczej. 26 sierpnia w południe odbyła się w kwaterze przy ulicy Freta 16 narada sztabu AL. Wniosek Mariana Baryły, aby niezwłocznie przystąpić do ewakuacji na Żoliborz także liniowych oddziałów AL, po ostrej dyskusji został odrzucony. Ewakuacja miała być kontynuowana, ale tylko w odniesieniu do osób niewalczących i lekko rannych. Narada zakończyła się przed godziną 15. Major Kowalski zdążył jeszcze porozmawiać z podporucznik Duchińską, która z patrolem przewodników kanałowych przybyła właśnie z Żoliborza. Mieli być gotowi do powrotu tam z kolejną grupą AL w ciągu najbliższej nocy. Uczestnicy narady powoli rozchodzili się, kiedy parę minut po godzinie 15 na oficynę kamienicy, w której znajdowała się kwatera sztabu AL spadły bomby, burząc ją aż do piwnic. Pod gruzami zginęli m.in.

major Ryszard Piasecki – Bolesław Kowalski, major Maciej Dembowski – Stanisław Nowicki, kapitan Edward – Edward Lanota, kapitan Zenon Krzemiński – Stanisław Kurland, porucznik Nastek – Anastazy Matywiecki. Mimo natychmiastowej akcji ratowniczej udało się uratować tylko kilka osób, a wśród nich kapitana Romana – Pawła Wojasa.

Po śmierci majora Kowalskiego dowódcą oddziałów AL na Starówce został kapitan Hiszpan – Henryk Woźniak. Był on jednak kontuzjowany. Jego zastępcą politycznym pozostał kapitan Bartek – Marian Baryła. Pod jego to głównie wpływem zapadła tego dnia wieczorem decyzja o ewakuacji całego staromiejskiego zgrupowania AL na Żoliborz.

27 sierpnia tuż po północy, podporucznik Teodozy – Teodor Szytow odszedł z grupą 25 żołnierzy AL kanałami na Żoliborz. Ostatnich 9 żołnierzy AL, w tym dowódcę grupy, zatrzymała żandarmeria AK i zmusiła do zawrócenia. Po wyjściu z kanału, zastępca szefa żandarmerii AK major Barry – Włodzimierz Kozakiewicz ubliżał im, w końcu ustawił wszystkich pod murem (w tym 4 kobiety) i groził, że każe ich rozstrzelać jako dezertersów. Powiadomione dowództwo AL wysłało uzbrojony patrol, który zagroził użyciem broni, jeśli zatrzymani żołnierze AL nie zostaną zwolnieni. Major Kozakiewicz odwołał się do pułkownika Ziemskiego, ale ten nakazał uwolnić zatrzymanych. Kiedy jednak wkrótce potem kapitan Baryła w imieniu nowego dowódcy AL zwrócił się do niego o wyrażenie zgody na wejście do kanałów dla całego zgrupowania Armii Ludowej, które zostanie wycofane na Żoliborz, pułkownik Ziemiński zdecydowanie odmówił.

27 sierpnia późnym wieczorem, pluton szturmowy AL dowodzony przez porucznika Gustawa – Edwina Roźlubirskiego opanował włącz na placu Kraśnińskich, którym w ustalonym porządku zeszły do kanałów pododdziały batalionów III i IV, kompanii Służby Bezpieczeństwa oraz oddziałów specjalnych sztabu i służb. Żandarmeria AK pilnująca włączu nie interweniowała. Dopiero 28 sierpnia nad ranem (po ponad trzech godzinach), pułkownik Ziemiński nakazał przerwać ewakuację. Jego rozkaz w tej sprawie na piśmie doręczono porucznikowi Roźlubirskiemu. Podporządkował się on rozkazowi pułkownika Ziemskiego, przerwał ewakuację, a swój pluton i tych żołnierzy AL, którzy nie zdążyli wejść do kanałów wycofał do hal targowych przy ulicy Świętojerskiej 4-6. W ciągu dnia wycofało się również z kanałów z różnych względów (m.in. nastąpił gwałtowny przybór wody w kanałach) dalszych około 30 żołnierzy AL. Żandarmeria AK odebrała im broń i amunicję, a niektórych z nich aresztowała. Nie było jednak, jak poprzednio, żadnych ekscesów. Na interwencję porucznika Roźlubirskiego w sztabie AK zostali oni wkrótce zwolnieni, lecz broni i amunicji im nie zwrócono.

Pułkownik Ziemiński ocenił wówczas ewakuację oddziałów AL na Żoliborz bez jego zgody jako ucieczkę i dezercję. Ich liczebność określił na ponad 300 żołnierzy. W swej notatce sporządzonej dla KG AK miesiąc później stwierdził, że dopiero po zbombardowaniu dowództwa AL na Freta, gdy zginął major Piasecki wraz ze sztabem, całą AL ogarnęła panika i masowo rzuciła się do kanału. Nie powtórzył więc już zarzutu dezercji i wyraźnie widział

bezpośrednie przyczyny. Mylił się jednak w ocenie. Staromiejskie zgrupowanie AL odeszło kanałami na Żoliborz nie w panice, chaotycznie, lecz w sposób planowy i zorganizowany. Nowe dowództwo AL mogło też mieć obawy co do bezpieczeństwa swych żołnierzy, chociaż jak dowiódł tego rozwój wydarzeń – były to obawy nieuzasadnione.

*

29 sierpnia pozostałych na Starówce żołnierzy AL zorganizowano w oddział w sile kompanii. Składał się on z plutonu liniowego, plutonu saperów i drużyny Służby Bezpieczeństwa. Przy oddziale tym znajdował się szpital, w którym było 3 lekarzy, 9 pielęgniarek i sanitariuszek oraz 31 chorych; a także pododdział zaopatrzeniowy i sekcja łączników. Dowództwo AL na Starym Mieście występowało wobec dowództwa AK jako dowództwo 5 Odcinka AL. Nowe dowództwo AL stanowili: dowódca porucznik Gustaw – Edwin Rozłubirski, zastępca polityczny podporucznik Maria – Helena Płotnicka, zastępca liniowy podporucznik Heniek – Henryk Trocewicz. Stan ilościowy staromiejskiego zgrupowania AL wynosił 157 żołnierzy.

Oddział AL, którego zaprowiantowanie przejęła służba zaopatrzeniowa AK, obsadził ponownie pozycję na ulicy Mostowej, którą nieprzyjaciel opanował już niemal po ulicę Freta. Toczyły się tu ciężkie walki pozycyjne. Tak jak dotąd, dowódcą odcinka pozostał kapitan Konopacki. Współpraca porucznika Rozłubirskiego z nim układała się dobrze.

Tymczasem w trwającym już 10 dni natarciu, nieprzyjaciel zaczął odnosić sukcesy. Na odcinku południowym powstańcy utracili katedrę Św. Jana; Niemcy opanowali Kanonię i ulicę Jezuicką, zbliżyli się do Rynku Staromiejskiego. Na odcinku północnym zaś zgrupowanie podpułkownika Radosława – Jana Mazurkiewicza utraciło gmach Państwowej Wytwórni Panierów Wartościowych, kościół Najświętszej Marii Panny i zostało zepchnięte na linię ulic Franciszkańska – Kościelna. Nieprzyjaciel zbliżył się tu niebezpiecznie do Rynku Nowomiejskiego i placu Krasińskich.

29 sierpnia wieczorem, zastępca dowódcy Grupy „Północ” pułkownik Jesion – Stanisław Klepacz zebrał z różnych oddziałów powstańczych grupę szturmową w sile kompanii i uderzył nią na odcinku północnym, uzyskując poprawę położenia. Obsadzony już przez Niemców kościół NMP odzyskała drużyna AL dowodzona przez sierżanta Karlika – Tadeusza Karlickiego, tracąc jednak dwóch poległych i dwóch ciężko rannych żołnierzy. 30 sierpnia nad ranem pułkownik Klepacz ściągnął żołnierzy AL z tej pozycji. Dostęp zaś do kościoła zamknęto Niemcom ogniem dwóch karabinów maszynowych.

W związku z coraz trudniejszym położeniem już 28 sierpnia dowództwo AK podjęło decyzję o zakończeniu obrony Starówki i wycofaniu się Grupy AK „Północ” do Śródmieścia. Jednakże natarcie przeprowadzone nocą z 30 na 31 sierpnia, mające na celu wywalczenie przejścia górą, nie powiodło się. Całą energię skierowano więc na ewakuację kanałami do Śródmieścia, gdyż

kanal wyprowadzający na Żoliborz został przez Niemców zablokowany. Ewakuacja dwoma kanałami (niskim i wysokim) trwała nieprzerwanie dniem i nocą do późnych godzin rannych 2 września.

31 sierpnia przyszedł ze Śródmieścia kanałami na Starówkę łącznik od tamtejszego dowództwa AL starszy sierżant Tadek Drukarz – Tadeusz Gąsiorowski. Przyniósł on list majora Sęka – Józefa Małeckiego, adresowany do pułkownika Ziemskiego. W liście tym dowódca AL prosił, aby w ramach ewakuacji kanałami do Śródmieścia i na Żoliborz zostały wycofane także staromiejskie oddziały AL, w tym lżej ranni. W zakończeniu tego listu pisał: *Ze względu na wkład oddziałów AL do obrony Starego Miasta i ciężkie straty jakie poniosły, wierzymy, że Pan Pułkownik sprawiedliwie zechce je potraktować i otoczyć opieką, tym bardziej potrzebną, że w walkach poległo całe dowództwo Armii Ludowej.* Pułkownik Ziemiński już wcześniej zapewnił, że oddział AL weźmie udział w ewakuacji. Teraz powtórzył swe zapewnienia.

Ewakuację zorganizowano w ten sposób, że oddziały uzbrojone miały zejść do kanałów ostatnie. Przez cały dzień 31 sierpnia i 1 września prowadziły one walkę z nacierającym nieprzyjacielem. Pluton liniowy AL pod dowództwem porucznika Rozłubirskiego bronił barykad na Mostowej i Freta.

Nieuzbrojona część oddziału AL (saperzy, służby pomocnicze, szpital i lżej ranni) miała być początkowo ewakuowana niskim kanałem, do którego wąż znajdował się na ulicy Daniłowiczowskiej. Decyzję tę wkrótce zmieniono i cała ta grupa licząca około 100 osób, pod dowództwem podporucznik Płotnickiej i lekarza podporucznik Ewy – Ireny Diamant, zesłała do kanału wysokiego na placu Krasińskich dnia 1 września po północy. Przewodnikiem grupy AL w kanałach był starszy sierżant Gąsiorowski. Po 3 godzinach uciążliwego marszu osiągnięto Śródmieście. Po wyjściu wążem przy ulicy Wareckiej grupa żołnierzy AL została odprowadzona do kwater śródmiejskich zgrupowania AL przy ulicy Czackiego.

Nie zdołano ewakuować 12 ciężko rannych żołnierzy AL, których pod opieką dwóch sanitariuszek ochotniczek pozostawiono w halach targowych przy ulicy Świętojskiej 4. Ten szpitalik AL został organizacyjnie podporządkowany centralnemu szpitalowi powstańczemu przy ulicy Długiej 7. W innych szpitalach AK na Starym Mieście znajdowało się ogółem około 1500 ciężko rannych powstańców, w tym około 50 żołnierzy AL. 2 września po wejściu Niemców, pacjenci wymienionych szpitali zostali przez nich wymordowani. Zabito także część personelu medycznego, w tym wspomniane dwie sanitariuszki AL. W grupie kilkunastu ocalałych znalazł się jeden żołnierz AL, sierżant Marian – Edward Duszkiewicz, tramwajarz z Woli.

Pluton liniowy AL porucznika Rozłubirskiego walczył do późnego wieczora 1 września. W ostatniej fazie ewakuacji połowę jego żołnierzy skierowano do grup osłonowych. Pierwsza część plutonu wraz z dowódcą zesłała do wjazdu na placu Krasińskich dnia 2 września nad ranem. Żołnierze AL z grup osłonowych ewakuowali się tego dnia w godzinach rannych, a kilkunastu z nich nie zdołało już zejść do kanału. Ich los nie jest znany.

2 września w godzinach popołudniowych ostatni żołnierze AL ze Starówki dotarli kanałami do Śródmieścia. Po paru dniach odpoczynku stanęli do dalszej walki w ramach śródmiejskiego zgrupowania Armii Ludowej.

*

W miesiąc później pułkownik Ziemski, już jako zastępca dowódcy Korpusu Warszawskiego AK, napisał krótką tendencyjną notatkę o udziale AL w walkach na Starym Mieście. Według niego, AL na Starówce nie walczyła, udawała tylko, że walczy. Żołnierze AL nigdy nie byli na pierwszej linii, gdzie walczyli tylko żołnierze AK, chowali się za ich plecami. Ale napisał w niej też, że żołnierze AL *czasami walczyli nawet dobrze samodzielnie*.

Pisząc o pułkowniku Ziemskim jako o dowódcy Grupy „Północ”, podkreślałem jego życzliwość i rzetelność w stosunku do AL. Opinii tej nie zmieniam. W ogniu ciężkiej walki na Starym Mieście pułkownik Wachnowski – Karol Ziemski taki bowiem był. Pisząc 1 października 1944 roku tę notatkę jako materiał do opracowania KG AK podsumowującego powstanie, zachował się nie jak wojskowy, lecz jak polityk. Może się już za takiego uważał.

Tak czy inaczej, ta jego notatka krzywdzi oddziały AL, które mu na Starym Mieście podlegały. Wbrew temu co napisał, walczyły one mężnie na pierwszej linii frontu w walce ze wspólnym wrogiem. Zapłaciły za to wysoką daninę przelanej krwi.

Pozostaje jeszcze kwestia liczebności staromiejskiego zgrupowania AL. Pułkownik Ziemski napisał, że dowództwo AL określało tę liczebność różnie, raz na 1000 żołnierzy, innym razem na 700 żołnierzy. (Może to odpowiadać prawdzie, gdyż w trakcie ciężkich walk i stopniowej ewakuacji na Żoliborz, liczebność zgrupowania AL ulegała zmianie). Uważa on jednak, że AL na Starówce dysponowała tylko jednym uzbrojonym plutonem, liczącym około 40 żołnierzy. Reszta to była nieuzbrojona rezerwa, licząca 200 osób, które *uciekły na Żoliborz* i 160 osób, które pozostały na Starówce. Razem 360 osób, w tym wspomniany pluton szturmowy. Ale skoro tak, to po co czynił wtedy (28 sierpnia) tyle hałasu z powodu wycofania się AL na Żoliborz? Przecież ten uzbrojony pluton szturmowy AL i tak pozostał na Starówce. A dlaczego z jego rozkazu rozbrajano żołnierzy AL? Dlaczego później nie zwracano im broni? Cel napisania tej notatki przez pułkownika Ziemskiego wydaje się więc oczywisty. Chodziło o pomniejszenie wkładu oddziałów AL do walk powstania.

Zamieszczone w niniejszej książce zestawienie żołnierzy AL walczących w powstaniu warszawskim obejmuje tylko tych z nich, którzy zostali wymienieni w dokumentach lub zapamiętani przez współtowarzyszy broni. A więc nie wszystkich. Ale można przyjąć z dużą dozą prawdopodobieństwa, że obejmuje większość z nich. Otóż w tym zestawieniu 570 żołnierzy należało do staromiejskiego zgrupowania AL, a 182 z nich poległo lub zginęło na Starówce. Dalszych 9 żołnierzy było ciężko rannych, sądzić należy więc, też poniosło

tam śmierć. Razem 191. Jest więc oczywiste, że staromiejskie zgrupowanie AL liczyło więcej żołnierzy niż 570 i miało więcej poległych i zabitych niż 191. Ale o ile więcej?

25 sierpnia, po kilku dniach ewakuacji grup AL kanałami na Żoliborz (za zgodą i z przepustkami pułkownika Ziemskiego), dowódca AK na Żoliborzu komunikował w swym meldunku sytuacyjnym, że łącznie przybyło na Żoliborz ze Starówki 200 nieuzbrojonych i 50 uzbrojonych żołnierzy AL. Razem 250. 26 sierpnia odeszło 25 żołnierzy, z czego 9 zawrócono i aresztowano, a więc 16 żołnierzy. W nocy z 27 na 28 sierpnia według meldunków pułkownika Ziemskiego *uciekło na Żoliborz* dowództwo AL i około 300 żołnierzy, z czego 25 zawrócono. Według meldunków AK odeszło więc kanałami na Żoliborz razem 566 żołnierzy. Na Starówce pozostało 160. Czyli w dniu 22 sierpnia, kiedy rozpoczęła się ewakuacja staromiejskiego zgrupowania AL kanałami na Żoliborz, liczyło ono 726 żołnierzy. A przecież wcześniej do Śródmieścia przeszła kanałami grupa około 20 żołnierzy AL. Więc można przyjąć, że razem zgrupowanie liczyło wtedy około 750 żołnierzy. Jeśli do tej liczby dodamy około 200 poległych, kilkudziesięciu ciężko rannych w szpitalach AK i bliżej nieokreśloną liczbę żołnierzy AL, którzy zostali na Starówce ze swymi rodzinami (wielu z nich znalazło się później w niemieckich obozach koncentracyjnych, gdzie niektórzy z nich zginęli), to najwyższy stan tego zgrupowania AL przekroczy 1000 żołnierzy. Stan taki oddziały AL na Starówce osiągnęły w połowie sierpnia 1944 roku.

Staromiejskie zgrupowanie AL

Dowództwo (1-26 VIII 1944 r.):

Dowódca major Ryszard Piasecki – Bolesław Kowalski (zginął 26 VIII 1944),

Zastępca liniowy major Sęk – Józef Małecki (16 VIII 1944 odszedł do Śródmieścia),

Zastępca liniowy kapitan Choromaski – Henryk Woźniak,

Zastępca polityczny kapitan Krajewski – Aleksander Kowalski (18 VIII 1944 odszedł do Śródmieścia),

Zastępca polityczny kapitan Bartek – Marian Baryła,

Członkowie dowództwa: major Maciej Dembowski – Stanisław Nowicki, kapitan Zenon Krzemiński – Stanisław Kurland (obaj zginęli 26 VIII 1944), kapitan Roman – Ryszard Strzelecki (16 VIII 1944 odszedł do Śródmieścia), porucznik Ola – Helena Kozłowska, porucznik Krystyna – Izolda Kowalska (24 VIII 1944 obie odeszły na Żoliborz), podporucznik Maria – Helena Płotnicka.

Dowództwo (26-28 VIII 1944):

Dowódca kapitan Choromski – Henryk Woźniak (kontuzjowany 26 VIII 1944),

Zastępca liniowy komendanta kapitan Konrad – Lech Kobyliński (kontuzjowany 26 VIII 1944),

Zastępca polityczny kapitan Bartek – Marian Baryła,

Członkowie dowództwa: kapitan Roman – Paweł Wojas (kontuzjowany 26 VIII 1944), podporucznik Maria – Helena Płotnicka (za wyjątkiem H. Płotnickiej i P. Wojasa całe to dowództwo przeszło 28 VIII 1944 na Żoliborz).

Dowództwo (28 VIII-1 IX 1944):

Dowódca porucznik Gustaw – Edwin Rozłubirski

Zastępca liniowy podporucznik Heniek – Henryk Trocewicz,

Zastępca polityczny podporucznik Maria – Helena Płotnicka,

Członek dowództwa kapitan Roman – Paweł Wojas.

(Dowództwo to przeszło 1 i 2 IX 1944 do Śródmieścia).

Sztab:

Kapitan Edward – Edward Lanota (szef sztabu, zginął 26 VIII 1944), porucznik Stach – Zbigniew Paszkowski (oficer organizacyjny, odszedł 17 VIII do Śródmieścia), kapitan Roman – Paweł Wojas (oficer organizacyjny od 17 VIII, kontuzjowany 26 VIII), kapitan Stefan – Bogusław Henryk Buczyński (oficer informacji), kapitan Szwed – Jan Szaniawski (oficer operacyjny, 25 VIII odszedł na Żoliborz), porucznik Majewski – Stefan Bratkowski (kwatremistrz, poległ 26 VIII), podporucznik Teodozy – Teodor Szytow (oficer zaopatrzenia), porucznik Nastek – Anastazy Matywiecki (oficer propagandy, zginął 26 VIII), kapitan Korab – Stanisław Kurland (oficer bezpieczeństwa, zginął 26 VIII), porucznik Wieńczysław – Jan Fotek (oficer do zleceń, 25 VIII odszedł na Żoliborz), podporucznik Fryga – Hedda Bartoszek (oficer do zleceń, kontuzjowana 26 VIII), porucznik Jaga – Jadwiga Koszutska (komendantka Żeńskich Jednostek Wojskowych, 25 VIII odeszła na Żoliborz), porucznik Kazik – Kazimierz Szczypiorski (lekarz naczelny, 28 VIII odszedł na Żoliborz), porucznik Wrona – Roman Buczyński (przedstawiciel dowództwa AL przy okręgowym delegacie rządu, do 22 VIII), podporucznicy Danko – Zofia Jaworska, Małgosia – Maria Turlejska i Krystyna – Leontyna Strusińska (oficerowie oświatowi, dwie pierwsze 24 VIII odeszły na Żoliborz, trzecia 1 IX do Śródmieścia), podporucznicy Marta – Irena Ciesielska i Inka – Alicja Duchińska (oficerowie łącznikowi sztabu ze Śródmieściem i Żoliborzem, 16 VIII i 1 IX odeszły kolejno do Śródmieścia), starszy sierżant Leon – Leon Głowacki (adiutant dowódcy zgrupowania, 25 VIII odszedł na Żoliborz), sierżant Janka – Janina Fotek (szef kancelarii sztabu, 28 VIII odeszła na Żoliborz), plutonowa Sławka – Zofia Mrozek (łączniczka dowódcy zgrupowania, do 26 VIII).

M.p.: ulica Krzywe Koło 2, Rynek Staromiejski 14, ulica Freta 5, 7, 16, ulica Świętojerska 4, 6.

Oddziały:**a) Pluton szturmowy**

Dowódca porucznik Żarłok – Ryszard Suski (poległ 11 VIII),
Dowódca porucznik Gustaw – Edwin Rozłubirski,
Zastępca dowódcy podporucznik Grad – Arkadiusz Waldemar Degler (poległ).

b) Pluton zwiadowców

Dowódca starszy sierżant Jurek – Ryszard Łapkowski (24 VIII odszedł na Żoliborz),
Zastępca dowódcy starszy sierżant Sęp – Stanisław Pastucha.

c) Pluton saperów

Dowódca porucznik Karol – Antoni Parol,
Zastępca dowódcy starszy sierżant Stary – Stefan Szałek.

d) Drużyna Żeńskich Jednostek Wojskowych (łączniczek i sanitariuszek)

Dowódca podporucznik Hanka – Anna Lanota (kontuzjowana 26 VIII),
Zastępca dowódcy podporucznik Inka – Alicja Duchcińska.

e) Batalion III

Dowódca kapitan Hiszpan – Henryk Woźniak,
Zastępca liniowy porucznik, kapitan Skóra – Niemir Bieliński,
Zastępca polityczny podporucznik Lit – Czesław Kaczor
Szef batalionu sierżant Budziwoj – Stanisław Fotek,
Podoficer inspekcyjny starszy sierżant Dionizy Witkowski (ranny 26 VIII)
Kwatermistrz starszy sierżant Felix – Stanisław Dadacz

Kompania 1 (trzy plutony)

Dowódca podporucznik Heniek – Henryk Szymanowski
Zastępca dowódcy podporucznik Stasiek – Stanisław Majewski (poległ 25 VIII)
Oficer oświatowy podporucznik Maciek – Leon Borejsza,
Dowódcy plutonów: starszy sierżant Mietek – Mieczysław Dudek (poległ), starszy sierżant Michał – Stanisław Fijałkowski, starszy sierżant Leniwy – Stanisław Skibniewski.

Kompania 2 (trzy plutony)

Dowódca podporucznik Hubert – Zdzisław Fotek,
Zastępca dowódcy podporucznik Jerzy – Jerzy Lipka,
Oficer oświatowy podporucznik Wik – Wiktor Grodzicki

Dowódcy plutonów: starszy sierżant Gruby – Stanisław Floriańczyk, starszy sierżant Żelazny – Henryk Hoffman, starszy sierżant Ludwik – Bolesław Jarnowski.

Kompania 3 (trzy plutony)

Dowódca (do 11 VIII) porucznik Wieńczysław – Jan Fotek

Dowódca (od 12 VIII) porucznik, kapitan Skóra – Niemir Bieliński,

Zastępca dowódcy podporucznik Marek – Stanisław Bajszcak (poległ),

Zastępca dowódcy podporucznik Wiktor – Marian Bielaszewski,

Oficer oświatowy – podporucznik Krzysztof – Jan Wesołowski,

Dowódcy plutonów: sierżant Jurek - Władysław Jurkowski, sierżant Równy – Henryk Szymański (poległ), starszy sierżant Wojtek – Stefan Wierchowski, starszy sierżant Bury – Michał Wojciechowski.

Pluton samodzielny ŻOB

Dowódca kapitan Antek – Icchak Cukierman (komendant główny ŻOB),

Zastępca dowódcy podporucznik Marek – Marek Edelman.

f) Batalion IV

Dowódca porucznik, kapitan Konrad – Lech Kobylński (kontuzjowany 26 VIII),

Zastępca liniowy porucznik Gustaw – Edwin Rozłubirski,

Zastępca polityczny podporucznik Hanka – Hanna Morawska,

Szef batalionu sierżant Agawa – Bohdan Czeszko,

Kwatermistrz starszy sierżant Wyrwa – Jan Dąbrowski,

Adiutant dowódcy plutonowy, sierżant Zbyszek – Zbigniew Kulesza-Łowysz (poległ).

Kompania 1 (trzy plutony)

Dowódca podporucznik, porucznik Witek – Wacław Pałatyński,

Zastępca dowódcy podporucznik Henryk – Edward Baczyński,

Podoficer oświatowy sierżant Hanka – Eleonora Kazała,

Dowódcy plutonów: starszy sierżant Rysiek – Wiktor Siennicki, starszy sierżant Artur – Mieczysław Sobiecki, starszy sierżant Stasiek – Stanisław Sulima.

Kompania 2 (trzy plutony)

Dowódca porucznik Teoch – Teodor Kufel,

Zastępca dowódcy starszy sierżant Granat – Mieczysław Węgorek,

Podoficer oświatowy sierżant Halinka – Halina Szparowska,

Dowódcy plutonów: sierżant Bosko – Stanisław Boskowski (poległ), starszy sierżant Sławek – Tadeusz Joczys (poległ), starszy sierżant Bażant – Jan Dobiszewski, starszy sierżant Blancia – Stefan Kurek.

Kompania 3 (trzy plutony)

Dowódca porucznik Heniek – Henryk Trocewicz,

Zastępca dowódcy – vacat,

Podoficer oświatowy – sierżant Karol – Czesław Frankowski,

Dowódcy plutonów: sierżant Karlik – Tadeusz Karlicki, sierżant Janek – Remigiusz Niedźwiedzki, sierżant Julian – Jerzy Rutkowski.

g) Kompania Służby Bezpieczeństwa (trzy plutony)

Dowódca kapitan Korab – Stanisław Kurland (zginął 26 VIII),

Zastępca dowódcy kapitan Roman – Paweł Wojas (kontuzjowany 26 VIII),

Zastępca polityczny porucznik Andrzej – Stanisław Januszewski,

Dowódcy plutonów: sierżant Kuba – Henryk Jankowski,, sierżant Bogdan – Bolesław Paszkowski.

h) Kompania gospodarcza

Dowódca porucznik Majewski – Stefan Bratkowski (poległ),

Zastępca dowódcy podporucznik Teodozy – Teodor Szytow.

i) Kompania zapasowa

Dowódca podpułkownik Feliksowski – Andrzej Adryan,

Zastępca polityczny podporucznik Stalski – Kazimierz Przybył.

j) Kompania zbiorcza (utworzona 29 VIII)

Dowódca porucznik Gustaw – Edwin Rozłubirski,

Zastępca liniowy podporucznik Heniek – Henryk Trocewicz (zginął 3 IX w Śródmieściu w nieustalonych okolicznościach),

Zastępca polityczny podporucznik Maria – Helena Płotnicka.

Pluton Liniowy (dowództwo – j.w.)**Pluton saperów**

Dowódca podporucznik Wiktor – inż. Marian Bielaszewski,

Drużyna Służby Bezpieczeństwa

Dowódca sierżant Szary – Konstanty Królikowski,

Drużyna Gospodarcza

Dowódca podporucznik Teodozy – Teodor Szytow,

Sekcja łączników podporucznik Inka – Alicja Duchińska,

Szpital i punkt sanitarny

Szef lejarz podporucznik Ewa – Irena Diamant,

Lekarze: Bolesław – NN, Gustaw – NN, Władysław – Michał Leipuner (Władysław Skowroński), Stanisław Giłgun (Stanisław Sikorski)

ŻOLIBORZ

W strukturze terytorialnej Armii Krajowej Żoliborz stanowił Obwód II, w którego skład wchodziły także Powązki, Marymont i Bielany. Natomiast w strukturze Armii Ludowej był to podokręg II, do którego należały Marymont i Bielany, stanowiące rozwinięcie dzielnicy żoliborskiej w kierunku północnym. AK miała tu około 1500 żołnierzy, zorganizowanych w 44 plutonach, natomiast AL około 250 żołnierzy w 4 plutonach. Żołnierze zarówno AK, jak i AL, byli bardzo słabo uzbrojeni.

*

Mobilizację oddziałów AK w dniu 1 sierpnia 1944 roku przeprowadzono na Żoliborzu z nadmierną brawurą, co doprowadziło do wybuchu przedwczesnych walk. Już przed godziną 14 Niemcy zamknęły wiadukt przy Dworcu Gdańskim, przecinając wszelką możliwość komunikacji ze Śródmieściem. Wkrótce potem wzmocnione oddziały policji rozpoczęły obławę na mobilizujące się grupy żołnierzy AK. Rozbiciu uległa m.in. 2 kompania IV batalionu OW PPS, a jej dowódca porucznik Borowicz – Aleksander Loewenstein poległ. Zginął także komendant SOB – Socjalistycznej Organizacji Bojowej porucznik Mirek – Włodzimierz Kaczanowski.

Ten przedwczesny wybuch walk zaalarmował Niemców w całym mieście. Kiedy więc o godzinie 17 żoliborskie oddziały AK uderzyły na wyznaczone sobie obiekty natarcia, napotkały wszędzie na twardą obronę nieprzyjaciela. Atakowanie Cytadeli, Fortów Legionów i Traugutta, Dworca Gdańskiego i Instytutu Chemicznego na Żoliborzu, a także Fortu Bema na Powązkach i zabudowań Centralnego Instytutu Wychowania Fizycznego (CIWF) na Bielanych, skończyło się wystrzeleniem posiadanej amunicji i dużymi stratami w zabitych i rannych.

Komendant Żoliborskiego Obwodu AK podpułkownik Żywiciel – Mieczysław Niedzielski postanowił więc wyprowadzić swe wykrwawione oddziały do Puszczy Kampinoskiej, co nastąpiło w nocy z 1 na 2 sierpnia. W drodze zostały one zaatakowane przez pancerne jednostki niemieckie z Boernerowa i poniosły dalsze krwawe straty.

*

Od 29 lipca wszyscy funkcyjni oficerowie AL mieli przebywać stale na terenie swoich podokręgów. Tak było też na Żoliborzu. Wkrótce więc po godzinie 17, porucznik Marcin – Bohdan Skowroński – dowódca II Podokręgu AL spotkał się na Marymoncie z dzielnicowym dowódcą AL-ZWM sierżantem Antkiem – Witoldem Borowskim oraz z podporucznikiem Arnoldem – Józefem Kuśmierskim. Postanowili przystąpić do mobilizacji własnych oddziałów. Na Żoliborzu miał się tym zająć sierżant Borowski, a na Marymoncie podporucznik Kuśmierek.

Tymczasem sam Skowroński postanowił udać się na Stare Miasto z zamiarem skontaktowania się z dowódcą Okręgu majorem Ryszardem – Bolesławem Kowalskim. Około godziny 18 wyruszył w kierunku Powązek i Woli. Od tego czasu wszelki ślad po nim zaginął.

Na odgłos walki żołnierze AL zaczęli gromadzić się w znanych sobie lokalach. W mieszkaniu przewodniczącego ZWM Jarka – Lecha Strojckiego przy Alei Wojska Polskiego 7 przebywał podporucznik Karol – Karol Grabski, oficer sztabu dowódcy Okręgu. W godzinach popołudniowych dotarła tam także sierżant Bożena – Irena Puchalska, jednakże większość żołnierzy jej plutonu znajdowała się na Starym Mieście. Kiedy uspokoiło się nieco, Grabski i Puchalska próbowali dostać się tam, jednakże wiadukt przy Dworcu Gdańskim był wciąż obsadzony przez Niemców, którzy z karabinów maszynowych strzelali wzdłuż ulicy Mickiewicza. Wrócili więc do mieszkania Strojckiego. Wieczorem zjawił się tam sierżant Borowski i paru dalszych żołnierzy AL-ZWM, m.in. podporucznik Inka – Alicja Duchińska.

W innej części Żoliborza, w blokach WSM przy ulicy Krasińskiego 18 i 20 mieszkała spora grupa żołnierzy AL. Większość z nich należała do 3 kompanii batalionu „Czwartacy”. 1 sierpnia zorganizowali się oni w oddział, nad którym dowództwo objął podporucznik Walter – Mieczysław Kutzner. Byli jednak słabo uzbrojeni, gdyż większość broni należącej do tej kompanii znajdowała się już na Starym Mieście. W blokach tych zaczęli się także organizować żołnierze Służby Bezpieczeństwa Sztabu Głównego AL, początkowo pod dowództwem starszego sierżanta Jasia Czarnego – Mieczysława Watraszka, a od 3 sierpnia porucznika Ludwika – Aleksandra Wolskiego.

Na Żoliborzu, żołnierze AL nie wzięli udziału w pierwszym natarciu oddziałów AK na Cytadelę, Dworzec Gdański i Instytut Chemiczny. Natomiast na Marymoncie, podporucznik Kuśmierek i dowódca tamtejszego plutonu AL-ZWM starszy sierżant Wiktor – Zygmunt Melon, zebrali kilku żołnierzy AL i włączyli się z nimi do walki oddziałów AK o Szkołę Gazową przy ulicy Gdańskiej 6. Oporu Niemców nie udało się złamać. Także na Bielanach sierżant Brzoza – Jan Brzeziński, zmobilizował kilkunastu żołnierzy swojego plutonu przyłączając się do oddziałów AK atakujących Niemców w CIWF oraz w umocnionym obozie leśnym (Waldlager) na terenie Lasku Bielańskiego. I to natarcie powstańcze zakończyło się niepowodzeniem. Żołnierze AL mieli trzech rannych. 2 sierpnia nad ranem powrócono tam do konspiracji.

2 sierpnia w godzinach rannych, Niemcy na krótko znieśli blokadę wiaduktu przy Dworcu Gdańskim. Skorzystała z tego duża grupa mieszkańców Żoliborza zaskoczona przez wybuch powstania na Muranowie, aby powrócić do swych rodzin. W grupie tej znajdował się członek Komitetu Centralnego PPR Zenon Kliszko. Natomiast wśród osób, które z Żoliborza udały się wówczas do Śródmieścia znalazła się podporucznik Duchińska. Dotarła ona do majora Kowalskiego na Starym Mieście i poinformowała go o sytuacji AL na Żoliborzu. Dowódca Okręgu wysłał ją z powrotem na Żoliborz z rozkazami dla podporucznika Grabskiego. Ale wiadukt znów został przez Niemców zablokowany i Duchińska nie mogła wykonać zadania.

Tymczasem po odejściu oddziałów AK do Puszczy Kampinoskiej, grupa AL-ZWM zebrana w mieszkaniu Strojckiego postanowiła również tam wyruszyć. Na swego dowódcę wybrała podporucznika Grabskiego. Na razie jednak czyniono odpowiednie przygotowania, gromadzono broń, zbierano

rozproszonych żołnierzy. Od jednego z nich dowiedziano się, że przy ulicy Krasińskiego 18 zebrał się pluton 3 kompanii batalionu AL „Czwartacy”, który zamierza przedrzeć się na Stare Miasto, gdzie znajduje się pozostała część kompanii. Postanowiono więc połączyć się z tym plutonem, ale dojście tam nie było możliwe, gdyż ulica Mickiewicza wciąż znajdowała się pod ostrzałem Niemców.

Tego dnia sierżant Puchalska, która uważała, iż należy najpierw skontaktować się z którymś z działaczy PPR, dotarła do Kliszki i poinformowała go o znanej sobie sytuacji grup żołnierzy AL-ZWM w rejonie placu Inwalidów i w bloku przy ulicy Krasińskiego 18. Kliszko radził, aby z wyjściem do Puszczy Kampinoskiej nie spieszyć się i obiecał skontaktować się z obydwoma grupami.

2 sierpnia komendant Rejonu AK Marymont rotmistrz Żmija – Adam Rzeszotarski oraz inni pozostali na Żoliborzu oficerowie AK rozpoczęli gromadzenie rozproszonych żołnierzy i umacnianie się w opuszczonej dzielnicy. Przy pomocy mieszkańców zaczęto kopać rowy przeciwczołgowe i budować pierwsze barykady, aby utrudnić Niemcom dostęp do poszczególnych osiedli. W akcji tej wzięli także udział żołnierze AL. Podporucznik Waldek – Waldemar Nerwiński i działacze PPS-lewicy Stanisław Rongens zainicjowali budowę takich umocnień na ulicy Suzina. Przy wznoszeniu dużej ziemnej barykady przecinającej ulicę Krasińskiego przy skrzyżowaniu z ulicą Stołeczną czynny był m.in. podporucznik AL Stefan – Stefan Miller, a także liczna grupa mieszkających tam w blokach WSM nr 18 i 20 innych żołnierzy Armii Ludowej.

3 sierpnia podporucznik Grabski wysłał sierżant Puchalską z zadaniem przedostania się na Stare Miasto i skontaktowania z majorem Kowalskim. Miała go poinformować o sytuacji oddziału AL na Żoliborzu, powiedzieć o zamiarze wymarszu do Puszczy Kampinoskiej i wrócić z jego rozkazami.

W dowództwie AL na Starówce wysłuchano jej relacji i jeszcze tego samego dnia w południe skierowano z powrotem. Porucznik Grabski miał pozostać z oddziałem AL na Żoliborzu i zgłosić miejscowemu dowództwu AK udział Armii Ludowej w walkach powstańczych na zasadzie podległości taktycznej. Opiekunem politycznym żoliborskiego zgrupowania AL miał być Kliszko. Puchalskiej podano jego adres i wówczas stwierdziła, że już u niego była z własnej inicjatywy i że kontakty z nim zostały nawiązane.

Tymczasem wszystkie grupy AL połączyły się w oddział pod dowództwem podporucznika Grabskiego. 3 sierpnia oddział ten liczył już około 70 żołnierzy i kwaterował w blokach przy ulicy Krasińskiego 18 i 20. Po południu tego dnia dotarła tam sierżant Puchalska i przekazała podporucznikowi Grabskiemu rozkazy dowódcy Okręgu. Skontaktowała też z nim Zenona Kliszkę. Pod wieczór znów tą samą drogą udało się jej powrócić na Stare Miasto.

Do oddziału nie dołączył podporucznik Kuśmierek, który wraz z żoną Janiną, sanitariuszką AL, postanowił opuścić Warszawę. W nocy z 3 na 4 sierpnia przedostali się oni przez Wisłę na Pragę i po różnych perypetiach przeszli przez front i dotarli do wyzwolonego Otwocka. Wysłany stamtąd przez Kuśmierka 27 sierpnia list do Komitetu Centralnego PPR w Lublinie zawierał pierwsze informacje o powstaniu warszawskim pochodzące od uczestnika wydarzeń.

Rankiem 4 sierpnia, bez reakcji ze strony Niemców, żoliborskie oddziały AK powróciły z Puszczy Kampinoskiej i ponownie obsadziły Żoliborz. Podpułkownik Niedzielski ulokował się ze swoim sztabem w bloku WSM przy ulicy Krasińskiego 16. Tam też w godzinach przedpołudniowych podporucznik Grabski zameldował się ze swoim oddziałem. Rozmawiał z szefem sztabu Obwodu II AK majorem Romanem – Andrzejem Janczakem w obecności podpułkownika Niedzielskiego. Grabski poinformował, że żoliborskie zgrupowanie AL zgodnie z rozkazami zwierzchniego dowództwa zgłasza swój udział w akcji powstańczej przeciwko Niemcom i podporządkowuje się pod względem taktycznym miejscowej komendzie AK. Prosił o przydzielenie odcinka bojowego i zasilenie oddziału AL bronią. Major Janczak nie krył swej niechęci do Armii Ludowej. Powiedział, że żoliborskie dowództwo AK może zgodzić się co najwyżej na przyjęcie uzbrojonych żołnierzy AL, którzy zostaną rozdeleni po dwóch do różnych oddziałów AK.

Podporucznik Grabski odpowiedział, że taka ewentualność nie wchodzi w grę, gdyż Armia Ludowa jest samodzielną organizacją i nie podlega dowództwu AK. Jej oddziały biorą już udział w powstaniu, współdziałając z oddziałami AK na Woli i Starym Mieście. Zasady tego współdziałania zostały uzgodnione na szczepku okręgu między dowództwami AK i AL. Wówczas wmieszał się do rozmowy podpułkownik Niedzielski. Powiedział, że zgadza się na współpracę z miejscowym dowództwem AL na zasadzie podporządkowania taktycznego. Broni sam nie ma dla wszystkich swoich żołnierzy, więc jej dać oddziałowi AL nie może. Co do wyżywienia to może je zapewnić tylko uzbrojonym żołnierzom AL. Odcinek bojowy zostanie przydzielony później, a na razie oddział pozostanie w miejscu swojego dotychczasowego zakwaterowania, przy ulicy Krasińskiego 18. Kiedy dowiedział się, że część oddziału jest na miejscu, spotkał się z żołnierzami i dokonał przeglądu.

Tego dnia (4 sierpnia) po południu odbyła się narada oficerów AL i miejscowych działaczy PPR, RPPS i ZWM. Postanowiono utworzyć żoliborskie zgrupowanie AL, powołać jego dowództwo i sztab, zorganizować odpowiednie służby. Dowódcą zgrupowania został podporucznik Waldek – Waldemar Nerwiński, jego zastępcą politycznym porucznik Zenon – Zenon Kliszko, a zastępcą liniowym podporucznik Walter – Mieczysław Kutznier. Szefem sztabu zgrupowania mianowano podporucznika Karola – Karola Grabskiego, kwatermistrzem podporucznika Stefana – Stefana Millera. W skład sztabu weszli ponadto: podporucznik Jan – Bolesław Majewski (oficer organizacyjny), porucznik Ludwik – Aleksander Wolski (oficer wywiadu i kontrwywiadu), kapitan Karol – Karol Więckowski (oficer łączności), a także podoficerowie: sierżant Antek – Witold Borowski (wyszkolenie bojowe), starszy sierżant Adam – Stanisław Brückner (propaganda), sierżant Joasia – Krystyna Dąbrowska (prasa i kolportaż), starszy sierżant Jarek – Lech Strojcecki (sanitariat), sierżant Ada – Wanda Mariańska (Żeńskie Jednostki Wojskowe).

Istniejące dotąd pododdziały i grupy AL zorganizowano w kompanię liniową o składzie trzech plutonów. Jej dowódcą był podporucznik Kutznier, a szefem sierżant Borowski. Dowódcami plutonów zostali: sierżant Robert –

Jerzy Fotek, starszy sierżant Wiktor – Zygmunt Melon i sierżant Roman – Mieczysław Sosnowski.

Ponadto, w ramach żoliborskiego zgrupowania Armii Ludowej, które w połowie sierpnia liczyło już ponad 150 żołnierzy, powstały: pluton Służby Bezpieczeństwa AL dowodzony przez starszego sierżanta Jasia Czarnego – Mieczysława Watraszka (podlegał porucznikowi Wolskiemu); pluton zapasowy dowodzony przez podporucznika Wujka – Marcina Żyrka (sekretarza Komitetu Dzielnicowego PPR na Żoliborzu); drużyna ŻYW sanitariuszek i łączniczek pod dowództwem sierżant Mariańskiej; punkt sanitarno-opatrunkowy pod kierownictwem starszego sierżanta Strojeckiego (studenta medycyny). W szpitalach AK pracowali lekarze AL: Władek – Ludwik Garmada oraz Katgut – Feliks Kanabus.

Kwaternistrz podporucznik Miller kierował służbą zaopatrzeniową (pozyskiwanie produktów żywnościowych, kuchnia). Współpracował z Komitetem Pomocy AL zorganizowanym przez Stanisława Rongensa i samorządem mieszkańców Żoliborza kierowanym przez Stanisława Tołwińskiego. Od 5 sierpnia żoliborskie dowództwo AL wydawało codziennie powielaną gazetę pod tytułem „Biuletyn Podokręgu Nr 2 Armii Ludowej”. Jej redaktorem był Zenon Kliszko, a współpracownikami: Janina Cękańska, Krystyna Dąbrowska, Helena Oczykowska, Katarzyna Wójcikowska. nasłuchem radiowym zajmowała się Wanda Szwalbe. Wydawano też gazetę ścienną o nieustalonym tytule, redagowaną przez Zulę – Irenę Kowską.

6 lub 7 sierpnia porucznicy Nerwiński i Kliszko odbyli rozmowę z podpułkownikiem Niedzielskim. Uzgodniono dalsze kwestie, dotyczące współdziałania AL i AK na terenie Żoliborza.

Komendant Obwodu AK obawiał się, że może dojść do rywalizacji wzajemnej w wypadku zaciągu ochotniczego do oddziałów AL. Otrzymał zapewnienie, że dowództwo AL nie zamierza tego czynić, chociażby z uwagi na brak uzbrojenia, zaś do oddziałów Armii Ludowej będą przyjmowani tylko ludzie ideowo związani z tą organizacją. Ustalono, że AL obejmie fragment zachodniego odcinka frontu, ciągnącego się wzdłuż ulicy Stołecznej od Alei Wojska Polskiego do ulicy Słowackiego. Dowódcą tego odcinka był kapitan Żyrafa – Kazimierz Nowacki, nieobecny w tym czasie, zastępował go porucznik Stary – Roman Dąbrowski. Pododdziały AL miały obsadzić całą ulicę Wyspiańską z placem Henkla.

Poruszono także sprawę nawiązania łączności radiowej z Lublinem. Dowództwo AL posiadało radiostację. Do jej wykorzystania niezbędne było uruchomienie generatora prądotwórczego, który znajdował się w kotłowni WSM przy ulicy Suzina. Poproszono więc podpułkownika Niedzielskiego, aby wyraził na to zgodę. Ale ten odmówił.

Dopiero w końcu sierpnia dowództwo AK uruchomiło generator. Wówczas kapitan Więckowski udał się tam z radiostacją. Okazało się jednak, że wytwarzany prąd był za słaby. Trzeba wspomnieć, że na Marymoncie przy ulicy Potockiej, w domku działaczki PPR Michaliny Ciechanowskiej, znajdowała się w pełni sprawna inna radiostacja, o której jednak żoliborskie dowództwo

AL nie wiedziało. Należała ona do służby łączności radiowej KC PPR, której kierownikiem była Marta – Jadwiga Mijałowa. Nie miała ona sposobności, aby przekazać ją nowemu kierownictwu PPR w Warszawie. Pracujący na tej radiostacji radiotelegrafista Jurek – Feliks Kononowicz był na Starym Mieście, ale i on nie poinformował o jej istnieniu tamtejsze dowództwo AL. Wkrótce zresztą, przy przeprowadzaniu łączniczek na Pragę, zginął.

*

Po silniejszych atakach nieprzyjaciela w dniach 5 i 6 sierpnia, na Żoliborzu nastał czas względnego spokoju. Niemcy ograniczyli swą aktywność do akcji patroli i ostrzału pozycji polskich z artylerii i broni maszynowej. Z kolei patroli AK i AL dokonywały wypadów na tereny zajęte przez wroga, urządzały zasadzki na samochody niemieckie, staczały potyczki z mniejszymi grupami nieprzyjaciela.

8 sierpnia dowództwo AL przejęło odcinek obrony na ulicy Wyspiańskiego, obsadzając go jednym plutonem. Z uwagi na małą ilość broni, pozostawała ona stale na pozycji, a plutony kolejno zmieniały się. W posiadaniu sztabu AL pozostawała jedynie rezerwa uzbrojenia, złożona z kilku pistoletów, pewnej ilości granatów i amunicji.

Żołnierze AL zajęli pozycje w domkach willowych po zachodniej stronie ulicy Wyspiańskiego. Na południu stanowiska AL stykały się z placówkami zgrupowania AK „Żniwiarz”, obsadzającymi Aleję Wojska Polskiego. Na północy natomiast, sąsiadem oddziału AL były pododdziały zgrupowania AK „Żyrafa”, obsadzające m.in. plac Hankla, klasztor Sióstr Zmartwychwstania oraz skrzyżowanie ulic Stołecznej i Krasińskiego.

9 sierpnia sierżant Puchalska kolejny raz przeszła ze Starego Miasta na Żoliborz. Major Kowalski przekazał za jej pośrednictwem wiadomość, że najbliższej nocy oddziały AK i AL ze Starówki podejmą próbę opanowania Dworca Gdańskiego i ustanowienia trwałego połączenia z Żoliborzem. Prosił, aby do akcji tej włączyło się również żoliborskie zgrupowanie AL. Porucznik Neriński zgłosił się więc do podpułkownika Niedzielskiego w tej sprawie, ale ten nic o planowaniu takiej akcji nie wiedział.

Przed powrotem na Starówkę sierżant Puchalska na polecenie dowództwa AL zameldowała się u podpułkownika Niedzielskiego z zapytaniem, czy nie ma jakichś zleceń od siebie. Ten zainteresował się, którędy przeszła ze Starówki na Żoliborz, wyraził uznanie, że już pięć razy podejmowała się tak niebezpiecznego zadania i życzył powodzenia. Żadnych zleceń dla niej nie miał. (Żoliborskie dowództwo AK miało w tym czasie łączność telefoniczną ze Starówką, ale fakt ten ukrywano przed dowództwem AL). Przed południem 10 sierpnia, Puchalska w ubraniu cywilnym znów usiłowała wejść z ulicy Mickiewicza na wiadukt przy Dworcu Gdańskim, ale tym razem Niemcy ostrzelali ją raniąc obie nogi. Dopiero nocą udało jej się doczołgać do polskich placówek, gdzie udzielono jej pomocy i odniesiono do punktu sanitarnego.

Na Żoliborzu przez cały czas okupacji ostoją działalności lewicowej była Warszawska Spółdzielnia Mieszkaniowa (WSM) oraz związane z nią Społeczne Przedsiębiorstwo Budowlane (SPB), kierowane przez Tatę – Stanisława Tołwińskiego. Działali tu rozbici na różne kierunki i organizacje zarówno socjaliści (WRN, OW PPS, SOB, PPS-lewica, PAL, RPPS), jak i komuniści (PPR, GL, ZWM, AL). Po utworzeniu Krajowej Rady Narodowej powstało tu związane z nią Koło Planowania Społeczno-Gospodarczego, wokół którego skupiła się grupa znanych architektów, urbanistów, socjologów i spółdzielców. Należeli do niej m.in. Edmund Giebartowski, Zasław Malicki, Marian Nowicki, Stanisław Ossowski, Roman Piotrowski, Kazimierz Sokołowski, Edmund Strzelecki, Stanisław Szwalbe, Stanisław Tołwiński, Leon Teoplitz, Aleksander Wolski, Tadeusz Woynowski. Łącznikiem między tą grupą działaczy i naukowców a Prezydium KRN był Zenon Kliszko.

Kiedy więc pod koniec pierwszej dekady sierpnia ujawnił się na Żoliborzu rejonowy delegat rządu Góral – Robert Froelich i w porozumieniu z dowództwem AK zaczął tworzyć cywilną administrację powołując Ekspozyturę Starostwa Grodzkiego Warszawa-Północ, z grupy wspomnianych działaczy Koła Planowania Społeczno-Gospodarczego KRN wyszedł projekt utworzenia żoliborskiego samorządu mieszkańców. Opracowany plan takiego samorządu dzielił powstańczy Żoliborz na sześć jednostek osiedlowych. Każde z tych osiedli dzieliło się na kolonie i bloki, skupiające od 500 do 1000 mieszkańców.

Plan ten zrealizowany został w drugiej dekadzie sierpnia 1944 roku, a wśród wybranych członków samorządów kolonijnych i osiedlowych przeważali działacze lewicowi i demokratyczni. W samorządzie dzielnicowym poważne wpływy zdobyli działacze KRN, a ich przedstawiciel Stanisław Tołwiński objął funkcję przewodniczącego dzielnicy. W samorządach osiedlowych utworzono funkcje opiekuna społecznego, opiekuna nad matką i dzieckiem oraz kierownika kulturalno-oświatowego. W celu udzielania skutecznej pomocy mieszkańcom zbombardowanych domów, zorganizowano pogotowie techniczne, którego kierownikiem został inżynier Wojciech Piróg.

W połowie sierpnia porucznicy Kliszko i Nerwiński przeprowadzili rozmowy ze Stanisławem Rongensem – przewodniczącym Komitetu Centralnego PPS-lewicy i członkiem CKL oraz z Borowskim – Adolfem Bermanem – przewodniczącym Żydowskiego Komitetu Narodowego (ŻKN). W wyniku tych rozmów ustalono, że miejscowi działacze ugrupowań i organizacji wchodzących w skład CKL oraz pozostali przy życiu Żydzi zorganizowani w ŻKN i ŻOB, przyłączą się na Żoliborzu do działalności AL i KRN. Oprócz Bermana i jego żony Barbary Temkin, znajdowało się tu kilku dalszych działaczy wchodzącego w skład KRN Żydowskiego Związku Robotniczego (dawnej Poale Syjon Lewicy). Pięcioro z nich, m.in. członek KRN Ewa – Pola Elster i jeden z dowódców ŻOB porucznik Jeleń – Hersz Berliński – wciąż pozostawali jednak na terenach Żoliborza zajętych przez Niemców. Chronili się oni w piwnicy domku przy ul. Suwalskiej 21 na tzw. Kolonii Kościuszkowskiej. Na przełomie sierpnia

i września 1944 r. dowództwo AL wysłało trzy ochotnicze sanitariuszki z zadaniem dotarcia do ukrywających się tam i sprowadzenia ich do rejonu powstańczego. Próba ta nie powiodła się, a wspomniane sanitariuszki zostały na ulicy Burakowskiej zastrzelone przez Niemców z Instytutu Chemicznego. Natomiast z ukrywających się na ulicy Suwalskiej działacze ŻOB uratowali się tylko Bluma i Hersz Wasserowie, którzy w początkach sierpnia opuścili Żoliborz wraz z wysiedlaną ludnością. Pozostali w schronie Hersz Berliński, Elias Ehrlich i Pola Elster zginęli później w nieznanych okolicznościach.

*

Począwszy od 9 sierpnia dowództwo AK podjęło próbę zorganizowania pomocy dla powstania z rejonu Puszczy Kampinoskiej. Z różnych znajdujących się tam oddziałów sformowano zgrupowanie liczące ponad 900 żołnierzy, nad którymi dowództwo objął podpułkownik Victor – Ludwik Konarski. Dzięki życzliwości Węgrów, nocą z 15 na 16 sierpnia, udało się przejść bez walki przez pierścień stanowisk niemieckich blokujących dostęp do Puszczy i dotrzeć do Parysowa.

Z kampinoskimi oddziałami AK przybyło na Żoliborz około 20 żołnierzy radzieckich, zbiegłych w większości z niemieckiego obozu dla jeńców wojennych w Beniaminowie koło Nieporętu. Jeńcy ci nawiązali kontakt z dowództwem AL prosząc o przyjęcie ich do swoich oddziałów. Porucznik Nerwiński zwrócił się z tą sprawą do podpułkownika Niedzielskiego, który nie wyraził sprzeciwu. Zorganizowano z nich odrębny pluton, którego dowódcą został Ormianin porucznik Żuk – Arkadiusz Matosjan.

Po przejściu pierwszej grupy oddziałów kampinoskich na Żoliborz, do dowództwa AL dotarła ze sztabu AK informacja, że w Puszczy Kampinoskiej wylądowała grupa desantowa Ludowego Wojska Polskiego, dysponująca radiostacją. Informacja ta miała charakter poufny, uzyskano ją poprzez kontakty oficera informacji AL porucznika Wolskiego.

*

18 sierpnia doszło do walk na odcinku zachodnim, bronionym przez oddziały AK i AL. W toku walk, oddział piechoty SS z Instytutu Chemicznego rozwinął natarcie na przedpolu stanowisk oddziału AL, równoległe do ulicy Stołecznej. Obecny na pozycji podporucznik Kutzner oczekiwał, aż atakująca piechota nieprzyjaciela zbliży się do linii stanowisk powstańczych na odległość celnego strzału, a następnie rozkazał ostrzelać ją z całej posiadanej broni. Niemcy wstrzymali natarcie i wycofali się na pozycję wyjściową. Spodziewając się powtórzenia natarcia na własne pozycje, podporucznik Kutzner powiadomił o sytuacji zarówno dowództwo AL, jak i AK. Podpułkownik Niedzielski skierował tu jeden pluton ze zgrupowania AK „Żniwiarz”. W tym też czasie przybyli ze sztabu AL porucznik Nerwiński i podporucznik Grabski, wraz z posiłkami i świeżym zapasem amunicji.

Wkrótce Niemcy ostrzelali stanowiska AK i AL ogniem armat i granatników. Poległo dwóch żołnierzy AL – dowódca drużyny kapral podchorąży Janek – Jan Wojtyra oraz kapral Czarny – Eugeniusz Zieliński. Ciężko ranni zostali: porucznik Nerwiński, podporucznik Grabski, strzelec Stefanek – Stefan Sommer, a także sanitariuszki Krysia – Krystyna Bierut i Mirka – Mirosława Duchieńska. Kilku dalszych żołnierzy AL było lżej rannych, m.in. dowódca plutonu sierżant Roman – Mieczysław Sosnowski.

W nocy z 18 na 19 sierpnia dotarł ze Starego Miasta na Żoliborz kanałami pierwszy patrol łącznikowy AL dowodzony przez sierżanta Kubę – Henryka Jankowskiego. Przybyła z nim podporucznik Inka – Alicja Duchieńska, za pośrednictwem której major Kowalski przesłał odpowiednie informacje i dyspozycje. Zapowiadał możliwość ewakuacji ze Starówki kanałami nieuzbrojonej rezerwy AL, zwłaszcza grupy działaczy PPR, RPPS i ZWM.

Duchieńska rozmawiała z Kliszką, który ją poinformował, że porucznicy Nerwiński i Grabski zostali właśnie ciężko ranni, a także jej siostra Mirosława. Poprosił, aby po odwiedzeniu siostry w szpitalu i krótkim odpoczynku wróciła na Stare Miasto i przekazała majorowi Kowalskiemu informację, uzyskaną poufnie ze źródeł AK o rzekomym wyładowaniu w Puszczy Kampinoskiej grupy desantowej Wojska Polskiego, która posiada łączność radiową z Lublinem. Należałoby ustalić, czy informacja ta jest prawdziwa, wysyłając z Żoliborza do Puszczy patrol AL złożony z odpowiednich ludzi. Kliszko zwracał się też do majora Kowalskiego o skierowanie na Żoliborz odpowiedniego oficera, który obejmie dowództwo nad żoliborskim zgrupowaniem AL. Podporucznik Duchieńska wróciła wraz z wspomnianym patrolem AL na Starówkę w dniu 19 sierpnia.

*

Po walkach w dniu 18 sierpnia dowództwo AK wycofało kompanię AL do odwodu, a jej dotychczasowe pozycje przy ulicy Wyspiańskiego przekazano zgrupowaniu „Żaglowiec”. Stąd właśnie i sąsiednich pozycji planowano wykonać w nocy z 20 na 21 sierpnia natarcie na Dworzec Gdański. Uczestniczyć w nim miało jedynie zgrupowanie majora Kotowskiego. Z jakichś względów nie chciano, aby oddziały Armii Ludowej były świadkiem tego natarcia.

Podpułkownik Niedzielski i major Janczak zaplanowali wspomniane natarcie na Dworzec Gdański, zorganizowali je i nim dowodzili. Zawiódł zarówno plan natarcia, jak i jego organizacja. Straty: kilkudziesięciu zabitych i rannych. Powiadomiony o fiasku natarcia, pułkownik Ziemiński kazał je powtórzyć nocy następnej.

Kiedy atakujące oddziały polskie znalazły się na otwartym przedpolu, nadjechał pociąg pancerny od strony zachodniej, oświecił teren walki rakietami i ogniem swych dział i ciężkich karabinów maszynowych zmasakrował je. Poległo, było ciężko rannych i zmarło na placu boju z ran lub zostało rozstrzelanych przez Niemców po wzięciu do niewoli łącznie ponad 500 żołnierzy. Stanowiło to około 60% stanu całego zgrupowania majora Kotowskiego, który wkrótce został nowym dowódcą całego rejonu Puszczy Kampinoskiej.

Dowództwo wojskowe i kierownictwo polityczne AL na Starym Mieście zainteresowało się informacją uzyskaną z Żoliborza o rzekomym wylądowaniu w Puszczy Kampinoskiej grupy spadochroniarzy Wojska Polskiego wyposażonej w radiostację. Gdyby wiadomość ta okazała się prawdziwa, to dowództwo AL użyłoby możliwość nawiązania łączności radiowej z Lublinem i podjęcia tą drogą działań dla zapewnienia powstaniu pomocy ze strony Armii Czerwonej. W puszczy mogłaby powstać baza organizacyjno-zaopatrzeniowa, dysponująca oddziałami partyzanckimi AL, zaopatrująca w broń pochodzącą ze zrzutów radzieckich oddziały powstańcze AL i AK w mieście, dająca schronienie ludziom zagrożonym, rannym i chorym. Baza taka stanowiłaby też oparcie dla bojowej, dywersyjnej i wywiadowczej działalności oddziałów desantowych Wojska Polskiego na tyłach frontu niemieckiego.

Dowództwo AL postanowiło wyjaśnić sprawę, wysyłając z Żoliborza do Puszczy oddział AL pod dowództwem porucznika Teocha – Teodora Kufla. Ponieważ oceniano, że nastąpił już kryzys obrony Starówki, postanowiono przetrzeć stąd na Żoliborz kanałami całą rezerwę nieuzbrojoną, lżej rannych oraz część służb. Oddziały liniowe AL miały pozostać na Starym Mieście i brać udział w walkach do końca zorganizowanej obrony, a następnie wraz z oddziałami AK wycofać się kanałami do Śródmieścia i na Żoliborz. Major Kowalski przewidywał, że i on przejdzie w końcu na Żoliborz, na razie więc miał tam wyruszyć kapitan Szwed – Jan Szaniawski jako pełniący obowiązki dowódcy żoliborskiego zgrupowania AL. Jego zastępcą liniowym miał być porucznik Skóra – Niemir Bieliński.

Evakuacja nieuzbrojonej części staromiejskiego zgrupowania AL kanałami na Żoliborz, prowadzona w porozumieniu i za zgodą pułkownika Ziemskiego, rozpoczęła się nocą z 22 na 23 sierpnia. Podporucznik Herbert – Zdzisław Fotek przyprowadził wówczas na Żoliborz 10-osobową grupę żołnierzy 2 kompanii III batalionu AL. Przybyły z tą grupą lekarz porucznik Kazik – Kazimierz Szczypiorski został szefem punktu sanitarno-opatrunkowego i szpitala AL, sam zaś podporucznik Fotek zajął się sprawą ustanowienia kontaktów z „Puszczą Kampinoską”. Miały mu pomóc w tym znajomości, jakie posiadał wśród miejscowych żołnierzy AK.

Rankiem 24 sierpnia wyszła z kanałów na Żoliborzu grupa 50 żołnierzy dowodzona przez porucznika Kufla. Była to pozostałość wykrwawionej w walkach na Starówce 2 kompanii „Czwartaków”, która miała z nimi iść na rekonesans do Puszczy, a także część działaczy PPR i ZWM, głównie kobiet. W grupie tej były m.in. Helena Kozłowska, Izolda Kowalska, Zofia Jaworska, Hanna Morawska, Halina Szparowska. Będąc członkiem KC PPR, Kozłowska przejęła od Kliszki część obowiązków natury politycznej, m.in. sprawy współpracy z samorządem mieszkańców Żoliborza i Marymontu.

25 sierpnia przyszła na Żoliborz ponad 120-osobowa grupa AL dowodzona przez kapitana Szaniawskiego. Składała się z kompanii zapasowej skupiającej działaczy politycznych, z kompanii gospodarczej, plutonu Żydowskiej

Organizacji Bojowej, plutonu Służby Bezpieczeństwa AL, lżej rannych i chorych. Przybyły z tą grupą porucznik Wieńczysław – Jan Fotek miał po zorientowaniu się w sytuacji powrócić następnej nocy na Starówkę, ale od wrzuconych przez Niemców do kanału granatów został kontuzjowany i musiał pozostać na Żoliborzu. Zastąpił go inny z rodziny Fotków, sierżant Robert – Jerzy Fotek. Dzień później został on ciężko ranny na Starówce, a po jej upadku zginął 2 września zamordowany przez Niemców.

W nocy z 25 na 26 sierpnia ze Starówki na Żoliborz przeszła kanałami 3 kompania III batalionu AL, dowodzona przez porucznika Bielińskiego. Towarzyszyli jej dalsi działacze polityczni, lżej ranni i chorzy, a także część personelu sanitarnego. Grupa ta liczyła łącznie około 70 osób. Przy wyjściu z kanału na ulicy Krasińskiego żandarmeria AK usiłowała rozbroić żołnierzy AL, ale porucznik Bieliński nie pozwolił na to. Doprowadzony do sztabu AK uzyskał zgodę podpułkownika Niedzielskiego na pozostawienie ewakuowanych ze Starówki oddziałów AL w spokoju.

Rankiem 27 sierpnia wyszła na Żoliborzu z kanałów grupa 16 żołnierzy AL. Przyprowadził ją sierżant Bogdan – Bolesław Paszkowski. Po zameldowaniu się w sztabie AL poinformował kapitana Szaniawskiego i porucznika Kliszkę o śmierci majora Kowalskiego i innych oficerów sztabu AL. Przekazał też, że nowe dowództwo AL postanowiło ewakuować kanałami na Żoliborz pozostałe siły staromiejskiego zgrupowania AL, ale pułkownik Ziemiński odmówił zgody na zejście do kanałów. Nie uznano tej decyzji i ewakuacja pozostałych oddziałów AL ze Starówki na Żoliborz odbyć się miała już w ciągu następnej nocy.

Kliszko nie krył obaw, że w tej sytuacji może dojść do konfliktu z AK. Ale pułkownik Ziemiński na Starym Mieście interweniował z dużym opóźnieniem, a takie jego działanie – jak się wydaje – było celowe. W swych meldunkach do komendanta Okręgu Warszawskiego AK komunikował co prawda, że powiadomił dowódcę AK na Żoliborzu, że ma potraktować żołnierzy AL ze Starówki jak dezertersów, ale nie zrobił tego. Żadna jego depesza w tej sprawie do pułkownika Niedzielskiego nie została wysłana.

28 sierpnia, bez przeszkód ze strony żandarmerii AK, dotarło na Żoliborz liczące ponad 300 żołnierzy staromiejskie zgrupowanie AL, dowodzone przez kapitanów Hiszpana – Henryka Woźniaka i Bartka – Mariana Baryłę. Składało się ono z resztek pododdziałów batalionów III i IV („Czwartacy”), pozostałych dwóch plutonów kompanii Służby Bezpieczeństwa AL, plutonów: szturmowego, saperów, łączności i zwiadowców, a także personelu służb: propagandowej, zaopatrzeniowej i sanitarnej.

W dniach od 22 do 28 sierpnia napłynęło więc ze Starówki na Żoliborz ponad 500 żołnierzy AL. Ich przyjęcie, zakwaterowanie i zaopatrzenie stanowiło dla żoliborskiego dowództwa AL duży problem. Ale poradzano z nim sobie, głównie dzięki pomocy ze strony samorządu mieszkańców. Sprzyjało temu także zajęcie przez powstańców zasobnego w żywność Marymontu.

W sztabie AL niepokojono się, że nie wszystkie pododdziały AL ze Starówki dotarły na Żoliborz. Ale wieczorem 29 sierpnia przybyły kanałami trzy łączniczki AL, wśród nich sierżant Janka – Janina Fotek, szef kancelarii staromiejskiego sztabu AL. Przekazała ona wiadomość od porucznika Gustawa

– Edwina Rozłubskiego, który za zgodą pułkownika Ziemskiego z pozostałych na Starówce żołnierzy AL zorganizował oddział, nad którym objął dowództwo. Oddział ten, liczący około 150 żołnierzy, bronił nadal pozycji w rejonie ulicy Mostowej.

Po przejściu na Żoliborz ze Starówki głównych sił Armii Ludowej odbyła się narada działaczy politycznych PPR RPPS, ZWM oraz grupy oficerów AL. Rozpatrywano sprawę dalszego udziału oddziałów AL w powstaniu, za czym opowiedziało się żoliborskie dowództwo AL. Większość uczestników narady była jednak temu przeciwna. Ponieważ nie zdołano ustalić, czy pogłoska o obecności grup desantowych Wojska Polskiego w Puszczy Kampinoskiej była prawdziwa, zobowiązano dowództwo AL do uzyskania informacji w tej sprawie w żoliborskim dowództwie AK. Należało także uzgodnić sposób przejścia do Puszczy z Żoliborza tych żołnierzy AL, którzy się na to zdecydują. Działaczom politycznym pozostawiono bowiem w tym zakresie wolną rękę. Mogli pozostać na Żoliborzu i brać dalej udział w powstaniu, lub też go opuścić. Postanowiono, że w odstępach kilkudniowych odejdą do Puszczy trzy grupy żołnierzy AL. Na dowódców wyznaczono: porucznika Teodora Kufla, porucznika Jana Fotka oraz podporucznika Zdzisława Fotka.

Podpułkownik Niedzielski nie krył zadowolenia z faktu, że oddziały AL zamierzają opuścić Żoliborz i przejść do Puszczy Kampinoskiej. Wyjaśniono jednak, że chodzi o skierowanie tam tylko rezerwy nieuzbrojonej i pewnej liczby działaczy. Oddziały AL i służby pozostaną na Żoliborzu. O obecności oddziałów desantowych Ludowego Wojska Polskiego w Puszczy pułkownik Niedzielski nic nie wiedział, ale skierowania tam wspomnianych grup AL nie odradzał. Obiecał dać przewodników i powiadomić o wystąpieniu takich grup majora Kotowskiego. Propozycję, aby żoliborskie zgromadzenie Armii Ludowej otrzymało do obrony samodzielny odcinek frontu od strony Wisły, obiecał rozpatrzyć później.

31 sierpnia wieczorem wyruszyła do Puszczy pierwsza grupa AL, której dowództwo objął podpułkownik Feliksowski – Andrzej Adrian. Porucznik Kufel został jego zastępcą. Z działaczy politycznych weszli w jego skład m.in. Marian Baryła, Władysław Dworakowski, Kazimierz Przybył, Halina Szparowska. Żołnierze pochodzili głównie z 2 kompanii „Czwartaków”, ale częściowo także z III batalionu AL. Musieli oni zostawić swą broń na Żoliborzu. Tylko dowódca grupy otrzymał pistolet maszynowy z amunicją. Później okazało się, że niektórzy żołnierze zatrzymali przy sobie broń krótką. Grupa liczyła około 50-70 osób (dokładny jej stan wyjściowy nie jest znany).

Droga z Żoliborza w kierunku Puszczy Kampinoskiej prowadziła przez Słodowiec., skrajem osiedla Zdobycz Robotnicza na Bielanych do Wawrzeszewa. Tu towarzyszący grupie AL kilkusobowy patrol AK zawrócił na Żoliborz. Tuż za Wawrzeszewem natrafiono na pierwszą linię stanowisk niemieckich, obsadzonych przez własowców, którzy strzelali od czasu do czasu z broni maszynowej i oświetlali teren rakietami. Ułatwiło to orientację w terenie, lecz jednocześnie opóźniło marsz całej grupy.

W rejonie wsi Radiowo część grupy AL dostała się pod ogień nieprzyjaciela. Byli zabici i ranni. Zginęli wówczas m.in. robotnik z Woli strzelec Bystry – Lucjan Antonowicz oraz członkini ZWM łączniczka Francuzka – Krysztyna Czernikowska. Grupa pogubiła się i nad ranem 1 września doliczono się już tylko 23 żołnierzy. Dzień przetrwano w małym zagajniku. podpułkownik Adryan zaproponował rozwiązanie grupy, aby z nastaniem nocy każdy na własną rękę mógł szukać wyjścia z sytuacji. Ale poparł go tylko kapitan Baryła, reszta uważała, że mimo zaistniałej trudnej sytuacji, należy doprowadzić oddział do Puszczy.

Wobec rezygnacji Adryana z dowodzenia grupą, nowym dowódcą został porucznik Kufel. Adryan i Baryła pozostali jednak w oddziale.

Z nastaniem nocy udano się do wsi Placówka. Gospodarz z pierwszej napotkanej chaty zgodził się zaprowadzić oddział przez Wólkę Węglową do stanowisk polskich w głębi lasów kampsoskich.

Rankiem 2 września napotkano placówki Grupy AK „Kampinos” z batalionu sochaczewskiego majora Korwina – Władysława Starzyka. We wsi Janówek, gdzie kwaterował batalion, przybywszy przyjęto przyjaźnie, nakarmiono i pozwolono odpocząć. Ten stosunek zmienił się, gdy po przybyciu majora wyjaśniło się, że są z AL. Starzyk kazał odprowadzić ich do Wiersz, do dowódcy Grupy majora Kotowskiego. Żołnierzy zakwaterowano w stodole pod strażą, a porucznik Kufel w towarzystwie Adryana udał się do majora Kotowskiego. Pierwsza rozmowa nie była przyjemna. Kotowski zachował się początkowo zdecydowanie wrogo i nie chciał zgodzić się na obecność oddziału AL na terenie Puszczy. Jego zastępca porucznik Dolina – Adolf Pilch, poddawał nawet w wątpliwość, czy przybysze są żołnierzami AL ze Starówki. Ale była to tylko gra, Kotowski został bowiem uprzedzony przez podpułkownika Niedzielskiego o nadejściu takiego oddziału AL. Ponadto obecny przy rozmowie porucznik Jerzyk – Jerzy Strzałkowski oświadczył, że zna porucznika Kufla ze Starówki, gdzie był dowódcą kompanii AL. Znalazł się również w sztabie Kotowskiego oficer, który przed wojną służył w jednym pułku WP z Adryanem i brał z nim udział w kampanii wrześniowej 1939 roku.

W tej sytuacji major Kotowski zmienił swój stosunek do oficerów AL. Oświadczył, że i on jest za postępowymi zmianami w Polsce po wojnie. Jest też osobiście zainteresowany w ustanowieniu łączności radiowej z dowództwem Ludowego Wojska Polskiego w Lublinie. Wie jednak na pewno, że na terenie Puszczy Kampinoskiej żadnych grup desantowych tego wojska nie ma. Jeśli więc wśród żołnierzy oddziału AL jest ktoś znany władzom w Lublinie, to możnaby nawiązać taką łączność za pośrednictwem centrali AK w Londynie. Porucznik Kufel odpowiedział, że w jego oddziale AL ktoś taki rzeczywiście jest (miał na myśli Baryłę) i można skorzystać z proponowanej drogi nawiązania łączności z PKWN i Naczelnym Dowództwem WP w Lublinie, a za ich pośrednictwem być może także z dowództwem radzieckim. Wówczas major Kotowski zastrzegł się, że na takie działanie musi mieć zgodę swych władz. Sprawę odłożono do następnego dnia. Żołnierze AL pozostali w Wierszach w stodole, ale zdjęto strażę i zezwolono im na poruszanie się w obrębie obozu Grupy AK „Kampinos”.

Marian Baryła nie był zadowolony z tego, że ujawniono jego wysoką pozycję polityczną w AL i PPR. Był też przeciwny nawiązywaniu łączności z PKWN za pośrednictwem Londynu. Jego stanowisko poparli Adrian i Przybył. Ale Kufel i Dworakowski uważali, że o to przecież zabiegało dowództwo AL na Starym Mieście i Żoliborzu. I jeśli pojawiła się tutaj taka szansa, to należy z niej skorzystać. W końcu i Baryła na to przystał.

3 września cała czwórka (bez Przybyła) udała się na kolejną rozmowę z majorem Kotowskim. Przedstawiono mu kapitana Bartka jako tego oficera AL, który miałby korespondować z PKWN w Lublinie. Ale major poinformował, że Komenda Główna AK nie zgodziła się na udostępnienie do tego celu własnej łączności radiowej. (Jak wynika z dokumentów major Kotowski nie zwracał się w tej sprawie do KG AK). Uważał jednak, że kapitan Bartek i towarzyszący mu oficer z jego sztabu (chodziło o znajomego podpułkownika Adryana), mogliby zostać przerzuceni przez Wisłę do Legionowa, gdzie miejscowa komenda AK ułatwiłaby im przedostanie się przez front na tereny wyzwolone. Oficerowie AL przyjęli wstępnie tę propozycję, zaznaczając, że muszą ją uzgodnić z dowództwem AL na Żoliborzu. prosili majora Kotowskiego o zgodę na wysłanie tam następnego dnia łączniczki AL. Major zgodził się na to. Przydzielił też oddziałowi AL miejsce postoju w Brzozówce, gdzie kwaterowała już kompania AK „Jerzyki” porucznika Strzałkowskiego.

Tymczasem dowództwo AL na Żoliborzu, nie czekając na wiadomości od porucznika Kufla o sytuacji w Puszczy Kampinoskiej, skierowało tam kolejną grupę, dowodzoną przez porucznika Wieńczysława – Jana Fotka. Dodano mu do pomocy podporuczników: Lita – Czesława Kaczora, Jurka – Jerzego Lipkę, Maćka – Leona Borejszę. W grupie znalazły się też porucznik Jaga – Jadwiga Koszutska i porucznik Hanka – Anna Lanota. Była to grupa mieszana, składająca się z około 70 żołnierzy AL, 15 żołnierzy AK i około 100 mieszkańców Marymontu. Grupa wyruszyła wieczorem 2 września tą samą trasą. Po dojściu do Wawrzyszewa zajętego przez własowców, patrol AK kaprała podchorążego Krótkiego (NN) zawrócił na Żoliborz, a 10-osobowy oddział AK sierżanta Słonia (NN) odszedł w kierunku Młocin. Porucznik Fotek nakazał cywilom rozdzielić się i udać w kierunku Chomiczówki. Natomiast oddział AL, również podzielony na kilkunastoosobowe grupki, miał przeniknąć między stanowiskami nieprzyjaciela w kierunku na Mościska i Laski. Żołnierze AL mieli w ciągu najbliższych trzech dni zebrać się w stołówce RGO w Laskach. Oficerowie AL i około 20 dalszych żołnierzy dotarło tam w dniu 3 września. Co się stało z pozostałymi nie wiadomo. Będący wśród nich strzelec Marcin – Mieczysław Skoczeń zginął tej nocy. Takich ofiar było zapewne więcej.

4 września łączniczka sierżant Halinka - Halina Szparowska, wysłana przez porucznika Kufla na Żoliborz, spotkała przypadkowo porucznika Fotka w Laskach. Poinformowała go, że w Puszczy Kampinoskiej nie ma żadnych grup desantowych Wojska Polskiego. Powiedziała też, że dowództwo oddziału AL będzie się starało nawiązać kontakt z Lublinem, wysyłając swych łączników za Wisłę z zadaniem przejścia przez front. W wyniku tej rozmowy porucznik Fotek rozwiązał oddział. Radził, żeby żołnierze AL starali się przedostać

do Ursusa lub Piastowa, gdzie będą mogli nawiązać kontakt z dowództwem AL na tzw. Linii Przemysłowej. (Postąpili tak m.in. podporucznicy Borejsza i Lipka). Sam postanowił przeprawić się przez Wisłę i podjąć próbę przejścia przez front na tereny wyzwolone. Chęć pójścia z nim wyraziło jeszcze 6 osób (dwóch mężczyzn i cztery kobiety), w tym Kaczor, Koszutska, i Lanota. Przy pomocy miejscowej organizacji AK, 6 września grupa porucznika Fotka z Łomianek została przeprowiona przez Wisłę i skierowana do Choszczówki. Do 10 września ukrywała się w stodole. Tego dnia mężczyźni zostali zatrzymani i wraz z innymi Polakami osadzeni w fortach twierdzy modlińskiej w Zakroczymiu. Po paru dniach wywieziono ich na roboty do Niemiec.

Dowództwo AL na Żoliborzu było zaskoczone informacjami przyniesionymi przez sierżant Szparowską. Jej przybycie zapobiegło wysłaniu do Puszczy trzeciej grupy, która była już gotowa do wymarszu. Wydaje się, że kapitan Szaniawski i porucznik Kliszko zbyt beztrosko podeszli do zagadnienia, oparli się na niesprawdzonych pogłoskach, nie wzięli pod uwagę niebezpieczeństw związanych z całym przedsięwzięciem. Z wysłanych do Puszczy około 150 żołnierzy i działaczy, dotarło tam w obu grupach około 50 osób. Reszta w liczbie około 100 osób uległa rozproszeniu, przy czym część z nich zginęła. Kliszko i Kozłowska poparli projekt wysłania Baryły przez front do Lublina. Prosimi Szparowską aby towarzyszyła mu w tej niebezpiecznej wyprawie. Po powrocie łączniczki AL z Żoliborza, cała trójka (Baryła, Szparowska i porucznik AK ze sztabu majora Kotowskiego) została 8 września przeprowiona przez Wisłę z Kępy Kiełpijskiej do Choszczówki, a stąd doprowadzona nocą do Legionowa. Kiedy oficer AK poszedł omówić sprawę przejścia przez linię frontu z komendantem Rejonu 1 AK podpułkownikiem Groszem – Romanem Kłoczowskim, Baryła i Szparowska nawiązali 9 września kontakt z dowódcą terenu 2 AL podporucznikiem Kosem – Stanisławem Filipiakiem. Zastali u niego nieoczekiwanie porucznika Mietka- Józefa Kalinowskiego, sekretarza Komitetu Okręgowego PPR Warszawa Prawa Podmiejska.

Miejscowi dowódcy AL uważali, że przejście przez front na tereny wyzwolone nie jest możliwe. O tym, że w pobliskiej Choszczówce znajduje się grupa AL porucznika Fotka nie wiedzano. Również komendant Rejonu AK uważał przeprowienie przez front trojga ludzi za niewykonalne. Mimo to porucznik AK oświadczył, że on sam gotów jest taką próbę podjąć. Umówiono się więc, że nastąpi to nazajutrz.

12 września w godzinach rannych cała trójka udała się przez pola w kierunku pobliskiej wsi Józefów. W pewnym momencie zostali zauważeni przez stacjonującą tu placówkę niemiecką. W czasie podchodzenia do Niemców weszła na minę sierżant Szparowska. Ciężko ranna została odwieziona przez Niemców do szpitala w Legionowie. Przeżyła. Natomiast obaj mężczyźni zostali osadzeni w obozie internowanych w Nowym Dworze Mazowieckim. Zgromadzonych tam ludzi wykorzystywano m.in. do kopania umocnień. Marian Baryła został z grupą takich osób przewieziony na teren powiatu płońskiego, gdzie zbiegł. Po nawiązaniu kontaktu z miejscową organizacją AL, działał tam do wyzwolenia w styczniu 1945 roku.

Oddział AL W Puszczy Kampinoskiej, bardzo słabo uzbrojony, nie brał udziału w walkach. W dniu 28 września major Kotowski zezwolił niektórym oddziałom na rozformowanie się i rozproszenie. Taką decyzję podjął również porucznik Kufel. Oddział AL został rozwiązany, a jego żołnierze mieli na własną rękę przedostać się do rejonu Piastowa i Pruszkowa. Większość z nich, w tym dowódca oddziału, tam dotarła, niektórzy jednak zostali schwytani przez Niemców i wywiezieni na roboty do Rzeszy. Kilku żołnierzy AL przyłączyło się do oddziałów AK i 29 września brało udział w tragicznym boju pod Jaktorowem. Zginął tam m.in. major Okoń – Alfons Kotowski.

*

Na przełomie sierpnia i września 1944 roku nastąpiła reorganizacja żoliborskiego zgrupowania AL. Jego dowódcą został kapitan Szwed – Jan Szaniawski, mianowany wkrótce majorem. Zastępcą politycznym dowódcy pozostał porucznik Zenon – Zenon Kliszko, zaś zastępcą liniowym mianowano kapitana Hiszpana – Henryka Woźniaka. Członkami dowództwa zostali porucznik Ola – Helena Kozłowska, porucznik Krystyna – Izolda Kowalska i podporucznik Wujek – Marcin Żyrek. Wszyscy troje pełnili kierownicze funkcje w PPR. Do sztabu zgrupowania wprowadzono na najważniejsze funkcje dwóch oficerów pozyskanych przez Kliszkę z AK. Decyzja ta spotkała się z niezbyt przychylnym przyjęciem zarówno w AL, jak i w dowództwie AK. Jednak obaj ci oficerowie dali się później poznać z najlepszej strony. Po uzupełnieniach, sztab zgrupowania miał następujący skład: Kapitan Aleksander – Edward Groszlik (szef sztabu), podporucznik Jan – Bolesław Majewski (oficer organizacyjny), porucznik Ludwik – Aleksander Wolski (oficer wywiadu i kontrwywiadu), kapitan Kobra – Zdzisław Zieliński (oficer operacyjny), podporucznik Stefan – Stefan Miller (kwatremistrz), kapitan Karol – Karol Więckowski (oficer łączności), podporucznik Adam – Stanisław Brückner (oficer propagandy), podporucznik Janusz – Jan Andrysiak (oficer inspekcyjny), lekarz porucznik Kazik – Kazimierz Szczypiorski (oficer sanitarny, lekarz naczelny), starszy sierżant Leon – Leon Głowacki (uzbrojenie i wyszkolenie bojowe), starszy sierżant Gwiazda – NN (zastępca kwatermistrza), sierżant Bożena – Irena Puchalska (szef kancelarii sztabu).

Przybyłe ze Starówki oddziały liniowe AL były mocno wykrwawione i wymagały uzupełnień. Zasilono je miejscowymi pododdziałami i zreorganizowano.. Oba bataliony III i IV, posiadały znów po trzy kompanie, ale każda z tych kompanii miała już tylko po dwa plutony. Później, po otrzymaniu zrzutów radzieckich, w każdym batalionie powstały plutony broni maszynowej, dysponujące ciężkimi karabinami maszynowymi, rusznicami przeciwpancernymi i granatnikami.

Dowódcą III batalionu AL pozostał kapitan Woźniak, a jego zastępcą liniowym porucznik Skóra – Niemir Bieliński, mianowany wkrótce kapitanem. Zastępcą politycznym był podporucznik Krzysztof – Jan Wesołowski, a szefem batalionu starszy sierżant Antek – Witold Borowski. Kompaniami dowodzili: pierwszą podporucznik Heniek – Henryk Szymanowski, drugą podporucznik

Herbert – Zdzisław Fotek, trzecią podporucznik Janusz – Jan Andrysiak. Dowódcą plutonu broni maszynowej był oficer radziecki porucznik Żuk – Arkadiusz Matosjan. Wchodzącym w skład III batalionu samodzielnym plutonem ŻOB dowodzili: kapitan Antek – Icchak Cukierman i podporucznik Marek – Marek Edelman.

Dowódcą IV batalionu AL (batalion „Czwartacy”) pozostawał przez cały czas kapitan Konrad – Lech Kobyliński. Z jakichś względów znalazł się on w konflikcie z Zenonem Kliszka i ten usiłował początkowo zastąpić go kapitanem Zielińskim. Usiłowaniu tym przeciwstawiła się zdecydowanie Helena Kozłowska i Kliszko musiał ustąpić. Zastępcą liniowym IV batalionu został podporucznik Walter – Mieczysław Kutzner. Funkcję zastępcy politycznego pełniła do 9 września podporucznik Hanka – Hanna Morawska, a po jej wysłaniu za Wisłę podporucznik Brückner.

Kompaniami dowodzili: pierwszą porucznik Witek – Wacław Pałatyński. drugą podporucznik Granat – Mieczysław Węgorek, trzecią podporucznik Kutzner. Dowódcą plutonu broni maszynowej był sierżant Edek – Jerzy Rutkowski.

Oddziałem liniowym pozostała też kompania Służby Bezpieczeństwa AL, złożona z trzech plutonów. Oprócz żołnierzy wywodzących się z VI Oddziału Bezpieczeństwa Sztabu Głównego AL (stąd nazwa), wchłonęła ona teraz wielu żołnierzy z innych pododdziałów, m.in. staromiejskich plutonów szturmowego i zwiadowców, a także z obu wymienionych batalionów. Jej nowym dowódcą został porucznik Wolski, a zastępcą przybyły ze Starówki porucznik Andrzej – Stanisław Januszewski. Plutonami dowodzili: sierżant Kuba – Henryk Jankowski, starszy sierżant Sęp – Stanisław Pastucha, starszy sierżant Bogdan – Bolesław Paszkowski.

Dotychczasową drużynę łączniczek i sanitariuszek Żeńskich Jednostek Wojskowych rozwinęto w pluton, którego dowódcą została sierżant Ada – Wanda Mariańska.

Po odejściu dwóch grup AL do Puszczy Kampinoskiej zmienił się skład i charakter kompanii zapasowej. Mniej w niej było działaczy PPR, RPPS i ZWM, więcej żołnierzy AL stanowiących rezerwę nieuzbrojoną. Dowodził nią podporucznik Wujek – Marcin Żyrek.

Służbą zaopatrzeniową kierował kwatermistrz podporucznik Miller, a służbą sanitarną przybyły ze Starego Miasta lekarz porucznik Kazik – Kazimierz Szczypiorski. Oprócz dotychczasowego punktu sanitarno – opatrunkowego przy ulicy Krasińskiego 18, którego kierownikiem był medyk Jarek – Lech Strojcki, przejęto od AK szpitalik polowy przy ulicy Suzina 5. Oprócz doktora Szczypiorskiego pracowali tam lekarze: Sewera Mendyk-Szaniawska i Zygmunt Grynberg, a także medyk Tadeusz Krzeski. Ciężko rannych żołnierzy AL kierowano do szpitali AK, gdzie pracowali także lekarze AL Władek – Ludwik Garmada i Katgut – Feliks Kanabus.

Szefem służby propagandowej została porucznik Kozłowska, a jej zastępcą podporucznik Brückner. Kierowali oni zespołem oficerów i podoficerów oświatowych, których było początkowo około dwudziestu. Kliszko

i Kozłowska redagowali „Biuletyn Podokręgu Nr 2 Armii Ludowej”, organizowali jego druk i kolportaż. Wspólnie ze Stanisławem Tołwińskim przewodzili też tzw. służbie społecznej. Obejmowała ona uczestnictwo w pracach samorządu mieszkańców Żoliborza i Marymontu (prócz Tołwińskiego działali tu m.in. nauczycielka Helena Ocykowska oraz architekci Tadeusz Rosiak, Helena Syrkus i Zofia Żołątkowska).

Po zajęciu Marymontu dowództwo AK dokonało istotnych zmian w systemie obrony Żoliborza. Zniesiono podział na odcinki posiadające samodzielnych dowódców. Teraz front powstańczy obsadzono poszczególnymi oddziałami (zgrupowaniami), których dowódcy podlegali bezpośrednio komendantowi Obwodu i jego zastępcy (szefowi sztabu). Odtąd wszystkie swoje działania musieli z nimi uzgadniać. Nie uwzględniono prośby dowództwa AL, przydzielając oddziałom Armii Ludowej pozycje rozrzucone po różnych odcinkach.

Batalion AL „Czwartacy” otrzymał do obrony odcinek Alei Wojska Polskiego pomiędzy ulicami prostopadłymi Kozietulskiego i Wyspiańskiego. Broniono północnej strony tej alei (jej strona południowa była częściowo niezabudowana), zabudowaną luźno stojącymi willami.

Początkowy fragment ulicy Stołecznej, od Alei Wojska Polskiego po ulicę Krasieńskiego, biegnącą równolegle do niej ulicę Wyspiańskiego, a także położony na przedpolu u zbiegu Stołecznej i Krasieńskiego klasztor Sióstr Zmartwychwstanek, obsadziły: zgrupowanie „Żyrafa 1” oraz kompania Służby Bezpieczeństwa AL. Dowodzili nimi: podporucznik Stary – Roman Dąbrowski (z OW PPS) i porucznik Aleksander Wolski (z AL).

Poniżej skarpy wiślanej, u zbiegu ulic Rudzkiej i Marii Kazimiery miał swoje placówki III batalion AL (w obu narożnych kamienicach i na przedpolu), wsparty wkrótce kompanią Służby Bezpieczeństwa AL, a dalej wzdłuż ulicy Godowskiej po ulicę Kamedułów zajęło pozycje zgrupowanie „Żmija”, dowodzone przez rotmistrza Adama Rzeszotarskiego.

*

31 sierpnia niemieckie lotnictwo po raz pierwszy zbombardowało Żoliborz. 21 samolotów wroga zrzucało bomby na plac Wilsona, ulice Mickiewicza i Słowackiego oraz na Żoliborz Dolny. Do większych walk doszło 2, 4 i 10 września na Marymoncie Górnym. W tym czasie dowództwo AL wprowadziło do walk na Marymoncie dwa plutony kompanii Służby Bezpieczeństwa AL. W jednej z pierwszych walk poległ dowódca plutonu sierżant Bogdan – Bolesław Paszkowski, a 13 września w wypadku na ulicy Kamedułów ciężkie zranienie odniósł dowódca kompanii porucznik Wolski. Nowym jej dowódcą został po nim porucznik Andrzej – Stanisław Januszewski. Zaś nowym oficerem wywiadu i kontrwywiadu w sztabie AL został porucznik Jaś Czarny – Mieczysław Watraszek.

Ożywienie działań frontowych w rejonie Pragi nie uszło uwagi dowództwa AL. W dalszym ciągu pilną potrzebą było przekazanie wiarygodnej informacji do Lublina. Izolda Kowalska w rozmowie z Kozłowską i Kliszką

oświadczyła, że po namyśle zdecydowała się sama przedostać przez Wisłę na Pragę, przejść front i dotrzeć do Lublina. Wyjaśniła, że na Starym Mieście uczestniczyła w rozmowach swego męża majora Kowalskiego z dowódcą AK Grupy „Północ” i z okręgowym delegatem rządu, zna więc dobrze sprawy stosunków wzajemnych między AK i AL. Zna też stanowisko w tej kwestii Aleksandra Kozłowskiego, który jest w Śródmieściu. Sprawy Żoliborza może naświetlić jej przed wyprawą tutejsze dowództwo AL. Jej relacje w Lublinie będą miały inną wagę i znaczenie, aniżeli relacje Baryły i Szparowskiej. Kliszko był temu przeciwny. Uważał, że jako sekretarz Komitetu Warszawskiego PPR i członek KC PPR Izolda Kowalska powinna pozostać w Warszawie. Ale Kozłowska przyznała rację Kowalskiej i poparła ją. Chęć udziału w tej akcji wyraziły też Zofia Jaworska i Hanna Morawska. Po analizie okazało się, że są spore szanse na pomyślną realizację przedsięwzięcia. Wszystkie trzy znały bowiem doskonale Pragę i jej okolice, a pierwsze dwie (Kowalska i Jaworska) miały na Targówku i Nowym Brudnie rodziny swych mężów, gdzie mogły znaleźć oparcie i czasowe schronienie.

Pierwsza próba przeprawienia trzech łączniczek AL przez Wisłę z Marymontu na Pelcowiznę nocą z 8 na 9 września nie powiodła się. Dopiero następnej nocy z 9 na 10 września udało się tego dokonać z Żoliborza Dolnego. Łączniczki 10 września dotarły do rodziny Bolesława Kowalskiego na Targówku przy ulicy Rogowskiej 12. Tam pozostała Zofia Jaworska, a Izolda Kowalska i Hanna Morawska wyruszyły rankiem 11 września w kierunku Elśnerowa i Utraty. Wkrótce ogarnięte zostały przez natarcie oddziałów polskich i radzieckich na Pragę i niespodziewanie znalazły się poza linią frontu. Odwiezione do sztabu generała Zygmunta Berlinga w Zielonej rozmawiały tam z marszałkiem Konstantym Rokossowskim i telefonicznie z generałem Michałem Żymierskim. Łączniczki AL z Żoliborza jako pierwsze dotarły do Lublina. W Lublinie Kowalska spędziła noc z 11 na 12 września w mieszkaniu Władysława Gomułki, opowiadając jemu i Bolesławowi Bierutowi o sytuacji w Warszawie. Następnego dnia relację tę powtórzyła na zebraniu działaczy PKWN z udziałem Tadeusza Osóbki-Morawskiego. Później przemawiała przez radio do mieszkańców Żoliborza i Marymontu, zapowiadając rychłą pomoc dla powstania. Usłyszano ją tam, gdyż to jej przemówienie zostało odnotowane w „Biuletynie” AL z 13 września.

10 września rozpoczęło się natarcie radzieckie i polskie na Pragę. Spodziewano się szybkiego już wyzwolenia całej Warszawy. 12 września nad Żoliborzem pojawiły się samoloty radzieckie, bombardując Cytadelę, Dworzec Gdański i pobliski most kolejowy. Wkrótce obiekty te znalazły się też pod ogniem artylerii radzieckiej z Pragi.

13 września po południu, samolot radziecki zrzucił na Marymoncie worek z piaskiem (tzw. meldunek ciężarkowy), zawierający notatkę w języku rosyjskim, w której dowództwo Armii Czerwonej przesyłało „bohaterom żołnierzom Warszawy” swe pozdrowienia i informowało, że w ciągu nadchodzącej nocy, poczynawszy od godziny 21.30 będą dokonane zrzuty „zaopatrzenia wojskowego i żywności”. Na placu Lelewela i „w innych odpowiednich miejscach” powstańcy mieli wyłożyć „sygnały z trzech ognisk w trójkącie”,

na które zostaną zrzucone z samolotów zasobniki bez spadochronów z bronią i żywnością. Ostatnie zdanie notatki brzmiało: „Wasi delegaci dotarli”.

W nocy z 13 na 14 września na Żoliborzu podjęto kilkadziesiąt zasobników, zawierających broń, amunicję i żywność. Cenne były zwłaszcza radzieckie rusznice przeciwpancerne z pociskami do nich, których otrzymano około 30 sztuk. Zrzuty radzieckie miały także miejsce na Żoliborzu nocy następnej, z 14 na 15 września. Żywności było niewiele i sytuacja aprowizacyjna powstańców, nie mówiąc już o ludności cywilnej Żoliborza, nie uległa poprawie. Ale broń już wkrótce bardzo się przydała.

*

Już pod koniec sierpnia, zwłaszcza zaś po upadku Starego Miasta, dowództwo niemieckie poleciło von dem Bachowi likwidację warszawskich ośrodków oporu polskiego nad Wisłą. Sadyba została zdobyta 1 i 2 września. W ciężkich walkach od 4 do 7 września padło Powiśle Północne, a 9 września zaczęło się natarcie niemieckie na Sielce i Mokotów Dolny, które powstańcy utracili 14 i 15 września. Natarciem z północy i południa Niemcy zaatakowali 10 września Powiśle Południowe, zwane też Czerniakowem Górnym i już 12 września odcięli je od Śródmieścia. Wywiązały się tam ciężkie walki, a powstańcy AK i AL zostali 16 września wsparci desantem pododdziałów 9 pułku piechoty Ludowego Wojska Polskiego.

Tymczasem Żoliborz był w pierwszej dekadzie września tylko nękany bombardowaniami lotniczymi i ostrzeliwany z artylerii i broni maszynowej. Zacieśniano też wokół niego blokadę.

Dowódcy broniących Marymontu zgrupowania AK „Żmija” i III batalionu AL nie docenili początkowo skali natarcia. Postanowili jednak ściągnąć swe wysunięte na północ placówki do umocnionych punktów obrony na linii ulic Rudzkiej, Marii Kazimierzy i Godowskiej. Placówki te były już wszakże w ogniu walki i poniosły znaczne straty. Placówka AL w domu przy ulicy Łomiańskiej 10 miała dwóch poległych i trzech rannych i z wielkim trudem zdołała wycofać się do umocnionej pozycji AL u zbiegu ulic Rudzkiej i Marii Kazimierzy. Również zgrupowanie AK i kompania Służby Bezpieczeństwa AL miały znaczne straty.

Ciężkie walki wywiązały się na pozycji AL, blokującej południowy odcinek ulicy Marii Kazimierzy. Pozycję tę wsparł wkrótce rotmistrz Rzeszotarski grupą swych żołnierzy z karabinem maszynowym i „Piatem”.

Kiedy czołgi niemieckie przedostały się ze skarpy wiślanej w dół, na tyły walczących tu pododdziałów AK i AL, znalazły się one w częściowym okrążeniu. Ich obrona na linii ulic Rudzkiej i Marii Kazimierzy załamała się i około godziny 15 zaczęły one różnymi drogami wycofywać się poza ulicę Potocką.

Do bazy przy ulicy Drużbackiej dowództwo AL już wcześniej skierowało 2 kompanię III batalionu AL, wyposażoną w dwie rusznice przeciwpancerne, co pozwoliło zamknąć ich ogniem wylot ulicy Marii Kazimierzy w Potocką. Zniszczono jeden niemiecki czołg. Do późnych godzin wieczornych

napływały tu z Dolnego Marymontu grupy żołnierzy AK i AL, a także przerażona ludność cywilna. Niemcy dopuścili się bowiem masowych morderstw. Ogółem tego dnia, w godzinach od 15 do zmierzchu zabito na Marymoncie ponad 360 osób cywilnych.

Mimo zaangażowania dużych sił (cztery bataliony piechoty i ponad 30 wozów pancernych) Niemcom nie udało się tego dnia dotrzeć do Cytadeli i opanować wybrzeża Wisły. Nie zdołali też przełamać obrony polskiej u zbiegu ulicy Potockiej z ulicami Słowackiego i Marymoncką. Stracili oni kilka czołgów i samochodów pancernych oraz wielu zabitych i rannych. Ale i straty polskie były wysokie: w zgrupowaniu AK „Żmija” 9 poległych i 12 rannych, w pododdziałach AL 5 poległych i 7 rannych. Zgrupowania AK „Żniwiarz” i „Żubr” straciły 11 poległych i 35 rannych. W sumie 63 poległych i 70 rannych.

Niemiecka grupa wydzielona 25 dywizji pancernej kontynuowała działania zaczepne na Żoliborzu do 17 września. Co prawda 16 i 17 września zdołała ona opanować samo wybrzeże Wisły i uzyskać połączenie z Cytadelą, ale Żoliborz Dolny pozostał w rękach polskich. Zgrupowanie AK „Żbik” utrzymało tu swoje pozycje, cofając je tylko nieznacznie na linię ulic Drohicka – Małogoska – Dygasińskiego – Koźmiana – Kaniewska. Zgrupowanie AK „Żmija” i III batalion AL utrzymały ulicę Potocką na odcinku od Drohickiej do Bieniewickiej. 17 września śmiertelnie ranny został kapitan Woźniak (zmarł 19 września), po którym dowódzenie III batalionem AL objął kapitan Skóra – Niemir Bieliński.

Z meldunku dowódcy 25 dywizji pancernej wynika, że od 14 do 16 września straciła ona na Żoliborzu 110 zabitych i 240 rannych. Dane te nie obejmują strat piechoty von dem Bacha, które nie mogły być mniejsze.

14 września, w czasie najcięższych walk, samolot radziecki zrzucił kolejny meldunek ciężarkowy. Zawierał on notatkę z zapowiedzią dalszych zrzutów uzbrojenia i wskazówkami co do sposobu ich odbioru. Wzywał także, aby dowództwo powstańców na Żoliborzu nawiązało bezpośrednią łączność z wojskami radzieckimi na Pradze, a to w celu otrzymania kodu i uzgodnienia miejsca, w którym zostałyby zrzucona radiostacja.

Po zapoznaniu się z tym tekstem dowództwo AL postanowiło wysłać na Pragę swego oficera łączności kapitana Więckowskiego. Z Więckowskim miała wyruszyć łączniczka AK plutonowa Struga – Helena Mocarska. Otrzymała ona zapieczętowany list podpułkownika Niedzielskiego i kody, które miała przekazać dowództwu Armii Czerwonej na Pradze. W ten sposób żoliborskie dowództwo AK chciało ustanowić z Pragą własną łączność radiową, przez siebie kontrolowaną.

Pierwsza próba dotarcia do Wisły w nocy z 15 na 16 września nie powiodła się. Następnej nocy, z 16 na 17 września łącznikom udało się dotrzeć do Wisły i przebyć ją wpław. Zawieziono ich do dowództwa 2 dywizji piechoty LWP na Utracie, a stąd do sztabu 1 armii w Zielonej. Tam łączniczka AK przekazała kody i list od dowódcy Żoliborza, a kapitan Więckowski pokazał na planie miasta przebieg linii frontu na Żoliborzu oraz pozycje niemieckie do zwalczenia przez artylerię i lotnictwo. Z łącznikami rozmawiał szef sztabu

1 armii pułkownik Wsiewołod Strażewski. Ustalono, że plutonowa Mocarska pozostanie w sztabie 2 dywizji piechoty i będzie pomagała w nawiązaniu łączności z radiostacją AK na Żoliborzu. Mimo wysiłków, łączności tej nie udało się nawiązać. Natomiast kapitan Więckowski postanowił wracać, zabierając ze sobą nową radiostację i kody, a także baterie do posiadanej na Żoliborzu własnej radiostacji, której nie udało się dotąd uruchomić. Mieli mu towarzyszyć: oficer zwiadu dywizyjnego podporucznik Wincenty Swarabowicz i radiotelegrafista plutonowy Jan Hajduczenia.

W swoim liście podpułkownik Niedzielski dziękował za dotychczasowe zrzuty oraz za pomoc w postaci osłony artyleryjskiej i lotniczej. Podawał cele do zwalczania i prosił o dalsze zrzuty, zwłaszcza ciężkiej broni maszynowej i przeciwpancernej, pistoletów maszynowych i granatów. List był zaadresowany do „zwycięskiej Armii Czerwonej” i napisany w języku rosyjskim. Nie zawierał jednak żadnej deklaracji współpracy ze strony dowództwa AK. Nie wspominał też o oddziałach Ludowego Wojska Polskiego. W sztabie 1 armii nie dopatrzono się w tym celowego działania i postanowiono odpowiedzieć listem dowództwa 2 dywizji piechoty, utrzymanym w tonie wzajemnego braterstwa broni i patriotyzmu.

W nocy z 17 na 18 września kapitan Więckowski miał powrócić na Żoliborz przeprawiając się przez Wisłę wraz z pododdziałami 6 pułku piechoty LWP, które właśnie tej nocy przystąpiły tu do uchwycenia przyczółka na zachodnim brzegu rzeki. Kiedy jednak dotarł tam, wyznaczona do akcji w pierwszym rzucie 4 kompania tego pułku była już po drugiej stronie Wisły. Dopiero w nocy z 19 na 20 września Więckowski, Swarabowicz i Hajduczenia przepłynęli Wisłę kajakiem i koło Cytadeli przeszli niezauważeni przez Niemców na teren powstańczego Żoliborza.

Tymczasem 18 września o godzinie 5.10 rano trzy samoloty radzieckie PO-2 (tzw. kukuruźniki), zrzuciły na Żoliborzu 3 skoczków spadochronowych. Dwóch wylądowało koło kościoła w rejonie ulicy Felińskiego, trzeci zaś w pobliżu instytutu Chemicznego na terenach zajętych przez Niemców. Ci pierwsi byli wysłannikami radzieckimi ze sztabu marszałka Konstantego Rokossowskiego. Podpułkownik Niedzielski rozmawiał z nimi ponad godzinę bez świadków (jako oficer byłej armii carskiej znał dobrze język rosyjski). Według ich słów trzeci skoczek, zrzucony na tereny zajęte przez Niemców był Polakiem cywilem, im nieznanym. O jego misji nic nie wiedzieli.

Zawezwani do sztabu AK oficerowie AL – major Szaniawski i porucznik Kliszko, nie mogli się z nimi porozumieć. Wyraźnie uchylali się od rozmowy z oficerami AL, z uporem podkreślając, że ich zadaniem jest współpraca z żoliborskim dowództwem AK. Oficerów AL nie poinformowano też, że był jeszcze trzeci skoczek Polak, który trafił do Niemców i słuch o nim zaginął. Według wszelkiego prawdopodobieństwa był to wysłannik od PKWN do dowództwa AL na Żoliborzu. Ale kim był nie udało się dotąd ustalić.

Ze znanych dotąd dokumentów Armii Czerwonej wiadomo, że zrzuceni wówczas na Żoliborzu łącznicy ze sztabu marszałka Rokossowskiego byli zwiadowcami niskiej rangi. Rezydent o pseudonimie Zajac był podporucznikiem, a jego radiotelegrafista podoficerem. Zajac przedstawił się na Żoliborzu

jako Eugeniusz Wurdel, ale to nie było jego prawdziwe nazwisko. Nieznane są też pseudonim i nazwisko radiotelegrafisty. Ich zadaniem było zbieranie danych o nieprzyjacielu oraz informowanie Zarządu Rozpoznawczego sztabu 1 Frontu Białoruskiego o sytuacji powstańców na Żoliborzu i ich potrzebach.

Skoczkanie radzieccy zostali umieszczeni przy sztabie AK w piwnicy domu przy ulicy Krasińskiego 16. Otrzymali specjalną ochronę. Jeszcze tego dnia nawiązali łączność ze swą centralą i utrzymywali ją systematycznie przez cały czas. Wiadomo o tym z meldunków sytuacyjnych Zarządu Rozpoznawczego sztabu Frontu, gdzie dwa razy cytowane są fragmenty ich depesz. Komenda Główna AK nie mając łączności ze sztabem marszałka Rokossowskiego, korzystała z radiostacji do przekazywania marszałkowi własnych depesz.

20 września kapitan Więckowski i podporucznik Swarabowicz w towarzystwie majora Szaniawskiego i porucznika Kliszki spotkali się z podpułkownikiem Niedzielskim, któremu wręczyli list od dowódcy 2 dywizji piechoty LWP pułkownika Jana Rotkiewicza. List był napisany w tonie bardzo serdecznym. Informował w sposób bardzo ogólny o obecności 1 armii LWP na Pradze, zdobytej we współdziałaniu bojowym z sojuszniczą Armią Czerwoną. Wyrażał uznanie dla bohaterstwa powstańców AK i AL i zapowiadał bliskie już wyzwolenie całej Warszawy. Bardziej szczegółową informację mieli przekazać obaj łącznicy. Zgodnie więc z tym, kapitan Więckowski w imieniu pułkownika Rotkiewicza przedstawił dowódcom AK i AL na Żoliborzu, co następuje:

- a) Pragę obsadza 1 armia Ludowego Wojska Polskiego, a 2 dywizja piechoty tej armii zajmuje stanowiska na wprost Żoliborza. To z jej dowództwem zostanie ustanowiona łączność radiowa i ono też będzie wspomagało powstańców ogniem własnej artylerii, a gdy zajdzie potrzeba także ogniem artylerii armijnej. Lotnictwo radzieckie i polskie, które od 14 września dokonuje zrzutów zaopatrzenia i prowadzi działania nad Warszawą wspomagające powstańców, znajduje się w gestii dowództwa Frontu;
- b) 1 armia LWP rozpoczęła operację forsowania Wisły w celu przyścia powstańcom z pomocą i wyzwolenia Warszawy. Główne działania prowadzone są bardziej na południe w środku miasta. Jeden batalion 6 pułku piechoty 2 dywizji wylądował już na zachodnim brzegu Wisły na wprost Potoku (część Marymontu na północ od ulicy Potockiej). W ciągu najbliższej nocy przeprawa desantu będzie kontynuowana. Pułkownik Rotkiewicz prosi o wsparcie działań desantu 6 pułku piechoty przez uderzenie powstańców AK i AL na wał wiślany od strony Żoliborza. Ma to nastąpić najbliższej nocy z 20 na 21 września, a dokładny czas, sygnały świetlne z obu stron i hasła zostaną uzgodnione drogą radiową;
- c) ustanowienie łączności za pośrednictwem kodów i radiostacji AK nie powiodło się. Radiowcy 2 dywizji uważają, że moc tych radiostacji jest za słaba, o innym niż radiostacje radzieckie zasięgu fal. Łączność radiową z 2 dywizją można będzie nawiązać i utrzymywać za pośrednictwem radiostacji i kodów dostarczonych z Pragi. Można też będzie

uruchomić radiostację Więckowskiego znajdującą się w sztabie AL, przyniesiono do niej bowiem baterie. Ponieważ słyszalność w dzień jest lepsza niż w nocy, uzgodniono trzy seanse nadawania i odbioru w godzinach 10.00, 14.00 i 20.00.

Podpułkownik Niedzielski wyraził zadowolenie z nawiązania łączności z Pragą. Zaproponował utworzenie wspólnego zespołu radiowego do obsługi tego kanału łączności. Jego kierownikiem został kapitan Więckowski z AL, a zastępcą porucznik Brzoza – Stefan Lipiński z AK. Radiowcy z AK nadawali i odbierali depesze, a Więckowski przy pomocy plutonowego Hajduczeni szyfrował je i rozszyfrowywał. Radiostację AK i AL umiejscowiono przy ulicy Górskiego w piwnicach sąsiednich domów. Radiostacja Armii Czerwonej pozostała przy ulicy Kasińskiego 16 w pełnej izolacji. Dowództwo AK twierdziło, że takie było życzenie radzieckich łączników, ale wydaje się to mało prawdopodobne.

Dowództwo AK na Żoliborzu sądziło, że od 18 września na zachodnim brzegu Wisły w rejonie Kępy Potockiej walczą z Niemcami oddziały Armii Czerwonej. Teraz wyjaśniło się, że należą one od 6 pułku 2 dywizji piechoty LWP i że oczekują na wsparcie ze strony oddziałów AK i AL na Żoliborzu. Podpułkownik Niedzielski wyraził zgodę na współdziałanie bojowe. Ustalono, że dowódcy zgrupowań AK i AL wydzielą dobrze uzbrojone grupy szturmowe, które wezmą udział w natarciu na tyły Niemców walczących na przyczółku.

20 września w zgrupowaniu AL wydzielono oddział w sile kompanii (trzy plutony), który pod koniec dnia zajął pozycje w rejonie ulic Drohickiej i Zabłocińskiej. Dowodził nim porucznik Pałatyński z batalionu „Czwartaków”. Stąd właśnie o godzinie 20.00 miało się rozpocząć natarcie oddziałów powstańczych w kierunku przyczółka, a wkrótce potem na sygnał czerwoną rakietą miały zaatakować Niemców na wale wiślanym także żołnierze 6 pułku piechoty LWP. Tymczasem mimo uzgodnień oddziały AK nie zjawiły się. Rankiem następnego dnia okazało się, że podpułkownik Niedzielski zebrał je na południowym odcinku frontu na wprost Dworca Gdańskiego, gdyż na tym kierunku właśnie miało się odbyć natarcie wojsk radzieckich z Pragi przez Wisłę. Twierdził, że taką wiadomość otrzymał ze sztabu marszałka Rokossowskiego. Wydaje się, że żoliborskie dowództwo AK posłużyło się tą mistyfikacją, aby nie udzielić wsparcia oddziałom Ludowego Wojska Polskiego walczącym na przyczółku.

Ciężkie walki toczyły się tam przez całą noc i do godzin południowych 21 września, kiedy to obrona polska załamała się. Było wówczas na przyczółku żoliborskim 404 żołnierzy polskich, z których 186 poległo, a 218 dostało się do niewoli, w tym większość rannych. Likwidacji przyczółka dokonała 25 dywizja pancerna, która w ten sposób wzięła odwet za niepowodzenia w czasie jej walk z żoliborskimi powstańcami.

Że była to celowa mistyfikacja wynika z meldunków podpułkownika Niedzielskiego do generała Montera – Antoniego Chruściela. 20 września informował, że „na stronie zachodniej Wisły oddział sowiecki (dywizja II – batalion) zapadł na brzegu” i dodawał „na razie działań nie przeprowadzamy”.

A w kolejnym meldunku z 21 września komunikował: „walki nierozpoznanych oddziałów na zachodnim brzegu Wisły na wprost Blaszkowni nad samą Wisłą”. Były to kłamliwe meldunki.

21 września z przyczółka dotarło wieczorem do powstańców z bronią w rękę dwóch żołnierzy 6 pułku piechoty LWP – sierżant i szeregowiec. Do końca powstania służyli w III batalionie AL. Obaj pochodzili z Wileńszczyzny i później, już w niewoli niemieckiej, zaprzyjaźnili się z żołnierzami z Grupy AK „Kampinos”, też wilniukami. Byli żywym dowodem na to, jacy to „żołnierze sowieccy” walczyli wtedy na przyczółku pod Żoliborzem.

W dowództwie AL różnie tłumaczono sobie takie postępowanie żoliborskiego dowódcy AK. Większość uważała, że jest on wrogo ustosunkowany do Armii Ludowej, Ludowego Wojska Polskiego i Armii Czerwonej. Jego zaś rzekoma życzliwość i bezstronność wynikają z sytuacji i są pozorne. Innego zdania byli Szaniawski i Kliszko. Uważali oni, że sam podpułkownik Niedzielski jest człowiekiem rozsądnym, umiarkowanym w poglądach, gotowym do kompromisu. Ale jednocześnie ulegający naciskom ze strony skrajnie prawicowej grupy oficerów swego sztabu. Zaliczali do niej szefa sztabu majora Janczaka, adiutanta kapitana Skoczylasa – Władysława Dehnela, a spośród dowódców zgrupowań porucznika Starego – Romana Dąbrowskiego.

Tak czy inaczej, dowództwo AK na Żoliborzu ukryło przed Komendą Okręgu i Komendą Główną AK fakt nawiązania łączności z Ludowym Wojskiem Polskim na Pradze. Przemilczało otrzymanie listu z ofertą współpracy, nie powiadomiło o sprawie pomocy dla przyczółka. Nie zrobiono tego nawet wtedy, kiedy generał Chruściel zażądał dodatkowych wyjaśnień, gdyż z chaotycznych meldunków tego dowództwa nie mógł się zorientować w istocie sprawy. Gdyby podpułkownik Niedzielski przekazał wówczas depeszą do KG AK dokładną treść informacji od kapitana Więckowskiego o sytuacji na Pradze i założeniach operacji desantowej 1 armii LWP, dowództwo AK otrzymałoby wiadomość o istotnym dla niego znaczeniu. Nie zrobił jednak tego.

*

Od 14 września Żoliborz każdej nocy otrzymywał zrzucone radzieckie, głównie uzbrojenia, ale także żywności i lekarstw. Pozwoliło to na wyposażenie oddziałów w broń cięższą (moździerze 500 mm i rusznice przeciwpancerne) oraz maszynową (ręczne karabiny i pistolety maszynowe). Broń tę znoszono do kotłowni przy ulicy Suzina, gdzie była dzielona między oddziały. 25 września dowództwo radzieckie zażądało podania ilości podjętej broni. Wówczas sztab AK podał, że Żoliborz otrzymał w tym czasie 331 pm i rkm, 122 rusznice przeciwpancerne i 32 moździerze. Brakowało więc: 702 pm i rkm, 110 rusznic przeciwpancernych oraz 10 moździerzy, to jest aż 2/3 ogólnej liczby zrzuconego uzbrojenia.

Wydaje się, że sztab AK celowo zaniżył ilość podjętej broni, zaś poszczególne oddziały AK zatrzymały jej część poza ewidencją. Posiadanie wówczas pistoletu maszynowego było ambicją każdego powstańczego żołnierza.

Do 27 września podjęto na Żoliborzu jeszcze 150 pistoletów maszynowych, 68 rusznic przeciwpancernych i 12 moździerzy. Choć była to broń radziecka, dowództwo AK bez skrupułów zatrzymało ją w większości dla własnych oddziałów. Oddziały AL otrzymały z niej tylko 68 pistoletów maszynowych, 12 rusznic przeciwpancernych i 1 moździerz. A więc niecałe 6% podjętej broni, chociaż ilościowo żołnierze AL stanowili 25% stanu załogi powstańczego Żoliborza. W tym względzie dowództwo AL nie stanęło na wysokości zadania.

Po utracie Marymontu pogorszyła się znacznie sytuacja aprowizacyjna Żoliborza. Brakowało żywności, a także wody pitnej. Zrzuty radzieckie zawierały także żywność (suchary, słoninę, konserwy, tłuszcz), ale były to małe ilości, niewspółmierne do potrzeb. Jeżeli chodzi o stan żołnierzy AL na Żoliborzu, to wynosił on wówczas ponad 500 żołnierzy, ale służba zaopatrzeniowa AK wydawała skromne racje żywnościowe tylko dla żołnierzy AL w oddziałach liniowych, a tych było 370. Pozostałych żywiono we własnym zakresie. Wszystkich rannych w szpitalach (żołnierzy AK, AL i osób cywilnych) było wówczas 647.

*

Przez cały czas Żoliborz pozostawał pod bardziej lub mniej intensywnym ostrzałem niemieckim. Osłabły natomiast naloty nieprzyjacielskich samolotów, a to na skutek aktywności myśliwców radzieckich oraz ognia artylerii przeciwlotniczej z Pragi. W porozumieniu z dowództwem AK podporucznik Swarabowicz zorganizował na liniach bojowych sieć obserwatorów artyleryjskich. Ustalali oni cele dla ognia artylerii LWP na Pradze i kierowali nim. Odbywało się to za pośrednictwem radiostacji kapitana Więckowskiego.

Uzyskawszy dużo nowej i skutecznej broni, dowódcy zgrupowań żoliborskich AK uważali, że mogą teraz podejmować własne działania zaczepne. Na odcinku zachodnim ostrzelano z moździerzy stanowiska Niemców w Instytucie Chemicznym i na Burakowie. Na odcinku północnym, u zbiegu Marymonckiej z Włociańską i na linii ulicy Potockiej, piechota nieprzyjaciela przy wsparciu czołgów atakowała pozycje polskie, lecz wszędzie została odparta ponosząc straty.

Pododdziały III batalionu i kompanii Służby Bezpieczeństwa AL broniły wschodniego odcinka ulicy Potockiej, współdziałając tu ze zgrupowaniem AK „Żbik” obsadzającym Dolny Żoliborz. Żołnierze tego zgrupowania, w większości robotnicy z Woli, wywodzili się z PPS-lewicy. Ich współpraca z żołnierzami AL układała się bardzo dobrze. Dobre stosunki łączyły także dowódców obu oddziałów – kapitanów Plechawskiego z AK i Bielińskiego z AL. 19 września, w czasie walk z Niemcami w rejonie ulicy Drużbackiej, kapitan Bieliński został ciężko ranny. Nowym dowódcą III batalionu AL został kapitan Kobra – Zdzisław Zieliński. Oficerem operacyjnym sztabu AL został po nim kapitan Kobylański, który zachował jednocześnie dowództwo batalionu IV (batalion „Czwartacy”). Kliszko lansował, wzorując się na zwyczajach panujących w AK, zmianę nazwy III batalionu AL na batalion AL „Kobra” (od pseudonimu nowego dowódcy). Ale pomysł ten nie przyjął się.

Batalion IV AL wraz z 1 kompanią OW PPS należącą do zgrupowania AK „Żyrafa 1” obsadzał północną stronę Alei Wojska Polskiego, na odcinku od ulicy Stołecznej na zachodzie, po ulicę Felińskiego na wschodzie. OW PPS broniła tu ulicy Stołecznej i równoległej do niej ulicy Wyspiańskiego, a AL dalszych przecznic – ulic Brodzińskiego, Towiańskiego i Kozietulskiego. Południową stronę Alei WP trzymało zgrupowanie AK „Żagłowiec”. Prawym sąsiadem „Czwartaków” było więc zgrupowanie OW PPS dowodzone przez porucznika Dąbrowskiego, działacza prawicowej PPS-WRN, nieukrywającego swej wrogości wobec AL. Współpraca między obu oddziałami nie układała się zatem dobrze, a wzajemnych kontaktów między ich dowódcami w ogóle nie było. Natomiast bezpośrednia współpraca na linii bojowej z dowódcą 1 kompanii podporucznikiem Wiktorem – Marianem Mehrenholcem była dobra.

Południowo-zachodni odcinek frontu obsadziła 4 kompania zgrupowania AK „Żagłowiec”, dowodzona przez porucznika Witolda – Witolda Pełczyńskiego. Trzymała ona dwie główne pozycje obronne – Bloki Miejskie i Poniatówkę, ryglujące dostęp do Alei Wojska Polskiego i ulicy Felińskiego od południa i zachodu. Bezpośredniej styczności między stanowiskami tej kompanii AK a pozycjami batalionu IV AL nie było. Rozgraniczała je szeroka Aleja Wojska Polskiego, przecięta w tym miejscu głębokim rowem komunikacyjnym i barykadą ziemną. Jednakże dowódcy obu oddziałów współpracowali ze sobą. W zastępstwie kapitana Kobylińskiego pełnili tu służbę dowódcy kompanii porucznicy Kutzner i Pałatyński oraz podporucznik Węgorek. Sztab AK celowo ulokował oddziały AL na dwóch różnych odcinkach frontu, daleko od siebie, aby utrudnić sztabowi AL dowodzenie nimi. Chodziło też o to, aby w miarę możliwości utrudnić im dostęp do pierwszej linii frontu.

Wieczorem 26 września generał von Lüttwitz zdecydował, że Żoliborz zostanie zaatakowany rankiem 29 września. Do natarcia wyznaczono około 4000 żołnierzy oraz 70 czołgów i 30 dział pancernych. Dowódcą wojsk niemieckich przeznaczonych do likwidacji Żoliborza został generał porucznik Hans Källner, dowódca 19 dywizji pancernej. Przygotowania do natarcia nabrały tempa, kiedy 27 września w południe walczące na Mokotowie oddziały AK skapitulowały.

27 września o godzinie 16.00 do klasztoru Zmartwychwstaniek przyszli parlamentariusze niemieccy z listem od generała Källnera. Byli to cywile polscy, wzięci przez Niemców spośród ludności na Mokotowie: dwie zakonnice Nazaretanki i profesor Antoni Ponikowski, były premier polski. Prosimi o przekazanie listu dowódcy AK na Żoliborzu i o odpowiedź do godziny 18.00. Generał Källner proponował załodze Żoliborza kapitulację na prawach kombatanckich. Mieszkańcy mogliby opuścić Żoliborz zabierając ze sobą tyle mienia osobistego, ile zdołają unieść. Powstańcy zaś po złożeniu broni trafiliby do obozów jenieckich. Przerwanie walki i złożenie broni nastąpiłoby 28 września od godziny 9.00. Rannymi i chorymi zająłby się Polski Czerwony Krzyż. Jego propozycja była ультимативна. W dowództwie Obwodu Żoliborskiego AK postanowiono odrzucić propozycję.

28 września, od rana przez cały dzień trwał niemiecki ostrzał Żoliborza z wszelkich rodzajów broni. Po południu do akcji włączyły się samoloty wroga, bombardujące okolice placu Wilsona. Powstały liczne pożary, m.in. płonąć

zaczął dom przy ulicy Krasińskiego 16, gdzie mieścił się sztab AK. Przy próbie jego gaszenia, ciężko ranny odłamkiem pocisku artyleryjskiego w nogę został podpułkownik Niedzielski. Pozostał przy dowodzeniu, ale nie mógł chodzić o własnych siłach.

Depeszą z godziny 13.25 kapitan Więckowski powiadomił dowództwo 2 dywizji piechoty LWP o ultimatum niemieckim i o jego odrzuceniu przez powstańców. Jednocześnie prosił o pomoc w zwalczeniu artylerii i lotnictwa nieprzyjaciela. W rezultacie artyleria 1 armii LWP kilkakrotnie ostrzelała stanowiska artylerii wroga, a myśliwce radzieckie zwalczały jego samoloty. O sytuacji w jakiej znalazł się Żoliborz, po południu tego dnia generał Bolesław Kieniewicz – komendant Pragi, powiadomił krótką depeszą dowództwo AK w Śródmieściu. Tam już wiadano o tym, gdyż drogą kanałową podpułkownik Niedzielski przesłał odpisy korespondencji z generałem Källnerem, a także swój codzienny meldunek sytuacyjny. W dowództwie AK zrozumiano, że po zlikwidowaniu Mokotowa, Niemcy przystąpią lada dzień do decydującego uderzenia na Żoliborz. Generał Chruściel był jednak dobrej myśli. Oceniał, że załoga powstańczego Żoliborza, zasilona bronią ze zrzutów radzieckich, powinna powstrzymać i odrzucić natarcie nieprzyjaciela.

28 września wieczorem podpułkownik Niedzielski wezwał do siebie porucznika Zygmunta – Zygmunta Zabierzowskiego z kompanii „Szrapnel” i kazał mu dobrać sobie dwóch-trzech podoficerów umiających dobrze pływać. Następnie zakomunikował mu, że jako wysłannik żoliborskiego dowództwa AK uda się przez Wisłę do dowództwa 2 dywizji piechoty LWP na Pradze, któremu przekaze, co następuje: a). Żoliborz 27 września odrzucił niemieckie żądanie poddania się; b). po dzisiejszym całodziennym ostrzale i bombardowaniu należy spodziewać się, że jutro lub najdalej pojutrze (30 września) zostanie zaatakowany przez przeważające siły Niemców. Sądząc zaś po tym, co działo się na Mokotowie, w składzie tych sił znajdą się jednostki frontowe; c). powstańcy Żoliborza będą walczyć uparcie i do końca, przewaga Niemców będzie jednak znaczna, proszą więc o wsparcie ogniem artylerii i lotnictwem szturmowym. Współdziałanie to będzie uzgadniane przez radio; d). ale nawet przy tej pomocy szanse na utrzymanie się powstańczego Żoliborza nie są duże. Być może uda się przetrwać przez 2-3 dni, może trochę dłużej. Natomiast uderzenie oddziałów LWP przez Wisłę na pomoc walczącym powstańcom pozwoliłoby na utrzymanie, a nawet poszerzenie dotychczasowego stanu posiadania. Podpułkownik Niedzielski prosił dowództwo polskie i radzieckie na Pradze o rozważenie, zwłaszcza tej ostatniej propozycji.

Liczący cztery osoby patrol porucznika Zabierzowskiego, 28 września tuż przed północą przekradł się przez stanowiska niemieckie do Wisły i przepłynął ją. Cała przeprawa trwała cztery godziny. Na Pradze dowódca patrolu przekazał w sztabie 2 dywizji piechoty informacje i propozycje od dowódcy Żoliborza, o których powiadomiony został dowódca 1 armii LWP generał Zygmunt Berling. Podpułkownik Niedzielski nie wiedział o tym, że operacja forsowania Wisły przez 1 armię LWP zakończyła się niepowodzeniem już 23 września i możliwości jej wznowienia nie było.

Siły niemieckie przeznaczone do natarcia na Żoliborz generał Källner zorganizował w dwie grupy uderzeniowe. Dowódcami tych grup zostali pułkownicy Meissner i Hoffmann. Grupa Meissnera liczyła około 2000 żołnierzy, 20 czołgów i 10 dział pancernych. W skład grupy Hoffmanna wchodziło około 1500 żołnierzy, 20 czołgów i 10 dział pancernych. W stosownej chwili do akcji miała być włączona także załoga Cytadeli.

W nocy z 28 na 29 września obie uderzeniowe grupy niemieckie zajmowały pozycje do ataku, robiąc moc hałasu. 29 września już o godzinie 3.00 na rozkaz podpułkownika Niedzielskiego powstańcy zajęli pozycje na liniach obrony. Ale Niemcy uderzyli dopiero po godzinie 6.00, po długim ostrzale artyleryjskim stanowisk polskich. Na odcinku południowym, zachodnim i północnym wywiązały się od razu ciężkie walki.

Uderzając na zachodni odcinek Alei Wojska Polskiego, pułkownik Meissner liczył na szybki sukces. Ogniem dział pancernych rozwalono słabe barykady z płyt chodnikowych, zamykające wyloty ulic Kozińskiego, Towiańskiego, Brodzińskiego i Wyspiańskiego, bronione w tym dniu przez 3 kompanię AL podporucznika Kutznera i 1 kompanię OW PPS podporucznika Mehrenholca. Ta ostatnia trzymała narożnik Alei WP u jej zbiegu z ulicami prostopadłymi Stołeczna i Wyspiańskiego. W obronie tego narożnika współdziałała z kompanią AL, której pododdziały obsadzały wysokie domy przy ulicy Brodzińskiego. Kiedy o godzinie 9.00 rano kapitan Kobyliński przybył na odcinek z 1 kompanią porucznika Pałatyńskiego i z jednym plutonem z kompanii Służby Bezpieczeństwa AL, barykady już nie istniały, a domy i wille były poharatane ogniem dział pancernych. Można się było bronić jeszcze w piwnicach domów na narożnikach ulic Brodzińskiego i Kozińskiego, a więc ze skrzydeł. Środkowy odcinek wzdłuż ulicy Towiańskiego był otwarty dla czołgów i piechoty nieprzyjaciela.

Pododdziały AL podjęły obronę ze skrzydeł, ogniem rusznic przeciwpancernych unieruchamiając jeden czołg i jedno działo pancerne. Ale nie przeszkodziło to Niemcom wdrzeć się w Aleję Wojska Polskiego.

W zaistniałej sytuacji kapitan Kobyliński zdał sobie sprawę z niemożności utrzymania pozycji w Alei WP. Skierował więc kompanię porucznika Pałatyńskiego na tyły, aby wzdłuż prostopadłej ulicy Niegolewskiego przygotowała drugą linię obrony i obsadziła ją. Uzgodnił też współdziałanie z lewym sąsiadem, którym były pododdziały zgrupowania AK „Żaglowiec”.

W południe, kiedy Niemcy przypuścili kolejny szturm, pododdziały AL poniosły bardzo duże straty. Zastępca liniowy dowódcy IV batalionu podporucznik Kutzner został śmiertelnie ranny, a zastępca polityczny podporucznik Adam – Stanisław Brückner poległ. W tej sytuacji kapitan Kobyliński wycofał swoich żołnierzy na drugą linię obrony na ulicy Niegolewskiego, gdzie kompania porucznika Pałatyńskiego wzmocniona plutonem Służby Bezpieczeństwa AL powstrzymywała Niemców przez kilka godzin. W tym czasie nieprzyjaciel opanował również narożnik ulic Stołecznej i Wyspiańskiego,

spychając 1 kompanię OW PPS podporucznika Mehrenholca w stronę placu Henkla i klasztoru Zmartwychwstanek, który wkrótce został przez niego zdobyty. Poległ tu zastępca dowódcy 1 kompanii OW PPS podporucznik Rola – Marek Różycki. Żołnierze tej kompanii utrzymali jednak w swych rękach północny fragment ulicy Wyspiańskiego, plac Henkla i uliczkę Trętowskiego, zamykając od zachodu pozycje trzymane przez pododdziały AL wzdłuż ulicy Niegolewskiego. Nacierając z południa wzdłuż ulic Mickiewicza i Felińskiego oddziały grupy pułkownika Meissnera zepchnęły walczące tu pododdziały AK w kierunku placu Inwalidów. Ciężkie straty poniosła IV kompania „Żagłowca”. Ranny został dowódca kompanii porucznik Pełczyński, a jego zastępcą porucznik Stanisław – Kazimierz Wierzbicki poległ. Ciężko ranny został także podporucznik Bonarowski.

Grupa pułkownika Hoffmanna nacierała miękko, jedynie u zbiegu ulic Włociańskiej, Marymonckiej i Słowackiego Niemcom udało się całkowicie wyprzeć żołnierzy zgrupowania AK „Żniwiarz” z zakładu Opla, a także z Hali Targowej i Ośrodka Zdrowia. Pozostałe pozycje polskie na linii ulic Bieniewicka – Potocka zostały utrzymane. Niemcy stracili tu kilka czołgów i jedno działo pancerne. Batalionem III AL dowodził kapitan Zieliński, a kompanią Służby Bezpieczeństwa AL porucznik Januszewski, który w drugiej połowie dnia został ranny. Zastąpił go starszy sierżant Sęp – Stanisław Pastucha.

Nie mogąc przedrzeć się do placu Wilsona ulicą Mickiewicza, pułkownik Meissner uderzył o zmierzchu znacznymi siłami od Alei Wojska Polskiego w kierunku ulicy Krasińskiego. Broniący ulicy Niegolewskiego IV batalion AL, miał tu na swoich skrzydłach oddziały AK: w rejonie placu Henkla kompanię podporucznika Mehrenholca z „Żyrafy 1”, a na ulicy Mierosławskiego kompanię podporucznika Magiera z „Żagłowca”. Przed godziną 17.00 pozycje polskie zostały tu zbombardowane przez dziewięć samolotów wroga. Dwa z nich zostały strącone przez radzieckie myśliwce, które ostrzeliwały z broni pokładowej Niemców szykujących się do natarcia. Rozwinęło się ono już o zmierzchu i doprowadziło do zepchnięcia oddziałów AL z ulicy Niegolewskiego na ulice Kochanowskiego, Kossaka i Hożjusza. Jednocześnie nieprzyjaciół silnym uderzeniem przełamał obronę kompanii podporucznika Magiera i ulicą Felińskiego włamał się aż do ulicy Krasińskiego, opanowując kościół Św. Stanisława i plebanię. Kapitan Kamiński zorganizował nową linię obrony na ulicy Pogonowskiego frontem na zachód, a porucznik Pałatyński natychmiastowym przeciwnatarciem oddziału AL wyrzucił Niemców z kościoła i plebanii, przywracając łączność z placem Wilsona. (W tym miejscu znajdował się cały system rowów dobiegowych łączących dowództwo AK przy ulicy Mickiewicza 27 z oddziałami AK i AL walczącymi o utrzymanie ulicy Krasińskiego). W rękach Niemców, którzy o godzinie 20.00 przerwali natarcie, znalazł się prawie cały południowy Żoliborz.

Rankiem 29 września podpułkownik Niedzielski skierował kanałami do Śródmieścia patrol AK z jego ostatnim meldunkiem sytuacyjnym, w którym komunikował o silnym ostrzale artyleryjskim i spodziewanym uderzeniu wroga. Po śmierci porucznika Lipińskiego (poległ wieczorem 28 września), radiostacja AK nie zdołała już nawiązać łączności z Londynem

i ze Śródmieściem. Także radiostacja radziecka z jakichś względów utraciła łączność z dowództwem Frontu. Jedynie radiostacja AL stacjonująca do południa przy ulicy Górskiego 4, potem przejściowo przy ulicy Pogonowskiego 19, a od godziny 16.00 na VIII kolonii WSM przy ulicy Słowackiego 15/19, pracowała tego dnia normalnie, utrzymując łączność z dowództwem 2 dywizji piechoty LWP. W swej pierwszej depeszy o godzinie 6.20 kapitan Więckowski poinformował o rozpoczynającym się właśnie natarciu niemieckim na Żoliborz i prosił o wsparcie artylerii i lotnictwa. Mimo konieczności częstego przenoszenia radiostacji z miejsca na miejsce, łączność radiowa z Pragą była systematycznie utrzymywana. W godzinach popołudniowych na ulicy Mickiewicza poległ radiotelegrafista LWP plutonowy Jan Hajduczenia. Pochodził z Wileńszczyzny.

O godzinie 18.30 kapitan Więckowski nadał na Pragę depeszę, której treść podyktował mu osobiście podpułkownik Niedzielski. Stwierdzała ona, że sytuacja powstańców Żoliborza jest krytyczna i że pomoc artylerii i lotnictwa już nie wystarczy. Zwracała się o pomoc bardziej efektywną w postaci desantu wojsk przez Wisłę. Odpowiedź nadeszła o godzinie 22.00 i nosiła podpis dowódcy 1 armii LWP (wymienione dotychczas depesze nie były podpisywane, dlatego Więckowski zwrócił na tę depeszę uwagę i zapamiętał dobrze jej treść). Generał Berling zawiadamiał, że desant przez Wisłę nie jest możliwy i radził ewakuować powstańcze oddziały Żoliborza na Pragę. Armia polska, miała dostarczyć pontonów i łodzi, osłonić przeprawę zasłoną dymną i atakiem ogniowym artylerii oraz lotnictwa na pozycje niemieckie. Pod osłoną i przy wsparciu tego ognia powstańcy mieli przebić się do Wisły. Berling proponował, aby nawała ogniowa i akcja lotnictwa mogły rozpocząć się 30 września o godzinie 10.00, a sama przeprawa godzinę później.

*

Na godzinę 23.00 podpułkownik Niedzielski zwołał w swej kwaterze przy ulicy Mickiewicza 27 naradę dowódców zgrupowań. Zgodzono się, że położenie powstańczego Żoliborza jest beznadziejne. Padały propozycje od kapitulacji po walkę do końca. W końcu przyjęto propozycję generała Berlinga przedstawioną przez majora Szaniawskiego jako jedyne wyjście z sytuacji. Opowiedział się za nią także podpułkownik Niedzielski. Z uwagi na bardzo duże straty jakie poniosły oddziały AK i AL (około 100 poległych i 250 rannych) postanowiono nocą wycofać się z całego południowego Żoliborza i z zachodniej części osiedla WSM.

W związku z przegrupowaniem oddziałów AK i AL, nastąpiły też zmiany miejsc postoju dowództw powstańczych. Podpułkownik Niedzielski przeniósł się początkowo ze swym sztabem do piwnic bloku ZUS przy ulicy Mickiewicza 32, a następnie na ulicę Dygasińskiego 13. Dowództwo AL natomiast założyło swą kwaterę w podziemiach bliku Spółdzielni Mieszkaniowej „Fenix” przy placu Wilsona 4 (u zbiegu z ulicą Słowackiego) skąd przeniesiona została na ulicę Dygasińskiego 41. Tam też mieściła się radiostacja kapitana Więckowskiego. Za jej pośrednictwem uzgodniono z generałem Berlingiem, że

30 września o godzinie 10.00 zaczęła się półgodzinna nawała ognia artylerii na pozycje niemieckie nad Wisłą, która zostanie następnie przeniesiona w głąb Żoliborza. O godzinie 10.30 miała być postawiona zasłona dymna, pod osłoną której saperzy mieli dostawić na zachodni brzeg rzeki 100 łodzi i pontonów. Na tę więc godzinę podpułkownik Niedzielski wyznaczył natarcie pododdziałów AK „Żyrafy”, mających wywalczyć przejście do Wisły.

Tymczasem w Śródmieściu, 28 września wieczorem na naradzie w Komendzie Głównej AK podjęto decyzję o nawiązaniu rozmów kapitulacyjnych z Niemcami. Dzień później przedstawiciele dowództwa AK rozmawiali z von dem Bachem w Ożarowie w sprawie rozejmu umożliwiającego ewakuację z miasta ludności cywilnej. Kiedy delegaci polscy zaproponowali, aby takim rozejmem objąć także Żoliborz, Bach się nie zgodził. Naciskany przez oficerów polskich przystał w końcu na to, że w dniu 30 września Niemcy przerwą na dwie godziny natarcie na Żoliborz, aby umożliwić upełnomocnionemu przedstawicielowi dowództwa AK dotarcie tam na stronę powstańców, w celu wydania odpowiednich rozkazów w sprawie ewakuacji ludności. 29 września o godzinie 14.00 powiadomiono von dem Bacha, że tym przedstawicielem KG AK będzie pułkownik Wachnowski. Stawi się on wraz z tłumaczem 30 września rano o godzinie 7.00 na placu przy Politechnice.

29 września późnym wieczorem, w sztabie generała Källnera na Woli odbyła się narada z udziałem von dem Bacha. Ustalono, że natarcie na Żoliborz pomimo dużych strat będzie kontynuowane, aby wymusić na dowództwie AK jego bezwarunkową kapitulację. Wówczas i Śródmieście będzie musiało kapitulować.

30 września od rana Żoliborz znów znalazł się pod zmasowanym ogniem artylerii niemieckiej. Był także bombardowany przez samoloty. O godzinie 7.00 obie grupy uderzeniowe pułkowników Meissnera i Hoffmanna wznowiły natarcie. Opuszczone w nocy przez powstańców tereny Niemcy zajmowali ostrożnie, nie spiesząc się. Dopiero więc około godziny 9.00 doszło do walki na placu Wilsona oraz na IX kolonii WSM, której broniły pododdziały AK „Żyrafy” i IV batalionu AL. Dalej na północ miały miejsce słabe ataki żołnierzy niemieckich z grupy pułkownika Hoffmanna.

O godzinie 8.00 dowództwo 1 armii LWP potwierdziło depeszą ustalenia z poprzedniego dnia, dotyczące ewakuacji powstańców przez Wisłę, z Żoliborza na Pragę. W związku z tym podpułkownik Niedzielski zaczął ściągać oddziały AK i AL broniące się na linii ulic Słowackiego – Potocka poza ulicę Mickiewicza na Żoliborz Dolny. Jako pierwsze wycofały się pododdziały „Żyrafy”, przekazując swe pozycje pododdziałom AL. Kapitan Kobyliński i porucznik Pałatyński zorganizowali tu w czworoboku ulic Płońska – Suzina – Sierpecka – Słowackiego obronę okrężną, którą utrzymano do godziny 9.30, a następnie na rozkaz wycofano się na wschodnią stronę ulicy Słowackiego.

Przed godziną 10.00 walczące tu zgrupowania AK „Żniwiarz” i „Żubr”, a także III i IV bataliony AL otrzymały rozkaz stopniowego wycofywania się z dotychczasowych stanowisk poza ulicę Mickiewicza, aby na Żoliborzu Dolnym zająć pozycje do przeprawy przez Wisłę.

Oba oddziały „Żyrafy” jeszcze bez przeszkód przedostały się przez ulicę Mickiewicza. Około godziny 10.00 znalazł się tu także IV batalion AL. Niemcy mieli już ulicę Mickiewicza pod ogniem ckm i okolice niefortunnego przejścia zasłane były ciężko rannymi i zabitymi powstańcami, którzy skacząc z okien próbowali dotrzeć do zbawczego rowu dobiegowego (miał tylko 80 cm głębokości i trzeba się w nim było czołgać). Szukając wyjścia z sytuacji postanowiono wybić otwór w ścianie zewnętrznej budynku, przez który możnaby wchodzić od razu do rowu dobiegowego. Kapitan Kobyliński ocenił jednak, że wykonanie otworu zajmie kilka godzin i postanowił, że żołnierze jego batalionu skacząc z kilku okien jednocześnie przebiegną jezdnią ulicy Mickiewicza. Tymczasem o godzinie 10.00 rozpoczęła się uzgodniona nawała ognia artylerii z Pragi, która po 25 minutach została przeniesiona w okolice placu Wilsona. W tym właśnie czasie IV batalion AL przedostał się w całości i bez strat poza ulicę Mickiewicza. Wkrótce jednak ogień artylerii polskiej z Pragi ustał, a Niemcy znów wznowili ostrzał tej ulicy. Cały III batalion AL wycofany z ulicy Drużbaczej, część kompanii Służby Bezpieczeństwa AL i inne oddziały powstańcze, nie mogły się już wydostać stąd do końca dnia.

O godzinie 10.30 oddział szturmowy powstańców wydzielony ze zgrupowań AK „Żyrafa” i „Żbik”, liczący łącznie około 150 żołnierzy, uderzył z rozkazu kapitana Nowackiego na wał wiślany. W walce na granaty przełamano dwie linie umocnień niemieckich i osiągnięto brzeg Wisły. Na rzece jednak nie było sztucznej mgły, a przy zachodnim brzegu łodzi i pontonów. Postanowiono więc cofnąć się na pozycje wyjściowe. W czasie odwrotu poniesiono straty w zabitych i rannych. M.in. poległ wówczas dowódca kompanii OW PPS z „Żyrafy 1” porucznik Mehrenholz. Już po rozpoczęciu się tego natarcia nadeszła depesza z Pragi, która informowała, że z uwagi na niesprzyjający wiatr nie udało się ustawić zasłony dymnej, w związku z czym przeprawa w ciągu dnia nie jest możliwa. Przełożono ją więc na godziny wieczorne., a dokładny jej termin miał być uzgodniony drogą radiową. Podpułkownik Niedzielski zdecydował więc, że obrona Dolnego Żoliborza będzie kontynuowana.

Obrona polska, chociaż ścieśniona już na bardzo małym terenie, była twarda. Niemcy nie zorientowali się, że w bloku spółdzielni „Znicz” przy ulicy Mickiewicza 37 utknęło około 500 powstańców., w tym III batalion AL. Atakowani przez piechotę i czołgi od strony zachodniej, bronili się zacięcie i skutecznie, ale od strony wschodniej nie mogli się z tego bloku wydostać. Obrzucenie go bombami z samolotów mogło zadać stronie polskiej olbrzymie straty, ale do tego na szczęście nie doszło.

Tymczasem 30 września od rana przedstawiciel Komendy Głównej AK pułkownik Wachnowski – Karol Ziemiński prowadził rozmowy z von dem Bachem w sprawie rozejmu na Żoliborzu i ewakuacji ludności cywilnej. W rozmowach tych dowództwo niemieckie grało na zwłokę. Dopiero w południe Bach oświadczył delegatowi polskiemu, że sprawa ewakuacji ludności jest nieaktualna, gdyż powstańcy bronią się jeszcze tylko na niewielkim skrawku Żoliborza i chodzi teraz o ich kapitulację. Pułkownik Ziemiński musiał więc wrócić do Śródmieścia, gdzie generał Bor – Tadeusz Komorowski zgodził się

na kapitulację Żoliborza i wystawił mu odpowiednie pełnomocnictwo, skierowane do generała Källnera. Ten ostatni też przeciągał sprawę, przystał w końcu na godzinny rozejm (od 17.00 do 18.00), ale Niemcy przerwali walkę dopiero o godzinie 17.07. Dowieziony na linie niemieckie w pobliżu placu Wilsona, pułkownik Ziemiński z wielkim trudem zdołał doprowadzić do przerwania walki po stronie polskiej dopiero o godzinie 17.50 i wkrótce potem znalazł się w kwaterze podpułkownika Niedzielskiego.

Na zapytanie Ziemińskiego, co dowódca Żoliborza zamierza dalej czynić, Niedzielski odpowiedział, że bronić się do ostatniego żołnierza. Wówczas wysłannik generała Komorowskiego zakomunikował mu rozkazy dowódcy AK o kapitulacji i o odznaczeniu go Krzyżem Virtuti Militari. Podpułkownik Niedzielski zgodził się na przerwanie walk i kapitulację wobec Niemców. Poinformował następnie o uzgodnionej już z Pragą przeprawie przez Wisłę, a także zapytał, czy żołnierze AL będą w niewoli traktowani na równi z żołnierzami AK. Z późniejszej wypowiedzi dowódcy Żoliborza wynikało, że pułkownik Ziemiński zakomunikował, że żołnierzom AK wziętym do niewoli Niemcy przyznali prawa kombatanckie. O żołnierzach AL nie było mowy. Ale można im wystawić legitymacje AK i pójść do niewoli jako żołnierze AK. Niemcy nie powinni wiedzieć, iż są to żołnierze AL.

Z powyższego wynika, że dowództwo AK decydując się na poddanie Żoliborza, nie liczyło się z losem żołnierzy AL.

O godzinie 18.10 powiadomiono pułkownika Meissnera na placu Wilsona o podporządkowaniu się powstańców rozkazowi o kapitulacji. Ten z kolei telefonicznie powiadomił o tym generała Källnera, który kapitulację przyjął. Szczegóły jej wykonania omawiał już z niemieckimi dowódcami przedstawiciel żoliborskiego sztabu AK kapitan Dehnel. Pułkownik Ziemiński spiesząc się opuścił kwaterę podpułkownika Niedzielskiego o godzinie 18.10. Przebywał tam tylko przez 15 minut. W przejściu napotkał dowódcę AL majora Szaniawskiego, którego znał ze Starego Miasta. Podał mu rękę. Wówczas Szaniawski zapytał: Panie pułkowniku, dlaczego AK kapituluje? Ziemiński odpowiedział: Wy nie macie tu nic do szukania; wy nas nie jesteście w stanie zrozumieć. Oficerowie AL wywnioskowali z tej wypowiedzi pułkownika Ziemińskiego, że oddziały AL nie zostały objęte umową kapitulacyjną i nie mają gwarancji bezpieczeństwa.

Zaraz potem odbyła się ostatnia narada dowódców zgrupowań. Z AL byli na niej major Szaniawski, porucznik Kliszko i kapitan Więckowski. Ten ostatni przyszedł z depeszą jaka nadeszła z Pragi. Dowództwo 1 armii LWP komunikowało w niej, że o godzinie 20.00 rozpocznie się ogień zaporowy artylerii, który będzie trwał 15 minut, a po jego ustaniu powinno się zacząć natarcie powstańcze i przeprawa przez Wisłę. W relacji z 1946 roku Więckowski stwierdził, że na tej naradzie podpułkownik Niedzielski oświadczył, co następuje: *Otrzymaliśmy rozkaz od generała Bora: kapitulować! Niemcy zapewniają nam w niewoli prawa kombatanatów. Na pomoc z Pragi za długo czekaliśmy. Niemcy wiedzą o przygotowaniach do ewakuacji i po drodze nas wszystkich wytłuką. Ja jako żołnierz podporządkowuję się rozkazowi dowódcy.*

Wysłuchano tego w milczeniu. Niedzielskiego poparł tylko major Janczak, pozostali mieli różne obiekcje i wątpliwości, raczej natury moralnej. W końcu wszyscy oficerowie AK podporządkowali się rozkazowi dowództwa.

Natomiast oficerowie AL oświadczyli, że nie zamierzają kapitulować, a w to, że Niemcy znają kod i rozszyfrowali depesze z Pragi, nie wierzą. Jak zostało ustalone oddziały AL o godzinie 20.00 będą przebijać się do Wisły. Ci żołnierze AK, którzy zechcą się do nich przyłączyć, będą mile widziani. Podpułkownik Niedzielski usilnie namawiał do zmiany tego stanowiska i przyłączenia się dowództwa AL do decyzji o kapitulacji. Ale oficerowie AL nie ulegli tym namowom.

Do zapowiedzianego ognia artylerii pozostawała niespełna godzina. W wielkim pośpiechu dowództwo AL szykowało więc swe pododdziały do uderzenia na pozycje niemieckie nad Wisłą. U zbiegu ulic Promyka, Dygasińskiego i Kamedułów uformowano dwie grupy, liczące po kilkadziesiąt osób każda, złożone w większości z żołnierzy IV batalionu oraz kompanii Służby Bezpieczeństwa AL. Nie zadbano o wcześniejsze ściągnięcie tu pododdziałów III batalionu AL z budynku „Znicza” (po godzinie 18.00 było to już możliwe). Po prostu o nich zapomniano. Grupy ustawiły się do natarcia jedna za drugą. Pierwszą dowodził kapitan Kobyliński, drugą zaś porucznik Pałatyński. W pierwszej grupie, która miała przełamać linie obrony niemieckiej znajdowali się członkowie dowództwa AL major Szaniawski, porucznicy Kliszko i Kozłowska, a także szef sztabu kapitan Groszlik, oficer łączności kapitan Więckowski oraz ranny porucznik Januszewski (dowodzący w jego zastępstwie kompanią SB AL starszy sierżant Sęp – Stanisław Pastucha, poległ rankiem tego dnia w walkach na ulicy Sierpeckiej). W drugiej grupie zebrano pozostałych żołnierzy AL, w tym wielu lżej rannych, a także większość żołnierzy plutonu ŻOB, z kapitanem Cukiermanem i podporucznikiem Edelmanem. Druga grupa miała wejść w przejście wywalczone przez pierwszą, osłaniając się z obu skrzydeł ogniem broni maszynowej.

Tuż przed godziną 20.00 na zbiorce pojawił się również oddział AK ze zgrupowania „Żbik” pod dowództwem kapitana Plechawskiego, z zamiarem dołączenia się do oddziałów AL. Wpuszczono go pomiędzy obie grupy AL. Ale wśród żołnierzy tego oddziału wciąż trwały dyskusje, czy ewakuować się wraz z AL na Pragę, czy też iść do niewoli. Ciągłe też przybywali wysłannicy ze sztabu AK od pułkownika Niedzielskiego, który domagał się od kapitana Plechawskiego podporządkowania się jego decyzji o kapitulacji. W końcu ten zrezygnował z udziału w przeprawie. Zanim to jednak nastąpiło zaczęła się kanonada artyleryjska, a po 15 minutach natarcie pierwszej grupy AL w kierunku Wisły. Oddział AK „Żbik” nie wziął udziału w natarciu. Pozostał na miejscu, utrudniając dojście do wału wiślanego drugiej grupie AL. Utraciła ona kontakt z pierwszą grupą, sama zaś była za słaba, aby przebić się do Wisły w ślad za pierwszą.

Uderzenie pierwszej grupy AL zaskoczyło nieprzyjaciela. Granatami i ogniem pistoletów maszynowych przełamano obronę jego piechoty, niszcząc na skrzydłach dwa stanowiska ckm. Okazało się, że wybrzeże Wisły było na tym odcinku obsadzone przez najemników rosyjskich, którzy poniosłszy

straty w zabitych i rannych pierzchli na boki. Ale i atakująca grupa AL poniosła straty (ich wysokość nie jest znana), a do Wisły przebiła się tylko jej czołówka, złożona z 27 osób. Była wśród nich większość wymienionych oficerów z dowództwa i sztabu AL na Żoliborzu. Łodzi i pontonów jeszcze nie było, kilku żołnierzy AL udało się więc wpław oraz znalezionym kajakiem na Pragę. Spowodowali oni przystanie łodzi i ewakuowanie pozostałych żołnierzy AL, w tym dwóch rannych.

W czasie natarcia Helena Kozłowska zorientowała się, że utracono kontakt z drugą grupą AL. Chcąc ustalić przyczynę tego zawróciła. Przyłączył się do niej kapitan Więckowski. Ale drugą grupę znaleźli jeszcze na miejscu zbiórki, poza oddziałem AK „Żbik”. Kiedy wyminięto ten oddział i zbliżono się do wału wiślanego, ten znajdował się już pod ogniem niemieckich ckm i moździerzy i na jego ponowne przekroczenie nie było szans. Po drodze napotkano na tych żołnierzy AL pierwszej grupy, którzy z różnych względów nie zdołali się przebić i zawrócili. Byli wśród nich także ranni. Jednym z nich był niewidomy podporucznik Cienki – Leon Wrzosek (stracił wzrok w walkach na Woli), który opuścił później Żoliborz wraz z ludnością cywilną.

O tym, że czołówka pierwszej grupy dotarła do Wisły i zdołała się ewakuować na Pragę, ci co pozostali na Żoliborzu nie wiedzieli. Obawiali się, że całe przedsięwzięcie mogło zakończyć się niepowodzeniem. Kozłowska natychmiast zwołała radę oficerów i podoficerów AL, którym poleciła, aby dotarli do jak największej liczby żołnierzy AL instruując ich jak powinni postępować, aby nie zdekonspirować się wobec Niemców. Należało pozbyć się opasek i legitymacji AL, rozproszyć się wśród żołnierzy AK i osób cywilnych. Ci, co zamierzali iść do niewoli, powinni byli postarać się o legitymację AK, najlepiej pod zmienionymi nazwiskami. Pozostałym, zwłaszcza starszym wiekiem zalecano opuszczenie Żoliborza wraz z ludnością cywilną.

W niezwykle trudnym położeniu znaleźli się żołnierze AL Żydzi i ich polscy krewni i przyjaciele. Grupa sześciu osób, z zastępcą kierownika pogotowia technicznego architektem Tadeuszem Rosiakiem, ukryła się w schronie w domu przy ulicy Brodzińskiego 3 i postanowiła doczekać się tam wyzwolenia. Natomiast Adolf Berman z żoną Barbarą Temkin, lekarzem Zygmuntem Grynbergem i jego rodziną, przetrwał szturm niemiecki w podziemiach garażu przy ulicy Felińskiego. Po ustaniu działań wojennych opuścił miasto wraz z ludnością cywilną. Pozostała grupa 13 żołnierzy ŻOB z Icchakiem Cukiermanem i Markiem Edelmanem, która liczyła na ewakuowanie się przez Wisłę na Pragę, nie wiedziała teraz co ze sobą począć. Postanowiono, że grupa ta zostanie na miejscu, w piwnicach domu przy ulicy Promyka 43, w oczekiwaniu na zorganizowanie jakiejś pomocy z zewnątrz, lub na samodzielne wydostanie się później z miasta. Z grupą tą zgodzili się pozostać porucznik Pałatyński i ranny w rękę sierżant Edek - Jerzy Rutkowski. Grupa była uzbrojona. Pozostali Żydzi – żołnierze AL wydostali się z Żoliborza wraz z ludnością cywilną. Tylko nieliczni z nich odważyli się pójść do niewoli niemieckiej jako żołnierze AK.

(Z grupy AL chroniącej się przy ulicy Brodzińskiego 3 ocalała tylko Zofia Żołątkowska, pozostali zginęli. Natomiast grupa AL-ŻOB z piwnicy domu przy

ulicy Promyka 43 przechodziła zmienne koleje losu. 11 października pięć osób przeniosło się do schronu przy ulicy Bieniewickiej, skąd nocą podjęto próbę wydostania się z miasta. Powiodło się to trzem mężczyznom i jednej kobiecie. Druga kobieta – łączniczka Andzia – zginęła. Obecny w tej grupie porucznik Pałatyński, po dotarciu do Pruszkowa podjął starania o uratowanie pozostałych ukrywających się na Żoliborzu żołnierzy AL-ŻOB. Zajęli się tym lekarze - Jerzy Suchanek z AL i Lesław Węgrzynowski z AK. Ten ostatni – działając poprzez PCK w ramach ustaleń umowy kapitulacyjnej, miał możliwość podjęcia próby okazania takiej pomocy. Umowa nie obejmowała jednak Żydów, całe przedsięwzięcie, bardzo ryzykowne, należało więc dobrze przygotować. Tymczasem grupa zmniejszyła się o dalsze trzy kobiety, które wydostały się z miasta. Pozostałe siedem osób w ostatniej chwili, 15 listopada udało się ewakuować z Żoliborza z pomocą patrolu sanitarnego PCK. Nie obeszło się przy tym bez odrobiny szczęścia).

*

Po złożeniu broni na placu Wilsona, Niemcy przewieźli jeńców-po-wstańców samochodami do Pionierparku na Powązkach. Tam szeregowców i podoficerów ulokowano na noc w stajniach, a oficerów i kobiety w garażach. Przez całą noc trwała akcja instruktazu żołnierzy AL, zainicjowana przez porucznik Kozłowską, która przebywała wśród jeńców kobiet. Następnego dnia, 1 października, jeńców przewieziono do wydzielonej hali obozu przejściowego w Pruszkowie, gdzie przebywali już żołnierze z Grupy AK „Kampinos”, wzięci do niewoli 29 września po boju pod Jaktorowem. Już po dwóch godzinach w obozie pojawili się oficerowie gestapo i zaczęli szukać żołnierzy AL. Zarządzono zbiórki w żoliborskich oddziałach AK, na których Niemcy wzywali żołnierzy AL, aby wystąpili z szeregu. Podobno były dwa lub trzy wypadki takich wystąpień. Żołnierzy tych zabrano, a ich dalszy los nie jest znany. W dodatku okazało się, że żoliborskie dowództwo AK przekazało Niemcom spisy swoich żołnierzy. Utrudniło to sytuację żołnierzy AL, którzy nie mogli już być zaliczeni do żoliborskich oddziałów AK. Wówczas kapitan Zieliński i porucznik Miller zgłosili się do rannego dowódcy batalionu z Grupy „Kampinos” kapitana Znicza – Bolesława Szymkiewicza. Zgodził się on zaliczyć jeńców żołnierzy AL do swego batalionu, który nie posiadał ewidencji. W sumie do niewoli niemieckiej wraz z żołnierzami AK poszło kilkudziesięciu żołnierzy AL, w tym czterech oficerów. I nie było wypadku, aby któryś z nich został tam zdekonspirowany wobec Niemców.

Gestapo poszukiwało kapitana Więckowskiego, podporucznika Swarabowicza i obu łączników radzieckich. Więckowski zmienił nazwisko oraz powierzchowność i przy pomocy łącznościowców z AK zataił za sobą ślady. Swarabowicz pozostał w gruzach Żoliborza i kontynuował działalność wywiadowczą. Pod koniec 1944 roku przeszedł Wisłę po lodzie i wrócił na Pragę. Łącznicy radzieccy, według powojennych relacji oficerów AK, którzy się nimi opiekowali, przebrani w cywilną odzież 29 września zostali ukryci na Żoliborzu. Ale według uzyskanych w Mokwie po wojnie informacji, niepotwierdzonych dokumentami, nie powrócili z zadania, zaginęli. Żołnierze AL

byli jeńcy radzieccy w większości polegli lub zostali ranni. Pozostali przy życiu opuścili Żoliborz wraz z ludnością cywilną. Ich dalsze losy są w większości nieznane.

W obozie w Pruszkowie większość żołnierzy AL uniknęła niewoli, różnymi sposobami przedostając się do hal, gdzie przebywała ludność cywilna. Postąpiła tak również Helena Kozłowska, która obawiała się, że wśród jeńców wojennych może zostać rozpoznana i aresztowana przez gestapo. Była Żydówką, co dodatkowo utrudniało jej sytuację. Tym bardziej należy podkreślić, że z członków dowództwa AL na Żoliborzu ona jedna stanęła wówczas na wysokości zadania. W ciągu tych dwóch dramatycznych dni była stale wśród żołnierzy AL, zarówno wtedy, jak szli do walki, jak i wówczas, kiedy niespodziewanie znaleźli się w niewoli. Spokojna i zrównoważona, zdecydowana w działaniu, mądra i opiekuńcza. Wszyscy, którzy się wówczas z nią zetknęli, zachowali ją we wdzięcznej pamięci.

Przebywający w szpitalach powstańczych ciężko ranni żołnierze AL, w tym oficer kapitan Bieliński oraz porucznicy: Grabski, Nerwiński i Wolski, zostali wraz z rannymi żołnierzami AK ewakuowani 1 i 2 października z Żoliborza do szpitala w Tworkach pod Pruszkowem. Tam po pewnym czasie, przy pomocy miejscowej organizacji AL, wydostali się na wolność.

Żoliborskie zgrupowanie AL

A. W okresie 4-24 VIII 1944 r.:

Dowództwo:

Dowódca podporucznik Waldek – Waldemar Nerwiński (ciężko ranny 18 VIII),

Zastępca liniowy podporucznik Walter – Mieczysław Kutzner,

Zastępca polityczny porucznik Zenon – Zenon Kliszko,

Członek dowództwa porucznik Wujek – Marcin Żyrek (sekretarz Komitetu Dzielnicowego PPR)

Sztab:

Podporucznik Karol – Karol Grabski (szef sztabu, ciężko ranny 18 VIII),
podporucznik Jan – Bolesław Majewski (oficer organizacyjny), porucznik
Ludwik – Aleksander Wolski (oficer wywiadu i kontrwywiadu), podpo-
rucznik Stefan – Stefan Miller (kwatremistrz), kapitan Karol – Karol Więc-
kowski (oficer łączności), podporucznik Janusz – Jan Andrysiak (oficer
inspekcyjny), sierżant Antek – Witold Borowski (uzbrojenie i wyszkole-
nie bojowe), starszy sierżant Adam – Stanisław Brückner (propaganda),
sierżant Joasia – Krystyna Dąbrowska (prasa i kolportaż), starszy sierżant
Jarek – medyk Lech Strojcki (sanitariat), sierżant Ada – Wanda Mariań-
ska (Żeńskie Jednostki Wojskowe), sierżant Bożena – Irena Puchalska

(łączniczka sztabu, ranna 10 VIII).

Oddziały:

a) Kompania liniowa (trzy plutony)

Dowódca podporucznik Karol – Karol Grabski (ciężko ranny 18 VIII),
Zastępca dowódcy, dowódca porucznik Walter – Mieczysław Kut-
zner,

Szef kompanii sierżant Antek – Witold Borowski,

Dowódcy plutonów: sierżant Robert – Jerzy Fotek (26 VIII ciężko ran-
ny na Starówce, zginął 2 IX), starszy sierżant Wiktor – Zygmunt Me-
lon (poległ 24 VIII), sierżant Roman – Mieczysław Sosnowski (ranny
18 VIII), plutonowy Asod – Władysław Sadowski.

b) Pluton Służby Bezpieczeństwa

Dowódca starszy sierżant Jaś Czarny – Mieczysław Watraszek.

c) Pluton zapasowy

Dowódca podporucznik Wujek – Marcin Żyrek.

d) Drużyna ŻJW (łączniczek i sanitariuszek)

Dowódca sierżant Ada – Wanda Mariańska.

e) Pluton żołnierzy radzieckich (od 20 VIII)

Dowódca porucznik Żuk – Arkadiusz Matosjan.

Służby:

1) Służba zaopatrzeniowa

Szef podporucznik Stefan – Stefan Miller

Zastępca starszy sierżant Gwiazda – NN

2) Służba sanitarna

Punkt sanitarno-opatrunkowy ul. Krasieńskiego 18

Kierownik medyk Jarek – Lech Strojecki,

Lekarze AL w szpitalach AK porucznicy: Władek – Ludwik Garmada,
Katgut – Feliks Kanabus (ranny 23 VIII).

3) Służba propagandowa

Oficerowie i podoficerowie oświatowi: Adam – Stanisław Brückner,
Joasia – Krystyna Dąbrowska, Fela – Karolina Kiryluk, Jarek – Lech
Strojecki.

Gazeta ścienna (tytuł nieustalony) – redaktor Zula – Irena Kowalska.

Codzienne pismo powielane (od 5 VIII) „Biuletyn Podokręgu Nr 2 Ar-
mii Ludowej” – redaktor Zenon – Zenon Kliszko, współpracownicy:

Nina Assorodobraj, Janina Cękańska, Krystyna Dąbrowska (kolportaż), Helena Oczykowska, Wanda Szwable (nasłuch radiowy), Katarzyna Wójcikowska.

B. W okresie 24 VIII-30 IX 1944 r.:

Dowództwo:

P.o. dowódcy, dowódca kapitan, major Szwed – Jan Szaniawski,
Zastępca liniowy porucznik, kapitan Skóra – Niemir Bieliński (26-29 VIII, 17-19 IX),
Zastępca liniowy kapitan Hiszpan - Henryk Woźniak (29 VIII-17 IX, zmarł z ran 19 IX),
Zastępca liniowy kapitan Kobra – Zdzisław Zieliński (od 20 IX),
zastępca polityczny porucznik Zenon – Zenon Kliszko,
Członkowie dowództwa: porucznik Ola – Helena Kozłowska (od 25 VIII), porucznik Krystyna – Izolda Kowalska (25 VIII-9 IX), kapitan Bartek – Marian Baryła (28-31 VIII), podporucznik Wujek – Marcin Żyrek.

Sztab:

Kapitan Aleksander – Edward Groszlik (szef sztabu), podporucznik Jan – Bolesław Majewski (oficer organizacyjny), porucznik Ludwik – Aleksander Wolski (oficer wywiadu i kontrwywiadu, ciężko ranny 13 IX), podporucznik Jaś Czarny – Mieczysław Watraszek (oficer wywiadu i kontrwywiadu od 13 IX), kapitan Kobra – Zdzisław Zieliński (oficer operacyjny do 20 IX), kapitan Konrad – Lech Kobyliński (oficer operacyjny od 20 IX), podporucznik Stefan – Stefan Miller (kwatremistrz), kapitan Karol – Karol Więckowski (oficer łączności), podporucznik Janusz – Jan Andrysiak (oficer inspekcyjny, ranny 29 IX), podporucznik Adam – Stanisław Brückner (oficer propagandy, poległ 29 IX), podporucznik Wincenty Swarabowicz (łącznik z dowództwem 2 DP LWP, oficer zwiadu i obserwator artyleryjski, od 20 IX), porucznik Jaga – Jadwiga Koszutska (komendantka Żeńskich Jednostek Wojskowych, 2 IX wyszła do Puszczy Kampinoskiej), podporucznik Lit – Czesław Kaczor (oficer finansowy, 2 IX wyszedł do Puszczy Kampinoskiej), porucznik Kazik – Kazimierz Szczypiorski (oficer sanitarny, lekarz naczelny AL), starszy sierżant Leon – Leon Głowacki (uzbrojenie i wyszkolenie bojowe), starszy sierżant Gwiazda – NN (zastępca kwatermistrza), sierżant Bożena – Irena Puchalska (szef kancelarii, ciężko ranna ok. 18 IX).

M.p.: ulica Krasińskiego 18, dom spółdzielni „Fenix” przy placu Wilsona 4, ulica Dygasińskiego 41.

Oddziały:**a) Batalion III (od 20 IX batalion „Kobra”)**

Dowódca kapitan Hiszpan – Henryk Woźniak (ciężko ranny 17 IX, zmarł 19 IX),

Zastępca dowódcy, dowódca porucznik, kapitan Skóra – Niemir Bieliński (ciężko ranny 19 IX),

Dowódca kapitan Kobra – Zdzisław Zieliński (od 20 IX),

Zastępca liniowy podporucznik Henryk – Edward Baczyński (od 20 IX),

Zastępca polityczny podporucznik Lit – Czesław Kaczor (2 IX odszedł do Puszczy Kampinoskiej),

Zastępca polityczny podporucznik Krzysztof – Jan Wesołowski,

Szef batalionu starszy sierżant Antek – Witold Borowski.

Kompania 1 (dwa plutony)

Dowódca podporucznik Heniek – Henryk Szymanowski (ranny 30 IX),

Zastępca dowódcy podporucznik Karol – Antoni Parol,

Oficer oświatowy podporucznik Maciek – Leon Borejsza (2 IX wyszedł do Puszczy Kampinoskiej),

Dowódcy plutonów: starszy sierżant Leniwy – Stanisław Skibniewski, starszy sierżant Bury – Michał Wojciechowski.

Kompania 2 (dwa plutony)

Dowódca podporucznik Herbert – Zdzisław Fotek,

Zastępca dowódcy podporucznik Jerzy – Jerzy Lipka (2 IX wyszedł do Puszczy Kampinoskiej),

Zastępca dowódcy starszy sierżant Leon – Leon Głowacki,

Oficer oświatowy podporucznik Wik – Wiktor Grodzicki,

Dowódcy plutonów: starszy sierżant Gruby – Stanisław Floriańczyk, starszy sierżant Ludwik – Bolesław Jarnowski.

Kompania 3 (dwa plutony)

Dowódca podporucznik Janusz – Jan Andrysiak (ranny 29 IX),

Zastępca dowódcy starszy sierżant Żelazny – Henryk Hoffman,

Podoficer oświatowy starszy sierżant Fela – Karolina Kiryluk,

Dowódcy plutonów: sierżant Jurek – Władysław Jurkowski, starszy sierżant Wojtek – Stefan Wierchowski.

Pluton ŻOB

Dowódca kapitan Antek – Icchak Cukierman,

Zastępca dowódcy podporucznik Marek – Marek Edelman,

Pluton broni maszynowej

Dowódca porucznik Żuk – Arkadiusz Matosjan (ciężko ranny 30 IX).

b) Batalion IV. Batalion „Czwartacy”

Dowódca kapitan Konrad – Lech Kobyliński,

Zastępca liniowy podporucznik Walter – Mieczysław Kutzner (poległ 29 IX),

Zastępca polityczny podporucznik Hanka – Hanna Morawska (9 IX przeprawiła się przez Wisłę na Pragę),

Zastępca polityczny podporucznik Adam – Stanisław Brückner (poległ 29 IX)

Kompania 1 (dwa plutony)

Dowódca porucznik Witek – Wacław Pałatyński,

Zastępca dowódcy podporucznik Henryk – Edward Baczyński (do 20 IX, później w III batalionie),

Zastępca dowódcy starszy sierżant Rysiek – Wiktor Siennicki,

Podoficer oświatowy sierżant Hanka – Eleonora Kazała (zmarła z ran ok. 20 IX),

Podoficer oświatowy sierżant Adam – Władysław Gagucki,

Dowódcy plutonów: starszy sierżant Rysiek – Wiktor Siennicki, sierżant Urwis – Wiktor Czernyszewicz.

Kompania 2 (dwa plutony)

Dowódca porucznik Teoch – Teodor Kufel (31 VIII wyszedł do Puszczy Kampinoskiej),

Dowódca porucznik Wieńczysław – Jan Fotek (2 IX wyszedł do Puszczy Kampinoskiej),

Zastępca dowódcy, dowódca starzy sierżant, podporucznik Granat – Mieczysław Węgorek,

Zastępca dowódcy starszy sierżant Tadek – Tadeusz Reszko,

Podoficer oświatowy sierżant Halinka – Halina Szparowska (31 sierpnia wyszła do Puszczy Kampinoskiej),

Dowódcy plutonów: starszy sierżant Blancia – Stefan Kurek, sierżant Kamil – Henryk Ochmański.

Kompania 3 (dwa plutony)

Dowódca podporucznik Walter – Mieczysław Kutzner (poległ 29 IX),

Zastępca dowódcy starszy sierżant Roman – Mieczysław Sosnowski,

Oficer oświatowy sierżant Karol – Czesław Frankowski,

Dowódcy plutonów: sierżant Janek – Remigiusz Niedźwiedzki, sierżant Asod – Władysław Sadowski.

Pluton broni maszynowej

Dowódca sierżant Edek – Jerzy Rutkowski (ranny 29 IX),
Zastępca porucznik Józik Kaukazczyk – NN (poległ 29 IX).

c) Kompania Służby Bezpieczeństwa (trzy plutony)

Dowódca porucznik Ludwik – Aleksander Wolski (ciężko ranny 13 IX),
Zastępca dowódcy, dowódca porucznik Andrzej – Stanisław Januszewski (ranny 29 IX),

Podoficer oświatowy starszy sierżant Jaś Czarny (Mieczysław Watrąszek),

Dowódcy plutonów: sierżant Kuba – Henryk Jankowski, sierżant Bogdan – Bolesław Paszkowski (poległ 4 IX), sierżant Ziutek – Józef Paszkowski (poległ 29 IX), starszy sierżant Sęp – Stanisław Pastucha (poległ 30 IX).

d) Kompania zapasowa

Dowódca podpułkownik Feliksowski – Andrzej Adryan (31 VIII odszedł do Puszczy Kampinoskiej),

Zastępca dowódcy, dowódca podporucznik Wujek – Marcin Żyrek,

Oficerowie oświatowi: porucznicy Władek – Władysław Dworakowski i Stalski – Kazimierz Przybył (obaj odeszli 31 VIII do Puszczy Kampinoskiej).

e) Pluton Żeńskich Jednostek Wojskowych (łączniczek i sanitariuszek)

Dowódca sierżant Ada – Wanda Mariańska.

f) Grupy wysłane z Żoliborza do Puszczy Kampinoskiej:**Oddział (pluton)**

Wysłany 31 VIII, dotarł do Puszczy 2 IX.

Dowódca porucznik Teoch - Teodor Kufel,

Oficerowie towarzyszący: podpułkownik Feliksowski – Andrzej Adryan, kapitan Bartek – Marian Baryła, porucznik Stalski – Kazimierz Przybył, porucznik Władek – Władysław Dworakowski.

Łącznicy do PKWN w Lublinie, przeprawieni przez Wisłę 8 IX: Marian Baryła (członek KC PPR), Halina Szparowska (10 IX ciężko ranna od wybuchu miny). Ich próba przejścia przez front pod wsią Józefów koło Legionowa nie powiodło się. 28 IX oddział został rozwiązany.

Oddział (pluton)

Wysłany 2 IX, rozwiązany 4 IX w Laskach.

Dowódca porucznik Wieńczysław – Jan Fotek,

Zastępca dowódcy podporucznik Jerzy – Jerzy Lipka,

Oficerowie towarzyszący: porucznik Jaga – Jadwiga Koszutska, podporucznik Hanka – Anna Lanota, podporucznik Lit – Czesław Kaczor, podporucznik Maciek – Leon Borejsza.

Grupa 7 osób z dowódcą oddziału 6 IX przeprawiła się przez Wisłę do Choszczówki. Podjęta przez nią próba przejścia frontu nie powiodła się.

Służby:

1) Służba zaopatrzeniowa

Szef podporucznik Stefan – Stefan Miller,
Zastępca starszy sierżant Gwiazda – NN.

2) Służba sanitarna

Szef lekarz porucznik Kazik – Kazimierz Szczypiorski,
Zastępca medyk podporucznik Jarek – Lech Strojcki,
Punkt sanitarno-opatrunkowy ulica Krasińskiego 18,
Szpital polowy ulica Suzina 5,
Lekarze: Władek – Ludwik Germada, Katgut – Feliks Kanabus, Sewera
Mendyk-Szaniawska, Kazik – Kazimierz Szczypiorski.
Medycy: Tampon – Tadeusz Krzeski, Jarek – Lech Strojcki.

3) Służba propagandowa

Szef porucznik Ola – Helena Kozłowska
Zastępca podporucznik Adam – Stanisław Brückner,
Oficerowie i podoficerowie oświatowi: Maciek – Leon Borejsza, Adam
– Stanisław Brückner, Joasia – Krystyna Dąbrowska, Władek – Władysław Dworakowski, Karol – Czesław Frankowski, Adam – Władysław Gagucki, Wik – Wiktor Grodzicki, Danka – Zofia Jaworska, Lit – Czesław Kaczor, Hanka – Eleonora Kazała, Fela – Karolina Kyriluk, Hanka – Hanna Morawska, Stalski – Kazimierz Przybył, Jarek – Lech Strojcki, Halinka – Halina Szparowska, Jaś Czarny – Mieczysław Watraszek, Krzysztof – Jan Wesołowski, Cienki – Leon Wrzosek.

Prasa – redaktorzy i współpracownicy:

Zenon - Zenon Kliszko, Ola – Helena Kozłowska
Nina Assorodobraj, Janka – Janina Cękalska, Joasia – Krystyna Dąbrowska (kolportaż), Zula – Irena Kowalska (gazeta ścienna), Hesja – Helena Oczykowska, Wanda Szwalbe (nasłuch radiowy), Ziuta – Katarzyna Wójcikowska.

4) Służba społeczna

Zespół kierowniczy: Zenon Kliszko, Helena Kozłowska, Stanisław Tołwiński.

Współpraca:

- z samorządem mieszkańców i jego pogotowiem technicznym – delegaci dowództwa AL: Lilka – Zofia Żołątkowska, Tadek Architekt – Tadeusz Rosiak;
- z kołem członków KRN: Ludwik – Adolf Berman, Władek – Władysław Dworakowski, Ludwik Mikołajczyk, Mur – Roman Piotrowski;
- z Komitetem Pomocy dla Armii Ludowej, przewodniczący Stanisław Rongens (zginął w końcu IX 1944).

5) Łącznicy do PKWN w Lublinie:

Krystyna – Izolda Kowalska, Hanka – Hanna Morawska, Danką Zofia Jaworska.

9 IX przeprawione przez Wisłę na Pelcowiznę i Targówek. 11 IX dwie pierwsze przeszły przez front koło Wygody i dotarły do Lublina.

MOKOTÓW
OCHOTA
PRAGA

W tych trzech dzielnicach nie powstały odrębne zgrupowania Armii Ludowej. Bieg wydarzeń spowodował, że w dwóch pierwszych nie mogły działać dowództwa tamtejszych podokręgów AL, a drobne pododdziały oraz pojedynczy żołnierze AL włączyli się do akcji powstańczej miejscowych oddziałów Armii Krajowej. W trzeciej dzielnicy (na Pradze) powstanie nie rozwinęło się. Większość tamtejszych oddziałów AL nie została zmobilizowana, a walkę powstańczą z Niemcami podjęły tylko niektóre z nich. Również i tu pojedynczy żołnierze AL wzięli udział w walkach w składzie oddziałów AK. Od 6 VIII 1944 trzy podokręgi Armii Ludowej na Pradze działały w konspiracji do momentu jej wyzwolenia.

*

Na MOKOTOWIE, pierwsze uderzenie powstańców na silnie umocnione obiekty niemieckie nie powiodło się. Oddziały V Obwodu AK poniosły bardzo duże straty i zostały częściowo rozbite. W tej sytuacji dowódca Obwodu podpułkownik Przegonia – Aleksander Hrynkiewicz nakazał podległym sobie zgrupowaniom AK opuszczenie miasta i sam, w nocy z 3 na 4 sierpnia wycofał się do Lasu Kabackiego, a stąd do Lasów Chojnowskich. Jego rozkazowi nie podporządkował się podpułkownik Daniel – Stanisław Kamiński, dowódca pułku AK „Baszta”, który utrzymał i zorganizował obronnie część Mokotowa Górnego, położoną w obrębie ulic Różana – Puławska – Woronicza – aleja Niepodległości. W pierwszych dniach sierpnia Niemcy zajęli się pacyfikacją tej części miasta. Dowódca „Baszty” rozszerzył w tym czasie obszar działania powstańców na Mokotów Dolny, Sielce, Czerniaków i Sadybę. Skupił też wokół siebie wszystkie pozostałe na Mokotowie oddziały polskie. 20 sierpnia powróciła na Mokotów część własnych oddziałów AK z Lasów Chojnowskich, a także oddziały AK z Ochoty i rejonów podwarszawskich. Wzmocniły one załogę powstańczego Mokotowa, która zaczęła już w tym czasie odczuwać wzmożony nacisk ze strony nowo powstałej niemieckiej grupy bojowej generała Güntera Rohra.

22 sierpnia komendantem mokotowskiego Obwodu AK został podpułkownik Karol – Józef Rokicki. Powołał on nowy sztab i dokonał reorganizacji oddziałów. Obok obsadzającego Mokotów Górny pułku „Baszta” będącego jednostką dyspozycyjną KG AK, odtworzono z miejscowych pododdziałów Rejon 5, a potem zorganizowano z nich pułk AK „Waligóra”, którego dowództwo objął podpułkownik Waligóra – Remigiusz Grocholski. Powierzono mu obronę Mokotowa Dolnego, Sielc i Sadyby. Obrona Mokotowa Górnego trwała do 27 września. Część załogi polskiej z podpułkownikiem Rokickim ewakuowała się kanałami do Śródmieścia, pozostałe pododdziały AK dowodzone przez majora Zrywa – Kazimierza Szternala skapitulowały.

Wybuch walk w dniu 1 sierpnia zastał członków dowództwa mokotowskiego Podokręgu AL na naradzie w domu „Społem” przy ulicy Olesińskiej 3. Wśród zebranych żołnierzy AL byli tam m.in. dowódca Podokręgu

podporucznik Roman – Stanisław Sikorski, jego zastępcą podporucznik Heniek – Zbigniew Straus, a także Teresa – Irena Sawicka, sekretarz Komitetu Dzielnicowego PPR.

2 sierpnia, kiedy walki nieco osłabły. Zebrani postanowili przedostać się pojedynczo do wyznaczonych miejsc koncentracji żołnierzy AL na Mokotowie. Podporucznik Sikorski postanowił przedostać się do Śródmieścia, lecz kiedy znalazł się na ulicy Puławskiej przy Rakowieckiej został zatrzymany przez Niemców. Wraz z innymi mieszkańcami Mokotowa był przetrzymywany w polskich koszarach poartyleryjskich. W połowie sierpnia zbiegł. Ukrywał się przez jakiś czas w wysiedlonych i spalonych domach, a następnie wyostał się szczęśliwie z miasta. Podporucznik Straus jeszcze 1 sierpnia przedostał się do Instytutu Spraw Społecznych przy ulicy Asfaltowej 15. Natomiast Irena Sawicka, która mieszkała na Żoliborzu, znalazła przejściowo schronienie w sąsiednim domu przy ulicy Olesińskiej 5 i tam 4 sierpnia została zabita. Wszystkich mieszkańców z domów 5 i 7 przy tej ulicy spędzili żandarmi do piwnic i tam zamordowali. Domy podpalili. Zginęło około 200 osób, wśród których byli żołnierze AL.

W domu przy ulicy Rakowieckiej 24 powstanie zaskoczyło ukrywających się tam czterech członków ŻOB (dwóch mężczyzn i dwie kobiety). Byli to: Dov Szniper i Pinia Papier, żołnierze oddziału partyzanckiego AL, którzy przed paru dniami powrócili do Warszawy z lasów koło Wyszkowa oraz Janek Bilak i Chana Fryszdorf, bundowcy. Grupa była uzbrojona w trzy pistolety. 2 sierpnia Niemcy wypędzili wszystkich mieszkańców tego domu na ulicę i zaprowadzili w aleję Szucha do siedziby Gestapo, gdzie oddzielili mężczyzn od kobiet. Przy próbie samoobrony Szniper i Bilak zostali zastrzeleni. natomiast grupa kobiet, a wśród nich Papier i Fryszdorf, została 4 sierpnia skierowana na plac Zbawiciela, aby zebrać tam rannych i zabitych Niemców. W czasie wykonywania tych czynności prawie wszystkie te kobiety przedostały się do powstańców. Obie członkinie ŻOB były później w Śródmieściu żołnierzami zgrupowania AL.

Armia Ludowa miała na Mokotowie pluton, rekrutujący się z członków ZWM i dowodzony przez podporucznika Strausa. Liczył on 35 żołnierzy. 1 sierpnia kilku żołnierzy tego plutonu z dowódcą mokotowskiej dzielnicy AL-ZWM starszym sierżantem Robertem – Romanem Muchinem znalazło się na terenie Śródmieścia i tam zastał ich wybuch powstania. Pozostali w liczbie ponad 20 osób zebrali się w Instytucie Spraw Społecznych przy ulicy Asfaltowej 15, który był ostoją działalności konspiracyjnej PPR i ZWM na terenie Mokotowa. Tam też znajdował się magazyn broni. Uzbrojeni w dwa pistolety maszynowe, kilka karabinów, pistoletów zwykłych i granatów wyruszyli wieczorem 1 sierpnia w kierunku centrum Mokotowa. Omijając placówki niemieckie doszli podwórkami do ulicy Starościńskiej, gdzie napotkali 3 kompanię batalionu „Olza” pułku AK „Baszta”.

Podporucznik Straus zameldował się u dowódcy tej kompanii porucznika Ludwika – Ludwika Kotowskiego i podporządkował mu się pod względem taktycznym. Oba oddziały przeszły następnie ulicami Olszowską, Słoneczną,

Spacerową, Belwederską i Dolną do rejonu koncentracji pułku AK „Baszta”, gdzie na rozkaz podpułkownika Kamińskiego zajęły stanowiska bojowe u zbiegu ulic Krasickiego i Malczewskiego.

2 sierpnia w pierwszej połowie dnia pluton AL uczestniczył w walkach o zdobycie szkoły przy ulicy Woronicza 8, obsadzonej przez oddział SS. Po jej zdobyciu zaś, pod koniec dnia wziął udział w ataku na dom przy ulicy Puławskiej 134, w którym bronili się lotnicy niemieccy. W czasie szturmego poległ podporucznik Straus. Po jego śmierci pluton AL został rozformowany, a jego żołnierze walczyli w składzie 3 kompanii AK porucznika Kotowskiego do końca powstania na Mokotowie. Ale nazwiska i dalsze ich losy w większości nie są znane.

W oddziałach AK na Mokotowie walczyli także dwaj inni żołnierze AL. 2 sierpnia Niemcy przystąpili do mordowania Polaków zamkniętych w więzieniu przy ulicy Rakowieckiej 37 (zginęło wówczas około 600 osób). W trakcie trwania egzekucji, część więźniów wyłamała kraty cel i wydostała się na wolność. Był wśród nich Szarpak – Stefan Drachl, żołnierz AL z Pragi, który po przedostaniu się na tereny opanowane przez powstańców wstąpił do batalionu „Bałtyk” pułku AK „Baszta”. W batalionie tym – w 2 plutonie 1 kompanii walczył też strzelec AL Marek – Zygmunt Leski. Był on zecerem w drukarni pisma KC PPR „Trybuna Wolności”, która mieściła się w budynku szkoły rzemieślniczej przy ulicy Rejtana 10. Obaj wymienieni żołnierze AL po kapitulacji znaleźli się w niewoli niemieckiej.

W powstańczej służbie sanitarnej na Mokotowie pracowali lekarze, pielęgniarki i sanitariuszki AL. Z członków sanitariatu Sztabu Głównego AL doktor Jadwiga Balicka była czynna w szpitalu polowym przy ulicy Dolnej 42, a doktor Jan Rutkiewicz początkowo w punktach opatrunkowych na Różanej i Odolańskiej, a następnie na Sadybie w szpitalu polowym przy ulicy Powsińskiej 7.

Na Mokotowie Dolnym, w fabryce chemicznej przy ulicy Górskiej 6, od 20 lipca znajdował się zmobilizowany pluton osłony Komendy Głównej PAL. Liczył około 40 dobrze uzbrojonych żołnierzy, a dowodził nim porucznik Genek – Stanisław Ziemiński, używający wówczas nazwiska okupacyjnego Eugeniusz Olszewski. Jego zastępcą był podporucznik Jurek – Jerzy Pawlina. 1 sierpnia oddział stał się z patrolem niemieckim na rogu ulic Chełmskiej i Belwederskiej. Następnie przemaszerował na Mokotów Górny, gdzie wziął udział w natarciu oddziałów AK na koszary żandarmerii niemieckiej przy ulicy Dworkowej 3/5. 2 sierpnia porucznik Ziemiński podporządkował się pod względem taktycznym dowódcy pułku AK „Baszta”. Do połowy sierpnia z rozkazu podpułkownika Kamińskiego pluton PAL pełnił funkcje oddziału żandarmerii wojskowej, a następnie znów stał się oddziałem liniowym.

Na Mokotowie Górnym, 1 sierpnia wzięła udział w walkach z Niemcami także drużyna PAL. Jej żołnierze rekrutowali się z Polskiej Ludowej Akcji Niepodległościowej (PLAN). Dowodził nią plutonowy podchorąży Wiesław – Tadeusz Winiarski. Drużyna ta, licząca około 20 żołnierzy, podporządkowała się dowódcy batalionu „Bałtyk” pułku AK „Baszta” i weszła w skład jego 1 kompanii.

W kompanii tej walczył też początkowo porucznik Adolf – Wacław Sterner z Milicji Ludowej RPPS i PAL. Do obu oddziałów PAL dołączyli później pojedynczy żołnierze AL.

Walki powstańcze zaskoczyły na Mokotowie grupę oficerów z Komendy Głównej PAL oraz kilku działaczy partii politycznych i organizacji wchodzących w skład Centralnego Komitetu Ludowego (CKL). Po 10 sierpnia, kiedy to w prasie powstańczej został opublikowany rozkaz komendanta Warszawskiego Okręgu AK o udziale w powstaniu oddziałów AL, PAL i KB na zasadach podległości taktycznej lokalnym dowódcom AK, oficerowie ci i działacze powołali mokotowską Komendę PAL w składzie: dowódca kapitan Pasek – Edward Włockowski, zastępca liniowy porucznik Adolf – Wacław Sterner, zastępca polityczny delegat CKL porucznik Julian – Teofil Głowacki, delegaci Komendy Głównej PAL podpułkownik Alot – Alfons Menczak i kapitan Górski – Jak Mulak, kwatermistrz kapitan Barski – Jan Karkoszka, szef służby sanitarnej lekarz porucznik Lusia – Lucyna Karwowska. Siedziba Komendy PAL mieściła się przy ulicy Bałuckiego 6. Komendzie podporządkowano oba wspomniane oddziały PAL. Drużyna podchorążego Winiarskiego pozostała w składzie kompanii AK B-1, a pluton porucznika Zińskiego przeszedł na Mokotów Dolny i znalazł się w składzie oddziałów Rejonu 5 AK. Po 22 sierpnia uzgodniono współpracę z podpułkownikiem Rokickim. Przedstawicielem PAL w sztabie Komendy Obwodu V AK został kapitan Jan Mulak, którego w połowie września zastąpił porucznik Sterner.

W połowie września Komenda PAL przystąpiła do wydawania własnego pisma. Nazywało się: „Kurier Mokotowski”, a redagowali je Mieczysław Dobrowolski, Mieczysław Krzepkowski i Stefan Megenheim. Było dziennikiem odbijanym na powielaczu, którego pierwszy numer ukazał się 16 września. Obecni na Mokotowie działacze PPS-lewicy postanowili kontynuować tam wydawanie także własnego pisma pod tradycyjną nazwą „Robotnik”, zmienioną od drugiego numeru na „Robotnik Mokotowski”. Redagowali je Teofil Głowacki i Jan Mulak. Do 24 września, kiedy to na skutek zbombardowania domu, w którym znajdowała się drukarnia, musiano przerwać wydawanie obu pism, ukazało się ogółem osiem numerów „Kuriera Mokotowskiego” i sześć numerów „Robotnika Mokotowskiego”. Oba pisma wychodziły w ilości 500 egzemplarzy. „Robotnik” ukazywał się rano, „Kurier” po południu. Drukowaniem i kolportażem obu pism wydawanych przez PAL kierowała Rita – Krystyna Żebrowska.

Do Komendy PAL na Mokotowie zgłaszali się żołnierze AL. Około 20 września nawiązali z nią kontakt Gabriel i Władysław Stępniewscy. Przekazali oni, że w ich mieszkaniu od szeregu tygodni przebywa wywiadowca radziecki Aleksander Czernuchin, a także jego telegrafista z radiostacją. W 1943 roku Czernuchin zbiegł z niewoli niemieckiej i walczył w oddziale partyzantkim GL-AL im. Kazimierza Pułaskiego. Tam zetknął się ze Stępniewskimi. Wiosną 1944 roku, po rozbiciu oddziału przez Niemców, przedostał się do partyzantki radzieckiej na Polesiu, gdzie skierowano go do grupy rozpoznawczej majora Stiepana Kapłuna. Po przeszkoleniu, przydzielono mu radiotelegrafistę z radiostacją i jako zwiadowcę Armii Czerwonej skierowano z powrotem do

rejonu Warszawy. Powstanie zastało go na Mokotowie. Za radą oficerów PAL Czernuchin zgłosił się 22 września do dowództwa AK. Komenda Główna AK zleciła przerzucenie go kanałami do Śródmieścia.

Do Komendy PAL dotarły także informacje o tym, że kontrwywiad AK aresztował i uwięził kilku oficerów radzieckich, którzy przy pomocy AL zbiegli z niewoli niemieckiej i znaleźli schronienie na Mokotowie. Byli źle traktowani, szykanowani. Po interwencji u podpułkownika Rokickiego zostali zwolnieni i odesłani kanałami do Śródmieścia, do tamtejszego dowództwa AL. 24 września odeszło z Mokotowa do Śródmieścia dwóch podpułkowników i dwóch majorów oraz wspomniany zwiadowca podporucznik Czernuchin i jego radiotelegrafista. Cała piątka oficerów radzieckich, prowadzona przez łączniczkę AK kanałem burzowym dotarła szczęśliwie do Śródmieścia i zameldowała się w sztabie AL przy ulicy Wilczej 8. Zaginął natomiast radiotelegrafista, a z nim przepadła radiostacja.

Do Śródmieścia przeszedł kanałami także Teofil Głowacki, wezwany tam przez CKL i dowództwo Połączonych Sił Zbrojnych AL, PAL i KB. Na odchodnym podpułkownik Rokicki prosił go, aby w Śródmieściu zgłosił się do generała Montera – Antoniego Chruściela i przekazał mu informacje, że sytuacja Mokotowa staje się coraz bardziej krytyczna. W odpowiednim momencie będzie się starał ewakuować podległe sobie oddziały kanałami do Śródmieścia.

Pod koniec sierpnia pluton PAL włączono do oddziałów odtworzonego Rejonu 5. Został tam podporządkowany dowódcy dywizjonu AK „Jeleń” rotmistrzowi Jeżyckiemu – Lechowi Głuchowskiemu. Oba oddziały walczyły później w obronie Sadyby i Czerniakowa, a następnie Sielc i Mokotowa Dolnego, gdzie poniosły ciężkie straty. Poległ tam rotmistrz Głuchowski, a porucznik Ziemiński został ranny. Wraz z innymi oddziałami 5 Rejonu, w stanie mocno już uszczuplonym pluton PAL znalazł się w składzie nowo utworzonego pułku AK „Waligóra”. W końcu września walczył w obronie Królikarni i stanowisk na skarpie w rejonie ulicy Dolnej.

Natomiast drużyna PAL, należąca do kompanii AK B-1, biła się na północnym odcinku obrony Mokotowa Górnego. W ostatnim dniu walki (27 września) część żołnierzy tej kompanii zeszła do kanałów, mając nadzieję na przedostanie się nimi do Śródmieścia. Ale kanały były zablokowane już przez Niemców, zalane wodą i zagazowane. Wśród tych, którzy zginęli był dowódca drużyny plutonowy podchorąży Winiarski.

W powstaniu na Mokotowie uczestniczyło ogółem około 150 żołnierzy PAL i 30 żołnierzy AL. Część z nich poległa lub została ranna. Pozostali wraz z żołnierzami AK poszli do niewoli niemieckiej lub opuścili miasto z ludnością cywilną.

*

Na OCHOCIE 1 sierpnia natarcie oddziałów IV Obwodu AK nie powiodło się. Komendant Obwodu podpułkownik Grzymała – Mieczysław Sokółowski, odcięty od pozostałych obwodów i niemający łączności z komendantem Okręgu, podjął więc decyzję opuszczenia dzielnicy i wyprowadzenia

oddziałów AK z miasta. Nastąpiło to nocą z 1 na 2 sierpnia. W marszu do Lasów Sękocińskich stoczono pod Pęcicami walkę z nieprzyjacielem, tracąc tam 91 żołnierzy (poległych i rozstrzelanych przez Niemców po wzięciu do niewoli). 3 sierpnia zgromadzenie AK z Ochoty, liczące ponad 300 żołnierzy, przeszło do Lasów Chojnowskich, gdzie pozostawało do połowy sierpnia.

Wykorzystując przejściową dezorganizację Niemców, pozostali na Ochocie żołnierze AK 2 sierpnia zorganizowali się w dwa zgromadzenia. Powstałymi ośrodkami oporu dowodzili: podporucznik Stach – Jerzy Gołembiewski – Redutą Wawelską, porucznik Gustaw – Andrzej Chyczewski – Redutą Kaliską. Ośrodki walczyły w odosobnieniu. Reduta Kaliska wyczerpała możliwości obrony już w dniu 9 sierpnia. Nocą większość żołnierzy z porucznikiem Chyczewskim wydostała się z miasta. Po dotarciu do Lasów Chojnowskich połączyła się ze zgromadzeniem podpułkownika Sokołowskiego. Natomiast Reduta Wawelska walczyła w oblężeniu do 11 sierpnia. Jej obrońcy w dwóch grupach wycofali się kanałami. Pierwsza z grup (większa) dotarła do Śródmieścia. Druga (mniejsza) pogubiła się w kanałach. Większość jej żołnierzy zginęła; ciężko ranny podporucznik Gołembiewski zmarł w kanale.

Na krótko przed wybuchem powstania dowódca IV Podokręgu AL na Ochocie starszy sierżant Sęk – Stanisław Sękulski, z uwagi na chorobę przekazał dowodzenie sekretarzowi Komitetu Dzielnicowego PPR starszemu sierżantowi Jurkowi – Ryszardowi Łapkowskiemu. W dzielnicy tej Armia Ludowa dysponowała jednym plutonem, złożonym z trzech drużyn. Plutonem dowodził sierżant Waler – Walery Sobczak, a drużynami sierżanci Róża – NN, Ryszard – Jan Abramczyk i Marynarz – NN. Zastępcą dowódcy plutonu był starszy sierżant Stary – Stefan Szałek. Ogółem w Podokręgu IV było ponad 50 żołnierzy AL, ale w grupie bojowej tylko 12. Broni było bardzo mało – trzy pistolety i parę granatów. Na wypadek powstania miejsce koncentracji dla żołnierzy AL było wyznaczone na Woli.

1 sierpnia starszy sierżant Łapkowski zebrał grupę żołnierzy AL z Ochoty w swoim mieszkaniu na Woli przy ulicy Gibalskiego 9. W grupie tej byli m.in. obaj dowódcy plutonu – Sobczak i Szałek, a także dowódcy drużyn Abramczyk i Marynarz. Tam zastał ich wybuch powstania. Cała ta grupa (nie udało się ustalić pełnego jej składu) walczyła w składzie miejscowych oddziałów AL na Woli. W obronie barykady na ulicy Chłodnej przy Wroniej poległ sierżant Marynarz. Pozostali przeszli na Stare Miasto i znaleźli się w III batalionie AL. W walkach na ulicy Mostowej poległ sierżant Abramczyk, pozostali żołnierze z Ochoty przeszli później kanałami na Żoliborz, a stąd 31 sierpnia i 2 września wyszli do Puszczy Kampinoskiej.

Pojedynczy żołnierze AL przyłączyli się 2 sierpnia do walczących żołnierzy AK. Wśród obrońców Reduty Wawelskiej znalazł się sierżant Róża, który w zgromadzeniu podporucznika Gołembiewskiego był dowódcą plutonu. Około 9 sierpnia został ciężko ranny i wkrótce zmarł. Łączniczka AL Wanda – NN, kiedy 2 sierpnia usiłowała nawiązać łączność z innymi oddziałami polskimi, zginęła u zbiegu ulic Mianowskiego i Uniwersyteckiej. Natomiast na terenie

Reduty Kaliskiej walczył żołnierz AL Janek – Jan Majewski, który 7 sierpnia został ranny. Czynne były tam także dwie sanitariuszki AL – Marta – Wanda Skalska i Henia – Henryka Zatońska.

Przylegające do Ochoty od zachodu Okęcie stanowiło w strukturze AK Samodzielny Rejon, działający na prawach Obwodu VIII, a więc podległy bezpośrednio komendantowi Okręgu. Znajdujące się tu lotnisko wraz z należącymi doń obiektami, miało być celem ataku. Zadanie zdobycia lotniska Okęcie otrzymał do wykonania 7 pułk piechoty AK „Garłuch”. Dowodził pułkiem major Wysocki – Stanisław Babiarz. Podporządkowano mu także batalion o nazwie Baza Lotnicza „Łużyce”, który stanowił wyspecjalizowaną jednostkę KG AK do obsługi lotniska.

W strukturze AL natomiast, Okęcie należało do Okręgu Lewa Podmiejska i było ogniwem Terenu Nr 1 – Linia Przemysłowa, połączonym z Włochami. Dowódcą dzielnicy AL Okęcie-Włochy był starszy sierżant Czarny – Michał Pawłowski. Dzielnica liczyła około 140 żołnierzy AL.

1 sierpnia doszło do nieskoordynowanych walk, w wyniku których trzy kompanie AK „Garłuch” zostały rozbite. Jedna w ataku na lotnisko, a dwie dalsze, zaskoczone przez Niemców na kwaterach wyczekiwania w dniu 2 sierpnia. Ogółem poległo około 200 żołnierzy AK. Pozostałe siły pułku zostały zdemobilizowane i powróciły do konspiracji.

*

Obwód VI AK PRAGA obejmował tereny miasta położone na wschód od Wisły. A ponieważ wszystkie cztery mosty na Wiśle (dwa drogowe i dwa kolejowe) pozostawały we władaniu Niemców, to był on z góry skazany na walkę w odosobnieniu. W dodatku znajdująca się już w strefie frontowej Praga była obsadzona przez znaczne siły niemieckie, górujące nad oddziałami AK pod względem uzbrojenia i liczebności.

W pięciu rejonach Obwodu 1 sierpnia stało się do walki ponad 6000 żołnierzy AK. Większość z nich nie była uzbrojona. Pomimo to, komendant Obwodu podpułkownik Andrzej – Antoni Żurowski wydał rozkaz do natarcia na wyznaczone uprzednio cele.

W Rejonie 1 (Nowe Bródno – Pelcowizna) na krótko zajęto stację kolejową Warszawa Praga i szkołę przy ulicy Bartniczej. Nie powiodły się natomiast próby zdobycia warsztatów kolejowych przy ulicy Oliwskiej, koszar w Goleźdinowie i mostu na kanale żerańskim.

Na terenie Rejonu 2 (Stare Bródno – Targówek) opanowano komisariat policji i szkołę przy ulicy Oszmiańskiej, natomiast ataki na obsadzony przez Niemców budynek zarządu cmentarza i baterię dział przeciwlotniczych na polach folwarku „Agril” zakończyły się niepowodzeniem i krwawymi stratami.

W Rejonie 3 (Grochów – Saską Kępą) na krótko opanowano kolejową stację rozrządową koło Olszyny Grochowskiej, ale natarcie na baterię armat w Alei Waszyngtona zostało przez Niemców krwawo odparte. Skoncentrowane w parku Paderewskiego do ataku na wschodni przyczółek mostu

Poniatowskiego trzy plutony AK zostały rozbite na podstawach wyjściowych. Wieczorem 1 sierpnia większość sił tego Rejonu AK uległa rozproszeniu i wycofała się w kierunku Gocławia.

Na terenie Rejonu 4 (Michałów – Szmulowizna) cztery zgrupowania AK zaatakowały z dwóch stron koszary przy ulicy 11 Listopada oraz budynek gimnazjum przy ulicy Odrowąża. Natarcia te zostały przez nieprzyjaciela odparte. Rannych powstańców Niemcy dobili, a wziętych do niewoli rozstrzelali. Nie powiodła się także próba zdobycia zajezdni kolejowej przy ulicy Św. Wincen-tego.

W Rejonie V (Praga Centralna) osiągnięto względne sukcesy. 1 sierpnia oddziały AK zdobyły: gmach dyrekcji kolejowej u zbiegu ulic Targowej i Wileńskiej, kwartał domów w rejonie ulic Brzeska – Kijowska, szkołę techniczną przy ulicy Targowej, komisariat policji przy Wileńskiej, składy zbożowe i fabrykę Schichta przy ulicy Szwedzkiej, rzeźnię miejską przy Sierakowskiej, budynek poczty przy Ząbkowskiej, mennicę państwową przy ulicy Markowskiej, a także zabudowania zajezdni tramwajowej i szkoły przy Kawęczyńskiej, co pozwoliło na zamknięcie arterii wylotowej w kierunku Radzymina. Z dwóch pierwszych obiektów powstańcy ostrzeliwali dworce kolejowe – Wileński i Wschodni. nie udało się natomiast saperom Obwodu wysadzić wiaduktów kolejowych nad ulicami Targową i Zamojskiego oraz zdobyć posterunku żandarmerii niemieckiej przy Targowej. Załamało się także z dużymi stratami natarcie oddziałów AK na wschodni przyczółek mostu Kierbedzia.

Już 2 sierpnia, wprowadziwszy do akcji czołgi, artylerię i pociąg pancerny Niemcy opanowali sytuację na Pradze, spychając słabo uzbrojone oddziały AK do obrony i wypierając je stopniowo ze zdobytych obiektów. 4 sierpnia podpułkownik Żurowski zameldował komendantowi Okręgu, że Obwód VI Praga wyczerpał już wszystkie możliwości obrony, zamierza więc walkę przerwać i nakazać powrót do konspiracji. Pułkownik Chruściel zamiar ten zaakceptował i 6 sierpnia działania powstańcze AK na Pradze całkowicie ustały.

Armia Ludowa na Pradze zorganizowana była w trzy podokręgi, posiadające odrębne dowództwa i sztaby. Podokręgiem VII – Praga Centralna dowodził podporucznik Adam – Jerzy Gontarski, Podokręgiem VIII – Praga Północ podporucznik Witold – Stefan Niewiadomski, a Podokręgiem IX – Praga Południe podporucznik Biały – Jerzy Makowski. Dwaj ostatni pełnili jednocześnie funkcje sekretarzy Komitetów Dzielnicowych PPR. Sekretarzem KD PPR na terenie Pragi Centralnej był starszy sierżant Ryszard – Władysław Orzeszek. Na prawach podokręgu istniała też na Pradze dzielnica AL-ZWM, dowodzona przez starszego sierżanta Janka – Jana Chylińskiego. Przewodniczącym Zarządu ZWM był Staszek – Henryk Sztraj. W garnizonach Armii Ludowej na Pradze było łącznie około 500 żołnierzy (w tym około 300 członków PPR, 100 członków RPPS i 100 członków ZWM). W ramach tych garnizonów oddziały bojowe AL (cztery plutony) liczyły w chwili wybuchu powstania ponad 200 żołnierzy. Były one jednak bardzo słabo uzbrojone.

30 lipca dowództwo Okręgu Warszawskiego AL postanowiło skierować na Pragę dwóch swoich przedstawicieli – koordynatorów. Porucznik Maciek – Feliks

Kędziorek został mianowany dowódcą AL całej Pragi, a porucznik Piotr – Józef Konarzewski jego politycznym zastępcą i pełnomocnikiem Komitetu Warszawskiego PPR. Z uwagi na bardzo słabe uzbrojenie, oddziały AL miały pozostawać w pogotowiu i przystąpić do walki dopiero, kiedy wojska radzieckie i polskie znajdą się już na Pradze. W miarę możliwości należało przeciwdziałać wyсадzeniu mostów na Wiśle. Gdyby do walki przeciwko Niemcom wystąpiły również oddziały Armii Krajowej, oddziały AL miały z nimi współpracować na zasadzie taktycznego współdziałania.

31 lipca odbyła się narada dowództwa AL na Pradze. Kędziorek i Konarzewski przekazali wytyczne dowództwa Okręgu. Ustalono zasady współdziałania poszczególnych podokręgów. Rejon koncentracji oddziałów wyznaczono u zbiegu ulic Wileńskiej, Inżynierskiej i 11 Listopada, a więc w pobliżu wschodniego przyczółka mostu Kierbedzia. Stanowisko dowodzenia porucznika Kędziorka miało zostać uruchomione z dniem 1 sierpnia u zbiegu ulic Tarchomińskiej i Wiosennej. W pobliżu, w stolarni przy ulicy Korsaka 3 wyznaczono miejsce postoju całego dowództwa AL na Pradze. Dowódcy podokręgów mieli wydzielić z garnizonów grupy bojowe AL przeznaczone do akcji na terenie fabryk i większych zakładów pracy. Miały one współdziałać z miejscowymi Komitetami Fabrycznymi w zabezpieczeniu tych obiektów przed zniszczeniem ze strony Niemców i grabieżą.

1 sierpnia w godzinach przedpołudniowych na teren Pragi przeszli ze Śródmieścia przewodnicząca Zarządu Warszawskiego ZWM Kasia – Zofia Jaroszewicz i działacz KRN Stefan – Stefan Żółkiewski. Ten ostatni miał wyznaczone tego dnia na Saskiej Kępie spotkanie z Jackiem – Wiesławem Fijałkowskim. Jaroszewicz zaś chciała zażegnać konflikt jaki zaistniał między praskimi kierownikami ZWM Henrykiem Sztrajem i Janem Chylińskim. Sztraj jako przewodniczący zarządu ZWM uważał, że nowy dowódca AL-ZWM na Pradze starszy sierżant Chyliński zbyt naraża swych żołnierzy, forsując organizowanie różnorodnych akcji zbrojnych. Twierdził, że w obliczu zbliżającego się już wyzwolenia Warszawy należy oszczędzać życie członków ZWM i żołnierzy AL. Jaroszewicz nie zdołała się jednak spotkać z nimi tego dnia.

Praskie dowództwo AL otrzymało informacje o mającej rozpocząć się akcji zbrojnej AK w Warszawie 1 sierpnia około godziny 14.00, a więc na krótko przed wybuchem powstania. Na zwołanej naprędce naradzie w jednym z lokali organizacyjnych przy ulicy Grochowskiej (u zbiegu z ulicą Zamojskiego), oprócz podporucznika Konarzewskiego, byli obecni: podporucznicy Makowski i Niewiadomski, starszy sierżant Orzeszek i sierżant Sztraj. Konarzewski przedstawił zaistniałą sytuację i zarządził mobilizację oddziałów. Nakazał jednak zachować daleko idącą rezerwę wobec działań powstańczych Armii Krajowej aż do czasu wkroczenia na teren Pragi wojsk radzieckich i polskich. Z magazynu praskiego dowództwa AL postanowiono wydać dowódcom podokręgów dwa granaty na sekcję, aby w ten sposób wzmocnić nieco stan uzbrojenia własnych oddziałów.

Narada zakończyła się przed godziną 17.00, jej ustaleń nie zdążono więc wprowadzić w życie przed wybuchem powstania. Dlatego udział żołnierzy

AL w walkach powstańczych na Pradze był nikły. Żaden z czterech plutonów nie został zmobilizowany i uzbrojony, a do walczących oddziałów AK przyłączyli się tylko pojedynczy żołnierze AL. Zdecydowało o tym nie tylko zaskoczenie dowództw AL przez bieg wydarzeń, ale także krótkotrwałość akcji powstańczej AK. Faktycznie bowiem powstanie na Pradze nie trwało nawet 24 godzin.

Tymczasem w remizie strażackiej przy zbiegu ulic Zamojskiego i Targowej 1 sierpnia po południu zebrała się drużyna AL-ZWM dowodzona przez starszego sierżanta Chylińskiego. Obecnych było około 10 żołnierzy AL. Do zebranych dołączył po pewnym czasie sierżant Sztraj, który był w pobliżu na wspomnianej wcześniej naradzie dowództwa. Chyliński postanowił, że drużyna AL przyłączy się do oddziałów AK i weźmie udział w walkach. Wówczas jego zastępca sierżant Sztraj kategorycznie się temu sprzeciwił. W rezultacie, wspomniana drużyna AL nie wzięła udziału w walkach. 2 sierpnia oddział rozformowano. Pojedynczych żołnierzy wycofano na Grochów, gdzie znajdowała się baza plutonu AL-ZWM.

Biorący udział we wspomnianej naradzie podporucznik Makowski zebrał na ulicy Targowej inną drużyną AL z Grochowa. Liczyła 12 żołnierzy i była dość dobrze uzbrojona (5 pistoletów zwykłych, jeden pistolet maszynowy i kilka granatów). 1 sierpnia około godziny 18.00 włączył się z drużyną do walk oddziałów AK o gmach dyrekcji kolei przy ulicy Wileńskiej, który zdobyto. W walkach tych uczestniczył także podporucznik Niewiadomski, który spiesząc na Targówek tu właśnie został zaskoczony przez wybuch powstania. Mając przy sobie pistolet przyłączył się do atakujących żołnierzy AK. Niewiadomski uczestniczył w obronie zajętego gmachu dyrekcji kolei przez całą noc z 1 na 2 sierpnia. Natomiast porucznik Makowski wziął jeszcze udział ze swą drużyną AL w nieudanym natarciu oddziałów AK na posterunek żandarmerii niemieckiej przy ulicy Targowej 15, aby rankiem 2 sierpnia, po wystrzeleniu całej posiadanej amunicji, wycofać się na Grochów.

Na Targówku, z uwagi na nieobecność dowódcy podokręgu, miejscowy pluton AL nie został zmobilizowany i nie wziął udziału w walkach. Natomiast skoncentrowana tu drużyna z oddziałów dyspozycyjnych Sztabu Głównego AL, licząca 12 żołnierzy (w tym dwóch ochotników) włączyła się do walk oddziałów AK. Dowodził nią oficer tego Sztabu podporucznik Mirosław – Władysław Romanowski.

Po nieudanym natarciu oddziału AK na nieprzyjacielski bunkier i blok przy wiadukcie kolejowym u wylotu ulicy 11 Listopada, żołnierze AL wzięli udział w budowaniu barykady na ulicy Św. Wincentego przy Obwodowej. Poległ tu ochotnik Roman Sułkowski.

Już w nocy z 1 na 2 sierpnia Targówek opanowany został przez znaczne siły Niemców, którzy dokonali oblawy na ukrywających się powstańców. Kilkudziesięciu ujętych żołnierzy AK i cywilów zostało 2 sierpnia rozstrzelanych obok barykady na ulicach Św. Wincentego i Kołowej. Oddział AL przetrwał oblawę w ukryciu. 3 sierpnia podporucznik Romanowski i dwóch żołnierzy postanowiło pozostać z rodzinami na Targówku. Pozostali zaś pod

dowództwem plutonowego Franka – Jana Bitnera, wydostali się nocą z 3 na 4 sierpnia poza miasto i przeszli do lasów w rejonie Choszczówki. Tam nawiązali łączność z dowództwem AL w Legionowie.

Zgodnie z zaleceniami dowództwa AL, w większych zakładach pracy gdzie przebywali robotnicy polscy, dokonano mobilizacji miejscowych pododdziałów AL (drużyn lub sekcji). Niektóre z tych zakładów były jednak obsadzone przez załogi niemieckie i tam mobilizacja ta miała charakter konspiracyjny. Tak było np. w fabryce urządzeń tale i radiotechnicznych „Dzwonkowa” przy ulicy Grochowskiej, gdzie dowódcą AL był starszy sierżant Serdeczny – Antoni Słomczewski i zakładach optycznych na Grochowie. Natomiast w fabryce czekolady E. Wedel przy ulicy Zamojskiego Niemców nie było. Kiedy wydawało się, że powstanie powiedzie się, a Praga zostanie wyzwolona, kierownictwo fabryką przejął Komitet Fabryczny, złożony z przedstawicieli socjalistów, komunistów i demokratów. Nad bezpieczeństwem fabryki w tym okresie czuwały drużyny AL i AK, którymi dowodzili sierżanci – Feliks Romanowski z AL i Stefan Ładachowski z AK. Kiedy około 7 sierpnia fabrykę Wedla zajęli Niemcy, działalność kontynuowano w konspiracji. Przeszkadzano w demontażu urządzeń i ukrywano przed wywiezieniem znajdujące się w magazynach surowce. Współpraca w tym zakresie pomiędzy żołnierzami AL i AK była przez cały czas bardzo dobra.

5 lub 6 sierpnia w stolarni Józefa Cieślaka przy ulicy Korsaka 3 odbyła się narada dowództwa AL, na której omówiono zaistniałą sytuację. Podporucznik Niewiadomski uważał, że uzbrojonych żołnierzy AL z terenu całej Pragi należy zebrać i zorganizować w jeden oddział. Ukryty na cmentarzu bródnowskim oddział ten dokonywałby nocnych napadów na Niemców. Zakładając, że wojska radzieckie nadejdą w ciągu kilkunastu dni, oddział AL miałby szansę dotrwania w ten sposób w całości i z bronią w ręku do momentu wyzwolenia Pragi. Jednakże większość uczestników narady uznała, że nie ma pewności iż Armia Czerwona przystąpi do walk o Pragę już teraz, w związku z czym należy nastawić się na bardziej długotrwałe działanie. Postanowiono więc, co następuje:

1. Te pododdziały AL, które zostały już zmobilizowane należy rozformować, a broń złożyć w magazynach. Wszyscy żołnierze AL, a także członkowie PPR, RPPS i ZWM powinni ukryć się w celu przetrwania do nadejścia Armii Czerwonej i Ludowego Wojska Polskiego z jak najmniejszymi stratami, aby móc następnie współdziałać z nimi przy wyzwolaniu Pragi i obejmowaniu w niej władzy przez KRN i PKWN;
2. Pozostając w ukryciu należy zachować łączność z dowództwem AL, a także w miarę możliwości łączność w grupach pomiędzy sobą. Łączność ta winna być utrzymywana przez kobiety, które jako jedyne mają możliwość względnie bezpiecznego poruszania się po mieście w bardzo krótkim czasie określonym godziną policyjną;
3. W zaistniałych niezwykle trudnych warunkach należy kontynuować działalność mającą na celu utrudnienie Niemcom grabieży oraz wywozu do Niemiec wszelkiego rodzaju mienia, zwłaszcza zaś urządzeń fabrycznych.

W tym kierunku trzeba aktywizować działalność Komitetów Fabrycznych wszędzie tam, gdzie Niemcy zatrzymali na miejscu załogi robotnicze.

4. Jak długo się da należy prowadzić działalność polityczną wśród mieszkańców Pragi. Wyjaśniać rzeczywiste przyczyny wywołania powstania w Warszawie przez dowództwo AK na polecenie rządu polskiego w Londynie. Popularyzować program PKWN, podkreślać wyzwolenieczy charakter działań Armii Czerwonej na ziemiach polskich;
5. Wykorzystując nawiązane już kontakty należy kontynuować rozmowy z przedstawicielami komendy Obwodu Praskiego AK, głównie jednak w celach informacyjnych, z wyraźnym podkreśleniem odrębności stanowiska politycznego dowództwa AL;
6. Dowództwo AL na Pradze powinno podjąć wysiłki zmierzające do nawiązania radiowej lub kurierskiej łączności z dowództwem Wojska Polskiego i PKWN w Lublinie.

Podjęte na tej naradzie postanowienia dowództwa AL były realizowane. Łączniczki sztabu Alina – Łucja Malinowska i Władka – Władysława Piaszkowska utrzymywały łączność z dowództwami podokręgów i oddziałami AL, a także sekretarzami PPR w zakładach pracy, gdzie początkowo Niemcy kontynuowali jeszcze działalność produkcyjną. Ewa – Krystyna Garbień zapewniała kontakty ze środowiskami członków ZWM. Na terenie poszczególnych podokręgów w służbie łączności działały też inne dziewczęta. Najłatwiej mogły one poruszać się po mieście jako pielęgniarki dysponujące odpowiednimi przepustkami władz niemieckich. W uzyskaniu ich pomagali lekarze AL Marian Bojko i Ryszard Komornicki. Lecz kiedy po 15 sierpnia Niemcy przystąpili do systematycznego wysiedlania ludności polskiej z Pragi, utrzymywanie łączności stało się mocno utrudnione, a pod koniec sierpnia już wręcz niemożliwe.

Walki powstańcze na Pradze trwały zbyt krótko, aby w ich wyniku nastąpiło tam współdziałanie dowództw AK i AL. Mimo to kontakty wzajemne zostały nawiązane i doszło do rozmów przedstawicieli obu stron (w okresie do 15 sierpnia odbyły się trzy spotkania oficerów AK i AL). Podpułkownik Żurowski wyraził wstępnie zgodę na taktyczne współdziałanie obu organizacji w walce z Niemcami, ale po ponownym przejściu do konspiracji nie kwapił się z nawiązaniem bliższej współpracy z dowództwem AL, które – jak się wydaje – też nie było już tym zainteresowane (niechętny rozmowom z dowództwem AK był zwłaszcza podporucznik Konarzewski).

Do prowadzenia działalności politycznej na Pradze postanowiono wykorzystać istniejącą na Grochowie przy ulicy Ossowskiej 52 drukarnię „Walki Młodych”. Podjęto decyzję o wydaniu codziennego pisma pod nazwą „Głos Warszawy”, z wyraźnym jednak podtytułem „wydanie praskie”.

Pierwszy numer praskiego „Głosu Warszawy” ukazał się z datą 9 sierpnia 1944 roku. Wydano tylko osiem numerów pisma, ostatni w dniu 17 sierpnia. Cechą wyróżniającą praski „Głos Warszawy” był jego mały, kieszonkowy format: 11,3 x 8,5 cm. Pismo miało wyłącznie informacyjny charakter. Zamieszczało głównie wiadomości bieżące, podawane w jak najbardziej lakonicznej

formie i na ogół bez komentarzy. Dowództwo AL nie posiadało radioodbiornika, nie miało więc własnego nasłuchu. Tylko pośrednio udawało się niekiedy zdobyć jakieś informacje z nasłuchu AK. Słabością pisma było więc to, że zamieszczało ono w gruncie rzeczy pogłoski, przekazywane sobie z ust do ust. Ale i tak cieszyło się dużą popularnością. Nakład wynosił tysiąc egzemplarzy. „Głos Warszawy” był w tym czasie jedynym pismem polskim ukazującym się na Pradze.

Praskie wydanie „Głosu Warszawy” redagowała Zofia Jaroszewicz przy współpracy Stefana Żółkiewskiego i Wiesława Fijałkowskiego. Jego składaniem i drukowaniem zajmowali się Danuta i Jan Tarłowscy, a pomagali im Zygmunt Gersin, Józef i Zdzisław Urbańscy. Kolportażem pisma kierowali Krystyna Garbień i Henryk Sztraj. Oprócz gazety, drukarnia ZWM na Grochowie wydrukowała także pewną ilość ulotek i plakatów, których część przygotowana była na moment wyzwolenia Pragi przez Armię Czerwoną i Ludowe Wojsko Polskie.

W połowie sierpnia Niemcy przystąpili do stopniowego wysiedlania ludności Pragi. W czasie wysiedlania mieszkańców Saskiej Kępy schwytaani zostali m.in. Fijałkowski i Żółkiewski, jednakże po kilku dniach pobytu w obozie zbiorczym w Gołędzinowie udało się im zbiec. Natomiast zatrzymany 20 sierpnia na Grochowie Sztraj, został wywieziony do kopania okopów w rejonie Łomży.

W tej sytuacji grupa działaczy ZWM z Grochowa postanowiła przenieść się na Targówek. Mężczyźni przedostali się tam w niewielkich grupach, zabierając ze sobą broń. Kobiety wzięły na siebie najcięższe zadanie przewiezienia tam drukarni. Załadowano ją na wózek ręczny, przykryto drzewem, kartoflami oraz różnego rodzaju gratami, wśród których ukryto także wydrukowane już plakaty, obrazujące powitanie wkraczających na Pragę wojsk radzieckich i polskich. 18 sierpnia wózek z drukarnią i plakatami przetransportowano z ulicy Ossowskiej na Podskarbińską do mieszkania Józefa Urbańskiego. Następnego dnia podjęto próbę dotarcia na Targówek. Wózek ciągnęli matka Urbańskiego i jego dwóch młodszych braci, a także Danuta Tarłowska. Wartownicy niemieccy odkryli w czasie kontroli, że wśród przewożonych rzeczy znajdują się jakieś zadrukowane papiery. Zatrzymanych aresztowano i wraz z wózkiem odstawiono do komendantury miasta na placu Piłsudskiego. Na szczęście śledztwo prowadzone było nie przez gestapo, lecz przez władze wojskowe. Po trzech dniach Urbańską wraz z chłopcami zwolniono, a Tarłowską wywieziono do obozu w Pruszkowie, skąd udało jej się zbiec.

W końcu sierpnia akcja wysiedleńcza na Pradze przybrała takie rozmiary, że wszelka polska działalność konspiracyjna stała się tam niemożliwa.

Podporucznik Konarzewski wraz z grupą oficerów sztabu i działaczy PPR ukrył się w schronie na terenie stolarni Cieślaka przy ulicy Korsaka 3. Podobnie postąpili dowódcy podokręgów podporucznicy Gontarski i Niewiadomski. Natomiast porucznik Kędziorek z grupą uzbrojonych żołnierzy AL schronił się na cmentarzu bródnowskim. Dotrwali oni wszyscy do momentu wyzwolenia Pragi.

Na początku września grupa działaczy ZWM, w tym Zofia Jaroszewicz, Stefan Żółkiewski, Krystyna Garbień, Jan Chyliński, Wiesław Fijałkowski, Józef Urbański, Zygmunt Gersin, Jan Tarłowski, udała się z Targówka w stronę Wołomina z zamiarem przedostania się przez front na tereny wyzwolone. Sądzone, że być może nastąpi jakieś lokalne przesunięcie się frontu na zachód i zamiar ten da się urzeczywistnić. Po dojściu do Zielonki okazało się, że kwaterują tu Węgrzy, którzy odnieśli się do całej grupy Polaków bardzo życzliwie. Jednakże około 10 września ich miejsce zajęły oddziały SS. Większość grupy, ze starszym sierżantem Chylińskim udała się z Węgrami w radomskie i brała tam później udział w działaniach partyzanckich AL. Natomiast Fijałkowski, Jaroszewicz i Żółkiewski ukryli się w Zielonce, gdzie 12 września doczekali się wejścia wojsk radzieckich. Od wybuchu pocisku artyleryjskiego została jednak ranna w nogę Zofia Jaroszewicz, która 17 września 1944 roku zmarła w szpitalu wojskowym w Aninie.

Powstanie zaskoczyło na Pradze dowódcę Okręgu 3 AL porucznika Flesińskiego oraz sekretarza PPR tego Okręgu porucznika Kalinowskiego. Do 20 sierpnia 1944 r. przebywali tam oni, współpracując z miejscowym dowództwem AL, m.in. przy próbie przeprowadzenia łączniczek AL przez front do Lublina. Kiedy na Pradze Niemcy przystąpili do wysiedlenia ludności, Flesiński i Kalinowski udali się na teren swego Okręgu. Po dotarciu do Drewnicy, porucznik Flesiński zatrzymał się tam, a Józef Kalinowski udał się do Legionowa, gdzie przetrwał do 10 września, pomagając m.in. grupie łącznikowej AL z Kampinosu. Jak już wiemy, jej próba przejścia przez front w rejonie na północ od Choszczówki nie powiodła się. W czasie wysiedlania mieszkańców Legionowa na zachodni brzeg Wisły, Kalinowski przejściowo znalazł się na terenie Okręgu 2 AL Lewa Podmiejska, gdzie nawiązał kontakt z miejscową organizacją AL. Porucznik Flesiński natomiast z oddziałem Terenu 3 AL (Marki-Drewnica) wziął udział w walkach wojsk radzieckich i polskich o Pragę. W walkach tych został ciężko ranny, kilku żołnierzy jego oddziału poległo. O wyzwolenie Pragi (Kawenczyna, Wygody i Grochowa) walczył też pluton Terenu 1 AL (Rembertów), dowodzony przez starszego sierżanta Czarnego – Bolesława Zakrzewskiego. Dwóch żołnierzy tego plutonu poległo, a trzech zostało rannych.

Dowództwa, sztaby, oddziały

MOKOTÓW

Dowództwo V Podokręgu AL

Dowódca podporucznik Roman – Stanisław Sikorski (2 VIII zatrzymany przez Niemców, więziony, zbiegł),

Zastępca liniowy podporucznik Heniek – Zbigniew Straus,

Zastępca polityczny podporucznik Teresa – Irena Sawicka, Sekretarz Komitetu Dzielnicowego PPR (4 VIII zamordowana przez Niemców przy

ul. Olesińskiej 5),

Dowódca dzielnicy ZWM starszy sierżant Robert – Roman Muchin (od 1 VIII w Śródmieściu w oddziałach AK).

Pluton AL-ZWM

Dowódca podporucznik Heniek – Zbigniew Straus (poległ 2 VIII w natarciu na dom przy ul. Puławskiej 134).

Pluton uległ rozformowaniu, a jego żołnierze zostali wcieleni do kompanii 0-3 pułku AK „Baszta”.

Mokotowska Komenda PAL (od 22 VIII)

Dowódca kapitan Pasek – Edward Włoczkowski,

Zastępca liniowy Adolf – Wacław Sterner,

Zastępca polityczny, delegat CKL porucznik Julian – Teofil Głowacki,

Delegaci Komendy Głównej PAL: pułkownik Alot – Alfons Menczak, kapitan Górski – Jan Muslak,

Kwatermistrz kapitan Barski – Jan Karkoszka,

Szef służby sanitarnej porucznik Lusja – lekarz Lucyna Karwowska,

Oficer do zleceń podporucznik Cichy – Lech Guzicki (oficer Sztabu Głównego AL),

Oficerowie łącznikowi PAL przy Komendzie AK: kapitan Górski – Jan Mulak (do 15 IX), porucznika Adolf – Wacław Sterner.

Oddziały:

Pluton PAL (KOP)

(do 22 VIII w pułku AK „Baszta”, do 20 IX w Rejonie 5 AK, do 27 IX w pułku AK „Waligóra”)

Dowódca porucznik Genek – Stanisław Ziemiński (ranny 15 IX),

Zastępca podporucznik Jurek – Jerzy Pawlina,

Drużyna PAL (PLAN)

(od 2 VIII w batalionie „Bałtyk” pułku AK „Baszta”)

Dowódca plutonowy podchorąży Wiesław – Tadeusz Winiarski (zginął 27 IX w kanałach).

Pisma:

„Kurier Mokotowski” (ukazywało się od 17 do 24 IX 1944), redaktorzy: Mieczysław Dobrowolski, Mieczysław Krzepkowski, Stefan Megenheim

„Robotnik Mokotowski” (ukazywało się od 19 do 24 IX 1944), redaktorzy: Teofil Głowacki, Jan Mulak

OCHOTA

Dowództwo IV Podokręgu AL

Dowódca podporucznik Sęk – Stanisław Sękowski,

P.o. dowódcy starszy sierżant Jurek – Ryszard Łapkowski jednocześnie Sekretarz Komitetu Dzielnicy PPR (od 1 VIII w walkach na Woli i Starym Mieście).

Pluton AL

Dowódca sierżant Waler – Walery Sobczak (od 1 VIII na Woli i Starym Mieście, III batalion AL),

Dowódcy drużyn: sierżant Róża – NN (od 2 VIII w zgrupowaniu AK Reduta Wawelska, dowódca plutonu, 9 VIII ciężko ranny, zmarł), sierżant Ryszard – Jan Abramczyk (od 1 VIII na Woli i Starym Mieście, III batalion AL, poległ), sierżant Marynarz – NN (od 1 VIII na Woli, poległ 6 VIII na ul. Wroniej).

Pluton AL Okęcie

Dowódca starszy sierżant Czarny – Michał Pawłowski.

PRAGA

Dowódca porucznik Maciek – Feliks Kędziorek,

Zastępca liniowy podporucznik Adam – Jerzy Gontarski,

Zastępca polityczny podporucznik Piotr – Józef Konarzewski (pełnomocnik Komitetu Warszawskiego PPR).

Sztab:

starszy sierżant Grzegorz – Grzegorz Łanino, starszy sierżant Gaik – Jan Kozłowski, starszy sierżant Dziadek – Władysław Dąbrowski, sierżant Wujek – Józef Cieślak, Felek – lekarz Stanisław Sierpiński, sierżant Alina – Łucja Malinowska.

(Dowództwo i sztab AL na Pradze do 14 IX przebywał w schronie przy ul. Korsaka 3).

Podokrąg VII Praga Centralna

Dowódca podporucznik Adam – Jerzy Gontarski,

Zastępca starszy sierżant Ryszard – Władysław Orzeszek (sekretarz Komitetu Dzielnicy PPR, dowódca plutonu).

Podokrąg VIII Praga Północ

Dowódca podporucznik Witold – Stefan Niewiadomski jednocześnie sekretarz Komitetu Dzielnicy PPR,

Pluton AL (nie został zmobilizowany)

Dowódca starszy sierżant Dziadek – Władysław Dąbrowski,

Drużyna AL (z oddziału dyspozycyjnego Sztabu Głównego AL)

Dowódca podporucznik Mirosław – Władysław Romanowski (1-4 VIII w walkach na Bródnie).

Drużyna AL

Dowódca porucznik Maciek – Feliks Kędziorek (od 25 VIII do 14 IX na cmentarzu bródnowskim).

Podokrąg IX Praga Południe

Dowódca podporucznik Biały – Jerzy Makowski jednocześnie sekretarz Komitetu Dzielnicowego PPR

Udział 1 VIII w walkach z drużyną AL na ul. Targowej.

Wypad w końcu VIII 1944 do Zacisza.

Dzielnica AL-ZWM

Dowódca starszy sierżant Janek – Janek Chyliński,

Zastępca sierżant Staszek – Henryk Sztraj jednocześnie przewodniczący Zarządu ZWM.

Kasia – Zofia Jaroszewicz przewodnicząca Zarządu Warszawskiego ZWM (12 IX ciężko ranna w Zielonce, zm. 17 IX 1944 w szpitalu w Aninie).

„Głos Warszawy”. Wydanie Praskie. (ukazywał się od 9 do 17 VIII 1944 na Grochowie), redaktorzy: Zofia Jaroszewicz, Stefan Żółkiewski.

Współpracownicy: Krystyna Graboń, Zygmunt Gersin, Jan i Danuta Tarłowski, Józef Urbański.

ŚRÓDMIEŚCIE

Obwód I AK Śródmieście, największy w Okręgu Warszawskim, rozciągał się od Wisły na wschodzie po Ochotę i Wolę na zachodzie, Żoliborz na północy i Mokotów na południu. Był też najsilniejszy ilościowo. W czterech rejonach posiadał dwanaście batalionowych zgrupowań, liczących łącznie około 1300 żołnierzy. Stan uzbrojenia był tu lepszy niż w innych obwodach, ale w stosunku do liczby żołnierzy daleko niewystarczający. Tylko jedna czwarta z nich mogła być uzbrojona: w sporadycznych wypadkach w broń maszynową, częściej w karabiny i zwykłe pistolety najczęściej w granaty własnej produkcji (tzw. filipinki) i butelki zapalające. Większość żołnierzy stanowiła rezerwę nieuzbrojoną. Obwodem I dowodził podpułkownik Radwan – Edward Pfeiffer, rejonami zaś: Rejonem 1 major Róg – Stanisław Błaszczak, Rejonem 2 rotmistrz Litwin – Władysław Abramowicz, Rejonem 3 major Ratusz – Władysław Brzeziński, Rejonem 4 major Zagończyk – Stanisław Steczkowski.

Tak pojęte Śródmieście obejmowało całą centralną część Warszawy położoną na zachód od Wisły, w tym dzielnice nadbrzeżne – Powiśle i Solec (zwany też Czerniakowem Górnym). Z zachodu na wschód przecinały Śródmieście dwie ważne trasy komunikacyjne – wolska i jerozolimska, wyprowadzające na oba mosty drogowe Kierbedzia i Poniatowskiego. Wzdłuż tej ostatniej arterii, w wykopie i tunelem biegła także średnicowa linia kolejowa, z Dworcem Głównym usytuowanym w samym centrum miasta.

Na terenie Śródmieścia wszystkie ważniejsze gmachy i obiekty (urzędy, banki, centrale telefoniczne, dworce, muzea, uczelnie) były zajęte lub obsadzone przez Niemców. Tam też były usytuowane dwie dzielnice niemieckie – rządowa i policyjna. Pierwsza w rejonie placu Piłsudskiego, Ogrodu Saskiego i Krakowskiego Przedmieścia, druga wokół alei Szucha.

W okresie powstańczych działań zaczepnych (do 4 sierpnia) wiele z tych obiektów o mniejszym znaczeniu i słabszych załogach niemieckich zostało przez żołnierzy AK zdobytych. Pozwoliło to na opanowanie całej północno-zachodniej części Śródmieścia, w obrębie której znalazły się Stare i Nowe Miasto, Muranów, Mirów, a także położone pomiędzy nimi zrujnowane tereny byłego getta. Uzyskano styczność z walczącą Wolą. Ale Niemcy utrzymali w swoich rękach obwodową linię kolejową, z Fortami Traugutta i Legionów, Dworcem Gdańskim, Powązkami, Fortem Bema, daleką Wolą, dworcami Zachodnim, Towarowym i Centralnym. Stało się to główną przyczyną izolacji powstańczego Żoliborza, a także odcięcia Ochoty.

Śródmiejskie dowództwo AK podjęło próbę zdobycia dzielnicy policyjnej, która zakończyła się niepowodzeniem i dużymi stratami. W znacznej mierze przesądziło to o izolacji Mokotowa. Z zamiaru zdobycia niemieckiej dzielnicy rządowej zrezygnowano, słusznie uważając, że cel ten leży poza zasięgiem możliwości sił AK w Warszawie. Niemcy utrzymali także w swych rękach głęboko wysunięte za zachód umocnione przyczółki mostów Poniatowskiego i Kierbedzia. Pierwszy z nich nie był w ogóle atakowany przez powstańców, a próba zaatakowania drugiego skończyła się zniszczeniem przez Niemców całej 3 kompanii batalionu AK „Bończa”.

Dążenie Niemców do utrzymania w swych rękach obu wspomnianych arterii przelotowych doprowadziło do ciężkich walk na Woli i w Śródmieściu. Natarcie Oberführera SS Heinza Reinefartha spowodowało 7 sierpnia wyodrębnienie rejonu Starego Miasta, zepchnęło także śródmiejskie oddziały AK na linię ulicy Grzybowskiej. Tu jednak, dalszy napór Niemców trwający do 18 sierpnia został powstrzymany. Ale dowództwo niemieckie zapewniło sobie kontrolę nad arterią wolską, odzyskując połączenie komunikacyjne z dzielnicą rządową, mostem Kierbedzia i Pragę.

Jeśli chodzi o arterię jerozolimską, to przez pierwsze dni powstania znajdowała się ona pod kontrolą Niemców. Utrzymanie przez nich gmachu BGK (Banku Gospodarstwa Krajowego), Dworca Głównego oraz całej zabudowy zachodniej strony Alei Jerozolimskich od ich skrzyżowania z ulicą Marszałkowską po plac Zawiszy, zdecydowało o trwałym podziale powstańczego Śródmieścia na dwie części – północną i południową. W rękach polskich znalazł się tylko krótki odcinek Alei Jerozolimskich (nazwanych Alejami Generała Władysława Sikorskiego) pomiędzy ulicami Bracką i Marszałkowską. Jednakże Niemcy nie pozwolili na zamknięcie go barykadami z obu stron. Dlatego przechodzenie z jednej części Śródmieścia do drugiej było w pierwszych dniach powstania bardzo utrudnione. Odbывało się tylko nocą i pociągało za sobą liczne ofiary w zabitych i rannych. Dopiero w dniach od 7 do 10 sierpnia saperzy AK zbudowali tu przekop komunikacyjny, który z uwagi na biegnący w tym miejscu pod jezdnią tunel kolejowy nie mógł być zbyt głęboki. Ostatecznie wszakże z dwóch stron barykadami zapewnił łączność pomiędzy obu częściami powstańczego Śródmieścia. Ze zrozumiałych względów przejście to pozostawało przez cały czas pod kontrolą dowództwa AK.

W Śródmieściu Północnym zostały umiejscowione dowództwa i sztaby drugiego i trzeciego rzutu Komendy Głównej AK, dowództwa i sztaby Komendy Okręgu Warszawskiego AK, Komendy Obszaru Warszawskiego AK, a także Komendy I Obwodu AK Śródmieście. Wszystkie one, a także władze cywilne powstania, były w większości ześrodkowane w czworoboku ulic: Marszałkowska – Królewska – Jasna – Sienkiewicza. Stąd więc pułkownik Monter – Antoni Chruściel (od 15 września generał brygady) dowodził całym powstaniem w Warszawie, a podpułkownik Pfeiffer walkami oddziałów AK w obu częściach Śródmieścia. 26 sierpnia, po ewakuacji ze Starego Miasta kanałami, znalazł się tu także ze swym sztabem pierwszego rzutu generał dywizji Bór – Tadeusz Komorowski, komendant główny AK.

6 sierpnia komendant Okręgu, uwzględniając zaistniały podział powstania na izolowane od siebie ośrodki walki, utworzył trzy grupy taktyczno-operacyjne: Północ, Południe i Śródmieście. W skład Grupy AK „Północ” miały wejść początkowo tylko Żoliborz i Puszcza Kampinoska., ale po 7 sierpnia włączono do niej także odcięty od Śródmieścia rejon Starego Miasta. Z uwagi na rozwój wydarzeń stał się on wkrótce dominującym czynnikiem składowym całej Grupy. Grupa AK „Południe” miała objąć siły odtworzonego Obwodu Mokotów, a także oddziały AK z Ochoty oraz z rejonów podwarszawskich. I wreszcie Grupa AK „Śródmieście” miała skupić oddziały z obu części powstańczego Śródmieścia, rozdzielonego Alejami Jerozolimskimi. Dowódcami

grup zostali: Grupy „Północ” pułkownik Wachnowski – Karol Ziemski, Grupy „Południe” podpułkownik Karol – Józef Rokicki, Grupy „Śródmieście” podpułkownik Radwan – Edward Pfeiffer.

Śródmieście Północne było dowodzone osobiście i bezpośrednio przez podpułkownika Pfeiffera, natomiast Śródmieście Południowe zostało 7 sierpnia zorganizowane w Podobwód o kryptonimie „Warsztat”, którego dowódcą został major Mechanik – Stanisław Łętowski. 26 sierpnia nowym dowódcą Śródmieścia Południowego mianowano podpułkownika Sławbora – Jana Szczurka-Cergowskiego. Łętowski został jego zastępcą. Początkowo w obu częściach Śródmieścia obowiązywał podział na rejony i zgrupowania (w sile batalionu każde). Później organizacja obrony nie była już jednolita.

W Śródmieściu Północnym 12 sierpnia zniesiono podział na rejony, a dowódcy poszczególnych zgrupowań podlegali bezpośrednio dowódcy Obwodu, z tym jednak, że zgrupowania miały od jednego do trzech batalionów. 3 września, po wchłonięciu oddziałów Grupy „Północ” przybyłych kanałami ze Starówki, wprowadzono podział na odcinki, którymi dowodzili: Odcinkiem Wschodnim major Róg – Stanisław Błaszczak, Odcinkiem Środkowym podpułkownik Mściśław – Franciszek Pacek, Odcinkiem Zachodnim major Zagończyk – Stanisław Steczkowski. Po upadku Powiśla (7 września), dotychczasowy Odcinek Środkowy stał się nowym Odcinkiem Wschodnim, którego dowódcą został major Sosna – Gustaw Billewicz, a po jego śmiertelnym zranieniu (9 września) pułkownik Tunguz – Józef Zawisłak. Tego dnia nastąpiła też zmiana na stanowisku dowódcy Odcinka Zachodniego, którym mianowano podpułkownika Pawła – Franciszka Rataja. Major Steczkowski został jego zastępcą.

W Śródmieściu Południowym od 7 sierpnia obowiązywał podział na odcinki. Początkowo były dwa takie odcinki, którymi dowodzili dotychczasowi komendanci rejonów – rotmistrz Abramowicz i major Brzeziński. Od ich pseudonimów były to odcinki „Litwin” i „Ratusz”. 26 sierpnia nastąpiła reorganizacja. Utworzono trzy odcinki, dowodzone przez podpułkownika Bogumiła – Władysława Garlickiego, podpułkownika Topora – Jacka Bętkowskiego oraz majora Sarne – Narcyza Łopianowskiego. Analogicznie biorąc, były to odcinki „Bogumił”, „Topór” i „Sarna”. Odcinki te zostały podzielone na pododcinki, obsadzone przez poszczególne zgrupowania i dowodzone przez ich dowódców.

Solec (Czerniaków Górny), połączony ze Śródmieściem tylko wąskim przesmykiem ulicy Książęcej, stanowił taki właśnie pododcinek podległy podpułkownikowi Garlickiemu. Dowodził nim kapitan Kryska – Zygmunt Netzer. Jednak 3 września załoga Czerniakowa Górnego została wzmocniona przez staromiejskie zgrupowanie AK „Radosław”. Dotychczasowy pododcinek został wtedy przekształcony w odcinek, nad którym dowództwo objął podpułkownik Radosław – Jan Mazurkiewicz. Kapitan Netzer został mu podporządkowany. 13 września, w wyniku silnego natarcia niemieckiego odcinek „Radosław” utracił bezpośrednią łączność ze Śródmieściem. Stał się odosobnionym ośrodkiem walki, podlegał jednak nadal dowódcy Śródmieścia Południowego.

Na terenie centralnych dzielnic Warszawy Armia Ludowa posiadała w dwóch podokręgach około 300 żołnierzy w garnizonach (200 członków PPR, 50 członków RPPS i 50 członków ZWM), ale większość z nich pełniła różnego rodzaju funkcje w organizacjach partyjnych, w Sztapie Głównym i w sztabie Okręgu Warszawskiego AL, a także w podległych im oddziałach i grupach bojowych.

Podokręgiem I Śródmieście dowodził porucznik Adam – Stanisław Kosiakiewicz, a jego zastępcą politycznym był sierżant Paweł – Stanisław Stefaniuk (jednocześnie sekretarz Komitetu Dzielnicowego PPR). Zastępcą liniowy podporucznik Bronisław – Ryszard Więckowski był dowódcą plutonu AL, liczącego około 30 żołnierzy. Jego uzbrojenie składało się jednak zaledwie z dwóch pistoletów i kilku granatów. Podokręgiem VI Powiśle dowodził podporucznik Rebus – Zbigniew Mierzwiński, zaś jego politycznym zastępcą był podporucznik Stach Kolejarczyk – Stanisław Koluszko (również sekretarz Komitetu Dzielnicowego PPR). Istniały tu trzy samodzielne drużyny AL – dwie na Powiślu i jedna na Solcu. Liczyły łącznie 36 żołnierzy i były bardzo słabo uzbrojone.

W Śródmieściu mieściło się wiele lokali organizacyjnych AL. Duża część z nich skupiona była na Starym i Nowym Mieście i tam właśnie dowództwo Okręgu Warszawskiego AL wyznaczyło rejon koncentracji dla oficerów swego sztabu, a także oddziałów dyspozycyjnych i służb. Na wypadek zarządzonej mobilizacji, czy też alarmu, mieli się tam zebrać również członkowie władz centralnych PPR, RPPS i ZWM, działacze KRN oraz członkowie Warszawskiej Rady Narodowej. Natomiast dowództwa i sztaby podokręgów AL oraz podległe im terenowe oddziały, miały pozostać na miejscu, we wzajemnej łączności. W podokręgu Śródmieście dodatkowym rejonem koncentracji dla żołnierzy AL był plac Kazimierza, a w podokręgu Powiśle ulice Oboźna i Tamka, Port Czerniakowski i fabryka „Błaszanka” przy ulicy Przemysłowej nr 19/21.

1 sierpnia o godzinie 8.00 przy ulicy Bednarskiej 18 zebrało się dowództwo AL w składzie: majorzy Sęk – Józef Małecki, Ryszard – Bolesław Kowalski i Feliks – Stanisław Nowicki oraz kapitan Korab – Stanisław Kurland. Małecki zastępował szefa Sztabu Głównego AL, Nowicki i Kurland kierowali w Sztapie Głównym Oddziałami Propagandy i Bezpieczeństwa, a Kowalski był dowódcą Okręgu Warszawskiego AL. Szefowie pozostałych Oddziałów Sztabu Głównego AL przebywali poza Warszawą. Wymieniono informacje i po stwierdzeniu, że sytuacja wciąż pozostaje niewyjaśniona, postanowiono przerwać naradę i o godzinie 14.00 zebrać się ponownie w tym samym lokalu.

Po tej naradzie major Bolesław Kowalski udał się na spotkanie z oficerami AK na Powiślu. Towarzyszyli mu porucznik Skóra – Niemir Bieliński oraz porucznik Krystyna – Izolda Kowalska. Bieliński był dowódcą warszawskich grup bojowych AL, a Kowalska sekretarzem Komitetu Warszawskiego PPR (i żoną Bolesława). Do spotkania z dwoma oficerami AK doszło na ulicy Ludnej przy Solcu. Rozmawiali z nimi Kowalski i Bieliński. Kowalska, choć nie uczestniczyła w rozmowie (stała w oddaleniu około dwóch metrów) słyszała o czym rozmawiali. Jednym z oficerów AK był kapitan Kryśka – Zygmunt

Netzer, komendant 2 Rejonu WSOP w Śródmieściu, drugim zapewne ktoś z oficerów jego sztabu. Spotkanie zostało umówione przez porucznika Bielińskiego, który znał kapitana Netzera jeszcze sprzed wojny, a także z okresu, kiedy sam pod pseudonimem Zbyszek służył w AK. Przedstawił on Netzerowi majora Kowalskiego jako oficera sztabu AL. Kowalski powiedział, że Armia Ludowa nie chce być zaskoczona wybuchem ewentualnego powstania w Warszawie, gdyż zamierza w nim uczestniczyć. Zapytał, czy termin rozpoczęcia walk został już przez dowództwo AK ustalony. Netzer odpowiedział, że Armia Krajowa w Warszawie znajduje się w stanie pogotowia bojowego, ale termin rozpoczęcia walk nie został jeszcze ustalony. W każdym bądź razie on go nie zna. Na tym spotkanie się zakończyło. Trwało nie dłużej niż 10 minut.

Następnego dnia na Starym Mieście, już w trakcie wspólnych walk na placu Zamkowym, major Kowalski w rozmowie z kapitanem Lawiną (NN), dowódcą kompanii WSOP w Rejonie 1 AK, miał pretensje do swoich rozmówców z AK, że nie powiedzieli mu prawdy. Uważał, że został oszukany i wprowadzony w błąd. Ale Lawina zapewniał go, że ci oficerowie AK, którzy z nim rozmawiali, mogli jeszcze nie znać terminu rozpoczęcia powstania. Wydaje się, że tak rzeczywiście było, gdyż komendant Rejonu 4 WSOP w Śródmieściu porucznik Bryzowski – Tadeusz Zarzycki pisze w swych wspomnieniach, że do niego rozkaz o rozpoczęciu walk dotarł 1 sierpnia dopiero około godziny 10.00. A właśnie wtedy odbyła się wspomniana rozmowa oficerów AL i AK na Powiślu. I jeszcze jedno. Major Kowalski nie traktował tej rozmowy jako konfidenckalnej. Dostępny sobie drogami zabiegał o oficjalny kontakt z dowództwem AK w sprawie terminu powstania. Wszystko wskazuje na to, że kapitan Netzer spotkał się wówczas z nim za wiedzą swych przełożonych. Ci zaś nie byli zainteresowani w uprzedzeniu dowództwa AL o terminie rozpoczęcia walk i zwekslowali sprawę na boczny tor. WSOP była bowiem w AK formacją rezerwową drugiego rzutu. A i termin spotkania został tak ustalony, że gdyby nawet zakomunikowano wówczas majorowi Kowalskiemu, że powstanie wybuchnie tego dnia o godzinie 17.00, niewiele można już było zrobić, aby zniwelować skutki zaskoczenia.

Przed południem w domu przy ulicy Twardej 34 odbyła się narada sztabu Okręgu Warszawskiego AL. Oprócz majora Kowalskiego, jego żony Izoldy oraz porucznika Bielińskiego, byli na niej obecni także porucznik Leszek – Jan Szelubski szef sztabu, dowódcy Śródmieścia i Powiśla porucznik Kosiakiewicz i podporucznik Mierzwiński, oficer zaopatrzenia podporucznik Cienki – Leon Wrzosek, a także inni. Nie było dowódców Pragi, Mokotowa, Ochoty i Żoliborza, gdyż zgodnie z wcześniejszymi ustaleniami nie mogli oni opuszczać swych dzielnic aż do czasu wyjaśnienia się sytuacji. Wiedząc już o tym, że oddziały AK pozostają na terenie Warszawy w gotowości bojowej, postanowiono, że obecni na naradzie oficerowie sztabu udadzą się do wyznaczonych podokręgów, aby zająć się tam mobilizacją oddziałów AL. Na wypadek rozpoczęcia walki z Niemcami przez oddziały AK, oddziały AL w miarę swych możliwości miały wziąć w niej udział na zasadzie współdziałania taktycznego. Pojedynczy żołnierze AL mogli jako ochotnicy wstępować do oddziałów AK, ujawniając się lub nie, w zależności od zaistniałej sytuacji.

Zgodnie z wcześniejszymi ustaleniami dowództwo i sztab AL zostały umiejscowione na Starym Mieście. Major Kowalski oznajmił, że po naradzie uda się tam i tam należy się z nim kontaktować. Porucznik Kosiakiewicz miał pozostać na terenie Śródmieścia, a porucznik Szelubski na Powiślu. Na Solec miał się udać podporucznik Mierzwiński, a na Wolę podporucznik Wrzosek. Po zakończeniu narady i przejściu na Stare Miasto major Kowalski dowiedział się tam, że trwa właśnie gorączkowa mobilizacja oddziałów AK, gdyż atak na Niemców wyznaczony został tego dnia (1 sierpnia) na godzinę 17.00. Zajął się więc zorganizowaniem swego stanowiska dowodzenia. Natomiast uzbrojonych żołnierzy AL skierował do walki w ramach oddziałów AK. Ich zadaniem było zdobywanie na Niemcach broni, której w oddziałach AL było bardzo mało.

O godzinie 14.00 przy ulicy Bednarskiej 18 znów zebrali się wspomniani oficerowie Sztabu Głównego AL. Omawiano różne sprawy bieżące, oczekując na nadejście majora Kowalskiego. Ten jednak nie zjawił się. Wkrótce dozorca domu, w którego mieszkaniu się znajdowali, oznajmił, że na ulicy jacyś młodzi ludzie namawiają przechodniów do szybkiego powrotu do domów, gdyż godzina policyjna została przez Niemców przesunięta na 17.00. Dla zebranych stało się oczywiste, że dowództwo AK uprzedza w ten sposób mieszkańców Warszawy o wybuchu powstania. Postanowiono więc, że major Nowicki i kapitan Kurland udadzą się do majora Kowalskiego na Stare Miasto, zaś major Małecki będzie starał się dotrzeć do oddziałów dyspozycyjnych Sztabu Głównego AL, których kwatery organizacyjne znajdowały się w rejonie placu Kazimierza. Nowicki i Kurland jeszcze przed rozpoczęciem się walk powstańczych dotarli do majora Kowalskiego i wspólnie z nim przystąpili do organizowania staromiejskiego zgrupowania AL, natomiast major Małecki dopiero 2 sierpnia udał się w okolice placu Kazimierza, ale wspomnianych pododdziałów AL tam nie znalazł. Na Starym Mieście zjawił się 4 sierpnia.

1 sierpnia w połowie dnia odbyło się też w Śródmieściu kilka spotkań i zebrań działaczy PPR, RPPS i ZWM. W domu przy ulicy Grzybowskiej 28 obradowali członkowie kierownictwa PPR. Byli tam m.in. Aleksander Kowalski, Helena Kozłowska, Zenon Kliszko, Jerzy Morawski, Władysław Bieńkowski, Ryszard Strzelecki. Po zakończeniu tego zebrania, Kiszko udał się na Żoliborz, gdzie mieszkał (dotarł tam dopiero rankiem następnego dnia) a Morawski do południowej części Śródmieścia. Pozostali znaleźli się później na Starówce, gdzie w dniach 2 i 4 sierpnia wzięli udział w dwóch ważnych naradach, które określiły stanowisko dowództwa AL wobec powstania warszawskiego. (Sprawy te zostały już omówione wcześniej).

Przy ulicy Krochmalnej 15 zebrali się członkowie Warszawskiej Rady Narodowej. Wśród zebranych byli m.in. Kazimierz Przybył, Władysław Dworakowski, Roman Hartenberger, Czesław Kaczor. Kiedy dyskutowano nad sprawą dokooptowania do Rady przedstawicieli syndykalistów, wybuchło powstanie. Obrady przerwano, a uczestnicy zebrania udali się na Wolę i Stare Miasto. Na Starówce znaleźli się też Marian Baryła i Paweł Wojas.

Wybuch walk zaskoczył w Śródmieściu, najczęściej na ulicach, rzadziej w domach, większość żołnierzy Armii Ludowej. Tylko niektórzy z nich spodziewali się takiego rozwoju wydarzeń, pozostali byli nimi całkowicie zaskoczeni. Ci z pionu wojskowego na ogół wiedzieli, co w takiej sytuacji mają robić. pozostali jednak, zwłaszcza ci, co znaleźli się na terenie obcej sobie dzielnicy, gdzie nie mieli ustalonych kontaktów organizacyjnych, byli w trudnym położeniu. Przez pierwsze dni powstania przebiegali ulice w poszukiwaniu znajomych, noce spędzali w przygodnych bramach i piwnicach, głodovali, gdyż liczne kuchnie dla bezdomnych i uciekinierów z innych dzielnic zaczęły powstawać dopiero w późniejszym okresie. Niektórzy, nie mogąc odnaleźć oddziałów AL, zgłaszali się jako ochotnicy do oddziałów AK, przeważnie nie ujawniając swej przynależności do Armii Ludowej. Lekarze, medycy i pielęgniarki zgłaszali się do szpitali i licznie powstających punktów opieki sanitarnej.

W mieszkaniu Marii Kordali przy ulicy Górskiego 9, począwszy od pierwszego dnia powstania zaczęli się zbierać pracownicy Centralnego Kolportażu PPR i AL, a także niektórzy żołnierze AL. Znaleźli się tam m.in. porucznicy Andrzej – Stanisław Januszewski i Karol – Antoni Parol, starszy sierżant Sęp – Stanisław Pastucha, sierżant Zygmunt – Zygmunt Kreglewski, a także Jasna – Zofia Kreglewska, Cechna – Janina Królikowska, Hanka – Anna Barbara Skoniecka, Marian – Mieczysław Skoczek. Spiesząca do tego lokalu Irka – Irena Paszkowska została na ulicy Marszałkowskiej przy Królewskiej ciężko ranna w obie dłonie i z wielkim trudem dotarła do jakiegoś szpitala, gdzie dopiero pod koniec sierpnia dowództwo AL odnalazło ją i otoczyło opieką. Grupa ta bezskutecznie poszukiwała kontaktu z miejscowym dowództwem AL (było ono w południowej części Śródmieścia). Dopiero 3 sierpnia przybyła tu od majora Kowalskiego łączniczka Lena – Eleonora Kranc, z rozkazem przejścia na Stare Miasto.

Jedna z drużyn podległych Oddziałowi Informacji Sztabu Głównego AL miała 1 sierpnia zebrać się w lokalu przy ulicy Łuckiej 12. 2 sierpnia major Kowalski wysłał tam podporucznik Frygę – Heddę Bartoszek, aby sprowadziła ten pododdział na Stare Miasto. Żołnierzy AL z tej i innej jeszcze drużyny odnalazła jednak dopiero na ulicy Miedzianej 8. Było tam około 30 żołnierzy AL, którymi dowodził starszy sierżant Lis – Eugeniusz Nowikow. Po nałożeniu opasek, które przyniosła ze Starówki, oddział AL ujawnił się i wziął udział w walkach o fabrykę Bormana u zbiegu ulicy Siennej z placem Kazimierza Wielkiego. Po jej zdobyciu, wspólnie z oddziałem AK, w którym było sporo żołnierzy NSZ, zakwaterowano tam. Zjawił się także oddział PAL złożony z rzemieślników, którym dowodził sierżant Mirosław (NN). Oddziały AL i PAL kwaterowały razem i współpracowały ze sobą.

4 sierpnia podporucznik Bartoszek dotarła też na ulicę Grzybowską 20, gdzie mieściła się drukarnia Komitetu Centralnego PPR. Zastała tam m.in. Romana – Ryszarda Strzeleckiego, Martę – Irenę Ciesielską, Elę – Helenę Balicką

oraz Wandę – Wandę Żółkiewską. Znajdującą się w tym lokalu broń przekazał oddziałowi AL. Jeszcze tego dnia Bartoszek przeszła wraz z wymienionymi osobami do sztabu AL na Starówce. Major Kowalski zdecydował, że oddział AL starszego sierżanta Nowikowa też powinien przejść na Stare Miasto, gdzie trwa właśnie formowanie dużego zgrupowania Armii Ludowej w sile pułku. 4 sierpnia Bartoszek powróciła do oddziału i przekazała tę decyzję jego dowódcy. Ale dopiero 6 sierpnia, kiedy napłynęły już do Śródmieścia oddziały AK rozbite w walkach na Woli, oddziały AL i PAL odeszły z placu Kazimierza. Oddział AL przeszedł na Starówkę, gdzie został wcielony do nowo powstałego III batalionu AL, zaś oddział PAL uległ rozformowaniu. Starszy sierżant Nowikow poległ później w walkach na ulicy Mostowej.

W tym samym rejonie i w tym samym czasie włączyła się do walk powstańczych drużyna AL sierżanta Maksa – Jerzego Żeglińskiego. Z domu przy ulicy Twardej 18 przeszła ona w okolice placu Kazimierza, zajmując placówkę u zbiegu ulic Srebrnej i Towarowej, na wprost Dworca Towarowego. Wypadki na terenie tego dworca i częste potyczki z Niemcami spowodowały, że oddział ten rozrósł się szybko do rozmiarów plutonu, wchłaniając ochotników spośród miejscowej młodzieży. Był też bardzo dobrze uzbrojony w zdobytą na Niemcach broń. Pluton nie ujawnił się jednak jako oddział AL. 5 lub 6 sierpnia został więc wcielony do 2 kompanii I batalionu zgrupowania AK „Chrobry II”. Zgrupowanie to powstało właśnie w tym rejonie z inicjatywy grupy oficerów NSZ, którzy stanowili sporą część jego kadry dowódczej, zwłaszcza w sztabie zgrupowania i jego pierwszym batalionie. Ponieważ jednostka ta została sformowana z różnych rozproszonych pododdziałów, grup i pojedynczych żołnierzy, w jej składzie znalazło się jeszcze kilku dalszych żołnierzy AL. Byli to: podporucznik Zbyszek – Jerzy Duracz i jego żona Anna, starszy sierżant Robert – Roman Muchin oraz paru jego żołnierzy z mokotowskiego plutonu AL-ZWM, a także kapral Miecz – Edward Iwański, który służył w 2 batalionie zgrupowania „Chrobry II” i poległ 15 sierpnia w walkach o utrzymanie ulicy Grzybowskiej. Również w drugim batalionie tego zgrupowania walczyli plutonowy AL Igor – Ignacy Trams i strzelec Szczerbaty – Henryk Antosiak.

1 sierpnia wybuch walk zaskoczył na ulicy Białej porucznika Skórę – Niemira Bielińskiego, który zdążył na Wolę, Uzbrowiony w pistolet, przyłączył się do walczącej w rejonie ulic Leszna i Ogrodowej 4 kompanii batalionu AK „Kiliński”, dowodzonej przez podporucznika Watrę – Feliksa Boreckiego. Ten znał Bielińskiego z okresu jego służby w AK i powierzył mu zorganizowanie nowego plutonu z licznie zgłaszających się ochotników. Wkrótce Bieliński miał już około 30 żołnierzy, z którymi wziął udział w zdobywaniu gmachu sądów przy ulicy Leszno 53/55, gdzie mieścił się szpital niemiecki. Jego niezbyt liczna załoga poddała się, a w szpitalu nie było rannych i chorych. Zdobyto tam kilka karabinów i pistoletów, sporo amunicji oraz granatów.

2 sierpnia gmach sądów zajął podpułkownik Leśnik – Jan Szypowski na kwaterę dla drugiego rzutu KG AK i zaczął tam organizować swój batalion. Pluton porucznika Bielińskiego odszedł więc do swojej kompanii na ulicy Ogrodowej, a ponieważ był już dobrze uzbrojony, jej dowódca skierował go jako wsparcie do walczących u zbiegu ulic Chłodnej i Żelaznej

pododdziałów XI zgrupowania AK kapitana Sosny – Gustawa Billewicza. Oblegano tu silnie umocniony posterunek żandarmerii niemieckiej, tzw. Nordwaohę. 3 sierpnia większość załogi niemieckiej wydostała się jednak z okrążenia, a pozostali po krótkiej walce poddali się. Wśród tych pododdziałów polskich, które w końcowej fazie walk wdarły się do wewnątrz budynku znalazł się także pluton porucznika Bielińskiego. Zdobyto tam dalszą broń, w tym ręczny karabin maszynowy.

Już 2 sierpnia przez napotkaną łączniczkę AL Lenkę –Eleonorę Kranc, Bieliński powiadomił majora Kowalskiego gdzie jest i prosił o rozkazy. Dzień później ta sama łączniczka zawiadomiła go, że ma odmeldować się u dowódcy AK i jako oficer AL przejść na Stare Miasto. Nastąpiło to wieczorem 3 sierpnia, a ze swym dowódcą postanowiło przejść do oddziałów AL 12 żołnierzy plutonu. Zabrali z sobą dużą część zdobytego uzbrojenia, w tym wspomniany rkm. Dowódca 4 kompanii AK podporucznik Borecki nie oponował, choć nie krył swego niezadowolenia. Po zgłoszeniu się w sztabie AL na Krzywym Kole, porucznik Bieliński został mianowany zastępcą dowódcy formującego się III batalionu AL, w skład którego wcielono także przybyłych z nim ochotników.

W Śródmieściu Południowym przy ulicy Hożej 68, w mieszkaniu dowódcy batalionu AL „Czwartacy” porucznika Konrada – Lecha Kobylińskiego, zebrała się 1 sierpnia grupa żołnierzy tego batalionu. Oprócz niego, jego łączniczki Stefki – Stefanii Mierzejewskiej i adiutanta Zbyszka – plutonowego Zbigniewa Kuleszy, byli tam także podporucznicy Gustaw – Edwin Rozłubirski i Mirek – Lech Matawowski. Pierwszy z nich był zastępcą dowódcy batalionu, drugi zaś dowódcą 1 kompanii. W mieszkaniu tym zgromadzona była część broni batalionu, jeden rkm, trzy pistolety maszynowe, kilka pistoletów zwykłych, kilkanaście granatów i sporo amunicji. Po wybuchu walk i zorientowaniu się w sytuacji zdecydowano, że Rozłubirski, Matawowski i Kulesza włączą się do akcji powstańczej najbliższego oddziału AK. Okazał się nim pluton podporucznika Sylwestra – Józefa Ciesielskiego-Cymermana, należący do oddziału sztabowego komendanta VII Obwodu AK majora Kalwina – Kazimierza Krzyżaka, który w zabudowaniach Zakładów Mleczarskich przy ulicy Hożej 51/53 założył swą kwaterę dowodzenia. 112 sierpnia dobrze uzbrojona grupa AL uczestniczyła w walkach oddziałów AK w rejonie ulic Hożej i Emilii Plater. Posiadany przez nią karabin maszynowy skutecznie wspierał działania słabo uzbrojonych żołnierzy AK, atakowanych przez niemieckie samochody pancerne.

W nocy z 1 na 2 sierpnia łączniczka Mierzejewska udała się na Stare Miasto i w ciągu dnia 2 sierpnia powróciła z rozkazem majora Kowalskiego, aby grupa sztabowa „Czwartaków” przeszła na Starówkę, zabierając z sobą całe posiadane uzbrojenie. Tymczasem na Hożą 68 dotarł kapitan Szwed – Jan Szaniawski, oficer operacyjny sztabu Okręgu, który dołączył do grupy podporucznika Rozłubirskiego. Po odmeldowaniu się w dowództwie AK, zabierając ze sobą całą broń grupa AL przeszła nocą z 2 na 3 sierpnia na Stare Miasto. Natomiast porucznik Kobyliński, który po zranieniu w czerwcu 1944 roku z trudem poruszał się o lasce, dotarł tam ze swą łączniczką 5 sierpnia.

Na terenie miasta ukrywało się wielu Żydów, którzy przeżyli zarówno zagładę warszawskiego getta, jak i toczące się tam walki z Niemcami. Ich liczba ogólna nie jest znana, ale sądzi się, że ocalało ich kilka tysięcy. Byli z różnych zawodów i warstw społecznych, głównie z inteligencji. Korzystali oni z pomocy podziemia polskiego, które utworzyło w tym celu przy Delegaturze Rządu na Kraj Radę Pomocy Żydom. Nienależące do niej organizacje związane z KRN i CKL prowadziły własną akcję pomocy Żydom, a w ich szeregach działało wielu z nich.

Z ocalałych kilkudziesięciu bojowców Żydowskiej Organizacji Bojowej (ŻOB), większość znalazła się w oddziałach partyzanckich GL-AL w okolicach Wyszkowa, gdzie dalsi z nich zginęli. Pozostali jednak, w liczbie około 30 osób ukrywali się w Warszawie. Korzystali oni z pomocy zarówno AK, jak i AL. Komendantem ŻOB był kapitan Antek – Icchak Cukierman, a przewodniczącym Żydowskiego Komitetu Narodowego (ŻKN) Borowski – Adolf Berman. Bund (żydowska partia socjalistyczna), który nie wchodził w skład ŻKN, ale należał do ŻOB, współpracował z Delegaturą Rządu i z AK, utrzymywał kontakty z CKL, uchylał się natomiast od współdziałania z KRN i AL. Zastępcą komendanta ŻOB z ramienia Bundu był podporucznik Marek – Marek Edelman.

Kierownicza grupa ŻOB ukrywała się na terenie Śródmieścia, w domu przy ulicy Leszno 18. Była ona w kontakcie z pozostałymi bojowcami, którzy w większości przebywali w tej samej części miasta. Po wybuchu powstania Cukierman i Edelman postanowili zorientować się w sytuacji. 2 sierpnia Cukierman zgłosił się do jakiejś najbliższej komendy AK i oświadczył, że grupa bojowców ŻOB gotowa jest wziąć udział w powstaniu w ramach Armii Krajowej. Ale – jak pisała Cywia Lubetkin w swoich wspomnieniach, która tam z nim wówczas była – *przyjęto nas obojętnie, chłodno; oświadczono, że dowództwo się zastanowi, zbada sprawę, porozumie się z nami*. Jednym słowem, na razie im odmówiono, kazano czekać. Cukierman zgłosił się wtedy – jak się wydaje – do gmachu sądów przy ulicy Leszno 53/55 i rozmawiał z podpułkownikiem Leśnikiem – Janem Szypowskim, albo z którymś z jego zastępców. Innych komend AK w tej okolicy jeszcze wówczas nie było.

Znacznie gorzej w AK potraktowano tego samego dnia Edelmana. Kiedy zjawił się on na ulicy Żelaznej 64, gdzie ukrywało się kilku bundowców, z którymi zamierzał zgłosić się jako grupa ŻOB do organizujących się tam oddziałów AK, nie tylko mu odmówiono, ale aresztowano go pod zarzutem, że może być agentem gestapo i szpiegiem. Dopiero interwencja Aleksandra Kamińskiego z BIP KG AK doprowadziła do jego zwolnienia z aresztu. Kamiński zjawił się tam zresztą w innej sprawie. W domu przy ulicy Pańskiej 5 ukrywał się harcmistrz ZHP Jerzy Grasberg, organizator harcerstwa w getcie, również bojowiec ŻOB. Kamiński się nim opiekował. 1 sierpnia jednak, kiedy Grasberg zgłosił się do oddziałów AK, został aresztowany. Chociaż mówił kim jest i powoływał się na Kamińskiego, zastrzelono go. Nie wiadomo, czy Kamińskiego powiadomiono o tym fakcie, czy też po prostu przyszedł po swego podopiecznego i dopiero na miejscu dowiedział się co się z nim stało.

W rejonie ulicy Żelaznej, Złotej i Pańskiej formowało się wówczas zgromadzenie „Chrobry II” w składzie którego znalazły się także oddziały skrajnie prawicowych organizacji, takich jak Narodowe Siły Zbrojne (NSZ) oraz Miecz i Pług. W dowództwie tego zgromadzenia dominowali wówczas oficerowie NSZ i z nimi rozmawiał prawdopodobnie Edelman. Jednakże już w kilka dni później sytuacja w tym rejonie została przez dowództwo AK opanowana. 3 sierpnia Edelman powrócił na ulicę Leszno 18, a wspomniani bundowcy – żołnierze ŻOB wstąpili do 2 batalionu zgromadzenia AK „Chrobry II”, którego dowódcą był członek PPS–WRN porucznik Lech Grzybowski – Wacław Zagórski. Walczyli tam do końca powstania.

Tymczasem 3 sierpnia grupa kierownicza ŻOB opracowała odezwę skierowaną do „obrońców warszawskiego getta” i „pozostałych przy życiu Żydów”, w której nawoływała ich do wstępowania do oddziałów powstańczych i do wspólnej walki o „Polskę wolną, niepodległą, silną i sprawiedliwą”. Odezwa, którą w imieniu ŻOB podpisał jej komendant Antek (Icchak Cukierman) nie wymieniała nazw żadnych organizacji czy oddziałów polskich, aby uniknąć wrażenia, że ŻOB opowiada się za takim lub innym obozem politycznym. Odezwa ta została później (10 – 11 sierpnia) opublikowana przez niektóre pisma powstańcze. Na Starym Mieście ukazała się w pismach AL i PPS–WRN „Armia Ludowa” i „Warszawianka”.

Po ustaleniu, że dowództwo AL znajduje się na Starym Mieście, grupa ŻOB z ulicy Leszno 18 udała się tam 5 lub 6 sierpnia. W rozmowie z majorem Kowalskim ustalono, że w ramach Armii Ludowej utworzony zostanie samodzielny pluton ŻOB, wchodzący w skład III batalionu AL. Dowódcą tego plutonu był Cukierman, a jego zastępcą Edelman. Pluton liczył na razie 20 żołnierzy, ale spodziewano się, że jego skład powiększy się o członków ŻOB z innych części Śródmieścia. Przy ulicy Miodowej 24 ujawniła się i rozpoczęła pracę w założonym tam szpitalu powstańczym grupa żydowskich lekarzy i pielęgniarek, kierowana przez Inkę – Adinę Szwaigier (Meremińska). Współpracowali oni ze Służbą Sanitarną AL, a pod koniec sierpnia trzech lekarzy i jedna pielęgniarka zasilili personel punktu opatrunkowego i szpitala AL.

Opanowanie przez Niemców 7 sierpnia arterii komunikacyjnej Wolska – Chłodna – plac Żelaznej Bramy, odcięło ostatecznie Stare Miasto od pozostałej części Śródmieścia. Uniemożliwiło to dalszy napływ żołnierzy AL do formowanych tam przez majora Kowalskiego oddziałów Armii Ludowej. Spowodowało też, że wielu żołnierzy AL, którzy znaleźli się w zasięgu natarcia niemieckiego, znalazło się wśród tej części ludności cywilnej, która była poddana eksterminacji i brutalnym represjom. Znaleźli się wśród tych, którzy ginęli w licznych egzekucjach, byli wykorzystywani przez Niemców jako żywe tarcze do osłony własnych żołnierzy przed ogniem powstańców, dzielili los deportowanych do obozów koncentracyjnych i obozów pracy przymusowej w Niemczech.

W dowództwie AL nie od razu zdano sobie sprawę z tego, że nieprzyjacieli odciął Stare Miasto od reszty Śródmieścia. Tylko tym można wytłumaczyć fakt, że 10 sierpnia kapitan Cukierman wysłał grupę sześciu żołnierzy ŻOB na czele ze

Stefanem -Szłomą Grajkiem do domu przy ulicy Leszno 18. Mieli zabezpieczyć archiwum ŻOB, wydobyć resztę ukrytej broni i zorganizować tam bazę rekrutacyjną dla zgłaszających się do powstania Żydów. Na miejscu zastano wszystkich mieszkańców domu, a w lokalu zajmowanym przez ŻOB działaczkę PPS Marysię – Marię Sawicką, opiekującą się tym lokalem. Noc minęła jeszcze spokojnie, ale już następnego dnia Niemcy wypędzili wszystkich mieszkańców na ulicę, a dom podpalili. Grupa ŻOB przetrwała pożar domu, noc i kolejny dzień w ukryciu, a następnie schroniła się w jednej z najodleglejszych piwnic. Tam, w niezwykle ciężkich warunkach przetrwano do 28 września, kiedy to Niemcy przeszukując ruiny odkryli ukrywających się. Tylko szczęśliwemu zbiegowi okoliczności zawdzięczać należy, że wszystkie siedem osób ocalało i znalazło się w obozie w Pruszkowie. Stąd trzy kobiety zostały wywiezione do Niemiec na przymusowe roboty, a pozostałe cztery osoby (trzech mężczyzn i jedna kobieta) do Suchedniowa.

*

Na Powiślu, w lokalu przy ulicy Oboźnej 1 porucznik Leszek – Jan Szelubski zebrał kilku żołnierzy AL z którymi 1 sierpnia w godzinach popołudniowych udał się do Koszar Blocha na Solcu po ukrytą tam broń. Wkrótce jednak po wyjściu na ulicę rozpoczęła się strzelanina i trzeba było zawrócić. Na terenie pobliskiej Elektrowni Miejskiej trwały już walki, oddziały AK próbowały także bez powodzenia atakować Niemców stacjonujących na terenie Uniwersytetu. Tego i następnego dnia na ulicy Oboźnej 1 zebrała się cała drużyna AL, dowodzona przez podporucznika Lisowskiego – Eugeniusza Szczygielskiego. Znaleźli się też tutaj niektórzy działacze, m.in. Feliks i Łucja Baranowscy z RPPS i Marcelina Grabowska ze Związku Syndykalistów Polskich (ZSP). Wkrótce okazało się, że Koszary Blocha znajdują się na terenach zajętych przez Niemców i dojście do nich jest niemożliwe. Oddział AL z ulicy Oboźnej nie został więc uzbrojony.

W innej części Powiśla przy ulicy Zajęczej 11, w niewielkiej stolarni mieściła się tajna drukarnia RPPS. 1 sierpnia przebywało tu kilka osób, w tym trzech żołnierzy z batalionu AL „Czwartacy”. Byli to: sierżant Sałata – Tadeusz Sałek, plutonowy Zerwikaptur – Bogdan Karlicki i kapral Selim – Zygmunt Karlicki. Mieli jeden pistolet i jeden granat. Po wybuchu walk i zorientowaniu się w sytuacji, sprzęt drukarski i gotowe już egzemplarze pisma „Barykada Wolności” ukryto i postanowiono wysłać Bogdana Karlickiego na Koło po instrukcje dowództwa AL. Uzbrojony we wspomniany pistolet wyruszył on w drogę, ale doszedł tylko do ulicy Tamka, gdzie został ciężko ranny. Dowiedziawszy się o tym i nie mogąc natrafić na niego w okolicznych szpitalach, koledzy uznali go za poległego. Po powstaniu okazało się jednak, że ocalał.

2 sierpnia Baranowski i Szelubski dotarli do lokalu drukarni. Obie grupy połączyły się. Nawiązano też kontakt z drużyną AL sierżanta Kary – Zdzisława Salwy na ulicy Leszczyńskiej 8. Ten ostatni uważał jednak, że dopóki sytuacja się nie wyjaśni należy zachować rezerwę wobec oddziałów AK. Innego zdania był porucznik Szelubski. Reprezentował on pogląd, że chociaż żołnierze AL

na Powiślu nie są uzbrojeni, to powinni jednak nawiązać kontakt z miejscowym dowództwem AK i zaproponować współdziałanie w walce ze wspólnym wrogiem.

3 sierpnia porucznik Szelubski zgłosił się z kilkoma żołnierzami do dowództwa AK w Elektrowni. Oświadczył, że jest dowódcą oddziału AL w sile plutonu i wyraził chęć włączenia się do walk z Niemcami. Zaznaczył jednak, że żołnierze jego oddziału są bardzo słabo uzbrojeni. Kapitan Cubryna – Stanisław Skibniewski przyjął żołnierzy AL z nieskrywaną niechęcią. Powiedział, że broni nie może im dać, gdyż nie ma jej w wystarczającej ilości dla własnych żołnierzy. Ale pracy na terenie Elektrowni wystarczy dla wszystkich, więc jeśli chcą mogą zostać. Przez cały dzień pracowali ciężko przy przetaczaniu wagonów i porządkowaniu terenu po niedawnych krwawych walkach. Razem z nimi pracowali aresztowani volksdeutsche oraz jeńcy niemieccy i wkrótce okazało się, że nie wolno im bez zgody dowództwa AK opuszczać Elektrowni. De facto byli więc również aresztowani. Wieczorem udało im się jednak stamtąd odejść, ku zadowoleniu zresztą obu stron.

Skupieni na Powiślu członkowie RPPS i żołnierze AL, mając do dyspozycji drukarnię postanowili wydawać lokalną gazetę. Jej pierwszy numer ukazał się 6 sierpnia, ale wcześniej jeszcze wydano i rozplakatowano odezwę, która informowała o działalności PKWN na wyzwolonych terenach kraju i wskazywała na zależność losów powstania w Warszawie od walk Armii Czerwonej i Ludowego Wojska Polskiego na froncie. Odezwa ta spowodowała interwencję patrolu AK z Elektrowni w lokalu przy ulicy Zajęczej 11. Dowodzący patrolu oficer (w uniformie zarządu Elektrowni ze złotym paskiem na czapce) indagował porucznika Szelubskiego „czy nie jest aby Żydem” i dopytywał się o ukryty magazyn broni. Szelubski odpowiedział, że chyba nie musi się teraz wypierać tego, że jest Żydem, a broni w tym lokalu nie ma. Jest natomiast drukarnia i nowo wydane pismo AL, które może sobie poczytać. Oficer wzięwszy jeden egzemplarz pisma udał się po instrukcje do Elektrowni, pozostawiając żołnierzy. Ci, po zapoznaniu się z pismem zmienili swój stosunek do całego zajścia. Kiedy wrócił oficer oświadczyli mu, że oni nie mają tu nic do roboty i wyszli. Oficer zabrał jednak część nakładu gazety, mówiąc, że pismo konfiskuje, bo jego treść jest wywrotowa. Zażądał również, aby Szelubski udał się z nim do dowództwa AK, ten jednak odmówił.

Skonfiskowany nakład pisma AL, które miało tytuł „Za lud” lub „Za lud Warszawy” (żadne egzemplarze wydawnictw AL z Powiśla nie zachowały się) został następnego dnia dodrukowany i rozkolportowany. Później wydano jeszcze kilka jego dalszych numerów, w sumie nie więcej jednak, niż pięć lub sześć. Gazeta ukazywała się w małym formacie, w dwóch szpaltach, odbijana na papierze jednostronnie, do nalepiania na murach. Redagowali ją Feliks Baranowski i Marcelina Grabowska.

*

Dowódcę śródmiejskiego Podokręgu AL porucznika Adama – Stanisława Kosiakiewicza wybuch powstania zastał w rejonie ulicy Kruczej. Wkrótce nawiązał on kontakt ze swym zastępcą politycznym, sekretarzem Komitetu

Dzielnicowego PPR w Śródmieściu sierżantem Pawłem – Stanisławem Stefaniukiem i obaj zaczęli gromadzić wokół siebie żołnierzy miejscowego plutonu AL. Udało się zebrać jednak zaledwie 12 osób, reszta wraz z dowódcą plutonu podporucznikiem Bronisławem – Ryszardem Więckowskim znajdowała się w północnej części Śródmieścia, w rejonie ulicy Złotej. Nie mając łączności z dowódcą Podokręgu Więckowski ograniczył się na razie do zarządzania stanem gotowości bojowej, ale do akcji powstańczej oddziałów AK się nie przyłączył. Natomiast kilku żołnierzy jego plutonu tak postąpiło. Wstąpili oni jako ochotnicy do formujących się tam pododdziałów zgrupowania AK „Chrobry II”. Podporucznik Więckowski natomiast zorganizował w jednej z zajmowanych przez AL kamienic wytwórnię butelek zapalających do zwalczania czołgów. Dostarczano je także do oddziałów AK.

Już w nocy z 1 na 2 sierpnia porucznik Kosiakiewicz z grupą żołnierzy AL uczestniczył w budowie barykad na Nowogrodzkiej, Brackiej i Kruczej. Zetknął się tam ze znanym sobie porucznikiem Osą – inżynierem Oskarem Seyfertem z PAL. Okazało się, że w pobliżu, przy ulicy Hożej 27-a działa już dowództwo brygady PAL im. Stanisława Dubois, z którym postanowiono się skontaktować. Zastano tam dowódcę tej brygady majora Ketlinga – Cezarego Szemleja, jego zastępcę majora Stanisława – Stefana Zygmunta Kurowskiego, delegata CKL kapitana Sewera – Feliksa Wieseberga, a także kilkunastu dalszych żołnierzy PAL. Zarówno wymienieni oficerowie, jak i pozostali żołnierze byli członkami Polskiej Ludowej Akcji Niepodległościowej (PLAN), współpracującej już z KRN i AL, a także członkami PPS-lewicy.

Porucznik Kosiakiewicz znał niektórych z obecnych. Ucieszył się zwłaszcza ze spotkania z majorem Kurowskim, o którym wiedział, że jest komunistą i oficerem Sztabu Głównego AL (Kurowski był tam zastępcą szefa Oddziału VI Bezpieczeństwa i Kontrwywiadu, o czym – rzecz jasna – w CKL i PAL nie wiadano). Przedwojennym komunistą był również podporucznik Leszek – Lech Rose, należący w czasie okupacji do PPS-lewicy. Pełnił on w sztabie brygady PAL funkcję oficera organizacyjnego.

Po wymianie poglądów postanowiono, że zostanie utworzony wspólny oddział AL-PAL pod dowództwem porucznika Seyferta, którego zastępcą będzie porucznik Kosiakiewicz. Obaj dowódcy tego oddziału, a także major Kurowski i kapitan Wiesenberg jako przedstawiciele komendy PAL, mieli nawiązać kontakt z dowództwem AK i uzgodnić z nim zasady współdziałania. Stało się to 2 sierpnia. Wymienieni oficerowie AL i PAL zgłosili się do rotmistrza Litwina – Władysława Abramowicza, komendanta 2 śródmiejskiego Rejonu AK, który miał swą kwaterę przy ulicy Kruczej 7.

Rotmistrz Abramowicz zgodził się aby oddział AL-PAL podlegał mu pod względem taktycznym. Miał on wzmocnić obsadę barykad zamykających wyloty ulic Brackiej i Żurawiej na plac Trzech Krzyży, współdziałając tam z oddziałem KB majora Sokoła – Władysława Olszowskiego. Głównym zadaniem miało być niedopuszczenie do przenikania czołgów nieprzyjaciela ulicą Nowy Świat na plac Trzech Krzyży. Komendant 2 Rejonu AK nie dysponował żadną rezerwą uzbrojenia i w tym zakresie należało liczyć tylko na siebie.

Przy omawianiu tej kwestii major Abramowicz zauważył, że na Powiśle Czerniakowskim w fabryce opakowań blaszanych przy ulicy Przemysłowej ujawniła się grupa żołnierzy AL i PAL z którą należałoby nawiązać kontakt i podporządkować dowództwu w Śródmieściu. Major Kurowski zapewnił, że tak uczyni, kierując tam oficera swego sztabu. Później już we własnym gronie ustalono, że i tam zostanie utworzony wspólny oddział AL-PAL, którego dowódcą mianowano podporucznika Rosego. Dotarł on na Powiśle Czerniakowskie 4 sierpnia. Z ujawnionych już grup żołnierzy AL i PAL, a także z ochotników i grupy żołnierzy AK, powstała tam wówczas kompania AL-PAL „Błaszanka” (od popularnej nazwy fabryki przy ulicy Przemysłowej 19/21).

Jeszcze na spotkaniu w Komendzie Rejonu 2 AK, kiedy kapitan Wiesenberga poinformował, że komenda PAL zamierza za pośrednictwem plakatów rozpocząć werbunek do własnych szeregów, rotmistrz Abramowicz pod groźbą aresztu zabronił tego. Doszło do ostrej wymiany zdań. Spór załagodził porucznik Kosiakiewicz stwierdzając, że napływ ochotników do wszystkich oddziałów powstańczych, zarówno AK jak i AL czy PAL jest tak duży, że rozwieszanie plakatów nie będzie potrzebne.

2 sierpnia po południu oddział AL-PAL porucznika Osy – Oskara Seyfertha (od pseudonimu dowódcy był nazywany później kompanią AL-PAL „Osa”) zajął wyznaczone pozycje. Na placu Trzech Krzyży bezkarnie buszowały czołgi niemieckie, ostrzeliwując ogniem swych dział pozycje polskie. Do ich zwalczania powstańcy mieli tylko butelki z benzyną, ale ich użycie tu było bardzo utrudnione. Tego dnia porucznik Bradl – Kazimierz Leski, oficer Komendy Głównej AK z grupą ochotników umocnił się w „Domu pod gigantami” w Alejach Ujazdowskich 36 i zaczął oczyszczać południową stronę placu Trzech Krzyży z Niemców. W nocy z 2 na 3 sierpnia oddział AL-PAL rozpoczął przy pomocy ludności cywilnej budowę barykady zamykającej ulicę Nowy Świat u jej zbiegu z ulicą Książęcą, a oddział AK porucznika Leskiego barykadę przegradzającą Aleje Ujazdowskie na wysokości ulicy Wilczej. Rankiem 3 sierpnia dostęp do placu Trzech Krzyży dla czołgów niemieckich był już zamknięty. Oddział AL-PAL obsadził także cały narożnik Nowego Świata i Książęcej, z rozległym budynkiem Szkoły Miejskiej na zapleczu. Przeciwną stronę ulicy Nowy Świat (budynek Nr 3 i 5) obsadzili żołnierze KB z oddziału majora Olszowskiego.

4 sierpnia porucznik Leski zaatakował Niemców w budynku gimnazjum im. Królowej Jadwigi i zmusił ich do wycofania się do gmachu YMCA (chrześcijańskie stowarzyszenie młodzieży męskiej) przy ulicy Konopnickiej. Wkrótce zrobiła to samo załoga nieprzyjaciela obsadzająca dom u zbiegu z ulicą Prusa, w którym mieściło się kino „Apollo” (przed wojną kino „Napoleon”). W ten sposób cały plac Trzech Krzyży znalazł się w rękach polskich. Doceniając ten fakt rotmistrz Abramowicz skierował tam dwie kompanie WSOP pod dowództwem kapitana Kryski – Zygmunta Netzera. Obsadziły one wyloty ulic Mokotowskiej, Hożej, Wspólnej i Żurawiej na plac Trzech Krzyży. Tego dnia, poszukujący przydziału bojowego dla siebie i swoich współpracowników podpułkownik Sławbor – Jan Szczurek-Cergowski, szef Wydziału Artylerii Sztabu KG AK, rozpoczął w rejonie Alei Ujazdowskich i ulicy Wiejskiej formowanie

własnego zgrupowania. W jego składzie znalazł się oddział porucznika Leskiego, który został dowódcą kompanii zgrupowania AK „Sławbor”.

W pierwszych dniach sierpnia oddział AL-PAL rozrósł się do stanu kompanii. Składała się ona z plutonu AL i plutonu PAL. Liczyła około 70 żołnierzy, uzbrojonych jednak głównie w granaty i butelki zapalające. Broni palnej było bardzo mało, kilka pistoletów zwykłych i karabinów, dwa pistolety maszynowe i jeden ręczny karabin maszynowy. Plutonem AL dowodził podporucznik Kazik – Stanisław Barszczewski, a plutonem PAL podporucznik Danek – Roman Barewski.

4 i 5 sierpnia żołnierze AL i PAL brali udział w odparciu ataku czterech czołgów nieprzyjaciela, które z Alei 3 Maja starały się Nowym Światem wdrzeć na plac Trzech Krzyży, forsując nowo wzniesioną barykadę przy ulicy Książęcej. Obrzucone butelkami z benzyną, zmuszone zostały do wycofania się. Jeden z nich na wysokości domu Nr 8 został porzucony przez załogę, ale nie wybuchł. Zanim Niemcy po godzinie powrócili i wzięli go na hol, powstańcy wynieśli całe pozostawione w nim oporządzenie i wymontowali ciężki karabin maszynowy, który wydatnie wzmocnił siłę ognia oddziału. Odtąd czołgi niemieckie już do końca sierpnia nie zapuszczały się w ulicę Nowy Świat.

Pozycja obsadzona przez kompanię AL-PAL poruczników Seyferta i Kosiakiewicza osłaniała od północy zarówno plac Trzech Krzyży, jak i ulicę Książęcą, zapewniającą łączność Śródmieścia Południowego z Czerniakowem Górnym. Przeciwną stronę tej ulicy trzymały pododdziały kapitana Netzera. Niemcy mieli jednak jeszcze w swych rękach gmach szpitala Św. Łazarza na skarpie, który stanowił poważne zagrożenie wschodniego odcinka ulicy Książęcej. Co prawda, obsadzała go niewielka tylko załoga, ale jej karabiny maszynowe miały możliwość skutecznego ostrzeliwania stanowisk polskich na Książęcej i w całym rejonie placu Trzech Krzyży.

Oddział AL-PAL obsadzał domy Nr 2, 4, 6 i 8 przy Nowym Świecie, z wysuniętymi placówkami w kierunku Alei 3 Maja w ruinach domów Nr 10 i 12. Wzdłuż tej Alei, od gmachu BGK do Muzeum Narodowego, gdzie stacjonowały silne załogi niemieckie, biegł dość głęboki rów komunikacyjny. Trzymano także domy Nr 2, 4 i 6 przy ulicy Książęcej. Bazę oddziału stanowił jednak rozległy gmach Szkoły Miejskiej na zapleczu, z przejściami komunikacyjnymi do domów Nr 6 przy Nowym Świecie i Książęcej, a także w kierunku szpitala Św. Łazarza. Z górnych pięter Szkoły skutecznie ostrzeliwano stacjonujących tam Niemców. Zwalczano też ich patrole penetrujące w dzień zadrzewione tereny skarpy wokół szpitala. Nocą dokonywano tu wypadów, likwidując mniejsze placówki i stanowiska ogniowe Niemców, zdobywając broń i amunicję.

7 sierpnia Śródmieście Południowe zostało przekształcone w samodzielny Podobwód. Jego dowódcą został oficer sztabu Komendy Obszaru Warszawskiego AK major Mechanik – Stanisław Łętowski, który założył swą kwaterę dowodzenia w domu przy ulicy Mokotowskiej 51. Utworzono też północno-wschodni pododcinek obrony, ciągnący się od Alei Jerozolimskich i Alei 3 Maja do ulic Wiejska – Moniuszki – Aleje Ujazdowskie – Wilcza. Jego

dowódcą mianowano podpułkownika Szczurka-Cergowskiego. Podległe mu dotąd zgrupowanie przekształcone zostało w batalion, dowodzony przez majora Miłosza – Stefana Jastrzębskiego. Podpułkownik Bogumił – Władysław Garlicki został zastępcą dowódcy północno-wschodniego pododdziału. Obsadzały go: batalion AK „Bełt”, batalion KB „Sokół”, kompania AL-PAL „Osa”, batalion AK „Miłosz”. Kapitan Netzer został mianowany dowódcą Czerniakowa Górnego i odszedł tam ze swymi oddziałami. On także został podporządkowany podpułkownikowi Szczurkowi-Cergowskiemu.

Południową stronę ulicy Książęcej i plac Trzech Krzyży otrzymała do obrony kompania kapitana Redy – Stefana Miszczaka z batalionu AK „Miłosz”. 11 sierpnia, we współdziałaniu z kompanią AL-PAL uderzyła ona na szpital Św. Łazarza i po krótkiej walce zajęła go. Nie chcąc drażnić Niemców i licząc na to, że nie zajmą go oni ponownie, wieczorem tego dnia szpital opuszczono. Ale Niemcy nocą z 11 na 12 sierpnia znów go obsadzili. Ponowiono więc natarcie, zmuszając nieprzyjaciela do wycofania się. Gmach szpitala, który Niemcy odchodząc podpalili, ugaszono i obsadzono jednym plutonem kompanii AL-PAL. Natomiast kapitan Miszczak obsadził swymi placówkami tereny skarpy wokół szpitala. Co pewien czas, nieprzyjaciel z Muzeum Narodowego próbował odzyskać szpital, ale te jego natarcia wykonywane małymi siłami, nie miały powodzenia. Stan taki utrzymał się do końca sierpnia.

*

W tej części miasta znalazło się kilku dalszych oficerów AL, a także działaczy PPR, RPPS i ZWM, którzy początkowo mieli trudności z nawiązaniem wzajemnych kontaktów. 1 i 2 sierpnia dotarli tu ze Starego Miasta m.in. Jerzy Morawski, Helena Jaworska, Leontyna Strusińska i już nie mogli tam powrócić. Z oficerów sztabu AL byli tu porucznicy Szczesny Dobrowolski, Józef Komorowski, Czesław Strzelecki, Jerzy Suchanek, Michał Szyszko, Jan Wolański. W południowym Śródmieściu znalazł się także podporucznik Stach Kolejarz – Stanisław Koluszko, sekretarz Komitetu Dzielnicowego PPR Powiśle. Przed powstaniem zajmował się m.in. organizowaniem pomocy dla ukrywających się Żydów – żołnierzy ŻOB. Opiekował się zwłaszcza tymi z nich, którzy walczyli w oddziałach partyzanckich AL w lasach wyszkowskich.

Lekarze porucznicy Wolański i Suchanek organizowali służbę sanitarną AL. 2 sierpnia, w mieszkaniu medyczki Aliny Kugler przy ulicy Marszałkowskiej 58 uruchomiono punkt sanitarno-opatrunkowy AL, który działał przez kilka dni, aż do wyczerpania się zapasu leków i materiałów opatrunkowych. Później przejęła go służba sanitarna AK. W licznych szpitalach i punktach opatrunkowych Śródmieścia pracowali lekarze i medycy związani z Sanitariatem Sztabu Głównego AL. Byli to: Adam Drozdowicz, Maksymilian Hirs, Jerzy Jakubowski, Irena Kanabus, Stefan Kurpiński, Leon Plocker, Piotr Radło, Agnieszka Suchankowa, Józef Żyglewicz (faktycznie Józef Oppenheim), było też sporo pielęgniarek i sanitariuszek.

Około 10 sierpnia, w domu przy ulicy Hożej 24 odbyła się narada grupy wymienionych oficerów AL. Wzięli w niej udział także porucznik

Kosiakiewicz i sierżant Stefaniuk. Doszło tam do istotnej różnicy zdań. Otóż porucznicy Dobrowolski i Szyszko uważali, że sformowany przez Kosiakiewicza pluton AL nie powinien współdziałać z PAL, której dowództwo zajmuje wobec KRIN i PKWN dwuznaczne stanowisko. Byli za tym, żeby tak jak na Woli i Starym Mieście również w Śródmieściu, oddziały AL wystąpiły jako samodzielna organizacja i nawiązały bezpośrednią współpracę z dowództwem AK. Porucznik Kosiakiewicz nie podzielił tego stanowiska. Powiedział, że sformowana z jego udziałem kompania AL-PAL „Osa” stanowi zwartą jednostkę, która ma już spore osiągnięcia w walkach z Niemcami. Dowództwo AK przydzieliło jej ważną pozycję do obrony i docenia jej wartość bojową. On, jako dowódca Podokręgu Śródmiejskiego AL nie pozwoli na podważanie tego dorobku. Uważa, że nic nie stoi na przeszkodzie temu, aby porucznik Dobrowolski sformował kolejny oddział AL w Śródmieściu i zgłosił się z nim do dowództwa AK. Jest nawet gotów dać temu oddziałowi trochę broni, zdobytej przez już walczących żołnierzy AL.

Postanowiono więc, że zostanie zorganizowany drugi oddział Armii Ludowej, na razie w postaci drużyny, a porucznik Kosiakiewicz uzgodni z dowództwem AK zasady jego współdziałania. Dowódcą tego oddziału będzie porucznik Dobrowolski. Łączniczki AL zostaną wysłane do północnej części Śródmieścia w celu odszukania tam i skontaktowania z dowództwem AL ewentualnych oddziałów własnych i pojedynczych żołnierzy. Podporucznik Koluszko uda się na teren Czerniakowa Górnego, odszuka tam dowódcę Podokręgu AL Powiśle podporucznika Rebusa – Zbigniewa Mierzwińskiego i ustali co się tam dzieje. Zorganizuje też systematyczną łączność z obu częściami Powiśla. Uzgodniono następujący skład śródmiejskiego dowództwa i sztabu AL: dowódca Podokręgu Śródmieście porucznik Stanisław – Stanisław Kosiakiewicz, zastępca liniowy porucznik Szczesny – Szczesny Dobrowolski-Zamieński, zastępca polityczny – sekretarz Komitetu Dzielnicowego PPR sierżant Paweł – Stanisław Stefaniuk, szef sztabu porucznik Dąbek – Michał Szyszko, kwatermistrz porucznik Jacek – Jan Wolański, oficer organizacyjny podporucznik Józek – Józef Komorowski, oficer operacyjny porucznik Marian – Czesław Strzelecki, oficer sanitarny porucznik Milan – Jerzy Suchanek, oficer propagandowy podporucznik Krystyna – Leontyna Strusińska. Kwaterę sztabu AL założono przy ulicy Hożej 24. Przez całą dobę miały tam być pełnione dyżury. Przystąpiono do zorganizowania służb: zaopatrzeniowej, sanitarnej i propagandowej.

Sformowany w ciągu kilku dni drugi oddział AL liczył około 15 żołnierzy. Był uzbrojony jednak tylko w trzy pistolety zwykłe i parę granatów. Porucznicy Kosiakiewicz i Dobrowolski zgłosili się do komendanta Podobwołu AK Śródmieście Południowe majora Łętowskiego i oświadczyli, że dowództwo AL pragnie nawiązać współdziałanie bojowe z dowództwem AK. Nie dysponuje jednak odpowiednim uzbrojeniem i oprócz już biorącego udział w walkach plutonu wchodzącego w skład kompanii AL-PAL „Osa” zdołało wystawić drugi niewielki oddział, który chciałoby teraz skierować do walki na odcinku utrzymanym przez oddziały AK. Major Łętowski wyraził zgodę. Powiedział, że najistotniejsza jest wspólna walka z Niemcami, zaś to, że oddział AL nie jest duży

i nie dysponuje wystarczającym uzbrojeniem, jest mniej ważne. Żołnierze AK również nie posiadają broni w nadmiarze, a tę, którą mają, zdobyli na wrogu. Żołnierze AL jeśli będą dzielnie walczyli, w co wierzy, też ją zdobędą.

Drużyna AL porucznika Dobrowolskiego została skierowana na pododcinek północno-wschodni dowodzony przez podpułkownika Szczurka-Cergowskiego. Widocznie dowództwo AK chciało mieć oba oddziały AL i oddział PAL skupione na jednym odcinku. Z jakichś względów przyjęciu drużyny AL w skład kompanii AK porucznika Leskiego nadano dość uroczystą oprawę. Żołnierzy AL ustawionych przed frontem całej tej kompanii powitał zastępca dowódcy pododcinka podpułkownik Garlicki. Wyraził zadowolenie z faktu, że żołnierze AK i AL będą walczyć razem ze wspólnym wrogiem i życzył im sukcesów w tej walce. Uroczystość ta miała miejsce 17 sierpnia na tyłach ulicy Wiejskiej i była bez precedensu w całym powstaniu. Drużyna AL weszła w skład 1 plutonu AK porucznika Bończy – Mieczysława Gawdzika, zajmując kwatery przy ulicy Wiejskiej 18. Pluton trzymał południową stronę ulicy Konopnickiej, zwalczając Niemców obsadzających gmach YMCA i wille przy ulicy Frascati. Stosunki wzajemne pomiędzy porucznikami Dobrowolskim i Gawdzikiem oraz żołnierzami AL i AK w tym plutonie były przez cały czas bardzo dobre.

Zaraz po wspomnianej naradzie udały się do Śródmieścia Północnego dwie łączniczki: Ewa – Janina Balcerzak i Czarna Zośka – Zofia Szyszko. Ta ostatnia dotarła do znanego sobie lokalu przy ulicy Oboźnej 1, gdzie zastała porucznika Szelubskiego i sekretarza KC RPPS Feliksa Baranowskiego. Skontaktowała ich wkrótce z innymi działaczami RPPS Władysławem Jagiełłą, Henrykiem Świątkowskim i Aleksandrem Żarukiem-Michalskim, którzy przebywali w lokalu przy ulicy Chmielnej 7. Tam w połowie sierpnia doszło do spotkania tej grupy działaczy RPPS z Michałem Szyszką i Leontyną Strusińską.

Janina Balcerzak natomiast dotarła do podporucznika Więckowskiego na ulicy Złotej 21, a za jego pośrednictwem także do innych żołnierzy AL, również tych walczących w obu batalionach zgrupowania AK „Chrobry II”. Rozmawiała m.in. z podporucznikiem Zbyszkim – Jerzym Duraczem, starszym sierżantem Robertem – Romanem Muchinem oraz z sierżantem Maksem – Jerzym Żeglińskim. Wszystkim przekazała wiadomość, że sztab AL mieści się w Śródmieściu Południowym przy ulicy Hożej 24 i że powinni się z nim skontaktować. Oni z kolei prosili aby poinformowała sztab AL, że dowództwo zgrupowania AK do którego trafili składa się w znacznej części z oficerów NSZ, w związku z czym po ujawnieniu się będą musieli wraz ze swymi żołnierzami jednostkę tę opuścić.

Wkrótce potem, Duracz, Muchin i Żegliński zgłosili się w sztabie AL. Rozmawiali z porucznikiem Szyszką. Ustalono, że pierwszy z nich pozostanie z żoną Anną w zgrupowaniu AK „Chrobry II”, nie ujawniając się jako oficer AL. Natomiast Muchin i Żegliński, którzy byli dowódcami drużyn gdzie większość stanowili także żołnierze AL bądź ochotnicy, otrzymali zgodę na ujawnienie się. Jego termin jednak miał być przez dowództwo AL ustalony później. Na razie wszystko miało pozostać po staremu. W sztabie AL przeważał bowiem pogląd, że sprawę tę należy uzgodnić z dowództwem AK na wyższym szczeblu.

*

Na Czerniakowie Górnym 1 sierpnia, natarcie skoncentrowanych tu oddziałów AK na obsadzone przez Niemców obiekty nie powiodło się. Silne załogi nieprzyjaciela utrzymały się zarówno na skarpie wiślanej (Sejm, gmach YMCA, szpital Św. Łazarza i Muzeum Narodowe), jak i u jej podnóża (Stacja Pomp Rzecznych przy ulicy Czerniakowskiej 124, gimnazjum i liceum im. Stefana Batorego przy Myśliwieckiej 6, Szkoła Handlowa przy Górniośląskiej 31, Wyższa Szkoła Dziennikarska przy Rozbrat 44a oraz szereg pomniejszych obiektów). Następstwem tego była prawie całkowita izolacja Czerniakowa Górnego od pozostałej części Śródmieścia, z którą zachował on łączność tylko na wąskim odcinku ulicy Książęcej. Połączenie to znajdowało się jednak pod ustawicznym ogniem nieprzyjaciela z trzymanych przez niego pozycji, zwłaszcza zaś z gmachów YMCA i szpitala Św. Łazarza na skarpie, ze Szkoły Dziennikarskiej przy Rozbrat oraz z wiaduktu mostu Poniatowskiego.

Nocą z 1 na 2 sierpnia odeszły w kierunku Sielc i Sadyby pododdziały 1 pułku szwoleżerów AK należące do obwodu mokotowskiego. Na Solcu pozostały: śródmiejskie V zgrupowanie AK dowodzone przez porucznika Siekierę – Romana Rożałowskiego, dwie kompanie ze zgrupowania WSOP kapitana Netzera oraz kilka mniejszych oddziałów AK, AL, PAL, Miecza i Pługa. Grupa żołnierzy z tej ostatniej organizacji pod dowództwem samozwańczego kapitana Sępa – Izzydora Sosnowskiego usiłowała przejąć władzę. Poczynając sobie w sposób awanturniczy rozpanoszyła się w terenie, dopuszczając się samosądów i grabieży. Porucznik Rożałowski, inwalida wojenny z kampanii 1939 roku, nie potrafił zaradzić tej samowoli, która trwała tu przez kilka dni.

Doceniając całą złożoność sytuacji jaka wytworzyła się wówczas na Czerniakowie Górnym, dowództwo Podobwodu AK mianowało jego dowódcą kapitana Kryskę – Zygmunta Netzera. Miał on dokonać reorganizacji znajdujących się tam oddziałów, przywrócić dyscyplinę i porządek, zapewnić bezpieczeństwo mieszkańcom i umocnić się na zdobytym terenie. Zabierając resztę pododdziałów swego zgrupowania, nocą z 7 na 8 sierpnia przeszedł on z rejonu placu Trzech Krzyży na ulicę Okrąg 2, gdzie założył swą kwaterę dowodzenia. W następnych dniach skierowano tam ze Śródmieścia wielu dalszych oficerów, podoficerów i wyspecjalizowane grupy żołnierzy, przy pomocy których do końca sierpnia kapitan Netzer zorganizował silne zgrupowanie AK „Kryska”, złożone z dwóch liniowych batalionów, niezbędnych oddziałów specjalnych i służb. Liczyło ono łącznie ponad 1000 żołnierzy. Dowódcami batalionów byli: porucznik Tum – Teofil Budzanowski i kapitan Tur – Zbigniew Specylak-Skrzypecki. Zastępcą kapitana Netzera został porucznik Rożałowski, a po jego ciężkim zranieniu, 11 sierpnia porucznik Budzanowski. Każdy z batalionów składał się z czterech kompanii. Jednak stan uzbrojenia oddziałów liniowych był bardzo słaby.

Dążąc do poprawy położenia, kapitan Netzer podjął ograniczone działania zaczepne i do połowy sierpnia wyparł słabsze załogi niemieckie z terenów Portu Czerniakowskiego, ze Szkoły Dziennikarskiej przy ulicy Rozbrat 44a, z rzeźni miejskiej na Solcu oraz z budynków poczty, banku PKO i dyrekcji

gazowni miejskiej przy ulicy Ludnej. W rezultacie, powstańczy rejon Czerniakowa Górnego (Powiśle Czerniakowskiego) przylegał na wschodzie do Wisły, której wybrzeże znalazło się w rękach polskich na odcinku od ulicy Wioślarskiej prawie po Kanał Piaseczyński. Na południu front biegł ulicami Czerniakowską i Łazienkowską, na zachodzie wzdłuż ulicy Rozbrat, na północy przez tereny gazowni miejskiej i rzeźnię na Solcu do Wisły na wysokości ulicy Wioślarskiej. Pododdziały batalionu „Tur” broniły południowego i zachodniego odcinków frontu, batalionu „Tum” zaś odcinka północnego i całego wybrzeża Wisły wraz z rozległymi terenami Portu Czerniakowskiego. U zbiegu ulic Czerniakowskiej, Ludnej, Książęcej i Rozbrat obsadzono nowoczesny gmach szpitala ZUS. Pod ulicami Czerniakowską i Rozbrat zbudowano tu przejścia podziemne wyprowadzające na tyły nieparzystej strony ulicy Książęcej. Podwórkami i głębokim rowem komunikacyjnym można było dojść tędy do Instytutu Głuchoniemych przy placu Trzech Krzyży. Przejście to stanowiło jedyne połączenie Czerniakowa Górnego ze Śródmieściem.

Dowódcę Podokręgu VI AL Powiśle podporucznika Rebusa – Zbigniewa Mierzwińskiego wybuch powstania zastał na terenie Portu Czerniakowskiego. Pracujący tu żołnierze AL, głównie robotnicy, byli zorganizowani w drużynę dowodzoną przez plutonowego Dzika – Józefa Dzikowskiego. Choć oddział ten był słabo uzbrojony, już 1 sierpnia przyłączył się do walk żołnierzy AK z Niemcami, na razie nie ujawniając swojej przynależności do AL. Mierzwiński był na Powiślu dopiero od kilku dni (poprzednio dowodził żoliborską dzielnicą AL) i nie znał dobrze miejscowych stosunków. Zaakceptował więc stanowisko swych podkomendnych, którzy uważali, że do wyjaśnienia się sytuacji Armia Ludowa nie powinna występować jawnie jako organizacja, ale jej żołnierze mogą wstępować ochotniczo do oddziałów AK.

1 i 2 sierpnia na Czerniakowie Górnym powstały jeszcze dwa inne oddziały, złożone z miejscowych robotników, w których znaleźli się żołnierze AL. Jeden z nich zorganizował w rejonie ulicy Solec wywodzący się z Milicji Ludowej RPPS podporucznik Leśnik – Marian Lisowski. Drugi powstał z inicjatywy podoficerów AL braci Henryka i Kazimierza Rosińskich na terenie Fabryki Opakowań Błaszanych „Tłocznia” (zwanej powszechnie „Błaszanką”) przy ulicy Przemysłowej 19/21. W składzie tego ostatniego oddziału, obok żołnierzy AL znaleźli się również żołnierze PAL i AK, a także ochotnicy nienależący dotąd do żadnych organizacji. Dowódcą tego oddziału został podporucznik Leszek -Lech Rose, a jego zastępcą podporucznik Sas – Stefan Jaworski. Obaj byli oficerami PAL. W fabryce tej powstał również szpital powstańczy. Oddział podporucznika Rosego przyjął później nazwę kompanii AL-PAL „Błaszanka”, a szpital – Szpitala Polowego Nr 1 „Błaszanka”.

12 sierpnia przeszedł ze Śródmieścia Południowego na Czerniaków Górny sekretarz Komitetu Dzielnicowego PPR Powiśle Stach Kolejjarz – Stanisław Koluszko. Miejscowe dowództwo AL odnalazł w domu przy ulicy Zagórnej 8. Za jego pośrednictwem jeszcze tego dnia dotarł do dowódców oddziałów AL walczących na terenie Portu Czerniakowskiego i w rejonie ulicy Przemysłowej. Nawiązał też kontakty z ukrywającymi się w tej części miasta żołnierzami

ŻOB, którymi z ramienia dowództwa AL się opiekował. Związany z Sanitariatem Sztabu Głównego AL lekarz Józef Przyżydzki (faktycznie Józef Klingier) był już czynny w Szpitalu Polowym Nr 1 „Błaszanka”. Koluszko odnalazł również ukrywającego się na Powiślu uczestnika powstania w getcie warszawskim podporucznika Włodka – Wolfa Rozowskiego. Przyprowadził go na ulicę Zagórną 8 i skontaktował z podporucznikiem Mierzwińskim. Obaj mieli się zająć scaleniem oddziałów AL w ramach większego zgrupowania. Miejscowi dowódcy i działacze uważali jednak, że jest na to jeszcze za wcześnie. W dowództwie AK sytuacja była bowiem wciąż nieustabilizowana, a w oddziałach podległych temu dowództwu trwały ciągłe reorganizacje i zmiany. Ustaliwszy zasady utrzymywania wzajemnej łączności, Koluszko powrócił do Śródmieścia.

*

W połowie sierpnia dowództwo AL na Starym Mieście otrzymało informację o sytuacji Armii Ludowej w Śródmieściu. Po zapoznaniu się z nią postanowiono wysłać tam grupę dowódców i działaczy, aby zebrali rozproszone oddziały i pojedynczych żołnierzy i utworzyli z nich śródmiejskie zgrupowanie AL. Dowódcą tego zgrupowania mianowano majora Sęka – Józefa Meleckiego, a jego zastępcą politycznym kapitana Krajewskiego – Aleksandra Kowalskiego. Zastępcą liniowym dowódcy AL w Śródmieściu i jednocześnie szefem sztabu został kapitan Roman – Ryszard Strzelecki. Do Śródmieścia skierowano też Władysława Bieńkowskiego, Andrzeja Webera i Tadeusza Gąsiorowskiego, którzy mieli zorganizować tam wydawanie pism AL i PPR oraz Irenę Ciesielską i Zbigniewa Paszkowskiego. Ciesielska była już przed kilku dniami w Śródmieściu i miała tu ustalone kontakty organizacyjne, Paszkowski zaś zgłosił się na ochotnika. Wiedział, że w Śródmieściu przebywa jego ciężko ranna żona Irena, chciał więc ją odszukać i zapewnić odpowiednią pomoc. Przejście całej tej grupy ze Starówki do Śródmieścia kanałami odbyło się w dniach 16 i 18 sierpnia.

Skierowanie do Śródmieścia odpowiedniej rangi dowódców AL i działaczy KRN było spowodowane także tym, że znajdowała się tu Komenda Okręgu Warszawskiego AK, z którą należało nawiązać oficjalne kontakty. Teraz, kiedy po komunikacie Agencji TASS z 12 sierpnia było już oczywiste, że powstanie w Warszawie zostało wywołane bez uzgodnień z dowództwem Armii Czerwonej, należało się zorientować jaka jest jego aktualna sytuacja. Trzeba też było wyjaśnić sprawę kapitana Konstantego Kaługina, który przebywał w sztabie dowódcy powstania pułkownika Montera – Antoniego Chruściela i był przez niego uważany za przedstawiciela dowództwa Armii Czerwonej w Warszawie. Było to nieporozumienie lub celowa mistyfikacja ze strony dowództwa AK. Kaługin był bowiem tylko jednym z wielu zwiadowców radzieckich, działających na tyłach frontu niemieckiego. Od stycznia 1944 roku pozostawał w kontaktach z wywiadem Armii Ludowej.

O całej tej sprawie dowiedziano się zresztą od samego Kaługina, który w dniach od 14 do 16 sierpnia przebywał na Starówce, gdzie zjawił się w sztabie AL. Początkowo nie chciał uwierzyć w to, że dowództwo AK wyznaczyło

mu taką właśnie rolę do spełnienia. Ale już po powrocie do Śródmieścia miał się przekonać, że tak właśnie było. Zgłoszenie się Kaługina w sztabie AL na Starówce zmusiło bowiem dowództwo AK do wycofania się ze współpracy z nim. 16 sierpnia generał Bór – Tadeusz Komorowski przesłał do Śródmieścia szczegółowe dyspozycje w tej sprawie. Zgodnie z nimi, następnego dnia Kaługinowi doręczono pismo, w którym pułkownik Chruściel komunikował, iż przestaje go uważać za oficjalnego przedstawiciela Armii Czerwonej przy dowództwie AK i w związku z tym ogranicza jego swobodę poruszania się. Odtąd Kaługin, pozostając w sztabie komendanta Okręgu musiał każdorazowo prosić o jego zgodę na opuszczenie kwatery i mógł się poruszać wyłącznie w asyście przydzielonego mu oficera AK. Jednocześnie kontrwywiad AK otrzymał polecenie ścisłej inwigilacji Kaługina i utrudnienia mu możliwości komunikowania się z dowództwem AL.

Na pismo to Kaługin odpowiedział jeszcze tego dnia (17 sierpnia) własnym pismem. Stwierdził w nim wyraźnie, że nigdy nie uważał się za oficjalnego przedstawiciela Armii Czerwonej, nie miał bowiem w tym zakresie żadnych pełnomocnictw, ani od rządu ZSRR, ani też od radzieckiego dowództwa. Przypomniał, że zgodnie z tym co mówił dotychczas, jest tylko oficerem radzieckiego wywiadu, zbierającym dane o nieprzyjacielu na zapleczu frontu i prosił o nieczynienie mu w tym przeszkód. Pismo to dowództwo AK przyjęło do wiadomości. Chcąc jednak zachować twarz, zwróciło się do rządu polskiego w Londynie z propozycją aby ten „zażądał z Moskwy wyjaśnienia misji Kaługina w Polsce”. Ale tam uznano, że nie ma podstaw do takiej interwencji i że może ona zaszkodzić staraniom o pomoc radziecką dla powstania.

Już 15 sierpnia generał Komorowski uprzedził pułkownika Chruściela, że ze Starówki do Śródmieścia udaje się kanałami „delegacja AL”, która – jak sądził – będzie starała się go nakłonić, aby wspólnie z nią wystosował depeszę do dowództwa Armii Czerwonej o rychłą pomoc dla powstania. Generał polecał, aby komendant Okręgu uchylił się od rozpatrzenia tej kwestii, gdyż nie leży ona w jego kompetencji. Miał traktować delegatów AL jak przedstawicieli partii politycznej, a nie organizacji wojskowej i skierować ich na rozmowy do okręgowego delegata rządu. Ale komendant główny AK mylił się. Do Śródmieścia udawała się bowiem nie „delegacja” dowództwa AL, ale jego istotna część. Chodziło przy tym nie o załatwienie jakiejś doraźnej sprawy, choćby nawet tak istotnej jak pomoc radziecka dla powstania, ale o stałą obecność tu i współpracę pomiędzy dowództwami AL i AK.

Pierwsza grupa oficerów AL ze Starówki zjawiła się w Śródmieściu 16 sierpnia, w godzinach popołudniowych. Byli w tej grupie major Małecki, kapitan Strzelecki, porucznicy Paszkowski, Weber i Ciesielska, a także starszy sierżant Gąsiorowski oraz dwóch dalszych podoficerów, którzy podlegali Paszkowskiemu (ich nazwisk nie udało się ustalić). Dwaj ostatni przynieśli z sobą trochę broni i być może powrócili na Stare Miasto. Cała ta grupa ulokowała się w domu przy ulicy Mariańskiej Nr 2, gdzie przystąpiono do zredagowania pierwszego numeru śródmiejskiego wydania „Armii Ludowej”. Był to Nr 16 (zachowano ciągłość numeracji z wydań poprzednich: konspiracyjnego i staromiejskiego) z datą 18 sierpnia. Matrycę i winietę tytułu pisma przyniesiono ze

Starego Miasta. 17 sierpnia na konspiracyjnej drukarence „Głosu Warszawy” ten numer „Armii Ludowej” został przez Gąsiorowskiego złożony i wydrukowany. Natychmiast też przystąpiono do jego rozpowszechnienia. W tym i w następnych numerach pisma zamieszczono komunikat, informujący o miejscu zakwaterowania się dowództwa AL i wzywający żołnierzy Armii Ludowej w Śródmieściu aby zgłaszali się do jego dyspozycji. Pismo „Armia Ludowa” ukazywało się codziennie, w nakładzie początkowo 1000 egzemplarzy, a od 25 sierpnia 5000 egzemplarzy.

17 sierpnia Małecki i Strzelecki udali się do gmachu PKO przy ulicy Jasnej 9, gdzie kwaterował pułkownik Chruściel. Chcieli umówić się z nim na rozmowę. Dowiedziawszy się o tym, komendant Okręgu Warszawskiego AK zaprosił ich do siebie. Małecki przedstawił się jako dowódca AL w Śródmieściu major Sęk, a Strzelecki jako jego zastępca i szef sztabu kapitan Roman. Oświadczyli, że pragną mu przedstawić położenie Armii Ludowej w Śródmieściu, omówić warunki i zasady współpracy i zapoznać się z jego oceną sytuacji powstania. Pułkownik Chruściel zaproponował aby spotkanie odbyło się 22 sierpnia w godzinach południowych, na co oficerowie AL wyrazili zgodę. Upowiedzieli, że przyjdą na nie w trzy osoby, gdyż drugi zastępca majora Sęka kapitan Krajewski jest oczekiwany jutro lub pojutrze. Na tym to pierwsze spotkanie z pułkownikiem Chruścielą zakończyło się.

W holu gmachu PKO spotkano porucznika Webera, który załatwiał właśnie w Komendzie Okręgu Warszawskiego AK sprawy wydawnicze. W trójkę postanowili więc odwiedzić kapitana Kaługina. Zastano go przy pisaniu odpowiedzi na znane nam już pismo pułkownika Chruściela. Po zapoznaniu się z tym pismem oraz z odpowiedzią Kaługina, oficerowie AL utwierdzili się w przekonaniu, że ich ocena postępowania dowództwa AK w tej całej sprawie była właściwa. Uznali też, że w zaistniałej sytuacji zainteresowanie dowództwa AL sprawą kapitana Kaługina należy ograniczyć do minimum.

W nocy z 18 na 19 sierpnia przeszli kanałami do Śródmieścia Aleksander Kowalski i Władysław Bieńkowski. Trwało właśnie nawiązywanie kontaktów z coraz liczniej zgłaszającymi się w kwaterze AL przy ulicy Mariańskiej 2 żołnierzami AL oraz działaczami PPR, RPPS i ZWM. Zjawili się też przedstawiciele dowództwa Podokręgu I AL ze Śródmieścia Południowego i Podokręgu VI AL z Powiśla. Byli to porucznicy Stanisław Kosiakiewicz, Szczesny Dobrowolski, Jan Szelubski, Stanisław Koluszko, Michał Szyszko. Przyniesioną ze Starówki broń (kilka pistoletów maszynowych z amunicją) rozdzielono pomiędzy już istniejące oddziały AL. Jednakże porucznik Paszkowski zatrzymał część tej broni, zamierzał bowiem zorganizować własny oddział AL. Skierowano go w tym celu do południowej części Śródmieścia. Wciąż jednak nie mógł odnaleźć w szpitalach powstańczych swej ciężko rannej żony, co pogłębiało jego frustrację.

22 sierpnia w południe odbyło się spotkanie z dowództwem AK. Oprócz komendanta Okręgu pułkownika Montera – Antoniego Chruściela, ze strony AK byli także obecni komendant Obwodu Śródmieście podpułkownik Radwan – Edward Pfeiffer oraz szef sztabu Okręgu major Chirurg – Stanisław Weber. Zgodnie z zapowiedzią, dowództwo AL reprezentowali major Sęk – Józef Małecki oraz jego dwaj zastępcy kapitanowie Krajewski – Aleksander Kowalski i Roman – Ryszard Strzelecki.

Po wymianie uprzejmości, major Małecki oświadczył, że na skutek nie powiadomienia AL o terminie wybuchu powstania, oddziały AL musiały podjąć walkę w rozproszeniu, a większość żołnierzy nie mogła być zmobilizowana. Wielu z nich nie mogąc odnaleźć własnych oddziałów, zgłosiło się do oddziałów AK. Taka sytuacja wytworzyła się także w Śródmieściu, gdzie zmobilizowało się kilka drobnych oddziałów AL – sekcji, drużyn lub plutonów. Choć słabo uzbrojone, niektóre z nich przyłączyły się do walczących oddziałów AK lub PAL. Jest tak w Śródmieściu Południowym i na Czerniakowie Górnym. Natomiast w Śródmieściu Północnym i na Powiślu zupełny brak broni stanął na przeszkodzie ich udziałowi w walkach. Tu jednak, w oddziałach AK znalazło się sporo pojedynczych żołnierzy AL, a nawet całych grup.

Dowództwo AL zamierza utworzyć śródmiejskie zgrupowanie Armii Ludowej. W jego skład zostaną włączone wszystkie istniejące już tu pododdziały AL, a także ci żołnierze, którzy znaleźli się w oddziałach AK. Otrzymają oni rozkaz nałożenia opasek AL i przejścia do własnych oddziałów. Jeśli jednak wyrażą chęć pozostania w oddziałach AK, będą mogli to uczynić. Dowództwu AL zależy także na tym, aby wspomniane pododdziały AL, jeśli biorą już udział w walkach oddziałów Armii Krajowej, mogły pozostać w składzie tych oddziałów i kontynuować walkę. Żołnierze przechodzący z oddziałów AK do oddziałów AL powinni móc zatrzymać posiadane uzbrojenie.

Dowództwo AL prosi dowództwo AK o rozpatrzenie możliwości obsadzenia przez oddziały AL w Śródmieściu samodzielnych pozycji. Zaznacza jednak, że oddziały te są bardzo słabo uzbrojone. Chciałoby również wiedzieć, czy jego pogląd jest słuszny, że w niedalekiej przyszłości należy liczyć się z ewakuacją do Śródmieścia części oddziałów AK i AL ze Starego Miasta. Oddziały AL w Śródmieściu będą pod względem taktycznym podporządkowane dowódcom AK odcinków i rejonów.

Major Małecki prosił również o pomoc ze strony AK w zakwaterowaniu i zaopatrzeniu w żywność oddziałów AL, a także o przydział papieru i drukarń dla celów wydawniczych. Druk pisma „Armia Ludowa” już rozpoczęto przy pomocy własnych skromnych środków, ale w najbliższych dniach zamierza się także wznowić wydawanie pisma PPR „Głos Warszawy” i pisma RPPS „Barykada Wolności”. Kierownictwa tych partii liczą, że będą traktowane na równi z innymi organizacjami politycznymi.

Pułkownik Chruściel ocenił sytuację powstania jako w zasadzie dobrą. Główny nacisk ze strony Niemców jest od kilku dni skierowany na Starówkę, która broni się jednak skutecznie. Jedyną trudność stanowi brak amunicji.

Dzięki zrzutom z Zachodu odebranych ostatnio w Śródmieściu, można było jednak jakoś temu zaradzić. Dowództwo AK ocenia, że Stare Miasto obroni się. Ewakuacja jego załogi do Śródmieścia na razie nie jest brana pod uwagę. AK podjęła już działania zaczepne w Śródmieściu, które dążą do poprawy położenia i wpłyną odciażająco na sytuację Starówki. Po zdobyciu dużej PAST-y przy ulicy Zielnej szykują się dalsze uderzenia na Niemców.

Dowództwo AK wciąż liczy na wznowienie natarcia wojsk sowieckich na Warszawę. Nie posiada jednak łączności z dowództwem Armii Czerwonej. Ale dowództwo to zna sytuację walczącej Warszawy, gdyż 8 sierpnia pułkownik Chruściel wysłał odpowiednią depeszę do Londynu, którą następnego dnia premier Mikołajczyk wręczył osobiście w Moskwie Stalinowi. Do depeszy tej była dołączona depesza zwiadowcy sowieckiego kapitana Kaługina, który zgłosił się w sztabie dowódcy Okręgu. Na obie te depesze nie otrzymano odpowiedzi. Przy braku stosunków dyplomatycznych między Polską i ZSRR dowództwo AK ma ograniczone możliwości działania. Inicjatywa należy tu do rządu polskiego w Londynie i robi on wszystko co możliwe aby uzyskać pomoc sowiecką dla powstania.

Decyzja o rozpoczęciu walk w Warszawie zapadła nagle, co spowodowało, że i oddziały AK miały trudności z mobilizacją. Między dowództwami AK i AL nie było w tym czasie żadnych kontaktów, uprzedzenie więc dowództwa AL o powstaniu nie nastąpiło. Ale na przeszkodzie temu stały też znane względy polityczne. Udział oddziałów i pojedynczych żołnierzy AL w walkach z Niemcami dowództwo AK przyjęło z zadowoleniem. Z tego co wiadomo nigdzie nie było z tym problemów. Oficerowie AL bez trudu znajdowali dojście do komendantów rejonów AK, którym podporządkowywali się pod względem taktycznym. Stan ten pułkownik Chruściel usankcjonował własnym rozkazem z dnia 9 sierpnia, którym polecił komendantom obwodów aby do oddziałów AL i PAL odnosili się życzliwie i traktowali je na równi z oddziałami AK. Tak było dotychczas i nadal będzie w Śródmieściu. Wszystkie zgłoszone tu propozycje dowództwa AL uważa za słuszne i akceptuje je. W miarę możliwości pomoże w ich realizacji.

Pułkownik Chruściel zakomunikował, że w porozumieniu z obecnym na spotkaniu komendantem Obwodu AK Śródmieście proponuje, aby zgrupowanie AL zajęło na swoją kwaterę gmach Banku Francuskiego przy ulicy Czackiego 4, obsadzając barykady drugiego rzutu, zamykające tę ulicę od strony przeciwnic prostopadłych – ulic Traugutta i Świętokrzyskiej. Linia frontu biegnie tu wzdłuż ulic Traugutta i Krakowskiego Przedmieścia. Przedstawiciele AL przyjęli tę propozycję. Ustalono, że począwszy od 23 sierpnia nastąpi ujawnienie żołnierzy AL w oddziałach AK i że ci z nich, którzy zdecydują się na przejście do oddziałów AL zabiorą posiadaną przez siebie broń.

Ustosunkowując się do wypowiedzi pułkownika Chruściela, kapitan Kowski powiedział, że wysłuchawszy go jest pełen obaw o los Warszawy objętej powstaniem. Rozumie stanowisko dowództwa AK, ale go nie podziela. Uważa, że sprawa nawiązania łączności z dowództwem Armii Czerwonej ciąży przede wszystkim na dowództwie AK a nie na rządzie, którego możliwości

działania są z uwagi na brak stosunków dyplomatycznych z rządem ZSRR rzeczywiście bardzo ograniczone. Powstanie jest walką całej Warszawy z Niemcami, a jej los – życie lub śmierć – zależy od końcowego rezultatu tej walki. Dlatego właśnie Armia Ludowa bierze w niej udział. Fakt ten powinien być doprowadzony do świadomości dowództwa Armii Czerwonej. Niestety, dowództwo AL nie może tego uczynić we własnym zakresie. Nie ma ono bowiem łączności radiowej ani z dowództwem Ludowego Wojska Polskiego w Lublinie, ani też z dowództwem radzieckim. Swego czasu proponowano dowództwu AK wspólne wystąpienie w tej sprawie. Propozycja ta nie została wtedy przyjęta. Dowództwo AL oświadcza, że jest gotowe i obecnie działać na rzecz zapewnienia walczącej Warszawie pomocy ze strony Armii Czerwonej.

Kończąc spotkanie, komendant Okręgu Warszawskiego AK stwierdził, że do niego należą sprawy pola walki. Problem współpracy z Armią Czerwoną znajduje się w kompetencji władz zwierzchnich: Komendy Głównej AK, sztabu Naczelnego Wodza i rządu polskiego w Londynie. Chciałby nadmienić, że gdyby partie i organizacje lewicowe uzgodniły w sprawie pomocy dla powstania wspólne stanowisko i chciały je przekazać do Moskwy, jest w stanie przesłać taką depeszę swoimi środkami łączności radiowej do Londynu. Podziękowano mu za taką możliwość, zauważając, że pośrednictwo Londynu nie jest dla „partii lewicowych” najlepszą drogą komunikowania się z Moskwą.

Spotkanie przebiegło w spokojnej atmosferze. Pułkownik Chruściel był uprzejmy i starał się okazać swoim rozmówcom z AL życzliwość. Ustalono, że w razie potrzeby dowódcy AL będą mieli do niego nieskrępowany dostęp.

Dowództwo AK wywiązało się z przyjętych zobowiązań. Komendant Obwodu podpułkownik Pfeiffer w rozkazie z 24 sierpnia polecił traktować życzliwie żołnierzy Armii Ludowej. Rozkaz zabraniał przy legitymowaniu szyskanowania żołnierzy AL. Ich opaski i dokumenty wystawione przez dowództwo AL miały być honorowane. Nie wolno też było zabierać im posiadanej broni.

Kwaternistrzostwo Warszawskiego Okręgu AK od 25 sierpnia zaczęło uwzględniać oddziały AL w rozdzielniku zaopatrzeniowym. Przydzielane jednak produkty służba zaopatrzeniowa AL miała sama pobierać z magazynów znajdujących się w różnych częściach miasta (np. na Czerniakowie Górnym) i własnym transportem dostarczać do miejsc zakwaterowania oddziałów AL. Stan ilościowy żywności w AL wstępnie przyjęto na około 350 żołnierzy.

24 sierpnia dowództwu AL przekazano gmach Banku Francuskiego przy ulicy Czackiego 4. Przeniesiono się tam jeszcze tego dnia. Major Małecki i kapitan Strzelecki nawiązali kontakty z obsadzającymi ulicę Czackiego oddziałami AK. Okazało się wówczas, że są to przeważnie oddziały endeckie, wywodzące się z NOW i NSZ. Główną barykadę zamykającą północny wylot ulicy Czackiego w ulicę Traugutta, która stanowiła tu linię frontu, obsadzała kompania AK porucznika Lewara – Jana Piotrowskiego. Należała ona do zgrupowania AK „Krybar”.

Natomiast południowy wylot ulicy Czackiego w ulicę Świętokrzyską był trzymany przez zgrupowanie AK porucznika Harnasia – Mariana Krawczyka, stanowiące część składową batalionu NOW „Gustaw”. Barykada na Świętokrzyskiej i bunkier przy ruinach domu na ulicy Czackiego 2 nie były w tym czasie obsadzone. Na propozycję współpracy ze strony AL, obaj wymienieni dowódcy AK oświadczyli, że bardzo chętnie, ale na razie nie ma potrzeby aby trzymane przez ich oddziały pozycje (na ulicy Traugutta oraz w świeżo zdobytej Komen-dzie Policji Niemieckiej i kościele Św. Krzyża przy Krakowskim Przedmieściu) musiały być wzmocnione przez pododdziały AL.

Formowanie śródmiejskiego zgrupowania AL było dopiero w stadium początkowym. Na razie więc takie stanowisko zajęte przez oficerów AK z sąsiedztwa dowództwu AL odpowiadało. Ale było oczywiste, że wyznaczona lokalizacja z różnych względów nie była korzystna i należało ją traktować jako tymczasową. Do kwatery na ulicy Czackiego postanowiono więc przenieść tylko dowództwo zgrupowania i służby, a oddziały pozostawić tam gdzie się aktualnie znajdują. Miały kontynuować też swoją dotychczasową działalność dzielnicowe dowództwa i sztaby AL w Śródmieściu Południowym i na Czerniakowie Górnym. Oficerem operacyjnym sztabu zgrupowania mianowano porucznika Leszka – Jana Szelubskiego. Miał on utworzyć w miarę dobrze uzbrojony oddział bojowy w sile drużyny, złożony z doświadczonych żołnierzy. Miał to być oddział ochrony dowództwa i sztabu, a zarazem oddział szturmowy.

Począwszy od 24 sierpnia żołnierze AL służący w oddziałach AK mieli prawo założyć opaski z literami AL (opaski żołnierzy AK były oznaczone literami WP). W Śródmieściu Południowym i na Czerniakowie Górnym były już one w użyciu. Natomiast w Śródmieściu Północnym ich nałożenie wywołało swego rodzaju sensację. W zbiorowej postaci miało ono miejsce w zgrupowaniu AK „Chrobry II”, zwłaszcza zaś w 1 batalionie tego zgrupowania, dowodzonym przez oficerów wywodzących się z NSZ. W ten sposób ogłosiły tu swą przynależność do Armii Ludowej dwie drużyny, w sumie około 40 żołnierzy. Dowodzili tymi drużynami sierżant Maks – Jerzy Żegliński i starszy sierżant Robert – Roman Muchin. Z jakichś względów w BIP KG AK chciano początkowo spopularyzować ten fakt w prasie powstańczej. Do miejsc stacjonowania obu tych pododdziałów AL przysłano 25 sierpnia korespondenta i fotoreportera BIP, którzy rozmawiali z żołnierzami i robili im zdjęcia w opaskach AL. W ten sposób powstało jedyne znane zdjęcie powstańca AL na barykadzie (zdjęcia robione przez fotoreporterów AL na Starym Mieście i w Śródmieściu nie zachowały się). Przedstawia ono sierżanta Żeglińskiego przy karabinie maszynowym. Zrobione zaś zostało na barykadzie, na skrzyżowaniu ulic Wroniej i Łuckiej.

Po nieudanej próbie zabrania obu pododdziałom AL części posiadanej przez nie broni, dowództwo 1 batalionu zgrupowania AK „Chrobry II” wycofało je z pozycji na linii frontu (gdzie walczyły od 1 sierpnia) do osobnej kwatery przy ulicy Żelaznej 47. Było oczywiste, że dalsza współpraca AL z AK w ramach tego zgrupowania będzie niemożliwa. W tej sytuacji, dowództwo AL przerzuciło obie drużyny do Śródmieścia Południowego, co nastąpiło 26 sierpnia. Zakwaterowano je tam przy ulicy Hożej 24. Kilku uzbrojonych

żołnierzy AL zatrzymano w Śródmieściu Północnym, wcielając ich w skład nowo sformowanego oddziału szturmowego porucznika Szelubskiego.

Dowództwo AL uzyskało też ze strony AK obiecaną pomoc w działalności wydawniczej. Wszystkie drukarnie oraz składy papieru na terenie Śródmieścia znajdowały się pod zarządem Biura Informacji i Propagandy Komendy Głównej AK (BIP KG AK), którego szefem był pułkownik Prezes – Jan Rzepecki. Na czas powstania w Warszawie Biuro zostało umiejscowione przy Komendzie Okręgu, a Rzepecki został doradcą politycznym pułkownika Chruściela. W kręgu jego bezpośrednich zainteresowań znajdowała się więc siłą rzeczy także działalność Armii Ludowej oraz tworzących ją partii i organizacji politycznych. Jednym z przejawów tej działalności było wydawanie własnych pism. BIP współdziałał w tym o tyle, że wyznaczał odpowiednie drukarnie, ustalał nakłady pism i przydzielał odpowiednią ilość papieru. Nie istniała żadna cenzura, nawet wojskowa, a papier i usługi drukarskie były bezpłatne. Ale kolportowaniem pism zajmowali się już sami wydawcy.

Pismo „Armia Ludowa” drukowano we własnym zakresie przy ulicy Mariańskiej 2 jeszcze do 24 sierpnia. Tego dnia jednak druk kolejnego numeru wykonano już w Drukarni Polskiej przy ulicy Szpitalnej 12, gdzie drukował się także organ prasowy dowództwa AK „Biuletyn Informacyjny”. Był to Nr 23 „Armii Ludowej” z dnia 25 sierpnia. Drukowane odtąd na maszynie rotacyjnej pismo AL miało już większy format, inną szatę graficzną, a jego nakład wyniósł 5000 egzemplarzy. Redaktorem „Armii Ludowej” był Andrzej Weber. Drukarenkę przy ulicy Mariańskiej 2 przekazano syndykalistom, ale wkrótce dom ten został zbombardowany i uległ zburzeniu. W tym czasie zaczęły się także ukazywać pisma PPR i RPPS – „Głos Warszawy” i „Barykada Wolności”. Pierwsze z nich redagował Władysław Bieńkowski, a drugie Aleksander Żaruk-Michalski. „Głos Warszawy” był drukowany w Drukarni Bankowej przy ulicy Moniuszki 11, a „Barykada Wolności” w małej Drukarni „Dźwignia” przy ulicy Widok 22. Oba te pisma ukazywały się na przemian, co drugi dzień. Pierwszy numer „Barykady Wolności” (Nr 142) wyszedł z datą 26 sierpnia, a pierwszy numer „Głosu Warszawy” (Nr 167) z datą 27 sierpnia. Początkowo miały one po 3000 egzemplarzy nakładu, ale na skutek wyczerpywania się zapasów papieru, nakłady wszystkich pism powstańczych w Śródmieściu zmalały.

Pojawienie się pism AL i PPR w Śródmieściu odnotowała cała prasa powstańcza. Musiało to być jakiś znaczący fakt w ówczesnym życiu mieszkańców tej części Warszawy, wspomina go bowiem także wielu pamiętnikarzy. Powszechnie w tym czasie oczekiwano na nadejście wojsk radzieckich, upatrując w tym jedyny ratunek dla powstania. Tymczasem prasa AK i obozu rządowego pomijała z reguły informacje pochodzące z Moskwy i Lublina, zamieszczając za to różne napastliwe artykuły pod adresem rządu ZSRR i PKWN. Celował w tym zwłaszcza „Robotnik” wydawany przez PPS-WRN, redagowany przez Zygmunta Zarembę. Wtórowała mu część prasy prawicowej, głównie chadeckiej i endeckiej. W prasie AK dominował bardziej umiarkowany ton, ale i ona nie kryła swej wrogości do ZSRR. Zmusiło to kapitana Kaługina do napisania 24 sierpnia kolejnego pisma do pułkownika Chruściela, w którym protestował przeciwko

napastliwej kampanii prasy AK wymierzonej w Związek Radziecki i jego armię. W tym duchu wypowiedział się też w artykule opublikowanym 30 sierpnia w „Armii Ludowej”.

Prasa AL, PPR i RPPS w Śródmieściu była rozchwytywana. W spokojnym tonie polemizowała ona z prasą pravicową, zamieszczała też sporo informacji o sytuacji na froncie wschodnim i o działalności PKWN na wyzwolonych terenach kraju. Nie ukrywała całego tragizmu położenia powstańczej Warszawy, ale nie uprawiała defetyzmu. Propagowała jedność narodową w walce ze wspólnym wrogiem – hitlerowskimi Niemcami.

Jeszcze w siedzibie przy ulicy Mariańskiej 2 odbyła się 23 sierpnia narada oficerów i działaczy politycznych AL. Uczestniczyło w niej około 20 osób z obu części Śródmieścia. Przewodniczył Aleksander Kowalski, który w krótkim przemówieniu zobrazował sytuację powstania. Z winy rządu i dowództwa AK – mówił Kowalski – Warszawa znalazła się w bardzo trudnym położeniu, z którego uratować ją może tylko nadejście wojsk radzieckich i polskich. Do tego czasu należy kontynuować walkę z Niemcami, aby nie mogli oni zniszczyć miasta i wymordować jego mieszkańców. Innego wyjścia nie ma. Dlatego to Armia Ludowa uczestniczy w powstaniu, choć zostało ono wywołane przez wroga jej siły polityczne usiłujące niedopuszczyć do tego, aby władzę objął w wyzwolonej Polsce obóz KRN i PKWN.

Podporządkowane pod względem taktycznym dowódcom AK, oddziały AL w Śródmieściu będą nadal w miarę swych sił i możliwości uczestniczyły w walkach. Dowództwo AL będzie dążyło do nawiązania łączności z PKWN i dowództwem Wojska Polskiego w Lublinie w celu przekazania informacji o faktycznej sytuacji w walczącej Warszawie i działania na rzecz okazania jej pomocy ze strony Armii Czerwonej. Stoimy jednak na stanowisku, że o taką pomoc powinno zabiegać przede wszystkim dowództwo Armii Krajowej, która jest główną i kierowniczą siłą powstania. Tymczasem z rozmów z przedstawicielami tego dowództwa wynika, że uchyla się ono od tego obowiązku, zasłaniając się brakiem kompetencji. Kowalski uważał, że wspólnie z dowództwami innych organizacji wojskowych walczących w powstaniu, takich jak PAL czy KB, dowództwo AL powinno oddziaływać na dowództwo AK aby zmieniło ono stanowisko w tej sprawie.

Nikt z zebranych nie zaprezentował odmiennego poglądu. Zajęto się więc kwestią organizacji śródmiejskiego zgrupowania AL. Przyjęto założenie, że dotychczasowe współdziałanie pododdziałów AL z AK zostanie utrzymane, jak również współpraca AL z PAL w ramach wspólnych oddziałów. W ramach tworzonego zgrupowania wszystkie te pododdziały zamierzano skupić jednak w zbiorczych oddziałach (kompaniach), z których – w zależności od posiadanego uzbrojenia – kierowanoby do służby na liniach bojowych (w ramach oddziałów AK, lub wspólnych oddziałów z PAL) sekcje, drużyny, czy plutony. Stworzyłoby to możliwość użycia w walce i przeszkolenia większej liczby żołnierzy, także tych z pododdziałów zapasowych.

Wychodząc z istniejącej już sytuacji postanowiono utworzyć dwie kompanie AL: pierwszą w Śródmieściu Północnym, drugą w Śródmieściu

Południowym. Do kompanii 1 weszły plutony AL podporucznika Więckowskiego ze Śródmieścia i podporucznika Szczygileńskiego z Powiśla. Jej dowódcą został porucznik Szelubski, a zastępcami zaś – liniowym podporucznik Więckowski i oświatowym porucznik Feliks Baranowski. Do kompanii 2 wcielono plutony podporucznika Barszczewskiego z kompanii AL-PAL „Osa” i porucznika Dobrowolskiego z kompanii AK „Bradł”. Jej dowódcą został porucznik Kosiakiewicz, a jego zastępcami: liniowym porucznik Dobrowolski, a oświatowym podporucznik Stach Kolejarski – Stanisław Koluszko. Sytuacja pododdziałów AL na Czerniakowie Górnym wymagała odrębnego uregulowania. Podkreślono jedynie istotne znaczenie tej dzielnicy z punktu widzenia oczekiwanego natarcia ze wschodu na Warszawę wojsk radzieckich i polskich. Dla zapoznania się z sytuacją na miejscu i nawiązania kontaktów z lokalnymi dowództwami AK, do Śródmieścia Południowego i na Czerniaków Górny udał się 24 sierpnia dowódca zgrupowania AL major Małeckie.

Po przejściu składu i druku pism AL, PPR i RPPS przez zakłady graficzne BIP KG AK, Tadeusz Gąsiorowski (zecer i drukarz) mógł już być skierowany do innych zadań. Aleksander Kowalski postanowił powierzyć mu funkcję łącznika z dowództwem AL na Starym Mieście. 26 sierpnia wyruszył on tam kanałami z pisemną informacją dla majora Bolesława Kowalskiego. Jej treść nie jest znana, ale przypuszczać należy, że dotyczyła rozmów z dowództwem AK i zawierała sugestię co do dalszych perspektyw obrony Starówki. Z treści zachowanego listu majora Kowalskiego do żony Izoldy na Żoliborzu wiemy, że oczekiwał on na tę informację. Przewidywał też, że część staromiejskich oddziałów AL będzie ewakuowana do Śródmieścia.

26 sierpnia Gąsiorowski dotarł na Stare Miasto już po zbombardowaniu kwatery sztabu AL przy ulicy Freta 16 przez samoloty niemieckie. Dowiedział się, że major Kowalski zginął; ponieśli śmierć także inni członkowie sztabu. W nocy Gąsiorowski uczestniczył w naradzie nowego dowództwa AL, był też świadkiem pierwszego konfliktu żandarmerii AK z AL przy wjeździe kanałowym na ulicy Konwiktorskiej. W sytuacji jaka zaistniała postanowił nie przekazywać nikomu posiadanego pisma od Aleksandra Kowalskiego i powrócić do Śródmieścia. Nastąpiło to w ciągu dnia 28 sierpnia. Kiedy opuszczał Starówkę, kryzys powstały w tamtejszym dowództwie AL wydawał się być opanowany. Nekrolog poległych na Starówce członków dowództwa i sztabu AL ukazał się w piśmie „Armia Ludowa” w Śródmieściu w dniu 30 sierpnia.

*

Dla dowództwa AL w Śródmieściu istotne znaczenie miało również nawiązanie współpracy z działającymi tu dowództwami PAL i KB. Z ich przedstawicielami rozmowy na ten temat były prowadzone jeszcze przed powstaniem. Z dowództwem PAL, które równolegle prowadziło rozmowy także z KG AK, nie osiągnięto wtedy porozumienia. Natomiast z dowództwem KB 25 lipca 1944 roku podpisano umowę o współpracy. Nie została ona jednak opublikowana. Obie te organizacje wojskowe miały swoje przedstawicielstwa polityczne. Polska Armia Ludowa (PAL) była organizacją wojskową

Centralnego Komitetu Ludowego (CKL), a Korpus Bezpieczeństwa (KB) organizacją wojskową podległą Radzie Obrony Narodu (RON). W skład CKL wchodziły różne ugrupowania lewicowe, o charakterze socjalistycznym (PPS-lewica, Bund), demokratycznym (PLAN, SPD, PSD) oraz syndykalistycznym (ZSP, SO-Wolność, PZW). Do RON natomiast należały organizacje wywodzące się z lewicy sanacyjnej (Zbrojne Wyzwolenie, Komitety Wolności) oraz związków kombatanckich (Związek Podoficerów Rezerwy, Związek Powstańców Śląskich, Strażacki Ruch Oporu „Skała”). Z niektórymi z tych organizacji związany był w pierwszych latach okupacji generał Michał Żymierski, późniejszy dowódca naczelny AL i Ludowego Wojska Polskiego. Pod koniec lipca 1944 roku CKL i RON utworzyły wspólną komisję porozumiewawczą.

W pierwszej połowie 1944 roku CKL i PAL stały się przedmiotem zabiegów ze strony Delegatury Rządu i Komendy Głównej AK, które za cenę przyjęcia ich w skład obozu rządowego, chciały niedopuszczyć do ich połączenia się z KRN i AL. Zabiegi te nie zostały jednak uwieńczone powodzeniem z uwagi na sprzeciw w RJN prawicowych socjalistów i endeków. Z kolei w CKL dominowała tendencja do zjednoczenia wszystkich sił politycznych Polski. CKL nie chciał izolowania komunistów polskich, opowiadał się za połączeniem RJN, CKL i KRN w jednym przedstawicielstwie politycznym.

PAL powstała w kwietniu 1943 roku w wyraźnej opozycji do Armii Krajowej. W swoim dowództwie nie miała prawie wcale zawodowych wojskowych, a w terenie zajmowała się bardziej działalnością propagandowo-polityczną, niż wojskową. Jej komendant główny porucznik Czarny – Henryk Borucki był niechętnie ustosunkowany do scalenia PAL z AK, ale parła do tego część działaczy CKL, zwłaszcza syndykaliści. Zastępcą Boruckiego został pułkownik Zaborski – Julian Skokowski, mianowany przez CKL generałem. Był znanym wojskowym, niezwiązanym z AK. Natomiast dwaj dalsi pułkownicy WP: Skała – Stanisław Piękoś i Tunguz – Józef Zawisłak, którzy w lipcu 1944 roku znaleźli się w Komendzie Głównej PAL, byli już oficerami z rezerwy KG AK. Mieli oni usunąć Boruckiego, nakłonić Skokowskiego do wcielenia PAL w skład AK, a gdyby odmówił, zrobić to samemu. Tą akcją z ramienia dowództwa AK kierował pułkownik Kortum – Antoni Sanojca. Z różnych względów nie udało się jej przeprowadzić przed 1 sierpnia. A w czasie powstania, kiedy dowództwo PAL pod nieobecność Boruckiego objął generał Skokowski, było to już znacznie trudniejsze. Okazał się on bowiem mało podatny na naciski ze strony wspomnianych oficerów AK. Pułkownik Piękoś (też mianowany przez CKL generałem) objął stanowisko dowódcy Grupy Operacyjnej PAL Centrum, a pułkownik Zawisłak powrócił do służby w AK (we wrześniu został dowódcą odcinka wschodniego w Śródmieściu Północnym).

Dowództwo PAL było poinformowane o terminie wybuchu powstania. Ulokowało się ono w Śródmieściu Północnym przy ulicy Boduena 3 i Chmielnej 15. Dnia 7 sierpnia generał Piękoś podporządkował oddziały PAL walczące w powstaniu dowództwu AK. Znalazło to potwierdzenie w rozkazie komendanta Okręgu Warszawskiego AK z 11 sierpnia. Obrygadzie PAL im. Stanisława Dubois w Śródmieściu Południowym, która nawiązała współdziałanie bojowe z tamtejszym Rejonem AK w dniu 2 sierpnia, była już mowa. Niewielkie oddziały

PAL, od drużyny do kompanii, słabo uzbrojone, brały udział w walkach na Woli, Czerniakowie Górnym, Mokotowie i w Śródmieściu. Liczyły łącznie około 500 żołnierzy. Według stanów żywionych dowództwa AK, 25 sierpnia PAL w Śródmieściu liczyła 466 żołnierzy. W stanach tych mogły nie zostać uwzględnione dwa liniowe plutony PAL, walczące w ramach wspólnych z AL kompanii w Śródmieściu Południowym i na Czerniakowie Górnym.

W przeciwieństwie do Komendy Głównej PAL, w której wciąż silne były tendencje do połączenia się z AK, w Centralnym Komitecie Ludowym (CKL) pod koniec lipca 1944 roku przeważały już tendencje do jedności działania z KRN i AL. Przyczyną tego było utworzenie PKWN i Ludowego Wojska Polskiego. Stojąc w obliczu zaistnienia dwóch rządów polskich – emigracyjnego zdominowanego przez prawicę i krajowego o charakterze rewolucyjno-ludowym, partie wchodzące w skład CKL musiały już wyraźnie określić swoje stanowisko. Cała ich dotychczasowa działalność, a także założenia ideowo-programowe kierowały je w stronę KRN i PKWN. I tylko obawa przed dominacją komunistyczną i zależnością od ZSRR była tu czynnikiem hamującym. Przeciwni porozumieniu CKL z KRN byli w dalszym ciągu niektórzy działacze syndykalistyczni, a także bundowscy. Działacze PPS-lewicy wciąż wahali się. Natomiast zdecydowanymi zwolennikami takiego porozumienia byli demokraci. Prowadzone w czerwcu i lipcu 1944 roku rozmowy przewodniczącego KRN Bolesława Bieruta z prezesami PLAN i SPD Wacławem Barcikowskim i Romualdem Millerem doprowadziły do całkowitego zbliżenia stanowisk.

1 sierpnia o godzinie 12.00, w domu przy ulicy Koszykowej 77 zebrało się Prezydium Zarządu Stronnictwa Polskich Demokratów (SPD), w składzie: Ferdynand Marek Arczyński, Emilia Hiżowa, Andrzej Klimowicz, Henryk Lukrec, Romuald Miller, Ewa Wąsowicz, Czesława i Teofil Wojeńscy. W wyniku dyskusji, jednogłośnie podjęto uchwałę uznającą PKWN za tymczasowy rząd Polski i zgłaszającą w imieniu SPD akces do Krajowej Rady Narodowej. Uchwała ta miała być przedstawiona innym ugrupowaniom CKL z propozycją przyłączenia się. W razie odmowy, SPD miało wystąpić z CKL i samo wstąpić w skład KRN. Realizację uchwały powierzono prezesowi SPD Romualdowi Millerowi, który pełnił jednocześnie funkcję przewodniczącego CKL. Zebranie zakończyło się po około dwóch godzinach, a jego uczestnicy rozeszli się. Kiedy wybuchło powstanie większość z nich była już poza Warszawą. W powstaniu na terenie Śródmieścia z tego grona działaczy znaleźli się tylko Miller i Klimowicz. I to oni reprezentowali SPD w CKL.

Już wcześniej, podobne stanowisko wobec KRN i PKWN zajęła także Polska Ludowa Akcja Niepodległościowa (PLAN) oraz Polskie Stronnictwo Demokratyczne (PSD). Reprezentowali je w CKL: Feliks Wiesenberg (PLAN) i Zygmunt Tomczak (PSD). Również władze PPS-lewicy postanowiły wreszcie działać na rzecz szybkiego połączenia CKL z KRN oraz PAL z AL. Z kierownictwa tej partii znaleźli się w Śródmieściu Północnym: Piotr Gajewski, Stefan Kurowski, Józef Salcewicz i Jerzy Walter. Natomiast Teofil Głowacki, pełniący w CKL funkcję sekretarza, przebywał na Mokotowie. Utrzymywano z nim jednak kontakt listowy za pośrednictwem łączności kanałowej AK. Przedstawicielami Bundu w CKL byli Leon Fajner i Marek Lew. Jeśli chodzi o syndykalistów,

to ich główni przedstawiciele Stefan Szwedowski i Jerzy Złotowski przebywali na Starym Mieście. Byli zdecydowanymi przeciwnikami współpracy CKL z KRN i AL. Pod ich nieobecność Związek Syndykalistów Polskich (ZSP) reprezentowała w CKL Marcelina Grabowska. Była ona z kolei zwolenniczką współdziałania z KRN i AL. Podobne stanowisko zajmował Edward Wołonciej z Syndykalistycznej Organizacji „Wolność”. Natomiast reprezentanci Polskiego Związku Wolności (PZW) Antoni Szadkowski i Jerzy Domiński zachowywali w tej kwestii rezerwę. Weszli oni do CKL już w trakcie powstania.

Pod koniec drugiej dekady sierpnia, gdy powstanie w Warszawie znalazło się w wyraźnym impasie, z niektórymi działaczami CKL w Śródmieściu (głównie z PPS-lewicy) nawiązał kontakt Kazimierz Bagiński – jeden z członków kierownictwa Stronnictwa Ludowego (SL), pełniący wówczas w Delegaturze Rządu funkcję dyrektora Departamentu Spraw Wewnętrznych. Bagiński działał w porozumieniu z innym członkiem kierownictwa SL Adamem Bieniem (jednym z trzech ministrów krajowych rządu RP w Londynie). W kontaktach tych Bagińskiemu i Bieniowi chodziło o nawiązanie nieoficjalnych rozmów z przedstawicielami KRN i PPR w Warszawie. Nie było ich jednak jeszcze wówczas w Śródmieściu Północnym.

W tym czasie, w wyższych kręgach dowódczych AK, a także wśród działaczy politycznych Delegatury Rządu i RJN toczyły się dyskusje co do perspektyw rozwoju sytuacji w Warszawie po zajęciu jej przez Armię Czerwoną i Ludowe Wojsko Polskie. Występowały w nich dwie tendencje: dążenie do kompromisu z obozem KRN i PKWN oraz kontynuowanie kursu na konfrontację z nim. Dominująca była ta druga tendencja, a powstanie warszawskie było jej wynikiem. Jak można sądzić z niektórych źródeł, Bagiński i Bień działali jednak w duchu pierwszej z tych tendencji. Chcieli się oni wówczas zorientować, czy w warunkach współdziałania AL z AK w powstaniu, będzie można osiągnąć jakieś porozumienie polityczne, prowadzące do wyłonienia po wyzwoleniu Warszawy wspólnego rządu i wspólnego wojska. Dziś już wiadomo, że tej inicjatywie obu działaczy SL patronował pułkownik Jan Rzepecki. Być może więc, że wiedział o niej także pułkownik Antoni Chruściel.

Po interwencji głównego delegata rządu Klonowskiego – Jana Stanisława Jankowskiego, obaj ludowcy wycofali się. Bagiński przestał być wkrótce dyrektorem Departamentu Spraw Wewnętrznych Delegatury i ograniczył się do działalności w RJN. Nowym dyrektorem tego departamentu został inny ludowiec Stefan Korboński, powiązany mocno z KG AK. Srogą reprimendę od generała Komorowskiego, otrzymał także pułkownik Rzepecki. Wkrótce zresztą, w nocy z 25 na 26 sierpnia Komenda Główna AK wraz z towarzyszącymi jej działaczami politycznymi Delegatury i RJN (w tym delegat Jankowski i prezes RJN Kazimierz Pużak) ewakuowała się kanałami ze Starego Miasta do Śródmieścia. Jak wynika z meldunków majora Gromskiego – Tadeusza Wardejn-Zagórskiego, próba przeprowadzenia przez wspomnianych ludowców rozmów z przedstawicielami KRN i PPR w Warszawie, nazwana przez Jankowskiego „próbą dokonania zamachu stanu w Delegaturze”, wpłynęła na decyzję o przyspieszeniu ewakuacji ze Starówki.

Tymczasem zainteresowanie ludowców nawiązaniem rozmów z przedstawicielami KRN i PPR uaktywniło działaczy PPS-lewicy, do których zwrócili się oni o pośrednictwo. Znow zaczęli oni myśleć o realizacji swej dawnej koncepcji utworzenia tzw. centrolewicy, opierającej się na sojuszu lewicowych socjalistów i ludowców. Zdaniem tych działaczy, taki blok centrolewicowy byłby w stanie stać się głównym czynnikiem nowego układu sił politycznych w kraju, skutecznie ograniczającym tendencje do hegemonii zarówno ze strony prawicowych partii obozu rządowego, jak i komunistów polskich. Oczywiście, po utworzeniu PKWN i w sytuacji nieudanego powstania warszawskiego wywołanego przez dowództwo AK było już sprawą jasną, że jedynym ośrodkiem na gruncie którego mogłaby istnieć i działać tak pomyślana centrolewica była Krajowa Rada Narodowa, do której należało już teraz wprowadzić CKL.

Po przejściu do Śródmieścia, Aleksander Kowalski i Władysław Bieńkowski reprezentujący PPR i KRN, przeprowadzili rozmowy z przedstawicielami CKL Romualdem Millerem, Piotrem Gajewskim i Marceliną Grabowską. Uzgodniono, że CKL podejmie uchwałę o uznaniu PKWN za rząd tymczasowy Polski i zadeklaruje współpracę z nim. Zasady tej współpracy miały być omówione z przedstawicielami KRN w Warszawie później i objąć sprawy polityczne, wojskowe, propagandowe i terenowe. Współpraca wojskowa miała zostać uzgodniona przez dowództwa AL i PAL.

21 sierpnia Kowalski i Bieńkowski otrzymali tekst uchwały CKL z tego dnia, zawierającej uzgodnione uznanie PKWN i stanowiącej podstawę dalszej współpracy między CKL i KRN w powstańczej Warszawie. Na wniosek reprezentantów PPS-lewicy w końcowym fragmencie uchwały CKL postulował, aby porozumienie polityczne stanowiące podstawę istnienia PKWN zostało rozszerzone „na wszystkie stronnictwa demokratyczne, a przede wszystkim na całość Stronnictwa Ludowego”. W ten sposób uchwała CKL wychodziła na przeciw sugestiom wspomnianych działaczy SL – Kazimierza Bagińskiego i Adama Blenia. Uchwałę podpisali: z SPD Romuald Miller i Andrzej Klimowicz, z PLAN Feliks Wiesenberg i Cezary Szemley, z PPS-lewicy Piotr Gajewski i Józef Salcewicz, z ZSP Marcelina Grabowska, a z SO-Wolność Edward Czemier-Wołonciej. Tekst tej uchwały CKL został przesłany kanałami na Mokotów do Teofila Głowackiego, a ten zamierzał go stamtąd kurierem przesłać do PKWN w Lublinie. Jak już wiemy, zamysł ten nie powiódł się, a list z tekstem uchwały trafił do tamtejszego dowództwa AK.

Nieco inaczej ułożyła się współpraca pomiędzy dowództwami AL i KB. Korpus Bezpieczeństwa (KB), powstały w listopadzie 1943 roku znalazł się w zasięgu wpływów Komendy Głównej AK, nie wszedł jednak w skład Armii Krajowej. Ze strony dowództwa AK patronował mu podpułkownik Benedykt – Ludwik Muzyczka, szef Biur Wojskowych w sztabie KG AK. Wykorzystał on organizacje wchodzące w skład KB do utworzenia w ramach AK z ich członków Wojskowego Korpusu Służby Bezpieczeństwa (WKSBB), który w czasie powstania powszechnego miał być użyty do obsadzenia tej części ziem północnych i zachodnich (Prusy Wschodnie i Pomorze), o których powrót do Polaki zabiegał rząd RP w Londynie. O ile jednak w dowództwie AK organizacja wojskowa KB była mile widziana, o tyle w Delegaturze

Rządu i w RJN stosunek do niej był nieufny, a to z uwagi na jej powiązania z sanacją.

Przyczyna dla której dowództwo KB i RON zdecydowały się w lipcu 1944 roku na zawarcie porozumienia o współpracy z AL i KRN nie jest dokładnie znana. Ostatnio niektórzy byli działacze KB twierdzą, że było to nie tyle posunięcie koniunkturalne, co destrukcyjne. Według nich KB i RON za wiedzą dowództwa AK miały wejść do obozu KRN i PKWN w celach dywersyjnych. Nie można tego całkowicie wykluczyć. 30 lipca bowiem, bez wiedzy dowództwa AL komendant główny KB pułkownik Tarnawa – Andrzej Petrykowski oraz szef sztabu głównego pułkownik Rawicz – Leon Bąkowski opuścili Warszawę i udali się do wyzwolonego już Lublina. Tam 14 sierpnia, powołując się na tę umowę podporządkowali KB naczelnemu dowódcy Wojska Polskiego generałowi Michałowi Żymierskiemu, a jednocześnie w imieniu RON złożyli akces do KRN i PKWN. Zaskoczyli tym w Warszawie zarówno dowództwo AL jak i AK. Być może bardziej nawet dowództwo AL niż AK. Pod koniec sierpnia pułkownik Chruściel przeprowadził rozmowy wyjaśniające z trzema oficerami KB i na tym się skończyło. Niemrawe próby drażnienia sprawy w KG AK storpedował pułkownik Muzyczka, odwołując się do generała Komorowskiego. Po tej interwencji, KB i RON pozostawiono już w spokoju.

Pod nieobecność komendanta głównego i szefa sztabu Komendy Głównej KB w Warszawie ich funkcje przejęli pułkownik Doliwa – Leon Korzewnianiec i podpułkownik Lis – Marian Jarnicki. Zarządzili oni mobilizację oddziałów KB w Warszawie, koncentrując je głównie w Śródmieściu. Dopiero po kilku dniach, w oparciu o napływ ochotników udało się zorganizować dowództwo, sztab, służby oraz kilka oddziałów bojowych. 6 sierpnia pułkownik Korzewnianiec podporządkował dowództwu AK oddziały KB pod względem taktycznym, co znalazło potwierdzenie w rozkazie organizacyjnym pułkownika Chruściela w dniu 12 sierpnia.

W akcji powstańczej uczestniczyły oddziały liniowe KB: 1). batalion staromiejski, dowodzony przez porucznika Nałęcza – Stefana Kanińskiego, liczący 341 żołnierzy, w tym 20 oficerów i 26 podoficerów; 2). batalion północno-śródmiejski, dowodzony przez porucznika Jura – Tadeusza Osińskiego, mający 154 żołnierzy, w tym 10 oficerów, 25 podoficerów i 23 kobiety; 3). batalion południowo-śródmiejski pod dowództwem majora Sokoła – Władysława Olszowskiego, liczący 201 żołnierzy, w tym 28 oficerów, 14 podchorążych, 13 podoficerów i 15 kobiet; 4). samodzielny pluton szturmowy, dowodzony przez porucznika Żarskiego – Władysława Zajdlera, mający 36 żołnierzy, w tym 2 oficerów i 5 podoficerów.

Ponadto w skład sił KB w Śródmieściu wchodziły: a). trzy kadrowe oddziały nieuzbrojone, liczące razem około 80 ludzi, w tym 8 oficerów i 10 podoficerów, kwaterujące w budynkach przy ulicach Boduena 4 i 5 oraz Przeskok 4; b). kompania administracyjno-transportowa, licząca około 50 ludzi, w tym 2 oficerów i 2 podoficerów c). pododdziały i grupy Żeńskich Kadr Bojowych (ŻKB), liczące ogółem około 300 osób, zakwaterowane w domach przy ulicach – Żłota 7, Szpitalna 5, Chmielna 15, Górskiego 5, Zgoda 3; d). szpitale KB

przy ulicy Boduena 4/6 i 5 oraz przy ulicy Wspólnej 27, ze stanem personelu około 50 osób. Komenda Główna KB i jej sztab liczyły łącznie około 60 osób. w tym 25 oficerów.

Ogólne siły KB w Śródmieściu, wliczając w nie staromiejski batalion „Nałęcz”, którego resztki ewakuowały się w końcu sierpnia do Śródmieścia, wynosiły w drugiej połowie sierpnia 1772 żołnierzy, z czego 732 żołnierzy w walczących oddziałach liniowych. Według ewidencji żywionych AK, stan KB w Śródmieściu na 25 sierpnia wynosił 650 żołnierzy. Wynika z tego, że liczba ta nie obejmowała żołnierzy KB w oddziałach liniowych.

19 sierpnia doszło do spotkania majora Małeckiego z pułkownikiem Korzewnikiancem. Uzgodniono zasady dalszej współpracy pomiędzy dowództwami AL i KB. Zgodzono się też, że do tej współpracy należy przyciągnąć również PAL. W kilka dni później, w kwaterze dowództwa PAL przy ulicy Żłotej 7/9 doszło do spotkania generała Skokowskiego, pułkownika Korzewnikianca i majora Małeckiego. Podjęto postanowienie o rozpoczęciu prac nad uzgodnieniem zasad trójstronnej współpracy w dążeniu do organizacyjnego zjednoczenia. Uzgodniono, że na początek zostanie podjęta próba wyłonienia wspólnego dowództwa, które reprezentowałoby wszystkie trzy organizacje – AL, PAL i KB – wobec dowództwa AK. Propozycje w tej kwestii miała przygotować komisja trójstronna, w skład której weszli: porucznik Dąbek – Michał Szyszko z AL (oficer sztabu), major Róg – Stanisław Stec z PAL (adiutant dowódcy), kapitan Zbigniew – Andrzej Klimowicz z KB (oficer polityczny sztabu).

W ostatnich dniach sierpnia zacieśniła się również współpraca KRN, CKL i RON. W lokalu przy ulicy Chmielnej 7 doszło do kilku spotkań przedstawicieli tych organizacji. Uczestniczyli w nich: z ramienia KRN Aleksander Kowalski. Władysław Bieńkowski, Antoni Korzycki, Aleksander Żaruk-Michalski; ze strony CKL Romuald Miller, Feliks Wiesenberg, Piotr Gajewski, Marcelina Grabowska; w imieniu RON Zbigniew Petrykowski, Mieczysław Retinger. Na gruncie tych spotkań zaczęła się kształtować wspólna płaszczyzna działania lewicy demokratycznej w powstaniu warszawskim.

*

Rankiem 24 sierpnia major Małecki udał się do Śródmieścia Południowego. Przy ulicy Hożej 24 odbyła się narada sztabu AL, w której uczestniczyli porucznicy: Kosiakiewicz, Dobrowolski, Szyszko, Koluszko, Komorowski, Strzelecki, Suchanek, Wolański. Omawiano sprawy związane z organizacją śródmiejskiego zgrupowania AL.

Następnie dowódca AL udał się w towarzystwie poruczników Kosiakiewicza i Dobrowolskiego na spotkanie z komendantem Podobwodu AK majorem Łętowskim oraz zastępcą dowódcy pododdziału „Sławbor” podpułkownikiem Garlickim. Major Małecki podziękował za życzliwe traktowanie oddziałów AL walczących na tym pododdziale i przedstawił w ogólnych zarysach sprawy związane z organizacją zgrupowania AL. Powiedział, że w uzgodnieniu z pułkownikiem Chruścielą dowództwo AL zostało umiejscowione w Śródmieściu

Północnym, ale z rozmieszczenia własnych oddziałów liniowych wynika, że powinna nastąpić zmiana tej lokalizacji. Być może więc, że dowództwo AL zechce już wkrótce przenieść się do Śródmieścia Południowego. Obaj dowódcy AK odnieśli się ze zrozumieniem do problemów organizacyjnych AL. Stwierdzili, że i w AK na terenie tej części Śródmieścia przeprowadzana jest reorganizacja. Cenią sobie współpracę z miejscowym dowództwem AL i nie będą czynili przeszkód jeśli chodzi o przeniesienie się tu całego śródmiejskiego zgrupowania Armii Ludowej. Major Małecki poinformował, że ma zamiar odwiedzić oddziały AL na ich stanowiskach bojowych, zarówno w rejonie placu Trzech Krzyży, jak i na Czerniakowie Górnym. Uzyskał na to zgodę majora Łętowskiego.

25 sierpnia w pierwszej połowie dnia major Małecki odwiedził żołnierzy AL na pozycji przy ulicy Konopnickiej. Towarzyszył mu porucznik Dobrowolski, który dowodził plutonem AL i współdziałał tu z plutonem AK porucznika Gawdzika. Jedna drużyna AL, jako tako uzbrojona, pełniła tu służbę razem z żołnierzami AK. Obsadzali domy po nieparzystej stronie ulicy Konopnickiej, trzymając pod ogniem obsadzony przez Niemców gmach YMCA po przeciwległej stronie tej ulicy. Pluton porucznika Dobrowolskiego kwaterował w garażach przy ulicy Wiejskiej 18. Major Małecki rozmawiał z żołnierzami, poznał też dowódcę plutonu AK porucznika Gawdzika. Główną bolączką oddziału AL na tej pozycji był brak broni. Na razie nie było sposobu aby temu zaradzić. W rejonie tym toczyła się walka pozycyjna, nie dochodziło więc do starć wręcz, kiedy to można było zdobyć broń na Niemcach. W istniejącej sytuacji trudno było zbliżyć się do stanowisk niemieckich w YMCE nawet na odległość rzutu granatem czy butelką z benzyną.

Po południu, major Małecki i porucznik Kosiakiewicz wizytowali kompanię AL-PAL „Osa”, obsadzającą północno-wschodni odcinek skarpy wiślanej u zbiegu ulic Książęcej i Nowego Światu. Dowódca kompanii porucznik Seyfert, oficer PAL, zameldował majorowi Małeckiemu stan i rozmieszczenie oddziału, liczącego około 90 żołnierzy, z których około 50 stanowili żołnierze AL. Zameldowali się też obaj dowódcy plutonów: podporucznik Barszczewski z AL i podporucznik Barewski z PAL. Kompania trzymała parzystą stronę Nowego Światu (domy Nr 2, 4, 6 i 8, a także ruiny domów Nr 10 i 12) oraz zachodni fragment parzystej strony ulicy Książęcej (domy Nr 2, 4, 6). Oba plutony kwaterowały w rozległym budynku Szkoły Miejskiej na zapleczu, umocnionym obronnie. Pozycją leżącą na bezpośredniej linii frontu był gmach szpitala Św. Łazarza, usytuowany w parku na wprost Muzeum Narodowego, w którym stacjonowała silna załoga niemiecka. Szpital i teren parku wokół niego kompania AL-PAL obsadzała wspólnie z kompanią AK kapitana Miszczaka z batalionu „Miłosz”. Zachodnią, nieparzystą stronę ulicy Nowy Świat (domy Nr 1, 3, 5, 7) obsadzały pododdziały batalionu KB „Sokół”.

Na obsadzonym przez plutony AL i PAL odcinku frontu od pewnego czasu było raczej spokojnie, gdyż załogi niemieckie w BGK i Muzeum Narodowym nie przejawiały większej aktywności zaczepnej. Oba pododdziały były stosunkowo dobrze uzbrojone, nastroje wśród żołnierzy były tu też lepsze. Współpraca z sąsiadami, żołnierzami AK i KB układała się bardzo dobrze. Ale po wizytacji placówek, zwłaszcza w szpitalu Św. Łazarza i wokół niego na

skarpie, oficerowie AL i PAL byli zgodni co do tego, że w momencie uaktywnienia się Niemców w Muzeum Narodowym, utrzymanie szpitala w rękach polskich będzie bardzo trudne. Stanowił on obiekt rozległy i odosobniony. W zadrzewionym terenie, nieprzyjaciel dysponujący artylerią, czołgami i ciężką bronią maszynową mógł mieć do niego łatwy dostęp. Posiadanie własnych stanowisk na skarpie osłaniało od północy ulicę Książęcą, stanowiącą jedyne połączenie Śródmieścia z Czerniakowem Górnym. Ale Niemcy wciąż jeszcze mogli ostrzeliwać ją skutecznie z gmachu YMCA i z wiaduktu mostu Poniatowskiego. Z wszystkich oddziałów liniowych AL i PAL w Śródmieściu, kompania „Osa” zajmowała najbardziej eksponowaną, ważną pozycję obronną.

25 sierpnia major Małecki i podporucznik Koluszko przedostali się ulicą Książęcą na Czerniaków Górny. Przejście było uciążliwe i niebezpieczne. W sztabie AL przy ulicy Zagórnej 8 spotkali się z dowódcą Podokręgu Powiśle podporucznikiem Mierzwińskim, który skontaktował ich z dowódcą kompanii AL-PAL „Błaszanka” podporucznikiem Rosem. I w tym oddziale, liczącym wówczas około 70 żołnierzy, większość stanowili żołnierze AL. Ale wchodzili doń także żołnierze PAL, AK i ochotnicy. Sam Rose był członkiem PPS-lewicy i oficerem PAL (z Milicji Ludowej RPPS przed rozłamem). Jego zastępca podporucznik Sas – Stefan Jaworski był również oficerem PAL, przybyłym niedawno ze Śródmieścia.

Kompania „Błaszanka” kwaterowała przy ulicy Przemysłowej 19/21 w fabryce od której wzięła nazwę. Stacjonowała tam również nowoformowana kompania AK porucznika Igora – Władysława Matusewicza, mieścił się także szpital. Oba oddziały obsadzały ulicę Rozbrat, trzymając fragment tej ulicy od Łazienkowskiej po Górnośląską. Dowódcą tego pododdziału był porucznik Matusewicz, a podporucznik Rose został mu podporządkowany. Z faktu tego nie wynika jednak, że oddział AL-PAL „Błaszanka” wchodził jako pluton w skład kompanii AK porucznika Matusewicza (jak twierdzą dziś niektórzy kronikarze AK). Natomiast obie kompanie wchodziły w skład wspólnego batalionu AK „Tur”. Jego dowódcą był kapitan Tur – Zbigniew Specylak-Skrzypecki.

W kompanii podporucznika Rosego panowała dobra koleżeńska atmosfera, a i stan uzbrojenia tego oddziału nie był najgorszy. Żołnierze AL byli zadowoleni zarówno z tej atmosfery, jak i z możliwości prowadzenia aktywnej walki z wrogiem. Prosimi jednak o skierowanie na Czerniaków Górny doświadczonych oficerów AL, co podniosłoby rangę ich oddziału w oczach dowództwa AK i pozwoliło na jego rozbudowę. Wielu dalszych żołnierzy AL walczyło bowiem w innych czerniakowskich oddziałach powstańczych, na razie nie ujawniając się. Później majorowi Małeckiemu wyjaśniono, że podporucznik Rose był – ich zdaniem – zbyt miękki w stosunkach z dowództwem AK.

Po zorientowaniu się w sytuacji, major Małecki odwiedził dowódcę czerniakowskiego zgrupowania AK kapitana Kryskę – Zygmunta Netzera. Poinformował go, że dowództwo AL zamierza utworzyć tu rejonową komendę Armii Ludowej i umocnić organizację własnych oddziałów. Wyraził również podziękowanie za dobre traktowanie żołnierzy AL. Do zamierzeń dowództwa AL kapitan Netzer odniósł się ze zrozumieniem i życzliwością. Oświadczył,

że jako dowódca obrony Powiśla Czerniakowskiego zainteresowany jest we wzmocnieniu organizacyjnym walczących tu oddziałów polskich, i to niezależnie od ich przynależności organizacyjnej do AK, AL, czy też PAL. Dla niego wszyscy powstańcy to po prostu polscy żołnierze, których wspólnym celem jest walka z Niemcami. Dlatego są i będą traktowani jednakowo.

Po powrocie do Śródmieścia Południowego, na spotkaniu z miejscowym dowództwem AL postanowiono utworzyć czerniakowski Rejon Armii Ludowej. Zdecydował o tym zarówno wzgląd na ważność tej dzielnicy przyległej bezpośrednio do Wisły, jak i niemożność dowodzenia nią ze Śródmieścia z uwagi na mocno utrudnioną komunikację. Dowódcą Rejonu AL na Czerniakowie Górnym został porucznik Stach – Zbigniew Paszkowski, a jego zastępcami: politycznym porucznik Szczesny – Szczesny Dobrowolski, a liniowym porucznik Marian – Czesław Strzelecki. Wszyscy trzej udali się na Solec już następnego dnia 26 sierpnia, zabierając z sobą przybyłą właśnie z północnej części Śródmieścia drużynę starszego sierżanta Muchina, liczącą 12 żołnierzy AL. Była ona bardzo dobrze uzbrojona, posiadała m.in. ciężki karabin maszynowy. Dzień później na Czerniaków Górny przeszła też ze Śródmieścia drużyna AL sierżanta Żeglińskiego. Liczyła 22 żołnierzy, również bardzo dobrze uzbrojonych (kilka karabinów, pistoletów maszynowych i zwykłych, ręczny karabin maszynowy, sporo granatów).

Żołnierze tej ostatniej drużyny w poszukiwaniu dowództwa AL trafili do sztabu kapitana Netzera przy ulicy Okrąg 2. A ponieważ byli umundurowani w panterki i hełmy niemieckie, mieli sporo wspaniałej broni, wzbudzili sensację wśród stacjonujących tam żołnierzy AK, którzy mówili: patrzcie, Starówka przyszła. Kiedy więc już w sztabie AL przy ulicy Zagórnej 8 obie te drużyny połączono w jeden samodzielny pluton AL, któryś z żołnierzy zaproponował, żeby mu nadać nazwę Starówka. I tak już zostało. Dowódcą tego plutonu mianowano starszego sierżanta Roberta – Romana Muchina, a jego zastępcą sierżanta Maksa – Jerzego Żeglińskiego. Do plutonu AL „Starówka” wcielono kilku miejscowych ludzi, tak że liczył on ponad 40 żołnierzy.

Porucznicy Paszkowski, Dobrowolski i Strzelecki zameldowali się u kapitana Netzera jako nowi dowódcy AL. Przyjął ich życzliwie i obiecał wszechstronną pomoc. Współpraca z nim, jego sztabem oraz z dowódcami obu batalionów AK porucznikiem Tumem – Teofilem Budzanowskim i kapitanem Turem – Zbigniewem Skrzypeckim, ułożyła się bardzo dobrze.

Utworzono sztab AL, do którego zaproszono miejscowych dowódców AL i PAL. Oficerami sztabu zostali podporucznicy: Mierzwiński i Rozowski z AL oraz Jaworski z PAL. Podporucznik Rose pozostał dowódcą kompanii AL-PAL „Błasanka”, zaś porucznik Paszkowski został jego zastępcą. Obaj oni znali się jeszcze sprzed wojny, ze wspólnej działalności w ruchu robotniczym. Kompania „Błasanka” i pluton „Starówka” weszły w skład batalionu AK „Tur”, broniąc stanowisk na pododcinku porucznika Matuszewicza. Dobrze uzbrojony pluton AL „Starówka” dowództwo AK ulokowało w blokach mieszkalnych BGK przy ulicy Rozbrat (między ulicami Przemysławą i Fabryczną). Dwa pozostałe pododdziały AL, drużyny podporucznika Leśnika – Mariana Lisowskiego i sierżanta Dzika – Józefa Dzikowskiego pozostały w składzie batalionu

AK „Tum”. Miały one swe stanowiska w rejonie ulicy Solec na terenie Portu Czerniakowskiego.

Tymczasem major Małecki, przebywający w sztabie AL przy ulicy Hożej 24, został poproszony o ponowne skontaktowanie się z majorem Łętowskim. Nastąpiło to 27 sierpnia w jego kwaterze przy ulicy Mokotowskiej 51. Obecnie tam oficera AK Łętowski przedstawił jako podpułkownika Sławbora (Jan Szczurek-Cergowski). Oświadczył też, że jest on nowym komendantem Podobwodu AK Śródmieście Południowe, a Łętowski jest jego zastępcą. Małecki pogratulował nominacji i w skrócie przedstawił sytuację oddziałów AL w tej części Śródmieścia.

Pułkownik Szczurek-Cergowski zapewnił, że ma życzliwy stosunek do walczących tu oddziałów AL, PAL i KB i że jest z ich dotychczasowej postawy bojowej zadowolony. Poinformował też, że w Śródmieściu Południowym nastąpiła reorganizacja obrony. Oddziały AL będą walczyły teraz na trzech różnych odcinkach: pluton porucznika Dobrowolskiego na odcinku wschodnim podpułkownika Bogumiła – Władysława Garlickiego, kompania „Osa” na odcinku północnym majora Samy – Narcyza Łopianowskiego, a pododdziały czerniakowskie na odcinku kapitana Kryski – Zygmunta Netzera. Ten ostatni odcinek został czasowo podporządkowany podpułkownikowi Garlickiemu. Nowy dowódca Podobwodu prosił, aby dowództwo AL zwracało się do niego lub do majora Łętowskiego z wszystkimi nurtującymi je problemami dotyczącymi wzajemnej współpracy.

Major Małecki podziękował dowództwu AK za pozytywny stosunek do żołnierzy Armii Ludowej. nadmienił także, że porucznik Dobrowolski został w grupie oficerów AL skierowany do rejonu czerniakowskiego. Na jego miejsce przyjdzie niebawem ze Śródmieścia Północnego porucznik Leszek (Jan Szelubski). Jest on doświadczonym oficerem liniowym, uczestnikiem kampanii 1939 roku. Małecki prosił o okazanie mu zaufania i udzielenie niezbędnej pomocy. Oddział AL walczący w rejonie ulicy Wiejskiej zostanie też zasilony grupą uzbrojonych żołnierzy. Po tym spotkaniu z dowódcami AK major Małecki powrócił do Śródmieścia Północnego.

Po powrocie do kwatery przy ulicy Czackiego 4, major Małecki skierował porucznika Szelubskiego wraz z nowo sformowaną drużyną szturmową do sztabu AL na ulicę Hożą 24. Miał tam objąć dowództwo 2 kompanii śródmiejskiej, nawiązując współpracę z kompanią AK „Bradł”. Jak wiemy, w składzie tej kompanii walczyła jedna uzbrojona drużyna AL. Teraz można już było skierować tam do służby drugą drużynę AL. Oficerem oświatowym tej kompanii został porucznik Baranowski. Szelubski objął swą nową funkcję 28 sierpnia. Jego współpraca z dowódcami AK – podpułkownikiem Garlickim, kapitanem Leskim i porucznikiem Gawdzikiem, ułożyła się bardzo dobrze.

Pod koniec sierpnia w rejonie placu Trzech Krzyży ożywiły się działania bojowe. Kapitan Leski podjął akcję zaczepną na Niemców obsadzających wille przy ulicy Frascati. Dla odwrócenia ich uwagi porucznik Gawdzik przeprowadził 27 sierpnia natarcie swoim plutonem na gmach YMCA przy ulicy Konopnickiej 6. Brali w nim udział również żołnierze AL (poległ wtedy strzelec Kajtek – NN). Natarcie to Niemcy bez trudu odparli, ale w tym czasie żołnierze

AK z pozostałych plutonów kompanii kapitana Leskiego wdarli się do domu Nr 6 przy ulicy Frascati. Dom ten zdobyto ostatecznie 28 sierpnia, co wpłynęło na poprawę położenia pozycji polskich.

W dniach od 28 do 31 sierpnia toczyły się też walki o szpital Św. Łazarza. W związku z nowym podziałem na odcinki, północną stronę ulicy Książęcej wraz ze skarpą opuściła kompania AK kapitana Mischczaka. Na jej miejsce major Łopianowski wprowadził tu do walki 31 kompanię WSOP z batalionu AK „Bełt”, dowodzoną przez porucznika Budzisa – Kazimierza Przecławskiego. Wsparła ona walczącą tu kompanię AL-PAL poruczników Seyferta i Kosiakiewicza. Niemcy z Muzeum Narodowego nacierali niedużymi siłami na budynki szpitala i placówki polskie na skarpie, ale bez powodzenia. Dość łatwo byli odpierani przez żołnierzy AK, AL i PAL z obu kompanii. W nocy z 29 na 30 sierpnia Niemcy zaatakowali szpital Św. Łazarza większymi siłami, a jednocześnie usiłowali od strony Alei 3 Maja wdrzeć się dwoma czołgami w ulicę Nowy Świat. Zostali powstrzymani na wysokości domów Nr 7 i 8 przez obronę polską, złożoną z pododdziałów KB oraz AL i PAL. Doszło tu do walki na granaty. Po stracie kilku żołnierzy i zapaleniu jednego czołgu, wycofali się.

W południe 2 września rejon placu Trzech Krzyży został zbombardowany przez samoloty niemieckie. Zburzeniu uległy kościół Św. Aleksandra, dom z kinem „Apollo” (dawniej „Napoleon”), a także frontowa część budynku gimnazjum im. Królowej Jadwigi. Omyłkowo bomby trafiły również w obsadzony przez Niemców budynek YMCA, demolując jego umocnienie obronne i powodując ucieczkę części jego nałogi. Wykorzystując to, powstańcy AK i AL z plutonu porucznika Gawdzika nagłym atakiem opanowali gmach. Zdobyto sporo uzbrojenia. Wsparci przez żołnierzy z kompanii AK kapitana Mischczaka wspólnie odparli silne natarcie Niemców chcących odzyskać tę ważną pozycję. Odtąd gmach YMCA pozostawał w rękach polskich do końca powstania. Jego posiadanie miało istotne znaczenie dla obrony całego rejonu placu Trzech Krzyży.

*

Po powrocie majora Małeckiego, dowództwo AL w Śródmieściu postanowiło zająć się sytuacją staromiejskich oddziałów AL. Zdecydowano, że starszy sierżant Gąsiorowski ponownie uda się na Starówkę, aby ustalić na miejscu jak się sprawy mają. O tym, że większość tych oddziałów wraz z nowym dowództwem ewakuowała się już kanałami na Żoliborz i to bez zgody dowódcy AK pułkownika Wachnowskiego – Karola Ziemskiego, nie wiadomo. A pułkownik Chruściel, choć znał sytuację, nie poinformował o niej dowództwa AL.

30 sierpnia w sztabie Komendy Okręgu AK odmówiono Gąsiorowskiemu wydania przepustki na przejście kanałami ze Śródmieścia do Starego Miasta i z powrotem. Kiedy zapytał o przyczynę odmowy, odpowiedziano, że nie ma potrzeby chodzenia tam, bo już wkrótce wszystkie oddziały ze Starówki znajdują się w Śródmieściu. O tym, że przygotowywana jest właśnie akcja przebijania się górą powstańczej załogi Starego Miasta do Śródmieścia w rejonie Hal

Mirowskich, dowództwo AL też nie zostało poinformowane. Jak wiemy, akcja ta nie powiodła się. Kiedy więc 31 sierpnia rano major Małecki interweniował u pułkownika Chruściela w sprawie przepustki kanałowej dla Gąsiorowskiego, zdumiony dowiedział się od niego, że trwa już ewakuacja oddziałów staromiejskich AK kanałami do Śródmieścia. Małecki oświadczył wówczas, że w zaistniałej sytuacji musi skierować pismo do dowódcy AK Grupy „Północ” w sprawie ewakuacji staromiejskich oddziałów AL, domaga się więc wydania takiej przepustki, chociaż rozumie istniejące trudności związane z ruchem ewakuacyjnym w kanałach. Przepustkę taką otrzymał. Uprzedzono go jednak, że łącznik AL musi być gotowy do przejścia na Starówkę w ciągu dwóch godzin.

W liście do pułkownika Ziemskiego, powołując się na rozmowę z komendantem Okręgu AK, major Sęk (Józef Małecki), jako pełniący obowiązki dowódcy AL w Warszawie prosił o ewakuację ze Starówki do Śródmieścia „uzbrojonych oddziałów AL”. Co do żołnierzy nieuzbrojonych, to sugerował możliwość ich ewakuacji do Śródmieścia lub na Żoliborz, natomiast lżej rannych i osoby cywilne ze służb pomocniczych ewakuacji na Żoliborz. Wynika z tego, że dowódca AL wciąż sądził, że na Starówce walczy całe zgrupowanie AL, nie wiedział też, że możliwość ewakuacji kanałami na Żoliborz nie istnieje. Końcowy fragment tego listu brzmiał: „Ze względu na wkład oddziałów AL do obrony Starego Miasta i ciężkie straty, jakie poniosły, wierzymy, że Pan Pułkownik sprawiedliwie zechce je potraktować i otoczyć opieką tym bardziej potrzebną, że w walkach poległo całe dowództwo Armii Ludowej”.

Starszy sierżant Gąsiorowski otrzymał zadanie dotarcia do pułkownika Ziemskiego i wręczenia mu tego listu osobiście. Po nocnym nieudanym natarciu, na Starówce panował ogromny rozgardiasz i dotarcie do sztabu AK natrafiało na olbrzymie trudności. Gąsiorowski zadanie swe jednak wykonał. Pułkownik Ziemiński przyjął go, wysłuchał meldunku i przeczytał doręczone pismo. Zapewnił, że żaden żołnierz AL nie będzie na Starówce pozostawiony, a on tego osobiście dopilnuje. Podziękował za trud, podał rękę. Gąsiorowski odmeldował się. Zapewnienie dowódcy AK nie odnosiło się oczywiście do ciężko rannych powstańców, zarówno z AK jak i z AL. Ci mieli być pozostawieni na łaskę i niełaskę wroga.

Jak już wiemy, pozostali na Starym Mieście żołnierze AL byli zorganizowani w oddział liczący według stanu na 30 sierpnia 157 żołnierzy. Jego skład wewnętrzny był następujący: dowództwo – 5 osób, grupa bojowa – 35, grupa saperska – 38, grupa służby bezpieczeństwa – 16, łącznicy – 8, personel szpitala – 12, ranni i chorzy – 31, kuchnia – 12. Oddziałem dowodził porucznik Gustaw – Edwin Rozłubirski, jego zastępcą liniowym był podporucznik Heniek – Henryk Trocewicz, a oficerem oświatowym podporucznik Maria – Helena Płotnicka. W skład dowództwa wchodził też: kontuzjowany kapitan Roman – Paweł Wojas i podporucznik Teodozy – Teodor Szytow (kwatremistrz).

Kiedy Gąsiorowski dotarł do porucznika Rozłubirskiego i dowiedział się, że do ewakuacji jest zaledwie około 150 osób, większość z nich była już przygotowana do drogi. Byli to żołnierze nieuzbrojeni, personel różnych służb pomocniczych, lekarze, pielęgniarki, sanitariuszki i około 20 lżej rannych

i chorych. Grupą tą kierowały dwie dzielne niewiasty – Helena Płotnicka i lekarka Irena Diamant. Oprócz tej ostatniej, było jeszcze czterech innych lekarzy, Żydów, ze szpitala na Miodowej 24. Ich rodziny, lekarka Inka – Adina Meremińska (Szwajger) dzięki pomocy rejonowego delegata rządu Wika Sławskiego -Władysława Świdowskiego już dzień wcześniej odprowadziła kanałami do Śródmieścia. 12 ciężko rannych oraz 2 sanitariuszki (ochotniczki) pozostawiono w szpitalu polowym AL w halach targowych przy ulicy Świętojerskiej 4 (zostali oni później zamordowani przez Niemców).

Grupa AL została początkowo skierowana do wjazdu na ulicę Daniłowiczowską i miała być ewakuowana kanałem niskim. Wieczorem jednak, na polecenie pułkownika Ziemskiego została przesunięta do wjazdu na ulicy Długiej przy placu Krasińskich i nocą z 31 sierpnia na 1 września odeszła do Śródmieścia kanałem wysokim. Grupę tę, liczącą ponad 120 osób przyprowadził do Śródmieścia starszy sierżant Gąsiorowski. Po wyjściu wjazdem na ulicy Wareckiej przy Nowym Świecie przeprowadzono ją do kwatery AL przy ulicy Czackiego 4.

Dopiero dzień później, w nocy z 1 na 2 września porucznik Rozłubirski przeszedł do Śródmieścia tym samym kanałem z grupą 15 uzbrojonych żołnierzy AL, pozostawiając na Starówce w składzie grup osłonowych 12 dalszych uzbrojonych żołnierzy AL pod dowództwem starszego sierżanta Staśka – Stanisława Sulimy, Był to jeden z tzw. oddziałów styczności, powstrzymujących nacierającego nieprzyjaciela i ochraniających dojście do wjazdu. Ta grupa żołnierzy AL, jako jedna z ostatnich powstańczych grup osłonowych, zeszła do kanału wjazdem na ulicy Długiej (wjazd na ulicy Daniłowiczowskiej był już zasypany) dnia 2 września o godzinie 7.15. Dotarła do Śródmieścia obładowana bronią (wokół wjazdu na Długiej leżało wiele pozostawionej przez powstańców AK broni) po dwóch godzinach marszu w kanale. Na ulicy Wareckiej przy wjeździe czekał na nią porucznik Rozłubirski.

Zasadnicza grupa AL ze Starówki wraz z rannymi, już w dniu 2 września została skierowana do Śródmieścia Południowego. Tam część pozostawiono na miejscu, wcielając do już istniejących pododdziałów i służb, część zaś 4 września przeprowadzono na Czerniaków Górny. Z tą ostatnią grupą udali się tam także wspomniani czterej lekarze. Byli to: Bolesław i Gustaw – NN, oraz Stanisław Sikorski (faktycznie Stanisław Giłgun) i Władysław Skowroński (faktycznie Michał Leipuner). Dwaj pierwsi zorganizowali przy sztabie AL na ulicy Zagórnej 8 punkt sanitarno-opatrunkowy, pozostali wzmocnili personel lekarski Szpitala Nr 1 „Błaszanka”. Jako pielęgniarka pracowała też w tym szpitalu Maryla – Maria Kordala, a w sztabie jako łączniczka i sanitariuszka Cechna – Janina Królikowska.

W Śródmieściu Południowym lekarka Irena Diamant ulokowała się z personelem sanitarnym i rannymi (była wśród nich wspomniana już Irena Paszkowska) w szpitalu powstańczym przy ulicy Marszałkowskiej 79. Kiedy 18 września szpital ten został zbombardowany przez samoloty niemieckie, grupa AL szczęśliwie ocalała i została przeniesiona do szpitala przy ulicy Wilczej 13. Jego kierownikiem był lekarz AL Leon Plocker.

Jeszcze na Starówce do porucznika Rozłubirskiego zgłosiło się trzech oficerów AK wyrażając chęć przejścia do AL. Wyjaśnił im, że w istniejącej sytuacji byłoby to niezręczne, ale po przejściu do Śródmieścia przedstawi sprawę dowództwu AL i ono zadecyduje. Kiedy zaraz 3 września wszyscy trzej zgłosili się i ponowili prośbę, dowództwo AL w drodze wyjątku zgodziło się. Byli to: chorąży Garbaty – Zbigniew Gąsior, podporucznik Poraj – Bogdan Mieniewski i podporucznik Wyrwa – Jerzy Wiśniewski. Dwaj pierwsi byli z batalionu AK „Parasol”, a trzeci z żandarmerii AK. Wszyscy trzej służyli w AL do końca powstania. Gąsior i Mieniewski awansowali, w AK byli bowiem podchorążymi.

3 lub 4 września zginął w nieznanych okolicznościach podporucznik Trocewicz. Wyszedł z przepustką na miasto. Dopiero po dwóch dniach ktoś powiadomił, że jego ciało znajduje się w kostnicy. Nie miał żadnych obrażeń, tylko płytko pod skórą na skroni tkwił małeńki odłamek, jakby z pocisku granatnika. Dokumenty osobiste miał przy sobie, ale pistoletu maszynowego z którym wyszedł, nie było. Być może sekcja zwłok wyjaśniłaby zagadkę jego śmierci, ale w ówczesnych warunkach nie można jej było przeprowadzić.

Z pozostałych żołnierzy przybyłych ze Starówki, uzupełnionych przez miejscowych żołnierzy i ochotników, porucznik Rozłubirski zorganizował kompanię AL, liczącą 72 żołnierzy. Składała się z dwóch plutonów i była bardzo dobrze uzbrojona. Nazwano ją kompanią „Czwartaków”, ponieważ większość jej żołnierzy pochodziła z batalionu AL „Czwartacy”. Porucznik Rozłubirski pozostał dowódcą tej kompanii, jego zastępcą liniowym został podporucznik Mieniewski, a oficerem oświatowym działaczka RPPS podporucznik Krystyna – Leontyna Strusińska. Dowódcami plutonów zostali: chorąży Gąsior i starszy sierżant Sulima. Kompania objęła służbę na ulicy Czackiego. 4 września jej pododdziały uczestniczyły w odparciu silnych ataków nieprzyjaciela w rejonie ulicy Traugutta. Duże straty poniosła tu kompania AK porucznika Piotrowskiego, a on sam został ciężko ranny. Dzień wcześniej na ulicy Świętokrzyskiej zginął porucznik Krawczyk, dowódca zgrupowania AK „Harnaś”.

Kwartał zamknięty ulicami Traugutta, Krakowskie Przedmieście, Nowy Świat, Świętokrzyska, Mazowiecka obsadziły pododdziały przybyłego ze Starówki batalionu AK-NOW „Gustaw”. Ulica Czackiego leżała wewnątrz tego kwartału. Tyły wschodniej strony tej ulicy, gdzie w domu Nr 4 stacjonowała kompania AL, stanowiły bezpośrednie zaplecze linii frontu. Porucznik Rozłubirski zorganizował tu stanowiska ubezpieczające pozycje polskie w budynku Komendy Policji i w kościele Św. Krzyża. Wysłał też swego zastępcę do dowódców AK tych pozycji, aby uzgodnić z nimi zasady ewentualnego współdziałania. Zaoferował wsparcie ze strony AL w wypadku silnego natarcia Niemców. Ofertę przyjęto, ale oficerowie AK uważali, że sami sobie dadzą radę. Niedaleka już przyszłość miała pokazać jak bardzo się mylili.

Już wcześniej dowództwo AL zdecydowało o opuszczeniu tego rejonu i przeniesieniu się do Śródmieścia Południowego. Powiadomiono o tym pułkownika Chruściela, który nie stawiał przeszkód. Postanowiono, że w Śródmieściu Północnym pozostanie kompania 1, której dowództwo objął teraz podporucznik Więckowski. Nadal dowodził swym plutonem stacjonującym

przy ulicy Złotej 21 i produkował butelki zapalające i granaty. Pozostał również na Powiślu pluton podporucznika Szczygieskiego, wzmocniony sekcją wydzieloną ze staromiejskiego oddziału AL, dobrze uzbrojoną. Dowodził nią sierżant Włodek – Włodzimierz Michniew z III batalionu AL. Żołnierze tego plutonu wzmocnili stanowiska AK w rejonie ulic Oboźna – Leszczyńska.

Natomiast dowództwo, sztab, służby i kompania „Czwartaków” przeszły w dniach 5 i 6 września z ulicy Czackiego 4 do Śródmieścia Południowego. Dowództwo i sztab zakwaterowano początkowo przy ulicy Hożej 24, aby po dwóch dniach przenieść je do domu przy ulicy Wilczej 8. Po sąsiedzku, przy ulicy Wilczej 6 zakwaterowały się dowództwo PAL i CKL. Kompania AL „Czwartaków”, którą dowództwo AK skierowało wraz z innymi oddziałami staromiejskimi do obrony Alei Jerozolimskich, została zakwaterowana przy ulicy Wspólnej 7. W Śródmieściu Północnym, gdzie drukowała się prasa AL, PPR i RPPS, pozostała jeszcze służba prasowa dowództwa AL (redakcja i kolportaż). Mieściła się przy ulicy Chmielnej 7.

*

Dowództwo AK spodziewało się, że po opanowaniu przez Niemców Starówki skierują oni swoją uwagę w stronę Śródmieścia. Nie przewidywało jednak tego, że nastąpi to tak szybko. Już 3 września generał Schirmer zaatakował bowiem stanowiska polskie na linii ulic Królewska, Kredytowa, plac Małachowskiego, Traugutta. Do akcji wprowadzono tu m.in. goliaty, które poczyniły poważne spustoszenia. Od tego też dnia Śródmieście Północne znalazło się pod ostrzałem ciężkiej artylerii burzącej i było systematycznie bombardowane z samolotów. Celem niszczyielskich bombardowań stał się zwłaszcza plac Napoleona z rejonem ulic przyległych, gdzie były umiejscowione kwatery dowództw powstańczych, o czym wywiad niemiecki dobrze wiedział (szpiegdy nieprzyjaciela bez większego trudu przenikali do rejonów powstańczych, natomiast polskie rozpoznanie terenów zajętych przez Niemców było praktycznie niemożliwe).

4 i 5 września zostały zbombardowane budynki w których mieściły się kwatery dowodzenia Komendy Okręgu i Komendy Głównej AK. Ta pierwsza przeniosła się do budynku przy ulicy Złotej 7/9, gdzie było kino „Palladium”, druga zaś w nocy z 5 na 6 września ewakuowała się do południowej części Śródmieścia, do gmachu małej PAST-y przy ulicy Piusa XI 19. Z uwagi na ciężkie zranienie generała Grzegorza – Tadeusza Pełczyńskiego, na stanowisku szefa sztabu KG AK zastąpił go generał Kobra – Leopold Okulicki. Pełczyński zachował jednak funkcję zastępcy komendanta głównego AK i starał się brać udział w najważniejszych czynnościach dowództwa AK. Do Śródmieścia Południowego ewakuowały się także centralne władze cywilne: Delegatura Rządu (DR), Krajowa Rada Ministrów (KRM) i Rada Jedności Narodowej (RJN). Ulokowały się one w budynku RGO przy ulicy Mokotowskiej 48.

3 września staromiejska Grupa AK „Północ” została rozwiązana. Jej dowódca pułkownik Ziemiński został zastępcą komendanta Okręgu Warszawskiego AK pułkownika Chruściela. Natomiast wchodzące w jej skład

oddziały zostały skierowane do obu części Śródmieścia, na Powiśle i Czerniaków Górny. Miały tam wzmocnić obsadę miejscowych oddziałów AK. Major Róg – Stanisław Błaszczak objął dowództwo obrony Powiśla, które podlegało mu już poprzednio. Wraz z nim przeszły tam bataliony „Bończa” i „Dzik”, były jednak mocno wykrwawione. Batalion „Gustaw” – jak już wiemy – pozostał w Śródmieściu Północnym, obsadzając graniczące z Powiślem kwartały w rejonie ulic Traugutta – Krakowskie Przedmieście – Oboźna. Nowym dowódcą obrony Czerniakowa Górnego został podpułkownik Radosław – Jan Mazurkiewicz. Podległe mu zgrupowanie Kedywu KG AK odeszło na razie do Śródmieścia Południowego, gdzie miało zostać zreorganizowane. Zgrupowanie majora Sosny – Gustawa Billewicza stało się odwodem komendanta Okręgu, a pozostałe oddziały – „Gozdawa” i „Wigry” odwodem komendanta Obwodu. Wykrwawione oddziały – AK „Leśnik” i KB „Nałęcz”, a także oddział AL skierowano do Śródmieścia Południowego. W świetle późniejszych wydarzeń, rozwiązanie Grupy „Północ”, likwidacja jej dowództwa i sztabu oraz rozproszenie tworzących ją oddziałów było – jak się wydaje – nieuzasadnione. Być może zachowanie jej w całości i użycie do obrony Powiśla, przyniosłoby lepsze rezultaty.

Tymczasem Niemcy, czego dowództwo AK domyśliło się zbyt późno, analizując działania zaczepne Armii Czerwonej na froncie, przewidzieli możliwość ponownego zaatakowania przez nią i zdobycia Pragi. W związku z tym postanowili w pierwszej kolejności zlikwidować polskie ośrodki powstańcze nad Wisłą: Powiśle i Czerniaków Górny. Uderzenie na ten ostatni od południa nie było jeszcze możliwe, dopóki grupa bojowa generała Günthera Rohra nie zdobyła Sielc i Mokotowa Dolnego. Dowództwo niemieckie postanowiło więc, że Obergruppenführer SS von dem Bach uderzy najpierw od północy na Powiśle i zdobędzie je. Zadanie to powierzył on swej drugiej grupie bojowej, dowodzonej przez Gruppenführera SS Heinza Reinefartha.

Grupa Reinefartha oblegała dotąd i zwalczała Stare Miasto. Teraz, zasilona pododdziałami wojsk frontowych z rezerw 9 armii, szybko przegrupowała się do uderzenia na Śródmieście Północne, z celem zdobycia jego części nadbrzeżnej. Do bezpośredniego uderzenia na Powiśle Reinefarth skierował dwa pułki: dwubatalionowy pułk Oberführera SS Oskara Dirlewangera oraz 608 pułk ochronny Wehrmachtu pułkownika Willego Schmidta. Pierwszy nacierać miał od strony Wiaduktu Pancera u podnóża skarpy wiślanej, drugi na skarpie wzdłuż ulic Krakowskie Przedmieście – Nowy Świat. Trzeci pułk – pułk majora Franza Recka, nie zmieniając swoich dotychczasowych pozycji, miał zaatakować od zachodu linię stanowisk polskich wzdłuż ulicy Grzybowskiej, aby dezorientować dowództwo AK i odciągnąć jego uwagę od zasadniczego celu niemieckiego natarcia.

Zamierzenia dowództwa niemieckiego nie tylko w pełni się powiodły, ale przeszły najśmielsze jego oczekiwania. Co prawda, pułk Schmidta nie oparował od razu ulicy Nowy Świat i nie odciął Powiśla od Śródmieścia, zdobył jednak 5 września kościół Św. Krzyża, Komendę Policji i pałac Staszica, odrzucając pododdziały batalionu „Gustaw” na ulicę Świętokrzyską. Teraz już bez

większych przeszkód natarcie niemieckie przesunęło się ze skarpy w dół ulicą Oboźną, dezorganizując obronę polską na Powiślu. Już 4 września Elektrownia Miejska została zbombardowana i zaprzestała wytwarzania prądu, a dzień później znalazła się w rękach Niemców. Na skutek nalotów lotniczych, ognia artylerii, licznych pożarów i bestialskiego postępowania żołdaków Dirlewangera, ludność cywilna uległa panice. Niemal powszechnie domagała się od powstańców zaprzestania walki.

Widząc niemożność utrzymania Powiśla, major Błaszczak cały wysiłek skierował więc na taką ewakuację swych oddziałów i ludności do Śródmieścia, by uniemożliwić Niemcom opanowanie skarpy i przekroczenie ulicy Nowy Świat. Jego alarmy i prośby o udzielenie pomocy zostały jednak zignorowane przez pułkownika Pfeiffera, który uważał, że główne niebezpieczeństwo ze strony Niemców zagraża od zachodu. W rezultacie 6 września Powiśle padło, a dzień później nieprzyjaciel znalazł się na skarpie i przystąpił do forsowania ulicy Nowy Świat, która nie została należycie przygotowana do obrony. Grupa AK „Powiśle” licząca około 2000 żołnierzy poniosła tak duże straty, że z resztek jej oddziałów major Błaszczak zdołał 7 września zorganizować zaledwie jeden batalion (około 400 żołnierzy). Zamknął nim Niemcom dostęp do placu Napoleona. Opanowawszy ulicę Nowy Świat, nieprzyjaciel włamał się dość głęboko w obronę polską, nacierając wzdłuż ulic prostopadłych – Chmielnej, Wareckiej i Świętokrzyskiej. Oprócz wspomnianego już batalionu „Róg” dowództwo AK wprowadziło tu do walki pododdziały batalionów „Kiliński” i „Gozdawa”. Za cenę dużych strat powstrzymały one Niemców i doprowadziły do ustabilizowania się tu linii frontu.

Żołnierze plutonu AL podporucznika Szczygielskiego 5 i 6 września wspierali oddziały AK ze zgrupowania „Bicz”, broniące się najpierw na linii ulic Oboźna – Leszczyńska, a następnie w rejonie dolnego odcinka Tamki. Po wystrzeleniu jednak amunicji, miejscowi żołnierze plutonu odeszli do swych rodzin i wraz z nimi szukali wyjścia z sytuacji. Niewielu z nich zdołało się wycofać do Śródmieścia, większość znalazła się wśród wysiedlonych do obozu w Pruszkowie. Kilku żołnierzy z sekcji sierżanta Michniewa, którzy nie mieli swych rodzin na Powiślu, ukryło broń i próbowało wyjść z miasta wraz z cywilami. Jednakże w kościele Św. Stanisława na Woli Niemcy dokonywali selekcji, wyławiając zwłaszcza młodszych mężczyzn. W ten sposób cała ta grupa znalazła się wśród więźniów, których Niemcy wykorzystywali do różnych prac przy usuwaniu śladów ich zbrodni, a także grabieniu i burzeniu miasta.

*

Osiągnąwszy niespodziewany i łatwy sukces na Powiślu, dowództwo niemieckie dostrzegło słabość obrony polskiej w Śródmieściu. Postanowiło więc kontynuować natarcie przeciwko północnej jego części, atakując pułkiem majora Recka od zachodu a pułkiem Oberführera SS Dirlewangera od wschodu. Jednocześnie, wydzielone z grupy generała Schirmera silne oddziały grenadierów SS wsparte bronią pancerną, uderzyły koncentrycznie od

wschodu i zachodu wzdłuż Alei Jerozolimskich, dążąc do przerywania komunikacji pomiędzy obu częściami powstańczego Śródmieścia i trwałego odgródzenia ich od siebie. Doszło do zaciętych walk, które trwały od 7 do 10 września i zakończyły się dla Niemców tylko częściowym powodzeniem.

W rękach polskich znajdował się jedynie krótki odcinek Alei Jerozolimskich, od Marszałkowskiej do Brackiej. Pozostawał jednak przez cały czas pod ogniem ciężkiej broni maszynowej nieprzyjaciela, który trzymał w swych rękach gmach BGK na wschodzie oraz budynek hotelu „Polonia” i Dworzec Centralny na zachodzie. Powstańcom nie udało się więc przegrodzić tej arterii własnymi barykadami. Jedynie płytki przekop komunikacyjny, biegnący ukośsem między budynkami Nr 17 i 22, był osłonięty z obu stron niezbyt wysokimi barykadami, niszczonymi systematycznie ogniem niemieckich czołgów. Saperzy AK musieli nocami te barykady ustawicznie odbudowywać.

Północnej, parzystej strony Alei Jerozolimskich broniły na tym odcinku pododdziały batalionu AK „Kiliński”, zaś południowej, nieparzystej strony pododdziały batalionu AK „Bełt” i batalionu KB „Sokół”. Po tej stronie w rękach polskich znajdował się także zachodni narożnik Alei Jerozolimskich i ulicy Marszałkowskiej (domy Nr 35, 37). Obsadzał go pluton kompanii „Ambrozja” z batalionu AK „Zaremba-Piorun”. 6 września stanowiska polskie południowej strony Alei Jerozolimskich dowództwo AK wzmocniło dwoma oddziałami staromiejskimi: kompanią z batalionu AK „Dzik” i kompanią AL „Czwartaków”. Ta ostatnia obsadziła domy Nr 27 i 29 w Alejach Jerozolimskich, umieszczając swój odwód na tyłach posesji, w domu przy ulicy Nowogrodzkiej 22.

7 września Niemcy rozpoczęli natarcie w Alejach Jerozolimskich, uderzając dwoma silnymi oddziałami od wschodu i zachodu. Pod osłoną czołgów i dział pancernych grenadierzy SS wyparli powstańców z kawiarni „Café Club” przy Nowym Świecie i doszli do ulicy Brackiej. Ogniem swych dział czołgi przez cały dzień ostrzeliwały rów łącznikowy i obie osłaniające go barykady. Przekop ten został także zbombardowany przez samoloty niemieckie. Wieczorem Niemcy wycofali się poza ulicę Nowy Świat, podpalając zdobyte uprzednio domy. Po wygaśnięciu pożarów obsadzili je ponownie żołnierze AK.

Natomiast w rejonie skrzyżowania Alei Jerozolimskich z Marszałkowską, silny oddział Niemców od rana 7 września nacierał w dwóch kierunkach: od strony hotelu „Polonia” i Urzędu Telekomunikacyjnego przy Nowogrodzkiej na obsadzony przez powstańców kwartał domów w narożniku ulic Marszałkowskiej i Nowogrodzkiej oraz na dom Nr 36 w Alejach Jerozolimskich, mieszczący restaurację „Żywiec”. Tu natarcie niemieckie rozwinęło się w poprzek skrzyżowania, osłaniane przez dwa samochody pancerne.

Mimo silnego ognia powstańców z domów po przeciwległej stronie Alei Jerozolimskich, Niemcom udało się opanować zarówno wspomniany kwartał domów, jak i restaurację „Żywiec”. Ponieśli jednak duże straty w zabitych i rannych. Pociskiem z piąta uszkodzono też jeden z samochodów pancernych. Obsadziwszy opanowane obiekty, nieprzyjaciel przerwał natarcie. Nocą saperzy AK odbudowali barykady osłonowe i przywrócili łączność między obu częściami powstańczego Śródmieścia. Napływ uciekinierów z północy

na południe był jednak tak duży, że ruchu tego nie udało się opanować i w znacznym stopniu odbywał się on żywiołowo.

8 września, wprowadziwszy do akcji nowe siły, Niemcy znów zaatakowali w Alejach Jerozolimskich. Ich koncentryczne natarcie zaczęło się z nastaniem dnia i trwało do późnych godzin wieczornych.

W rejonie skrzyżowania z ulicą Nowy Świat, placówka kompanii AL-PAL „Osa” usadowiona w ruinach domu Nr 12 ostrzelała z piąta grupę czołgów nieprzyjaciela w Alei 3 Maja, szykujących się do natarcia. Uszkodzono jeden czołg, który przewrócił się i zatarasował drogę pozostałym. Spowodowało to opóźnienie natarcia Niemców. Wspomniana placówka AL-PAL zdołała wycofać się bez strat. Po ciężkiej walce z pododdziałami 3 kompanii batalionu AK „Kiliński”, nieprzyjacielska piechota znów opanowała ruiny „Café Clubu” oraz leżącego na jego tyłach kina „Coloseum”, a także rząd domów w Alejach Jerozolimskich na odcinku od Nowego Świata do Brackiej. Obejściem od strony ulicy Chmielnej zmuszono żołnierzy AK do opuszczenia narożnego budynku z kawiarnią „Cristal”. Niemieckie czołgi i działa pancerne wjechały w ulicę Bracką i parły w kierunku ulicy Szpitalnej. Obrzucone jednak butelkami z benzyną z budynku narożnego po przeciwległej stronie ulicy Brackiej, cofnęły się pod gmach BGK.

Dowódca batalionu „Kiliński” rotmistrz Leliwa – Henryk Roycewicz zorganizował przeciwnatarcie polskie, które powstrzymało Niemców i odzyskało kawiarnię „Cristal”. Wkrótce jednak rotmistrz Roycewicz został ciężko ranny, a nieprzyjaciel ruszył znów do ataku. Odzyskał on „Cristal” a dom na przeciwległym narożniku Alei Jerozolimskich i ulicy Brackiej (dom Nr 15) zburzył częściowo przy pomocy goliata. Nowym dowódcą batalionu „Kiliński” został porucznik Szary – Stanisław Silkiewicz, który zorganizował kolejne przeciwnatarcie oddziałów AK. Nieprzyjaciel został powstrzymany, ale nie ustąpił z placu boju. Walki były niezwykle zacięte i krwawe. Kawiarnia „Cristal” przechodziła z rąk do rąk, aby ostatecznie wieczorem znaleźć się w posiadaniu Niemców, którzy 10 września dopuścili się w sąsiednich domach morderstw na ludności cywilnej. Tak jak dzień wcześniej, niemieckie działa pancerne zburzyły obie barykady osłaniające przejście komunikacyjne przez Aleje Jerozolimskie, ale zbliżenia się doń nie zaryzykowały.

Przez cały dzień 8 września trwały też ciężkie walki na skrzyżowaniu Alei Jerozolimskich z Marszałkowską. Niemcy umocnili się w zdobytym dzień wcześniej kwartale po zachodniej stronie ulicy Marszałkowskiej, skąd uderzyli teraz na przeciwległy narożnik skrzyżowania. Broniąca się tu kompania podporucznika Wika – Zenona Wiktorczyka z batalionu AK „Bełt” nie wytrzymała impetu tego uderzenia i poniosłszy straty opuściła trzymane dotąd przez siebie pozycje, domy Nr 33 i 31 w Alejach Jerozolimskich oraz Nr 26 i 28, a także 23 i 31 przy Nowogrodzkiej. W ten sposób, obsadzająca sąsiednie domy kompania AL „Czwartaków” znalazła się w bezpośredniej styczności z nieprzyjacielem, który przez wybijane dynamitem w ścianach otwory wdierał się już do domów Nr 29 (Aleje) i Nr 24 (Nowogrodzka). O utrzymanie tych domów stoczono zażartą walkę na granaty. Ale około południu,

żołnierze AL musieli cofnąć się pod naporem Niemców do domów sąsiednich. W czasie tych walk wzięto do niewoli czterech Niemców, w tym oficera – porucznika. Byli żołnierzami formacji Waffen SS z załogi obsadzającej Dworzec Główny.

Nacierające tu oddziały niemieckie nie miały osłony czołgów i dział pancernych, posłużyły się natomiast w tym celu gromadą ponad stu cywili – mężczyzn i kobiet. Ludzie ci zostali jednak wykorzystani nie tylko jako żywe tarcze, ale także jako siła robocza do prac saperskich. Z dowożonych przez samochody materiałów (płyt chodnikowych, brukowca i pociętych na kawałki szyn tramwajowych) w ciągu kilku godzin zbudowali oni dwie barykady: jedną przegradzającą Aleje Jerozolimskie (od domu Nr 31 do domu Nr 36) i drugą ukośną biegnącą w poprzek skrzyżowania (od domu Nr 35 do domu Nr 36). Obie te barykady miały ułatwić Niemcom komunikację z opanowanymi już przez nich domami, dać możliwość dosyłania uzupełnień i wymiany załóg. Na ukośnej barykadzie zbudowano stanowisko dla ciężkiego karabinu maszynowego, który mógł stąd razić ogniem pozycje polskie zarówno w Alejach Jerozolimskich, jak i przy ulicy Marszałkowskiej. Jeszcze w czasie tych walk Niemcy użyli tej broni.

Posłużenie się przez Niemców polską ludnością cywilną na linii walk wzburzyło powstańców. Porucznik Rozłubirski polecił przyprowadzić wziętego do niewoli oficera niemieckiego i rozkazał mu, aby wychyliwszy się z okna na parterze głośno wzywał swych kolegów do wycofania cywili z pola walki. Ten jednak zdecydowanie odmówił, zachowywał się przy tym prowokująco, nazywając powstańców polskimi bandytami. Tylko z trudem udało się go uchronić przed gniewem żołnierzy AL i AK, którzy gotowi byli go zabić. W czasie tego zajścia, nieprzyjaciół ostrzelał stanowiska polskie z broni maszynowej z domów po przeciwległej stronie ulicy. Od ognia tego byli polegli i ranni. Zginął wówczas również wspomniany jeniec oficer niemiecki.

W godzinach popołudniowych dowództwo AK interweniowało silnym odwodem, wyposażonym w piaty i miotacze płomieni własnej produkcji. Dowodził nim cichociemny kapitan Ostoja – Tadeusz Klimowski. Uderzono w kilku miejscach, zmuszając Niemców do wycofania się z większości zdobytych przez nich domów. Walka była zacięta i bezpardonowa. Strzałem z piata zniszczono nieprzyjacielski ckm na ukośnej barykadzie. Ludność cywilna rozbiegła się, ale byli wśród niej zabici i ranni. Żołnierze AL odzyskali dom Nr 29 w Alejach Jerozolimskich. Broniący się w nim Niemcy, których wyparto na górne piętra budynku, zostali tam zniszczeni powstańczymi miotaczami ognia. Dom ugaszono i obsadzono ponownie. Sąsiednie dwa budynki (Nr 31 i 33) u zbiegu z ulicą Marszałkowską Niemcy utrzymali w swych rękach. Przejścia do nich zabarykadowali i zaminowali. W posiadaniu nieprzyjaciela pozostały też domy na przeciwległym narożniku z Marszałkowską (Nr 35 i 37) oraz po przeciwnej stronie Alei Jerozolimskich (Nr 34 i 36).

Pod wieczór stanowiska polskie na skrzyżowaniu Marszałkowskiej z Alejami Jerozolimskimi inspekcjonował dowódca Podobwodu podpułkownik Szczurek-Cergowski. Towarzyszyli mu dowódca odcinka północnego major Łopianowski i kapitan Klimowski. Kiedy przybyli na pozycje zajmowane

przez AL, podpułkownik Szczurek-Cergowski rozmawiał z porucznikiem Rozłubirskim. Podziękował żołnierzom AL za udział w walkach i dzielną postawę. Prosił także o przedstawienie mu okoliczności śmierci wziętego do niewoli niemieckiego oficera. Rozłubirski przedstawił w skrócie okoliczności śmierci jeńca. Wówczas dowódca Podobwodu zauważył, że prawo międzynarodowe zabrania wykorzystywania jeńców do działań na linii frontu. Rozłubirski odparł, że o tym wie, ale prawo zabrania również posługiwania się ludnością cywilną na polu walki. Po namyśle, podpułkownik stwierdził na koniec: uznaję, że działał pan w stanie wyższej konieczności. Dowódcę odcinka poprosił zaś o raport w tej sprawie. Na odchodnym, żegnając się powiedział jeszcze do Rozłubirskiego: jest pan bardzo młody poruczniku, a na wojnie dzieją się różne rzeczy. Nie do końca było wiadomo, co chciał przez to powiedzieć. W dowództwie AL uznano, że ponieważ trwały właśnie rozmowy kapitulacyjne z Niemcami, podpułkownik Szczurek-Cergowski wykazał zainteresowanie się tą sprawą. W postępowaniu dowódcy kompanii AL nie dopatrzono się żadnej nieprawidłowości.

9 września Niemcy nie nacierali w Alejach Jerozolimskich. Wykorzystując jednak wzniesione wcześniej barykady, umacniali się na skrzyżowaniu tej arterii z Marszałkowską. Po parzystej stronie Alei udało się im nie tylko umocnić w domach Nr 34 i 36 („Żywiec”), ale atakując z nich w kierunku północnym opanować także domy sąsiednie i dojść do ulicy Widok.

Tego dnia z walczących tu pododdziałów AK z batalionów „Iwo”, „Dzik” i „Bełt” dowództwo Podobwodu sformowało nowy batalion „Ostoja” dowodzony przez kapitana Klimowskiego. Obsadził on północny odcinek ulic Marszałkowskiej i Nowogrodzkiej przy skrzyżowaniu, oraz wzdłuż południowej strony Alei Jerozolimskich domy Nr 29, 27, 25, 23 i 21. Dwa pierwsze z tych domów wciąż obsadzała kompania AL „Czwartaków”, która nie została włączona w skład batalionu „Ostoja”. Kapitan Klimowski został dowódcą pododdziału, ciągnącego się od ulicy Kruczej, wzdłuż Alei Jerozolimskich i Marszałkowskiej do ulicy Nowogrodzkiej. Natomiast w rejonie placu Trzech Krzyży, kapitan Stefan – Stanisław Stefaniak, mianowany wkrótce majorem, zaczął odtwarzać dawny batalion AK „Leśnik”, ale z luźnych grup i pojedynczych żołnierzy tego batalionu udało mu się utworzyć zaledwie kompanię. Dowództwo Podobwodu skierowało ją do obrony północnej strony ulicy Książęcej. Jak pamiętamy walczyły tu już kompania AL-PAL „Osa” oraz 31 kompania WSOP z batalionu „Bełt”. Jako najstarszy stopniem, major Stefaniak został dowódcą pododdziału, który obejmował rejon położony w obramieniu ulic Książęca – Nowy Świat – Aleja 3 Maja – skarpa wiśłana.

Chcąc doprowadzić do poprawy położenia w Alejach Jerozolimskich, dowództwo Obwodu AK nakazało przeprowadzenie akcji zaczepnej w nocy z 9 na 10 września. Oddziały Śródmieścia Północnego (wydzielone z batalionów AK „Gozdawa” i „Kiliński”) miały zaatakować Niemców w rejonie ulic Brackiej i Nowego Świata, a także u zbiegu ulicy Widok z Marszałkowską. Natomiast oddziały Śródmieścia Południowego (batalion AK „Ostoja” i kompania AL „Czwartaków”) miały uderzyć na skrzyżowanie Alei Jerozolimskich z ulicą Marszałkowską. Batalion „Ostoja” powinien był wyprzeć Niemców ze

zdobytch przez nich domów na obu południowych narożnikach Marszałkowskiej oraz przy Nowogrodzkiej. Kompania AL zaś, atakując z domu Nr 29 poprzez Aleje Jerozolimskie wdrzeć się do domu Nr 36 („Żywiec”) i wyrzucić stamtąd załogę nieprzyjaciela. W drugiej fazie walki, miały ją wesprzeć pododdziały AK „Ostoi” i „Kilińskiego” atakami z zewnątrz, z północy i południa.

Natarcie oddziałów AK na wszystkich trzech kierunkach nie powiodło się. Utracono nawet budynki przy ulicy Nowogrodzkiej, odbite 8 września. Jedynie kompania AL częściowo wykonała swe zadanie. W pierwszej fazie natarcia, wykorzystując zaskoczenie nieprzyjaciela przerzuciła ona do domu Nr 36 jeden swój pluton, dowodzony przez chorążego Garbatego – Zbigniewa Gąsiora. W pomieszczeniach od strony Alei Niemców nie było. Żołnierze AL weszli więc do budynku przez okna i niezauważeni przedostali się na piętro, gdzie umocnili się. Ostrożnie penetrując dom stwierdzono, że w restauracji „Żywiec” na parterze, ale głównie na podwórku domu i w oficynach kwaterują Niemcy w sile kompanii. Byli bardzo dobrze uzbrojeni. Przez telefon polowy (jego przewód przeciągnięto przez Aleje w czasie przeskoku) chorąży Gąsior powiadomił porucznika Rozłubirskiego o sytuacji. Ten rozkazał czekać na uderzenie wspierające oddziałów AK. Kiedy jednak natarcie tych oddziałów nie powiodło się, pluton AL znalazł się w trudnym położeniu. Groziło mu odcięcie i zniszczenie. Niemcy wciąż jednak nie wiedzieli jeszcze o jego obecności w budynku Nr 36. Porucznik Rozłubirski postanowił więc, że na rozkaz pluton powinien zaatakować z całej posiadanej broni (rkm, kilka pistoletów maszynowych, granaty, butelki z benzyną) załogę niemiecką w „Żywcu”, zadać jej jak największe straty, szybko opuścić budynek i wycofać się pod osłoną niemieckiej barykady. Dla ułatwienia odwrotu zatarasowane wejścia do budynku od strony Alei postanowiono rozwalić pociskami z piąta. Plan ten powiódł się. Przeprowadzono go z całą konsekwencją. Atakiem z zaskoczenia zabito i raniono wielu żołnierzy nieprzyjaciela. Pluton chorążego Gąsiora wycofał się bez strat. Poległo natomiast dwóch żołnierzy AL, którzy ogniem ciężkiego karabinu maszynowego z budynku Nr 29 osłaniali odwrot. Było też kilku rannych.

Po tej akcji, 10 września kompania AL „Czwartaków” przekazała broń i inne przez siebie budynki Nr 26 i 27 pododdziałom AK z batalionu „Ostoja”, które utraciły je już następnego dnia. Jeden pluton AL, który przebywał jeszcze w domu Nr 22 przy ulicy Nowogrodzkiej pomógł 11 września w jego utrzymaniu żołnierzom AK. Taki stan utrzymał się już do końca powstania. 10 i 11 września kompania AL odeszła z odcinka północnego i zakwaterowała się przy ulicy Wilczej 8. W uzgodnieniu z dowództwem AK miała ona wejść do walk na odcinku wschodnim podpułkownika Garlickiego. W składzie kompanii AK „Bradł” walczył już tu pluton 2 śródmiejskiej kompanii AL porucznika Szelubskiego.

*

Walki toczące się w Śródmieściu Północnym i na Powiślu doprowadziły do pierwszego kryzysu powstania. Jednym z jego widocznych przejawów stała się postawa ludności cywilnej, która utraciła już w tym czasie wiarę

w sukces powstania. Najbardziej dotknięta przez działania wojenne część mieszkańców Śródmieścia, a zwłaszcza Powiśla, domagała się zaprzestania walk i zakończenia powstania. Taką samą postawę acz z innych względów, zaczęli przyjmować również ci, którzy wierzyli dotąd przywódcom powstania licząc na pomoc aliantów zachodnich. Spodziewali się oni, że po utworzeniu frontu na zachodzie Europy i wyzwoleniu Francji, to Anglosasi zadadzą Niemcom hitlerowskim decydujące uderzenie i zmuszą je do kapitulacji, przez co uratują powstanie i wesprą jego inicjatorów w konflikcie politycznym z ZSRR. Kiedy jednak te pozbawione realiów politycznych rachuby załamały się, oni również zaczęli myśleć o zakończeniu walk, nawet za cenę kapitulacji wobec Niemców.

Wciąż jednak większość mieszkańców Śródmieścia odrzucała możliwość kapitulacji, wierząc, że powstanie można uratować od klęski. Dominowało oczekiwanie, że pomocy walczącej Warszawie udzieli w końcu Armia Czerwona, której wojska walczące na froncie znów zbliżyły się do stolicy Polski. Takiego rozwoju wydarzeń spodziewały się ugrupowania lewicowe, związane z AL, PAL i KB. Ale orientacja ta zaczęła również obejmować demokratyczne kręgi związane z AK. Wśród tych ostatnich pojawił się wówczas pogląd, że jeśli w dowództwie Armii Krajowej dojdzie do zmiany orientacji z antyradzieckiej na proradziecką, a na jej czele staną oficerowie gotowi podporządkować się Naczelnemu Dowództwu Ludowego Wojska Polskiego w Lublinie, to Stalin zmieni swój stosunek do powstania i okaże mu wszechstronną pomoc.

5 września samoloty nieprzyjaciela rozrzuciły nad obu częściami Śródmieścia ulotki, wzywające ludność cywilną do przechodzenia na stronę niemiecką. Tylko w ten sposób miała się ona uratować od zagłady. Jednocześnie trwały naloty bombardujące i ostrzał z ciężkich broni burzących. Wielkie domy waliły się jak domki z kart. To terrorystyczne niszczenie miasta i jego ludności miało wymusić na dowództwie AK kapitulację. W ulotkach zapowiedziano, że ludność będzie mogła opuszczać miasto pod białymi flagami 6 i 7 września w godzinach od 12.00 do 13.00. Było oczywiste, że Niemcom chodzi nie o dobro ludności cywilnej, lecz o dezorganizację obrony polskiej i podważenie morale powstańczego wojska.

W tej sytuacji musiało dojść najpierw do rozmów delegatów PCK, a następnie delegatów dowództwa AK ze stroną niemiecką, którą reprezentował generał Rohr. Był on oficerem Wehrmachtu i von dem Bach sądził, że łatwiej mu będzie dogadać się z Polakami, aniżeli jemu – oficerowi SS. Przystępując do tych rozmów, które początkowo miały dotyczyć tylko wyjścia ludności cywilnej z miasta, zarówno generał Komorowski jak i delegat rządu Jankowski oraz przewodniczący RJN Pużak, byli już zdecydowani na zakończenie powstania poprzez kapitulację wobec Niemców. O ile jednak Jankowski i Pużak mieli za sobą całość KRM i większość RJN, o tyle generał Komorowski był w tym stanowisku raczej odosobniony. Przeciwny już teraz kapitulacji był pułkownik Chruściel, a generałowie Pełczyński i Okulicki mieli poważne wątpliwości. Ale sytuacja na linii walk, według oceny oficerów KG AK stawała się coraz bardziej krytyczna, zdecydowano więc o wszczęciu rozmów kapitulacyjnych z Niemcami,

które miały być – w miarę możliwości – przeciągane w czasie. Rozpoczęły się one 9 września.

5 lub 6 września doszło do kolejnej rozmowy dowódcy AL majora Małeckiego i jego zastępcy politycznego kapitana Kowalskiego z pułkownikiem Chruściel. Omawiano zaistniałą sytuację, przy czym przedstawiciele AL zapytali, czy dowództwo AK zamierza, lub być może podjęło już rozmowy kapitulacyjne z Niemcami. Komendant Okręgu nie ukrywał, że sytuacja Śródmieścia Północnego jest bardzo trudna, zwłaszcza z uwagi na wyczerpywanie się zapasów amunicji. Uważał jednak, że wojsko powstańcze powstrzyma natarcie niemieckie, chociaż za cenę bardzo dużych strat. Podjęcie rozmów z Niemcami nie jest na razie przez dowództwo AK brane pod uwagę a on sam jest przeciwnikiem kapitulacji. A i sytuacja nie jest jeszcze aż tak krytyczna, aby problem ten stanął na porządku dnia. Ale pogorszenie się nastrojów wśród części ludności cywilnej Śródmieścia budzi poważne obawy. Pułkownik prosił dowództwo AL, aby i ono przyłączyło się do wysiłków dowództwa AK, zmierzających do opanowania tych nastrojów.

W rozmowie tej wyjaśniło się też, że dowództwo AK nie zmieniło swego stanowiska w sprawie nawiązania łączności z Armią Czerwoną. Pułkownik Chruściel zapewnił, że rząd w Londynie stale podejmuje inicjatywy w tym zakresie, ale rząd ZSRR nie odpowiada na nie. Również interwencje sojuszników zachodnich nie odnoszą skutku. Kiedy przedstawiciele AL zauważyli, że dowództwo AK mogłoby wziąć te sprawy w swoje ręce, wysyłając do marszałka Rokossowskiego własnych oficerów łącznikowych, pułkownik Chruściel odpowiedział, że takie działanie nie wchodzi w ogóle w grę. Uznał natomiast za możliwe i potrzebne, aby dowództwo AL samo podjęło próbę nawiązania takiej łączności. Major Małeckie stwierdził wówczas, że dowództwo AL ma taki zamiar, ale decyzji w tej sprawie jeszcze nie podjęło.

7 września pułkownik Chruściel wydał odezwę, w której nawoływał żołnierzy AK „do zachowania spokoju i wszelkiej karności” oraz wiary w dowództwo AK, które „nie zawiedzie” i „myśli o wszystkim”. Zapewniał, że pomoc z zewnątrz nadejdzie w ciągu kilku dni i dlatego pomimo „znużenia bez granic” powinni zdobyć się „na to niedługie już przetrwanie”. Odezwa zawierała też stwierdzenie: „Obok nas stoją mężne choć niezbyt silne oddziały AL i PAL – zdecydowane walczyć do momentu nadejścia pomocy”.

Wobec wyraźnie zarysowującego się już kryzysu powstania, nastąpiło zacieśnienie współpracy pomiędzy dowództwami AL, PAL i KB, a także patrolującymi im organizacjami politycznymi KRN, CKL i RON. Wyrazem tego była decyzja o zjednoczeniu organizacji wojskowych i wyłonieniu ich wspólnego dowództwa. Natomiast wspomniane reprezentacje polityczne, mniej skłonne do jedności organizacyjnej, postanowiły ograniczyć się do uzgodnienia wspólnej platformy działania politycznego na gruncie stosunku do PKWN i koncepcji Polaki Ludowej. Rozmowy w tych sprawach, toczące się początkowo w Śródmieściu Północnym, 6 września przeniesione zostały do Śródmieścia Południowego, gdzie wkrótce skupiło się całe życie polityczne i wojskowe głównych ośrodków powstania.

W początkach września Stefan Korboński prowadził rozmowy z przedstawicielami KRN i CKL Władysławem Bieńkowskim i Romualdem Millerem. Zapytany kogo reprezentuje, Korboński przyznał w końcu, że nie władze SL lecz delegata rządu i zastrzegł, iż rozmowy mają charakter sondażowy. Pytał o polityczne plany KRN na przyszłość, o reformy ustrojowe, uchylając się od rozważań na temat aktualnych problemów powstania. Wydaje się, że przy pomocy Korbońskiego, delegat chciał zorientować się co do przebiegu poprzednich rozmów Kazimierza Bagińskiego i Adama Bienia z przedstawicielami CKL. Jak pamiętamy, w rozmowach tych obaj ludowcy reprezentowali koncepcję przypisywaną premierowi Stanisławowi Mikołajczykowi, szukania kompromisu z obozem KRN i PKWN. Delegat Jan Stanisław Jankowski, a także przewodniczący RJN Kazimierz Pużak byli zdecydowanymi przeciwnikami tej koncepcji.

W tym czasie, 6 września przedstawiciele KRN i CKL wystąpili z listem do Rady Jedności Narodowej (RJN), ponoszącej – jak pisali w nim – „polityczną odpowiedzialność za powstanie w Warszawie”. Proponowali aby CKL, KRN i RJN wystosowały wspólny apel do trzech mocarstw alianckich (z akcentem na ZSRR) i zadeklarowały w nim „współdziałanie z Wojskiem Polskim i taktyczne podporządkowanie AK, AL i PAL dowództwu Czerwonej Armii”. Jednocześnie z apelem, jako wyraz jego praktycznego zastosowania, proponowano utworzyć wspólną Komendę Obrony Warszawy, w skład której oprócz przedstawicieli dowództwa AK, weszliby również przedstawiciele dowództw AL, PAL i KB. Autorzy tego listu wyrażali przekonanie, że proponowane przez nich posunięcia zapewnią powstaniu pomoc ze strony Armii Czerwonej. List ten nie został jednak przez Pużaka przedstawiony na posiedzeniu RJN. Pozostawił go on bez załatwienia i odpowiedzi.

W pierwszej dekadzie września ujawniła się i zaktywizowała swoją działalność w Śródmieściu opozycja lewicowo-demokratyczna. Jej główną zorganizowaną siłą były oczywiście ugrupowania polityczne związane z CKL, KRN i RON, ale nie wyczerpuje to istoty zagadnienia. Czynne w tym zakresie stały się również niektóre ugrupowania związane z RJN, jak np. Zjednoczenie Demokratyczne (ZD) i Polaki Związek Wolności (PZW), który nieco później znalazł się w CKL, a także Związek Harcerstwa Polskiego (ZHP) – polityczna nadbudówka Organizacji Harcererek (OH) i Szarych Szeregów (SzSz), o orientacji demokratycznej. Te ostatnie wciąż należały do obozu zwolenników rządu polskiego w Londynie, wystąpiły jednak z krytyką władz powstania, zarzucając im nieudolność, brak realizmu politycznego, kapitulantwo i obojętność wobec tragedii Warszawy, spowodowanej błędną decyzją dowództwa AK i delegata rządu o wywołaniu powstania.

Podobne tendencje nurtowały również w niektórych kręgach oficerów AK, związanych zarówno z Komendą Główną jak i z Komendą Okręgu. Raporty szefa kontrwywiadu KG AK Hipolita – Bernarda Krawca-Zakrzewskiego o nastrojach wśród ludności cywilnej i tendencjach opozycyjnych w kręgach demokratycznych obozu rządowego były tak ostre i jednoznaczne w swym wymowie, że spotkały się ze zdecydowanym sprzeciwem szefa II Oddziału Sztabu KG AK pułkownika Hellera – Kazimierza Iranka-Osmeckiego. Zakazywał

on pisanie takich raportów i ich przesyłania do Komendy Głównej AK, gdzie nie chciano ich po prostu czytać. Również w Biurze Informacji i Propagandy KG AK przejawiały się podobne tendencje. W ich duchu działali głównie pracujący tam członkowie i przywódcy Zjednoczenia Demokratycznego: Piotr – Eugeniusz Czarnowski, Śniady – Władysław Długosz, Sawa – Zygmunt Ziółtek. Uczulona na sprawy nastrojów wśród ludności cywilnej była działająca w ramach BIP harcerska Wojskowa Służba Społeczna, kierowana przez członka Kwatery Głównej Szarych Szeregów harcmistrza Leona Marszałka. Jak już wspomniano, sprzyjał tym tendencjom szef BIP KG AK pułkownik Rzepecki.

Tymczasem major Litwin – Stanisław Sławiński, jeden z oficerów kontrwywiadu AK obserwujących organizacje o tzw. „nieskrystalizowanym obliczu ideowym” (m.in. PAL), nadesłał 6 września raport, w którym na zadane przez siebie pytanie, „jakiej jest wyściez narastającej z godzin na godzin tragedii Warszawy”, odpowiadał w długim wywodzie, że dowódcy powstania generał Komorowski i pułkownik Chruściel powinni podporządkować się dowództwu Wojska Polskiego w Lublinie i dowództwu Armii Czerwonej na froncie, co spowoduje, że Warszawa otrzyma natychmiastową pomoc. Jeśli zaś tego nie zechcą lub nie będą mogli uczynić, powinni ustąpić i pozwolić działać innym oficerom AK, albo AL lub PAL. Sławiński przedstawił tę koncepcję jako wypowiedzianą przez oficerów AL, PAL i kapitana Kaługina, z którymi rozmawiał, ale jak się wkrótce okazało pogląd taki reprezentował on sam i grupa skupionych wokół niego oficerów kontrwywiadu KG AK. Już 7 września, major Sławiński wraz z grupą sześciu innych oficerów AK przesłał na ręce generała Komorowskiego obszerny memoriał, który zawierał krytykę decyzji o powstaniu, wskazywał na nieudolność dowodzenia nim i domagał się realizacji przedstawionej wyżej koncepcji, albo też ustąpienia ze stanowiska dowódcy AK. Generał potraktował początkowo ten memoriał jako przejaw wrogiej dywersji i skierował sprawę do prokuratora. Później jednak wycofał się z tego. Natomiast major Sławiński wraz z pozostałymi sygnatariuszami memoriału, przeszedł z AK do PAL.

Do dowództw AL, PAL i KB zaczęli w tym czasie zgłaszać się niektórzy oficerowie AK z ofertą przejścia z Armii Krajowej do tych organizacji. W dowództwie AL rozmawiano z nimi, ale na ich propozycje odpowiadano odmownie. Wychodzono bowiem z założenia, że nie należy czynić niczego, co naruszałoby solidarność walczących i wprowadzałoby nieufność we współpracy z dowództwem AK. Natomiast w dowództwach PAL i KB chętnie przyjmowano takich oficerów AK, nęcąc ich często awansami. W sumie oficerów tych mogło być kilkudziesięciu, nie było to więc zbyt szerokie zjawisko.

W pierwszych dniach września do majora Szemleja z PAL zgłosił się działacz PPS-WRN Barski – Stanisław Kowalewski, będący zastępcą okręgowego delegata rządu. Oświadczył on, że dla uratowania sytuacji i zapewnienia powstaniu sowieckiej pomocy, należałoby dokonać zmiany na stanowisku dowódcy AK. Generała Komorowskiego powinien zastąpić pułkownik Chruściel, znany z demokratycznych poglądów i powszechnie lubiany. Jednakże ten ostatni, powiadomiony o takiej ewentualności odmówił jakoby i jako kandydata na dowódcę powstania wysunął generała Skokowskiego z PAL.

Kowalewski prosił aby Szemley przedstawił tę sprawę kierownictwu CKL i dowództwu PAL. Sprawa była delikatna, więc Szemley przedstawił ją na spotkaniu z generałami PAL Skokowskim i Piękosiem z udziałem przewodniczącego CKL Millera. Skokowski i Miller odnieśli się do sprawy negatywnie, podejrzewając, że może to być ze strony Delegatury Rządu i dowództwa AK polityczna prowokacja. Natomiast Piękoś był zdania, że należałoby podjąć taką próbę, gdyż byłaby to okazja do przejścia przez PAL kierownictwa powstaniem i odegrania ważnej roli w historii.

Sprawa ta była dyskutowana również w gronie przedstawicieli dowództw AL, KB i PAL. Oficerowie AL wyrazili pogląd, że jest to albo prowokacja, albo akcja zorganizowana z inspiracji dowództwa AK, które być może, bojąc się odpowiedzialności za klęskę powstania pragnie wysondować, czy nie można by drogą przekazania kierownictwa powstania w ręce dowództwa AL lub PAL – pozbyć się tej odpowiedzialności. Zdecydowanie wypowiedzieli się oni przeciwko prowadzeniu jakichkolwiek rozmów w tej sprawie, aby nie być posądzonym o spiskowanie przeciwko dowództwu powstania. Stanowisko dowództwa AL poparli przedstawiciele Komendy Głównej KB, a także większość przedstawicieli dowództwa PAL.

Tak więc, w okresie ciężkiej próby nurtowały w kręgach lewicowej i demokratycznej opozycji bardzo różnorodne tendencje. Niektóre z nich budziły obawy, czy były podyktowane troską o losy Warszawy, czy po prostu takim lub innym wyrachowaniem politycznym. Ale godne uwagi jest podkreślenie, że dominująca z nich wyraziła się w gotowości do szukania ratunku dla powstania na drodze rezygnacji z celów politycznych, dla których zostało ono wywołane. Zakładała ona konieczność dokonania zmiany dowództwa powstańczego w Warszawie i podporządkowania się tego nowego dowództwa generałowi Michałowi Żymierskiemu jako naczelnemu dowódcy Wojska Polskiego w Lublinie, gdyż spowoduje to zmianę stosunku dowództwa Armii Czerwonej do powstania i w rezultacie doprowadzi do szybkiego wyzwolenia Warszawy przez wojska radzieckie i polskie. Rozumowania takie nie było jednak realistyczne. Wychodzono bowiem z dość dowolnego założenia, niestety powszechnego w tym czasie w Śródmieściu Warszawy, że Armia Czerwona jest w stanie każdej chwili i w każdej sytuacji zdobyć Warszawę, a jeśli tego dotąd nie zrobiła, to zapewne wyłącznie ze względów politycznych, to znaczy z uwagi na otwarcie wroga wobec ZSRR i PKWN politykę kierownictwa powstania. Ale ozy tak rzeczywiście było?

Domagano się zmiany dowództwa powstania i zgłaszano w tym zakresie różne propozycje. Ale nie miano złudzeń co do tego, że te żądania opozycji zostaną uwzględnione przez Komendę Główną AK, Delegaturę Rządu i RJN. Dlatego szukano też innych rozwiązań. Ugrupowania CKL zgłosiły propozycję utworzenia Komitetu Ocalenia Warszawy (KOW), zrzeszającego przedstawicieli wszystkich organizacji wojskowych i politycznych biorących udział w powstaniu. Wobec dowództwa Armii Czerwonej Komitet taki mógłby wystąpić w roli reprezentanta walczącej stolicy Polski.

Utworzenie Komitetu Ocalenia Warszawy ogłoszono 3 września w wydanej specjalnie w tym celu odezwie (nie zachowała się, jej tekst nie jest znany). Weszły doń organizacje należące do CKL, KRN, a także RON, w tym AL, PAL i KB. Swoje przystąpienie zapowiedziały ZD i ZHP. Na założycielskim zebraniu, przywódcy syndykalistów Stefan Szwedowski i Jerzy Złotowski przybyli dwa dni wcześniej kanałami ze Starówki, zgłosili propozycję aby KOW zwrócił się do marszałka Józefa Stalina ze specjalnym orędziem, prosząc w nim o udzielenie powstaniu pomocy. Dokument taki został opracowany w dniach 4 i 5 września, a przekazany miał być adresatowi drogą radiową. We wspomnianym już piśmie z 6 września proszono także RJN, aby jej organizacje przyłączyły się do tego orędzia.

W tym czasie Komenda Główna KB, pozbawiona dostępu do radiostacji AK, przystąpiła do zmontowania własnej radiostacji nadawczo-odbiorczej. Potrzebne do tego celu urządzenia i części uzyskano bądź to z magazynów AK (bez wiedzy dowództwa AK), bądź też ze źródeł prywatnych. Około 9 września orędzie KOW do Stalina zostało kilkakrotnie nadane w eter tekstem otwartym, nie posiadano bowiem kodów i innych elementów, niezbędnych do nawiązania bezpośredniej łączności z dowództwem Armii Czerwonej. Równocześnie nadano kilka ogólnych, umownie tylko zaszyfrowanych informacji o powstaniu i o konieczności udzielenia mu pilnej pomocy, adresowanych do pułkownika Petrykowskiego – komendanta głównego KB znajdującego się wówczas w Lublinie. Zarówno apel do Stalina jak i wspomniane informacje zostały przez Lublin odebrane i przekazane generałowi Żymierskiemu. O fakcie tym dowiedziano się w powstańczej Warszawie w połowie września z audycji radia Lublin.

Fakt zmontowania radiostacji przez dowództwo KB wywołał negatywną reakcję ze strony KG AK. Na polecenie generała Komorowskiego prowadzono śledztwo, wydano też odpowiednie instrukcje, które miały zapobiec tego typu niespodziankom w przyszłości. Zapowiadano też „rozprawienie się raz na zawsze z KB”, ale skończyło się tylko na groźbach.

W omawianym okresie z dużą siłą wystąpił także problem ludności cywilnej, zwłaszcza tej, która zachęcona przyzwoleniem władz powstańczych, zaczęła masowo przechodzić na tereny zajęte przez Niemców (według ich danych opuściło wówczas Śródmieście ponad 30 000 osób). Bezpieczeństwa tej ludności, jej życia i mienia nie chroniły bowiem żadne zobowiązania strony niemieckiej, co powszechnie wiązano z brakiem odpowiedzialności ze strony Delegatury Rządu i dowództwa AK.

Aby zaradzić temu stanowi rzeczy, z inicjatywy działaczy ZD i PZW zaczęto w Śródmieściu organizować komitety obywatelskie. 7 września utworzono Komitet Obywatelski Miasta Stołecznego Warszawy, który wobec władz powstańczych, a w wypadku załamania się powstania także wobec władz niemieckich – miał stanowić „reprezentację wszystkich warstw społecznych i rejonów mieszkaniowych Stolicy dla ochrony interesu ludności miasta”. Do komitetu tego miano zaprosić także przedstawicieli PPR, ale Krajowa Rada Ministrów za wiedzą której go organizowano, zdecydowanie sprzeciwiła się temu.

Komitety obywatelskie były również organizowane na niższych szczeblach, jako społeczne reprezentacje mieszkańców danego rejonu, ulicy, kwartału, czy też zespołu domów. Inicjatywa ta wymaga odnotowania, z tym, że Niemcy wysiedlając ludność cywilną, nie liczyli się z żadnymi organizacjami mieszkańców, poza istniejącymi przed powstaniem RGO i PCK. Tworzone więc wówczas komitety obywatelskie nie miały żadnych szans na odegranie swej roli wobec Niemców. Natomiast uwadze wszystkich umknął wówczas znamieny fakt: oto bez żadnych zastrzeżeń strona polska dała przyzwolenie na żądanie Niemców wysiedlenia ludności cywilnej z Warszawy i wzięła udział w jego realizacji.

Dowództwo AL w Śródmieściu przestrzegało zasad lojalnej współpracy bojowej z dowództwem AK, a patronujące mu ugrupowania KRN (PPR i RPPS) ograniczały się w swej działalności opozycyjnej do krytyki obozu rządowego, odpowiedzialnego za tragedię Warszawy. Krytykę tę starały się one jednak prowadzić w sposób konstruktywny, bacząc pilnie, aby nie osłabiała ona ducha walki żołnierzy powstańczych. Podobne stanowisko zajmowały również KB i RON. Natomiast niektórzy oficerowie i działacze skupieni w PAL i CKL, którzy w początkowym okresie gotowi byli pójść na całkowite niemal podporządkowanie się dowództwu AK, w nowej sytuacji, kiedy militarny i polityczny kryzys powstania wystąpił z całą siłą, popadli w drugą skrajność, atakując zjadale dowództwo AK i niemal jawnie nawołując do buntu przeciw niemu. Jeden z działaczy PPS-lewicy Jerzewski – Jerzy Walter wystąpił w tym czasie z koncepcją „rewolucyjnego przekształcenia powstania” za pomocą tzw. komitetów biedoty. Przy współpracy innych działaczy tej partii zaczął on organizować takie komitety spośród ludzi najciężiej dotkniętych powstaniem – bezdomnych i pogorzańców. Akcja ta dała jednak mierne rezultaty, a kilka „komitetów biedoty” utworzonych na terenie Śródmieścia Południowego wkrótce rozpadło się, gdyż większość wchodzących do nich osób skorzystała z przyzwolenia Delegatury Rządu i opuściła miasto, przechodząc na tereny kontrolowane przez Niemców.

Zaangażowanie się Delegatury Rządu i dowództwa AK w ewakuację ludności cywilnej ze Śródmieścia wywołało dezorientację. Dość powszechnie sądzono, że jest to przygrywka do zakończenia powstania i kapitulacji oddziałów AK wobec Niemców. 7 września, na zebraniu komendantów domów południowej części Śródmieścia, kiedy przedstawiciel delegata Jankowskiego zakomunikował, że ewakuacja ludności cywilnej będzie się odbywała za zgodą KRM i RJN i że nie tylko nie należy jej utrudniać, ale do niej zachęcać, spotkało się to z protestem większości zebranych. Wystąpił wówczas działacz KRN Roman Szymanko, komendant domu przy ulicy Szopena 17. Oświadczył on, iż dla wszystkich jest już sprawą jasną, że powstania nie należało zaczynać. Ale skoro je jednak wywołano, należy bić się do końca. Przyjęto jego wniosek, aby wystąpić w tej sprawie z petycją do władz, domagającą się kontynuowania walki. Wówczas wspomniany przedstawiciel delegata zauważył, że stanowisko komendantów domów nie jest miarodajne. Liczy się zdanie mieszkańców, a ci pragną opuścić miasto objęte powstaniem.

Opracowano wówczas taką petycję, domagającą się od dowództwa AK kontynuowania walki i postanowiono, że komendanci domów w tej części Śródmieścia będą zbierać pod nią podpisy mieszkańców. W ciągu dwóch dni zebrano ponad 35 000 podpisów i dnia 10 września petycję z tymi podpisami przekazano delegatowi rządu.

Pod koniec pierwszej dekady września – jak już wiemy – dowódca AK generał Komorowski, delegat rządu Jankowski i przewodniczący RJN Pużak zdecydowali się na kapitulację powstania. Wyrazili oni zgodę na opuszczenie miasta przez ludność cywilną i rozpoczęli rozmowy z Niemcami w sprawie zakończenia walk. Czy opisane tu działania opozycji wywarły jakiś wpływ na podjęcie tych decyzji, trudno powiedzieć. Ale być może uświadomiły im one, że zakończenie powstania poprzez kapitulację AK wobec Niemców, z politycznego punktu widzenia nie jest najgorszym dla nich rozwiązaniem.

Komenda Główna AK bardzo krytycznie oceniła stan sił Śródmieścia Północnego i możliwość jego dalszej obrony. 9 września przed południem generał Komorowski skierował do pułkownika Chruściela krótki odręczny list, w którym pisał, że stan moralny i fizyczny śródmiejskich oddziałów AK jest bardzo zły, że są one u kresu sił. Obawiał się, że pod jednym silnym uderzeniem Niemców ich obrona może się załamać, a wówczas nastąpi „rzeź ludności cywilnej i żołnierzy”. Oceniał, że Śródmieście Południowe będzie się mogło wówczas bronić już bardzo krótko. Stwierdzał: „Jedynym wyjściem dla miasta i dla sprawy jest kapitulacja przed rozpadnięciem [się] oddziałów”. Prosił pułkownika Chruściela o przedstawienie mu swego punktu widzenia i określenie terminu, kiedy zaistnieje konieczność wysłania do Niemców parlamentariuszy.

Istotne w tym liście dowódcy AK były dwa stwierdzenia: 1). stan oddziałów Śródmieścia Północnego i ich sytuacja bojowa są katastrofalne; 2). kapitulacja jest jedynym wyjściem z sytuacji dla „miasta i sprawy”. Zarówno pułkownik Chruściel, jak i jego doradca polityczny pułkownik Rzepecki, po zapoznaniu się z tym listem uznali, że obie te konstatacje są nieprawdziwe i niesłuszne. Jeszcze tego dnia późnym popołudniem (o godzinie 17.00) pułkownik Chruściel odpowiedział własnym listem, również odręcznym, który z uwagi na walki w Alejach Jerozolimskich dotarł do KG AK dopiero 10 września krótko po północy. Dowódca Okręgu nie zgodził się z oceną sił i stanu obrony Śródmieścia Północnego. Podkreślił, że stan. moralny żołnierzy jest lepszy od ich stanu fizycznego. Zaprezentował też inny pogląd na kapitulację: a). jest ona ostatecznością, której byłoby dobrze uniknąć; b). trzeba szukać innego wyjścia niż kapitulacja. W tej ostatniej kwestii napisał: „Proponuję nieśmiało wezwać Żymierskiego na odsiecz i przyrzec mu lojalną współpracę. Zmieniają się warunki naszej walki – bądźmy więc elastyczni. Każdy, kto da nam pomoc – zasłuży na wdzięczność. Wszystko inne jakoś się ułoży. Proszę Pana Generała o rozważenie mego ostatniego wniosku. Więcej nam odpowiada współpraca nawet z Żymierskim, niż kapitulacja. W historii wojska polskiego są to tylko fragmenty”. Pułkownik Chruściel prosił również o dwa dni

zwłoki, mając nadzieję na korzystny rozwój sytuacji na zachodzie (przegrana Niemiec) lub na wschodzie (wejście Armii Czerwonej do Warszawy).

Generał Komorowski odpowiedział na list pułkownika Chruściela zaraz po jego otrzymaniu. Wyjaśnił motywy swej decyzji o kapitulacji, której nie cofnął. Nie wierzył ani w szybkie zwycięstwo aliantów na zachodzie, ani na przedarcie się wojsk radzieckich do Warszawy („nie mogą nawet dopchać się do Pragi” pisał). Wciąż uważał, że sytuacja wojskowa Śródmieścia jest beznadziejna. Najbardziej jednak poczuł się dotknięty propozycją jego podporządkowania się generałowi Żymierskiemu. Stwierdził, że byłoby to zdradą, a w dodatku technicznie niewykonalne, z uwagi na brak bezpośredniej łączności radiowej. Zauważył też, że to „nie Żymierski decyduje, a Stalin”. Był więc przekonany, że po oświadczeniu agencji TASS z 12 sierpnia Stalin nie będzie już chciał pomóc powstaniu warszawskiemu. Tymczasem jeszcze tego dnia wieczorem nadeszła alarmowa depesza z Londynu, w której premier Mikołajczyk zakomunikował, że rząd ZSRR powiadomił właśnie Brytyjczyków, iż Armia Czerwona udzieli pomocy powstańcom polskim w Warszawie. Była to decyzja Stalina, w realizacji której nie miały udziału będzie miał generał Żymierski.

List dowódcy Okręgu nie zmienił decyzji generała Komorowskiego o kapitulacji powstania, ale spowodował, że nie spieszył się on z jej realizacją. Rozmowy z generałem Rohrem przeciągano, żądając co raz to nowych gwarancji. Von dem Bach przerwał je wreszcie 11 września, mając nadzieję, że obie strony będą mogły powrócić do nich w przyszłości, Tymczasem bowiem, uległa zmianie sytuacja na froncie radziecko-niemieckim pod Warszawą. 10 września rozpoczęła się ofensywa wojsk radzieckich i ludowych wojsk polskich na Pragę, która zmusiła Niemców do przerwania działań zaczepnych przeciwko północnemu Śródmieściu i zajęcia się likwidacją Czerniakowa Górnego.

*

Po przejściu do Śródmieścia Południowego dowództwo AL mieściło się początkowo przy ulicy Hożej 24 (przez dwa dni), a później przy ulicy Wspólnej 7 (przez jeden dzień). Oba te budynki, a także dom przy ulicy Wspólnej 10, gdzie kwaterowała część żołnierzy oddziałów pomocniczych i służb, zostały w dniach 8 i 9 września zbombardowane. Wówczas dowództwo, sztab, pododdziały i służby AL przeniosły się do dużej kamienicy przy ulicy Wilczej 8. Wcześniej kwaterowało tu dowództwo odcinka wschodniego „Bogumił”, które przeniosło się do budynku przy ulicy Kruczej 7. W czasie wspomnianych bombardowań zginęło i zostało rannych około dwudziestu żołnierzy AL, których pseudonimy lub nazwiska nie zostały w większości zapamiętane. Zginął wówczas m.in. prawdopodobnie pod gruzami domu przy ulicy Wspólnej 7, podporucznik Stach Kolejarz – Stanisław Koluszko.

Dokonano kolejnej reorganizacji AL w Śródmieściu. Dowództwo zgrupowania stanowili: dowódca major Sęk – Józef Małecki, zastępca dowódcy do spraw liniowych i szef sztabu kapitan Roman – Ryszard Strzelecki, zastępca dowódcy do spraw politycznych kapitan Krajewski – Aleksander Kowalski, członkowie dowództwa: kapitan Jurek – Jerzy Morawski (PPR), porucznik

Felek – Feliks Baranowski (RPPS) i porucznik Antoś – Antoni Korzycki (SL-Wola Ludu). W skład sztabu zgrupowania AL w Śródmieściu wchodził: kapitan Roman – Paweł Wojaś oficer organizacyjny, kapitan Adam – Alfred Jaroszewicz oficer informacji, porucznik Dąbek – Michał Szyszko oficer operacyjny, porucznik Jacek – Tadeusz Jan Wolański kwatermistrz, podporucznik Teodozy – Teodor Szytow oficer zaopatrzenia (zastępca kwatermistrza), porucznik Stanisław – Stanisław Kosiakiewicz oficer łącznikowy dowództwa AL przy Komendzie Okręgu Warszawskiego AK, porucznik Król – Władysław Jagiełło oficer propagandy (do 15 września), porucznik Andrzej – Andrzej Weber oficer prasowy i propagandowy (po 15 września), podporucznik Marta – Irena Ciesielska oficer łączności, porucznik Milan – lekarz Jerzy Suchanek – szef służby sanitarnej, podporucznik Józek – Józef Komorowski adiutant dowódcy, chorąży Antoni Stankiewicz oficer do zleceń, starszy sierżant Sławek – Ryszard Gabiński podoficer inspekcyjny, sierżant Szary – Konstanty Królikowski podoficer odbioru zrzutów, sierżant Janka – Janina Gurowska szef kancelarii.

Dowództwu i sztabowi AL podlegały oddziały bojowe, oddziały pomocnicze i służby. Oddziały bojowe śródmiejskiego zgrupowania AL składały się z trzech liniowych oddziałów w sile kompanii każdy. Kompanie te miały po dwa plutony, z tym, że uzbrojenia wystarczało w każdej dla jednego z nich. Dlatego w linii, na pozycjach trzymany wspólnie z oddziałami AK lub PAL, oddziały AL mogły wystawić, w zależności od potrzeby tylko drużynę lub pluton. Sytuacja ta ulegała zmianie po otrzymaniu broni ze zrzutów radzieckich, wówczas do akcji mogły wejść całe kompanie AL. Ale było to już pod koniec powstania, kiedy walki w Śródmieściu straciły na intensywności. Kompania 1 AL w Śródmieściu Północnym, po upadku Powiśla straciła swój jeden uzbrojony pluton i faktycznie pozostała już kompanią tylko z nazwy. Był to w zasadzie wzmocniony pluton, do końca słabo uzbrojony i nieuczestniczący w walkach. Zajmował się nadal produkcją butelek zapalających i granatów, a także różnymi pracami pomocniczymi. W początkach września 1944 roku stan oddziałów liniowych Armii Ludowej w Śródmieściu był następujący:

Kompania 1 (północno-śródmiejska), dwa plutony, łącznie około 60 ludzi. Dowódca podporucznik Bronisław – inżynier Ryszard Więckowski, podoficer oświatowy starszy sierżant Kara – Zdzisław Salwa. Dowódca plutonu Powiśle podporucznik Lisowski – Eugeniusz Szczygielski, zastępca sierżant Zielony – Ryszard Niemyski.

Kompania 2 (południowo-śródmiejska), dwa plutony, łącznie około 100 ludzi. Dowódca porucznik Leszek – Jan Szelubski, zastępca porucznik Adam – Stanisław Kosiakiewicz, oficer oświatowy porucznik Felek – Feliks Baranowski. Pluton I (w składzie kompanii AL-PAL „Osa” na pozycji Nowy Świat – Książęca). Dowódca podporucznik Kazik – Stanisław Barszczewski. Pluton II (w składzie kompanii AK „Bradł” na pozycji Konopnicka – Frascati). Dowódca chorąży Antoni Stankiewicz. Przy plutonie I dowodził w linii porucznik Kosiakiewicz, przy plutonie II porucznik Szelubski. Pluton I kwaterował w Szkole Miejskiej przy ulicy Nowy Świat 6, pluton II w garażach domu przy ulicy Wiejskiej 18.

Kompania „Czwartaków” (staromiejska), dwa plutony, łącznie około 80 ludzi. Oba plutony stosunkowo dobrze uzbrojone. Dowódca porucznik

Gustaw – Edwin Rozłubirski. Zastępca podporucznik Poraj – Bogdan Mieniewski. Oficer oświatowy porucznik Krystyna – Leontyna Strusińska. Dowódcy plutonów: chorąży Garbaty – Zbigniew Gąsior, starszy sierżant Stasiek – Stanisław Sulima. Od 6 do 11 września kompania walczyła w Alejach Jerozolimskich na odcinku północnym „Sarna” pododcinek „Ostoja”. Kwaterowała w domach przy ulicy Wspólnej 7, a następnie przy ulicy Nowogrodzkiej 22. Straciła 5 poległych i kilku rannych. 12 września kompania przeszła na odcinek wschodni „Bogumił” i zakwaterowała się przy ulicy Wilczej 8. Obsadziła pozycje drugiego rzutu pododdziałów AK z batalionu „Miłosz”. Jednym plutonem wzmocniła kompanię AK „Reda” w Instytucie Głuchoniemych i Ociemniałych przy placu Trzech Krzyży, a drugim plutonem trzymała barykadę przegradzającą ulicę Mokotowską przy placu Trzech Krzyży. Obie pozycje obsadzano na zmianę z żołnierzami AK.

Oddziały pomocnicze zgrupowania kwaterowały przy ulicy Wilczej 8. Były to:

- Pluton saperów. Stan około 30 osób. Dowódca podporucznik Wiktor – inżynier Marian Bielaszewski.
- Drużyna kurierów i łączniczek. Stan 12 osób. Dowódca podporucznik Marta – Irena Ciesielska.
- Pluton Służby Bezpieczeństwa. Stan około 30 osób. Dowódca sierżant Szary – Konstanty Królikowski. Od 12 września żołnierze tego plutonu zajmowali się także odbiorem rzutów radzieckich, współpracując w tym zakresie z żandarmerią AK i z PKB.
- Pluton transportowo-zaopatrzeniowy. Stan około 30 osób. Dowódca podporucznik Teodozy – Teodor Szytow. Zajmował się przenoszeniem przydziałowych produktów, głównie pszenicy i jęczmienia. Do 11 września żywność tę pobierano w magazynach „Społem” na Czerniakowie Górnym, a następnie w magazynach przy ulicy Prostej, leżących na linii frontu. Wyprawy po tę żywność były nie tylko bardzo uciążliwe, ale i niebezpieczne. Aby przyniesione ziarno, z reguły zawilgocone, mogło nadawać się do spożycia, trzeba je było podsuszyć i zemleć w różnego rodzaju młynkach. Z pszenicą było pół biedy, ale dość szybko jej zapasy w magazynach się wyczerpały. Natomiast jęczmień, nawet zmielony, zachowywał ostre łupiny. Gotowaną z niego zupę powszechnie nazywaną więc w Śródmieściu „zupą pluj”, gdyż łupiny te trzeba było wypluwać.
- Służba zaopatrzeniowa, którą kierował kwatermistrz porucznik Jacek – lekarz Tadeusz Jan Wolański, oprócz wspomnianego plutonu transportowego miała w swej dyspozycji kuchnię, stołówkę, pralnię i magazyny. Jej stan, bez tego plutonu, wynosił jeszcze około 20 osób. Mieściła się przy ulicy Wilczej 8.
- Służbą sanitarną kierował porucznik Milan – lekarz Jerzy Suchanek, a jego zastępcami byli: podporucznik Ewa – Irena Diamant lekarz (do spraw medycznych) i podporucznik Maria -Helena Płotnicka (do spraw administracyjnych). Pracowało w niej około 20 osób (trzech lekarzy, dwóch medyków,

pielęgniarki i sanitariuszki). Korzystano ze szpitala powstańczego przy ulicy Marszałkowskiej 79, a po jego zbombardowaniu w dniu 18 września, ze szpitala i punktu sanitarno-opatrunkowego przy ulicy Wilczej 13. Jego kierownikiem był lekarz AL Leo – Leon Plocker. Pracował tam także inny lekarz AL Józef Żygiewicz (faktycznie Józef Oppenheim). Dokonywano tam opatrunków, lżejszych zabiegów chirurgicznych, ale leczono też kilku ciężko rannych żołnierzy AL.

- Służba prasowo-propagandowa zajmowała się wydawaniem i kolportowaniem prasy AL, PPR i RPPS. Kierowało nią kolegium redakcyjne w składzie: przewodniczący Jerzy Morawski, członkowie Helena Balicka, Feliks Baranowski, Władysław Bieńkowski, Andrzej Weber, Aleksander Żaruk-Michalski. Kierownik techniczny Tadeusz Gąsiorowski. Ogółem czynnych w niej było około 15 osób. Po 6 września, wydawane pisma „Armia Ludowa”, „Barykada Wolności” i „Głos Warszawy” były przez kilka dni drukowane w różnych zakładach przy Hożej 48, Kruczej 22, Koszykowej 33 i Żurawiej 34. Niektóre z tych drukarni w wyniku bombardowań uległy zniszczeniu, inne zostały około 10 września zarekwirowane na potrzeby AK i Delegatury Rządu. W tej sytuacji uruchomiono w kwaterze przy ulicy Wilczej 8 własną drukarnię. Zainstalowano tam ręczną prasę drukarską (tzw. pedał), przy pomocy której wydawano wspomniane pisma. Pierwszy wznowiony numer „Armii Ludowej” został tam wydrukowany z datą 15 września, z czego wynika, że drukarnię tę zorganizowano dwa lub trzy dni wcześniej. „Barykada Wolności” i „Głos Warszawy” wychodziły na przemian, co drugi dzień.

Pod koniec pierwszej dekady września 1944 roku prace nad zorganizowaniem śródmiejskiego zgrupowania AL były już faktycznie zakończone. Bez oddziałów AL na Czerniakowie Górnym, liczyło ono wówczas w obu częściach Śródmieścia 422 żołnierzy. W tym czasie w kwatermistrzostwie Okręgu AK stan żywności w Armii Ludowej w Śródmieściu wynosił 290 osób. Ale nie uwzględniał on obu plutonów liniowych znajdujących się w składzie oddziałów AK, a także personelu sanitarnego, a więc około 120 osób. Po dodaniu tej liczby otrzymujemy zbliżony stan 410 żołnierzy.

*

Kierując na Czerniaków Górny podpułkownika Radosława – Jana Mazurkiewicza, komendant Okręgu w osobistej rozmowie z nim podkreślił, że ten ostatni już nadwiślański rejon Śródmieścia ma niezwykle ważne znaczenie dla dowództwa AK, które zakłada możliwość zdobycia już w niedługim czasie Pragi przez wojska sowieckie. Może się więc zdarzyć, że tam właśnie nastąpi zetknięcie się warszawskich oddziałów AK z Armią Czerwoną. Wzmacniając obsadę Powiśla Czerniakowskiego silnym zgrupowaniem Kedywu, pułkownik Chruściel liczył na jego utrzymanie, zakładano bowiem, że Niemcy dążyć będą za wszelką cenę do jego likwidacji. Wykorzystując dostęp do Wisły podpułkownik Mazurkiewicz miał również nawiązać łączność z dowództwem VI Obwodu AK Praga i zorganizować kanał przerzutu ludzi „do zadań

specjalnych". O jakich zadaniach specjalnych była wówczas mowa, niewiadomo w szczególności. Chodziło jednak o działalność utworzonej w czerwcu 1944 roku organizacji „Nie” (Niepodległość).

Podpułkownik Mazurkiewicz (jak wynika to z jego późniejszych meldunków) nie był zadowolony z otrzymanego zadania. I to z wielu względów. Jego zgrupowanie było przemęczone i wykrwawione w ciężkich walkach na Woli i Starówce. Nie trudno było przewidzieć, że Czerniaków Górny stanie się już wkrótce celem silnych ataków niemieckich. Perspektywa nawiązania łączności z Armią Czerwoną, której był zdecydowanym przeciwnikiem, budziła niechęć i frustrację. Został podporządkowany podpułkownikowi Szczurkowi-Cergowskiemu, który w hierarchii sztabowej KG AK znajdował się dotąd niżej od niego. To wszystko spowodowało, iż od samego początku podpułkownik Mazurkiewicz był przekonany, że został wysłany przez swych zwierzchników na straconą pozycję. Przekonanie to umocniło się w nim, kiedy po przybyciu do Śródmieścia Południowego 3 września zapoznał się z sytuacją Czerniakowa Górnego. Przy istniejącym stanie posiadania Niemców na skarpie wiślanej, utrzymanie styczności tej części Powiśla ze Śródmieściem było problematyczne.

Poreorganizacji, zgrupowanie AK „Radosław” składało się ze sztabu, służb, oddziałów specjalnych oraz dwóch batalionów liniowych – „Broda” i „Czata”. Dowódcą zgrupowania był podpułkownik Mazurkiewicz, a jego zastępcą podpułkownik Tur – Stefan Tomków. W skład batalionu „Broda”, którym dowodził kapitan Jerzy – Ryszard Białous, wchodziły dwie kompanie: „Parasol” (trzy plutony) i „Zośka” (pięć plutonów). Pierwszą z nich dowodził porucznik Jeremi – Jerzy Zborowski, a drugą podporucznik Morro – Andrzej Romocki. Oddziały te zostały sformowane z pozostałości dawnej brygady dywersyjnej i jej dwóch batalionów o takich samych nazwach. Batalion „Czata” został uzupełniony żołnierzami z dawnych batalionów „Miotła” i „Leśnik”. Dowodził nim major Witold – Tadeusz Runge. Składał się z trzech kompanii, mających po trzy plutony każda. Dowodzili nimi: kompanię 1 kapitan Motyl – Zbigniew Ścibor-Rylski, kompanię 2 porucznik Szczęśny – Michał Panasik, kompanię 3 kapitan Zgoda – Tomasz Wierzejski. W dniach 4 i 5 września zgrupowanie AK „Radosław”, liczące łącznie około 750 żołnierzy, przeszło ze Śródmieścia Południowego na Czerniaków Górny. Podpułkownik Mazurkiewicz założył swą kwaterę dowodzenia przy ulicy Okrąg 2.

Na naradzie dowódców 5 września podpułkownik Mazurkiewicz przedstawił swą koncepcję obrony Czerniakowa Górnego. Było oczywiste, iż Niemcy w niedalekiej już przyszłości będą chcieli uderzeniami z północy i południa odciąć go zarówno od Śródmieścia Południowego, jak i odepchnąć od Wisły, aby następnie walczące tu oddziały polskie otoczyć i zniszczyć. Taką a nie inną taktykę działania narzucało im samo ukształtowanie terenu. Z dwóch zadań warunkujących obronę Czerniakowa Górnego, utrzymanie wybrzeża Wisły i niedopuszczenie do utraty połączenia ze Śródmieściem, za ważniejsze uznał on to drugie. Uważał, że bez styczności ze Śródmieściem, gwarantującej rzeczywistą pomoc i minimum bezpieczeństwa, Czerniaków Górny nie będzie mógł bronić się skutecznie i przez dłuższy okres czasu. W związku z tym

uznał za konieczne, aby do jego systemu obrony włączyć obronę skarpy wiślanej, przynajmniej na odcinku od szpitala Św. Łazarza po Dom Pniweskiego i budynek Poselstwa Chińskiego w Alei Na Skarpie. Pozostały fragment tej Alei w stronę Sejmu miał być obsadzony przez oddziały Śródmieścia Południowego.

Miejscowi dowódcy AK kapitanowie Netzer i Specylak-Skrzypecki, porucznicy Budzanowski i Skrzetuski, a także oficerowie AL porucznicy Paszkowski i Dobrowolski nie w pełni zgodzili się ze stanowiskiem podpułkownika Mazurkiewicza. Podkreślali, że utrzymanie wybrzeża Wisły teraz, kiedy znów słychać zbliżający się do Pragi front, jest podstawowym zadaniem Czerniakowa Górnego, leżącym w zasięgu możliwości skupionych tu oddziałów polskich. Bez dostępu do Wisły trzymanie się tego terenu nie ma bowiem sensu. Natomiast łączność ze Śródmieściem, chociaż ma bardzo ważne znaczenie, nie powinna tak dalece absorbować uwagi czerniakowskiego dowództwa AK. Jej utrzymanie powinno być zadaniem głównie dla dowódcy Śródmieścia Południowego, zwłaszcza jeśli chodzi o utrzymanie w rękach polskich skarpy wiślanej na odcinku od Muzeum Narodowego po Sejm. Ale podpułkownik Mazurkiewicz nie zmienił zdania, twierdził, że realizuje w tej mierze rozkazy jakie otrzymał od swych przełożonych. Być może, że otrzymał je od podpułkownika Szczurka-Cergowskiego, ale ten później nigdy tego nie potwierdził.

Nowy dowódca zachował odrębność organizacyjną obu zgrupowań AK. Nie powołał wspólnego dowództwa, pozostawił dwa odrębne sztaby i cały aparat służb. Nie uczynił kapitana Netzera swoim zastępcą, ale – jak zobaczymy – podzielił się z nim władzą i odpowiedzialnością. Całe terytorium powstańczego Czerniakowa Górnego zostało rozdzielone po równo pomiędzy oba zgrupowania. Linia rozgraniczenia biegła wzdłuż ulic Górnośląska-Zagórna. Część południowo-wschodnia, z linią frontu wzdłuż Łazienkowskiej i Rozbrat (do Górnośląskiej) została przydzielona do obrony zgrupowaniu AK „Kryśka” (z udziałem oddziałów AL). Część północno-zachodnia, z linią frontu wzdłuż Rozbrat (od Górnośląskiej) i dalej ulicami Ludną i Przystaniową do Wisły otrzymało do obrony zgrupowanie AK „Radosław”. Na przedpolu tego fragmentu ulicy Rozbrat zgrupowanie to obsadziło także skarpe wiślaną (szpital Św. Łazarza, wschodni odcinek ulicy Książęcej i północny odcinek Alei Na Skarpie).

Kapitan Netzer, który miał teraz swą kwaterę dowodzenia przy ulicy Zagórnej 14, obsadził przydzielony mu rejon obrony następująco. Batalion AK „Tum” porucznika Budzanowskiego trzymał ulicę Solec na całej jej długości, od zbiegu z ulicą Czerniakowską po Przystaniową. Bronił umocnionych obiektów portu czerniakowskiego, zwłaszcza zaś hali remontowej stoczni i budynku Zarządu Dróg Wodnych (Solec 2), a także ufortyfikowanego narożnego budynku mieszkalnego (Solec 1), u zbiegu z ulicą Czerniakowską. Z pododdziałów AL walczyły tu drużyny podporucznika Lisowskiego i sierżanta Dzikowskiego. Batalion AK „Tur” kapitana Specylaka-Skrzypeckiego bronił linii frontu na południu i zachodzie, biegnącej wzdłuż ulic Łazienkowskiej i Rozbrat, do styku tej ostatniej z Górnośląską. Walczyły tu trzy kompanie AK, kompania AL-PAL „Błaszanka” i pluton AL „Starówka”. Te ostatnie obsadzały zabudowania

fabryki „Błaszanka” przy ulicy Przemysłowej 19/21 (mieścił się tam m.in. szpital polowy Nr I), zajmując pozycje na linii frontu przy Rozbrat, w blokach mieszkalnych BGK, pomiędzy ulicami prostopadłymi Przemysłową i Fabryczną.

Podpułkownik Mazurkiewicz powierzył obronę dalszego odcinka ulicy Rozbrat kompanii „Zośka” podporucznika Romockiego, który wysunął swe pozycje także na skarpe, obsadzając tam dom Nr 1 przy ulicy Książęcej oraz Dom Pniewskiego i budynek Poselstwa Chińskiego w Alei Na Skarpie, natomiast odcinek północny, biegnący dotąd od Wisły ulicami Przystaniową, Solcem i Ludną do Rozbrat, został przedłużony o wschodni fragment ulicy Książęcej i południowy fragment ulicy Smolnej na skarpie wiślanej. Odcinek ten obsadziły: kompania „Parasol” porucznika Zborowskiego od Wisły do zetknięcia się Ludnej z ulicą Okrąg i batalion „Czata” majora Runego od ulicy Okrąg po skarpe wiślaną. Kompaniami 1 i 2 „Czaty” obsadzono tu tereny Gazowni Miejskiej leżące na przedpolu Ludnej, oraz fragmenty ulic Książęcej i Smolnej na skarpie (dom Kudźeca przy Smolnej 3, dom Nr 7 przy Książęcej, a także szpital Św. Łazarza, o który od kilkunastu już dni toczyły się uporczywe walki z Niemcami).

W pierwszej dekadzie września, kiedy w Śródmieściu Północnym, na Powiślu oraz w Alejach Jerozolimskich toczyły się zacięte walki, na Czerniakowie Górnym panował względny spokój. Niemcy tu nie nacierali, a i powstańcy nie podejmowali akcji zaczepnych. Próba poprawienia sobie położenia przez wykurzenie Niemców pożarem z Domu Harcerza (u zbiegu Łazienkowskiej z Rozbrat) nie powiodła się. Od czasu do czasu dochodziło do starć patroli. Niemcy ostrzeliwali także intensywnie pozycje polskie z broni maszynowej, ale powstańcy polscy z reguły na ten ogień nie odpowiadali, oszczędzając amunicję.

W Śródmieściu Południowym natomiast trwały intensywne naloty lotnicze i ostrzał ciężkiej artylerii nieprzyjaciela. Na odcinku północnym „Sarna” toczyły się walki o utrzymanie połączenia komunikacyjnego ze Śródmieściem Północnym. Aktywna stała się też załoga niemiecka w Muzeum Narodowym, wznawiając ataki zmierzające do opanowania szpitala Św. Łazarza. Wydzielenie tego rejonu w pododcinek pod dowództwem majora Stefaniaka, miało temu zaradzić. Jak wiemy, w obronie tego fragmentu skarpy wiślanej miała swój istotny udział kompania AL-PAL „Osa”. Ale walczyły tu także: 31 kompania WSOP z batalionu „Bełt” oraz zorganizowana przez dowódcę pododcinka z jego dawnych żołnierzy kompania AK porucznika Jaronia – Stefana Kowalskiego. Zwano ją więc potocznie kompanią wolską, a prawie połowę jej składu stanowili żołnierze dawnego batalionu OW PPS im. Stefana Okrzei. 9 września te trzy kompanie połączono w batalion „Stefan”, dowodzony przez majora Stefaniaka.

3 września Niemcy opanowali północną część szpitala Św. Łazarza. Pozostała część (większość) obsadzali nadal żołnierze AK, AL i PAL. Następnego dnia podpułkownik Mazurkiewicz skierował tu 2 kompanię „Czaty” pod dowództwem porucznika Panasika, która wzmocniła polską załogę szpitala, wyparła Niemców z domu Nr 3 przy Smolnej i przejęła obronę domu Nr 7 przy

ulicy Książęcej. Lecz wieczorem tego dnia (4 września) Niemcy ostrzelali szpital z dział pancernych i czołgów, wznecając pożar i zmuszając powstańców do wycofania się. W kilka godzin później, porucznik Panasik przeciwuderzeniem swej kompanii odrzucił Niemców i odzyskał płonący szpital. Sam jednak został ciężko ranny. Dowódcą 2 kompanii „Czaty” został po nim porucznik Janusz – Janusz Kokorniak. Po wygaszeniu pożaru, powstańcy obsadzili placówkami ruiny szpitala. 7 września znów toczyły się tu ciężkie walki z nacierającym nieprzyjacielem, którego piechotę wspierały czołgi. Niemców powstrzymano, ale broniące się tu pododdziały AK, AL i PAL poniosły znaczne straty.

W rejonie ulicy Wiejskiej, po zajęciu przez oddziały polskie gmachu YMCA przy ulicy Konopnickiej 6, nieprzyjaciel starał się utrzymać w Alei Na Skarpie, obsadzając budynki Poselstwa Chińskiego i Ambasady Francuskiej, a także szereg willi po parzystej stronie ulicy Frascati i przy ulicy Nulla. Po opanowaniu domu Nr 6 przy Frascati, kapitan Leski stopniowo wypierał Niemców z pozostałych domów przy tej ulicy, zbliżając się do Ambasady Francuskiej. Zdobyte wille przy Nulla i Frascati obsadzili żołnierze AK i AL, dowodzeni przez poruczników Gawdzika i Szelubskiego. 6 września Niemcy ostrzelali pozycje polskie w willach pociskami zapalającymi i wznecili pożary. Wkrótce niektóre z tych domów płonęły jak pochodnie. Żołnierze AK i AL mimo pożaru utrzymali się w nich (chroniono się przed ogniem przechodząc z pomieszczenia do pomieszczenia, z piętra na piętro, z domu do domu) i rankiem 7 września nagłym atakiem wyparli Niemców z Ambasady Francuskiej. Budynek Poselstwa Chińskiego pod naciskiem żołnierzy AK z „Zośki” załoga niemiecka opuściła już wcześniej. W ten sposób cała Aleja Na Skarpie znalazła się w rękach polskich. Do 10 września obsadzający zabudowania Sejmu i Senatu pułkownik policji niemieckiej Wilhelm Rodewald nie podejmował prób jej odzyskania.

*

Po rozmowach z pułkownikiem Chruścieniem dowództwo AL doszło do przekonania, że nie zwlekając należy na własną rękę podjąć próbę nawiązania łączności z PKWN i dowództwem Wojska Polskiego w Lublinie. Nie wiedziało też co dzieje się z oddziałami AL na Mokotowie i Żoliborzu. Do nawiązania łączności z tymi odciętymi od Śródmieścia dzielnicami postanowiono wykorzystać kanały, ale wkrótce okazało się, że są one pod ścisłą kontrolą AK. Sprawę Mokotowa udało się wyjaśnić z dowództwem PAL, które miało z nim swoją łączność. Zwartych oddziałów Armii Ludowej tam nie było, zaś pojedynczy jej żołnierze walczyli w oddziale PAL lub w oddziałach AK. Co zaś do Żoliborza, to według zapewnień dowództwa AK nie było z nim łączności kanałowej. Oczywiście nie poinformowano dowództwa AL o tym, że połączenie kanałowe Śródmieścia z Żoliborzem miało zostać już wkrótce uruchomione. Tymczasem dla AL dostęp do komunikacji kanałowej miał istotne znaczenie. Należało się bowiem liczyć z możliwością załamania się powstania i kapitulacji AK. Wówczas dla oddziałów AL, które nie mogły pójść do niewoli niemieckiej, kanały pozostawały jedyną szansą ratunku przed fizycznym wyniszczeniem przez Niemców.

Po upadku Powiśla, wśród niektórych oficerów AL oraz działaczy politycznych PPR, RPPS i ZWM nasiliły się pesymistyczne nastroje. Zaczęli oni nawet poddawać w wątpliwość słuszność i celowość współpracy taktycznej z dowództwem AK, która – jak twierdzili – przyniosła dotąd AL więcej strat i trudności, aniżeli korzyści. Wyrażali także obawy, że dotychczasowa działalność kierownictwa PPR i dowództwa AL w powstańczej Warszawie może nie zostać zaakceptowana przez władze w Lublinie, z którymi od początku powstania nie udało się nawiązać łączności. Tego typu obiekcje wysuwał m.in. major Sęk – Józef Małecki, jednakże większość członków dowództwa AL nie podzielała ich. Tak czy inaczej, tendencji tych nie należało bagatelizować, toteż i z tego punktu widzenia nawiązanie łączności z Lublinem stało się sprawą palącą.

W tym czasie całokształt spraw związanych z kierowaniem działalnością Armii Ludowej w Śródmieściu, i to zarówno w sensie politycznym jak i ogólnowojskowym, przejął Aleksander Kowalski. Zadecydowało o tym niemal jednogłośnie dowództwo AL i major Małecki podporządkował się tej decyzji. Złożył jednak oświadczenie, że nie będzie uczestniczył w przedsięwzięciach typu politycznego, zwłaszcza zaś w rozmowach prowadzonych w imieniu KRN i KC PPR z RJN i CKL, oraz z Delegaturą Rządu. Miał jednak nadal reprezentować dowództwo AL w rozmowach z dowództwami KB i PAL, oraz z dowództwem AK. Zaaceptował dążenie do zjednoczenia organizacyjnego AL, PAL i KB (już uprzednio postanowionego) oraz zasadę współdziałania taktycznego z dowództwem AK w walce z Niemcami.

6 września Aleksander Kowalski wysłał na Czerniaków Górny trzyosobowy patrol AL, dowodzony przez starszego sierżanta Gąsiorowskiego. W jego skład wchodził jeszcze sierżanci Agawa – Bohdan Czeszko i Władek – Mikołaj Kuźmich. Zadaniem patrolu było ustalenie w jaki sposób łączniczki dowództwa AL można będzie doprowadzić do Wisły i przeprowadzić je bezpiecznie na drugi brzeg. Zakładano, że bezpośrednio z Solca będzie to raczej niemożliwe, gdyż Praga obsadzona była silnie przez Niemców. Myślano więc o tym, aby kanałami przeprowadzić je na Mokotów, a stąd już górą przez Wilanów do Wisły. Po przybyciu na miejsce i rozejrzeniu się w sytuacji ustalono, że łączniczki zostaną doprowadzone kanałami na Dolny Mokotów, skąd już same będą musiały dojść do Wisły, znaleźć przewoźnika i przeprowadzić się na drugi brzeg. O wynikach tego rozpoznania powiadomiono Kowalskiego, który 7 września zjawił się na Czerniakowie Górnym. Porucznik Paszkowski poinformował go też o objęciu dowództwa tego rejonu AK przez podpułkownika Mazurkiewicza i o jego koncepcjach obrony. Kowalski radził trzymać się wybrzeża Wisły i prosił o wiadomość, gdyby w stanowisku miejscowego dowództwa AK zaszło coś istotnego.

Po powrocie do Śródmieścia, Aleksander Kowalski wezwał podporucznik Ewę – Janinę Balcerzak i powiedział, że dowództwo AL chce ją wysłać do Lublina jako swoją łączniczkę. Nie ukrywał, że zadanie jest trudne i niebezpieczne. Balcerzak po namyśle zgodziła się. Wówczas Kowalski poprosił aby dobrała sobie godną zaufania współtowarzyszkę, gdyż w dwójkę łatwiej im będzie wypełnić tę odpowiedzialną misję. Balcerzak dość przypadkowo

trafiła w sztabie AL na podporucznik Hełę – Helenę Jaworską, z którą działały wspólnie w ZWM i przyjaźniły się. Propozycję udziału w wyprawie za Wisłę przyjęła ona bardzo chętnie.

Kiedy zjawiły się obie u Kowalskiego, nie chciał on początkowo zgodzić się na Jaworską (była członkiem KRN), w końcu jednak wyraził zgodę. Następnie odbył z nimi długą rozmowę, udzielając instrukcji, co i komu mają przekazać w Lublinie. Miały rozmawiać tam w pierwszym rzędzie z Władysławem Gomułką, generałem Michałem Żymierskim, Bolesławem Bierutem i Edwardem Osóbką-Morawskim.

Zgodnie z tymi instrukcjami, po dotarciu do Lublina łączniczki dowództwa AL miały:

- a) poinformować PKWN i władze centralne PPR o udziale Armii Ludowej w powstaniu, współdziałaniu taktycznym z dowództwem AK, a także o współpracy z dowództwami PAL i KB, oraz z ich reprezentacjami politycznymi CKL i RON;
- b) przedstawić założenia polityki realizowanej przez kierownictwo PPR w powstaniu, zarówno wobec dowództwa AK i Delegatury Rządu, jak i sił wobec nich opozycyjnych;
- c) zwrócić uwagę na zmianę nastrojów ludności i powstańców Warszawy wobec Armii Czerwonej, ludowego Wojska Polskiego i PKWN, od których oczekuje się szybkiego wyzwolenia Warszawy i okazania jej pomocy w walce z Niemcami;
- d) zawiadomić, że pod wpływem rozwoju wypadków dokonuje się konsolidacja sił wojskowych i politycznych powstania, której wyrazem będzie utworzenie wspólnej Komendy Obrony Warszawy, w skład której obok przedstawicieli dowództwa AK wejdą także przedstawiciele dowództw AL, PAL i KB;
- e) przekazać naczelnemu dowództwu Wojska Polskiego, a za jego pośrednictwem także dowództwu Armii Czerwonej na froncie pod Warszawą, informacje na temat położenia w mieście ośrodków powstańczych i prosić o okazanie powstańcom natychmiastowej pomocy, zarówno w postaci zrzutów zaopatrzenia, jak i podjęcia działań zmierzających do wyzwolenia Warszawy;
- f) wystąpić o możliwie szybkie ustanowienie obustronnej łączności radiowej z dowództwem AL w Śródmieściu Warszawy i na Żoliborzu.

Aleksander Kowalski musiał zdawać sobie sprawę z tego, że obie łączniczki AL będą miały trudności z zapamiętaniem i wiernym przekazaniem zawartej w tych instrukcjach informacji. Zaproponował więc podział ról. Balcerzak miała się zająć problemami politycznymi, zaś Jaworska techniczno-wojskowymi (położenie ośrodków w mieście, ich stan organizacyjno-wojskowy, ewentualne miejsca zrzutów, potrzeby, łączność). Z tego, jak obie łączniczki działały później w Lublinie wynika, że ten podział ról zdał egzamin.

8 września Balcerzak i Jaworska przeszły na Czerniaków Górny i jeszcze tego dnia wieczorem udały się wraz z patrolem AK kanałem w stronę

Mokotowa. Kanał był niski, droga uciążliwa. Po pewnym czasie natrafiono na zbudowaną przez Niemców zapórę z cegieł i zawrócono. W sztabie AL zdecydowano wówczas, że następnej nocy z 9 na 10 września patrol AL przeprowadzony zostanie przez Wisłę na Saską Kępę i zorientuje się, czy istnieje możliwość wykorzystania tej drogi do przerzutu łączniczek. Wypożyczonym od żołnierzy AK w porcie czerniakowskim kajakiem, sierżanci Czeszko i Gąsiorowski przepłynęli Wisłę i klucząc między niemieckimi posterunkami przedostali się do domów przy ulicy Francuskiej. W piwnicy jednego z tych domów natrafiono na ludność cywilną, która odniosła się do przybyszów bardzo przyjaźnie. Mieszkańcy opowiedzieli o sytuacji na Pradze, zachowywaniu się Niemców, zgodzili się też przyjąć następnej nocy obie łączniczki i wyprawić je w dalszą drogę. Gąsiorowski i Czeszko bezpiecznie powrócili na brzeg, odszukali ukryty kajak i przedostali się przez Wisłę z powrotem do portu czerniakowskiego. Rzekę przepływano w czasie nalotów samolotów radzieckich, gąsły bowiem wtedy niemieckie reflektory.

10 września o godzinie 22.00, gdy nadleciały samoloty radzieckie i światła niemieckich reflektorów zgąsły, Balcerzak i Jaworska zostały przeprowadzone dwoma kajakami przez Wisłę i doprowadzone przez Gąsiorowskiego do wspomnianego domu przy ulicy Francuskiej. Przyjęto je tam życzliwie i pozwolono przeczekać do rana następnego dnia. W tym czasie obaj przewoźnicy powrócili bez przeszkód na Czarniaków Górny. Rankiem 11 września, podziękowawszy za gościnę, łączniczki AL udały się w dalszą drogę. Idąc śmiało ulicami, kryjąc się tylko przed ostrzałem, nie zatrzymywane przez żołnierzy niemieckich, którzy nie zwracali na nie uwagi, dotarły do ulicy Grochowskiej, którą zdecydowały się przekroczyć pomiędzy cofającymi się kolumnami niemieckiego wojska. Noc spędziły w jakiejś kaplicy klasztornej w tłumie uciekinierów. 12 września rano ruszyły znów w drogę. Szły przez pola w stronę pętli tramwajowej na Gocławiu. Niespodziewanie natknęły się na okopaną grupę żołnierzy Armii Czerwonej, która stanowiła rozpoznanie nacierających tędy oddziałów radzieckich. Po południu tego dnia były już w Otwocku u pułkownika Ignacego Logi-Sowińskiego, który powiadomił o ich przybyciu Władysława Gomułkę i po krótkim odpoczynku odwiózł je samochodem do Lublina.

W Lublinie, w nocy z 12 na 13 września Balcerzak i Jaworska przekazały informację o sytuacji w Warszawie przewodniczącemu PKWN Osóbce-Morawskiemu, generałowi Żymierskiemu i pułkownikowi Marianowi Spychalskiemu. Gomułka i Bierut rozmawiali w tym czasie z przybyłą z Żoliborza Izoldą Kowalską. 13 września łączniczki rozdzieliły się. Jaworska udała się z generałem Żymierskim do sztabu marszałka Rokossowskiego w Kąkolewnicy i tam pomagała w lokalizacji ośrodków powstańczych na planie miasta. Wieczorem była z Żymierskim na lotnisku polowym, z którego odlatywały samoloty z pierwszymi zrzutami dla powstańców. Balcerzak natomiast rozmawiała długo z Gomułką, później z Bierutem. Po południu spotkała się na konferencji prasowej z dziennikarzami. Tego dnia Prezydium PKWN uchwaliło tekst odezwy „Do walczącej Warszawy”, w której zapowiadano bliskie już wyzwolenie „bohaterskiej stolicy” i wzywano powstańców do wytrwania. Wieczorem Radio Polskie w Lublinie nadało tekst tej odezwy (następnego dnia opublikowała

ją prasą), a Kowalska i Balcerzak przemawiały do mieszkańców Warszawy, zapowiadając rychłą pomoc i wyzwolenie. Wydawało się, że wszystko jest już na najlepszej drodze.

Ale tego dnia wieczorem, marszałek Rokossowski poinformował Stalina telefonicznie, że walki o Pragę dobiegają końca. Na zapytanie Stalina: a co z Warszawą?, Rokossowski zameldował, że 1 Front Białoruski nie ma już sił na podjęcie operacji wyzwolenia Warszawy i że jest to stanowisko zarówno jego, jak i Rady Wojennej Frontu. Stalin rozkazał zastanowić się jeszcze, ponownie przeanalizować sprawę i ostateczne stanowisko zakomunikować mu następnego dnia.

14 września na naradzie w dowództwie Frontu, z udziałem generała Żymierskiego omawiano sprawę wyzwolenia Warszawy. Marszałek Rokossowski poinformował o swej rozmowie telefonicznej ze Stalinem i stwierdził, że liczy on bardzo na podjęcie próby zdobycia Warszawy już teraz. Sam Rokossowski uważał jednak, że zadanie to przekracza obecne możliwości Frontu. Do jego stanowiska przyłączyli się wszyscy obecni na naradzie dowódcy radzieccy, w tym członkowie Rady Wojennej generałowie Mikołaj Bułganin i Konstanty Tielegin. Wtedy Rokossowski zaproponował, aby zastanowić się nad ograniczonym działaniem operacyjnym, mogącym przyjść z pomocą powstańcom, na przykład sforsowaniem Wisły wewnątrz miasta w celu zdobycia przyczółków i połączenia się z powstańcami. Ale i ta propozycja dowódcy Frontu nie spotkała się z akceptacją radzieckich wojskowych. Wówczas generał Żymierski oświadczył, że przeprowadzenia tego typu działań podejmie się 1 armia Wojska Polskiego, której obowiązkiem jest przyjść Warszawie z pomocą. Musiałaby ona jednak uzyskać wsparcie pozostałych sił Frontu. Na tę propozycję zgodzono się. Zaakceptował ją również Stalin, który dzień później wysłał do Rokossowskiego marszałka Gieorgija Żukowa, aby pomógł dowództwu 1 armii WP w zaplanowaniu operacji forsowania Wisły wewnątrz miasta objętego powstaniem.

PKWN i Naczelne Dowództwo Ludowego Wojska Polskiego w Lublinie nie знаły operacyjnych zamierzeń dowództwa Armii Czerwonej. Teraz dopiero zorientowano się, że zdobycie Pragi nie było wstępem do szerzej zakrojonych walk o wyzwolenie całej Warszawy. Generał Żymierski nie miał upoważnienia KRN i PKWN do użycia sił 1 armii generała Zygmunta Berlinga do forsowania Wisły i walki o przyczółki. Ale stało się. Odwrotu od tej decyzji nie było. Zaakceptował ją Stalin. A i PKWN rozumiał, że po obsadzeniu Pragi, Ludowe Wojsko Polskie nie mogłoby beczynnie przyglądać się walkom powstańców AK i AL z Niemcami po drugiej stronie Wisły. Nadzieja była jeszcze w tym, że operacja ta się powiedzie.

Tymczasem Aleksander Kowalski licząc się z tym, że Janina Balcerzak i Helena Jaworska mogą z różnych względów nie przedostać się do Lublina, wysłał łączniczkę dublującą. Była nią podporucznik Inka – Alicja Duchńska. Ona również otrzymała w dowództwie AL odpowiednie instrukcje. Początkowo towarzyszyć jej miała inna jeszcze łączniczka AL, ale na prośbę kierownictwa RPPS w jej miejsce wyruszyła za Wisłę Ewa Płoska. Jej mąż podporucznik Sławski – Stanisław Płoski był oficerem BIP KG AK i szefem Wojskowego Biura Historycznego AK. Należał jednak także do RPPS

i w czasie powstania współpracował z AL. Ewa była żołnierzem AK, należała do plutonu „Dysk” (dywersja kobiet), brała udział w walkach zgrupowania AK „Radosław” na Woli i Starym Mieście. Po przejściu kanałami do Śródmieścia, z uwagi na stan zdrowia uzyskała zwolnienie ze służby. Płoska miała przekazać Osóbce-Morawskiemu w Lublinie ogólną informację o działalności RPPS w powstaniu. Otrzymała także od kapitana Kaługina list, którym zawiadamiał on dowództwo radzieckie na Pradze, że przy najbliższej sposobności zgłosi się osobiście. Płoska była więc żołnierzem AK, ale udała się na Pragę z zamiarem dotarcia do Lublina bez wiedzy dowództwa AK. Była łączniczką RPPS. Duchinińska i Płoska zostały przeprawione przez Wisłę nocą z 11 na 12 września. Na Pradze rozdzieliły się i każda gdzie indziej znalazła schronienie u miejscowej ludności. Kiedy wojska radzieckie dotarły na Saską Kępę 14 września zgłosiły się do najbliższego dowództwa. Wkrótce obie znalazły się w sztabie 1 armii WP.

Niezależnie od dowództwa AL, również dowództwa KB i PAL skierowały swych łączników na wschód. Komenda Główna KB, która nie była pewna czy jej apele radiowe zostały odebrane w Lublinie, skierowała tam łącznikowy patrol oficerski w składzie, porucznik Edward – Tadeusz Łukasiewicz (dowódca) oraz podporucznicy Czajka – Józef Wanarski i Witold – Witold Markiewicz. Z Czerniakowa Górnego przeprawili się oni przez Wisłę na Pragę w nocy z 11 na 12 września. Tam okazało się jednak, że mężczyznom jest znacznie trudniej poruszać się w terenie obsadzonym mocno wojskiem niemieckim. Kiedy na zwiady udał się porucznik Łukasiewicz, wpadł w ręce Niemców i został bestialsko zamordowany. Po jego śmierci Markiewicz i Wanarski ukryli się i dopiero po zdobyciu Pragi przez wojska radzieckie 14 września zameldowali się w sztabie 1 armii WP w Zielonej. Dotarli oni później do pułkownika Petrykowskiego w Lublinie, któremu oprócz zleconych informacji przekazali kody do korespondencji radiowej z dowództwem KB w Warszawie. Przyjął ich także i wysłuchał meldunku generał Żymierski.

Około 10 września dowódca PAL generał Skokowski wysłał do generała Berlinga swą łączniczkę (oba generałowie znali się osobiście). Łączniczką tą była Wiktoria Niezabytowska (faktycznie Helena Salomonowicz) radziecka zwiadowczyni, zrzucona wiosną 1944 roku koło Otwocka. Utraciła wówczas radiostację i przez cały czas nie miała łączności ze swą centralą. W jakiś sposób nawiązała w Warszawie współpracę ze sztabem Komendy Głównej PAL (PAL współpracowała z wywiadem radzieckim ale zagadnienie to jest słabo znane). Była żołnierzem 1 dywizji piechoty WP (jej stopień nie został ustalony, prawdopodobnie była podporucznikiem). Niezabytowska udała się na Czerniaków Górny, skąd przedostała się przez Wisłę na Pragę i dotarła do walczących tam oddziałów swojej 1 DP WP. Zameldowała się u dowódcy zwiadu dywizyjnego porucznika Konstantego Minuczycza, z pomocą którego dotarła do generała Berlinga. Przekazała mu pozdrowienia od generała Skokowskiego i poinformowała o sytuacji w Warszawie. Skokowski prosił Berlinga o ustanowienie z nim łączności radiowej. Niezabytowska otrzymała radiostację i kody i została przez zwiadowców porucznika Minuczycza przerzucona z powrotem na Czerniaków Górny. Musiało to być nocą z 12 na 13 września, gdyż zdołała

jeszcze powrócić z radiostacją do Śródmieścia Południowego. Zainstalowała się w sztabie PAL przy ulicy Wilczej 6. Potwierdziła nawiązanie łączności.

Dowództwo PAL w Śródmieściu skierowało również na Czerniaków Górny podporucznika Dankę – Romana Barewskiego, dowódcę plutonu kompanii AL-PAL „Osa”. Także on miał podjąć próbę przedostania się na Pragę z zadaniem dotarcia do sztabu 1 armii WP. Barewski pozostał jednak na razie w sztabie AL na Czerniakowie Górnym i pełnił tam obowiązki oficera inspekcyjnego.

W okresie od 8 do 12 września dowództwa AL, PAL i KB w Śródmieściu skierowały więc swych łączników za Wisłę. Wszystkie podjęte wówczas przez te dowództwa próby nawiązania łączności bezpośredniej z Lublinem powiodły się. Najpoważniejsze konsekwencje miało dotarcie tam dwóch łączniczek AL Janiny Balcerzak i Heleny Jaworskiej, ale wówczas o tym w Warszawie nie wiadano. Każde z tych dowództw działało na własną rękę i w tajemnicy przed pozostałymi. Dowództwa KB i PAL nie poinformowały dowództwa AL o ustanowieniu przez nie łączności radiowej z generałami Żymierskim i Berlingiem. Dowództwo AL do końca powstania nie posiadało takiej łączności.

Przez cały dzień 10 września Czerniaków Górny znajdował się pod ogniem artylerii niemieckiej i był bombardowany przez samoloty. Po południu, nad miastem pojawiły się myśliwce radzieckie, w wyniku czego naloty lotnictwa niemieckiego ustały. Było jednak oczywiste, że Niemcy szykują się tu do generalnego natarcia. Zza Wiały dochodziła silna kanonada artyleryjska, a także odgłosy rozpoczętych walk radziecko-niemieckich o Pragę. Zauważono, że w Parku Łazienkowskim i w rejonie wiaduktu mostu Poniatowskiego nieprzyjaciel gromadził piechotę i broń pancerną.

Zadanie likwidacji Czerniakowa Górnego otrzymał Oberführer SS Dirlwanger, którego grupa uderzeniowa (trzy pułki piechoty, batalion czołgów i dział pancernych – w sumie około 2000 żołnierzy) miała nacierać z północy, uzyskując wsparcie atakujących od południa oddziałów z grupy bojowej generała Rohra (dwa bataliony piechoty i batalion czołgów – dalszych około 1000 żołnierzy pod dowództwem pułkownika Scharpera). Do podjęcia działań zaczepnych na skarpie wiślanej, od strony Sejmu w kierunku ulicy Książęcej, szykował się podpułkownik Rodewald.

11 września Niemcy zaatakowali od południa i na skarpie wiślanej. W wyniku całodziennych walk nieprzyjaciel używając goliatów opanował narożnik ulic Rozbrat i Łazienkowskiej. Ciężkie walki toczyły się o dom Nr 22 przy Łazienkowskiej, skąd oskrzydłona placówka AK musiała się wycofać. W południe samoloty niemieckie zbombardowały kościół Matki Boskiej Częstochowskiej przy Łazienkowskiej, w podziemiach którego zginęło wielu chroniących się tu ludzi. Jego ruiny opanowali Niemcy. Utrzymano natomiast umocnione pozycje polskie u zbiegu ulic Łazienkowskiej i Czerniakowskiej z Solcem. Strzałem z piąta zniszczono jeden czołg. Mimo silnego nacisku ze strony Niemców pododdziały AL utrzymały wylot ulicy Przemysłowej w Rozbrat. Chociaż obroniono dostęp do portu czerniakowskiego od południa,

włamanie się nieprzyjaciela na narożniku ulic Rozbrat i Łazienkowskiej stworzyło możliwość jego przedarcia się w głąb ugrupowania polskiego. Cała uwaga dowódców polskich kapitanów Netzera i Specylaka-Skrzypeckiego była jednak skupiona na obronie portu i utrzymaniu wybrzeża Wisły.

Oddziały ugrupowania AK „Radosław” nie były w tym dniu atakowane, poza tymi, które miały pozycje na skarpie. Tutaj, zarówno od strony Muzeum Narodowego, jak i od strony Sejmu, Niemcy nacierali do późnych godzin nocnych. Ustawicznie ponawiane ataki na ruiny szpitala Św. Łazarza były skutecznie odpierane przez kompanie batalionu „Stefan” (w tym przez kompanię AL-PAL „Osa”) oraz 2 kompanię „Czaty”. Mimo wsparcia czołgów i samolotów Niemcom nie udało się opanować ruin szpitala i zagrozić pozycjom polskim przy ulicy Książęcej. Również placówka polska w domu Nr 3 przy Smolnej obroniła się. Powstańcy ponieśli tu jednak duże straty. Pluton AL miał jednego poległego i dwóch rannych.

Równie ciężkie walki toczyły się w Alei Na Skarpie. Silny oddział niemiecki przy wsparciu czołgów zaatakował tu pozycje polskie w Ambasadzie Francuskiej, Poselstwie Chińskim i ruinach domów przy ulicy Frascati. W południe Niemcom udało się wyprzeć drużyny AL z Ambasady Francuskiej, lecz dalej zostali powstrzymani przez placówki AK z „Zośki” i „Czaty”, broniące Poselstwa Chińskiego i Domu Pniewskiego. Porucznicy Gawdzik i Szelubski zorganizowali w tym czasie przeciwnatarcie swych plutonów AK i AL i uderzeniem z ulicy Nulla zmusili Niemców do wycofania się. Zapalono dwa niemieckie czołgi. Znow obsadzono ruiny Ambasady Francuskiej. Dla odwrócenia uwagi nieprzyjaciela nacierał również w rejonie ulicy Wiejskiej, ale i tam został odparty przez pododdziały kompanii AK kapitana Ziuka – Józefa Romana.

W nocy z 11 na 12 września kapitan Netzer umacniał drugą linię obrony w rejonie ulic Przemysłowa – Rozbrat. Dodatkowymi oddziałami obsadzono gmach fabryki „Błaszanka”, który – jak słusznie przewidywano – miał znaleźć się wkrótce na pierwszej linii frontu. Do jego obrony ściągnięto m.in. z bloków BGK przy Rozbrat jedną drużynę plutonu AL „Starówka” z ciężkim karabinem maszynowym. Jego ogniem zamierzano zamknąć Niemcom drogę na tyły umocnionych pozycji polskich u zbiegu Solca z Czerniakowską i Łazienkowską. Pozycje te także wzmocniono drużynami AK i AL przerzuconymi tu z rejonu ulicy Przemysłowej. Tymczasem Niemcy używając goliatów zburzyli część umocnień polskich od strony Wisły i wdarli się w ciągu nocy na teren portu, opanowali oni południową część hali remontowej stoczni, usadowili się także w budynku mieszkalnym jej pracowników. Porucznik Budzanowski powstrzymał dalszy ich napór i w porozumieniu z kapitanem Netzerem organizował przeciwnatarcie polskie, które miało odzyskać utracone obiekty.

Rozpoczęto też ewakuację ciężko rannych ze szpitala polowego Nr 1 w „Błaszance”, przenosząc ich do podziemi dawnych zakładów samochodowych „Citroen” przy ulicy Czerniakowskiej 199. Przerwano ją jednak z nastaniem dnia 12 września, kiedy Niemcy wznowili ostrzał Powiśla Czerniakowskiego z wszelkich rodzajów broni ciężkiej. Mimo akcji osłonowej radzieckich myśliwców, samoloty niemieckie dokonywały bombardowań, podejmując loty na małej wysokości, tuż nad dachami domów.

12 września Niemcy nacierali już ze wszystkich stron. Pułkownik Scharper od południa i południowego zachodu zmierzał do odrzucenia powstańców od Wisły, a Oberführer SS Dirlwanger i podpułkownik Rodewald do odcięcia Czerniakowa Górnego od Śródmieścia Południowego.

Z nastaniem dnia porucznik Budzanowski uderzył 6 kompanią batalionu „Tum” pod dowództwem porucznika Warskiego – inżyniera Tadeusza Kajetana Chełmińskiego na Niemców, którzy nocą wdarli się do portu i po bardzo zaciętej walce zmusił ich do wycofania się. Odzyskano oba utracone obiekty – halę remontową stoczni i dom mieszkalny. W czasie walk otoczono i wzięto do niewoli grupę Niemców (9 żołnierzy i oficera), zdobywając broń i amunicję. Poniesiono jednak bardzo duże straty w zabitych i rannych. Polegli wówczas m.in. dowódca 6 kompanii porucznik AK Chełmiński oraz dowódca III plutonu tej kompanii podporucznik AL Lisowski. Wśród walczących w tym plutonie żołnierzy AL było dalszych sześciu poległych i kilku rannych.

Wyparcie nieprzyjaciela z portu czerniakowskiego spowodowało, że około południa zwiększonymi siłami uderzył on znów w tym miejscu. Jednocześnie z opanowanych przez Niemców domów u zbiegu ulic Łazienkowskiej i Rozbrat ich piechota natarła w dwóch kierunkach, w kierunku wschodnim na tyły pozycji polskich ryglujących dostęp do portu, oraz w kierunku północnym na przedpole ulicy Przemysławowej, którego główną pozycję obronną stanowiły zabudowania fabryczne „Błaszanki”. Próba pogłębienia w tym miejscu włamania w pozycje polskie nie powiodła się. Piechota niemiecka została spędzona z przedpola ulicy Przemysławowej ogniem powstańczej broni maszynowej. Natomiast uderzenie grupy czołgów niemieckich wzdłuż ulicy Czerniakowskiej na port, zadało powstańcom bardzo poważne straty. Ciężko ranny został kapitan Specylak-Skrzypecki, a jego zastępcą porucznik Skrzetuski poległ. Dowodzenie batalionem „Tur” objął samorzutnie adiutant dowódcy porucznik Janek – Jan Kotwicz, ale i on pod koniec dnia został przy obronie „Błaszanki” śmiertelnie ranny (zmarł 13 września). Po zapaleniu dwóch czołgów Niemcy chwilowo cofnęli się, pod wieczór jednak uderzyli znów, forsując umocnienia polskie i wdzierając się na teren portu. Tam zatrzymani zostali przez przeciwnatarcie pododdziałów batalionu AK „Tum”. Walki znów toczyły się o halę remontową stoczni rzecznej.

Nieprzyjaciel próbował również zepchnąć obronę polską z ulicy Rozbrat w głąb przecznic prostopadłych, ulic Przemysławowej, Fabrycznej i Górnośląskiej. Walczyły tu plutony kompanii AK poruczników Matusewicza i Żuchowskiego oraz kompanii AL-PAL porucznika Rosego. Tego ostatniego, który w ciągu dnia został ciężko ranny, zastąpił porucznik Paszkowski. Do końca dnia ulica Rozbrat została przez powstańców utrzymana, chociaż Niemcy niebezpiecznie zbliżyli się tu do wylotu ulicy Przemysławowej. W czasie ostrzału artyleryjskiego, na ulicy Zagórnej ciężko ranny został dowódca zgrupowania AK „Kryśka” kapitan Netzer. Dowodzenie objął po nim porucznik Budzanowski. Na skutek dużych strat w kadrze dowódczej, w zgrupowaniu tym przestał w praktyce obowiązywać podział na bataliony. Dowódcy kompanii dowodzili teraz samodzielnie w linii, utrzymując łączność bezpośrednio z dowódcą zgrupowania, który starał się w miarę możliwości koordynować walkę.

Na odcinku północnym i na skarpie wiślanej przez cały dzień 12 września toczyły się uporczywe walki. Oddziały z pułków Dirlwanger nacierały tu na ulice Ludną, Smolną i Książęcą, wspierane ogniem dział pancernych z wiaduktu mostu Poniatowskiego. Do walk na Ludnej weszła kompania AK „Parasol”, która u wylotu ulicy Okrag rozbiła oddział piechoty SS, zadając mu krwawe straty, zdobywając sporo broni i amunicji. Obsadziła ona gmach banku PKO na rogu Ludnej i Okrag, przekształcając go w silny punkt polskiego oporu. Tego dnia ciężko ranny został dowódca kompanii porucznik Zborowski, pozostał jednak przy dowodzeniu.

Bardziej na zachód, na przedpolu Gazowni Miejskiej, u zbiegu Ludnej ze Smolną, Książęcą i Rozbrat oraz na skarpie walczyły wszystkie trzy kompanie batalionu „Czata”, a także część sił kompanii „Zośka”. Kompanie 1 i 3 „Czaty” utrzymały w swych rękach część terenów Gazowni oraz dom Nr 3 przy Smolnej. Kompania „Zośka” obsadzała szpital ZUS i dom Nr 1 przy Książęcej, a także Poselstwo Chińskie i Dom Pniewskiego w Alei Na Skarpie. Kompania 2 „Czaty” broniła ruin szpitala Św. Łazarza i obsadzała dom Nr 7 przy Książęcej. Bardzo ciężkie walki trwały tu także przez całą noc z 12 na 13 września.

Przez cały dzień, a także w nocy toczyły się walki w Alei Na Skarpie, gdzie pododdziały policji niemieckiej wsparte czołgami nacierały od strony Sejmu w kierunku ulicy Książęcej. Walczący tu żołnierze AK i AL z kompanii kapitana Leskiego utrzymali jednak wszystkie swoje stanowiska, za każdym razem odrzucając Niemców na pozycje wyjściowe.

W wyniku bombardowań z samolotów i ostrzału ciężkiej artylerii, na Czerniakowie Górnym uległo zniszczeniu wiele domów. Bomby trafiły także w dom Nr 18 przy ulicy Wilanowskiej, gdzie od kilku dni mieściła się kwatera dowodzenia podpułkownika Mazurkiewicza. W związku z tym pod koniec dnia 12 września ewakuował się on ze sztabem z powrotem do piwnic domu przy ulicy Okrag 2. Wśród oficerów zgrupowania AK „Kryśka” przeprowadzkę tę mylnie wytłumaczono sobie jako przygotowanie do opuszczenia Czerniakowa i wycofania się do Śródmieścia. Kiedy wiadomość o tym dotarła do sztabu AL, porucznik Paszkowski wysłał z nią do Śródmieścia swego zastępcę porucznika Strzeleckiego. Prosił o rozkazy na wypadek gdyby ta pogłoska okazała się prawdziwa. Zapytywał, czy oddziały AL mają pozostać na Czerniakowie Górnym, gdzie sytuacja staje się już bardzo ciężka, czy też z oddziałami AK przejść do Śródmieścia. Ale Strzelecki nie zdołał już powrócić na Czerniaków Górny i pozostał w Śródmieściu. Tymczasem porucznicy Paszkowski i Matusewicz przez całą noc przygotowywali „Błaszanke” do obrony. Chroniąc się tu ludność, a zwłaszcza rannych i personel szpitala polowego Nr 1 ewakuowano na tyły do piwnic domów przy Czerniakowskiej i Zagórnej.

Po dwóch dniach intensywnego natarcia Niemców, powstańcy polscy na Czerniakowie Górnym utrzymali w zasadzie swój stan posiadania. Ale bardzo ciężkie straty poniosło zgrupowanie AK „Kryśka”, które wyczerpało już swe możliwości stawiania twardego nieustępliwego oporu. Utraciło ono wielu dotychczasowych dowódców i wymagało w tym zakresie zwiększonej uwagi i wsparcia, których mu nie udzielono. Tymczasem podpułkownik

Mazurkiewicz, kierujący całą swą uwagę na utrzymanie styczności ze Śródmieściem, prawie zupełnie nie interesował się tym, co działo się na południowo-zachodnim odcinku frontu. Być może liczył się z tym, że nieprzyjacieli wcześniej ozy później odrzuci powstańców od Wisły, miał bowiem nad nimi olbrzymią przewagę. Tymczasem posiadane zapasy amunicji były na wyczerpaniu i zaczęło brakować także żywności. Podpułkownik Szczurek-Cergowski proszony o pomoc nie udzielił jej, ograniczając się do wzmocnienia obrony skarpy wiślanej śródmiejskimi oddziałami. Otrzymał on co prawda tej nocy rozkaz pułkownika Chruściela nakazujący mu utrzymanie łączności z Czerniakowem Górnym za wszelką cenę, ale uznał, że do jego realizacji brakuje mu sił. Zresztą łączność ta wciąż jeszcze istniała.

13 września tuż po północy, z nastaniem dnia, silny oddział piechoty niemieckiej z udziałem kilku czołgów uderzył z Sejmu wzdłuż Alei Na Skarpie. Wywiązały się bardzo ciężkie walki, które trwały do rana. W ich wyniku żołnierze AK i AL zostali wyparci z płonących ruin Ambasady Francuskiej i z domów przy ulicach Nulla i Frascati. Obroniły się natomiast placówki AK z „Zośki” i „Czaty” w Poselstwie Chińskim i Domu Pniewskiego. Odparto uderzenie niemieckie na gmach YMCA przy ulicy Konopnickiej 6. Wzdłuż tej ulicy ustaliła się przejściowo nowa linia frontu, którą obsadziły plutony AK i AL poruczników Gawdzika i Szelubskiego. Obronę placu Trzech Krzyży w Instytucie Głuchoniemych i Ociemniałych podpułkownik Szczurek-Cergowski wzmocnił kompanią AL „Czwartaków” porucznika Rozłubirskiego i plutonem szturmowym KB porucznika Żarskiego – Władysława Zajdlera. Na razie jednak Niemcy w tym kierunku nie nacierali.

W tym samym czasie nieprzyjacieli zaatakował także dużymi siłami od strony Muzeum Narodowego. Po bardzo ciężkiej walce opanował on ruiny szpitala Św. Łazarza, skąd nacierał dalej w dwóch kierunkach: na Szkołę Miejską z zamiarem przedarcia się do placu Trzech Krzyży oraz w stronę ulicy Książęcej. Pierwsze uderzenie doprowadziło do zaciętych walk o Szkołę, która została częściowo zburzona przy pomocy goliata i zaczęła płonąć. Walczące tu pododdziały AK, AL i PAL z batalionu majora Stefaniaka poniosły bardzo ciężkie straty i wycofały się do domów przy Nowym Świecie. W wyniku drugiego uderzenia Niemcy w południe odrzucili 2 kompanię „Czaty” w stronę placu Trzech Krzyży i przerwali się do ulicy Książęcej. Zagrożone odcięciem placówki „Zośki” i „Czaty” wycofały się z Poselstwa Chińskiego i Domu Pniewskiego na skarpie, które zajął nieprzyjacieli. Opuszczono także dom Nr 7 przy ulicy Książęcej, który Niemcy podpalili. Nie udało się również utrzymać domów Nr 1 przy Książęcej i Nr 3 przy Smolnej. Po ich opuszczeniu, na rozkaz kapitana Białousa zawalono przejście podziemne pod ulicą Rozbrat i wycofano pododdziały „Zośki” z gmachu szpitala ZUS, który płonął już zbombardowany przez Niemców (dowództwo AK przestrzegało zakazu obsadzania szpitali chronionych flagą Czerwonego Krzyża).

13 września na Czerniakowie Górnym Niemcy dążyli do generalnego rozstrzygnięcia. Oddziały pułkownika Scharpera do godzin południowych zdołały opanować już dużą część portu i zmusić powstańców do wycofania się także z umocnionego zespołu domów u zbiegu ulic Czerniakowskiej i Łazienkowskiej. Broniące się tu pododdziały AK cofnęły się na wysokość ulicy

Przemysłowej, która stała się teraz nową linią frontu. W ten sposób cała ulica Łazienkowska znalazła się w rękach nieprzyjaciela, a głównym bastionem obrony polskiej stała się fabryka „Blaszanka”. Broniły jej 3 kompania AK porucznika Matusewicza i kompania AL-PAL porucznika Paszkowskiego. Grube mury fabryki chroniły powstańców przed ogniem dział czołgowych, a ciężki karabin maszynowy obsługiwany przez żołnierzy AL skutecznie spędzał z przedpola niemiecką piechotę, zadając jej duże straty.

Taki stan utrzymał się tu do godzin popołudniowych, kiedy to nastąpił nalot samolotów niemieckich. Seria trzech dużych bomb trafiła w główny korpus fabryki, burząc ją doszczętnie. Pod jej gruzami zginęło wielu żołnierzy AK, AL i PAL, w tym cała obsługa wspomnianego ckm. Porucznik Paszkowski podjął jeszcze obronę ruin fabryki, ale w tym czasie Niemcy używając goliatów opanowali narożne domy przy Rozbrat i wdarli się w ulicę Przemysłową od zachodu, spychając powstańców na wschód, poza linię ulicy Czerniakowskiej. Bardziej na północ, w oparciu o bloki mieszkalne BGK obronę ulicy Fabrycznej organizował porucznik Matusewicz. Walczył tu pluton kompanii AL-PAL „Blaszanka”, dowodzony przez podporucznika Jaworskiego.

Wieczorem porucznik Budzanowski doraźnie zebrany oddziałem powstańczym uderzył z ulicy Mącznej na Niemców posuwających się na północ wzdłuż wybrzeża Wisły i powstrzymał ich. W przeciwnatarciu tym brali również udział żołnierze AL z plutonu starszego sierżanta Muchina. Tego dnia na terenie portu czerniakowskiego Niemcy dopuścili się morderstw na ludności cywilnej i wziętych do niewoli powstańcach.

Na odcinkach obsadzonych przez oddziały zgrupowania AK „Radosław”, poza opisanymi już walkami na skarpie, intensywność natarcia niemieckiego była mniejsza. Utrzymano rejon ulic Ludna – Okrąg, ale na zachód od niego poniesiono straty. Kompanie 1 i 3 „Czaty” utraciły Gazownię Miejską, a kompania „Zośka” została zmuszona do opuszczenia szpitala ZUS. Żołnierze niemieccy dopuścili się tu wielu zabójstw, strzelając do rannych i personelu. Kompania 2 „Czaty” straciła łączność z dowództwem zgrupowania i już do końca powstania pozostała w Śródmieściu Południowym. Włączono ją tam w skład batalionu majora Stefaniaka.

Wieczorem podpułkownik Mazurkiewicz wydzielił ze wszystkich czterech kompanii oddział szturmowy, który pod dowództwem majora Rungego miał uderzyć w kierunku ulicy Książęcej w celu odzyskania utraconego połączenia ze Śródmieściem. Jednakże pożar szpitala ZUS objętego dramatyczną ewakuacją rannych, a także napór Niemców na tym kierunku skłoniły go do zaniechania tego zamysłu. Oddział ten trzymano jednak w pogotowiu na wypadek, gdyby podpułkownik Szczurek-Cergowski podjął jakieś własne działania zaczepne w rejonie ulicy Książęcej, ale w ciągu nocy z 13 na 14 września działania takie nie nastąpiły.

Dopiero rankiem 14 września major Stefaniak uderzył kompanią wolską porucznika Kowalskiego i odebrał palący się budynek Szkoły Miejskiej. Ogień w ciągu dnia ugaszono. Niemcy utrzymali w swych, rękach ruiny szpitala Św. Łazarza, skarpe i budynek Nr 1 przy Książęcej. Natomiast dom Nr 7 przy tej ulicy obsadziła placówka KB z plutonu porucznika Zajdlera. Odtąd pozycja ta (jak

zresztą cała nieparzysta strona ulicy Książęcej) należała do odcinka wschodniego „Bogumił” i była obsadzana przez pododdziały AK, AL i KB stacjonujące w Instytucie Głuchoniemych i Ociemniałych przy placu Trzech Krzyży. Podpułkownik Szczurek-Cergowski zatrzymał tu też jeden pluton 2 kompanii „Czaty”. Dowodził nim podporucznik Torpeda – Kazimierz Jackowski.

Od 10 września samoloty radzieckie (myśliwskie, szturmowe i bombardujące) zaczęły co pewien czas pojawiać się nad Warszawą i zwalczać lotnictwo, stanowiska artylerii ciężkiej, a także ważniejsze obiekty i skupiska żołnierzy nieprzyjaciela. Spowodowało to ograniczenie niszczycielskiej akcji burzenia miasta przez Niemców, chociaż nie zapobiegło jej całkowicie. Przyniosło też wyraźną poprawę nastrojów ludności cywilnej i powstańczych żołnierzy. Odżyła nadzieja na rychłe już wyzwolenie Warszawy przez wojska radzieckie i armię polską generała Berlinga. 12 września także w Śródmieściu i na Czerniakowie Górnym samoloty radzieckie zrzucały meldunki ciężarkowe, które oprócz pozdrowień od dowództwa Armii Czerwonej zawierały zapowiedź nocnych zrzutów zaopatrzenia z samolotów, a także instrukcję odbioru tych zrzutów. Począwszy od nocy z 12 na 13 września zrzuty radzieckie były dokonywane pojedynczymi samolotami PO-2 z bardzo małych wysokości, najczęściej bez spadochronów. Zrzucano broń, także cięższą (rusznice przeciwpancerne, ckm-y i rkm-y, granatniki, moździerze), amunicję (w tym amunicję niemiecką), granaty a także leki i środki opatrunkowe oraz żywność (tę ostatnią w małych ilościach). Zrzuty te bardzo się przydały, zwłaszcza na Czerniakowie Górnym, gdzie wpłynęły na przedłużenie obrony wybrzeża Wisły.

W obliczu walk radziecko-niemieckich o Pragę, dowództwo AK dostrzegło znaczenie utrzymania Czerniakowa Górnego. Kiedy więc 13 września Niemcom udało się odciąć go od Śródmieścia, pułkownik Chruściel nakazał natychmiastowe podjęcie działań zaczepnych na skarpie i przywrócenie poprzedniego stanu posiadania. Podpułkownik Szczurek-Cergowski podjął i przeprowadził te działania w dniach od 14 do 16 września, ale od początku nie wierzył w ich powodzenie. Oprócz już posiadanych na tym kierunku oddziałów, mocno wykrwawionych w ostatnich zmaganiach, nie użył do tej akcji sił dodatkowych, które mógł ściągnąć z innych odcinków Śródmieścia Południowego, gdzie Niemcy zachowywali się zupełnie pasywnie. Nie sięgnął nawet po swoje oddziały odwodowe. Nie próbował też uzgodnić planowanych działań zaczepnych z podpułkownikiem Mazurkiewiczem, który spodziewał się ich i na nie liczył.

Batalion majora Stefaniaka (w tym mocno już wykrwawiona kompania AL-PAL „Osa”), wsparty 2 kompanią „Czaty” toczył przez te trzy dni uporczywe walki zmierzając do wyparcia Niemców z ruin szpitala Św. Łazarza i odzyskania terenów skarpy po ulicę Smolną. Przejściowo uchwyciono ruiny szpitala, ale nie zdołano ich utrzymać. Ostatecznie w rękach polskich pozostały tylko ruiny Szkoły Miejskiej i domy na jej zapleczu u zbiegu ulic Nowy Świat – Książęca. Zaś w szpitalu Św. Łazarza i na skarpie utrzymali się Niemcy, zapewniając sobie kontrolę wschodniego odcinka ulicy Książęcej.

Natarcie zmierzające do wyparcia Niemców z Alei Na Skarpie wykonano siłami kompanii AK kapitana Leskiego. 15 września z nastaniem dnia,

z jedyne go znajdującego się jeszcze w rękach polskich domu Nr 2 przy ulicy Frascati, powstańcy przedostali się po drabinach na dachy sąsiednich domów obsadzonych przez Niemców i śmiałym atakiem na granaty zdobyli je. W tym czasie plutony AK i AL poruczników Gawdzika i Szelubskiego, nacierając z ulicy Konopnickiej pod ogniem Niemców z Domu Pniewskiego i Poselstwa Chińskiego śmiałym atakiem wyparły nieprzyjaciela z Ambasady Francuskiej i trzech sąsiednich willi przy Frascati (tzw. czerwonych domków). W ten sposób część Alei Na Skarpie, a także ulice Nulla i Frascati znów znalazły się w rękach polskich. Poniesiono jednak znaczne straty. M.in. ciężko ranny został porucznik Gawdzik, którego w linii zastąpił porucznik Szelubski. Około południa do Poselstwa Chińskiego wycofała się załoga niemiecka z Domu Pniewskiego, który obsadzili żołnierze z plutonu AK podporucznika Topora – Pawła Głowackiego.

Taki stan utrzymał się jednak tylko do wieczora, kiedy to od strony Sejmu wyszło natarcie piechoty niemieckiej wsparte ogniem dział pancernych. W jego wyniku powstańcy utracili domy Nr 4, 6 i 8 przy Frascati. Spowodowało to, że Niemcy ogniem broni maszynowej z tych domów oraz z Poselstwa Chińskiego odcięli drogę odwrotu oddziałowi żołnierzy AK i AL porucznika Szelubskiego, trzymającego Ambasadę Francuską i „czerwone domki” u zbiegu Frascati z Aleją Na Skarpie.

Dopiero 16 września nad ranem podpułkownik Garlicki, zebrawszy grupę żołnierzy AK, AL i KB z różnych pododdziałów, zamierzał zaatakować Niemców z ulicy Konopnickiej, aby przyjąć oblężonym z pomocą. Jednakże podpułkownik Szczurek-Cergowski, który swoim zwyczajem zjawił się na linii bojowej, zwlekał z wydaniem rozkazu do natarcia. Tymczasem niespodziewanie o godzinie 6.00 na Sejm i przyległe doń tereny skarpy spadła nawała ognia ciężkiej artylerii radzieckiej zza Wisły, która trwała 30 minut. Spowodowała ona duże straty po stronie niemieckiej, a na terenie Sejmu nastąpiła eksplozja, prawdopodobnie jakiegoś składu amunicji. Podpułkownik Szczurek-Cergowski – sam artylerzysta – postanowił wykorzystać tę nawałę ogniową i po jej ustaniu pchnął do natarcia przygotowany oddział, który bez trudu odzyskał utracone domy przy Frascati. W tym czasie nieco bardziej na północ, podporucznik Jackowski odebrał Niemcom domy Nr 7 i 9 przy ulicy Książęcej.

Niemcy jednak nie zrezygnowali i do południa 16 września dwukrotnie nacierali dużymi siłami, dążąc do ponownego opanowania skarpy. Już rano ściągnięto z Ambasady Francuskiej oraz z domów przy Frascati załogi powstańcze, które miały wielu zabitych i rannych. Placówki polskie utrzymały się tylko jeszcze w Domu Pniewskiego oraz w ruinach domów Nr 7 i 9 przy Książęcej. Ale i tam w południe, po silnym bombardowaniu i ostrzale artylerii niemieckiej sytuacja stała się niezwykle trudna. Kiedy w południe podporucznik Jackowski zameldował, że nie ma już sił do utrzymania domów przy Książęcej, podpułkownik Szczurek-Cergowski zgodził się na opuszczenie tej pozycji. Wycofał też z Domu Pniewskiego pluton podporucznika Głowackiego.

W niespełną godzinę później (około godziny 13.00) 16 września podpułkownik Szczurek-Cergowski przybył do Instytutu Głuchoniemych i Ociemniałych i osobiście wydał porucznikowi Rozłubirskiemu rozkaz aby natychmiast

uderzył swym oddziałem AL na Niemców, wyparł ich z Domu Pniewskiego i obsadził go. Obecni przy tym dowódcy AK, m.in. podporucznik Głowacki, który niecałą godzinę wcześniej został bez nacisku ze strony Niemców wycofany z tej pozycji, nie mogli ukryć zdziwienia. Rozłubirski jednak rozkaz wykonał. Najpierw plutonem starszego sierżanta Sulimy odrzucił czołgi niemieckie spod barykady na Książęcej. Ostrzelane z radzieckich rusznicy przeciwpancernych (otrzymano je nocą ze zrzutów) wycofały się szybko w kierunku ulicy Rozbrat. Ogniem z tych samych rusznicy stłumiono też niemieckie ogniska broni maszynowej na skarpie i w ruinach szpitala Św. Łazarza. W domach Nr 7 i 9 przy ulicy Książęcej zastano wielu zabitych i ciężko rannych żołnierzy AK z plutonu podporucznika Jackowskiego. Udzielono pomocy w ich ewakuacji do Instytutu. Oddział AL miał również trzech poległych i kilku rannych. Sanitariuszka AL „Zosia” (NN), która wybiegła na ulicę po rannego powstańca dostała się do niewoli niemieckiej. Jej los pozostał nieznany. Po ponownym obsadzeniu domów przy Książęcej, wspólnie już z żołnierzami AK z plutonu podporucznika Głowackiego wyrzucono Niemców z Domu Pniewskiego i obsadzono go. Jednakże w kilka godzin później, na rozkaz dowódcy Podobwodu znów go opuszczono.

16 września pod koniec dnia podpułkownik Szczurek-Cergowski zawiadomił pułkownika Chruściela, że podjęte przez niego działania zaczepne na skarpie, mające na celu wywalczenie połączenia z Czerniakowem Górnym zakończyły się niepowodzeniem. Dowódca Podobwodu nie widział możliwości dalszego ich kontynuowania. Ten jego meldunek przyjęto do wiadomości. W rękach polskich pozostały domy Nr 7 i 9 przy ulicy Książęcej, które od 18 września znów obsadzali żołnierze z plutonu AK porucznika Jackowskiego. Szpital Św. Łazarza, Dom Pniewskiego, Poselstwo Chińskie i Ambasada Francuska, a także ulice Nulla i Frascati już do końca powstania pozostały w rękach Niemców. Niezbyt konsekwentne postępowanie podpułkownika Szczurka-Cergowskiego do dziś nie zostało wyjaśnione. Przeważa opinia, że nie chciał on angażować się w działania, co do których był przekonany, że nie mogą zakończyć się powodzeniem.

*

Kiedy 13 września na Czerniakowie Górnym trwały ciężkie walki, dowództwo niemieckie wiedziało już, że przegrało bitwę o Pragę. Radziecka 143 dywizja piechoty i 1 dywizja piechoty ludowego Wojska Polskiego wdarły się do centrum Pragi i parły w kierunku Wisły. Bojąc się utraty mostów na Wiśle, Niemcy wysadzili je w powietrze już 13 września w godzinach popołudniowych, skazując część swoich żołnierzy walczących jeszcze na Pradze na zniszczenie.

Fakt ten wskazywał na bliskie już zdobycie Pragi przez wojska radzieckie, co nie wpłynęło jednak na zmianę stanowiska podpułkownika Mazurkiewicza. Już poprzedniego dnia ściągnął on dwa plutony „Zośki” z rejonu ulic Górnośląska – Koźmińska – Śniegocka, przekazując jego obronę 5 kompanii zgrupowania „Kryśka”. Poniosła tam ona duże straty, a jej dowódca porucznik Goraj – Eugeniusz Bronisław Rutkowski poległ. Oba te plutony „Zośki”, jak też

jedną kompanię „Czaty” przeznaczył on do natarcia na szpital ZUS, który zamierzał z nastaniem dnia odbić z rąk Niemców. Odzyskanie tej pozycji miało mu umożliwić przywrócenie utraconego połączenia ze Śródmieściem.

14 września nad ranem, w rejonie ulicy Przystaniowej wylądowała 14-osobowa grupa rozpoznawcza radzieckiej 143 dywizji piechoty, dowodzona przez porucznika Kuszkiela. Przywiozła ona trochę broni, amunicji i żywności, a jej dowódca został doprowadzony do sztabu podpułkownika Mazurkiewicza, gdzie otrzymał interesujące go dane o sytuacji powstańczego Czerniakowa. Wracając tego dnia przed świtem na Saską Kępe, porucznik Kuszkiel zabrał ze sobą 25 rannych powstańców (w tym 1 kobietę) oraz oficera sztabu AK porucznika Marka – Zbigniewa Marczyka, który w sztabie 143 dywizji przekazał pismo podpułkownika Mazurkiewicza zaadresowane do „Dowódcy Wojsk Rosyjskich na Pradze”. Zawierało ono kilkuzdaniową informację o przebiegu linii frontu na Czerniakowie Górnym, stanie walk i kierunkach działań zaczepnych nieprzyjaciela, zgodnie z sytuacją, jaka wytworzyła się tam w dniu 13 września. Zwracając się o wsparcie, podpułkownik Mazurkiewicz prosił o zwalczanie stanowisk artylerii niemieckiej na skarpie (Stadion Łazienkowski, Park Ujazdowski, Sejm) i wiadukcie mostu Poniatowskiego; o zrzuć amunicji i broni maszynowej w rejonie ulic Czerniakowska – Wilanowska – Zagórna, a także o powiadomienie o jego ciężkiej sytuacji „dowódcy obrony Warszawy Montera” (jeśli dowództwo radzieckie ma z nim łączność radiową).

Rankiem 14 września major Runge zaatakował od strony ulic Okrag – Czerniakowska – Rozbrat gmach szpitala ZUS, został jednak powstrzymany ogniem niemieckiej broni maszynowej i musiał wycofać się. Następnie nieprzyjaciel z osób cywilnych i personelu szpitala ustawił żywą barykadę, którą osłonił się przed ogniem powstańców. W tej sytuacji podpułkownik Mazurkiewicz zrezygnował z natarcia, a zebrane pododdziały skierował do obrony atakowanych już przez Niemców własnych pozycji.

Przez cały dzień 14 września Niemcy nacierali ze wszystkich stron, dążąc do likwidacji tego odosobnionego już ośrodka oporu polskiego nad Wisłą. Główny ich atak szedł od południa i zachodu. Z terenów portu i cypla czerniakowskiego uderzyli oni na przystań i klub „Syrena”, których posiadanie dawało wgląd w ulice Zagórna i Solec i stanowiło podstawę do dalszych działań zaczepnych zmierzających do odrzucenia powstańców od rzeki. Zebrawszy naprędce grupę żołnierzy z różnych pododdziałów, porucznik Budzanowski około godziny 15.00 odrzucił nieprzyjaciela i odzyskał klub „Syrena”. Sam jednak został ciężko ranny. Dowódcą zgrupowania „Kryśka” został po nim major Bicz – Edward Jaworowicz. Wieczorem pod naciskiem Niemców, klub z przystanią „Syrena” ponownie utracono. Z opanowanego obiektu położyli oni teraz ogień swych ckm na całe odkryte w tym miejscu wybrzeże Wisły oraz na wylot ulicy Zagórnej gdzie znajdował się jedyny właz kanałowy. Ich patrole zaczęły przenikać do domów przy ulicach Solec i Zagórna, zostały jednak wkrótce zmuszone do wycofania się.

W tym czasie zapewne dotarły tu kanałami ze Śródmieścia Południowego dwie łączniczki od podpułkownika Szczurka-Cergowskiego. Po uchyleniu pokryw włazu przy Zagórnej stwierdziły, że walki toczą się w jego

poblizu, słyhać też było nawoływania Niemców. Zawróciły więc z powrotem, a w Komendzie Podobwodu AK w Śródmieściu uznano, że rejon ten opanowali Niemcy.

W ciągu dnia 14 września nieprzyjacieli uzyskał postępy także i na innych odcinkach frontu. W wyniku ciężkich walk i zmasowanego ognia artylerii i czołgów zadał on powstańcom duże straty i zepchnął ich obronę w głąb ulic Fabrycznej, Górnośląskiej i Śniegockiej. Walczące tu pododdziały 1, 3 i 5 kompanii AK poruczników Żuchowskiego, Matuszewicza i Szumskiego – Stanisława Jordana Warzyckiego (został nowym dowódcą 5 kompanii tego dnia), a także plutonu podporucznika Jaworskiego z kompanii AL-PAL „Błaszanek”, zostały zepchnięte poza linię ulic Czerniakowskiej i Zagórnej, gdzie ustaliła się nowa linia frontu. Pododdziały „Zośki” utrzymały wysunięty teraz na przedpole rejon ulicy Szarej przy Rozbrat, ale na odcinku północnym zgrupowanie AK „Radosław” odrzucone zostało z ulicy Ludnej w kierunku południowym na Okrąg – przedpole Wilanowskiej – Przystaniowa. Pozycja „Parasola” w banku PKO u zbiegu Okrąg z Ludną znalazła się w częściowym okrążeniu, a kwatery podpułkownika Mazurkiewicza w domu narożnym Okrąg – Wilanowska niemal bezpośrednio na linii walk. Ale i atakujący Niemcy ponieśli wielkie straty. Powstańcy zniszczyli tego dnia kilka czołgów, zabili i ranili wielu żołnierzy wroga, zdobyli sporo broni i amunicji.

16 września późnym popołudniem, kiedy walki nieco ucichły, podpułkownik Mazurkiewicz zwołał w budynku przy ulicy Wilanowskiej 18 (kwatery tam wciąż jeszcze część jego sztabu) naradę wszystkich dowódców oddziałów. Wzięli w niej udział także oficerowie AL porucznicy Paszkowski i Dobrowolski.

Podpułkownik Mazurkiewicz przedstawił sytuację powstańczego Czerniakowa Górnego (w swych meldunkach używał określenia Bliski Czerniaków) w niezwykle ciemnych barwach. Stwierdził, że w ciągu ubiegłej nocy, za cenę osłabienia rejonu ulicy Górnośląskiej skoncentrował część sił swojego zgrupowania do ataku na szpital ZUS, w celu odzyskania utraconego połączenia ze Śródmieściem. Jednakże akcja ta nie powiodła się, ponieważ nieprzyjacieli posiada nad powstańcami druzgocącą przewagę, a ponadto w sposób bestialski używa w walce z nimi ludności cywilnej. W ciągu dnia utracono dalsze pozycje w rejonie Ludnej i Solca, zarysowało się również wyraźne dążenie nieprzyjaciela do odrzucenia powstańców od Wisły, a od strony ulicy Górnośląskiej próba rozczłonkowania obrony polskiej. Na Pradze toczą się walki, ale ich rezultaty nie są znane dowództwu AK na Czerniakowie. Trudno więc ocenić, czy pomoc stamtąd nadejdzie, a jeśli tak, to kiedy. (O nocnej wizycie radzieckiej grupy zwiadowców i wysłaniu porucznika Marczyka na Pragę z listem do dowództwa Armii Czerwonej zebrani nie zostali poinformowani).

Z wypowiedzi podpułkownika Mazurkiewicza wynikało, że nie wierzy on w szybką i skuteczną pomoc zza Wisły i poważnie liczy się z możliwością upadku Czerniakowa Górnego w ciągu najbliższych dwóch – trzech dni. Nie miał też żadnego sprecyzowanego bliżej planu działania, jego sugestie zaś szły raczej w kierunku kontynuowania oporu na dotychczasowych pozycjach, z orientacją na ześrodkowanie głównych sił powstańców nie nad Wisłą, gdzie

teren był trudny do obrony, lecz w rejonie ulic Rozbrat – Szara – Czerniakowska – Okrąg, położonym bliżej Śródmieścia. Jego zdaniem bowiem wciąż jeszcze była nadzieja na to, że dowódca Śródmieścia Południowego uderzy odpowiednio dużymi siłami z rejonu Alei Na Skarpie w kierunku ulicy Rozbrat, co otworzyłoby czerniakowskim powstańcom drogę odwrotu i ocalenia. Należało również bronić, jak długo się da rejonu ulicy Zagórnej, gdzie u zbiegu z ulicą Solec znajdował się włącz do kanału, zapewniającego łączność z Mokotowem i Śródmieściem.. Mimo dużej skali trudności, m.in. na skutek zapór pobudowanych przez Niemców, kanał ten stwarzał także możliwość ewakuowania części sił powstańczych z Czerniakowa.

Major Jaworowicz i inni oficerowie AK zgrupowania „Kryśka”, a także przedstawiciele dowództwa AL byli innego zdania. Wyrazili przekonanie, że po nawiązaniu już łączności z powstańcami przez samoloty radzieckie i pierwszych zrzutach zaopatrzenia, należy liczyć się z forsowaniem Wisły przez Armię Czerwoną już w najbliższym czasie. Zrzucony przez lotników nowy meldunek ciężarkowy zapowiadał dalsze zrzuty zaopatrzenia w ciągu najbliższej nocy i informował o tym, że niemal cała Praga została już wyzwolona przez wojska radzieckie. W tej sytuacji należało za wszelką cenę trzymać się wybrzeża Wisły, aby forsujące ją wojska miały gdzie wylądować. Tymczasem utrata portu czerniakowskiego, przystani „Syrena”, a także rejonu ulicy Przystaniowej (od strony mostu Poniatowskiego) mocno zwięziła będący w posiadaniu powstańców skrawek wybrzeża i stworzyła realną groźbę jego całkowitej utraty już w ciągu najbliższych godzin. Dlatego kosztem opuszczenia mniej istotnych pozycji należało – ich zdaniem – niezwłocznie dokonać nowej koncentracji oddziałów do nocnego natarcia na port czerniakowski, „Syrenę” oraz w kierunku ulicy Przystaniowej, aby odzyskać utracone pozycje i zwiększyć stan posiadania polskiego nad Wisłą. Zaproponowano także wysłanie łączników na Pragę, którzy poinformują dowództwo radzieckie o sytuacji na Czerniakowie Górnym i przyspieszą nadejście pomocy.

Podpułkownik Mazurkiewicz zaakceptował ten punkt widzenia i zgodził się na koncentrację oddziałów, która miała nastąpić w późnych godzinach wieczornych. Rozkaz do natarcia miał wydać osobiście. Pododdziały wydzielone ze zgrupowania „Radosław” miały pod dowództwem kapitana Białousa uderzyć w kierunku ulicy Przystaniowej, a pododdziały ze zgrupowania „Kryśka” dowodzone przez majora Jaworowicza na przystań „Syrena” i port czerniakowski. Te ostatnie miały otrzymać wsparcie pododdziałów „Czaty”. Decyzja w sprawie wysłania łączników na Pragę miała zapaść później (podpułkownik Mazurkiewicz nie chciał ujawnić, że czeka na powrót wysłanego tam już oficera swego sztabu).

Po naradzie, w drodze powrotnej do sztabu AL, ciężko ranny został porucznik Dobrowolski. Opatrzono go na miejscu i na jego usilną prośbę podporucznik Rozowski przewiózł go kajakiem na Saską Kępę. Nie czekając na decyzję podpułkownika Mazurkiewicza, major Jaworowicz wysłał wieczorem jako swego łącznika na Pragę plutonowego podchorążego Nałęcza – Stanisława Komornickiego, a porucznik Paszkowski podporucznika Bawskiego, oficera PAL.

Ale na Pradze trwały już przygotowania do wymiany wojsk. Na mocy decyzji dowództwa Armii Czerwonej zdobytą Pragę obsadzić miała 1 armia Ludowego Wojska Polskiego. Radziecką 143 dywizję piechoty miała zluzować polska 3 dywizja piechoty, dowodzona przez generała Stanisława Galickiego. Koncentrowała się ona właśnie na Grochowie. Sztab 1 armii WP z generałem Zygmuntem Berlingiem założył swą kwaterę dowodzenia w Zielonej. Podejmując taką decyzję, Stalin chciał ograniczyć do minimum bezpośrednie zaangażowanie się dowództwa Armii Czerwonej w sprawy powstania warszawskiego, w tym dotyczące współpracy i łączności z dowództwem AK. Tego dnia zapadła też znana już nam decyzja, że to nie oddziały radzieckie, lecz ludowe polskie będą forsowały Wisłę w obrębie miasta i pospieszą powstańcom z pomocą. A Armia Czerwona będzie je tylko w tym wspierała.

Wszystkich łączników przybyłych w tym dniu z Czerniakowa Górnego na Pragę (wśród nich także porucznika Marczyka) dowódcy radzieccy kierowali więc do dyspozycji sztabów 1 armii WP oraz jej 3 dywizji piechoty. Tak będzie i w dniach następnych. Dowództwu AK ze zrozumiałych względów to nie odpowiadało, ale nic na to nie mogło poradzić. Do końca też chyba nie było ono zorientowane w istocie sprawy, wierząc bezkrytycznie w informacje otrzymywane z Londynu i biorąc własne pragnienia za rzeczywistość.

Późnym wieczorem 14 września (około godziny 22.00) w kilku łodziach piaskarskich przybyło z Pragi 26 żołnierzy 1 dywizji piechoty WP. Był to pluton fizylierów podporucznika Dobrowolskiego, należący do 3 kompanii 3 pułku piechoty tej dywizji. Żołnierze byli dobrze uzbrojeni w broń przeciwpancerną, przywieźli też ze sobą sporą ilość granatów i amunicji niemieckiej. Razem z nimi powrócił na Czerniaków porucznik Marczyk, który przekazał podpułkownikowi Mazurkiewiczowi informację uzyskaną bezpośrednio od generała Berlinga: w nocy z 15 na 16 września, począwszy od godziny 24.00 oddziały Wojska Polskiego miały lądować na trzymanym przez powstańców skrawku Powiśla Czerniakowskiego. Generał prosił aby dotrwano w obronie do tego czasu, utrzymując odpowiednio duży odcinek wybrzeża Wisły, aby jego oddziały mogły tam wylądować. Natomiast jeszcze w ciągu tej nocy miał przybyć na Czerniaków wzmocniony patrol z kompanii zwiadowczej 1 DP. Pluton podporucznika Dobrowolskiego pozostał na razie na Czerniakowie aby pomóc powstańcom w utrzymaniu i zabezpieczeniu wybrzeża Wisły. Powracające na Pragę łodzie piaskarzy wykorzystano, aby przepłynąć tam nimi około 30 rannych żołnierzy zgrupowania „Radosław”.

Już wcześniej, podpułkownik Mazurkiewicz zarządził opuszczenie rejonu ulicy Szarej „między Czerniakowską i Rozbrat”, a broniącą się tam kompanię „Zośka” wyznaczył do nocnego natarcia. Obronę polską przesunięto w tym miejscu na linię ulicy Czerniakowskiej, wzmacniając ją przybyłym właśnie plutonem fizylierów WP. Podporucznik Dobrowolski jedną drużyną tego plutonu obsadził barykadę zamykającą na przedpolu ulicę Szarą. Z resztek pododdziałów zgrupowania „Kryśka” major Jaworowicz wydzielił oddział szturmowy w sile kompanii (w tym drużyna AL pod dowództwem starszego sierżanta Muchina), który nacierać miał wspólnie z 3 kompanią „Czaty” kaptana Wierzejskiego. Oddziały ześrodkowano na zachód od Solca, w rejonie

między ulicami Zagórna – Wilanowska. Oczekiwano na rozkaz do natarcia, jednakże podpułkownik Mazurkiewicz zwlekał z jego wydaniem. Było już po północy, kiedy Niemcy niespodziewanie uderzyli znacznymi siłami od strony wiaduktu mostu Poniatowskiego wzdłuż ulicy Solec, przełamując wątlą w tym miejscu obronę polską i opanowali całkowicie wybrzeże Wisły.

W tej sytuacji trudno już było myśleć o odzyskaniu portu czerniakowskiego oraz utraconych terenów po Łazienkowską i Rozbrat. Należało natomiast natychmiast wyprzeć Niemców znad Wisły, a także odzyskać przystań i klub „Syrena”. Mając przygotowane już oddziały do natarcia, podpułkownik Mazurkiewicz rzucił je 15 września nad ranem do natarcia i odzyskał utracony tej nocy skrawek wybrzeża Wisły. Walki były niezwykle zacięte, a straty po obu stronach duże. W kompanii „Zośka” poległ wówczas m.in. (a faktycznie zginął bez wieści z grupą swych żołnierzy) dowódca plutonu podporucznik Xiąże – Andrzej Samsonowicz. Oddziały majora Jaworowicza stoczyły ciężką walkę o przystań „Syrena” przy Solcu, którą odzyskano tylko częściowo. Niemcy utrzymali się tu w południowej części klubu, ale nie mogli już ostrzeliwać stąd ulicy Zagórnej i wjazdu kanałowego. Wśród wielu poległych i rannych byli tu także żołnierze AL i PAL. Poległ wówczas m.in. starszy sierżant Muchin dowódca plutonu AL „Starówka”.

Tymczasem oczekiwana przez powstańców przeprawa 30-osobowego zwiadu z 1 dywizji piechoty WP nie powiodła się. Tylko jedna z trzech łodzi zdołała dobić do czerniakowskiego brzegu Wisły, dwie pozostałe zostały zatopione przez Niemców a żołnierze zginęli. Przybyła grupa liczyła pięciu ocalałych żołnierzy, ale jej dowódca podchorąży Janusz Kowalski był ciężko ranny. W czasie przyjmowania tej grupy zwiadowców, od ognia niemieckiej broni maszynowej ostrzeliwującej odkryte wybrzeże Wisły, kompania „Zośka” poniosła dalsze straty. Poległ wtedy m.in. jej dowódca podporucznik Romocki. Dowodzenie kompanią objął po nim podporucznik Jaś Czarny – Jan Wuttke.

Dzień 15 września upłynął na ciężkich walkach z nacierającymi zewsząd Niemcami. Główne ich uderzenie szło od strony wiaduktu mostu Poniatowskiego: wzdłuż ulicy Solec w kierunku na ulice Wioślarską i Przystaniową, oraz z opanowanej już ulicy Ludnej w stronę Okrąg i Wilanowskiej. Walczące tu pododdziały „Czaty” poniosły dalsze duże straty i zepchnięte zostały na przedpole Wilanowskiej i Okrąg, tu jednak nieprzyjaciół został powstrzymany. Dużą zasługę w tym miała kompania „Parasol”, która utrzymała się w banku PKO u zbiegu Okrąg i Ludnej, uniemożliwiając czołgom niemieckim przedarcie się na tyły obrony polskiej. Pod koniec dnia pozycja ta została jednak odcięta przez Niemców ogniem ich broni maszynowej od zaplecza. Pozostałe pododdziały „Brody” utrzymały się na linii Czerniakowska – Okrąg, ale budynki przy ulicy Okrąg 2, w którego piwnicach kwaterował podpułkownik Mazurkiewicz znalazł się pod ogniem niemieckich dział pancernych, a pod wieczór został zbombardowany przez samoloty. Niemcy nacierali również od południa i zachodu na pododdziały zgrupowania „Kryśka”, ale te utrzymały swój stan posiadania.

Po południu podpułkownik Mazurkiewicz skierował na ulicę Zagórną dwa plutony „Czaty”, chcąc utrzymać w swym ręku jedyny właz kanałowy, którym skierował na Mokotów grupę swych lżej rannych oficerów sztabu. Za pośrednictwem kapitana Horodyńskiego – Wacława Chojny, który był w tej grupie, podpułkownik Mazurkiewicz przesłał meldunek do dowództwa AK, w którym komunikował o swojej ciężkiej sytuacji i prosił o natychmiastową pomoc.

Tego dnia wieczorem (o godzinie 22.00) patrol zwiadowców z 1 armii WP powrócił na Pragę (bez rannego podchorążego Kowalskiego, którego zatrzymano w powstańczym szpitalu). Odpłynął z tym patrolem drugi zastępca podpułkownika Mazurkiewicza major Kmita – Witold Sztompka, który otrzymał polecenie domagania się od dowództwa radzieckiego dostaw broni i amunicji, a także przysłania z odsieczą „przynajmniej baonu”. Sztompka trafił oczywiście do generała Berlinga, któremu – zgodnie z instrukcjami – przedstawił sytuację powstańczego Czerniakowa Górnego jako krańcowo trudną, wręcz katastrofalną. Oświadczył, że powstańcy są już u kresu sił i nie przetrwają nawet jednego dnia. W swoich wspomnieniach generał Berling napisał później, że ta pochodząca od podpułkownika Mazurkiewicza informacja utwierdziła go w przekonaniu o konieczności przeprowadzenia desantu oddziałów 3 dywizji piechoty WP z marszu, jeszcze tej nocy.

Sytuacja powstańców na Czerniakowie Górnym była w tym dniu rzeczywiście trudna, ale nie aż tak trudna. Zasileni bronią i amunicją, wsparci radzieckim lotnictwem i artylerią mogli tam bronić się jeszcze przez jakiś czas. Być może pozwoliłoby to na lepsze przygotowanie i uzgodnienie przeprawy oddziałów 3 dywizji piechoty WP. Rzecz jednak w tym, że podpułkownik Mazurkiewicz tak właśnie oceniał sytuację i nie widział już możliwości kontynuowania dalszej obrony. I to on jako dowódca znalazł się u kresu sił, a nie jego żołnierze. Z opublikowanego po wojnie dziennika Barbary Kolendo-Piassekiej, łączniczki podpułkownika Mazurkiewicza, wiemy w jakim był wówczas stanie ducha. Tej właśnie nocy z 15 na 16 września spodziewał się upadku obrony polskiej na Czerniakowie Górnym, przygotowywał na śmierć siebie i otaczające go osoby. Odbędzie się nawet swoista „uczta pożegnalna”. Autorka dziennika napisała w komentarzu do niego, że dopiero po wojnie dowiedziała się, jaki wówczas rodzaj śmierci wybrano: zamierzano wysadzić się w powietrze, zapewne wraz z nacierającymi Niemcami.

Ten stan ducha dowódcy AK na Czerniakowie Górnym oddaje również w pełni jego meldunek napisany własnoręcznie tej nocy. Otóż podpułkownik Szczurek-Cergowski miał niezwykle dzielną łączniczkę sztabową. Była nią harcerka podporucznik Rena – Janina Zborowska. 15 września wieczorem z własnej inicjatywy zgłosiła ona chęć udania się po raz trzeci kanałami na Czerniaków, aby sprawdzić co się tam dzieje. Podpułkownik zgodził się, prosił tylko aby dobrała sobie współtowarzyszkę wyprawy. I oto 16 września po północy łączniczki ze Śródmieścia Południowego zameldowały się u podpułkownika Mazurkiewicza. Napisał on wówczas pismo, które było bardziej listem pożegnalnym niż meldunkiem sytuacyjnym. W typowy dla siebie sposób, mijając się niestety z prawdą, podpułkownik Mazurkiewicz skarży się

i narzeka. Zaczyna od oskarżenia pod adresem żołnierzy zgrupowania „Kryśka”. Píše: „Oddziały czerniakowskie w 75 % prysnęły jak bańka mydlana – banda nie wojsko”. Przemilcza straty tego zgrupowania, za to bez żenady stwierdza: „U mnie wybici prawie wszyscy oficerowie – straty za ostatnie 3 dni wynoszą około 100 zabitych i 300 rannych”. Ale straty te pasowały wówczas bardziej do zgrupowania „Kryśka”, aniżeli do zgrupowania „Radość”, chociaż i to ostatnie miało wielu zabitych i rannych.

Tak czy inaczej, jak wynika z tego pisma, mówiąc o swoich żołnierzach podpułkownik Mazurkiewicz ma na myśli tylko żołnierzy własnego zgrupowania. Czerniakowskimi żołnierzami AK pogardza. O żołnierzach AL nie wspomina. Później będzie pogardzał także żołnierzami Ludowego Wojska Polskiego, chociaż tej nocy oczekiwał z Pragi ratunku. Pisał bowiem: „Pozostawienie nas na pastwę losu bez amunicji, bez łączności – zresztą kolosalne straty mego zgrupowania musiały zrobić swoje. Czerniaków podobny już jest do Starówki – palą Niemcy – palę i ja, żeby się przesłonić i zyskać 3-4 godziny i taka zabawa wlecze się 3 dni – teraz już jest kres – tylko szybkie uderzenie albo otworenie drogi do Śródmieścia lub pomoc z Pragi mogą wyratować sytuację”.

Dalej pisał, że najprawdopodobniej jeszcze tej nocy opuści swą dotychczasową kwaterę i wyjdzie „w ruiny między Wilanowską a Zagórną i w dziurach tych [będzie] szukał zmiłowania Bożego, albo kolejnego wybijania przez czołgi resztek ludzi”. „[...] o ile noc nie przyniesie zmiany, niedobitki jutro będą do odszukania gdzieś na wybrzeżu Wisły między Wilanowską a Zagórną”. Swoim przełożonym życzył „żaby nie znaleźli się w podobnym położeniu” jak on. „Do jutra wszyscy nie zginą – jakiś żywy świadek tej tragedii się uratuje” – pisał w zakończeniu.

W Śródmieściu wzięto pod uwagę tylko wojskowe aspekty tego meldunku. Znalazły one odzwierciedlenie w meldunku sytuacyjnym komendanta Okręgu z 16 września. Odnotowano tam też nawiązanie przez podpułkownika Mazurkiewicza kontaktów z 1 armią WP. Natomiast jego defetystyczne wynurzenia osobiste pominięto. Ale to one chyba zadecydowały o ostatecznym zaniechaniu prób odzyskania utraconego połączenia z Czerniakowem Górnym.

Na szczęście w sztabie podpułkownika Mazurkiewicza było wielu znakomych i dzielnych dowódców. Dzięki nim obrona powstańczego Czerniakowa Górnego trwała, była twarda i nieustępliwa. Tymczasem zapowiedziana na godzinę 24.00 przeprawa oddziałów 3 dywizji piechoty WP przeciągnęła się w czasie. Dywizyjna kompania zwiadowcza wzmocniona plutonem rusznic przeciwpancernych przeprawiła się dopiero 16 września o godzinie 2.00, zaś 1 batalion 9 pułku piechoty nad ranem, w kilka godzin później. Od tego momentu trzymany przez powstańców mały skrawek Powiśla Czerniakowskiego nad Wisłą przekształcił się w przyczółek frontu.

Przeprawione pododdziały 3 DP WP liczyły łącznie 420 żołnierzy. Z broni cięższej posiadały: 14 ciężkich karabinów maszynowych, 16 rusznic przeciwpancernych, 6 granatników 50 mm, 3 moździerz 32 mm oraz 1 działko 45 mm. Przewieziono także 2 jednostki ognia do tej broni, niezbędny zapas

amunicji do pozostałej broni oraz żywność na cztery dni. Posiadana radiostacja miała zapewnić łączność z dowództwami pułku i dywizji oraz umożliwić kierowanie ogniem artylerii przez przybyłych obserwatorów z 3 pułku artylerii lekkiej. W oddziałach Ludowego Wojska Polskiego służyło wielu oficerów radzieckich, pełniących funkcje dowódcze. Również 1 batalionem 9 pułku piechoty dowodził kapitan Sergiusz Kononkow, oficer radziecki w polskim mundurze, co zostało początkowo źle przyjęte w oddziałach AK. Później w ogniu wspólnej walki, kiedy wyjaśniło się, że oficerowie ci są dzielnymi żołnierzami, w większości Polakami z pochodzenia, sprawa ta straciła na znaczeniu. Od początku też nie miała wpływu na współpracę bojową z oficerami AK i przebieg walk. Z 1 batalionem przeprowadził się także porucznik Rozowski i pozostał jako oficer łącznikowy dowództwa AL przy kapitanie Kononkowie (oba oficerowie przypadli sobie do serca, zaprzyjaźnili się).

Podpułkownik Mazurkiewicz już wcześniej postanowił, że osobiście nie będzie się kontaktował z przybyłymi z Pragi oficerami LWP, zwłaszcza, jeśli będą niżsi od niego stopniem i rangą. Miał też już wówczas sprecyzowany plan działania. Część swego zgrupowania, przede wszystkim żołnierzy rannych i nieuzbrojonych zamierzał ewakuować na Pragę, z pozostałymi zaś w odpowiednim momencie przejść kanałami na Mokotów. Przed tym jednak, chciał doprowadzić do obsadzenia przyczółka czerniakowskiego przez nowo przybyłe oddziały WP z Pragi, aby móc przekazać im jego dalszą obronę. Miało się to dokonać na zasadzie normalnego luzowania oddziałów. Świeże oddziały frontowe miały zastąpić zmęczone walką i wykrwawione jego oddziały powstańcze. W tych planach uwzględnił oczywiście tylko zgrupowanie AK „Radosław”, zgrupowaniem AK „Kryśka” się nie interesował.

W kontaktach z dowódcami LWP na przyczółku miał go początkowo reprezentować major Runge, ale ten z jakichś względów nie chciał się podjąć tego obowiązku. Wymówił się chorobą. Podpułkownik Mazurkiewicz postanowił więc, że będą to dowódcy liniowi – kapitanowie Białous i Ścibor-Rylski. Pierwszy był dowódcą batalionu „Broda”, drugi został mianowany zastępcą dowódcy batalionu „Czata 49”. Ponieważ kapitan Ścibor-Rylski walczył poprzednio w 27 Dywizji Wołyńskiej AK i stykał się już tam z oficerami radzieckimi, jemu przypadło w udziale reprezentowanie dowództwa AK w kontaktach z przybyłym kapitanem Kononkowem.

Po wylądowaniu na przyczółku w piwnicy domu Nr 45 przy Solcu doszło do spotkania kapitana Kononkowa, jego zastępcy do spraw oświatowych chorążego Mariana Solarzkiego oraz dowódców kompanii poruczników Mariana Dolińskiego, Aleksandra Okonia i Władysława Strzyżewskiego z dowódcami AK majorem Jaworowiczem, kapitanami Białousem i Ściborem-Rylskim oraz oficerami AL porucznikami Paszkowskim i Rozowskim. Po zapoznaniu się z sytuacją, kapitan Kononkow postanowił, że na odcinek południowo-zachodni dowodzony przez majora Jaworowicza skierowana zostanie część pododdziałów 1 batalionu WP pod dowództwem porucznika Dolińskiego, a na odcinek północno-zachodni dowodzona przez kapitana Ścibora-Rylskiego reszta pododdziałów tego batalionu pod dowództwem porucznika Okonia. Na godzinę 8.00 wyznaczono na obu tych odcinkach natarcie polskie mające na celu

uzyskanie poprawy położenia. W ciągu najbliższej nocy przeprawa kolejnych batalionów LWP na przyczółek czerniakowski miała być wznowiona. Kwatera dowodzenia kapitana Kononkowa została zorganizowana w piwnicach domu Nr 39, a majora Jaworowicza w piwnicach sąsiedniego domu Nr 41 przy ulicy Solec. Oficerem łącznikowym powstańców przy Kononkowie został podporucznik Rozowski.

Przeprowadzone jednocześnie na obu odcinkach natarcie polskie zaskoczyły nieprzyjaciela. Na odcinku południowo-zachodnim wyparto całkowicie Niemców z klubu „Syrena”. Ogniem ciężkiej broni maszynowej zmuszono ich także do wycofania się z cypla czerniakowskiego. Na odcinku północno-zachodnim wywiązały się ciężkie walki o odzyskanie domów Nr 2-10 przy ulicy Wilanowskiej i dopiero manewrem oskrzydającym od strony Wisły udało się wykurzyć stąd Niemców. Utrzymali oni jednak w swych rękach ulicę Ludną, gdzie zdołano wyprzeć ich tylko z narożnych domów Nr 1 (przy Solcu) i Nr 7 (przy Okrąg). Uchwycenie tego ostatniego budynku uwolniło z okrążenia grupę żołnierzy „Parasola” broniącą się w banku PKO, jednakże wciąż nie można było ewakuować stamtąd kilkudziesięciu rannych. Na obu odcinkach pododdziałami WP wzmocniono pozycje trzymane dotąd przez powstańców.

Wiedząc już o tym, że na Czerniakowie Górnym walczą oddziały polskie z armii generała Berlinga, dowództwo niemieckie podjęło działania zmierzające do zablokowania przyczółka i uniemożliwienia lądowania tam dalszych oddziałów z Pragi. Jednocześnie około godziny 11.00 najpierw z północy, a nieco później od zachodu i południa rozpoczęło się natarcie piechoty nieprzyjaciela wspartej bronią pancerną. Wywiązały się bardzo ciężkie walki, które trwały do późnych godzin wieczornych tego dnia. W ich wyniku, Niemcy znów opanowali domy Nr 1 i 7 przy Ludnej i zepchnęli oddziały polskie z linii ulicy Czerniakowskiej w głąb przyczółka. Na północy, kwatera podpułkownika Mazurkiewicza w budynku przy ulicy Okrąg 2 znalazła się na linii frontu, a bank PKO u zbiegu Okrąg z Ludną, znów został odcięty od zaplecza. Pod koniec dnia linia obrony polskiej ustaliła się tu na przedpolu ulic Okrąg – Wilanowska – Przystaniowa. Na południu, w rękach niemieckich znalazła się zachodnia część ulicy Zagórnej aż po dom Nr 8, w którym mieścił się sztab AL. Nagłym uderzeniem od strony ulicy Czerniakowskiej Niemcy włamali się na tyły obrony polskiej przy Solcu i zajęli krańcowy dom Nr 5/7 przy ulicy Idzikowskiego. Oba powstańcze szpitale polowe – Nr 1 przy ulicy Czerniakowskiej 199 i Nr 2 przy ulicy Zagórnej 9 (szkoła) zostały zajęte przez nieprzyjaciela. Z tego ostatniego zdołano ewakuować w nocy do piwnic domów przy Solcu kilkunastu ciężko rannych dowódców czerniakowskich, m.in. kapitanów Netzera i Specylaka-Skrzypeckiego, a także porucznika Budzanowskiego. Następnego dnia mieli być oni przeprawieni na Pragę.

Przebieg walk w dniu 16 września, toczonych wspólnie przez powstańców i żołnierzy LWP, umocnił podpułkownika Mazurkiewicza w jego decyzji wycofania resztek zgrupowania AK „Radosław” kanałami na Mokotów. Przez cały ten dzień saperzy pracowali w kanałach, usuwając przeszkody pobudowane przez Niemców i przygotowując trasę odwrotu. Ale nie wszystko szło po jego myśli. Otóż okazało się, że przybyli żołnierze WP, niedawno

zmobilizowani, słabo wyszkoleni i zupełnie nieprzygotowani do walki w mieście, ponoszą olbrzymie straty i bez pomocy powstańców nie byłiby w stanie obronić się, nie mówiąc już o utrzymaniu przyczółka. Przybyły batalion prawie w niczym nie zmienił układu sił na przyczółku, nie był w stanie zapobiec dalszym stratom terenowym i zepchnięciu obrony polskiej na wschód, w stronę Wisły. Było oczywiste, że jeśli w czasie kolejnej nocy nie wylądują na przyczółku duże siły, dysponujące artylerią i bronią pancerną, sytuacja nie ulegnie zmianie na lepsze, a przyczółek nie utrzyma się.

Podpułkownik Mazurkiewicz szykował się oczywiście do wykorzystania mającej nastąpić nocą przeprawy, aby przerzucić na Pragę dalszych, swoich ciężko rannych żołnierzy, a także żołnierzy nieuzbrojonych oraz ludzi ze służb pomocniczych. Ale nie wiedział jak duża będzie ta przeprawa, ile łodzi i pontonów będzie do dyspozycji, na ewakuację oczekiwała bowiem również znaczna liczba rannych żołnierzy LWP. Postanowił więc ostatecznie wyjaśnić sytuację, wysyłając na Pragę kolejnych oficerów łącznikowych, z listem do generała Berlinga. W liście tym, napisanym na skrawku gazety, w ultimatywnej formie domagał się ewakuowania swoich żołnierzy na Saską Kępę „dla odpoczynku”. Jednocześnie uprzedzał, że o ile w ciągu dwóch dni to nie nastąpi, wycofa się na Mokotów. Łącznicy mieli zażądać też dostaw amunicji niemieckiej i żywności.

Tego dnia wśród poległych żołnierzy WP znalazł się zastępca dowódcy batalionu chorąży Solarzski, a wśród oficerów AK porucznicy Matuszewicz i Żuchowski. Zginął także podporucznik Bachus – harcmistrz Kazimierz Wasilewski, adiutant dowódcy zgrupowania „Kryśka”. W czasie niesienia pomocy rannym polegli lekarze AL „Bolesław” i „Gustaw” (NN). Byli zbiegłymi z getta warszawskiego Żydami.

W nocy z 16 na 17 września przeprawił się na Czerniaków Górny cały 3 batalion 9 pułku piechoty liczący 380 żołnierzy, a także dalszych 70 żołnierzy z walczącego już na przyczółku 1 batalionu. W sumie 450 żołnierzy. Z broni cięższej przewieziono 20 ckm, 16 rusznic przeciwpancernych, 5 dział 45 mm, 9 moździerzy 50 mm i 6 moździerzy 82 mm. Dwie jednostki amunicji do tej broni i żywność na cztery dni. Nie przewieziono amunicji niemieckiej, chociaż powstańcy się o nią upominali. Przybyli też dalsi radiowcy ze sprzętem łączności, a także dodatkowi obserwatorzy artylerijscy. Tym razem przeprawa odbywała się już w silnym ogniu zaporowym artylerii niemieckiej i poniesiono straty. Ale brak danych, nie pozwala na ustalenie jak były one duże i ilu faktycznie żołnierzy WP przybyło tej nocy na przyczółek. Ale obrona Niemców nie była jeszcze tak silna jak później, więc i ta przeprawa faktycznie powiodła się, chociaż z uwagi na małą ilość posiadanych środków przeprawowych przerzucono tylko jeden batalion, bez broni ciężkiej. Dowódcą 3 batalionu był kapitan Stanisław Olechnowicz i on to przejął dowodzenie całością sił 9 pułku piechoty na przyczółku. Mający przybyć tej nocy zastępca dowódcy pułku podpułkownik Jan Kulicki zginął na przeprawie.

Wykorzystując przeprawę, ewakuowano tej nocy z przyczółka około 300 osób. W grupie tej przeważali jednak lżej ranni i nieuzbrojeni powstańcy

z obu zgrupowań AK oraz ludność cywilna (kobiety i dzieci). Było to następstwem złej organizacji odbioru lądujących pododdziałów WP. Dowódcy AK nie poradzi sobie z naporem cywili i własnych nieuzbrojonych żołnierzy na wybrzeże Wisły, nie zapewnili ciężko rannym powstańcom i żołnierzom WP możliwości dostania się do łodzi i pontonów. Dla wielu z nich oznaczało to po prostu śmierć. Oczywiście, nie zdawano sobie wówczas sprawy z tego, że była to praktycznie ostatnia już tak duża możliwość względnie bezpiecznego przetrzutu ciężko rannych na Pragę. Później możliwości ewakuacji rannych były już tylko sporadyczne, na małą skalę i z nikłą szansą powodzenia.

Podpułkownik Mazurkiewicz wysłał 17 września nad ranem, z omówionym już listem do generała Berlinga, oficera swego sztabu podporucznika Bończę – Sergiusza Szoryna, który w sztabie 1 armii WP miał przedstawić się jako major. Towarzyszył mu oficer informacji zgrupowania „Kryśka” porucznik Sowa – Marcin Junosza-Stępkowski. Oficerowie ci mieli wrócić już następnej nocy, ale ich pobyt w sztabie 1 armii przeciągnął się o jeden dzień. Złożyli tam obszerną relację o sytuacji na Czerniakowie Górnym, w której starali się ukryć prawdę o dyslokacji zgrupowania AK „Radosław”, zwłaszcza zaś o miejscu pobytu jego dowódcy. Działali zapewne w myśl otrzymanych instrukcji, a podpułkownik Mazurkiewicz z jakichś względów (może bał się aresztowania?) postanowił pozostać w konspiracji. Kiedy 18 września Szoryn i Stępkowski zostali przyjęci przez generała Berlinga, ten po zapoznaniu się z listem Mazurkiewicza powiedział, ażeby przekazali swojemu dowódcy, że chce utrzymać przyczółek czerniakowski i ma zamiar przerzucić tam kolejne oddziały 3 dywizji piechoty. Ewakuacja powstańców z Czerniakowa na Pragę nie do niego należy. Aby zmniejszyć straty na przyczółku, postara się o osłonę okalającą z ognia ciężkiej artylerii. Zadbaj także o dostawy amunicji niemieckiej i żywności, ale będą to ograniczone ilości. Armia ma tyle amunicji niemieckiej ile zdobędzie w walce. Niemcy nie rozdają swej amunicji w podarunku.

Nad ranem 17 września ewakuowała się na Pragę także grupa kilku rannych żołnierzy AL. Towarzyszyła im sanitariuszka Cechna – Janina Królikowska. W ciągu tego dnia żołnierze AL zostali przewiezieni do Otwocka, gdzie pułkownik Ignacy Loga-Sowiński rozmawiał z nimi o sytuacji na przyczółku. Później kazał odwiedzić Królikowską z powrotem na Pragę. W nocy z 17 na 18 września miała ona powrócić na Czerniaków Górny, odszukać tam porucznika Paszkowskiego i przekazać mu polecenie, aby wraz z wszystkimi pozostałymi tam jeszcze przy życiu żołnierzami AL przeprowadził się na Pragę. Ale wieczorem 17 września Królikowska została ranna, trafiła do szpitala i rozkaz ten nie dotarł do porucznika Paszkowskiego.

W wyniku ciężkich walk jakie toczyły się na przyczółku w dniu 17 września nastąpiło jego dalsze zmniejszenie. Próba wykorzystania przybyłych pododdziałów 3 batalionu 9 pułku piechoty WP do wyparcia Niemców z ulic Zagórnej i Idzikowskiego poza ulicę Czerniakowską nie powiodła się. Odzyskane rano pozycje w domach Nr 4 i 5/7 przy ulicy Idzikowskiego utracono pod koniec dnia. Na odcinek północny przerzucono całość sił 1 batalionu, a jego dowódca kapitan Kononkow założył swą kwaterę dowodzenia

w piwnicach domu Nr 5 przy Wilanowakiej. Ale batalion ten był już mocno wykrwawiony i nie mógł wpłynąć decydująco na poprawę sytuacji walczącego tu zgrupowania AK „Radosław”. W ciągu dnia utracono całą nieparzystą stronę ulicy Okrąg. Z gmachu banku PKO przy Ludnej obrońcy polscy musieli wycofywać się pod ogniem niemieckiej broni maszynowej, ponosząc duże straty w zabitych i rannych. Do domu Nr 2 przy Okrąg wieczorem wdarła się piechota niemiecka i z wielkim trudem udało się wyprzeć ją na wyższe piętra budynku. Nocą podpułkownik Mazurkiewicz ewakuował się stąd ze swym sztabem do piwnic domu Nr 18/20 przy Wilanowskiej, a następnie do domu Nr 5 przy tej ulicy.

Wytworzyła się wówczas dziwna sytuacja. W niewielkim tym domu, w ciasnych piwnicach zapełnionych ludnością cywilną, żołnierzami WP i AK, zdrowymi i rannymi, kwaterowali obok siebie dwaj dowódcy – kapitan Kononkow i podpułkownik Mazurkiewicz. Ten pierwszy nie wiedział o obecności drugiego, ten drugi wciąż konspirował się i nie chciał osobiście rozmawiać z pierwszym. Podobno oczekiwał na dowódcę 9 pułku piechoty WP majora Franciszka Mierzwińskiego, który miał przybyć tej nocy. Ale został on ranny na przeprawie, a na przyczółku zastąpił go szef sztabu tego pułku major Stanisław Łatyszonek. Z nim także podpułkownik Mazurkiewicz nie nawiązał osobistego kontaktu.

17 września dotarł kanałami na Mokotów kilkusobowy patrol z pismem od podpułkownika Mazurkiewicza. Informował on w nim dowódcę Mokotowa podpułkownika Karola – Józefa Rokickiego, że sytuacja na Czerniakowie Górnym jest już bardzo ciężka, w związku z czym nosi się z zamiarem przejść wraz z resztkami swego zgrupowania kanałami na Mokotów. Prosił o udzielenie mu pomocy w postaci kompanii żołnierzy oraz amunicji do broni niemieckiej. W piśmie tym nic się nie mówiło o obecności na Czerniakowie oddziałów Ludowego Wojska Polskiego, ale dowódca Mokotowa dowiedział się o tym z rozmowy z przybyłymi łącznikami. W swoim z kolei piśmie do podpułkownika Mazurkiewicza, Rokicki radził aby opanował kryzys i bił się dalej. Kompanii wojska dać nie mógł, przesłał natomiast 4000 sztuk amunicji, zauważając, że jest to już cała pomoc jakiej może udzielić. Jeszcze tego dnia dowódca Mokotowa poinformował depeszą generała Chruściela o obecności oddziałów generała Berlinga na Czerniakowie Górnym. Była to pierwsza wiadomość jaka na ten temat dotarła do dowództwa AK w Śródmieściu.

Tymczasem generał Berling postanowił nagłym posunięciem zmienić sytuację na swoją korzyść. Aby zaskoczyć nieprzyjaciela zdecydował się on na uderzenie większymi siłami nie bezpośrednio na przyczółek czerniakowski, gdzie pole manewru było niewielkie a obrona Niemców silna i dobrze zorganizowana, lecz bardziej na północ, w pewnym oddaleniu od niego, pomiędzy mostami Poniatowskiego i Średnicowym (kolejowym). Sądził, że nie tylko natrafi tam na słabszą obronę Niemców, odciągnie ich uwagę od już istniejącego przyczółka, ale nacierając lewym skrzydłem w kierunku południowym połączy się z tym przyczółkiem w rejonie ulic Ludna – Solec – Wioślarska – Wilanowska – Przystaniowa. Powstanie wtedy bardziej rozległe przedmoście, które

zasilone pozostałymi oddziałami 3 dywizji piechoty, a także innymi jednostkami 1 armii WP będzie miało szansę utrzymania się w obronie.

Planując to działanie generał Berling liczył na wspierające uderzenie powstańców ze Śródmieścia, od strony ulicy Smolnej w kierunku Wisły na tyły Niemców. Dlatego w tych dniach (17-18 września) skierował depeszę do generała Skokowskiego, prosząc o zorganizowanie takiego współdziałania w dniu 19 września. Aby odwrócić uwagę Niemców, zaplanowano jednocześnie działania odciążające: 2 dywizji piechoty pod Żoliborzem, 1 dywizji piechoty w rejonie Kępy Gocławskiej, a 1 brygady kawalerii na wysokości Nowego Zjazdu.

Intencje dowódcy 1 armii WP były słuszne, lecz wybór miejsca dla nowej przeprawy fatalny. Układ topograficzny terenu, na którym lądować miał w dzień (!) 8 pułk piechoty WP, skazywał go z góry na klęskę. Niemcy w tym miejscu byli niezwykle silni w obronie. Na wiadukcie mostu Poniatowskiego, na nasypie kolejowym oraz w domach przy Solcu mieli umocnione stanowiska ciężkiej broni maszynowej i artylerii. W rejonie ulicy Ludnej gromadzili zaś czołgi i działa pancerne do walki z załogą przyczółka czerniakowskiego. Użycie tej zmasowanej broni przeciwko nowej polskiej przeprawie było tylko kwestią minut. Niemcy panowali również na skarpie wiślanej i oczekiwanie stamtąd wspomnianego uderzenia powstańczego ze Śródmieścia, w dodatku od generała Skokowskiego, było nierealne.

Przygotowania do nowej przeprawy osłabiły możliwość skutecznego wzmocnienia obrony na przyczółku czerniakowskim. Brakowało bowiem łodzi i pontonów. 18 września nad ranem przeprawiono więc tylko należące do 3 batalionu dwa plutony 3 kompanii moździerzy dowodzonej przez podporucznik Janinę Błaszczak, 2 działa 45 mm, amunicję i żywność. W sumie 63 żołnierzy, wśród których był również szef sztabu 9 pułku piechoty major Stanisław Łatyszonek. Zaplanowana więc przez podpułkownika Mazurkiewicza znaczna ewakuacja ciężko rannych jego żołnierzy nie doszła do skutku. Nie powrócili też od generała Berlinga jego wysłannicy.

Dowodzenie walkami na przyczółku objął major Łatyszonek, mając jako swych zastępców majora Jaworowicza z AK i porucznika Paszkowskiego z AL. Odcinka północnego biegnącego wzdłuż ulic Okrag – Wilanowska – Przystaniowa broniły pododdziały „Brody” i „Czaty” dowodzone przez kapitanów Białousa i Ścibora-Rylskiego oraz 1 batalion 9 p.p. kapitana Kononkova. Odcinka południowego wzdłuż ulic Solec (od klubu „Syrena”) – Zagórna – Idzikowskiego broniły resztki zgrupowania „Kryśka” dowodzone przez majora Jaworowicza, oddział AL porucznika Paszkowskiego oraz 3 batalion 9 p.p. kapitana Olechnowicza. Dowództwo północnego odcinka mieściło się w domu Nr 5 przy Wilanowskiej (przebywał tam również podpułkownik Mazurkiewicz ze swoim sztabem), a odcinka południowego w domach Nr 39 i 41 przy ulicy Solec. W tym pierwszym kwaterowali major Łatyszonek, kapitan Olechnowicz i porucznik Paszkowski, w drugim zaś major Jaworowicz z grupą swoich oficerów. W piwnicach domów przy Okrag (strona parzysta), Wilanowskiej i Solcu, oprócz ludności cywilnej, powstańców i żołnierzy WP znajdowało się około 300 rannych.

Przez cały dzień 18 września Niemcy ponawiali ataki dążąc do rozcłownienia polskiej obrony na izolowane ogniska walki. Dużym oddziałem piechoty ze wsparciem czołgów i dział pancernych wdarli się oni od strony ulic Szarej i Śniegockiej w głąb przyczółka na tyły pozycji polskich, uderzając jednocześnie w trzech kierunkach: w lewo na domy Nr 5 i 7 przy Wilanowskiej, w prawo na krańcowe domy Nr 4 i 5/7 przy ulicy Ildzikowskiego oraz na wprost na zaplecze centralnie położonych domów Nr 37, 39 i 41 przy Solcu. Na wszystkich tych trzech kierunkach doszło do wielogodzinnych ciężkich walk.

Na odcinku północnym w częściowym okrążeniu znalazły się pododdziały „Brody” broniące się u zbiegu Okrąg z Wilanowską. Skracając front, musiały one opuścić ten rejon walki, który pod koniec dnia dostał się w ręce wroga. Obie kompanie tego batalionu „Parasol” i „Zośka” stopniały do rozmiarów plutonów. Niemal na całej długości obroniono ulicę Wilanowską, niszcząc tu dwa czołgi i jedno działo pancerne i odrzucając Niemców na pozycje wyjściowe. Na odcinku południowym obroniono ulicę Ildzikowskiego, niszcząc tu dalsze dwa czołgi. Przeciwnatarciem z obu skrzydeł, dowodzonym przez kapitanów Olechnowicza i Ścibora-Rylskiego zlikwidowano niebezpieczne włamanie nieprzyjaciela w centrum. Spalono tu dwa działa pancerne, a atakujące pod ich osłoną piechocie niemieckiej zadano krwawe straty. Na pobojowisku zdobyto wiele broni i amunicji. W ostatecznym rezultacie walk miała swój istotny udział artyleria 1 armii WP, która przez cały dzień wspierała działania polskie na przyczółku. Kierowanie ogniem tej artylerii przez grupę obserwatorów porucznika Leona Rozborskiego było na najwyższym poziomie. Mówili o tym z uznaniem oficerowie AK.

Przyczółek czerniakowski został utrzymany, jednak za cenę dalszych poważnych strat. Zarówno w oddziałach powstańczych, jak i w obu batalionach WP było wielu zabitych i rannych. Poległ kapitan Kononkow, a kapitan Olechnowicz został ciężko ranny. Pierwszego z nich na stanowisku dowódcy batalionu zastąpił podporucznik AL Rozowski, a drugiego podporucznik Blank (zastępca do spraw oświatowych). W opanowanych przez siebie domach przy Okrąg, Wilanowskiej i Solcu Niemcy wymordowali około 100 ciężko rannych powstańców i żołnierzy WP.

Major Łatyszonek spodziewał się, że w nocy z 18 na 19 września zostaną przerzucone z Pragi na przyczółek dalsze oddziały WP, broń, amunicja i żywność. Ale to nie nastąpiło. Wszystkie bowiem siły 3 dywizji piechoty zaangażowane już były w przygotowania do nowej przeprawy. Ponadto Niemcy, nie chcąc dopuścić do wzmocnienia przyczółka, przez całą noc oświetlali Wisłę, utrudniając przeprawę. Dopiero więc nad ranem przypłynęło kilka łodzi, przywożąc 4 działa 45 mm z obsługą oraz około 12 ton amunicji i żywności. Powrócili też na przyczółek oficerowie łącznikowi podpułkownika Mazurkiewicza porucznicy Szoryn i Junosza-Stępkowski. Tej nocy ewakuowano z przyczółka tylko niewielu rannych. Byli wśród nich głównie żołnierze z batalionu AK „Czata”, m.in. łączniczki Kaja – Cezaria Iljin i Xenia – Ludwika Wyszomirska, za pośrednictwem których podpułkownik przekazał kolejne pismo przypominające, że zamierza wycofać swe oddziały na Mokotów.

Przybyli oficerowie AK poinformowali swego dowódcę o odpowiedzi generała Berlinga na jego pismo. Dowódca 1 armii WP informował też, iż 19 września po południu rozpocznie się przeprawa znacznych sił 3 dywizji piechoty w rejonie mostu Poniatowskiego. Z późniejszego meldunku podpułkownika Mazurkiewicza wynika to bowiem jednoznacznie. Zapewne więc wiedział o tym także major Łatyszonek, a generałowi Berlingowi mogło chodzić o wsparcie desantu 8 pułku piechoty jakimś działaniem zaczepnym z przyczółka czerniakowskiego w kierunku wiaduktu mostu Poniatowskiego. Ale załogi tego przyczółka nie było już na to stać. Podpułkownik Mazurkiewicz już wcześniej zresztą zarządził ewakuację swego zgrupowania AK kanałami na Mokotów. 19 września tuż po północy odeszła tam część jego sztabu, lżejszych i nieuzbrojonych żołnierzy z różnych pododdziałów. Na zapytania niektórych oficerów o przyczynę odwrotu, odpowiadano, że następuje on na rozkaz wyższego dowództwa AK i w uzgodnieniu z majorem Łatyszonkiem. Nie odpowiadało to jednak prawdzie.

W tym czasie (19 września we wczesnych godzinach rannych) przybyła kanałami ze Śródmieścia i Mokotowa kilkusobowa ekipa łącznikowa dowództwa AK udająca się do marszałka Rokossowskiego. Należący do tej ekipy oficerowie AK kapitan Wania – Alfred Paczkowski i porucznik Mak – Czesław Pieniak mieli ustanowić łączność radiową: pierwszy z Komendą Główną AK, drugi z Komendą Okręgu Warszawskiego AK. W ekipie tej znajdował się również znany już nam kapitan Armii Czerwonej Konstanty Kaługin, a także oficer sztabu AL w Śródmieściu porucznik Król – Władysław Jagiełło. Był on wysłannikiem dowództwa AL do PKWN w Lublinie. Przybycie tej ekipy świadczyło o tym, że dowództwo AK zabiega o ustanowienie łączności i nawiązanie współpracy z dowództwem Armii Czerwonej. Podpułkownik Mazurkiewicz rozmawiał z obu oficerami łącznikowymi dowództwa AK i był zorientowany co do celów ich misji. Ale nie wpłynęło to na zmianę jego decyzji o wycofaniu się z obrony czerniakowskiego przyczółka.

W nocy z 19 na 20 września ekipa łącznikowa kapitana Paczkowskiego została przerzucona na Pragę. Tam kapitanem Kaługinem zajęły się władze radzieckie, a oficerów AK i AL skierowano do sztabu 1 armii WP. Porucznika Jagiełłę odesłano do PKWN w Lublinie, zaś kapitan Paczkowski i porucznik Pieniak pozostali przy generale Berlingu i począwszy od 24 września uruchomili pomiędzy nim, a generałem Chruścieniem w Śródmieściu kanał łączności radiowej o charakterze współdziałania taktycznego. Na uruchomienie łączności operacyjnej między dowództwem Frontu a Komendą Główną AK nie zgodził się marszałek Rokossowski (zapewne na polecenie Stalina).

W dniu 19 września Niemcy kontynuowali natarcie na przyczółek czerniakowski, chociaż o nieco mniejszym natężeniu. Na północy walki toczyły się o domy Nr 14 i 18/20 przy Wilanowskiej, a na południu o dom Nr 5/7 przy ulicy Idzikowskiego. W centrum Niemcy ponownie wdarli się na teren zabudowań fabryki farb na tyłach domu Nr 39 przy Solcu. W ich odrzuceniu wzięła udział 3 kompania moździerzy pod dowództwem podporucznik Błaszczak. Do moździerzy zabrakło już pocisków, kompania ta weszła więc do walki jako oddział liniowy. Wieczorem nieprzyjaciół został odrzucony na linię ulicy

Czerniakowskiej. Wyraźne osłabienie ataków niemieckich w godzinach popołudniowych i wieczornych tego dnia było spowodowane przeprawą 8 pułku piechoty WP w rejonie mostu Poniatowskiego. Począwszy od godziny 16.00 do późnego wieczora, a także w nocy z 19 na 20 września dochodziły stamtąd odgłosy gwałtownych walk, z udziałem artylerii obu stron.

Przeprawa 8 pułku piechoty WP się nie udała, a jego dwa bataliony, które zdołano przerzucić, zostały przez Niemców rozbite na zachodnim wybrzeżu i w nurtach Wisły. Z 824 żołnierzy tych batalionów, 780 poległo, zostało rannych lub dostało się do niewoli. W olbrzymiej większości ranni na wybrzeżu zostali przez Niemców dobiti, a ci w Wiśle utonęli. Utracono prawie cały tabor pływający. Do rozbicia desantu polskiego zostały użyte pododdziały 25 dywizji pancernej, które szykowały się właśnie do opuszczenia Warszawy.

Walki na przyczółku czerniakowskim, chociaż tego dnia mniej intensywne, spowodowały wśród obrońców polskich dalsze straty. Na ulicy Solec przy Wilanowskiej poległ major Jaworowicz, a dowódcą zgrupowania AK „Kryśka” został po nim porucznik Junosza-Stępkowski, w czasie obrony ulicy Wilanowskiej polegli także m.in.: dowódca kompanii A.K. „Zośka” podporucznik Wuttke oraz dowodzący 1 batalionem WP podporucznik AL Rozowski. Nowym dowódcą tego batalionu został porucznik Okoń. Wśród poległych w rejonie ulicy Zagórnej była także kapitan Maria Pomper, lekarz naczelny 9 pułku piechoty.

W czasie trwania walk w dniu 19 września podpułkownik Mazurkiewicz z grupą zaufanych oficerów przygotowywał w tajemnicy przed majorem Łatyszonkiem ewakuację swych żołnierzy na Mokotów. W nocy z 19 na 20 września, w czasie spodziewanej przeprawy, właz kanałowy na ulicy Zagórnej (u zbiegu z Solcem) miał zostać obsadzony przez saperów zgrupowania, a żołnierze doprowadzani do włazu przez łączników mieli wchodzić doń małymi grupami, w sposób nierzucający się w oczy. O ewakuacji wiedzieli tylko oficerowie, którzy mieli wieczorem zgromadzić żołnierzy w wyznaczonych punktach, nie mówiąc im o celu koncentracji. Nie wszyscy oficerowie byli świadomi tego, że ewakuacja na Mokotów została zarządzona samodzielnie przez podpułkownika Mazurkiewicza. Część z nich była przekonana, że została zorganizowana na rozkaz generała Chruściela.

O godzinie 21.00 podpułkownik Mazurkiewicz zszedł z pierwszą grupą swych żołnierzy do kanałów. Była to grupa stanowiąca resztki kompanii „Parasol”. Ciężko rannych dowódców tej kompanii – porucznika Zborowskiego i plutonowego podchorążego Lutego – Wacława Dunin-Karwickiego pozostawiono na przyczółku. Następnie do kanału zeszły pododdziały „Czaty” oraz luźne grupy powstańców z innych oddziałów. Ogółem wycofało się tej nocy z przyczółka czerniakowskiego na Mokotów około 200 powstańców, w większości ze zgrupowania AK „Radosław” (znalazło się wśród nich także 3 zdeorientowanych żołnierzy AL w tym 1 saper). Na przyczółku pozostał kapitan Białous z resztami kompanii „Zośka”, do którego dołączyli później pojedynczy żołnierze z „Czaty” i „Parasola”, którzy nie wzięli udziału w ewakuacji, gdyż nie zostali o niej powiadomieni. Oddział kapitana Białousa liczył w tym dniu około 100 żołnierzy.

Opuszczenie przyczółka czerniakowskiego przez podpułkownika Mazurkiewicza bez rozkazu komendanta Okręgu oceniono w Komendzie Głównej AK nagannie. Mimo trudności komunikacyjnych (z Mokotowem była tylko łączność radiowa i kanałowa) prowadzono dochodzenie wyjaśniające. Z meldunków złożonych wówczas przez podpułkownika Mazurkiewicza wynika, że tłumaczył on swoją decyzję o ewakuacji chęcią ratowania własnych żołnierzy oraz niemożnością współdziałania z żołnierzami armii generała Berlinga. O tych ostatnich mówił z nienawiścią, obrażał ich i pogardzał nimi, nazywał „chłamem żołnierskim bez większej wartości”. Ale z tych jego meldunków wynika, że na Mokotów doprowadził tylko 150 żołnierzy (w tym 20 oficerów i sporo kobiet), na Pragę przeprowadził 200, a na przyczółku pozostawił 80 i wielu ciężko rannych (ilu ich tam było nie podał). Po powrocie ze Starówki zgrupowanie AK „Radosław” liczyło około 750, a według niektórych źródeł jedynie około 500 żołnierzy. Skoro odchodząc z przyczółka uratował on z nich tylko 150, to czy z punktu widzenia wojskowego gra była warta świeczki? W dodatku za cenę pozostawionych na przyczółku na stracenie tych 80 czy też 100 żołnierzy „Zośki” i co najmniej drugie tyle ciężko rannych. W meldunkach podpułkownika Mazurkiewicza nie ma w zasadzie mowy o żołnierzach zgrupowania AK „Kryśka” (wspomina tylko, że już w pierwszym dniu natarcia niemieckiego „w większości pryśli”), którzy też mu nominalnie podlegali i których też pozostawił na stracenie. Zawarta w tych meldunkach argumentacja była więc wątpliwa, a tu i ówdzie mijała się z prawdą.

Dowództwo AK nie zgodziło się na ewakuację oddziału podpułkownika Mazurkiewicza do Śródmieścia, podporządkowując go dowódcy Mokotowa i polecając wykorzystać do jego obrony. Ale podpułkownik nie kwapił się z tym. W końcu wydzielono dwa niepełne plutony, złożone z żołnierzy „Czaty” i „Parasola”, liczące łącznie około 60 żołnierzy, które pod dowództwem podporucznika Małego – Janusza Stolarskiego brały udział w walkach. Dowódcy AK na Mokotowie oceniali później, że oddział podpułkownika Mazurkiewicza był zdemoralizowany i negatywnie wpłynął na postawę ich własnych żołnierzy. Szef sztabu Komendy Obwodu podpułkownik Góra – Paweł Zagórowski twierdził, że żołnierze tego oddziału szerzyli defetyzm, a dowódca batalionu „Ryś” rotmistrz Garda – Andrzej Czaykowski napisał w swym oświadczeniu, że ten „uzbrojony po zęby” oddział wpływał demoralizująco, gdyż „nie chciał się bić”. Zbliżał się już jednak tragiczny finał powstania, w obliczu którego sprawa podpułkownika Mazurkiewicza stała się mało istotna. Pozostawiono ją więc bez dalszego biegu.

Opuszczenie czerniakowskiego przyczółka przez większość zgrupowania AK „Radosław” wpłynęło na osłabienie jego obrony. W dodatku, na skutek strat poniesionych w czasie forsowania Wisły przez 8 pułk piechoty, odwołano dostarczenie oczekiwanych posiłków i dopiero na kategoryczne żądanie majora Łatyszonka przysłano kilka łodzi i pontonów z zaopatrzeniem i w celu ewakuacji rannych. Ale zdołano zabrać niewielu z nich, a i z tych co zabrano część zginęła w nurtach Wisły. Załadowani na jeden z pontonów ciężko ranni czerniakowscy dowódcy AK kapitanowie Netzer i Specylak-Skrzypecki tylko cudem uratowali się. Ich uszkodzony ponton

spłynął w dół Wisły, ale zatrzymał się na zwałonym prześle mostu Poniatowskiego. Ranni przetrwali tam kilka dni, zanim zostali dostrzeżeni i nocą przewiezieni na praski brzeg.

Po niedopuszczeniu do przeprawy 8 pułku piechoty WP pomiędzy mostami, dowództwo niemieckie całą swą uwagę znów skupiło na przyczółku czerniakowskim. Przez cały dzień 20 września oddziały Dirlewangera nacierają tu, dążąc do ostatecznego rozstrzygnięcia.

Na ulicy Wilanowskiej zacięte walki toczyły się o domy Nr 5, 14 i 18/20. Doszło do częściowego okrążenia obrońców polskich w domach Nr 14 i 18/20, a próba wycofania ich stamtąd do domu Nr 5 powiodła się tylko częściowo. Po południu, z zajętego wcześniej domu Nr 22 Niemcy wypędzili całą ludność i na oczach walczących powstańców i żołnierzy WP rozstrzelali wszystkich mężczyzn. Widząc to, mieszkańcy oblężonych domów zażądali zaprzestania walki, a następnie z białymi płachtami zaczęli opuszczać je. Powstałe zamieszanie zostało wykorzystane przez nieprzyjaciela, który nagłym atakiem opłamał domy Nr 14 i 18/20. Wziętych tam do niewoli kilkudziesięciu żołnierzy WP i powstańców, wszystkich mężczyzn spośród ludności cywilnej oraz grupę kobiet (głównie łączniczki i sanitariuszki AK) pognano do pobliskiej hali „Społem” i tam rozstrzelano. Wieczorem cała ulica Wilanowska, poza domami Nr 1 i 5 była już w rękach Niemców. Walczący tu powstańcy AK i żołnierze WP ponieśli bardzo poważne straty.

Nie mniej zacięte walki toczyły się w tym dniu także na odcinku południowym. W wyniku ponawianych ataków czołgów i piechoty niemieckiej utracono tu ulicę Idzikowskiego (poza ruinami domów Nr 2 i 4) oraz ulicę Zagórną (poza ruinami domów 2, 4 i 6), południową część klubu „Syrena” oraz przejściowo dom Nr 35 przy Solcu, odebrany przeciwnatarciem resztek kompanii moździerzy podporucznik Błaszczak. Ostatecznie, natarcie Niemców zostało tu wieczorem powstrzymane i odrzucone. Istotną rolę w tym odegrała bateria pięciu dział 45 mm chorążego Huberta, który tego dnia poległ przy barykadzie na Solcu, obsługując ostatnie swe działo. Przyczynił się do zniszczenia czterech niemieckich czołgów. W walkach na terenie podpalonej przez Niemców fabryki farb (Solec 39) ciężko ranna została podporucznik Janina Błaszczak. Dowodzenie kompanią moździerzy objęła chorąży Paulina Podgórska. W przeciwnatarciu na ulicy Idzikowskiego ciężko ranny został porucznik Junosza-Stepkowski (zastrzelony później przez Niemców po wzięciu do niewoli). Dowódcą resztek zgrupowania AK „Kryśka” został po nim podporucznik Kret – Tadeusz Wasilewski.

Nocą z 20 na 21 września major Łatyszonek i kapitan Białous zorganizowali przeciwnatarcie wydzielonych grup szturmowych, złożonych głównie z żołnierzy AK, ale uzyskali tylko niewielką poprawę położenia. Grupa szturmowa złożona z żołnierzy AK, AL i WP, dowodzona przez poruczników Paszkowskiego i Wasilewskiego nie zdołała wyprzeć Niemców z klubu „Syrena”. 20 września był decydującym dniem w walkach na przyczółku czerniakowskim. Niemcom udało się zadać obrońcom polskim duże straty i ścięsnąć trzymane przez nich terytorium do niewielkiego skrawka wybrzeża Wisły. Do obrony nadawały się tu jeszcze dwa domy przy ulicy Wilanowskiej oraz kilka

mocno już zrujnowanych starych kamienic przy Solcu. Przyczółek nie miał już szans utrzymania się, ale przy indolencji dowództwa i sztabu 1 armii WP musiał trwać w obronie.

Z końcem dnia 20 września major Łatyszonek zameldował dowództwu 3 dywizji piechoty o wytworzonej sytuacji na przyczółku. Żądał uzupełnień i zaopatrzenia, a także przysłania większej ilości łodzi w celu ewakuacji około 200 rannych. Obiecano mu to, ale przyrzeczone wsparcie nie nadchodziło. Dopiero nad ranem 21 września, na skutek jego nalegań wysłano z Saskiej Kępy na przyczółek kilka łodzi i pontonów, które przywiozły trochę żywności i amunicji. W drodze powrotnej zabrały one kilkudziesięciu rannych żołnierzy WP i powstańców, w tym kapitana Olechnowicza. Być może na skutek jego meldunku, generał Berling podjął wreszcie decyzję o ewakuacji obrońców przyczółka (była ona spóźniona co najmniej o jeden dzień), ale zlecił jej organizację dowództwu 3 dywizji, które po poniesionej klęsce było w stanie depresji i destrukcji. Generał Berling wiedział o tym, ale zadowolił się formalnym wydaniem rozkazu.

Tymczasem na przyczółku w ciągu dnia 21 września toczyły się zacięte walki, które pomimo ogromnej przewagi Niemców, nie doprowadziły do upadku obrony polskiej. Na ulicy Wilanowskiej do godzin popołudniowych walki toczyły się o dom Nr 5. Z pomocą artylerii polskiej zza Wisły powstrzymano napór czołgów i piechoty nieprzyjaciela. Ale obrońcy polscy ponieśli bardzo duże straty. Nie mieli żywności i wody, zaczęło brakować im amunicji. Wreszcie kapitan Białous zarządził wycofanie się żołnierzy AK z częścią rannych do domu Nr 1. Ten odwrót zdeorientował i pociągnął za sobą także część żołnierzy WP, co doprowadziło do zdobycia domu Nr 5 przez Niemców. W nierównej walce zginęli broniący się tu do ostatka żołnierze z kompanii karabinów maszynowych porucznika Strzyżewskiego. On sam rozerwał się granatem. Po wypędzeniu z tego domu ludności cywilnej, Niemcy rozstrzelali w piwnicach wszystkich rannych oraz opiekujące się nimi sanitariuszki AK, razem 122 osoby. Powiesili też wybranych spośród ludności cywilnej 12 mężczyzn, w tym księdza.

Również na odcinku południowym toczyły się tego dnia ciężkie walki. Pierwsze natarcie Niemców wzdłuż ulicy Solec zostało powstrzymane i odrzucone dzięki artylerii WP zza Wisły. Zniszczono wówczas dwa nieprzyjacielskie czołgi. Kolejne natarcie doprowadziło jednak do wyparcia żołnierzy WP i powstańców z klubu „Syrena”, z ostatnich domów przy Idzikowskiego i Zagórnej, oraz z domów Nr 33 – 49 na Solcu. Wycofywano się w zaciętej walce, w której zginęło i zostało rannych wielu dalszych żołnierzy WP oraz powstańców AK i AL. Polegli wówczas m.in. dowódca 9 kompanii WP porucznik Kazimierz Staniewicz, oraz porucznik AK Bicz – Marian Mokrzycki.

Pod koniec dnia 21 września w rękach polskich znajdował się już tylko niewielki fragment ulicy Solec, wraz z przylegającym doń odcinkiem wybrzeża Wisły. Przyczółek miał teraz około 250 m długości i 120 m szerokości. Nadawały się tu do obrony tylko dwa budynki i dom Nr 1 przy ulicy Wilanowskiej (nowy czteropiętrowy budynek o żelbetowej konstrukcji) oraz dom Nr 53 przy ulicy Solec (stara dwupiętrowa kamienica z oficynami).

W pierwszym z nich skupiły się resztki obu batalionów WP z majorem Łatyszonkiem, porucznikiem Okoniem i porucznikiem Rozborskim z radiostacją, a także oddział AK kapitana Białousa, oddział AL porucznika Paszkowskiego oraz większość rannych. W drugim resztki pododdziałów zgrupowania AK „Kryśka”, z podporucznikami Wasilewskim i Warzyckim oraz część rannych. Zdolnych do walki było już tylko około 300 żołnierzy, w tym około 160 żołnierzy WP, 120 żołnierzy AK i 20 żołnierzy AL. Obrońcy polscy byli wciąż jeszcze dobrze uzbrojeni, odczuwali jednak niedostatek broni przeciwpancernej i amunicji. Od dwóch dni cierpieli głód. Poważny problem stanowili ranni, których liczba gwałtownie rosła. Było ich tego dnia co najmniej 200. Nie było dla nich żywności, opatrunków, leków. Brakowało lekarzy. Wystąpiły też trudności z łącznością, gdyż baterie do radiostacji były już na wyczerpaniu.

W nocy z 21 na 22 września przyплыnęło z Pragi kilka łodzi, które przewiozły trochę żywności, amunicję, środki opatrunkowe i baterie do radiostacji. W powrotnej drodze zabrano 52 rannych. Tej nocy były też dostawy z samolotów, które zrzuciły nad przyczółkiem 560 kg żywności i amunicję. Ale do rąk polskich dotarła tylko część tego zaopatrzenia.

Wczesnym rankiem 22 września, na naradzie majora Łatyszonka z oficerami AK i AL zastanawiano się nad dalszą obroną przyczółka. Panowała zgodność co do tego, że z pomocą artylerii WP na Pradze być może uda się przetrwać w obronie jeszcze przez nadchodzący dzień. Z uwagi jednak na małą ilość środków przeprawowych nie można już było liczyć ani na dużą pomoc, ani na możliwość ewakuacji wszystkich w ciągu najbliższej nocy. Kapitan Białous uważał, że w takiej sytuacji z ewakuacji na Pragę będą mogli skorzystać tylko żołnierze WP, a i to nie wszyscy. Nie było szans na ewakuację rannych. Dla najodważniejszych i gotowych na wszystko powstańców pozostawała próba przedostania się przez tereny zajęte przez Niemców do Śródmieścia.

W trakcie narady nadeszła z Pragi ze sztabu 3 dywizji piechoty wiadomość, że została podjęta decyzja o ewakuacji przyczółka, która zostanie przeprowadzona w ciągu dnia 22 września pod zasłoną dymną. Zapowiedziano przysłanie 100 pontonów, z których każdy będzie mógł zabrać 20 ludzi. Wiadomość ta szybko rozeszła się wśród obrońców, wpłynęła na umocnienie ich woli walki i w sposób istotny przyczyniła się do przetrwania obrony polskiej na przyczółku jeszcze przez jeden dzień.

Ale wiadomość ta nie była prawdziwa. W sztabie 3 dywizji piechoty źle odczytano rozkaz dowódcy 1 armii WP w sprawie ewakuacji przyczółka. Podawał on liczbę 100 pontonów jako niezbędną do przeprowadzenia ewakuacji w ciągu jednego dnia, ale nie oznaczało to wcale, że 3 dywizja otrzyma te pontony z rezerw armii, która ich po prostu nie miała. Niestety, taką mylną informację przekazano na przyczółek do majora Łatyszonka. Ale kiedy przystąpiono do organizacji przeprawy okazało się, że sztab 3 dywizji może liczyć tylko na własne środki przeprawowe, a więc na 15 pontonów i 6 łodzi. W tej sytuacji z przeprawą zwlekano, aby w końcu przesunąć ją na noc z 22 na 23 września. Wywołało to niepokój wśród obrońców przyczółka,

ale wciąż wierzyli oni w te mityczne 100 pontonów i zażarcie bronili się, aby dotrzeć do tej zbawczej nocy.

Niemcy uderzyli na przyczółek wraz z nastaniem dnia 22 września, ale to ich pierwsze natarcie zostało odrzucone, głównie dzięki nawale ognia artylerii z przyczółka na Wisłę. W trakcie tego natarcia samoloty nieprzyjacielskie zrzucały nad przyczółkiem ulotki, w których dowództwo niemieckie, wyrażając uznanie jego obrońcom za nieustępliwość i męstwo, wskazywało jednocześnie na beznadziejność dalszej walki i wzywało do poddania się. Pod wpływem tych ulotek, grupa kilku osób złożona z cywili i oficerów zgrupowania AK „Kryśka”, której przewodniczył kapelan ksiądz Rudy – Józef Stanek oraz podporucznik Jaszczur – Józef Kędzierski, wystąpiła wobec kapitana Białousa z sugestią przyjęcia propozycji niemieckich. Sprawę przedstawiono majorowi Łatyszonkowi. Obaj dowódcy byli przeciwni kapitulacji, ale na nalegania wspomnianej grupy osób, zgodzili się na wysłanie delegacji do Niemców z propozycją dwugodzinnego zawieszenia broni, które pozwoliłoby na opuszczenie przyczółka przez te osoby cywilne i ciężko rannych jego obrońców, którzy się na to zdecydują. Jako parlamentariusze udali się do Niemców ksiądz Stanek, porucznik WP Okoń i kapitan AK Eliaszewicz – Eliaz Ostaszewski. Propozycji kapitulacji nie przyjęli, Niemcy natomiast zgodzili się na rozejm, ale tylko jednogodzinny (w godzinach od 8.00 do 9.00). Jako zakładnika i gwaranta rozejmu zatrzymali księdza Stanka. O zawartym rozejmie powiadomiono sztab 3 dywizji piechoty WP, prosząc o wstrzymanie ognia własnej artylerii na czas jego trwania.

W czasie tego krótkiego zawieszenia broni przyczółek zdołała opuścić tylko część ludności cywilnej i pewna liczba rannych. Wśród tych ostatnich był m.in. porucznik Budzanowski. Jednakże sporo osób cywilnych i większość rannych pozostała, bądź to z uwagi na bardzo krótki czas trwania rozejmu, bądź też w związku ze spodziewaną ewakuacją na Pragę. Godząc się na godzinną tylko przerwę w walkach Niemcy liczyli na dezorganizację i osłabienie obrony polskiej. Ale tak się nie stało. Kiedy zaraz po ustaniu rozejmu ruszyli znów do ataku, natrafili na twardy opór, a ogień artylerii polskiej z Pragi stał się tak intensywny, że około południa przerwali natarcie i cofnęli się. Do końca dnia nieprzyjaciel jeszcze kilkakrotnie nacierał, ale za każdym razem był odrzucany. W przerwach między atakami, ostrzeliwał przyczółek z dział pancernych, granatników i ciężkiej broni maszynowej. Po stronie polskiej poniesiono dalsze krwawe straty. Wśród ciężko rannych był m.in. podporucznik Wasilewski. Ostatnim dowódcą resztek zgrupowania AK „Kryśka” został podporucznik Warzycki. Dowodził on obroną domu Nr 53 przy ulicy Solec, który stanowił osłonę dostępu do Wisły od południa.

W nocy z 22 na 23 września na przyczółku z niecierpliwością oczekiwano na zapowiedzianą przeprawę. Ale sztab 3 dywizji piechoty WP odkładał ją z godziny na godzinę, nie mając odwagi powiedzenia prawdy, że dysponuje tak znikomą ilością łodzi, iż przeprawa nie dojdzie do skutku. Zdawano sobie bowiem sprawę z tego, że dla obrońców przyczółka oznaczać to będzie kres dalszej walki i zagładę.

O godzinie 23.00 przyплыnęło kilka łodzi z rozkazem ewakuowania się na Pragę majora Łatyszonka i pozostałych oficerów WP, w tym porucznika

Rozborskiego z radiostacją. Kiedy jednak pod naporem ludzi, część tych łodzi zatонуła, major Łatyszonek zrezygnował z powrotu na Pragę i pozostał na przyczółku. Już po północy przyплыnęło jeszcze kilka łodzi saperskich, na które z rozkazu majora Łatyszonka załadowano część rannych, a także kilkanaście kobiet z dziećmi. W sumie tej nocy zdołano ewakuować z przyczółka czerniakowskiego tylko: 26 żołnierzy WP (w tym 7 oficerów, 11 rannych), 54 żołnierzy AK (w tym większość rannych) oraz 15 kobiet z dziećmi. Na przyczółku pozostało około 100 żołnierzy WP, 150 żołnierzy AK i 10 żołnierzy AL, a także wciąż około 200 rannych.

Tej nocy, z inicjatywy kapitana Białousa podjęto próbę przedostania się do Śródmieścia, ale po pierwszym starciu z nieprzyjacielem grupa idąca z nim rozpadła się. Większość powróciła do domu Nr 1 przy Wilanowskiej, pozostali z kapitanem Białousem pozorując patrol niemiecki doszli do ulicy Książęcej i tam w dwóch pięcioosobowych grupach 23 i 24 września przedostali się na teren powstańczego Śródmieścia. Wśród tych dziesięciu osób znalazł się tylko jeden żołnierz WP sierżant Stanisław Lachno. Przebywał w sztabie AL. Zginął jednak wkrótce w czasie jednego z bombardowań niemieckich.

23 września wczesnym rankiem Niemcy zajęli ostatni już skrawek przyczółka czerniakowskiego, nie napotkawszy nigdzie na zorganizowany opór. Na ich spotkanie wyszedł kapelan AK ksiądz Paweł – Józef Warszawski, uprzedzając, że obrońcy zaprzestali walki i oddają się do niewoli. Nie zapobiegło to jednak brutalności w ich postępowaniu i dokonanych przez nich tego dnia potwornym zbrodniom. W domu Nr 1 przy ulicy Wilanowskiej wzięto do niewoli około 100 powstańców i żołnierzy WP, a także kilkudziesięciu ciężko rannych. Jeńców szykanowano, zwłaszcza kobiety, kopano i bito. Nie oszczędzono majora Łatyszonka, rozpoznanego po dystynkcjach na furazerce. Szczególnie okrutny los spotkał jednak kilkudziesięciu żołnierzy AK (w tym większość rannych) wziętych do niewoli w domu Nr 53 przy Solcu. Wypędzono ich na teren przyległej do tego domu fabryki farb i tam bestialsko zamordowano. Jako pierwszego zabito podporucznika Warzyckiego. 14 osób, w tym kapelana AK księdza Stanka oraz 5 łączniczek i sanitariuszek powieszono. Nad Wisłą wzięto do niewoli dalszych kilkudziesięciu powstańców, w tym kilkunastu żołnierzy AL z porucznikiem Paszkowskim. Przed ich egzekucją na ulicy Czerwonego Krzyża, temu ostatniemu i jeszcze kilku innym udało się niespodziewanie połączyć z grupą ludności cywilnej, pędzonej do kościoła Św. Stanisława na Woli. Pozostali zginęli.

Według danych samych Niemców, wzięli oni na przyczółku tego dnia do niewoli 82 żołnierzy WP oraz 57 żołnierzy AK. Jeńców a także ludność cywilną zapędzono do Śródmieścia w aleję Szucha, gdzie wszystkie dorosłe osoby, w tym rannych poddano przesłuchaniom. Przy pomocy zdrajców i volksdeutschy poszukiwano oficerów AK, tropiono żołnierzy AL. Kilku tych ostatnich trafiło do więzienia gestapo przy ulicy Litewskiej 9. Dopiero po przesłuchaniach, w ciągu następnych dni jeńców i ludność cywilną kierowano na Dworzec Zachodni, a stąd do obozów w Pruszkowie i Skierniewicach. Po drodze, zwłaszcza na placu Narutowicza dokonywano selekcji, wyciągano z kolumny jeńców niektóre osoby i zabierano do Domu Akademika (kwaterowały tam oddziały SS),

skąd już nie wracały. Taki los spotkał dowódcę „Parasola” ciężko rannego porucznika Zborowskiego, któremu towarzyszyła żona Janina. Z relacji łączniczki AK Dudy – Małgorzaty Damięckiej wiemy, że Niemcy postąpili tak także z kilkoma żołnierzami AL. 27 września, w czasie ewakuacji szpitala polowego Nr 1 „Błaszanka”, na placu Narutowicza Niemcy zastrzelili kilka osób w tym lekarzy AL Józefa Klingiera i Michała Leipunera.

23 września w ciągu dnia sztab 3 dywizji piechoty WP dwukrotnie wysyłał łodzie z flagami Czerwonego Krzyża, aby ewakuować rannych z zachodniego brzegu Wisły. Jednakże Niemcy odpędzali je silnym ogniem broni maszynowej. Dopiero nocą z 23 na 24 września wysłano 25 łodzi, z których na Pragę powróciło zaledwie 8. Udało się ewakuować jeszcze 30 żołnierzy WP, 8 powstańców i 12 osób cywilnych. Również podpułkownik Mazurkiewicz skierował tej nocy kanałami z Mokotowa na Czerniaków Górny podporucznika Stolarskiego z patrolem kilku żołnierzy. Miał sprawdzić co się tam dzieje. Po wyjściu z kanału włazem na ulicy Zagórnej zastano już tylko pobojowisko zasłane setkami zwłok poległych i pomordowanych. Żyli jeszcze niektórzy ciężko ranni, którym nie można już było pomóc. W ruinach natrafiono jednak na kilku żołnierzy AK lżej rannych, których zabrano ze sobą na Mokotów. Była wśród nich sanitariuszka Mała – Lidia Markiewicz-Ziental z kompanii „Zośka”.

Z danych PCK, pochodzących głównie z ekshumacji przeprowadzonych zaraz po wojnie wynika, że w czasie powstania, zwłaszcza w okresie po 10 września, na Powiślu Czerniakowskim zginęły łącznie 3544 osoby (w tym 382 kobiety). Było wśród nich 760 żołnierzy ze zgrupowania AK „Kryśka”, 293 żołnierzy ze zgrupowania AK „Radość”, 44 żołnierzy z innych oddziałów powstańczych, 1230 żołnierzy Ludowego Wojska Polskiego oraz 1217 cywili. A ponieważ wiadomo, że część zwłok Niemcy zaraz po powstaniu spalili, liczby te są w jakimś stopniu zaniżone. Ale i tak świadczą o niezwykle zaciętym przebiegu walk i zbrodniczym postępowaniu Niemców.

*

Natarcie wojsk radzieckich na Pragę wpłynęło w sposób decydujący na zmianę sytuacji powstania warszawskiego. Niemcy zmuszeni zostali do odstąpienia od atakowania obu ośrodków śródmiejskich i zajęcia się wybrzeżem Wisły, co pozwoliło Komendzie Głównej AK na wycofanie się z rozmów kapitulacyjnych z nimi i kontynuowanie walki. Wśród mieszkańców Śródmieścia, Mokotowa i Żoliborza, a także w szeregach powstańców tych dzielnic nastąpiła poprawa nastrojów. Nadzieja na bliskie już wkroczenie Armii Czerwonej do Warszawy i uwolnienie jej od Niemców stała się niemal powszechna. Nastroje te umocniły się, gdy do walki przeciwko Niemcom w Warszawie włączyły się lotnictwo i artyleria Armii Czerwonej i kiedy po cząwszy od nocy z 13 na 14 września rozpoczęły się radzieckie zrzućy zaopatrzenia z samolotów dla warszawskich powstańców. Zawierały broń maszynową i przeciwpancerną, granaty, amunicję, leki oraz żywność.

Analizując sytuację jaka się wówczas wytworzyła, dowództwo AK doszło do wniosku, że natarcie na Pragę jest tylko fragmentem większego działania

operacyjnego Armii Czerwonej o charakterze ofensywnym, którego celem jest Warszawa. Zakładano, że stolica Polski zostanie niebawem zajęta przez wojska radzieckie głębokim manewrem oskrzydłującym. Forsowania Wisły wewnątrz miasta początkowo w ogóle nie brano pod uwagę, później zaś dopuszczono jego możliwość ale tylko jako jeden z wariantów walki o Warszawę, mniej prawdopodobny. Te analizy prowadzono w III Oddziale Sztabu KG AK pod kierownictwem generała Okulickiego, który uchodził za specjalistę od spraw Armii Czerwonej i ZSRR.

Analizy o których mowa nie opierały się na żadnych realnych podstawach, gdyż dowództwo AK było pozbawione dopływu świeżych informacji z terenu, nie wiedziało co się na froncie dzieje, a nie mając łączności z Armią Czerwoną nie znało operacyjnych zamierzeń i celów jej dowództwa. Podobnie więc jak przed rozpoczęciem walki o Warszawę w końcu lipca 1944 roku, tak i teraz w sześć tygodni później, sztabowcy AK brali własne chęci za rzeczywistość i na nich budowali swoje analizy. I podobnie jak wtedy, tak i teraz uznali, że cele dla których wywołali powstanie należy zrealizować. Wobec wkraczającej do zrujnowanej Warszawy Armii Czerwonej postanowili zademonstrować, że stolica Polski znajduje się we władaniu reprezentantów rządu premiera Mikołajczyka, a Armia Krajowa stanowi podległą temu rządowi niezależną polską siłę zbrojną. Ma ona swoje dowództwo i sztab w kraju, ale podlega też polskiemu wodzowi naczelnemu generałowi Sosnkowskiemu w Londynie. Jest sojusznikiem wojennym alianckich armii mocarstw zachodnich – Wielkiej Brytanii i Stanów Zjednoczonych. Powitanie wojak radzieckich w Warszawie miało być „uprzejme, ale chłodne”. Tak więc, jakby nigdy nic, wszystko zamierzano zacząć od początku. Szykowano się do konfrontacji politycznej w Warszawie.

Wiedzano jednak dobrze, że w ciągu minionych sześciu tygodni wiele się zmieniło. Miasto było zrujnowane i wykrwawione, większość jego mieszkańców Niemcy wysiedlili i wywieźli na zniszczenie i poniewierkę. Nastroje wśród tych co pozostali były nieprzychylnie wobec przywódców powstania, jeśli nie wręcz wrogie. Czekali oni teraz na przyście wojsk radzieckich z wielką nadzieją na wyzwolenie od piekła codziennej powstańczej rzeczywistości i groźby całkowitego unicestwienia. W większości byli teraz przeciwni wszelkim przejawom wrogości wobec ZSRR i wypowiadali się za koniecznością porozumienia się obu rządów na zasadzie kompromisu. To samo dotyczyło stosunku do PKWN i Ludowego Wojska Polskiego. W tej sytuacji należało się spodziewać, że w wypadku jakichś represji ze strony wojak radzieckich (np. prób rozbrojenia AK, względnie internowania) ludność nie wystąpi w obronie przywódców powstania. Ale był też problem samej Armii Krajowej. Po wydarzeniach z pierwszej połowy września 1944 roku w Śródmieściu, Komenda Główna AK nie była już całkiem pewna swych żołnierzy, a także niektórych ich dowódców. Nie wiedzano, czy zechcą oni wystąpić przeciwko Armii Czerwonej, gdyby zaszła taka potrzeba.

W tym czasie zastanawiano się nad tym, jak względnie bezpiecznie przeprowadzić taką konfrontację polityczną w Warszawie. Znany działacz Delegatury Rządu Stanisław Kauzik wystąpił wówczas z projektem zorganizowania

w centrum miasta swego rodzaju obozu warownego, wewnątrz którego skupiłyby się wszystkie oddziały AK, a także dowództwa, sztaby i instytucje polityczne podległe rządowi RP w Londynie. Wyznaczony w tym celu obszar miasta, położony na uboczu od głównych arterii komunikacyjnych, miał zostać opasany drutami kolczastymi i zasiekami, tworząc zamknięty rejon terytorialny, symbolizujący niezależność państwa polskiego. Pozwoliłoby to na nawiązanie z niego stosunków z dowództwem radzieckim na płaszczyźnie jak równy z równym. Ten stan rzeczy miał trwać do momentu, kiedy to w wyniku pertraktacji prowadzonych za granicą i w kraju dojdzie do ostatecznego uregulowania stosunków polsko-radzieckich, pozwalającego na objęcie władzy w kraju przez rząd polski w Londynie. Kauzik uważał, że taki rejon warowny utworzony w centrum Warszawy da się utrzymać i będzie przed całym światem świadczył o sile obozu niepodległościowego w Polsce. Natomiast Związek Radziecki dla uniknięcia powikłań międzynarodowych nie zdecyduje się na jego naruszenie.

Ten projekt Kauzika został w zmodyfikowanej postaci wprowadzony do tajnej instrukcji KG AK z 12 września, która była wydana w formie rozkazu generała Komorowskiego dla pułkownika Chruściela. Natomiast dowódcy Mokotowa i Żoliborza podpułkownicy Rokicki i Niedzielski mieli się z nią tylko zapoznać. Ponieważ obaj oni byli odcięci od Śródmieścia, komendant Okręgu wydał 13 września własną taką instrukcję (mocno skróconą i zmodyfikowaną), którą przekazał im drogą radiową w postaci depeszy.

Podając różne warianty rozwoju sytuacji i walk Armii Czerwonej o Warszawę, KG AK zalecała dążenie do rozszerzenia kontrolowanych przez oddziały AK terenów miasta, ale w taki sposób, aby można z nich było utworzyć wydzielone rejon, zamknięte barykadami i oznaczone flagami państwowymi. Miały być one odsunięte od głównych arterii komunikacyjnych, które siłą rzeczy byłyby we władaniu wojsk radzieckich. Oddziały AK przebywałyby w tych rejonach. Ich dowódcy mogliby się kontaktować z dowódcami radzieckimi tylko na szczęblu Okręgu lub Obwodu i tylko u siebie w rejonie. Aby uniknąć ewentualnego aresztowania nie powinni byli udawać się z wizytą do dowódców radzieckich. Zwykli żołnierze Armii Krajowej mogli współdziałać z żołnierzami Armii Czerwonej w walce przeciwko Niemcom, ale nie wolno im było prowadzić z nimi rozmów politycznych. Były też szczegółowe wskazówki dla oficerów AK do prowadzenia rozmów z oficerami radzieckimi.

Instrukcja o której mowa nie mogła pominąć sprawy stosunku AK do Ludowego Wojska Polskiego i PKWN. a także do AL, PAL i KB. Odnosne jej fragmenty stwierdzały:

„Wojsko Berlinga ma być traktowane według ustalonych wytycznych: dowódcy – jako zależni od obcego czynnika suwerennego, szeregowi – jako Polacy.

Wobec organizacji wojskowo-politycznych, obecnie współdziałających z AK (PAL, AL, KB), a zamierzających zerwać ten stosunek z chwilą wkroczenia Armii Czerwonej, ustosunkować się jak do wojska Berlinga, po ujawnieniu ze strony tych organizacji woli podporządkowania się Armii Czerwonej lub Berlingowi”.

„Wobec przedstawicieli PKWN zachować postawę powściągliwą, traktując ich jako członków jednego z ugrupowań politycznych, odsyłając ich na rozmowy polityczne do Reprezentacji Politycznej Kraju”.

Z instrukcji tej wynikało, że początkowo wobec wkraczającej do Warszawy Armii Czerwonej ujawnić się mieli tylko komendanci Okręgu Warszawskiego i Obszaru Warszawskiego AK oraz podlegli im niżsi dowódcy. Równorzędnie do tego, także delegat okręgowy rządu na Warszawę oraz delegaci rejonowi. Natomiast komendant główny AK, jego sztab, a także delegat rządu (wicepremier) oraz członkowie KRM i RJN mieli pozostać jeszcze w konspiracji. Ale w Sztabie KG AK już wówczas zaczął przeważać pogląd, że i ci ostatni powinni się ujawnić i oficjalnie objąć swoje urzędy. Komendant główny AK generał Komorowski wyraził na to zgodę, podobnie jak wicepremier Jankowski oraz ministrowie Adam Bień i Antoni Pajdak. Minister Stanisław Jasiukowicz miał natomiast obawy, że takie ujawnienie narazi na aresztowanie działaczy prawicowych, członków SN, SP, a być może także i PPS-WRN, w RJN za ujawnieniem się byli w zasadzie tylko ludowcy. Przewodniczący Prezydium RJN Pużak był także gotów się ujawnić, ale Zaremba żywił już pewne obawy. Na razie zdecydowano, że takie ujawnienie się cywilnych ośrodków centralnych jest konieczne i dla większego efektu politycznego powinno nastąpić jednocześnie z ujawnieniem się komend AK.

Krajowa Rada Ministrów zbierała się codziennie, debatując nad wytworzoną sytuacją. Dostosowując się do poczynąń dowództwa AK postanowiono, że w uwolnionej od Niemców Warszawie ujawnią się: okręgowy delegat rządu Marceli Porowski oraz Tymczasowa Rada Miejska. Tę ostatnią zamierzano utworzyć w porozumieniu z działającymi w Śródmieściu partiami politycznymi i organizacjami społecznymi, które miały delegować do niej swoich przedstawicieli. Na wniosek ludowców postanowiono zwrócić się także do PPR, co jednak nie nastąpiło, być może dlatego, że Rada ta ostatecznie nie została powołana. Obawiano się bowiem, że większość w niej zdobędą elementy lewicowe i opozycyjne.

Delegat okręgowy Porowski jako prezydent miasta miał w imieniu Rządu RP w Londynie witać przybyłych do Warszawy dowódców Armii Czerwonej i walczącej w jej składzie armii polskiej. Opracowania projektów krótkich przemówień dla niego zlecono ministrowi Bieniowi. Przygotowany przez niego projekt powitania generała polskiego (Berlinga lub Żymierskiego) brzmiał we wstępie jak następuje: „Witam w osobie Pana dzielnych żołnierzy polskich, którzy we wspólnym zwycięskim wysiłku z Armią Czerwoną przyczynili się do ostatecznego przepędzenia z Warszawy niemieckiego barbarzyńcy”. Tekst był mocno powściągliwy, lecz odpowiadał prawdzie. Ale w myśl wspomnianej instrukcji KG AK armia generała Berlinga nie była armią polską, lecz radziecką, a jej żołnierze, chociaż Polacy, też nie byli żołnierzami polskimi tylko radzieckimi. Tekstu tego więc nie przyjęto i w ogóle zrezygnowano z powitania dowódców 1 armii LWP.

Szykując się do decydującej rozgrywki politycznej w Warszawie, generał Komorowski i wicepremier Jankowski odrzucali możliwość zawarcia w Warszawie jakiegokolwiek kompromisu z obozem PKWN. Z wielkimi oporami

RJN wyraziła zgodę na memorandum Mikołajczyka, przesłane rządowi ZSRR do Moskwy 30 sierpnia 1944 roku. W memorandum tym – jak pamiętamy – godzono się na rozszerzenie składu tego rządu o PPR, ale za cenę wycofania się rządu ZSRR z uznania PKWN i nawiązania stosunków dyplomatycznych z rozszerzonym Rządem RP w Londynie. Tymczasem rząd radziecki ogłosił, że memorandum dotyczy spraw wewnętrznych Polski i odesłał je właśnie do PKWN. Ten z kolei uznał, że nie wnosi ono żadnych nowych elementów i forsuje stanowisko odrzucone już przez PKWN w czasie rozmów z Mikołajczykiem w Moskwie. Stalin zaś stał niezmiennie na stanowisku, że polscy działacze demokratyczni z kraju i emigracji powinni w rozmowach między sobą porozumieć się i powołać nowy rząd. Alianci zachodni skłaniali się do tej jego koncepcji. Faktycznie więc, Komorowski i Jankowski byli wówczas bliżsi nieustępliwej orientacji generała Sosnkowskiego, aniżeli kompromisowym poczynaniom premiera Mikołajczyka, który gotów był do dalszych rozmów z PKWN.

Tymczasem w Londynie, w środowisku emigracji polskiej toczyła się ostra walka polityczna. Nie przebierając w środkach, wykorzystując tragedię powstańczej Warszawy, opozycja dążyła do obalenia rządu Mikołajczyka i zastąpienia go przez rząd prawicy polskiej. Generał Sosnkowski, który był sztandarową postacią opozycji, wykorzystywał swoje stanowisko naczelnego wodza przeciwko rządowi. 1 września 1944 roku wydał Rozkaz Nr 19 w którym w ostrych słowach obwinił aliantów zachodnich o brak „skutecznej pomocy” dla powstania warszawskiego, a rządowi zarzucał nieudolność w staraniach o nią. 7 września Mikołajczyk zgłosił na posiedzeniu Rady Ministrów wniosek o odwołanie Sosnkowskiego z funkcji naczelnego wodza, a 22 września rząd jednogłośnie poparł ten wniosek. Prezydent Raczkiewicz zwlekał jednak; z dysmisją generała i udzielił mu jej dopiero w dniu 30 września. Generałowie AK Komorowski, Pełczyński i Okulicki, wicepremier Jankowski i przewodniczący Pużak, a także niektórzy członkowie RJN opowiedzieli się w tym konflikcie po stronie Sosnkowskiego. Niektórzy z nich, jak np. działacze SN i SP nawoływali swych przedstawicieli londyńskich do obalenia rządu Mikołajczyka od wewnątrz. Ale starania te nie powiodły się.

15 września komendant Okręgu Warszawskiego AK Monter – Antoni Chruściel został mianowany generałem brygady. Dzień później zjawił się on w kwaterze KG AK przy ulicy Piusa XI 19 i rozmawiał tam z niektórymi szefami oddziałów Sztabu, m.in. z pułkownikami Irankiem-Osmeckim i Szostakiem. Swym rozmówcom oświadczył, iż nie uważa za słuszne dążenia do konfrontacji politycznej z PKWN. W żadnym wypadku nie będzie się przeciwstawiał dowództwu Armii Czerwonej. Uważa też, że należy dążyć do połączenia Armii Krajowej z armią generała Berlinga. W tej ostatniej kwestii podobne stanowisko mieli zajmować pułkownik Ziemiński i podpułkownik Weber. Tego dnia w KG AK otrzymano też wiadomość, że podpułkownik Szczurek-Cergowski i większość oficerów jego sztabu jest za „dogadaniem się z Berlingiem”, a z otrzymanego meldunku szefa BIP pułkownika Rzepeckiego wynikało, że wśród ludności cywilnej i powstańców dominuje oczekiwanie na poprawę stosunków z ZSRR.

16 września wieczorem pułkownik Szostak rozmawiał z generałem Komorowskim, sugerując, aby zwołał naradę dowódców śródmiejskich (generał Chruściel, pułkownicy Ziemiński, Pfeiffer i Szczurek-Cergowski) w celu omówienia sytuacji i „przyjęcia konkretnej linii postępowania”. Generał Komorowski spotkał się w tej sprawie z generałem Połczyńskim. Proponowanej narady jednak nie zwołano. Natomiast 17 września przed południem obaj generałowie rozmawiali długo, razem i osobno, z generałem Chruściel i jego zastępcą pułkownikiem Ziemińskim. Rozmowy trwały ponad dwie godziny. Ich przebieg nie jest znany. Ale jak wynika z dziennika podpułkownika Irona – Felicjana Majorkiewicza, skończyło się tym, że Chruściel i Ziemiński zostali przywołani do porządku. Zapewnili o swym posłuszeństwie i wpływie na żołnierzy (zarzucono im bowiem, że do śródmiejskich oddziałów AK przeniknęły anarchia i demoralizacja). Przyjęli do wiadomości, iż dotychczasowa linia postępowania (kurs na konfrontację) będzie kontynuowana. Jeśli zakończy się ona zupełną przegraną, to wówczas Armia Krajowa zostanie rozwiązana. Nie ma mowy natomiast o połączeniu się AK z armią Berlinga. Kapitulacja wobec Niemców w danej chwili nie jest brana pod uwagę.

W taki oto sposób generałowie Komorowski i Pełczyński spacyfikowali wśród podległych sobie wyższych dowódców tendencje do ewentualnego porozumienia się z obozem PKWN. Ale wydarzenie to nie pozostało bez echa. Pod jego wpływem jeszcze tego dnia dowódca AK skierował do generała Sosnowskiego w Londynie dwie ważne depesze. W pierwszej z nich (depesza Nr 1848) wyraził przekonanie, że po wkroczeniu Armii Czerwonej do Warszawy ostatecznie wyjaśni się, czy istnieje szansa na samodzielne miejsce dla Armii Krajowej w Polsce powojennej. Jeśli nie, to proponował jej rozwiązanie. W drugiej (depesza Nr 1849) informował o spadku nastrojów wśród społeczeństwa i żołnierzy oraz wśród części kadry dowódczej AK. Wyrażało się to w dążeniu do szukania dla Polski i Warszawy „ratunku na wschodzie”. Miał obawy co do pełnej dyspozycyjności podległych sobie oddziałów powstańczych. Przewidywał, że dalsze pogłębienie się tych nastrojów i dążności „do porozumienia z PKWN” może spowodować, że Polska znajdzie się w sferze wpływów ZSRR i zupełnie oddali się od mocarstw zachodnich.

20 września generał Komorowski wydał Rozkaz Nr 1, w którym polecił „przereorganizować oddziały powstańcze Armii Krajowej walczące o Warszawę w regularne oddziały Wojska Polskiego”. Warszawski Korpus AK, którego dowódcą został generał Antoni Chruściel – Monter, a jego zastępcą pułkownik Karol Ziemiński -Wachnowski, składał się z trzech dywizji: 8 dywizji piechoty im. Romualda Traugutta (Żoliborz i Puszcza Kampinoska), p.o. dowódcy podpułkownik Mieczysław Niedzielski – Żywiciel; 10 dywizji piechoty im. Macieja Rataja (Mokotów), p.o. dowódcy podpułkownik Józef Rokicki – Karol; 28 dywizji piechoty im. Stefana Okrzei (Śródmieście Północne i Południowe), dowódca pułkownik Edward Pfeiffer – Radwan. Dywizje miały mieć co najmniej po trzy pułki, pułki po trzy bataliony i odpowiednią do tego ilość kompanii i plutonów. Chodziło o to, aby przy spotkaniu z wojskiem radzieckim oddziały Armii Krajowej w Warszawie miały już strukturę regularnej armii. Ten rozkaz, który był jawny i został opublikowany, podawał rodowe nazwiska

dowódców korpusu i dywizji, a dowódca AK podpisał się pod nim także swoim rodzimym nazwiskiem. W ten sposób nastąpiło ujawnienie się dowódców AK w Warszawie. Miało ono jeszcze mocno ograniczony charakter. Nie objęło np. Sztabu KG AK. Nie ujawniły się także władze cywilne.

22 września pułkownik Rzepecki przesłał dowódcy AK do akceptacji projekt depeszy do Londynu, domagającej się odpowiedzi na następujące pytania: „1). Jakie są losy memorandum premiera w sprawie stosunków polsko-sowieckich; 2). Jaki jest istotny stan tych stosunków, a zwłaszcza sprawy PKWN; 3). Jaki jest realny stosunek Anglosasów do rządu, AK i cywilnych władz krajowych oraz wobec Rosji, PKWN i wojska Żymierskiego; 4). Czy rząd zamierza wydać nowe instrukcje dla AK i władz cywilnych przed wejściem Armii Czerwonej do Warszawy?”. Treść tej depeszy miała zwrócić uwagę generała Komorowskiego na gwałtownie zmieniającą się sytuację i konieczność zmiany dotychczasowej linii postępowania dowództwa AK. Ale ten pozostał niewzruszony. Uznał, że projekt depeszy dotyczy kwestii politycznych, należy więc do kompetencji delegata Jankowskiego, któremu go przesłał. Sam zaś doszedł do wniosku, że pułkownika Rzepeckiego należy odwołać z kwatery generała Chruściela do Sztabu KG AK, gdzie jest bardziej potrzebny. Nastąpiło to 25 września.

Delegat Jankowski w depeszy do premiera Mikołajczyka poinformował o przygotowaniach do przyjęcia wojsk radzieckich w stolicy Polski i zażądał przyjazdu premiera do Warszawy, a także upoważnionych przedstawicieli mocarstw zachodnich, którzy mieli zapewnić bezpieczeństwo AK i władzom krajowym. Domagał się także wyjaśnień w sprawie generała Sosnkowskiego.

Tymczasem Rząd RP w Londynie na posiedzeniu w dniu 22 września postanowił, że władze krajowe i dowództwo AK powinny same podjąć rokowania w Warszawie z dowództwem Armii Czerwonej i przedstawicielami rządu ZSRR, głównie w sprawie statusu Armii Krajowej jako organizacji współwalczącej. Kwestie wojska generała Żymierskiego należało zostawić do załatwienia przez przyszły Rząd Polski. Gdyby rokowania w Warszawie nie doprowadziły do porozumienia, ujawnione oddziały AK i dowództwa należało zdemobilizować. Decyzja ta wywołała konsternację w Warszawie. Generał Sosnkowski w depeszy do dowództwa AK ocenił negatywnie stanowisko rządu i nie bez racji zauważył, że Rosjanie nie będą rozmawiać z władzami krajowymi i dowództwem AK w Warszawie i skierują je na rozmowy do PKWN i generała Żymierskiego. Zalecał przejście do konspiracji elementów nieujawnionych i rozwiązywanie AK.

Całe te przygotowania i przedsięwzięcia, zrozumiałe w kontekście omawianych tu spraw, koncepcji i poglądów, nie miały jednak uzasadnienia w faktycznym stanie rzeczy. Dowództwo radzieckie nie planowało w tym czasie operacji opanowania lewobrzeżnej Warszawy objętej powstaniem, a zdobycie przez Armię Czerwoną Pragi miało jedynie znaczenie lokalne. Decyzja Stalina udzielenia powstańczej Warszawie pomocy w postaci zrzutów zaopatrzenia, osłony lotniczej i artyleryjskiej nie była rezultatem współpracy z dowództwem AK w Warszawie, lecz wynikiem nacisków ze strony aliantów zachodnich i światowej opinii publicznej.

Samo powstanie w Warszawie, wywołane bez porozumienia z dowództwem radzieckim, Stalin potraktował jako wewnętrzną sprawę Polski, doszło bowiem do niego w wyniku walki o władzę między dwoma jej obozami politycznymi. Dlatego zdobytą Pragę przekazał 1 armii Ludowego Wojska Polskiego i zgodził się na podjęcie przez nią próby forsowania Wisły wewnątrz miasta. Ale dowództwo AK odżegnywało się od kontaktów z dowódcami Ludowego Wojska Polskiego generałami Żymierskim i Berlingiem, chociaż już w tym czasie zabiegało o kontakty z generałami radzieckimi i nawiązywało je na polu walki z generałami niemieckimi. Stanowisko takie nie miało uzasadnienia nie tylko z punktu widzenia wojskowego, ale i politycznego. Rozmowa kompetentnego wyższego oficera sztabowego KG AK z generałem Berlingiem lub generałem Żymierskim nie zobowiązywałaby do niczego, a mogła wyjaśnić wiele ważnych spraw. Jak np. tę, czy kontynuowanie powstania ma jeszcze w ogóle sens?

*

Po przejściu do Śródmieścia Południowego, rozmowy między dowództwami AL, PAL i KB na temat zjednoczenia się tych organizacji były kontynuowane. Ich dowódcy spotykali się najczęściej w jednej z kwater PAL przy ulicy Marszałkowskiej 81-b. Tam 12 września osiągnięto porozumienie co do utworzenia Połączonych Sił Zbrojnych AL, PAL i KB i wyłonienia ich wspólnego dowództwa. Ale nie było to faktyczne zjednoczenie. Nie połączono oddziałów, sztabów i służb, pozostając przy stanie dotychczasowym. Zgodzono się tylko na zjednoczeniową nazwę i wspólne trzyosobowe dowództwo. Dowódcą został najstarszy stopniem generał Julian Skokowski, a jego zastępcami pułkownik Leon Korzewnikianc z ramienia KB i major Józef Małecki z ramienia AL. Rozkaz generała Skokowskiego o utworzeniu Połączonych Sił Zbrojnych AL, PAL i KB stanowiących część składową Ludowego Wojska Polskiego ukazał się z datą 15 września.

Generał Skokowski z adiutanturą (jego adiutantem pozostał major Sulima – Stanisław Stec) i radiostacją Heleny Salomonowicz ulokował się przy ulicy Wilczej 6. Nowym dowódcą PAL został generał Stanisław Piękoś, a szefem sztabu major Róg – Feliks Mazurek. Dowództwo PAL kwaterowało przy ulicy Hożej 27. W dowództwie KB nie zaszły żadne zmiany. Kwaterowało ono teraz przy ulicy Wilczej 15, gdzie działała też radiostacja. Zarówno generał Skokowski, jak i pułkownik Korzewnikianc nie poinformowali dowódcy AL majora Małeckiego, że posiadają łączność radiową z generałami Berlingiem i Żymierskim.

Z datą 23 września ukazał się pierwszy numer codziennego pisma Połączonych Sił Zbrojnych AL, PAL i KB pod nazwą „Wojsko Polskie”. Było drukowane przy ulicy Koszykowej 22 w drukarni Stefana Szepeggo. Redagowali je Feliks Baranowski, Jerzy Morawski i Andrzej Weber. Przestało natomiast wychodzić pismo „Armia Ludowa”. W drukarni AL przy ulicy Wilczej 8 nadal drukowano pismo PPR „Głos Warszawy” (redaktor Władysław Bieńkowski), pismo RPPS „Barykada Wolności” (redaktor Aleksander Żaruk-Michalski) oraz pismo SPD „Głos Demokracji” (redaktorzy Romuald Miller i Irena Skwarówna).

Zrzuty radzieckie, odbywające się w Śródmieściu prawie każdej nocy porzuciwszy od 12 września, poprawiły znacznie stan uzbrojenia oddziałów AL. Pozwoliło to na zorganizowanie w ramach 2 śródmiejskiej kompanii trzeciego plutonu, którego dowódcą został porucznik Marian – Czesław Strzelecki. W porozumieniu z podpułkownikiem Szczurkiem-Cergowskim ten pluton AL skierowano na odcinek podpułkownika Topora – Jacka Bętkowskiego. Zajął on kwatery w domu przy ulicy Śniadeckich 12, obsadzając tam barykadę drugiego rzutu. W domu tym mieścił się też kolportaż pism AL na Śródmieście Południowe, którym kierowały Hela – Helena Balicka i Krysia – Zofia Bielińska. Obie pełniły w tym plutonie także funkcje łączniczek. W rejonie tym nie toczyły się już jednak żadne walki z Niemcami, poza wzajemną wymianą ognia. Wkrótce zresztą ulica Śniadeckich zaczęła pełnić inną ważną rolę. Pobliska barykada czołowa przy placu Politechniki stała się miejscem nawiązywania oficjalnych kontaktów z dowództwem niemieckim. Tu na stronę niemiecką przechodziły delegacje polskie, tędy też opuszczała Śródmieście Południowe ludność cywilna. Pozycja ta była więc dobrym miejscem do ciekawych obserwacji.

W kwestii odbioru zrzutów radzieckich, żeby uniknąć nieporozumień przy ich podziale podpułkownik Garlicki zaproponował, aby AL, PAL i KB otrzymały własny rejon podejmowania zrzutów, mieszczący się w obrębie ulic Marszałkowska – Wspólna – Krucza – Mokotowska – Piusa XI (Piękna). Broń podjęta w tym rejonie należałaby do tych organizacji, zaś dowództwo AK byłoby jedynie powiadamiane co zostało podjęte i w jakich ilościach. Następnie, już między dowództwami dokonywanoby wymiany i ostatecznego podziału. Chodziło o to, aby podjęta amunicja trafiała do odpowiednich rodzajów broni i na odwrót. Także leki powinny być trafić do centralnej służby sanitarnej AK, która obsługiwała wszystkie szpitale i punkty opatrunkowe, powstańcze i cywilne. Żywność zatrzymywanoby dla siebie, dzieląc się nią z ludnością cywilną.

Propozycję przyjęto i w praktyce współpraca w tym zakresie zdała egzamin. Dowództwa PAL i KB zgodziły się, aby koordynatorem i organizatorem akcji odbioru zrzutów było dowództwo AL. Z uwagi na to, że w tym czasie nie toczyły się już w Śródmieściu większe walki, do podejmowania zrzutów używano przeważnie patroli z oddziałów liniowych. Wbrew pozorom była to akcja bardzo niebezpieczna. Samoloty PO-2 zrzucały z małych wysokości, bez spadochronów, nalatując niespodziewanie na zrzutowiska na wygaszonych motorach. Było więc nie mało ofiar wśród osób oczekujących na zrzut oraz ciekawskich cywili, czatujących na żywność. A i Niemcy ostrzeliwali miejsca odbioru zrzutów z granatników i bombardowali je z samolotów.

W dowództwie AL wciąż oczekiwano na wieści z Lublina, te jednak nie nadchodziły. Uznano, że głównie dlatego iż 13 września Śródmieście zostało odcięte przez Niemców od Czerniakowa Górnego, a więc i od wyzwolonej Pragi. Kiedy więc 15 września generał Chruściel postanowił wysłać na Pragę swego oficera łączności porucznika Maka – Czesława Pieniaka, Aleksander Kowalski postanowił wyruszyć wraz z nim, zgodził się także na zabranie ze sobą kapitana Kaługina. Ale pierwsza próba przejścia kanałami ze Śródmieścia na Mokotów nie powiodła się. Droga była bardzo uciążliwa i Kowalski zrezygnował, a w jego zastępstwie wyruszył porucznik AL Król – Władysław Jagiełło.

Dopiero 20 września Pieniak, Kaługin i Jagiełło dotarli przez Czerniaków Górny na Pragę, o czym już była mowa.

W Lublinie Jagiełło poczuł się wyłącznie wysłannikiem kierownictwa RPPS i rozmawiał tylko z Edwardem Osóbką-Morawskim. Co mu przekazał od dowództwa AL nie wiadomo, ale Osóbka ograniczył się z kolei do wysłania umownej instrukcji dla działaczy RPPS w Śródmieściu. Radio Lublin nadało wówczas (około 25 września) taką mniej więcej informację: „Tadeusz [pseudonim Osóbki w RPPS] pozdrawia Felka, Dąbka i Michała [Baranowskiego, Szyszkę i Żaruka-Michalskiego] i prosi aby przenieśli rodzinę w bezpieczne miejsce”. W Śródmieściu, po odebraniu tej wiadomości, wymienieni działacze RPPS nie mogli zrozumieć o co chodzi, gdyż Osóbka żadnej rodziny w Warszawie nie miał. W końcu domyślili się, że chodzi o nich i że mają starać się wydostać z Warszawy. Było to mało pocieszające.

Kiedy 22 września dowiedziano się, że dowództwo AK posiada już łączność kanałową z Żoliborzem, chciano wysłać tam łączników AL. Ale w służbie łączności AK zgodzono się tylko na przyjęcie korespondencji do przekazania. Wówczas Kowalski napisał krótką notatkę, informując iż dowództwo AL w Śródmieściu wysłało swoich łączników do Lublina i sugerując, aby dowództwo AL na Żoliborzu uczyniło to samo. Notatka ta nie została przekazana na Żoliborz, pozostała w aktach Komendy Okręgu AK.

17 lub 18 września generał Skokowski otrzymał wspomnianą depeszę od dowódcy 1 armii Ludowego Wojska Polskiego. Nie podając prawdopodobnie terminu, generał Berling komunikował w niej, że w ciągu najbliższych dni nastąpi desant jego oddziałów na zachodni brzeg Wisły w rejonie mostu Poniatowskiego i prosił o wsparcie przez uderzenie powstańców na tyły Niemców. Sprawa wymagała uzgodnienia z dowództwem AK, gdyż tylko ono mogło takie uderzenie zorganizować. Nie chcąc przyznać się do posiadania łączności radiowej z generałem Berlingiem, Skokowski przedstawił w dowództwie AL sprawę w ten sposób, iż wobec odcięcia Czerniakowa Górnego od Śródmieścia, należy wyjaśnić w dowództwie AK co się tam dzieje. W tym czasie w Śródmieściu wiedzano już, że Pragę zajmują oddziały Ludowego Wojska Polskiego i pojawiły się pierwsze wiadomości o ich udziale także w walkach na Czerniakowie. Zwrócono się więc o informacje na ten temat do dowódcy odcinka wschodniego podpułkownika Garlickiego, który stwierdził iż nie ma z dowódcą Czerniakowa łączności, przypuszcza jednak, że nawiązał on już łączność z Armią Czerwoną na Pradze i otrzymał stamtąd stosowną pomoc.

Podpułkownik Garlicki umożliwił dowódcom AL, PAL i KB obserwację terenów nad Wisłą z najwyższych pięter domu na rogu Hożej i Mokotowskiej, gdzie mieścił się jeden z powstańczych punktów obserwacyjnych. Przy pomocy lornety widać było wyraźnie toczące się tam walki: w kierunku Wisły atakowała piechota niemiecka wsparta czołgami, Czerniaków Górny spowity był dymami od wybuchów pocisków artyleryjskich i licznych pożarów, ale na zachodnim brzegu Wisły widać było salwy pocisków moździerzowych, a z wschodniego jej brzegu strzelała artyleria, której pociski raziły stanowiska Niemców. Obserwacje te potwierdziły, że na Czerniakowie Górnym walczą już oddziały

generała Berlinga i sprawa ich wsparcia przez uderzenie powstańcze ze Śródmieścia stawała się oczywista.

Dopiero jednak 20 września doszło do spotkania generała Skokowskiego i majora Małeckiego z generałem Chruścieniem, jego zastępcą pułkownikiem Ziemińskim i szefem sztabu podpułkownikiem Weberem. Skokowski i Małecki oświadczyli, że według posiadanych przez nich wiadomości na zachodnim brzegu Wisły wylądowały oddziały z armii generała Berlinga i toczą się tam ciężkie walki. Tymczasem ze strony sił powstańczych w Śródmieściu nie zostały podjęte żadne działania, które miałyby na celu okazanie im pomocy poprzez uderzenie na tyły Niemców. Postulowali aby dowództwo AK jak najszybciej podjęło takie działania, gdyż zapewne generał Berling ich oczekuje.

Generał Chruściel odpowiedział, iż z tego co wie, oddziały takie wylądowały na Czerniakowie Górnym i pod Żoliborzem, ale ich siły nie są wielkie. Oczekuje, że za nimi będą lądować dalsze, w o wiele większej skali, z udziałem także wojsk sowieckich. Podzielił pogląd, że powstańcy Śródmieścia, Mokotowa i Żoliborza powinni współdziałać z lądującymi na zachodnim brzegu Wisły oddziałami Armii Czerwonej. Przrzekł, że dowództwo AK przygotowuje plan takich działań, ale zastrzegł się, że nie będą to działania na dużą skalę, gdyż powstańcy muszą bronić swego dotychczasowego etanu posiadania, gdzie (zwłaszcza w obu częściach Śródmieścia) skupiło się wiele ludności cywilnej, głównie inteligencji. Powstańcy odczuwają też braki w uzbrojeniu, zwłaszcza w broni ciężkiej i amunicji.

Skokowski i Małecki uważali, że uderzenie na tyły Niemców ze Śródmieścia Południowego w kierunku Wisły należy podjąć jak najszybciej i stosunkowo dużymi siłami. Można by to osiągnąć poprzez skrócenie frontu powstańczego na mało istotnych odcinkach. Po ostatnich zaś zrzutach radzieckich i amerykańskich uzbrojenie powstańców uległo znacznej poprawie i w pełni umożliwia podjęcie takich działań. Rozmowy te zakończyły się więc tylko wymianą poglądów. Było oczywiste, że dowództwo AK nie podejmie proponowanych działań zaczepnych. Nie zwrócono natomiast uwagi na znamieny fakt, że dowódcy AK mówili tylko o wojskach sowieckich, z którymi deklarowali współdziałanie, pomijając milczeniem wszystkie wzmianki o oddziałach polskich z armii generała Berlinga. Najistotniejsza więc sprawa, negatywny stosunek AK do tych oddziałów, uszła ich uwagi.

*

W połowie września wśród mieszkańców Śródmieścia dość powszechne było przekonanie, że Warszawa już wkrótce zostanie wyzwolona przez wojska radzieckie i ludowe polskie. Takie przekonanie żywiły również wojskowe i cywilne władze powstania, które podjęły opisane wyżej przygotowania do spotkania z tymi wojskami w uwolnionej od Niemców Warszawie. Spotkanie to miało mieć jednak konfrontacyjny charakter, z czego opinia publiczna nie bardzo zdawała sobie sprawę. Podjęto więc odpowiednią kampanię propagandową, która miała uodpornić powstańców i ludność cywilną na wpływy ze wschodu. Ataki tej propagandy na rząd radziecki i PKWN przyniosły jednak

rezultaty odwrotne do zamierzonych. Opozycję lewicową zmusiły do ostrych polemik, a w środowiskach demokratycznych związanych z Delegaturą Rządu i dowództwem AK – wywołały obawy co do dalszych losów powstania. Wiele działaczy tych środowisk coraz wyraźniej opowiadało się za umocnieniem stosunków z ZSRR i zawarciem kompromisu z PKWN.

Kontrwywiady AK i Delegatury Rządu, a także Biuro Informacji i Propagandy KG AK meldowały w swych raportach o nasilających się nastrojach opozycyjnych i spadku autorytetu przywódców powstania. W ogniu dość powszechnej krytyki znalazł się zwłaszcza komendant główny AK generał Komorowski. Pojawiły się nawet głosy kwestionujące jego obecność w Warszawie. Aby temu zaradzić wystąpił on 19 września (w pięćdziesiątym dniu walki) z odezwą do żołnierzy, w której starał się wyjaśnić przyczyny podjęcia decyzji o powstaniu i wskazać na trudności w stosunkach polsko-radzieckich. Zapewniał o niedalekim już sukcesie powstania i nawoływał do wytrwania. Ze zrozumiałych jednak względów pominął w niej kwestię stosunku do PKWN i Ludowego Wojska Polskiego. Odezwa ta nie wywołała większego zainteresowania i przeszła bez echa.

Zdecydowano też, że generał Komorowski dokona inspekcji trzech odcinków frontu gdzie ostatnio toczyły się najcięższe walki z Niemcami, miały to być odcinki „Bogumił” i „Sarna” w Śródmieściu Południowym oraz odcinek Nowego Świata w Śródmieściu Północnym. 22 września w rozległych garażach domu Nr 18 przy ulicy Wiejskiej odbyła się inspekcja odcinka „Bogumił”. Do przeglądu wystąpiła kompania AK kapitana Leskiego, a w jej składzie pluton AL porucznika Szelubskiego. W czasie tego przeglądu jeden z żołnierzy AL zadał generałowi pytanie: dlaczego tak późno, dopiero teraz, dowództwo AK nawiązało łączność z dowództwem Armii Czerwonej? Dowódca AK odpowiedział, że przy braku stosunków dyplomatycznych między Polską i ZSRR, można było działać tylko za pośrednictwem obu rządów, które porozumiały się w tej sprawie dopiero teraz. Następnie generał Komorowski udekorował Krzyżami Srebrnymi Orderu Wojennego *Virtuti Militari* oficerów, podoficerów i szeregowych dowództwa i sztabu Podobwodu AK oraz odcinka „Bogumił”, w tym dwóch oficerów AL poruczników Gustawa – Edwina Rozłubirskiego i Leszka – Jana Szelubskiego. 23 września generał Komorowski w asyście generała Chruściela inspekcjonował odcinek Nowego Świata. Natomiast odcinek „Sarna” w zastępstwie dowódcy AK 26 września inspekcjonował generał Okulicki. Wśród odznaczonych tam znalazł się także oficer AL porucznik Stanisław – Stanisław Kosiakiewicz.

Odznaczeni wówczas trzej oficerowie należeli do zasłużonych w walce z Niemcami żołnierzy Armii Ludowej:

Stanisław Kosiakiewicz pochodził z rodziny inteligenckiej. W latach dwudziestych na Uniwersytecie Warszawskim studiował polonistykę i filozofię. Był podporucznikiem rezerwy WP. Związał się z ruchem rewolucyjnym. Działał w Związku Zawodowym Pracowników Państwowych i Społecznych. Należał do KPP, a w okresie okupacji do PPR. Był dowódcą AL dzielnicy Śródmieście, a także oficerem sztabu Okręgu Warszawskiego AL. W powstaniu

organizował kompanię AL-PAL „Osa” i był zastępcą jej dowódcy. Walczył w rejonie Nowy Świat – Książęca. Miał wtedy 44 lata.

Edwin Rozłubirski pochodził z rodziny urzędniczej. Mając 16 lat zgłosił się jako ochotnik do Gwardii Ludowej. Od lata 1942 roku walczył w partyzantce, był żołnierzem Oddziału GL im. Ziemi Kieleckiej. Został ranny. W końcu 1943 roku powrócił do Warszawy i brał udział w organizowaniu oddziału szturmowego GL, później AL „Czwartaków”. Był zastępcą dowódcy batalionu AL „Czwartacy”. W Śródmieściu dowodził kompanią tego batalionu. W pierwszych dniach powstania walczył w rejonie ulicy Hożej, później na Starym Mieście i znów w Śródmieściu w Alejach Jerozolimskich i w obronie ulicy Książęcej i placu Trzech Krzyży. Miał wtedy 18 lat.

Jan Szelubski pochodził z żydowskiej rodziny kupieckiej a Wileńszczyzny. We wrześniu 1939 roku jako podporucznik rezerwy WP dostał się do niewoli niemieckiej i znalazł się w obozie dla jeńców oficerów WP Żydów w Lublinie. Należał tam do tajnej organizacji grupującej socjalistów i komunistów, utrzymującej kontakty z RPPS. Przy jej pomocy w 1943 roku wydostał się z obozu i walczył w partyzantce na terenie powiatów puławskiego i garwolińskiego. Dowodził tam oddziałem Milicji Ludowej RPPS. Od początku 1944 roku szkolił żołnierzy Milicji w Warszawie. W Armii Ludowej był szefem sztabu Okręgu Warszawskiego. W powstaniu dowodził 2 kompanią śródmiejską i był oficerem operacyjnym sztabu AL. Walczył na Powiślu i w rejonie ulic Wiejska – Konopnickiej – Frascati. Miał wówczas 26 lat.

*

Licząc się z szybkim wkroczeniem Armii Czerwonej do Warszawy, Komenda Główna AK stała się nagle zainteresowana w nawiązaniu łączności radiowej z jej dowództwem. Już 11 września generał Komorowski wystąpił o to w depeszy adresowanej do marszałka Rokossowskiego. Depeszę tę wysłano do Londynu, gdzie za pośrednictwem rządu polskiego trafiła do tamtejszej ambasady ZSRR, która miała ją przekazać adresatowi. Wkrótce ambasada radziecka dostarczyła namiary na radiostację w Moskwie z którą sztab naczelnego wodza w Londynie nawiązał przejściową łączność. Natomiast strona polska przekazała szyfr AP, którym miały być kodowane depesze dowództwa AK. Dla pewności, szyfr ten przekazano do Moskwy także za pośrednictwem Brytyjczyków.

Tymczasem ambasada ZSRR w Londynie wycofała się z dalszego pośredniczenia w tej sprawie z uwagi na brak stosunków dyplomatycznych. Wówczas, namiary na wspomnianą radiostację radziecką oraz szyfr AP do korespondowania z marszałkiem Rokossowskim przekazano z Londynu do KG AK, lecz ta nie zdołała tą drogą nawiązać łączności z dowódcą Frontu. 15 września wysłano więc przez Mokotów i Czerniaków Górny na Pragę kapitana Paczkowskiego z ekipą łącznościowców, który miał dotrzeć do sztabu marszałka Rokossowskiego i zająć się sprawą na miejscu. Nie otrzymał jednak właściwych instrukcji, nie dano mu też szyfru AP, sądzono bowiem, że został on już marszałkowi dostarczony z Moskwy.

Jak już wspomniano, ekipa kapitana Paczkowskiego trafiła ostatecznie do sztabu generała Berlinga. Posługując się innym szyfrem, 24 września ustanowiła tu łączność taktyczną z generałem Chruścieniem. Za jej pośrednictwem obaj generałowie uzgadniali sprawy zrzutów i wsparcia artyleryjskiego. Nadsyłane tym kanałem łączności depesze KG AK do marszałka Rokossowskiego, kodowane szyfrem AP, odsyłano do jego sztabu, ale tam pozostawały nieodczytane z braku tego szyfru. Sprawy tej do końca wówczas nie wyjaśniono. Tymczasem była ona dość prosta. Szyfr AP dotarł tylko do Sztabu Generalnego Armii Czerwonej w Moskwie, a radiostacja, której koordynaty przekazała stronie polskiej ambasada ZSRR w Londynie była radiostacją Sztabu Generalnego. Marszałek Rokossowski nie miał zgody Stalina na nawiązanie łączności operacyjnej z Komendą Główną AK. Ta zaś nie wiedziała, że miała możliwość korespondowania z samym Stalinem. Rzecz jednak w tym, że kontakt z tą radiostacją był sporadyczny i krótkotrwały.

Nad remem 21 września w Śródmieściu Południowym wylądowali na spadochronach dwaj wysłannicy ze sztabu 1 Frontu Białoruskiego. Byli to kapitan Iwan Kołos i telegrafista Dymitr Stieńko z radiostacją. Kołos wylądował bez szwanku na ulicy Wspólnej przed domem Nr 9, a Stieńko na balkonie zrujnowanej kamienicy, na ulicy Hożej w pobliżu Kruczej. O wystające pręty żelazne zranił się w nogę.

Powstańcom, którzy go znaleźli, Kołos powiedział kim jest i prosił o doprowadzenie do sztabu AL przy Wilczej 8 (znał adres). Wysłano patrole i po jakimś czasie odnaleziono też Stieńkę z radiostacją i przyniesiono do siedziby sztabu AL. Opatrzono go tam. Rana była ciężka, ale nie zagrażała jego życiu. Nie mógł jednak chodzić. Mimo to próbował połączyć się ze swoją centralą i zameldować o dotarciu na miejsce, ale łączności nie nawiązał. Pomagała mu w tym Helena Salomonowicz, która na wieść o pojawieniu się „oficerów łącznikowych od Rokossowskiego” przybiegła z sąsiedniego domu i poinformowała Kołosa, że jest wywiadowcą radzieckim, posiada radiostację i ma łączność ze sztabem generała Berlinga. Jej szef generał Skokowski spierał się w tym czasie z majorem Małeckim, gdzie skoczkowie radzieccy mają zostać umieszczeni. Skokowski uważał, że w jego kwaterze, a Małecki, że w kwaterze generała Chruściela, którego pisemnie zawiadomił o przybyciu oficerów radzieckich i o tym, że jeden z nich jest ciężko ranny. Kołos przedstawił się w sztabie AL jako kapitan Feliks Kołosowski, a Stieńko jako podporucznik Grzegorz Nowikow (faktycznie był podoficerem, plutonowym).

Kołos rozmawiał też na osobności z Aleksandrem Kowalskim, którego poinformował, że łączniczki AL dotarły do Lublina i wykonały swoje zadanie. Przekazywano stamtąd pozdrowienia, najlepsze życzenia i informowano, że dowództwo AL w Warszawie może korzystać z tego kanału łączności radiowej. Kowalski uważał, że oznacza to iż władze w Lublinie zaakceptowały dotychczasową działalność kierownictwa PPR i dowództwa AL w Warszawie i uznały za słuszny kierunek tej działalności. Ale czy tak rzeczywiście było? Major Małecki miał nadal co do tego wątpliwości, a zapewne też niektórzy inni działacze, choć się do tego nie przyznawali.

Generał Chruściel zażądał niezwłocznego przybycia skoczków do jego kwatery. Nastąpiło to 21 września w południe. Rannego Stieńkę przenieśli harcerki na noszach do Śródmieścia Północnego. Tego dnia o godzinie 15.00 odbyło się spotkanie generała Chruściela oraz pułkowników Ziemińskiego i Rzepieckiego z kapitanem Kołosem. Oficera radzieckiego pytano głównie o to, czy marszałek Rokossowski liczy na współdziałanie dowództwa AK w operacji opanowania Warszawy. Kołos nic na ten temat nie wiedział, kluczył wlec jak mógł wokół tematu. A ponieważ oświadczył, że jego głównym zadaniem jest zapoznać się z potrzebami powstańców, oficerowie AK uznali, że powinni za pośrednictwem radiostacji Kołosa przekazać marszałkowi Rokossowskiemu swój pogląd na możliwość działań operacyjnych Armii Czerwonej w walkach o Warszawę. Natychmiast przygotowano odpowiednią depeszę i już po godzinie przekazano Kołosowi do nadania. Ale wówczas okazało się, że radiostacja jest uszkodzona. Kiedy próby naprawienia jej przez Stieńkę nie powiodły się, Kołos 22 września zgodził się na przyjęcie proponowanej mu przez łącznościowców AK pomocy. Wkrótce radiostacja była znów sprawna.

22 września trwały w KG AK narady nad ostatecznym tekstem depeszy do marszałka Rokossowskiego, sugerującej mu jak ma najlepiej przeprowadzić operację uwolnienia od Niemców Warszawy. Doradzano manewr oskrzydłający miasto z dwóch stron. Jednocześnie informowano, że pozbawiony broni ciężkiej korpus AK w Warszawie nie wiele będzie mógł w tej operacji pomóc. Zdawano sobie sprawę z tego, że takie sugerowanie i doradzanie dowódcy Frontu wielkiej armii jest nie na miejscu i może być przez niego źle zrozumiane. Ale uspakajano się tym, że marszałek przysyłając swego wysłannika do Warszawy zapewne na to liczył. Tymczasem Kołos był niskiej rangi oficerem radzieckiego wywiadu (był faktycznie tylko porucznikiem) i jego zadaniem było rozeznanie sytuacji panującej w powstańczej Warszawie oraz informowanie Zarządu Rozpoznawczego sztabu Frontu o doraźnych potrzebach powstańców i siłach Niemców zwalczających powstanie. Miał też przekazywać depesze od dowództw AK i AL w Warszawie. Kołos nie miał żadnego upoważnienia do reprezentowania marszałka Rokossowskiego wobec dowództwa AK, nie był jego oficerem łącznikowym.

Kołosa i Stieńkę zakwaterowano w budynku kina „Palladium” przy ulicy Żłotej 7/9, gdzie mieścił się sztab generała Chruściela. Przydzielono im dwa pokoje od strony podwórka. W jednym przebywał Kołos z radiostacją, w drugim na łóżku leżał ranny Stieńko, który szyfrował otrzymane do nadania teksty. W nocy, 23 września o godzinie 2.30, do pokoju w jakim przebywał Stieńko wpadł granat, który eksplodując ponownie ciężko go zranił. Mimo natychmiastowej pomocy lekarskiej, Stieńko nie odzyskawszy przytomności zmarł po kilku godzinach. Jego pogrzeb odbył się z honorami należnymi przedstawicielowi sojuszniczej armii. Oficjalnie stwierdzono, że był to przypadek i Stieńko zginął od pocisku granatnika niemieckiego, który rozerwał się w pobliżu otwartego okna jego pokoju. Ale generał Chruściel miał chyba jakieś wątpliwości, skoro zlecił kontrwywiadowi Okręgu AK przeprowadzenie śledztwa w tej sprawie. Jego rezultaty nie są znane. Dla większego bezpieczeństwa przeniesiono też Kołosa i jego radiostację do sztabu dowódcy Podobwodu

AK w Śródmieściu Południowym. Przydzielono mu tam oficera sztabowego kapitana Koraba – Michała Bogusławskiego, a także ochronę.

Kolosowi zaproponowano przydzielenie radiotelegrafisty AK, ale nie zgodził się. Za pośrednictwem radzieckich łączników na Żoliborzu (przekazał im wiadomość za pośrednictwem AK kanałami) poinformował centralę o utracie radiotelegrafisty i prosił o przysłanie nowego. Tymczasem wziął do współpracy Salomonowicz, ale ta z jakichś względów nie potrafiła nawiązać łączności ze sztabem Frontu. Kołos jednak postanowił wobec dowództw AK i AL pozorować, że łączność taką posiada. W ten sposób przez cały czas swego pobytu w Śródmieściu otrzymywał do przekazywania różne depesze i materiały, które gromadził jako dowód swojej działalności. W dowództwie AK do końca się w tym nie zorientowano. Natomiast współpracujący z Kolosem kapitan Bogusławski zaczął już mieć wątpliwości co do tego, czy posiada on łączność ze swą centralą. Ale w świetle zachodzących wydarzeń straciło to wkrótce na znaczeniu.

*

Pod koniec września 1944 roku w Śródmieściu znów stało się widoczne narastanie kryzysu powstania. Mimo osłony artyleryjskiej i lotniczej ze strony wojsk radzieckich i polskich, Niemcy nieustannie niszczyli tę część miasta, ostrzeliwując ją z różnych rodzajów broni ciężkiej. Gwałtownie kurczyły się zapasy żywności, większość mieszkańców i powstańcy głodowali. Jednocześnie na czarnym rynku za obcą walutę i kosztowności można było dostać niemal wszystko. Pogorszył się stan bezpieczeństwa. Władze nie umiały sobie z tym poradzić. Zaostrzyła się też walka polityczna, a część prasy powstańczej znów zaczęła atakować Związek Radziecki, PKWN oraz opozycję lewicowo-demokratyczną. Celowała w tym zwłaszcza prasa PPS-WRN i chadeckiego Stronnictwa Pracy. Wśród działaczy różnych ugrupowań politycznych i organizacji nasiliły się próby wpłynięcia na bieg wydarzeń.

20 września ukazała się anonimowa odezwa (jej autorzy podpisali się pod nią jako „Obywatele walczącej Warszawy”), nawołująca do konsolidacji narodowej. Postulowała ona, aby w Warszawie został utworzony jeden reprezentatywny ośrodek, w którym skupiliby się przedstawiciele obu obozów politycznych (zarówno zwolennicy rządu, jak i komitetów czy rad), myślący i czujący po polsku i stojący – niezależnie od orientacji – „na gruncie niezawisłego, demokratycznego Państwa Polskiego”. Była to zapewne inicjatywa Zjednoczenia Demokratycznego, ale tak nieśmiała i niekonsekwentna, że nie odważyli się oni przyznać do niej.

22 września, inna grupa działaczy związanych z rządem, ale o orientacji chadecko-endeckiej, przekazała delegatowi Jankowskiemu i przewodniczącemu Pużakowi tajny memoriał, domagający się aby KRM i RJN twardo stały na dotychczasowych pozycjach, odrzucając wszelkie kompromisowe rozwiązania proponowane przez siły demokratyczne i lewicowe. Ta grupa działaczy domagała się też, aby przywódcy powstania zadbali o bezpieczeństwo tych spośród nich, którzy prowadzili dotąd jawnie antykomunistyczną działalność

(chodziło o ich ukrycie na terenie kraju, lub wysłanie na zachód). Była więc ona przeciwna ujawnieniu się wobec Armii Czerwonej i skłaniała się do zakończenia powstania poprzez kapitulację wobec Niemców. Ta ostatnia koncepcja stawała się coraz bardziej popularna w kręgach działaczy prawicowych, a także wśród oficerów AK wywodzących się z NOW i NSZ. Skłaniał się do niej również delegat Jankowski, który zwlekał z decyzją o ujawnieniu władz cywilnych – KRM, RJN i aparatu Delegatury Rządu.

Gorące dyskusje toczyły się w tym czasie w Kwaterze Głównej Związku Harcerstwa Polskiego (ZHP), mieszczącej się przy ulicy Wilczej 41. Harcerstwo poniosło olbrzymie straty w powstaniu. Jego młoda ideowa, kadra przygotowywana na okres powojenny do działalności wychowawczej z młodzieżą w przeważającej części wyginęła w oddziałach Kedywu KG AK, w batalionach „Zośka” i „Parasol”. Zastanawiano się wówczas czy została ona właściwie użyta, czy tak postąpić z nią było można i czy było trzeba. Poważny niepokój budziła także militarna i polityczna sytuacja powstania.

Jak już wspomniano większość instruktorów ZHP przebywających wówczas w Śródmieściu związana była z ugrupowaniami demokratycznymi, ale niektórzy z nich wyznawali też poglądy prawicowe – endeckie i chadeckie. Również Naczelnictwo ZHP nie było jednolite w swoich poglądach, w tym czasie w Śródmieściu składało się ono z trzech osób: dr Tadeusz Kupczyński – przewodniczący, Wanda Openchowska – wiceprzewodnicząca i Stanisław Broniewski – naczelnik Szarych Szeregów (Organizacji Harcerzy). Odzwierciedleniem wspomnianych dyskusji stał się „Memoriał Naczelnictwa ZHP”, który 27 września Kupczyński i Broniewski wręczyli wicepremierowi Jankowskiemu i dowódcy AK generałowi Komorowskiemu.

W memoriale tym Naczelnictwo ZHP oceniało, że przed władzami powstania stały wówczas trzy możliwości: 1). tkwić dalej w dotychczasowym marazmie, licząc na pomyślny dla inicjatorów powstania rozwój wydarzeń; 2). kapitulować militarnie i politycznie przed Niemcami; 3). uzyskać pomoc wojskową dla powstania od Sowieców za cenę swego rodzaju kapitulacji politycznej, tj. dogadania się z obozem PKWN. Naczelnictwo ZHP optowało za tą trzecią ewentualnością.

Nawoływało ono do „podjęcia natychmiastowych prób stworzenia nowej płaszczyzny porozumienia z Armią Czerwoną”, licząc na to, że jej dowództwo będzie zainteresowane w utrzymaniu ośrodków oporu polskiego w Warszawie. Zwracało jednocześnie uwagę na fakt, że istniejące kierownictwo powstania nie będzie mogło takiego porozumienia osiągnąć. Postulowało więc utworzenie Komitetu Ocalenia Warszawy, w skład którego weszliby tacy politycy i wojskowi, którzy mieliby szansę „pozytywnego podjęcia rozmów z Armią Czerwoną”. Komitet ten powinien stać się rzeczywistą „naczelną reprezentacją walczącej Warszawy” i grupować przedstawicieli wszystkich kierunków politycznych i organizacji. Autorzy memoriału ZHP przyznawali, że ich koncepcja nawiązuje do propozycji zgłaszanych już swego czasu przez Centralizację (CKL).

Generalnie biorąc działacze harcerscy byli za kontynuowaniem walki z Niemcami w Warszawie. Pisali bowiem: „Uważamy, że nawet biorąc pod uwagę ewentualną słabość militarną Sowietów, takie rozwiązanie może być realne i dać powstaniu pewną szansę. Opór nasz przy rzeczywistej i zapewnionej osłonie lotniczej i artyleryjskiej i ewentualnych desantach rosyjskich może być naprawdę wykonalny”.

Stanisław Broniewski w swojej książce „Całym życiem”, nie wspominając o memoriale napisał, że był wówczas zwolennikiem kapitulacji wobec Niemców i z tą swoją propozycją poszedł z Tadeuszem Kupczyńskim do delegata Jan-kowskiego. Ale ten „Memoriał Naczelnictwa ZHP” zachował się w archiwum, a liczne jego streszczenia i omówienia znalazły się w dokumentach AK. Albowiem z jakichś względów Broniewski chciał przemilczeć sprawę, bądź też po prostu zawiodła go pamięć. Nie wiele też możemy dowiedzieć się z tej jego książki o toczących się wówczas w Kwaterze Głównej Szarych Szeregów dramatycznych dyskusjach.

Opisane tu inicjatywy polityczne różnych środowisk i organizacji nie zawsze miały jawny charakter, z reguły więc nie osiągały zamierzonego celu, pozbawione były bowiem społecznego poparcia. Inaczej było z kampanią propagandową prowadzoną za pośrednictwem prasy. Ta docierała dość szeroko do opinii publicznej. W tym czasie znów nasiliły się ataki niektórych pism pravicowych na ZSRR i PKWN. Jak już wspomniano, ze szczególną zajądłością uczestniczyła w nich także prasa PPS-WRN.

21 września w Śródmieściu ukazała się wspólna odezwa Komitetów Robotniczych PPS-lewicy i RPPS piętnująca przywódców PPS-WRN za ich współpracę z prawicą polską w ramach RJN. Odezwa podkreślała, że antyrosyjskość i antykomunizm właściwe od dawna tym przywódcom (miano tu na myśli Kazimierza Pużaka i Zygmunta Zarembę) uniemożliwiają osiągnięcie porozumienia politycznego dyktowanego przez realia nowej rzeczywistości. Przywódcy ci „popierają nieodpowiedzialną politykę inicjatorów powstania”, wyznają tylko „politykę antysowiecką, rezultatem której jest krwawa tragedia”, „prowadzą ruch robotniczy ku współpracy z polskim wstecnictwem”. Tekst tej odezwy został opracowany przez zespół w składzie: Stanisław Płoski, Józef Salcewicz, Aleksander Żaruk-Michalski. Odezwę opublikowały pisma: „Barykada Wolności” (RPPS) i „Robotnik” (PPS-lewica). Wydano ją także jako druk ulotny.

Po przeniesieniu się do Śródmieścia Południowego partie i organizacje wchodzące w skład KRN, CKL i RON kontynuowały rozmowy w sprawie zacieśnienia współpracy i uzgodnienia wspólnej płaszczyzny porozumienia. Już w początkach września 1944 roku do CKL przystąpiły także Bund (żydowska partia socjalistyczna) oraz Polski Związek Wolności (PZW). Natomiast organizacje syndykalistyczne – Związek Syndykalistów Polskich i Syndykalistyczna Organizacja „Wolność” utworzyły 2 września Syndykalistyczne Porozumienie Powstańcze do którego przyłączył się również Bund. Na bazie resztek 104 kompanii syndykalistów ewakuowanej kanałami ze Starego Miasta utworzono 10 września w Śródmieściu Południowym Brygadę Syndykalistyczną, działającą w ramach PAL. Jej dowódcą był porucznik Poręba – Jerzy Złotowski,

a po jego śmierci 30 września porucznik Wróbel – Edward Czemier-Wołącej. Syndykaliści założyli swą kwaterę w domu przy ulicy Marszałkowskiej 56, wywieszając na jego frontonie dużą czerwono-czarną anarcho-syndykalistyczną flagę, wywołując tym pewną sensację.

W rokowaniach o których mowa, poszczególne partie i organizacje reprezentowali działacze:

- Polską Partię Robotniczą (PPR) – Aleksander Kowalski, Władysław Bieńkowski, Jerzy Morawski;
- Robotniczą Partię Polskich Socjalistów (RPPS) – Feliks Baranowski, Leontyna Strusińska, Michał Szyszko, Aleksander, Żaruk-Michański;
- SL – Wolę Ludu – Antoni Korzycki;
- Związek Walki Młodych (ZWM) – Helena Balicka, Jerzy Morawski;
- Polską Partię Socjalistyczną lewicę (PPS-lewicę) – Piotr Gajewski, Stefan Kurowski, Stanisław Płoski, Józef Salcewicz, Jerzy Walter;
- Stronnictwo Polskich Demokratów (SPD) – Romuald Miller, Andrzej Klimowicz, Zbigniew Nosek;
- Polską Ludową Akcję Niepodległościową (PLAN) – Feliks Wiesenberg, Cezary Szemley;
- Polskie Stronnictwo Demokratyczne (PSD) – Zygmunt Tomczak;
- Związek Syndykalistów Polskich (ZSP) – Stefan Szwedowski, Jerzy Złotowski, Marcelina Grabowska;
- Syndykalistyczną Organizację „Wolność” (SOW) – Edward Czemier-Wołońcej, Tomasz Piłarski;
- Bund – Leon Fajner, Marek Lew;
- Polski Związek Wolności (PZW) – Antoni Szadkowski, Jerzy Dominowski;
- Radę Obrony Narodu (RON) – Mieczysław Retinger, Zbigniew Petrykowski.

Już około 20 września wymienieni politycy osiągnęli porozumienie i uzgodnili treść wspólnej deklaracji. Ale CKL przeciągał sprawę, czekając na zajęcie stanowiska przez jego działaczy przebywających na Mokotowie. Dopiero w nocy z 25 na 26 września dotarł stamtąd do Śródmieścia kanałami sekretarz generalny CKL Teofil Głowacki, który poparł poczynione uzgodnienia. Jeszcze tego dnia ogłoszono o utworzeniu Powstańczego Porozumienia Demokratycznego (PPD) i opublikowano tekst jego deklaracji, pod którą podpisali się: przedstawiciele Krajowej Rady Narodowej; Centralny Komitet Ludowy Centralizacji Stronnictw Demokratycznych; Socjalistycznych i Syndykalistycznych; Rada Obrony Narodu; Centralny Komitet Młodzieży. Ten ostatni skupiał organizacje młodzieżowe stronnictw wchodzących w skład KRN, CKL i RON, m.in. Związek Walki Młodych i Ruch Młodej Demokracji.

Deklaracja wydana w formie odezwy „Do społeczeństwa Stolicy” stwierdzała, że PPD „uznaje Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego za władzę wykonawczą Narodu” i tak jak on wypowiada się za „współdziałaniem z wszystkimi państwami sojusznikowymi”, zwłaszcza zaś za „bliską współpracą

ze Związkiem Sowieckim". Kierując „wszystkie swe siły do walk na barykadach Warszawy”, PPD „współdziałała ze spieszącymi [jej] na odsiecz Wojskiem Polskim i Armią Czerwoną”, a podległe sobie Połączone Siły Zbrojne AL, PAL i KB podporządkowuje generałowi Żymierskiemu. Organizacje skupione w PPD zapowiadały w odezwie, że „po uwolnieniu Stolicy” od Niemców „staną do pracy nad odbudową i przebudową Polski” w myśl programu PKWN. Wzywały „wszystkie ugrupowania i organizacje polityczne, aby wyzwoliły się spod presji szkodliwych i sprzecznych z interesami Narodu koncepcji, łączyły się z PPD, stawiały do rzetelnej i trwałej współpracy z PKWN nad wyzwoleniem i odbudową wolnej, niepodległej i sprawiedliwej Polski Ludowej”.

W obliczu oczekiwanego wyzwolenia Warszawy przez Armię Czerwoną i Ludowe Wojsko Polskie opozycja lewicowa zjednoczyła się pod względem wojskowym i politycznym. Określiła też wyraźnie swe miejsce w układzie sił powojennej Polski. Fakt ten wzmocnił jej oddziaływanie na demokratyczne elementy w obozie rządowym i w szeregach Armii Krajowej. Nie mogło to mieć jednak większego znaczenia wobec zbliżającego się już upadku powstania.

*

Po rozprawieniu się z przyczółkiem czerniakowskim, dowództwo niemieckie przystąpiło do likwidacji Mokotowa. Do natarcia przeciwko temu ośrodkowi powstańczemu użyto sił wydzielonych z doborowych jednostek frontowych – 19 dywizji pancernej i dywizji pancerno-spadochronowej „Hermann Goering”. Zacięte walki trwały dwa dni. Trzeciego dnia, 27 września w południe, resztki oddziałów AK skapitulowały.

Upadek Mokotowa stanowił zaskoczenie dla dowództwa AK, spodziewało się ono bowiem, że jego garnizon z doborowym pułkiem AK „Baszta” obroni się. Ale w układzie topograficznym tej części miasta (niska i luźna zabudowa, przelotowy układ ulic) powstańcy nie mogli sprostać sile uderzenia niemieckiego. Nie mając własnej łączności radiowej z Pragą, nie uzyskali też stamtąd wsparcia artylerii i lotnictwa (zawiodło dowództwo AK w Śródmieściu, które dysponując taką łącznością nie uzgodniło na czas współdziałania Pragi z Mokotowem). Dowodzący Mokotowem podpułkownik Rokicki 26 września rozpoczął ewakuację swych oddziałów kanałami do Śródmieścia, lecz zdołał wycofać tylko około 500 żołnierzy. Pozostali (drugie tyle), którzy nie mogli już zejść do kanałów zablokowanych przez Niemców, zgodnie z zaleceniem podpułkownika Rokickiego wydanym majorowi Szternalowi przed jego odejściem do Śródmieścia, skapitulowali.

W dotychczasowych walkach powstania był to przypadek bez precedensu. Komenda Główna AK poczuła się zagrożona w swych kompetencjach. Podpułkownik Rokicki został oskarżony o porzucenie swych oddziałów na polu walki i dezercję. Ale skończyło się tylko na szykanach. Jako dowodzący dywizją mokotowską AK miał pełne prawo postąpić tak jak postąpił. Nie było żadnej ucieczki i dezercji, lecz zorganizowany odwrót. Pozostawiony z jego rozkazu dowódca polski major Szternal prowadził walki dopóki mógł jeszcze przez pół dnia. Później wysłał parlamentarzysty i uzgodnił z dowódcą niemieckim warunki kapitulacji.

Jeszcze w trakcie walk o Mokotów von dem Bach doprowadził tam do dwugodzinnego rozejmu w celu wyprowadzenia z pola walki ludności cywilnej. Powołując się na ten pozytywny fakt, 26 września skierował pismo do dowódcy AK w Śródmieściu, proponując nawiązanie rozmów w sprawie ewakuacji ludności cywilnej również z tej części miasta. Generał Chruściel polecił pismo to pozostawić bez odpowiedzi, ale generał Komorowski był innego zdania. Na nalegania von dem Bacha zgodził się w końcu na podjęcie rozmów w tej sprawie. Ale dla Bacha problem ewakuacji ludności cywilnej był tylko pretekstem. Chodziło mu o wznowienie rozmów z przedstawicielami dowództwa AK w sprawie zakończenia walk w Warszawie.

28 września rano von dem Bach spotkał się w swej kwaterze w Ożarowie z wysłannikiem KG AK podpułkownikiem Zyndramem – Zygmuntem Dobrowolskim. W długim przemówieniu przedstawił swoje stanowisko w sprawie powstania, które Dobrowolski miał dokładnie zanotować i zreferować dowództwu AK. Konkluzja tego stanowiska była następująca:

- 1) powstanie AK w Warszawie jest przegrane;
- 2) jego kontynuowanie nie ma sensu;
- 3) dowództwo niemieckie jest gotowe do ostatecznej likwidacji ośrodków powstania na Żoliborzu i w Śródmieściu;
- 4) przez wzgląd jednak na dalsze niepotrzebne już ofiary (zwłaszcza ze strony ludności cywilnej) proponuje zakończenie walk;
- 5) składającym broń żołnierzom AK zagwarantowane zostaną pełne prawa kombatanckie;
- 6) ludność cywilna zostanie ewakuowana z Warszawy, która będzie miały frontowy.

Bach zaproponował też, aby dowództwo AK wysłało swych przedstawicieli do obozu w Pruszkowie oraz zorganizowanych przez Niemców szpitali, aby przekonali się jakie tam panują warunki egzystencji. Będą mogli też spotkać się z żołnierzami AK wziętymi do niewoli na Mokotowie.

Kontakty przedstawicieli dowództwa AK z Niemcami w dniach 26 i 27 września, które miały miejsce na zachodnim odcinku frontu w rejonie ulicy Żelaznej, nie uszły uwagi opinii publicznej. Głośno o nich było zarówno wśród powstańców, jak i mieszkańców Śródmieścia. Pogłoski te wiązano z możliwością kapitulacji powstania.

26 września generał Skokowski i przybyły z Mokotowa Teofil Głowacki rozmawiali z generałem Chruścielem. Głowacki przekazał informację od podpułkownika Rokickiego o ciężkiej sytuacji Mokotowa. Dowódca korpusu zbagatelizował ją jednak, stwierdzając, że Rokicki histeryzuje. Uważał, że położenie Mokotowa jest trudne, ale nie krytyczne. Zapytany o ewentualne rozmowy kapitulacyjne z Niemcami zaprzeczył, że mają one miejsce. Powiedział też, że jest kapitulacji przeciwny.

Zaczące 27 września rozmowy z Niemcami dotyczyły początkowo wyłącznie ewakuacji ludności cywilnej. Prowadzone były z von dem Bachem przez delegatów PCK i RGO z udziałem przedstawicieli dowództwa AK. Przedstawiony jednak dzień później przez podpułkownika Dobrowolskiego referat

o stanowisku von dem Bacha wywołał w Komendzie Głównej AK duże poruszenie. Generał Komorowski jeszcze tego dnia (28 września) zwołał naradę dowództwa AK, na którą zaprosił delegata Jankowskiego. Oprócz ich dwóch (Komorowskiego i Jankowskiego) w naradzie tej wzięli udział: generałowie Pełczyński, Okulicki i Chruściel, oraz pułkownicy Iranek-Osmecki, Rzepecki i Szostak.

Na wstępie zapis znanej nam już wypowiedzi von dem Bacha odczytał podpułkownik Dobrowolski. Z referatu pułkownika Szostaka i oświadczenia generała Pełczyńskiego wynikało, że dowództwo AK nie ma danych na temat operacyjnych zamierzeń dowództwa Armii Czerwonej. Co prawda, nic nie wskazywało na szybkie zaangażowanie się tego dowództwa w działania zaczepne zmierzające do zdobycia Warszawy, ale nie można było tego wykluczyć. Pełczyński swoim zwyczajem skłonny był czekać, przeciągać sprawę, grać na zwłokę. Według generała Chruściela, po upadku Mokotowa należało się spodziewać także upadku atakowanego właśnie Żoliborza. Samo Śródmieście zaś mogłoby się bronić tylko przez parę dni. Kończyły się też zapasy posiadanej żywności, której – jak obliczono – wystarczy jeszcze do 6 października. Chruściel uważał ponadto, że opuszczenie Śródmieścia przez ludność cywilną spowoduje iż obniży się morale żołnierzy AK. Nie będą oni mieli już kogo bronić, a walczyć o „kupę gruzów” jaką jest już teraz Warszawa, nie zechcą. Delegat Jankowski powiedział, że w powstaniu „nie chodziło o pobicie Niemców”, bo do tego nie było sił, lecz o uchwycenie Warszawy przed wejściem do niej Sowieców, co się nie powiodło. Ale powstanie zamanifestowało przywiązanie Polski do wolności i niepodległości, spełniło więc już swój cel i walkę należy teraz zakończyć.

Za kapitulacją wypowiedzieli się otwarcie delegat Jankowski i generał Chruściel, zaś mniej otwarcie generał Pełczyński i pułkownik Szostak. Przyłączył się do nich generał Komorowski. Nie wypowiedzieli się generał Okulicki oraz pułkownicy Iranek-Osmecki i Rzepecki, ale przeciw kapitulacji nie protestowali. W tej sytuacji, generał Komorowski oświadczył, że należy podjąć rozmowy kapitulacyjne z Niemcami, uprzedzić Londyn i marszałka Rokossowskiego, co potrwa – jak sądzi – trzy dni. Po tym terminie podejmie ostateczną decyzję o kapitulacji na warunkach zaproponowanych przez von dem Bacha.

Dowódca AK powiadomił o podjętych decyzjach premiera Mikołajczyka i generała Sosnkowskiego. Wystosował też depeszę do marszałka Rokossowskiego, którego poinformował o ciężkiej sytuacji powstania i stwierdził, że jeśli w ciągu trzech dni nie otrzyma pomocy w dużej skali, będzie musiał kapitulować. Depesza ta zakodowana szyfrem AP została zapewne, jak wszystkie inne od dowództwa AK, przesłana przez sztab Frontu do Moskwy, gdzie ją odszyfrowano i dostarczono Stalinowi. Stalin otrzymał też kolejną depeszę od Mikołajczyka, który prosił o okazanie Warszawie skutecznej pomocy, dopóki jeszcze można. Do prośby tej dołączył się premier brytyjski Churchill. Ale Stalin na te depesze nie zareagował.

O zamierzonej przez dowództwo AK kapitulacji powitania Stalin nie poinformował też delegacji PKWN, która w tym czasie prowadziła z nim rozmowy w Moskwie, m.in. w sprawie dalszej pomocy dla powstania. Delegacji tej

Stalin powiedział, że nowa ofensywa Armii Czerwonej znad Wisły jest przygotowywana, ale rozpocznie się za dwa – trzy miesiące. Dopiero ona wyzwoli lewobrzeżną Warszawę. Do tego czasu powstańcy warszawscy będą tak jak dotychczas otrzymywali pomoc radziecką w postaci zrzutów zaopatrzenia, osłony artyleryjskiej i lotniczej. Wydał już w tej mierze odpowiednie rozkazy marszałkowi Rokossowskiemu. Ale powstanie nie miało szansy przetrwania w walce z Niemcami tak długo, o czym Stalin dobrze wiedział. Kapitulacja powstania była mu więc na rękę, podobnie zresztą jak i aliantom zachodnim, którzy od początku nie mogli powstaniu skutecznie pomóc, a byli o brak tej pomocy obwiniani.

Dowództwu AK – jak zobaczymy dalej – na takiej pomocy uzależniającej je od Armii Czerwonej nie zależało. I ono więc uznało nagle kapitulację powstania wobec Niemców za najlepsze dla siebie i wojska wyjście z sytuacji. Tylko ludność cywilna była w większości kapitulacji przeciwna. W tym czasie dała ona spontaniczny i wzruszający dowód swego patriotyzmu. Otóż w wyniku pertraktacji z von dem Bachem uzgodniono, że wszyscy cywilni mieszkańcy Śródmieścia (było ich około 180 000) będą ewakuowani z miasta w dniach 1 i 2 października. Wojskowe i cywilne władze powstania zobowiązały się do zorganizowania tego exodusu. Lecz kiedy zwołano przedstawicieli mieszkańców – komendantów domów, bloków i kwartałów i powiedziano im o co chodzi, ci zadali tylko jedno pytanie, czy będzie kapitulacja Armii Krajowej? Najpierw zaprzeczono, później przyznano że tak, ale uważano że nie należy tego mówić ludności. Wtedy zebrani komendanci oświadczyli: musicie to sami ludziom powiedzieć, my do tego ręki nie przyłożymy. I rozeszli się. A 1 października ludność nie ruszyła się z miejsca. Według Niemców Warszawę opuściło tego dnia tylko około 200 osób.

Niemcy nie zgodzili się na objęcie umową o ewakuacji ludności cywilnej Żoliborza. Od rana 29 września trwało tam ich natarcie z udziałem 19 dywizji pancernej. Von dem Bach traktował walki na Żoliborzu jako środek nacisku na dowództwo AK i w rezultacie doprowadził do tego, że generał Komorowski nakazał podległym tam sobie oddziałom AK skapitulować wobec Niemców. Z rozkazem tym wysłał na Żoliborz pułkownika Ziemskiego, któremu Niemcy umożliwili wykonanie tego przykrego zadania. Przewieźli go tam ze Śródmieścia w czołgu.

Dowódca AK czekał aż upłyną zapowiedziane trzy dni i dopiero 1 października powiadomił pisemnie von dem Bacha, że zdecydował się na kapitulację. Wyzначzył też delegację dowództwa AK do rokowań kapitulacyjnych w składzie: pułkownik Jarecki – Kazimierz Iranek-Osmecki, podpułkownicy Zyndram – Zygmunt Dobrowolski i Bogusławski – Franciszek Herman. Dwaj pierwsi zostali także upoważnieni do podpisania umowy o zakończeniu walk w Warszawie. Strona polska była dobrze przygotowana do rozmów z Niemcami, miała własny projekt umowy kapitulacyjnej w obu wersjach językowych. Delegacji towarzyszył doradca prawny i zarazem tłumacz porucznik Sas – dr Alfred Korczyński.

30 września po południu, generałowie Chruściel i Okulicki spotkali się z dowództwem Połączonych Sił Zbrojnych AL, PAL i KB – generałem

Skokowskim, pułkownikiem Korzewnikiem i majorem Małeckim. Okulicki poinformował, że dowództwo AK ocenia sytuację powstania jako krytyczną i uprzedził, że „może się to skończyć kapitulacją”. Na zapytanie Skokowskiego, czy prowadzone są rozmowy z Niemcami, potwierdził, ale zapewnił, że „nie zgodzimy się na inne traktowanie oddziałów AL i KB niż AK”. Major Małeckie zapytał, czy rozpatrywano możliwość uprzednio już proponowaną, aby podjąć próbę przebicia się do Wisły i w porozumieniu z dowództwem Ludowego Wojska Polskiego przedostania się na Pragę. Generał Chruściel odpowiedział, że nie wchodzi to w grę z powodu przewagi sił niemieckich oraz z uwagi na około 200 000 mieszkańców zgromadzonych w tej części miasta, którzy byliby narażeni na zagładę. Relacjonując później w sztabie KG AK to spotkanie, generał Okulicki powiedział, że na wiadomość o możliwości kapitulacji jego rozmówcy „nosy mieli spuszczone”. Natomiast generał Chruściel w swych powojennych wspomnieniach tak oto ocenił ówczesne sugestie dowództwa AL:

„Przedstawiciele AL sugerowali przeprawę przez Wisłę na brzeg praski do „wyzwoleńców”. Było to w interesie AL, by się w licznym towarzystwie przedostać do swoich. Dlaczego jednak Warszawski Korpus AK, zmagający się śmiertelnie z Niemcami i niemający swobody ruchów, miałby popełniać samobójstwo skacząc do Wisły, gdy „wyzwoleńcy” silni, dobrze uzbrojeni, z lotnictwem, artylerią, pontonami itd. nie ryzykują przeprawy?

Idąc na tego rodzaju niemądre sugestie doprowadziłoby się było nie tylko do całkowitej klęski, ale i do pełnej kompromitacji wojska powstańczego”.

Propozycja przebicia się śródmiejskich oddziałów powstańczych na Pragę była, w ówczesnych warunkach, nie tylko ryzykowna ale i niewykonalna. Gdyby została podjęta, zakończyłaby się dotkliwą klęską. Co do tego, zgoda. Ale powojenna wypowiedź generała Chruściela rzuca nowe światło na stosunek dowództwa AK do niej. Wskazuje, że obawiano się także następstw politycznych. Generał świadomie pominął kontekst tej propozycji, którym była kapitulacja powstania. Z jego wypowiedzi można więc sądzić, że to ze względów politycznych kapitulacja była lepszym wyjściem dla dowództwa AK, niż „zamel-dowanie się na Pradze” u komunistów. Generał Chruściel zapomniał też, że to 1 armia generała Berlinga „zaryzykowała przeprawę” przez Wisłę i zapłaciła za to cenę wyższą, niż II Korpus Polski generała Andersa w bitwie pod Monte Cassino.

Na podstawie informacji generała Okulickiego jeszcze tego dnia w sztabach AL, PAL i KB zastanawiano się nad powstałą sytuacją. Wstępnie przyjęto orientację na rozformowanie się i zalecenie żołnierzom opuszczenia Warszawy wraz z ludnością cywilną. Dla osób, których zagrożenie znacznie wzrosło (głównie Żydów, ale także żołnierzy Armii Czerwonej), postanowiono przygotować schrony ukryte w podziemiach domów, gdzie mogliby oni przetrwać w ukryciu do momentu zajęcia miasta przez wojska radzieckie i polskie.

Rozpatrywano też możliwość dojścia kanałami na Czerniaków Górny i przeprawy się przez Wisłę na Pragę. Z tej możliwości postanowił skorzystać kapitan Kołos. Pomógł mu w tym sztaby AK i AL. Rozpoznano trasę

dojścia kanałami nad Wisłę, przydzielono przewodników i ochronę. Zaopatrzone też Kołosa i towarzyszące mu osoby (radiotelegrafistka Salomonowicz i major Horodecki) w dętki samochodowe, przy pomocy których nocą z 1 na 2 października przepłynęli Wisłę. Następnego dnia, umówionym sygnałem przy pomocy raket Kołos dał znać, że dotarł szczęśliwie na miejsce, droga nadaje się do ewakuacji ale jest bardzo trudna.

30 września, prezydent Raczkiewicz zdymisjonował generała Sosnkowskiego, a nowym wodzem naczelnym mianował nieoczekiwanie generała Komorowskiego. Ten za namową swego otoczenia nominację przyjął, chociaż już w niedługim czasie miał znaleźć się w niewoli niemieckiej. Na ten czas jego nowa funkcja ulegała zawieszeniu, a obowiązki naczelnego wodza w Londynie spadały na prezydenta, szefa sztabu głównego i ministra obrony narodowej. Stanowisko komendanta głównego AK objął teraz generał Okulicki (był na razie tylko pełniącym obowiązki komendanta), który wraz z grupą oficerów KG AK miał wyjść z Warszawy wraz z ludnością cywilną. To samo zamierzali uczynić przedstawiciele centralnych władz cywilnych – wicepremier, ministrowie i przewodniczący RJN, nie mówiąc już o niższych rangą urzędnikach Delegatury Rządu, a także członkach RJN.

2 października przez cały dzień trwały w Ożarowie rokowania pomiędzy von dem Bachem a delegacją dowództwa AK. Strona niemiecka przyjęła za podstawę rozmów polski projekt układu kapitulacyjnego, do którego Bach wniósł przeważnie mało istotne zmiany i uściślenia. Wszystkie zasadnicze postanowienia układu przyjął on w wersji zaproponowanej przez dowództwo AK. Sprawa ludności cywilnej została w nim tylko odnotowana. Zapis, że ewakuacja tej ludności z Warszawy następuje na żądanie dowództwa niemieckiego i że dowództwo to zadba, aby została ona przeprowadzona w sposób humanitarny bez „zbędnych cierpień” – przyjęto w brzmieniu zaproponowanym przez stronę polską. Ale już w stwierdzeniu, że „szczegóły ewakuacji są uregulowane osobnym porozumieniem”. Bach zmienił słowo „są” na słowo „będą”, tłumacząc, że chwilowo takiego porozumienia jeszcze nie osiągnięto. Rzecz w tym, że nigdy nie zostało ono zawarte i ewakuacja ludności cywilnej oparta była tylko na ustnym zobowiązaniu i dobrej woli władz niemieckich. Zawarta umowa kapitulacyjna nie chroniła więc ludności cywilnej, nie mówiąc już o samym mieście, na temat dalszych losów którego nie było w układzie nawet wzmianki.

Układ kapitulacyjny zawierał kilka zasadniczych postanowień:

- a) wszyscy powstańcy zostali uznani za żołnierzy AK;
- b) wszystkim im przyznano pełne prawa kombatancie gwarantowane przez Konwencję Genewską z 1929 roku;
- c) prawa te rozciągały się na wszystkich, którzy walczyli w Warszawie po 1 sierpnia 1944 roku;
- d) wobec powstańców i wszystkich cywilnych mieszkańców Warszawy Niemcy zrezygnowali ze stosowania jakichkolwiek represji za ich działalność wojskową i polityczną nie tylko w powstaniu, ale i w całym poprzedzającym je okresie okupacji.

Wspomniane postanowienia znalazły się w układzie w brzmieniu zaproponowanym przez dowództwo AK. Niemcy – jak już wspomniano – nie wnieśli do tych zapisów większych zmian, poprawek czy uzupełnień. Przyjmując zasadę iż wszyscy powstańcy uznani zostają za żołnierzy AK, którym układ gwarantuje zarówno pełne prawa jenieckie jak i obejmuje aktem abolicji za wojskową i polityczną działalność przeciw Niemcom nie tylko w czasie powstania lecz i w okresie przed nim – zdjęto z porządku dnia sprawę oddziałów AL, PAL i KB. Wbrew temu co twierdził po wojnie pułkownik Iranek-Osmecki, żadnej dyskusji w tej kwestii z Niemcami nie było, zwłaszcza, iż von dem Bach zgodził się także na objęcie abolicją działalności wojskowej i politycznej wszystkich osób cywilnych podlegających ewakuacji z Warszawy. Było bowiem oczywiste, że duża część powstańców nie pójdzie do niewoli i opuści miasto wraz z ludnością cywilną. Z wielu względów, ewentualność taka była dla Niemców korzystniejsza. Zmniejszała liczbę uciążliwych jeńców, zwiększała zaś ilość potencjalnych kandydatów do wywiezienia na roboty przymusowe, głównie do karnych obozów pracy.

Podpisany 2 października w Ożarowie przez generała von dem Bacha oraz pułkowników Iranek-Osmeckiego i Dobrowolskiego Układ „o zaprzestaniu działań wojennych w Warszawie” wszedł w życie tego dnia o godzinie 20.00. Żołnierze AK jako pierwszą rozebrali barykadę czołową zamykającą ulicę Śniadeckich przy placu Politechniki. Już o północy na tym placu strona polska przekazała Niemcom wszystkich jeńców wojskowych w liczbie 177. Powitał ich tam osobiście von dem Bach, ze sztandarem, kompanią honorową i orkiestrą. Święcił on tego dnia swój wielki triumf.

Warszawski Korpus AK miał złożyć broń i odmaszerować do niewoli 4 i 5 października (pierwszego z tych dni jeden pułk, a następnego trzy pozostałe wraz z dowództwami i sztabami). Do 7 października przewidziano ewakuację rannych powstańców, a do 8 października ludności cywilnej. Tego dnia miał złożyć także broń i pójść do niewoli polski batalion porządkowy. Szpitale z cywilnymi rannymi i chorymi miały opuścić Śródmieście Warszawy do 14 października. Ustalone terminy realizacji Układu zostały przez obie strony dotrzymane.

Zanim jeszcze układ o zakończeniu walk w Warszawie został podpisany, dowództwo AK podjęło czynności przygotowawcze do wykonania aktu kapitulacji. W sztabach porządkowano ewidencję oddziałów, szykowano rozdział racji żywnościowych i żołądu, opracowywano projekty rozkazów i instrukcji. Pracami tymi objęto całe powstańcze wojsko, a więc nie tylko AK, lecz także AL, PAL i KB. (NSZ stanowił część składową AK i nie był traktowany jako odrębna formacja). Według danych sztabu Okręgu Warszawskiego AK, nieobejmujących Komendy Głównej AK i jej służb, w dniu 1 października w Śródmieściu było łącznie 16 193 żołnierzy, w tym: 1610 oficerów, 1409 podchorążych, 2561 podoficerów, 7246 szeregowych i 3367 kobiet. Mieszczący się w tych liczbach stan Połączonych Sił Zbrojnych AL, PAL i KB wynosił łącznie 1466 żołnierzy, w tym: 218 oficerów, 62 podchorążych, 192 podoficerów, 825 szeregowych i 169 kobiet. Według tych danych 1 października

Armia Ludowa w Śródmieściu liczyła łącznie 278 żołnierzy, w tymi 26 oficerów, 5 podchorążych, 53 podoficerów, 154 szeregowych i 40 kobiet. W momencie kapitulacji, w szpitalach Śródmieścia było ponadto 2105 rannych powstańców, w tym 1385 ciężko rannych.

Już 2 października ludność cywilna zaczęła masowo opuszczać miasto. Tego dnia ukazał się po raz ostatni „Głos Warszawy”. W artykule wstępnym Władysław Bieńkowski pisał, że wyrażając zgodę na ewakuację ludności Śródmieścia przywódcy powstania zmierzają do jego zakończenia poprzez kapitulację wobec Niemców. Jego przewidywania już tego dnia wieczorem potwierdziły się.

3 października w godzinach rannych zjawił się w kwaterze AL na Wilczej dowódca odcinka podpułkownik Garlicki. Poinformował oficjalnie o zawarciu przez dowództwo AK układu kapitulacyjnego z Niemcami i w skrócie omówił jego treść. Powiedział, że w myśl tego układu żołnierze AL mogą w zasadzie pójść do niewoli niemieckiej jako żołnierze Armii Krajowej, chociaż Armia Ludowa nie została w nim wymieniona. Powiedziawszy to, wręczył majorowi Małeckiemu plik czystych legitymacji AK do ewentualnego wypełnienia. W imieniu dowódcy Śródmieścia Południowego podpułkownika Szczurka-Cergowskiego, a także w swoim własnym radził jednak, aby żołnierze Armii Ludowej, zwłaszcza oficerowie wyszli z miasta wraz z ludnością cywilną, gdyż nie był pewien czy w niewoli uda się ochronić ich przed zdekonspirowaniem i represjami ze strony Niemców. Mówiąc to był przygnębiony. Pożegnał się z oficerami AL, dziękując w imieniu dowództwa AK za dobrą współpracę i wspólną walkę z wrogiem.

Jeszcze tego dnia odbyła się narada dowództwa AL z oficerami i grupą działaczy politycznych. Spotkaniu przewodniczył Aleksander Kowalski. Powiedział, że dowództwo AK zdecydowało się na kapitulację powstania ponieważ nie zdołało zrealizować celów politycznych jakie zamierzało w nim osiągnąć, a zmienić swej dotychczasowej orientacji politycznej nie chciało. Uważał, że powstanie mogło jeszcze kontynuować walkę i dotrzeć do nadejścia pomocy ze strony Armii Czerwonej i Ludowego Wojska Polskiego. To ostatnie stwierdzenie nie było uzasadnione, ale pamiętać trzeba, że dowództwo AL nie zostało poinformowane o rezultatach narady dowództwa AK z 28 września i nie znało faktycznej sytuacji powstania.

Śródmiejskie zgrupowanie AL zostało rozwiązane. Przed jego żołnierzami stały cztery następujące możliwości:

- 1) Skorzystać z propozycji dowództwa AK, wziąć legitymacje żołnierzy AK zachowując prawo do posiadanych w AL stopni wojskowych i pójść w ramach oddziałów AK do niewoli niemieckiej; dowództwo AL uprzedzało jednak, że Armia Ludowa nie została uznana w układzie kapitulacyjnym za organizację współwalczącą i ujawnionych (zdekonspirowanych) żołnierzy AL układ ten nie będzie chronił;
- 2) Wyjść z miasta jako osoby cywilne w ramach ewakuacji mieszkańców Warszawy, starając się wydostać spod kontroli Niemców i uniknąć deportacji do Rzeszy; poza Warszawą starać się nawiązać kontakty z miejscowymi organizacjami AL;

- 3) Pozostać w mieście w ukryciu, w odpowiednio dobranych grupach bądź oddziałach; ukryć się w piwnicach i schronach pod ruinami zburzonych domów odpowiednio do tego przygotowanych (zaopatrzonych w wodę, żywność, opał, pościel i odzież, a także w broń); grupy te i oddziały, kontaktując się między sobą lub nie, miały dotrwać do wyzwolenia miasta przez wojska radzieckie i polskie; ich celem nie była walka partyzancka z Niemcami, a broń miała służyć jedynie do obrony w razie odkrycia; dowództwo AL sugerowało tę formę przetrwania głównie Żydom i żołnierzom radzieckim;
- 4) Dojście kanałami do Wisły i przeprawienie się na Pragę; z tej możliwości mogli skorzystać tylko ludzie fizycznie sprawni, odważni, gotowi na wszystko, umiejący dobrze pływać; dowództwo AL przestrzegało przed pochopnym, nierozważnym decydowaniem się na tę ewentualność.

Do niewoli niemieckiej zdecydowali się pójść porucznik Kosiakiewicz i podporucznik Barszczewski, a także dalszych kilkunastu żołnierzy AL z dowodzonego przez nich plutonu. Wpisani zostali do ewidencji batalionu AK „Stefan”, podobnie jak porucznik Seyfert i inni żołnierze z PAL. Kilku dalszych żołnierzy AL poszło do niewoli w składzie kompanii AK kapitana Leskiego. Chciał tak również postąpić porucznik Szelubski, ale oficerowie AK mu to odradzili. Ci żołnierze AL, którzy nie ujawniając się służyli w zgrupowaniu AK „Chrobry II”, jak np. Anna i Jerzy Duraczowie, udali się do niewoli z tym zgrupowaniem. Podobnie rzecz się miała w paru innych oddziałach AK. W sumie było ich w Śródmieściu nie więcej jednak, niż około 30 osób. Nie było wypadku, aby któryś z tych żołnierzy był później w obozach jenieckich źle traktowany przez kolegów z AK, nie mówiąc już o zdekonspirowaniu ich wobec Niemców.

Powstańcy Żydzi, należący zarówno do AL jak i do AK, już od pewnego czasu liczyli się z możliwością kapitulacji powstania. Wiedząc zaś, że nie będą mogli pójść do niewoli niemieckiej, zastanawiali się nad sposobem ocalenia. Kierując się swymi dotychczasowymi doświadczeniami szukali kryjówek do przetrwania. Nadawały się do tego liczne piwnice i podziemia, znane im jeszcze z okresu walk w getcie warszawskim, mieszczące się pod gruzami zburzonych domów. Wybrano kilka z nich w rejonie ulic Siennej, Śliskiej, Złotej, które odpowiednio przygotowano, zaopatrzone i zabezpieczono, zamierzając dotrwać w nich do momentu wkroczenia do Warszawy wojsk radzieckich i polskich.

Grupa żołnierzy AL Żydów, powiększona o kilkunastu walczących w szeregach AL żołnierzy Armii Czerwonej, liczyła łącznie około 30 osób. Było w niej również kilku Polaków. Początkowo dowódcą tej grupy miał być porucznik Szelubski, który jednak w końcu, za namową działaczy RPPS postanowił opuścić miasto z ludnością cywilną. Dowódcą został więc porucznik Jerzy (NN), oficer Armii Czerwonej. Grupa porucznika Jerzego starała się utrzymywać kontakty z chroniącymi się w pobliżu innymi takimi grupami, mniej licznymi. M.in. z grupą byłych bojowców ŻOB, w której było także kilku żołnierzy AL. Dokładna liczba ludzi chroniących się po powstaniu w grupach

miasta nie jest znana. Ocenia się, że w całej Warszawie było ich kilkaset osób. Oprócz wymienionych grup w Śródmieściu Północnym, liczących łącznie nie więcej niż około 100 osób, również w Śródmieściu Południowym były takie grupy. Wiadomo np., że w rejonie ulicy Hożej w pobliżu placu Trzech Krzyży dotrwało do wyzwolenia Warszawy dwóch żołnierzy AL o pseudonimach Antoś i Jacek (NN).

Kiedy kapitan Kołos po dotarciu na Pragę dał znać rakietą, że przeprawienie się przez Wisłę jest możliwe, choć trudne i niebezpieczne, w sztabie AL przy ulicy Wilczej 8 zebrała się grupa 20 osób gotowych podjąć ten trud. Składała się z żołnierzy AL, PAL i KB, mężczyzn i kobiet. Znalazł się w niej m.in. pułkownik Korzewnikienc z żoną. Grupa ta, której dowódcą został porucznik Rozłubirski, w nocy z 3 na 4 października udała się kanałami na Czerniaków Górny. Zaraz po wyjściu włazem na ulicy Zagórnej natknęto się na silny patrol niemiecki z którym stoczono walkę, tracąc kilku zabitych i rannych. Z trzema lżej rannymi, liczącą już teraz 12 osób grupa powróciła kanałami do Śródmieścia. Personalalia powstańców, którzy zginęli wówczas na Czerniakowie lub ranni wpadli w ręce Niemców, nie są znane. Ci co wrócili, opuścili Warszawę wraz z ludnością cywilną. Natomiast nocy następnej, z 4 na 5 października w tym samym miejscu przedostali się wpływ przez Wisłę na Pragę czterej żołnierze AL, PAL i KB z kapitanem Klimowiczem. Poinformowali oni sztab 1 armii LWP o kapitulacji powstania.

Wszyscy żołnierze AL, PAL i KB, podobnie jak żołnierze AK otrzymali żołd, stanowiący równowartość 10 dolarów amerykańskich na osobę (według kursu wynoszącego 500 zł okupacyjnych za 1 dolara). W AL wyniósł on 3 dolary oraz 3500 złotych. Kwatermistrzostwo AL starało się też zaopatrzyć swych żołnierzy w ciepłą odzież i w żywność na drogę. Ale możliwości w tym zakresie nie były duże, zależały od ofiarności mieszkańców Warszawy, którzy nie mogąc zabrać z sobą zbyt wiele ze swego dobytku, woleli podzielić się nim z ludźmi potrzebującymi, niż pozostawić Niemcom.

Przeważająca większość żołnierzy Armii Ludowej podzieliła się na małe kilkusobowe grupy i w dniach 4, 5 i 6 października opuściła miasto z ludnością cywilną. Postąpili tak prawie wszyscy oficerowie AL, a także działacze PPR, RPPS i ZWM. Dużej części z nich udało się wydostać spod opieki Niemców już w czasie podróży pociągami podmiejskimi do Pruszkowa. Pozostali przeszli przez tamtejszy obóz przejściowy, ale w większości przy pomocy zatrudnionych tam lekarzy i pielęgniarek (w tym również z sanitariatu AL) udało się im uniknąć deportacji do Niemiec. Niektórzy z nich jednak, w liczbie trudnej dziś do ustalenia tam trafili.

Jako jedni z ostatnich opuścili Śródmieście pracownicy służby sanitarnej AL. 11 października ze szpitala przy ulicy Mokotowskiej 55 wyjechała do Milanówka z grupą rannych i swoich podopiecznych lekarz Meremińska (dr Adina Szwajgier). Opiekowała się ona rodzinami lekarzy AL Żydów Stanisława Gilguna i Michała Leipunera, którzy działali na Czerniakowie Górnym, gdzie obaj zginęli. W jej ekipie znajdowała się także pielęgniarka Alina Margolis. 14 października do fabryki „Tudor” w Piastowie ewakuował się szpitalik

polowy AL z ulicy Wilczej 13, z rannymi żołnierzami i personelem. Byli tam m.in. lekarze Leon Plocker (kierownik szpitala), Irena Diamant, Józef Oppenheim, a także podporucznik Helena Płotnicka, która wykorzystując posiadane tam kontakty, zapewniła zarówno rannym żołnierzom, jak i lekarzom bezpieczne lokum.

Śródmiejskie zgrupowanie AL

A. W okresie od 1 do 18 VIII 1944:

Podokrąg I Śródmieście

Dowódca porucznik Adam – Stanisław Kosiakiewicz,
Zastępca liniowy podporucznik Bronisław – inż. Ryszard Więckowski,
Zastępca polityczny starszy sierżant Paweł – Stanisław Stefaniuk (sekretarz Komitetu Dzielnicowego PPR).

Oddziały:

Pluton AL-PPR

Dowódca podporucznik Bronisław – Ryszard Więckowski,
Zastępca podporucznik Kazik – Stanisław Barszczewski.

Podokrąg VI Powiśle

Dowódca podporucznik Rebus – Zbigniew Mierzwiński,
Zastępca liniowy podporucznik Lisowski – Eugeniusz Szczygielski,
Zastępca polityczny podporucznik Stach Kolejczak – Stanisław Kolaszko (sekretarz Komitetu Dzielnicowego PPR).

Oddziały:

Drużyna AL-PPR (Powiśle)

Dowódca sierżant Kara – Zdzisław Salwa.

Drużyna AL-PPR (Czerniaków Górny)

Dowódca sierżant Dzik – Józef Dzikowski.

Drużyna AL-PPR (Czerniaków Górny)

Dowódca sierżant Karo – Kazimierz Rosiński.

Drużyna AL-RPPS (Powiśle)

Dowódca sierżant Zielony – Ryszard Niemyski.

Drużyna AL-RPPS (Czerniaków Górny)

Dowódca podporucznik Leśnik – Marian Lisowski.

Reorganizacja po 1 VIII 1944:

a) Dowództwo:

Dowódca porucznik Stanisław – Stanisław Kosiakiewicz,

Zastępca liniowy porucznik Szczęśny – Szczęśny Dobrowolski.

Zastępca oświatowy starszy sierżant Paweł – Stanisław Stefaniuk (sekretarz KD PPR),

Członkowie dowództwa: porucznik Leszek – Jan Szelubski (Powiśle), podporucznik Rebus – Zbigniew Mierzwiński i podporucznik Stach Kolejarz – Stanisław Koluszko (Czerniaków Górny), kapitan Jurek – Jerzy Morawski (delegat KC PPR), porucznik Felek – Feliks Baranowski (delegat KC RPPS).

b) Sztab (powstał 10 VIII 1944):

Porucznik Dąbek – Michał Szyszko (szef sztabu), porucznik Jacek – Tadeusz Jan Wolański (kwatermistrz), podporucznik Józek – Józef Komorowski (oficer organizacyjny), porucznik Marian – Czesław Strzelecki (oficer operacyjny), porucznik Milan – lekarz Jerzy Suchanek (szef sanitarny), podporucznik Krystyna – Leontyna Strusińska (oficer propagandy).

M.p. ul. Hoża 24.

c) Oddziały:

Kompania AL-PAL „Osa” (od 2 VIII 1944):

(od 9 IX 1944 w składzie batalionu AK „Stefan”)

Dowódca porucznik Osa – inż. Oskar Seyfert (PAL),

Zastępca porucznik Stanisław – Stanisław Kosiakiewicz (AL),

Pluton AL

Dowódca podporucznik Kazik – Stanisław Barszczewski,

Pluton PAL

Dowódca podporucznik Danek – Roman Barewski.

M.p. ul. Nowy Świat 6 (Szkola Miejska).

Grupa sztabowa batalionu AL „Czwartacy”:

porucznik Konrad – Lech Kobyliński (dowódca batalionu), podporucznik Gustaw – Edwin Rozłubirski (zastępca dowódcy), podporucznik Mirek – Lech Matawowski (dowódca 1 kompanii), plutonowy Zbyszek – Zbigniew Kulesza-Łowysz (adiutant), Stefka – Stefania Mierzejewska (łączniczka) oraz kapitan Szwed – Jem Szaniawski (oficer operacyjny sztabu Okręgu).

(Od 1 do 3 VIII 1944 grupa walczyła w rejonie ulic Hożej i Emilii Plater, współdziałając z AK; 4 i 5 VIII przeszła na Stare Miasto).

M.p. ul. Hoża 68.

Drużyna AL

(od 17 VIII 1944 w składzie kompanii AK „Bradł”)

Dowódca porucznik Szczęsny – Szczęsny Dobrowolski.

Pluton AL (od 2 VIII 1944):

Dowódca podporucznik Bronisław – inż. Ryszard Więckowski.

(Uruchomiono wytwórnię butelek zapalających)

M.p. ul. Złota 21.

Oddział AL (od 2 VIII 1944):

Dowódca porucznik Leszek – Jan Szelubski,

Zastępca podporucznik Lisowski – Eugeniusz Szczygieski,

Zastępca oświatowy porucznik Felek – Feliks Baranowski,

Drużyna (RPPS)

Dowódca sierżant Zielony – Ryszard Niemyski,

Drużyna (PPR)

Dowódca sierżant Kara – Zdzisław Salwa.

M.p. ul. Leszczyńska 8, ul. Oboźna 1, ul. Zajęcza 11.

(Począwszy od 4 VIII 1944 oddział wydawał pismo „Za lud Warszawy”, kolportowane na Powiślu).

Drużyna AL

Dowódca starszy sierżant Lis – Eugeniusz Nowikow.

(Od 2 do 6 VIII 1944 walczyła w rejonie pl. Kazimierza Wielkiego, skąd przeszła na Stare Miasto).

Drużyna AL

Dowódca sierżant Maks – Jerzy Żegliński.

(Od 1 VIII 1944 walczyła nie ujawniając się w rejonie ulic Srebrnej i Towarowej; wcielona do 1 batalionu zgrupowania AK „Chrobry II”; ujawniła się 22 VIII a następnie przeszła na Czerniaków Górny).

Drużyna AL

Dowódca starszy sierżant Robert – Roman Muchin.

(Od 1 VIII 1944 walczyła w rejonie pl. Kazimierza, później j.w.)

Czerniaków Górny:

Dowództwo:

Podporucznik Rebus – Zbigniew Mierzwiński, podporucznik Stach Kolejczak – Stanisław Koluszko.

M.p. ul. Zagórna 8.

Kompania AL-PAL „Błaszanka”

Dowódca podporucznik Leszek – Lech Rose (PAL),

Zastępca podporucznik Sas – Stefan Jaworski (PAL),

Pluton AL

Dowódca sierżant Karo – Kazimierz Rosiński

Pluton PAL

Dowódca plutonowy Newada – Ludwik Krawiecki (AK).

M.p. ul. Przemysłowa 19/21.

W składzie 9 kompanii zgrupowania AK „Krysa”:

Drużyna AL

Dowódca sierżant Dzik – Józef Dzikowski.

Drużyna AL

Dowódca podporucznik Leśnik – Marian Lisowski.

M.p. Port Czerniakowski.

B. W okresie od 18 VIII do 2 X 1944

Dowództwo:

Dowódca major Sęk – Józef Małecki,

Zastępca liniowy i szef sztabu kapitan Roman – Ryszard Strzelecki,

Zastępca polityczny kapitan Krajewski – Aleksander Kowalski,

Członkowie dowództwa: kapitan Jurek – Jerzy Morawski, porucznik Feldek – Feliks Baranowski, porucznik Antoni – Antoni Korzycki.

Sztab:

kapitan Roman – Paweł Wojas (oficer organizacyjny), kapitan Adam – Alfred Jaroszewicz (oficer informacji), porucznik Dąbek – Michał Szyszko (oficer operacyjny), porucznik Jacek-Tadeusz Jan Wolański (kwatremistrz), podporucznik Teodozy – Teodor Szytow (oficer zaopatrzenia), porucznik Stanisław -Stanisław Kosiakiewicz (oficer łącznikowy do dowództwa AK), porucznik Król – Władysław Jagiełło (oficer propagandy do 15 IX), porucznik Andrzej – Andrzej Weber (oficer propagandowy i prasowy po 15 IX), podporucznik Marta – Irena Ciesielska (oficer łączności), podporucznik Wyrwa – Jerzy Wiśniewski (oficer bezpieczeństwa), porucznik Milan – lekarz Jerzy Suchanek (szef sanitarny), podporucznik Józek – Józef Komorowski (adiutant dowódcy), chorąży Toni – Antoni Stankiewicz (oficer do zleceń), starszy sierżant Sławek – Ryszard Gabiński (podoficer inspekcyjny), sierżant Szary – Konstanty Królikowski (podoficer odbioru rzutów), sierżant Janka – Janina Gurowska (szef kancelarii).

M.p. ul. Czackiego 4, ul. Hoża 24, ul. Wspólna 7, ul. Wilcza 8.

Oddziały liniowe:**Kompania 1 (Śródmieście Północ)**

Dowódca podporucznik Bronisław – Ryszard Więckowski,
Zastępca liniowy podporucznik Lisowski – Eugeniusz Szczygieski,
Zastępca oświatowy starszy sierżant Kara – Zdzisław Salwa.

Pluton (Śródmieście)

(dowodzony przez dowódcę kompanii).

M.p. ul. Złota 21.

Pluton (Powiśle, do 6 IX)

Dowódca sierżant Zielony – Ryszard Niemyski,

Sekcja (Powiśle, do 6 IX)

Dowódca sierżant Włodek – Włodzimierz Michniew

M.p. Ul. Oboźna 1, ul. Zajęcza 11.

Kompania 2 (Śródmieście Południowe)

Dowódca porucznik Leszek – Jan Szelubski,
Zastępca liniowy porucznik Stanisław – Stanisław Kosiakiewicz,
Zastępca oświatowy porucznik Felek – Feliks Baranowski.

Pluton I

(od 2 VIII 1944 w składzie kompanii AL-PAL „Osa”)

Dowódca podporucznik Kazik – Stanisław Barszczewski,

M.p. ul. Nowy Świat 6.

Pluton II

(Od 17 VIII 1944 w składzie kompanii AK „Bradł”)

Dowódca chorąży Toni – Antoni Stankiewicz,

M.p. ul. Wiejska 18

Pluton III

(Od 15 IX 1944 na odcinku „Topór”)

Dowódca porucznik Marian – Czesław Strzelecki,

M.p. ul. Śniadeckich 12

Kompania „Czwartaków”

(Od 2 IX 1944, po ewakuacji kanałami ze Starego Miasta)

Dowódca porucznik Gustaw – Edwin Rozłubirski,

Zastępca podporucznik Heniek – Henryk Trocewicz (zginął 3 IX),

Zastępca podporucznik Poraj – Bogdan Mieniewski,

Zastępca oświatowy podporucznik Krystyna – Leontyna Strusińska

Pluton I

Dowódca chorąży Garbaty – Zbigniew Gąsior.

Pluton II

Dowódca starszy sierżant Stasiek – Stanisław Sulima.

M.p. ul. Czackiego 4, ul. Wspólna 7, ul. Nowogrodzka 22, ul. Wilcza 8.

Oddziały pomocnicze i służby:**Pluton saperów**

Dowódca podporucznik Wiktor – inż. Marian Bielaszewski.

Pluton służby bezpieczeństwa

Dowódca podporucznik Wyrwa – Jerzy Wiśniewski.

Drużyna kurierów i łączników

Dowódca podporucznik Marta – Irena Ciesielska.

Pluton transportowo-zaopatrzeniowy

Dowódca podporucznik Teodozy – Teodor Szytow.

Służba zaopatrzeniowa

Szef porucznik Jacek – Tadeusz Jan Wolański

Służba sanitarna

Szef porucznik Milan – lekarz Jerzy Suchanek,

Zastępcy: podporucznik Ewa – lekarz Irena Diamant, podporucznik Maria – Helena Płotnicka.

Służba prasowo-propagandowa

Szef kapitan Jurek – Jerzy Morawski,

Zastępca porucznik Andrzej – Andrzej Weber.

M.p. ul. Wilcza 8.

Rejon Czerniaków Górny (Od 27 VIII 1944)

Dowódca porucznik Stach – Zbigniew Paszkowski,

Zastępca liniowy porucznik Marian – Czesław Strzelecki (do 12 IX),

Zastępca polityczny porucznik Szczęśny – Szczęśny Dobrowolski (14 IX ciężko ranny, ewakuowany na Pragę),

Sztab: podporucznik Rebus – Zbigniew Mierzwiński, podporucznik Stach Kolejarczyk – Stanisław Koluszko (zginął 9 IX w Śródmieściu), podporucznik Włodek – Wolf Rozowski (poległ 19 IX), podporucznik Sas – Stefan Jaworski (PAL), podporucznik Danek – Roman Barewski (PAL, 14 IX wysłany na Pragę).

Oddziały:**Kompania AL-PAL „Błaszanka”**

(w składzie batalionu AK „Tur”)

Dowódca podporucznik Leszek – Lech Rose (ciężko ranny 12 IX),

Zastępca, dowódca porucznik Stach – Zbigniew Paszkowski,

Zastępca podporucznik Sas – Stefan Jaworski,

Pluton I

Dowódca sierżant Karo – Kazimierz Rosiński (poległ 12 IX).

Pluton II

Dowódca plutonowy Newada – Ludwik Krawiecki (ranny 13 IX, ewakuowany na Pragę).

Pluton „Starówka”

Dowódca starszy sierżant Robert – Roman Muchin (poległ 15 IX).

Zastępca sierżant Maks – Jerzy Żegliński (ciężko ranny 14 IX).

W składzie 9 kompanii batalionu AK „Tur”:**Drużyna**

Dowódca sierżant Dzik – Józef Dzikowski (ciężko ranny 19 IX, ewakuowany na Pragę),

Pluton

Dowódca podporucznik Leśnik – Marian Lisowski (poległ 12 IX w Porcie Czerniakowskim).

Punkt sanitarno-opatrunkowy ul. Zagórną 8

Lekarze Bolesław i Gustaw (NN) (polegli 12 i 14 IX).

Szpital polowy Nr 1 „Błaszanka”

Lekarze AL:

Stanisław – Stanisław Giłgun,

Władysław – Michał Leipuner

(w czasie ewakuacji szpitala, 27 IX zastrzeleni przez Niemców na placu Narutowicza).

Połączone Siły Zbrojne AL, PAL, KB (od 15 IX 1944)

Dowódca generał Zaborski – Julian Skokowski,

Zastępca pułkownik Doliwa – Leon Korzewnikienc,

Zastępca major Sęk – Józef Małecki.

Adiutant dowódcy major Sulima – Stanisław Stec.

M.p. ul. Wilcza 6.

Armia Ludowa (AL)

Dowódca major Sęk – Józef Małecki,
Zastępca i szef sztabu kapitan Roman – Ryszard Strzelecki,
Zastępca kapitan Krajewski – Aleksander Kowalski.
M.p. ul. Wilcza 8.

Polska Armia Ludowa (PAL)

Dowódca generał Skała – Stanisław Piękoś,
Zastępca i szef sztabu pułkownik Róg – Feliks Mazurek,
Grupa PAL Centrum
Dowódca pułkownik Przemysław – Jan Kąkolewski.
M.p. ul. Hoża 27.

Korpus Bezpieczeństwa (KB)

Dowódca pułkownik Doliwa – Leon Korzewnikianc,
Szef sztabu podpułkownik Lis – Marian Jarnicki,
Adiutant major Nowina – Zbigniew Petrykowski,
Oficer polityczny kapitan Zbigniew – Andrzej Klimowicz.
M.p. ul. Wilcza 15.

Powstańcze Porozumienie Demokratyczne (PPD)

(od 26 IX 1944)

W skład PPD weszli przedstawiciele Krajowej Rady Narodowej (KRN), Centralnego Komitetu Ludowego (CKL), Rady Obrony Narodu (RON) i Centralnego Komitetu Młodzieży (CKM).

a) Z ramienia ugrupowań wchodzących w skład KRN:

Polska Partia Robotnicza (PPR):

Aleksander Kowalski, Władysław Bieńkowski,

Robotnicza Partia Polskich Socjalistów (RPPS):

Feliks Baranowski, Leontyna Strusińska, Michał Szyszko, Aleksander Żaruk-Michalski,

Stronictwo Ludowe „Wola Ludu” (SL-Wola Ludu):

Antoni Korzycki,

b) Z ramienia Centralnego Komitetu Ludowego Centralizacji Stronictw Demokratycznych, Socjalistycznych i Syndykalistycznych:

Polska Partia Socjalistyczna lewica (PPS-lewica):

Piotr Gajewski, Teofil Głowacki, Stefan Kurowski, Stanisław Płoski, Józef Salcewicz, Jerzy Walter,

Stronnictwo Polskich Demokratów (SPD):

Romuald Miller, Andrzej Klimowicz, Zbigniew Nosek,

Polska Ludowa Akcja Niepodległościowa (PLAN):

Feliks Wiesenberg, Cezary Szemley,

Polskie Stronnictwo Demokratyczne (PSD):

Zygmunt Tomczak,

Związek Syndykalistów Polskich (ZSP):

Stefan Szwedowski, Jerzy Złotowski, Marcelina Grabowska,

Syndykalistyczna Organizacja „Wolność”(SOW):

Edward Czemier-Wołonciej, Tomasz Pilarski,

Bund:

Leon Fajner, Marek Lew,

Polski Związek Wolności (PZW):

Antoni Szadkowski, Jerzy Dominski,

c) **Z ramienia Rady Obrony Narodu (RON):**

Zbigniew Petrykowski, Mieczysław Retinger,

d) **Z ramienia Centralnego Komitetu Młodzieży (CKM):**

Jerzy Morawski,

Prezydium PPD:

Aleksander Kowalski, Władysław Bieńkowski i Feliks Baranowski z KRN;
Romuald Miller, Piotr Gajewski i Teofil Głowacki z CKL; Zbigniew Petrykowski z RON; Jerzy Morawski z CKM.

Zakończenie

Udział Armii Ludowej w powstaniu warszawskim był znaczny. Mimo zaskoczenia, żołnierze i dowódcy AL już w pierwszych dniach powstania wzięli udział w walce, organizując własne oddziały, bądź też przyłączając się do oddziałów AK. Wszędzie, we wszystkich ośrodkach powstańczych Warszawy, oddziały AL zachowały swą odrębność organizacyjną oraz pełną samodzielność polityczną. Kierując się dobrem walki, dowódcy AL podporządkowywali swe oddziały lokalnym komendantom i dowódcom AK pod względem taktycznym, jednocześnie przeciwstawiając się zdecydowanie wszelkim próbom rozbicia organizacyjnego AL i wchłonięcia jej oddziałów przez AK. Dzięki temu AL, uczestnicząc obok AK w walkach z Niemcami, zachowała przez cały czas swój krytyczny stosunek do polityki rządu polskiego w Londynie i jego odpowiedników w kraju, opowiadając się otwarcie za polityką i programem działania PKWN.

Udział AL w powstaniu nie oznaczał więc nigdy akceptacji tych względów i celów politycznych, dla realizacji których komendant główny AK i delegat rządu w kraju wywołali powstanie w Warszawie. Odcięte od swych ośrodków dyspozycyjnych w Lublinie, dowództwo AL w Warszawie początkowo sądziło, że Komenda Główna AK rozpoczęła walkę o wyzwolenie Warszawy od Niemców w porozumieniu z aliantami, zwłaszcza zaś w uzgodnieniu z dowództwem walczącej na wschód od Warszawy Armii Czerwonej. 10 sierpnia okazało się jednak, że tak nie było. Żle uzbrojona, rzucona do nierównej walki z przeważającymi siłami wroga, osamotniona na tyłach niemieckiego frontu, skazana przez Hitlera na zagładę - powstańcza Warszawa miała przed sobą tylko jedną alternatywę: walkę do końca, do ostatniego żołnierza, z nadzieją, że doczeka się pomocy z zewnątrz. Pomocy nie od aliantów anglosaskich i Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie, gdyż ci byli zbyt daleko, lecz od Armii Czerwonej i Ludowego Wojska Polskiego walczących już na wschodnich przedpolach stolicy. Tylko z tej strony pomoc dla powstańczej Warszawy wydawała się być bliska i realna. Dowództwo AL będzie podejmowało wiele wysiłków dla urzeczywistnienia tej pomocy. Nie znajdują one jednak zrozumienia i poparcia ze strony dowództwa AK, które z wielu względów traktowało AL jako konkurencyjną wobec AK organizację. Tymczasem liczebność obu tych organizacji była niewspółmierna: Armia Krajowa w Warszawie liczyła ponad 50 000 żołnierzy, a Armia Ludowa zaledwie około 2 000 żołnierzy.

W lipcu 1944 r. oparcie organizacyjne i polityczne dla AL w Warszawie stanowiły PPR, RPPS i ZWM. Liczyły tu one łącznie ponad 2 000 członków. Większość z nich działała także w Armii Ludowej. Część z nich, w liczbie około 600 osób, należała do grup bojowych i oddziałów Okręgu Warszawskiego AL. Dalsze ponad 300 osób było czynnych w różnych strukturach Sztabu Głównego AL. Około 200 dalszych pełniło doraźne funkcje w AL. W sumie w AL w Warszawie było więc ponad 1000 żołnierzy. Zgodnie z założeniami statutowymi wymienionych organizacji politycznych, każdy ich członek

był potencjalnym żołnierzem AL. Z chwilą zaistnienia szczególnych okoliczności winien był on zgłosić się do właściwego dowództwa AL. Rozpoczęte 1 sierpnia 1944 r. przez AK powstanie zbrojne przeciwko Niemcom było taką właśnie szczególną okolicznością. Trzeba stwierdzić, że mimo zaskoczenia, podziału miasta na odosobnione ośrodki walki i trudności komunikacyjne, większość członków PPR, RPPS i ZWM stawiała się do dyspozycji powstańców AL.

Siły AL w powstaniu formowały się więc głównie w oparciu o swoje dotychczasowe stany, zwłaszcza na Woli, Starym Mieście i Żoliborzu. Napływ ochotników, początkowo dość duży, został ograniczony z uwagi na brak uzbrojenia. Ze względów politycznych natomiast ograniczono przechodzenie do oddziałów AL żołnierzy z AK, a także z innych organizacji. Pomimo to, w ramach AL walczyło w powstaniu warszawskim m.in.:

- a) około 50 oficerów i żołnierzy radzieckich zbiegłych z niewoli niemieckiej (większość z nich zginęła w powstaniu);
- b) około 40 członków Żydowskiej Organizacji Bojowej - byłych uczestników powstania w getcie warszawskim;
- c) ponad 100 Żydów z Grecji, Jugosławii, Słowacji, Węgier i innych krajów, uwolnionych przez żołnierzy AK z obozu przy ulicy Gęsiej (wcieleni do służb pomocniczych AL, także w większości zginęli);
- d) około 100 ochotników spośród młodzieży niezorganizowanej.

W poprzednich opracowaniach autor przytaczał stany ogólne AL w liczbach orientacyjnych, głównie na podstawie relacji i wspomnień uczestników walk w powstaniu. Łączny stan oddziałów AL w powstaniu warszawskim we wszystkich ośrodkach walki i razem ze stratami (poległymi i rannymi) miał sięgać 1800 żołnierzy. W obecnej pracy, przy omawianiu stanów AL w poszczególnych dzielnicach, dane te skonfrontowano z dokumentami AK (wykazami żywionych, stanami zgrupowań i oddziałów, spisami rannych). Autor opracował także Słownik żołnierzy AL - uczestników powstania warszawskiego, który na podstawie zebranych przez niego dostępnych danych zawiera informacje o 1701 osobach. Stanowi on część II niniejszej pracy. W Słowniku tym znajduje się 45 pozycji (not) dotyczących osób współdziałających z AL w powstaniu, lecz nie będących jej żołnierzami (9 z Armii Czerwonej, 7 z Ludowego Wojska Polskiego, 6 z PAL, 3 z AK i 20 z ŻOB). Po ich odliczeniu pozostaje 1656 pozycji dotyczących żołnierzy AL - uczestników powstania warszawskiego. Liczba ta obejmuje 1302 mężczyzn i 354 kobiety. W AL w powstaniu było więc 191 oficerów (w tym 20 kobiet), 418 podoficerów (w tym 57 kobiet), 819 strzelców (w tym 47 kobiet), a także 138 łączniczek i 102 sanitariuszki. Mieszczą się w tych stanach także straty AL w powstaniu: 512 poległych (w tym 53 kobiety), 213 rannych (w tym 23 kobiety) i 4 zaginionych (w tym 1 kobieta). Według tego zestawienia, w powstańczych oddziałach AL walczyło: 39 żołnierzy Armii Czerwonej, 2 żołnierzy Ludowego Wojska Polskiego, 9 żołnierzy AK, 25 żołnierzy ŻOB, 4 żołnierzy PAL i 2 żołnierzy KB. 80 żołnierzy AL walczyło w oddziałach AK (35 z nich przez cały okres powstania), po

2 żołnierzy AL służyło w PAL i KB. 29 żołnierzy AL zostało przez Niemców wywiezionych do obozów koncentracyjnych, gdzie większość z nich zginęła. 58 żołnierzy (w tym 11 kobiet) poszło do niewoli niemieckiej: 46 z Żoliborza i 12 ze Śródmieścia.

A oto, opracowane na podstawie tego Słownika zestawienie sił Armii Ludowej i poniesionych przez nią strat w powstaniu warszawskim, obliczone w rozbiciu na dzielnice:

Dzielnica Zgrupowanie	Stany ogólne						W tym straty				
	M/K	oficerów	podoficerów	strzelców	łęczników/czek	sanitariuszek	RAZEM	polegli	ranni	zaginieni	RAZEM
Wola	M	31	84	131	–	–	246	27	10	–	37
	K	1	3	2	18	11	35	6	5	–	11
	RAZEM	32	87	133	18	11	281	33	15	–	48
Stare Miasto	M	68	176	314	9	–	567	163	44	1	208
	K	11	16	15	47	30	119	16	8	–	24
	RAZEM	79	192	329	56	30	686	179	52	1	232
Żoliborz	M	61	146	220	3	–	430	92	74	–	166
	K	10	24	21	51	39	145	14	12	–	26
	RAZEM	71	170	241	54	39	575	106	86	–	192
Puszcza Kampinoska	M	4	3	14	–	–	21	1	2	–	3
	K	–	2	–	1	–	3	1	1	–	2
	RAZEM	4	5	14	1	–	24	2	3	–	5
Praga	M	15	36	44	–	–	95	9	1	–	10
	K	2	3	2	16	4	27	2	4	–	6
	RAZEM	17	39	46	16	4	122	11	5	–	16
Śródmieście	M	63	84	174	1	–	322	61	28	–	89
	K	10	21	5	51	22	109	8	3	1	12
	RAZEM	73	105	179	52	22	431	69	31	1	101
Czeriaków Górny	M	12	35	105	–	–	152	36	55	–	91
	K	–	–	1	6	8	15	2	2	–	4
	RAZEM	12	35	106	6	8	167	38	57	–	95
Mokotów Ochota	M	2	4	13	–	–	19	6	2	–	8
	K	1	–	–	3	5	9	2	–	–	2
	RAZEM	3	4	13	3	5	28	8	2	–	10

M – mężczyźni, K – kobiety

Z uwagi na przepływ sił AL z Woli na Stare Miasto, a ze Starego Miasta na Żoliborz i do Śródmieścia, podane tu stany AL w poszczególnych dzielnicach nie sumują się łącznie. Trzeba pamiętać też, że w Słowniku występuje pewna ilość żołnierzy AL (głównie poległych) o nieustalonych personaliach, przynależności do oddziałów, czy też miejscu śmierci. Liczba ogólna 1656 żołnierzy AL w powstaniu warszawskim jest więc jak na obecny stan badań liczbą najbardziej zbliżoną do rzeczywistości. Wciąż jednak jest ona liczbą zaniżoną. Uzasadnienie dla tej tezy uważny czytelnik znajdzie w niniejszej książce. Problem ten nie dotyczy zresztą tylko AL, lecz także AK i innych organizacji biorących udział w powstaniu, nie mówiąc już o ludności cywilnej.

W AL, podobnie jak i w AK, przy omawianiu stanów liczebnych występuje dysproporcja pomiędzy ilością żołnierzy walczących, a liczebnością dowództw, sztabów i służb. W powstaniu walczyły następujące oddziały liniowe AL: batalion III – na Starym Mieście i Żoliborzu; batalion IV (batalion „Czwartacy”) – na Woli, Starym Mieście, Żoliborzu i w Śródmieściu; kompania SB (Służby Bezpieczeństwa AL) – na Starym Mieście i Żoliborzu; oddział AL w Puszczy Kampinoskiej; kompania AL-PAL „Błaszanka” na Czerniakowie Górnym; kompania AL-PAL „Osa” i kompania 2 AL w Śródmieściu. Stany łączne tych oddziałów (bez żołnierzy PAL w oddziałach wspólnych) wynoszą 1046 żołnierzy, w tym 111 kobiet. Na dowództwa, sztaby i służby AL we wszystkich dzielnicach przypada więc 610 żołnierzy, w tym 243 kobiety. Jest to stan lepszy niż w AK, gdzie oddziały liniowe stanowiły tylko nieco ponad połowę sił ogólnych.

Dla czytelnika mogą być interesujące bardziej szczegółowe dane dotyczące tych liniowych oddziałów AL. Oto one:

Batalion III: 354 żołnierzy, w tym 25 kobiet. Straty: 58 poległych i 25 rannych;

Batalion „Czwartacy”: 342 żołnierzy, w tym 42 kobiety. Straty: 205 poległych, 39 rannych i 2 zaginionych;

Kompania SB: 63 żołnierzy, w tym 12 kobiet. Straty: 16 poległych i 13 rannych;

Kompania AL-PAL „Błaszanka”: 136 żołnierzy, w tym 11 kobiet. Straty: 30 poległych i 51 rannych. Wchodzący w skład tej kompanii samodzielny pluton „Starówka” przybyły ze Śródmieścia Północnego liczył 45 żołnierzy, w tym 2 kobiety. Miał 70 % strat w poległych i rannych;

Kompania AL-PAL „Osa”: 72 żołnierzy, w tym 10 kobiet. Straty: 15 poległych i 11 rannych. Ponadto 10 zasypanych na kwaterach w zburzonym domu przy ulicy Wspólnej 7;

Kompania 2 (śródmiejska): 55 żołnierzy, w tym 8 kobiet. Straty: 12 poległych i 9 rannych;

Oddział w Puszczy Kampinoskiej: 24 żołnierzy, w tym 3 kobiety. Straty: 3 poległych i 3 rannych.

Z przytoczonych danych wynika, że najbardziej wykrwawionym oddziałem AL w powstaniu warszawskim był batalion „Czwartacy”. Wzięło się to zapewne stąd, że rekrutował się on głównie z młodzieży ZWM, głęboko ideowej i ofiarnej, dowodzili nim znakomici dowódcy, miał też piękną bojową kartę z okresu konspiracji. Wydzielony oddział szturmowy dowództwa AL na Starym Mieście, dowodzony kolejno przez poruczników Ryszarda Suskiego i Edwina Rozłubirskiego był faktycznie pododdziałem tego batalionu. Dowodzony przez cały czas przez kapitana Lecha Kobylńskiego najcięższe straty batalion AL „Czwartacy” poniósł 29 września 1944 r. na Żoliborzu, walcząc przez cały dzień z czołgami niemieckiej 19 dywizji pancerniej o utrzymanie Alei Wojska Polskiego i przedpola ulicy Krasińskiego. Odznaczyli się wówczas dowodząc w linii: zastępca dowódcy batalionu podporucznik Stanisław Breker oraz

dowódcy kompanii podporucznicy Edward Kucner i Wacław Pałatyński. Dwaj pierwsi, ciężko ranni zmarli w szpitalu. Pododdziałem tego batalionu była też kompania porucznika Rozłubirskiego, we wrześniu 1944 r. walcząca ciężko w Śródmieściu, najpierw w Alejach Jerozolimskich, a następnie o utrzymanie ulicy Książęcej i placu Trzech Krzyży.

To wyróżnienie batalionu „Czwartaków” wcale nie oznacza, że pozostałe liniowe oddziały AL były mniej bitne i ofiarne. W ich szeregach było może mniej młodzieży, a więcej osób dojrzałych. Oddziały te były też słabiej uzbrojone i choć skupiały głównie rezerwistów po służbie wojskowej, nie miały doświadczenia bojowego z okresu walki konspiracyjnej. Zorganizowano je dopiero w powstaniu, ale i one zapisały w historii jego walk niejedną piękną kartę.

Warto przypomnieć tu walki III batalionu z czołgami niemieckimi na placu Zamkowym w pierwszych dniach powstania, którymi dowodził odważny do szaleństwa porucznik Niemir Bieliński, odznaczony przez dowództwo AK Krzyżem Walecznych. Czy też później, walki tego batalionu na Marymoncie, gdzie 17 września śmiertelnie ranny został jego dowódca kapitan Henryk Woźniak. Zastąpił go wówczas kapitan Bieliński, ale i on dwa dni później został ciężko ranny.

Kompania SB odznaczyła się w walkach na Starym Mieście, a także w obronie Marymontu. Oddział ten tracił kolejnych swych dowódców: kapitan Stanisław Kurland zginął na Starówce, a porucznicy Aleksander Wolski i Stanisław Januszewski zostali ciężko ranni na Żoliborzu.

We wrześniu 1944 roku, obok kompanii „Czwartaków” porucznika Edwina Rozłubirskiego, w walkach o utrzymanie skarpy wiślanej i odzyskanie utraconego połączenia z Czerniakowem Górnym odznaczyły się obie śródmiejskie kompanie AL, dowodzone przez poruczników Stanisława Kosiakiewicza i Jana Szelubskiego. Ich żołnierze walczyli dzielnie o szpital Św. Łazarza i Szkołę Miejską w rejonie ulic Nowy Świat – Książęca – Smolna, a także w Alei Na Skarpie o Dom Pniewskiego i ruiny ambasady francuskiej. W uznaniu ich zasług, trzech wymienieni oficerowie AL zostali przez komendanta głównego AK odznaczeni Krzyżem Srebrnym Orderu Virtuti Militari.

Na Czerniakowie Górnym żołnierze kompanii AL-PAL „Błasanka” bronili mężnie zabudowań swej fabryki przy ulicy Przemysłowej 19/21, ponosząc tam krwawe straty w zabitych i rannych (ciężko ranny został także jej dowódca podporucznik Lech Rose). Nowym dowódcą oddziału został po nim komendant czerniakowskiego Rejonu AL porucznik Zbigniew Paszkowski. W ciężkich walkach dotrwał on do ostatniego dnia obrony przyczółka czerniakowskiego, mając przy sobie 12 zdolnych jeszcze do walki żołnierzy. Dzięki szczęśliwemu zbiegowi okoliczności porucznik Paszkowski ocalał z pogromu, jaki wziętym wówczas do niewoli powstańcom urządzili Niemcy. Co stało się wówczas z pozostałymi żołnierzami AL, nie wiemy.

Wkład bojowy oddziałów AL do walk powstania warszawskiego jest oczywisty. Z uwagi na dysproporcję sił trudno go oczywiście porównywać z dorobkiem wojskowym AK. Ale z pozostałych organizacji biorących udział w powstaniu, ani PAL, ani KB nie dorównują pod tym względem AL. (NSZ nie

wystąpiły w powstaniu warszawskim jako samodzielna organizacja, a ich żołnierze walczyli w oddziałach AK). Za swą sławę żołnierską i status kombatancki żołnierze Armii Ludowej walczący w powstaniu zapłacili wysoką cenę. A przecież wielu z nich od początku nie miało wątpliwości co do tego, że walczą na straconej pozycji i o przegraną sprawę.

Dowództwo AK godziło się na współpracę taktyczną z AL (a także z innymi opozycyjnymi wobec swej polityki i strategii organizacjami) z uwagi na sytuację jaka się wówczas wytworzyła. Licząc się z wejściem wojsk radzieckich i ludowych wojsk polskich do Warszawy po opuszczeniu jej przez Niemców, nie mogło postąpić inaczej. Ale w istocie rzeczy, stosunek Komendy Głównej AK i Delegatury Rządu do lewicy, w tym do organizacji związanych z KRN i PKWN, a zwłaszcza do Armii Ludowej, pozostał taki jaki był dotychczas. Uległ tylko większemu zakamuflowaniu.

W okresie przygotowań do powstania w Warszawie, na ostatniej przed walką odprawie komendantów obwodów (dzielnic) 26 lipca 1944 r., komendant Okręgu Warszawskiego AK pułkownik Monter – Antoni Chruściel udzielił zwięzłych dyrektyw, jak należy postępować z przeciwnikami, do których obok Niemców zaliczył również mającą nadejść Armię Czerwoną, komunistów polskich, a także opozycyjne organizacje lewicowe. A oto, niektóre jego ówczesne zalecenia, zapisane przez oficera AK z Pragi (komendanta Obwodu, lub jego szefa sztabu):

„Lada moment wystąpimy czynnie. Okres ten jest okresem czuwania do wystąpienia. Powitanie gości – bolszewików – przez nas jako gospodarzy – grzeczne ale zimne.

I. Zachowanie się wobec Niemców [...].

II. Zachowanie się wobec PPR: 1). Nie zadrażniać – lawirować – nie prowokować; 2). Jeśli wystąpią zaczepnie w stosunku do nas – likwidować.

III. Inne grupy: 1). Winny być podporządkowane nam jako mniejsze ilościowo; 2). Obiektów nie dać im zdobywać”.

W stosunku do Armii Czerwonej, po jej wkroczeniu do miasta, nie należało ujawniać dowódców AK „od dowódcy drużyny wzwyż”, a zajętych przez AK obiektów „żołnierzom rosyjskim nie oddawać”. „Gości” należało kierować do „dowódcy AK –w Komendzie Miasta na Placu Marszałka Piłsudskiego”.

Dokument ten jasno określa ówczesne stanowisko dowództwa AK wobec AL. Wynika też z niego wyraźnie na co liczone, wywołując powstanie w Warszawie. Rachuby te nie spełniły się jednak, a żołnierze AK oraz wszyscy ci, którzy w taki czy inny sposób przyłączyli się do nich, znaleźli się w obliczu innych wyzwań i zagrożeń. Stosunek dowództwa AK do AL też uległ zmianom i nie był jednolity.

Na Woli i Starym Mieście chęć wspólnej walki z Niemcami, górowała nad polityczną niechęcią, łagodziła konflikty, torowała drogę koleżeńskości i wzajemnemu zrozumieniu. W Śródmieściu i na Czerniakowie Górnym było podobnie, nie brakowało tu też z obu stron wyrazów wzajemnego zrozumienia i przejawów dobrej woli. Na Mokotowie i Ochocie nieliczni żołnierze AL

walczący w oddziałach AK byli traktowani poprawnie. Podobnie w krótkotrwałym zrywie powstańczym na Pradze, a później ze starymi uprzedzeniami i podejrzliwością. I jedynie na Żoliborzu stosunek tamtejszego dowództwa AK do AL przez cały czas był obciążony politycznymi uprzedzeniami. Przy nieżyczliwości, a nawet niełojalności tamtejszych dowódców AK wobec AL, stosunek do nich żoliborskiego dowództwa AL można dziś uznać za zbyt ugrzeczniony i uległy. W Puszczy Kampinoskiej, po krótkotrwałym okresie szykan ze strony majora Okonia – Alfonsa Kotowskiego i jego zastępcy porucznika Doliny – Adolfa Pilcha, żołnierzy AL pozostawiono w spokoju. Niektórzy dowódcy miejscowych oddziałów AK okazali im pomoc, a później – już w niewoli niemieckiej – otoczyli opieką żołnierzy AL z Żoliborza.

Doceniając narastanie pozytywnych tendencji w stosunkach wzajemnych AK z AL, trzeba jednak pamiętać, że nie one były dominujące. W każdym obwodzie czy rejonie AK, w każdej indywidualnej sytuacji odbywało się to inaczej, ale wytyczne Komendy Głównej AK o stosunku do AL były te same. Oto one:

- Przyjmować raczej pojedynczych ludzi, niż całe grupy czy oddziały, które starać się później rozproszyć wewnątrz oddziałów AK. Przydzielać im własnych dowódców;
- W ostateczności godzić się na podporządkowanie taktyczne, ale w zależności od wielkości oddziału i stopnia jego dowódcy;
- Odpowiednio go umiejscowić w strukturze terenowej AK;
- Odmawiać przydziału broni, amunicji i oporządzenia, tłumacząc się szczupłością własnych zasobów i możliwością;
- Obniżać rangę zgłaszających się oddziałów AL, zmieniając ich nomenklaturę w zależności od ilości posiadanego uzbrojenia. Liczą się tylko żołnierze uzbrojeni – plus niewielka ilość nieuzbrojonych jako rezerwa. Tylko dla tych żołnierzy przydzielać racje żywnościowe. W rezultacie: kompanie staną się co najwyżej plutonami, plutony – drużynami, drużyny – sekcjami;
- Dopilnować aby każdy oddział AL był na pozycji zdublowany przez taki sam lub większy oddział AK. Oficerów i podoficerów AL podporządkować odpowiednim dowódcom AK;
- Pamiętać o zasadzie: oddziały AL nie mogą samodzielnie obsadzać żadnej pozycji, nie mogą też samodzielnie zdobywać żadnego obiektu, czy też realizować takiego lub innego celu walki;
- O wszystkie pozostałe siły: nieuzbrojeni żołnierze, głównie starsi wiekiem i kobiety, różne służby, zwłaszcza te o charakterze politycznym, AL powinna zadbać sama, we własnym zakresie.

Realizując takie wytyczne dowództwo AK dyskryminowało oddziały AL walczące w powstaniu warszawskim. Wymóg posiadania broni dla każdego żołnierza wydaje się być uzasadniony, ale tylko pozornie. A to dlatego, że nie był on stosowany wobec własnych żołnierzy. W każdym batalionie AK uzbrojenia wystarczało co najwyżej dla 20 – 25 % ich składu osobowego. Według

wymogów stawianych AL były więc one jedynie kompaniami, a te plutonami. A przecież w większości oddziałów AK broni było tam zaledwie dla kilku procent żołnierzy. Wciąż jednak, bez skrupułów nazywa się je kompaniami, batalionami, a nawet pułkami. A co z racjami żywnościowymi? Oddziałom AK wydawano je na pełne stany, bez względu na posiadaną ilość broni.

Taki stosunek do AL pozostał w niektórych wspomnieniach kombatan-tów AK, przeniknął do ich opracowań i kronik, znalazł się w niejednej pracy historycznej. Batalion III AL utożsamia się tam z batalionem „Czwartaków”, którego istnienia się nie kwestionuje, ale nie wiele o nim pisze. Po kompanii SB nie ma śladu i jeśli się gdzieś pojawi to w bardzo podejrzanym kontekście. Obie kompanie śródmiejskie AL funkcjonują jako drużyny w ramach oddziałów AK. Kompania AL-PAL „Osa” przekształciła się w kompanię AK „Osa”, na tej zasadzie, że był też podporucznik AK o takim pseudonimie. Tylko że ten drugi „Osa” pojawił się w Śródmieściu Południowym dopiero 9 września 1944 r. i był dowódcą plutonu AK w zupełnie innej kompanii. Zagubił się też porucznik AL Stanisław (Stanisław Kosiakiewicz) zastępca dowódcy kompanii „Osa”, który jako trzeci z oficerów AL został odznaczony przez komendanta głównego AK Krzyżem Srebrnym Orderu Virtuti Militari. Pomyłono go z innym Stanisławem, podporucznikiem AK. Kompania AL-PAL „Błaszanka” na Czerniakowie Górnym dla kombatan-tów i historyków AK też nie istnieje. Był tam jakiś pluton AL ale w składzie kompanii AK. O samodzielnym plutonie AL „Starówka” przybyłym pod koniec sierpnia ze Śródmieścia Północnego nic nikomu nie wiadomo. A przecież jego żołnierze odegrali główną rolę w obronie kwartału ulic Fabryczna – Rozbrat – Przemysłowa. Pluton ten miał bowiem więcej zdobytej na Niemcach broni, w tym ciężkiej maszynowej, niż cały batalion AK „Tur” razem wzięty, do którego go zaliczono.

Udział AL w powstaniu warszawskim miał jednak nie tyle znaczenie wojskowe, co polityczne. Decydowało o tym wiele czynników. Ważniejsze z nich, to:

- Armia Ludowa działająca na okupowanych jeszcze przez Niemców terenach kraju była częścią składową Ludowego Wojska Polskiego. Pod względem wojskowym podlegała Naczelnemu Dowództwu WP (dotychczasowy naczelny dowódca AL generał Michał Żymierski był naczelnym dowódcą całego WP), a pod względem politycznym KRN i PKWN w Lublinie;
- AL była sojusznikiem Armii Czerwonej;
- AL opowiadała się za współpracą wojskową i polityczną w walce z Niemcami z każdą organizacją polskiego podziemia. AK odmawiała jej dotąd takiej współpracy. Ale w powstaniu warszawskim musiała się na taką współpracę zgodzić;
- Bez względu na liczbę posiadanych żołnierzy, AL w Warszawie była reprezentantem tworzącego się na wyzwolonych już od Niemców terenach kraju polskiego państwa ludowego i jego armii. W sposób oczywisty stała się też w powstańczej Warszawie ośrodkiem skupiania

- się wokół niej wszystkich sił opowiadających się za Polską Ludową;
- Udział AL w powstaniu warszawskim (także PAL i KB) nie tylko podkreślał ogólnonarodowy charakter tego powstania, ale był jednym z czynników warunkujących ten charakter (głównym czynnikiem była konieczność walki z Niemcami);
 - Niezależnie od różnych tendencji politycznych wzajemnie sprzecznych, powstanie warszawskie stało się manifestacją jedności narodowej w walce zbrojnej z Niemcami. Spora w tym zasługa także AL. Ale jej dowództwo podjęło też inicjatywę osiągnięcia w powstańczej Warszawie jedności politycznej. I chociaż – co było do przewidzenia – napotkało na zdecydowany sprzeciw ze strony dowództwa AK, Delegatury Rządu i RJN, uzyskało poparcie pozostałych sił lewicowych, a także zrozumienie u części sił demokratycznych obozu rządowego, w tym u części kadry dowódczej AK.

Ale działo się to już w końcowym okresie powstania, kiedy na porządku dnia stał problem losu powstańczej Warszawy, możliwości lub niemożliwości jej ocalenia. Zdobycie przez wojska radzieckie i ludowe polskie Pragi wzmożyło nadzieje na rychłe już wyzwolenie całej Warszawy. Dowództwo AL podjęło wówczas działania zmierzające do zapewnienia Warszawie pomocy ze strony Armii Czerwonej i Ludowego Wojska Polskiego. Pomoc ta jednak, ograniczona do rzutów uzbrojenia, osłony artyleryjskiej i lotniczej, działań niewielkimi siłami na przyczółkach nie była wystarczająca. Nie mogła uratować Warszawy.

Dążenie dowództwa AL do zjednoczenia tych lewicowych i demokratycznych ugrupowań, które poparły KRN i PKWN i opowiedziały się za Polską Ludową doprowadziło we wrześniu 1944 roku do utworzenia w Śródmieściu Połączonych Sił Zbrojnych AL, PAL i KB oraz Powstańczego Porozumienia Demokratycznego /PPD/. Powołano wspólne dowództwo tych trzech organizacji wojskowych przy zachowaniu ich odrębności i samodzielności. AL liczyła wówczas 1173 żołnierzy (431 w Śródmieściu, 167 na Czerniakowie Górnym i 575 na Żoliborzu); PAL – 683 żołnierzy (593 w Śródmieściu, 37 na Czerniakowie i 53 na Mokotowie); KB działający tylko w Śródmieściu miał 801 żołnierzy. Połączone Siły Zbrojne AL, PAL i KB liczyły więc łącznie 2657 żołnierzy.

W Powstańczym Porozumieniu Demokratycznym zebrali się przedstawiciele ugrupowań wchodzących w skład:

- Krajowej Rady Narodowej (komuniści, lewicowi socjaliści, radykalni ludowcy, spółdzielcy i związkowcy różnych zawodów);
- Centralnego Komitetu Ludowego (demokraci, socjaliści, syndykaliści, bundowcy);
- Rady Obrony Narodu (różne odłamy lewicy sanacyjnej, podoficerskie i oficerskie związki rezerwistów, związki strażackie i policyjne);
- Centralnego Komitetu Młodzieży (młodzieżowe stowarzyszenia i organizacje komunistów, socjalistów, demokratów i ludowców).

Liczebności tych ugrupowań w powstańczej Warszawie poza stanami wymienionych organizacji wojskowych (AL, PAL i KB) nie da się ustalić.

Rozmowy kapitulacyjne z Niemcami prowadziła Komenda Główna AK dwukrotnie: najpierw w dniach od 9 do 11 września, a następnie od 30 września do 2 października 1944 roku. Pierwsze rozmowy nie były zerwane, tylko jak gdyby uległy zawieszeniu i obie strony wróciły do nich w nowej sytuacji. Wynika z tego, że KG AK przez cały ten czas brała pod uwagę ewentualność kapitulacji i przygotowywała się do niej. Oddział Operacyjny Sztabu KG AK podjął nawet szereg prac w tym zakresie. Biorąc za podstawę warunki i propozycje niemieckie zgłoszone w trakcie pierwszych rozmów (np. twardy warunek wysiedlenia całej ludności cywilnej z miasta) przygotowano polski projekt układu kapitulacyjnego. Zawierał on m.in. postanowienie o uznaniu przez Niemców wszystkich powstańców za żołnierzy AK. W ten sposób dowództwo AK pozbywało się problemu udziału innych organizacji w powstaniu, zwłaszcza udziału Armii Ludowej. W trakcie drugich rokowań kapitulacyjnych, generał von dem Bach nie przedstawił własnego projektu układu, przyjmując za podstawę rokowań projekt układu przedstawiony przez delegację AK. Po zapoznaniu się z jego wersją niemiecką (też przygotowaną w sztabie KG AK) wniósł do tego projektu kilka niewielkich poprawek.

Jak wynika z dokumentów dotyczących rozmów kapitulacyjnych (a zachowały się one w komplecie), Niemcy nigdy nie zgłaszali żadnych postulatów dotyczących AL i kwestia ta nie była przedmiotem rozmów. Niewymienienie więc w układzie kapitulacyjnym żołnierzy AL, PAL i KB uznać należy za wyraz niełojalności wobec nich ze strony dowództwa AK. Rozmowy kapitulacyjne z Niemcami nie były konsultowane ani z dowództwem AL, ani też później z dowództwem Połączonych Sił Zbrojnych AL, PAL i KB. Kiedy 30 września 1944 roku w rozmowie na inne tematy zapytano szefa sztabu KG AK generała Leopolda Okulickiego o to czy rozmowy z Niemcami są prowadzone, ten po chwili wahania dał odpowiedź twierdzącą. Powiedział też z nieokreślonym uśmiechem: Trzeba będzie kapitulować. Ale o was nie zapomnimy. Nie zgodzimy się na inne traktowanie waszych żołnierzy – dodał. Nie powiedział jednak wówczas, że AL, PAL i KB nie zostaną wymienione w umowie kapitulacyjnej.

Jak już wspomniano, tylko kilkudziesięciu żołnierzy AL poszło do niewoli niemieckiej z legitymacjami AK. Żołnierzy PAL i KB skorzystało z tej możliwości więcej. W tym miejscu warto odnotować jeszcze jeden istotny fakt: układ kapitulacyjny nie obejmował walczących na przyczółkach żołnierzy ludowego Wojska Polskiego (przygotowany przez dowództwo AK projekt układu pomijał tę sprawę milczeniem). Ale von dem Bach zdecydował, że wzięci do niewoli na Czerniakowie Górnym żołnierze ci trafili do obozów jenieckich razem z jeńcami-powstańcami AK. Znamienny gest.

*

Mimo niewątpliwego dorobku wojskowego w postaci 63-dniowych zaciętych walk z przeważającymi siłami wroga, powstanie warszawskie

zakończyło się klęską. Przyniosło straty niewspółmierne do jego pozytywnych rezultatów. Według źródeł niemieckich i polskich, w ciągu dwumiesięcznych walk w Warszawie straciło życie co najmniej 250 000 ludzi, w tym około 15 000 powstańców (9300 poległych i 5700 zaginionych). Wiele dalszych tysięcy zostało ciężko i lżej rannych (w tym około 6000 powstańców), pozostała zaś przy życiu ludność cywilna musiała opuścić miasto, pozostawiając na łup wroga cały swój osobisty i narodowy dobytek, będący rezultatem pracy wielu pokoleń. Według Niemców, począwszy od 7 sierpnia 1944 r. ewakuowano z Warszawy 350 617 osób (mężczyzn, kobiet i dzieci), z czego 70 471 wysłano do obozów koncentracyjnych, a 83 339 osób do pracy przymusowej w Niemczech. Pozostałych 196 807 osób rozmieszczono w Generalnej Guberni, oddając pod opiekę miejscowym samorządom. W rzeczywistości liczby te były zapewne znacznie większe.

Na osobisty rozkaz Hitlera, który zarządził zrównanie Warszawy z ziemią, specjalne niszczycielskie ekipy niemieckie w ciągu następnych czterech miesięcy, dzielących Warszawę od nowej ofensywy radzieckiej i wyzwolenia, systematycznie grabiły i burzyły dzielnicę po dzielnicy, dom po domu. W rezultacie tej akcji legła w ruinach przeważająca część zabudowy miasta (według różnych szacunków ponad 80 % zabudowy lewobrzeżnej części miasta). Warszawa stała się miastem umarłym, miastem ruin i zgłiszcz.

Cz. II

**Słownik Żołnierzy AL
uczestników
Powstania Warszawskiego 1944**

Wstęp

Część druga książki zawiera słownik żołnierzy Armii Ludowej uczestników powstania warszawskiego 1944 roku. To alfabetyczne zestawienie krótkich not biograficznych zostało opracowane głównie na podstawie ankiet, relacji i wspomnień tych z nich, którzy przeżyli powstanie i w latach powojennych przy różnych okazjach je złożyli. Obecnie znajdują się one w zbiorach publicznych i prywatnych w Warszawie. Główna ich część jest przechowywana w Oddziale VI Archiwum Akt Nowych (dawne zbiory Zakładu Historii Partii przy KG PZPR), a także w Centralnym Archiwum Wojskowym, w archiwum dawnego Wojskowego Instytutu Historycznego, oraz w bibliotece Instytutu Historii PAN. Wykorzystano też znajdujące się tam dokumenty archiwalne, których nie zachowało się jednak zbyt wiele oraz bogatą literaturę przedmiotu (jej pełny wykaz znajduje się w części pierwszej książki). Powstała w ten sposób kartotekę żołnierzy AL uczestników powstania warszawskiego skonfrontowano z wykazami członków związków kombatanckich, wzbogacając ją o niektóre aktualne dane, dotyczące głównie dat urodzin i zgonów. Ale i te dane nie były niestety kompletne.

Zapisy not nie są więc jednolite i zawierają tylko te dane, które udało się uzyskać. Każda z not została na początku tekstu oznaczona numerem kolejnym w nawiasie kwadratowym. Noty uszeregowano alfabetycznie według nazwisk i imion, a jeśli tych nie udało się ustalić według pseudonimów. W kilku wypadkach, gdy brak było nawet pseudonimów, zamieszczono je pod znakiem żołnierzy nieznanymi – NN, pojedynczo bądź grupowo (ilościowo). Żołnierzom nieznanym dano „równą szansę” w ten sposób, że noty ich dotyczące zamieszczono na początku litery N, a nie na końcu zestawienia, co się niekiedy praktykuje. Noty grupowe oznaczono taką ilością numerów, ilu osób dotyczą. Inne używane nazwiska u mężczyzn, a także nazwiska później i obecnie używane u kobiet, podano w nawiasie przed imionami i pseudonimami. Nazwiska te i wszystkie ustalone pseudonimy włączono do zestawienia w formie odsyłaczy do not właściwych, opatrzonych numerami. Zasadnicza treść noty dotyczy w zasadzie wyłącznie udziału danej osoby w powstaniu.

Ujęci w zestawieniu powstańcy – żołnierze AL, to w olbrzymiej większości członkowie PPR, ZWM i RPPS, co w miarę możliwości zaznaczone zostało w treści not. Z nich to przeważnie składały się dowództwa, sztaby, oddziały i służby walczących w powstaniu warszawskim zgrupowań Armii Ludowej. Ale w ich składzie znaleźli się również członkowie innych organizacji: ocaleli z powstania w getcie warszawskim żołnierze ŻOB, w sporadycznych wypadkach również żołnierze AK, PAL czy KB. Jeśli zostali ustaleni, wszyscy oni znaleźli się także w tym zestawieniu. Nie obejmuje ono jednak wszystkich pozostałych żołnierzy PAL i KB, choć obie te formacje znalazły się później wraz z AL w Połączonych Siłach Zbrojnych AL, PAL i KB w Śródmieściu. Do zestawienia włączeni zostali również ci żołnierze AL, którzy przez cały czas powstania wal-

czyli w oddziałach AK, lub – jak lekarze i pielęgniarki – pracowali w służbie sanitarnej AK i cywilnej, wszędzie tam gdzie powstanie ich zastało.

W oddziałach powstańczych AL walczyła także pewna ilość obcokrajowców. Rekrutowali się oni głównie z dwóch grup: zbiegłych z niewoli niemieckiej żołnierzy radzieckich, oraz z więźniów wyzwolonych przez AK na Woli z obozu koncentracyjnego przy ul. Gęsiej, przeważnie greckich, słowackich i węgierskich Żydów. Ci pierwsi walczyli z bronią w ręku na barykadach, a ich pseudonimy (rzadziej nazwiska) zostały zapamiętane. Mogli być więc uwzględnieni w tym zestawieniu, choć zapewne nie wszyscy. Ci drudzy, a zgłosiło się ich do oddziałów AL na Starym Mieście ponad stu, używali nazwisk i imion własnych, które tylko w pojedynczych wypadkach zostały zapamiętane. Przyczynił się do tego być może także fakt, iż pełnili oni raczej funkcje pomocnicze. W zestawieniu tym są więc reprezentowani jedynie przez dwie lub trzy osoby. Tej tragicznej luki nie uda się już jednak wypełnić, gdyż ludzie ci w olbrzymiej większości zginęli w powstaniu.

W zestawieniu znaleźli się też przebywający w sztabach AL wywiadowcy Armii Czerwonej, oraz łącznicy sztabu I Frontu Białoruskiego, zrzucony na spadochronach w Śródmieściu. Natomiast z trzech spadochroniarzy zrzuconych na Żoliborzu, w zestawieniu uwzględniono tylko jednego: cywila zrzuconego nad pozycjami niemieckimi, którego ani nazwiska, ani okoliczności śmierci nie udało się dotąd ustalić. Był on wysłannikiem PKWN do dowództwa AL na Żoliborzu. Dwaj pozostali – łącznicy sztabu I Frontu Białoruskiego – nie nawiązali kontaktów z AL, współpracując wyłącznie z dowództwem AK. Ich losy po powstaniu nie są znane.

Począwszy od 16 września 1944 roku na przyczółku czerniakowskim, a dwa dni później także na przyczółku pod Żoliborzem, weszli do walk w Warszawie z żołnierzami 1 armii Ludowego Wojska Polskiego. Chociaż wraz z żołnierzami AL, podlegali oni wspólnemu Naczelnemu Dowództwu WP nie zostali uwzględnieni w tym zestawieniu. Być może ktoś opracuje kiedyś dla nich takie odrębne zestawienie, na które zasłużyli sobie w pełni daniną przelanej krwi. Do tego zestawienia włączono natomiast tych kilkunastu z nich, którzy walczyli wspólnie z żołnierzami AL. W sztabie AL na Żoliborzu od 20 września działał oficer-zwiadowca wraz z radiotelegrafistą, który ustanowił stałą łączność radiową z dowództwem 2 Dywizji Piechoty LWP, zapewniając powstańczemu Żoliborzowi dalsze zrzuty zaopatrzenia oraz wsparcie artyleryjskie i lotnicze. W III batalionie AL walczyło dwóch żołnierzy (sierżant i strzelec) 6 pułku piechoty LWP, którzy 21 września przedostali się na Żoliborz ze zlikwidowanego już przez Niemców przyczółka. Do Śródmieścia natomiast, wraz z kilkusobową grupą AK kapitana Ryszarda Białousa przedostał się 23 września z Czerniakowa Górniego sierżant 9 pułku piechoty LWP. Po przesłuchaniu w dowództwie AK przebywał on w sztabie AL.

Symbolicznie też do zestawienia tego włączono noty majora Stanisława Łatyszonka oraz wziętych wraz z nim do niewoli trzech oficerów kobiet: Janiny Błaszczak, Pauliny Podgórskiej i Emilii Sykałówny. Łatyszonek od 18 września dowodził na przyczółku czerniakowskim również walczącymi tam

żołnierzami Armii Ludowej, a wymienione kobiety dzieliły później tragiczny los jeńców i więźniów kobiet-powstańców z AK i AL.

Dla badaczy najnowszej historii Polski zapewne będą to cenne informacje o powojennych losach powstańców AL. Ale były one tak sporadyczne i wyrywkowe, iż w żaden sposób nie dały się ujednolicić. Autor musiał więc z żalem zrezygnować z zamieszczenia ich w tym zestawieniu.

Ostatnio ukazało się kilka książek, w których odnotowano także pewną liczbę uczestników powstania warszawskiego spośród żołnierzy AL. Liczba ta jednak nijak się ma do rzeczywistej liczby dowódców i szeregowych żołnierzy Armii Ludowej walczących w powstaniu warszawskim. Nie zachowano też obiektywizmu i staranności w doborze tej swoistej „reprezentacji” AL. Pominęto najważniejsze osoby, a te co wymieniono, mają dość często nieściśle podane nazwiska, pseudonimy i stopnie, a oceny dotyczące ich działalności cechuje określona tendencja polityczna autorów tych książek. Nie trudno będzie to ustalić konfrontując zawartą w nich „wiedzę o AL.” w powstaniu z niniejszą publikacją.

Słownik

A

- [1] Abramczyk Jan ps. Parowoziać, Ryszard. Kolarz. Członek PPR z Ochoty. Sierżant AL. Dowódca drużyny. W powstaniu na Woli i Starym Mieście. III batalion AL. Poległ.
- [2] Abramowicz Józef ps. Ziutek. Ur. 1908. Członek PPR z Woli. Strzelec III batalionu AL. Wola, Stare Miasto.
- [3] Abramowicz Zbigniew. Ur. 1927. Członek radzieckiej grupy wywiadowczej „Styczeń”. W powstaniu strzelec zgrupowania AL na Żoliborzu.
- Ada – zob. Mariańska /Waś/ Wanda.
- Adam – zob. Breker /Broecker/ Stanisław.
- Adam – zob. Gagucki Władysław.
- Adam – zob. Gontarski Jerzy.
- Adam – zob. Hebrowski Andrzej.
- Adam – zob. Jaroszewicz Alfred.
- Adam – zob. Kosiakiewicz Stanisław.
- Adam – zob. Potocki Adam.
- Adam – zob. Wiśniewski Adam.
- [4] Adamski Stanisław. Ur. 1920. Członek ZWM. Kapral kompanii AL-PAL „Osa”. Śródmieście. Po powstaniu w niewoli niemieckiej. /Brat Walde-mara/.
- [5] Adamski Waldemar. Ur. 1929. Członek ZWM. Strzelec kompanii AL-PAL „Osa”. Śródmieście. Po powstaniu w niewoli niemieckiej. /Brat Stanisława/.
- [6] Adaś /NN/. Ochotnik. Lat 12. łącznik 2 kompanii batalionu AL „Czwartacy”. Stare Miasto. Ranny.
- Adek – zob. Drozdowicz Edward.
- Adek – zob. Jaworski Adam.
- [7] Adela/NN/. Członek PPR. Żołnierz AL. W powstaniu w zgrupowaniu AL w Śródmieściu. Kwatermistrzostwo.
- Adela – zob. Rejment /Kudelska/ Anna.
- [8] Admirał /NN/. Członek ZWM. Strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Stare Miasto. Poległ 30 VIII 1944.
- [9] Adrian Andrzej ps. Felek. Ur. 1903, zm. 1967. Technik włókienniczy. Uczestnik kampanii wojennej 1939. Porucznik rezerwy WP. 1939–1941 w niewoli radzieckiej, gdzie nawiązał współpracę z Armią Czerwoną. Od 1941 w kraju. Członek PPR. Oficer GL i AL. Podpułkownik, dowódca Kielecko-Radomskiego Obwodu GL i AL. Od VI 1944 w dyspozycji Sztabu Głównego AL w Warszawie. W powstaniu na Starym Mieście i Żoliborzu. Dowódca kompanii zapasowej. Przeciwnik udziału AL w powstaniu warszawskim. 31 VIII 1944 wyszedł z pierwszą grupą AL do Puszczy Kampinoskiej. Wchodził tam w skład dowództwa oddziału AL. Brał udział w rozmowach z dowódcą Grupy AK „Kampinos”.
- [10] Aeroplan /NN/. Uwolniony z więzienia przy ul. Daniłowiczowskiej oficer Armii Czerwonej. Ochotnik. Żołnierz III batalionu AL. Stare Miasto, Żoliborz.
- Agawa – zob. Czeszko Bohdan.
- [11] Akolińska Wanda ps. Wanda. Ur. 1926. Członek RPPS, żołnierz Milicji Ludowej RPPS na Ochocie. W powstaniu sanitariuszka zgrupowania AL w Śródmieściu.
- Ala – zob. Margolis /Edelman/ Ali-na.
- [12] Albin /NN/. Strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Stare Miasto. Poległ.
- Albin – zob. Ciagliński Józef Longin.
- Albina – zob. Bandurska Krystyna.

- [13] Albrecht Stanisław. Architekt. Członek PPR. Współpracownik II Oddziału Sztabu Głównego AL. W powstaniu na Żoliborzu.
- Alek – zob. Wilczyński Edmund Adam.
- Aleks – zob. Maliga Feliks.
- Aleksander – zob. Groszlik Edward.
- Aleksandrin – zob. Kaługin Konstanty.
- Alfred – zob. Pawlotti Alfred.
- Alina – zob. Dobrowolska Alicja.
- Alina – zob. Malinowska /Stasiakowa/ Łucja.
- Alinka – zob. Kugler /Dorn/ Alina.
- [14] Alosza /NN/. Uwolniony z więzienia przy ul. Daniłowiczowskiej oficer Armii Czerwonej. Ochotnik. Żołnierz III batalionu AL. Stare Miasto. Ciężko ranny, zmarł.
- Alosza – zob. Derewienko Aleksiej.
- Alosza – zob. Iwanow Aleksander.
- [15] Amatuni Helena. W powstaniu na Żoliborzu. Sanitariuszka AL. /Córka Jadwigi/.
- [16] Amatuni Jadwiga. Pielęgniarka. W powstaniu na Żoliborzu. Sanitariuszka AL. /Matka Heleny/.
- Analiza – zob. Kudelski Mieczysław Aleksander.
- [17] Anczarski Henryk Teodor ps. Kairo. Ur. 1911. Drukacz. Sierżant kompanii AL-PAL „Błaszanka”. Czerniaków Górny. Ranny 11 IX 1944 na ul. Przemysłowej.
- [18] Andrysiak Jan ps. Janusz, Młot. Ur. 1894, zm. 1966. Członek PPR. Podporucznik AL. W powstaniu na Żoliborzu. Oficer inspekcyjny sztabu AL. Dowódca 3 kompanii III batalionu AL. Ranny 29 IX 1944.
- [19] Andrysiak Janusz ps. Długi. Ur. 1910. Członek PPR. Strzelec kompanii AL-PAL „Błaszanka”. Czerniaków Górny. Ranny.
- [20] Andrzej /NN/. Strzelec III batalionu AL. Stare Miasto. Poległ 25 VIII 1944 w obronie fabryki „Quebracho” przy ul. Rybaki.
- [21] Andrzej /NN/. Strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Stare Miasto, Śródmieście.
- Andrzej – zob. Dołżycki Andrzej.
- Andrzej – zob. Januszewski Stanisław.
- Andrzej – zob. Pytlakowski Jerzy.
- Andrzej – zob. Sampolski Janusz.
- Andrzej – zob. Walczyk Jan.
- Andrzej – zob. Weber Andrzej.
- [22] Andrzej Wesoły /NN/. Strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Stare Miasto. Poległ na ul. Rybaki.
- [23] Andrzejewska Halina ps. Szewcowa. Ur. 1904. Członek PPR. Plutonowa AL. W powstaniu na Starym Mieście i Żoliborzu. Łączniczka III batalionu AL. Poległa 29 IX 1944.
- Andzia – zob. Kacenenbogen Anda.
- Ania – zob. Demko Irena.
- Ania – zob. Łanin Anna.
- Aniołek – zob. Celińska /Raczkowska/ Janina.
- Anka – zob. Tarłowska Danuta.
- Ankerstein Waldemar – zob. Nierwiński /Ankerstein/ Waldemar ps. Waldek.
- Anna – zob. Strzelecka Zofia.
- Anna – zob. Wideman Maria.
- Antałek – zob. Szewczyk Andrzej.
- [24] Antek /NN/. Strzelec kompanii Służby Bezpieczeństwa AL. Stare Miasto. Ciężko ranny na ul. Mostowej.
- [25] Antek /NN/. Ur. 1919. Żołnierz AL. Śródmieście. Ranny. 4 VIII 1944 trafił do szpitala przy ul. Konopczyńskiego 3.
- Antek – zob. Borowski Witold.

- Antek – zob. Cukierman Icchak.
- Antek – zob. Strawiński Jan.
- Antek – zob. Tarłowski Jan.
- Antoś – zob. Sameryt Antoni.
- [26] Antoniewicz Maria. Członek PPR. Pracownik Oddziału IV Sztabu Głównego AL. W powstaniu na Kole. Około 7 VIII 1944 udało się jej wydostać z Warszawy.
- Antonina – zob. Gdulewska Janina.
- [27] Antonowicz Józef. Ur. 1895, zm. po 1966. Medyk, lekarz. W I. 1917–1923 uczestnik wydarzeń rewolucyjnych w Rosji. Następnie w Warszawie. Sympatyk KPP. Od 1942 związany z PPR, GL i AL. Uczestnik powstania warszawskiego w zgrupowaniu AL. Śródmieście.
- [28] Antonowicz Lucjan ps. Bystry. Ur. 1905. Robotnik. Członek PPR. W powstaniu na Woli, Starym Mieście i Żoliborzu. Strzelec III batalionu AL. 31 VIII 1944 wyszedł z pierwszą grupą AL do Puszczy Kampinoskiej. Zginął w potyczce z Niemcami pod wsią Radiowo.
- [29] Antosiak Henryk ps. Szczerbaty. Członek ZWM. Strzelec batalionu AL „Czwartacy”. W powstaniu w Śródmieściu, w 2 batalionie zgrupowania AK „Chrobry II”. Po powstaniu w niewoli niemieckiej.
- Antosiewicz Wanda – zob. Skrzypczak /Antosiewicz/ Wanda ps. Rena.
- [30] Antoś /NN/. Ochotnik. Strzelec zgrupowania AL w Śródmieściu. Po powstaniu, wraz z innym żołnierzem AL ps. Jacek, ukrywał się w ruinach miasta do wyzwolenia.
- Antoś – zob. Korzycki Antoni.
- Antoś – zob. Mazur Antoni.
- [31] Apasz /NN/. Ur. 1919. Kapral batalionu AL „Czwartacy”. Wola, Stare Miasto, Śródmieście. Ranny. Leczony w szpitalu przy ul. Marszałkowskiej 71.
- [32] Araźnik Ksawery ps. Stary. Strzelec kompanii AL–PAL „Błaszanka”. Czeraniaków Górny. Poległ 13 IX 1944 w obronie fabryki „Błaszanka” przy ul. Przemysłowej 19/21.
- [33] Archiciński Jerzy ps. Jacek. Ur. 1926. Członek ZWM. Strzelec III batalionu AL. Wola, Stare Miasto, Żoliborz. Po powstaniu w niewoli niemieckiej– Stalag XI–A Altengrabow, nr jeńca 45665. /Brat Wiesława/.
- [34] Archiciński Wacław ps. Hergo. Członek ZWM. Strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Stare Miasto, Żoliborz.
- [35] Archiciński Wiesław ps. Hugo. Ur. 1928. Członek ZWM. Kapral grupy bojowej Oddziału VI Sztabu Głównego AL. W powstaniu na Woli i Starym Mieście. Kompania Służby Bezpieczeństwa AL. Zginął 26 VIII 1944 pod gruzami kamienicy przy ul. Freta 16. /Brat Jerzego/.
- [36] Architekt /NN/. Ur. 1927. Członek ZWM. Kapral batalionu AL „Czwartacy”. Stare Miasto. Poległ.
- Architekt – zob. Rosiak Tadeusz.
- Arciszewska Mirosława – zob. Duchńska /Arciszewska / Mirosława ps. Mirka.
- [37] Arciuch Krystyna ps. Krystyna. Członek PPR. Pracownik Oddziału IV Sztabu Głównego AL. W powstaniu łączniczka zgrupowania AL. Śródmieście.
- Ariana – zob. Ziaja /Waleziak/ Maria.
- Arkaszka – zob. Iwlew Arkadiusz.
- Arnold – zob. Kuśmierek Józef.
- [38] Arot /NN/. Strzelec zgrupowania AL na Żoliborzu. Ranny 18 VIII 1944 na ul. Wyspiańskiego.
- [39] Artannikow Siemion. Zbiegły z niewoli niemieckiej oficer Armii Czerwonej. W powstaniu żołnierz AL walczący w 1 batalionie zgrupowania AK „Chrobry II”. Śródmieście. Poległ 11 VIII 1944 na ul. Towarowej.

- Artek – zob. Beta Artur.
- Artur – zob. Jaworski Edward.
- Artur – zob. Ługowski Wacław.
- Artur – zob. Mijał Kazimierz.
- Artur – zob. Sobiecki Mieczysław.
- [40] Artur II /NN/. Strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Stare Miasto, Śródmieście.
- Artysta – zob. Korta Jan.
- Asod – zob. Sadowski Władysław.
- [41] Assorodobraj Nina. Ur. 1903, zm. 1999. Socjolog. Historyk myśli społecznej. Nauczyciel akademicki. Członek PPR. W powstaniu w AL na Żoliborzu. Współredaktorka pisma „Biuletyn Podokręgu Nr 2 Armii Ludowej”. Działaczka żoliborskiego samorządu mieszkańców.
- [42] Augustyniak Czesław ps. Kruk. Ur. 1902, zm. 1984. Robotnik. Członek PPR. Starszy sierżant AL. Dowódca plutonu AL Pelcowizna. W początkach VIII 1944 w akcji powstańczej na Targówku.
- [43] Augustyniak Edward ps. Jean-Jacques. Student Akademii Sztuk Pięknych. Harcerz. Członek organizacji „Wawer”. W powstaniu strzelec zgrupowania AL. Śródmieście. Poległ.
- [44] Augustyniak Michał ps. Wacusi. Sekretarz dzielnicy RPPS Powiśle. Sierżant zgrupowania AL. Śródmieście.
- B**
- Baczyńska Stanisława – zob. Pawlińska /Baczyńska/ Stanisława ps. Mała.
- [45] Baczyński Edward ps. Henryk. Ur. 1921, zm. 1966. Podporucznik AL. Dowódca dzielnicy AL–ZWM Żoliborz. Zastępca dowódcy 1 kompanii batalionu AL „Czwartacy”. W powstaniu na Woli, Starym Mieście i Żoliborzu. Dowódca kompanii zapasowej, od 20 IX 1944 zastępca dowódcy III batalionu AL. 30 IX t.r. przeprawił się przez Wisłę na Pragę.
- [46] Bagiński Henryk ps. Heniek. Strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Stare Miasto. Poległ.
- [47] Bajkał /NN/. Zbiegły z niewoli niemieckiej żołnierz Armii Czerwonej. W powstaniu w III batalionie AL na Żoliborzu. Poległ 29 IX 1944.
- [48] Bajszczyk Stanisław ps. Marek. Ur. 1898. Szewc. Członek PPR. Starszy sierżant, podporucznik GL i AL. Dowódca GL we Włochach. Szef sztabu dowództwa 2 Okręgu GL, później AL Warszawa Lewa Podmiejska. W powstaniu na Woli i Starym Mieście. Zastępca dowódcy 3 kompanii III batalionu AL. Poległ. /Stryj Tadeusza/.
- [49] Bajszczyk Tadeusz ps. Tadek. Ur. 1926. Robotnik. Członek ZWM. W powstaniu na Woli i Starym Mieście. Strzelec III batalionu AL. Poległ. /Bratanek Stanisława/.
- [50] Balcerzak Edward ps. Ed. Ur. 1924, zm. 1996. Członek RPPS. Podchorąży Milicji Ludowej RPPS. W powstaniu plutonowy III batalionu AL. Stare Miasto, Żoliborz. Poległ.
- [51] Balcerzak Janina ps. Ewa. Ur. 1920, zm. 2000. Działaczka ZWM. Podporucznik AL. Oficer oświatowy 2 kompanii AL. Śródmieście. Łączniczka sztabu AL. 9 IX 1944 przeszła na Czerniaków Górny, skąd nocą z 10 na 11 IX t.r. została przeprawiona przez Wisłę na Pragę. Wraz z Heleną Jaworską przeszła następnie linię frontu na Grochowie i w imieniu powstańczego dowództwa AL nawiązała łączność z PKWN i dowództwem LWP.
- [52] Balcerzak Zdzisław. Ur. 1922. Strzelec III batalionu AL. Stare Miasto, Żoliborz. Poległ.
- [53] Balicka /Kozłowska/ Helena ps. Ela, Stefa. Ur. 1920, zm. 2003. Działaczka ZWM. Podporucznik AL.

- W powstaniu na Starym Mieście i w Śródmieściu. Oficer oświatowy III batalionu AL. Współredaktorka prasy powstańczej AL. Łączniczka i kolporterka. /Córka Jadwigi/.
- [54] Balicka Jadwiga ps. Magdalena. Ur. 1884, zm. 1957. Lekarz. Członek sanitariatu Sztabu Głównego AL. Działaczka lewicowego nurtu PPS, sympatyk KPP. Od 1942 związana z PPR, GL i AL. W powstaniu na Mokotowie, w ośrodku zdrowia przy ul. Dolnej 42, gdzie zorganizowano szpital dla ludności cywilnej i powstańców. Po kapitulacji Mokotowa, lekarz w obozie przejściowym w Pruszkowie. /Matka Heleny/.
- [55] Baliński Leopold. Ur. 1902. Członek PPR. Strzelec kompanii AL-PAL „Błaszanka”. Czerniaków Górny. 17 IX 1944 ewakuowany na Pragę.
- [56] Bałaban Ada. Członek PPR. Żołnierz AL. Pielęgniarka. W powstaniu na Mokotowie.
- [57] Banasiak Maria ps. Marysia. Członek PPR. Pracownik centralnego aparatu wydawniczego PPR. W powstaniu łączniczka zgrupowania AL. Śródmieście.
- [58] Banasiewicz Aleksander ps. Orlik. Ur. 1893, zm. 1961. Robotnik. W I. 1917–1919 uczestnik wydarzeń rewolucyjnych w Rosji. Następnie w Warszawie. Członek KPP, a od 1942 PPR. Żołnierz GL i AL. W powstaniu kapral III batalionu AL. Wola, Stare Miasto. Po powstaniu, więzień obozów koncentracyjnych w Niemczech.
- [59] Bandurska Krystyna ps. Grażyna. Ur. 1927, zm. 2002. Członek ZWM. Plutonowa kompanii Służby Bezpieczeństwa AL. Stare Miasto, Żoliborz. 30 IX 1944 przeprawiła się przez Wisłę na Pragę.
- [60] Baniewicz Leon ps. Wiktor. Ur. 1869, zm. 1944. Weteran ruchu robotniczego, b. działacz PPS i KPP. Od 1942 w PPR. W powstaniu na Żoliborzu. Zginął w początkach VIII 1944.
- [61] Bar /NN/. Strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Stare Miasto, Śródmieście.
- [62] Barakowiec, Julia /NN/. Ochotnik. Strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Żoliborz. Zginął w VIII 1944.
- [63] Baranowska Łucja. Ur. 1921, zm. 1977. Członek RPPS. Łączniczka zgrupowania AL. Śródmieście. /Żona Feliksa/.
- [64] Baranowska /Szelubska/ Zofia ps. Misia. Członek RPPS. Sierżant Milicji Ludowej RPPS. Łączniczka zgrupowania AL. Śródmieście. /Siostra Feliksa, żona Jana Szelubskiego/.
- [65] Baranowski Bronisław ps. Czarny. Strzelec kompanii AL-PAL „Osa” w Śródmieściu. Poległ w VIII 1944.
- [66] Baranowski Feliks ps. Burakowski, Doliński, Felek, Zbigniew. Ur. 1915, zm. 1997. Sekretarz Komitetu Centralnego RPPS, członek sztabu Milicji Ludowej RPPS. W powstaniu na Powiślu i w Śródmieściu. Porucznik, oficer sztabu AL. Redaktor pisma „Za lud Warszawy” /Powiśle/ oraz „Wojsko Polskie” /Śródmieście/. Współorganizator PPD i członek jego Prezydium. /Mąż Łucji, brat Zofii/.
- [67] Baranowski Feliks ps. Felek. Członek PPR. Żołnierz AL. W powstaniu w Śródmieściu. Kolporter prasy.
- Barbara – zob. Sowińska Stanisława.
- Bardach Zofia – zob. Szyszko /Bardach/ Zofia ps. Czarna Zośka.
- [68] Barewski Roman ps. Danek. Podporucznik, dowódca plutonu PAL w kompanii AL-PAL „Osa” w Śródmieściu. Od 8 IX 1944 na Czerniakowie Górnym. Oficer sztabu Rejonu AL. 16 IX t.r. przeprawiony na Pragę. Łącznik dowództwa PAL w Śródmieściu do dowództwa LWP.
- [69] Baron /NN/. Strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Stare Miasto. Poległ.

- Baron – zob. Nowotko Zbigniew.
- Barszcz – zob. Burakowski Leszek.
- [70] Barszczewski Stanisław ps. Kazik. Członek PPR. Podporucznik AL. W powstaniu dowódca plutonu AL w kompanii AL-PAL „Osa” w Śródmieściu. Po powstaniu w niewoli niemieckiej.
- [71] Bartek /NN/. Strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Stare Miasto. Poległ.
- Bartek – zob. Bartoszewicz Tadeusz.
- Bartek – zob. Baryła Marian.
- Bartek – zob. Chołdakowski Józef.
- [72] Bartoszek Hedda ps. Fryga. Ur. 1919, zm. 2001. Artystka malarka. Członek PPR. Podporucznik AL. Oficer Oddziału II Sztabu Głównego AL. W powstaniu w Śródmieściu, na Starym Mieście i Żoliborzu. Oficer do zleceń w sztabie AL. Ranna.
- Bartoszewicz Stanisław – zob. Kurowski Stefan Zygmunt.
- [73] Bartoszewicz Tadeusz ps. Bartek. Ur. 1919. Robotnik z fabryki Philipsa na Woli. Członek PPR. Sierżant AL. Członek Prezydium Warszawskiej Rady Narodowej. W powstaniu na Pradze.
- Baryka – zob. Wolski Stanisław.
- [74] Baryła Marian ps. Bartek. Ur. 1899, zm. 1970. Działacz komunistyczny, organizator PPR, GL i AL na Mazowszu, w Radomskim, Kieleckim i Częstochowskim. Członek Komitetu Centralnego PPR. Kapitan AL. W powstaniu członek dowództwa AL na Woli, Starym Mieście i Żoliborzu. 31 VIII 1944 odszedł z oddziałem AL do Puszczy Kampinoskiej. Brał udział w rozmowach z dowództwem AK Grupy „Kampinos”. 10 IX t.r. podjął nieudaną próbę przejścia przez front pod Legionowem. Po ucieczce z niewoli niemieckiej w partyzantce AL w Okręgu Płockim.
- [75] Baszmakow Wiktor ps. Wania. Rosjanin. Zbiegły z niewoli niemieckiej oficer Armii Czerwonej. Żołnierz 1 kompanii batalionu AK „Żubr”. Puszcza Kampinoska, Żoliborz. Od 15 IX 1944 w III batalionie AL. Poległ 30 IX t.r. w akcji przebicia się oddziałów AL do Wisły.
- Basia – zob. Budźko Halina.
- Basia – zob. Dominiakówna Barbara.
- Basia – zob. Kruszevska Barbara.
- Basia – zob. Paszkowska Barbara.
- Basia – zob. Puławska Hanna.
- Basia – zob. Temkin /Berman/ Barbara.
- Baśka – zob. Mikołajczyk /Szadkowska/ Janina Barbara.
- Baśka – zob. Mołojec /Kurland/ Barbara.
- Baśka – zob. Wojnar /Strzelecka/ Wacława.
- Bażant – zob. Dobiszewski Jan.
- [76] Bąk /NN/. Ur. 1930. Ochotnik. Młodociany łącznik sztabu AL na Czerniakowie Górnym. Zginął 17 IX 1944 pod gruzami zburzonego domu przy ul. Zagórnej 8.
- [77] Batkowski Władysław ps. Firus. Ur. 1896, zm. po 1966. Robotnik metalowiec. W I. 1917–1921 uczestnik wydarzeń rewolucyjnych w Rosji. Od 1922 w Warszawie. Członek KPP, a od 1942 PPR. Żołnierz GL i AL. W powstaniu, w zgrupowaniu AL na Woli i Starym Mieście. Po powstaniu na robotach przymusowych w Niemczech.
- [78] Bednarczyk Jerzy ps. Mały Jurek. Ur. 1922. Członek RPPS, starszy sierżant 3 kompanii batalionu AL „Czwartacy”. Odcięty od Warszawy, zebrał w Pruszkowie grupę żołnierzy AL-PAL, z którą wszedł w skład oddziału miejscowej Straży Ogniowej, organizując pomoc dla więzionych w obozie pruszkowskim mieszkańców Warszawy.

- [79] Bełchatowska /Szpigiel/ Chajka ps. Halina. Ur. 1919, zm. 2002. Członek Bundu. Żołnierz ŻOB, uczestniczka walk w getcie warszawskim. Od V do VIII 1943 w partyzantce GL w lasach koło Wyszkowa. Później ukrywała się w Warszawie w schronie przy ul. Żelaznej 64. W powstaniu w służbach pomocniczych AK w Śródmieściu. Po powstaniu, do 22 I 1945 ukrywała się w schronach przy ul. Śliskiej i Siennej.
- Bełkot – zob. Kuliczkowski Jan.
- [80] Beniek /NN/. Strzelec kompanii Służby Bezpieczeństwa AL. Stare Miasto, Żoliborz.
- [81] Berliński Hersz ps. Jeleń. Ur. 1908. Działacz Poalej Syjon Lewicy, współorganizator i członek sztabu ŻOB. Jeden z dowódców walk w getcie warszawskim. Następnie w oddziale partyzanckim GL w Lasach Wyszkowych. Od X 1943 znów w Warszawie. Współpracował z PPR, GL i AL. Ukrywał się na terenie Kolonii Kościuszkowskiej na Żoliborzu, w schronie w piwnicy domu przy ul. Suwalskiej 21. W czasie powstania zginął tam, zabity przez Niemców. Okoliczności jego śmierci nie są znane.
- [82] Berman Adolf ps. Borowski, Ludwik. Ur. 1907, zm. 1978. Działacz Poalej Syjon Lewicy. Członek Żydowskiego Komitetu Narodowego i współorganizator ŻOB. Od XI 1942 poza gettem warszawskim. Współpracował zarówno z DR i KG AK, jak i z PPR i AL. Członek KRN. W powstaniu na Żoliborzu w zgrupowaniu AL. Po powstaniu, początkowo ukrywał się w garażu przy ul. Felińskiego. 3 X 1944 wraz z żoną i rodziną Grynbergów wyostał się z miasta i dotarł do Izabelina. Tam doczekał wyzwolenia. /Mąż Barbary Temkin/.
- Berman Barbara – zob. Temkin /Berman/ Barbara ps. Basia.
- [83] Bernaciński Stefan ps. Budrys. Ur. 1914, zm. 1989. Artysta malarz.
- Członek PPR. Pracownik Oddziału V Sztabu Głównego AL. W powstaniu na Starym Mieście. Autor drukowanych tam powstańczych plakatów AL.
- [84] Bernatowicz Jan ps. Jasio. Strzelec kompanii Służby Bezpieczeństwa AL. Stare Miasto, Żoliborz.
- [85] Bert /EN/. Starszy strzelec kompanii AL-PAL „Błaszanka”, pluton „Starówka”. Czerniaków Górny.
- [86] Beta Artur ps. Artek, Kryształ. Strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Stare Miasto. Poległ. /Brat Sylwestra/.
- [87] Beta Sylwester ps. Sylwek. Strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Wola, Stare Miasto. Poległ w końcu VIII 1944. /Brat Artura/.
- [88] Bębenkowski Zenon ps. Zebra. Ur. 1926. Członek ZWM. Strzelec III batalionu AL. Stare Miasto, Żoliborz. Ranny.
- Biała – zob. Kreglewska Zofia.
- [89, 90] Białkowska Apolonia, Białkowska Lucjanna. Siostry. Robotnice. Członkinie PPR. W powstaniu w służbie zaopatrzeniowej zgrupowania AL. Żoliborz.
- Biały – zob. Chmurzewski Władysław.
- Biały – zob. Kacprzak Mieczysław.
- Biały – zob. Makowski Jerzy.
- [91] Bida Antoni ps. Łukasz. Ur. 1897, zm. 1980. Dziennikarz. Działacz PPR. Porucznik AL. Pracownik Oddziału V Sztabu Głównego AL. W powstaniu w sztabie AL. Stare Miasto, Żoliborz. Jego syn Jan /ur. 1927/ ps. Emil był członkiem ZWM, dowódcą grupy bojowej AL na Żoliborzu. Uczestnik wielu akcji zbrojnych i dywersyjnych GL i AL. Poległ 25 VI 1944 w walce z Niemcami pod Drewnicą.
- [92] Biderman Sara /Serafin Krystyna/ ps. Krysia. Ur. 1923, zm. 1972.

- Studentka architektury. Członek Dror. Łączniczka ŻOB, uczestniczka walk w getcie warszawskim. Od V 1943 ukrywała się w Warszawie, współpracując z GL – AL. Żołnierz plutonu ŻOB w III batalionie AL na Starym Mieście. 10 VIII 1944 w grupie sześciu osób wysłana do domu przy ul. Leszno 18 po dokumenty i fundusze ŻOB. Odcięta, ukrywała się tam wraz z innymi do 28 IX t.r., a następnie przez obóz w Pruszkowie wywieziona do obozu pracy w Niemczech.
- [93] Biela Jan. Członek ZWM. Strzelec zgrupowania AL. Żoliborz.
- [94] Bielaszewski Marian ps. Wiktor. Ur. 1910. Inżynier. Członek PPR. Starszy sierżant, podporucznik Oddziału II Sztabu Głównego AL. W powstaniu na Woli, Starym Mieście i w Śródmieściu. Zastępca dowódcy 3 kompanii III batalionu AL. Dowódca plutonu saperów. Oficer sztabu.
- [95] Bielińska Zofia ps. Krystyna. Ur. 1924, zm. 1978. Członek ZWM. Plutonowa AL. Pracownik Oddziału VI Sztabu Głównego AL. Stare Miasto, Śródmieście. Łączniczka. /Zona Niemira/.
- [96] Bieliński Niemir ps. Skóra. Ur. 1917, zm. 1949. Członek PPR. Oficer GL, AL. Dowódca grupy specjalnej sztabu Okręgu Warszawskiego AL. W powstaniu na Starym Mieście i Żoliborzu. Porucznik, kapitan. Początkowo, do 5 VIII 1944 dowódca plutonu 4 kompanii batalionu AK „Kiliński”. Następnie zastępca dowódcy, dowódca III batalionu AL. 20 VIII t.r. odznaczony Krzyżem Walecznych przez dowództwo AK. 19 IX t.r. ciężko ranny na Marymoncie. Po powstaniu ewakuowany wraz ze szpitalem do Pruszkowa, skąd wkrótce wydostał się spod straż. W XII 1944 wraz z żoną przedostał się przez front do Lublina. /Mąż Zofii/.
- Bielski – zob. Szyborski Aleksander.
- [97] Bielski Franciszek ps. Marynarz. Ur. 1898, zm. 1953. Robotnik, muzykant, tramwajarz. W I. 1917–1921 uczestnik wydarzeń rewolucyjnych w Rosji. W I. 1921–1923 w WP. Następnie w Warszawie. Członek KPP, a od 1942 PPR. Żołnierz GL i AL. W powstaniu, w zgrupowaniu AL w Śródmieściu.
- [98] Bielski Henryk ps. Władek. Strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Stare Miasto. Poległ.
- [99] Bieniek Jan ps. Orlik. Członek ZWM. Strzelec zgrupowania AL. Praga.
- [100] Bieniek Władysław. Strzelec III batalionu AL. Żoliborz. Poległ 29 IX 1944.
- [101] Bieńkowska Florentyna ps. Flora, Halina. Członek PPR. Pracownik Oddziału V Sztabu Głównego AL. Członek redakcji „Gwardzisty”. W powstaniu na Żoliborzu. /Zona Władysława/.
- Bieńkowski Jan – zob. Szaniawski /Bieńkowski/ Jan ps. Szwed.
- [102] Bieńkowski Władysław ps. Władek. Ur. 1906, zm. 1991. Działacz PPR. Porucznik AL. Członek KRN. W powstaniu na Starym Mieście i w Śródmieściu. Redaktor „Głosu Warszawy”. Oficer sztabu AL. Współtwórca PPD i członek jego Prezydium. /Mąż Florentyny/.
- [103] Biernat Tadeusz ps. Gryf, Ślepak. Ur. 1925. Członek ZWM. Kapral batalionu AL „Czwartacy”. Stare Miasto, Żoliborz,
- Bierut Jan – zob. Chyliński /Bierut/ Jan ps. Janek.
- [104] Bierut Janina. Ur. 1889, zm. 1985. Nauczycielka. Działaczka RTPD i TPD. W powstaniu na Żoliborzu, w służbach pomocniczych AL. /Zona Bolesława Bieruta, matka Jana i Krystyny/.
- [105] Bierut /Maminajszwili/ Krystyna ps. Krysia. Ur. 1923, zm. 2003. Członek ZWM. Plutonowa AL. W powstaniu, w zgrupowaniu AL na Żoliborzu.

- Łączniczka, sanitariuszka. Ciężko ranna 18 VIII 1944 na ul. Wyspiańskiego. /Córka Janiny i Bolesława Bierutów, siostra Jana/.
- [106] Bilwin Jadwiga. Członek PPR. Żołnierz AL. W powstaniu na Starym Mieście, w komórcie uzbrojenia.
- Bimbek – zob. Janicki Bogdan.
- Bimber – zob. Kędzierski Zdzisław.
- [107] Birkenfeld Janusz ps. Sława. Ur. 1922. Plutonowy kompanii AL–PAL „Błaszanka”. Czerniaków Górny. Ranny. Ewakuowany na Pragę.
- [108] Bitner Jan ps. Franek. Członek PPR. Plutonowy grupy bojowej Oddziału II Sztabu Głównego AL. W powstaniu na Targówku i Bródnie. 6 VIII 1944 wyszedł z drużyną AL do lasów w rejonie Choszczówki.
- Blady – zob. Cieśla Józef.
- [109] Blady Szwajgier /Meremińska, Świdowska/Adinaps.Inka. Ur. 1917, zm. 1993. Lekarz w getcie warszawskim. Od VII 1942 poza gettem. Związana z PPR, GL i AL. Współpracowała też z Radą Pomocy Żydom, ŻOB i ŻKN. W powstaniu na Starym Mieście i w Śródmieściu, w szpitalach powstańczych Miodowa 24 i Mokotowska 55. Współdziałała ze służbą sanitarną AL. Po powstaniu, 11 X 1944 ewakuowała się z grupą rannych do Milanówka. Brała udział w organizowaniu pomocy dla ukrywających się na Żoliborzu, później w Grodzisku Mazowieckim żołnierzy ŻOB–AL.
- [110] Bładzioch /NN/. Plutonowy kompanii AL–PAL „Błaszanka”, pluton „Starówka”. Czerniaków Górny. Poległ 14 IX 1944.
- Blancia – zob. Kurek Stefan.
- [111] Blicharski Czesław ps. Wiesław. Ur. 1906, zm. 1968. Członek PPR. Strzelec III batalionu AL. Stare Miasto, Żoliborz. Po powstaniu wywieziony na roboty przymusowe do Niemiec.
- Blondyn – zob. Lisiecki Kazimierz.
- [112] Błach /Rudzka/ Janina ps. Teresa. Ur. 1923. Członek ZWM z Ochoty. Żołnierz AL. W powstaniu, sanitariuszka zgrupowania AL. Śródmieście.
- [113] Błaszczak Antoni ps. Zygmunt. Ur. 1894, zm. 1948. Brukarz. Członek PPR. Strzelec III batalionu AL. Stare Miasto, Żoliborz. Ciężko ranny.
- [114] Błaszczak /Wolanin/ Janina. Porucznik. Dowódca 3 kompanii moździerzy 9 pułku piechoty 3 DP LWP. Od 17 IX 1944 na przyczółku czerniakowskim. 22 IX t.r. ciężko ranna, następnego dnia wzięta przez Niemców do niewoli. Umieszczona pod strażą w szpitalu w Skierniewicach, skąd została wykradziona przez miejscową organizację AL. Do momentu wyzwolenia w I 1945 przebywała pod opieką lekarską w okolicznych wsiach.
- [115] Błażejewski Józef ps. Jacek. Strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Wola, Stare Miasto, Śródmieście.
- Błażek – zob. Stefański Jerzy.
- Bobińska Barbara – zob. Krajewska /Bobińska/ Barbara.
- [116] Bobowska Maria. Członek PPR. Działaczka Klubu Inteligencji Postępowej. Członek Warszawskiej Rady Narodowej. W powstaniu na Żoliborzu. Czynna w samorządzie mieszkańców.
- [117] Bobowski Zygmunt ps. Pajak. Ur. 1922. Starszy strzelec kompanii AL–PAL „Błaszanka”, pluton „Starówka”. Czerniaków Górny. Ciężko ranny 18 IX 1944. Zmarł 21 IX t.r., ul. Solec 41.
- [118] Bobrzyk Włodzimierz ps. Bóbr. Ur. 1928, zm. 1980. Uczeń. Strzelec kompanii AL–PAL „Błaszanka”. Czerniaków Górny. Ciężko ranny 13 IX 1944.
- [119] Bochenek Antoni ps. Wicek. Ur. 1926, zm. 2000. Strzelec drużyny Milicji Ludowej RPPS na Ochocie. W powstaniu, w zgrupowaniu AL. Śródmieście.

- Bocian – zob. Piwko Stanisław.
- Bodek – zob. Chałka Bogdan.
- [120] Bogdan /NN/. Starszy strzelec kompanii AL–PAL „Błaszanka”, pluton „Starówka”. Czerniaków Górny. Ranny we IX 1944. Ewakuowany na Pragę.
- Bogdan – zob. Dłubak Zbigniew.
- Bogdan – zob. Paszkowski Bolesław.
- Bogdan – zob. Piechowski Bogusław.
- [121] Bogobowicz Zdzisław ps. Ren. Ur. 1928. Uczeń. Strzelec kompanii AL–PAL „Błaszanka”. Czerniaków Górny. Ranny 18 IX 1944 na ul. Idzikowskiego.
- [122] Bogucki Edmund. Ur. 1925. Chorąży batalionu AL „Czwartacy”. Stare Miasto, Żoliborz.
- [123] Bogucki Feliks ps. Felek, Kubaś. Ur. 1926. Strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Wola. Poległ.
- [124] Bogucki Zbigniew ps. Zbyszek. Ur. 1925. Strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Stare Miasto. Poległ.
- Bogusia – zob. Jędrak Barbara.
- [125] Bogusławski Konrad ps. Konrad. Kapral III batalionu AL. Stare Miasto, Żoliborz.
- Bohdan – zob. Kochankiewicz Bohdan.
- [126] Bojarska Irena ps. Irka. Ur. 1924, zm. 1944. Sierżant sekcji Żeńskich Jednostek Wojskowych AL na Pradze. Po wyzwoleniu w MO. Zginęła w X 1944 od ostrzału artylerii niemieckiej.
- [127] Bojko Marian. Ur. 1916. Medyk, lekarz. Członek sanitariatu Sztabu Głównego AL. W powstaniu na Pradze.
- Bol – zob. Bolesławski Zdzisław.
- [128] Bolek I /NN/. Strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Wola. Poległ.
- [129] Bolek II /NN/. Strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Wola. Poległ.
- Bolek – zob. Bolesławski Zdzisław.
- Bolek – zob. Dąbrowski Bolesław.
- Bolek – zob. Nowicki Bolesław.
- Bolek – zob. Paszkowski Bolesław.
- Bolek – zob. Smakurowski Jerzy.
- Bolek – zob. Waszul Bolesław.
- Bolek – zob. Szymański Bolesław.
- [130] Bolesław /NN/. Lekarz. Uciekinier z getta, ukrywający się na terenie Śródmieścia. W powstaniu w oddziałach AL. Stare Miasto, Śródmieście, Czerniaków Górny. Poległ 14 IX 1944.
- [131] Bolesław /NN/. Uciekinier z getta, ukrywający się w rejonie ul. Żelaznej. W powstaniu w grupie żołnierzy AL w 1 batalionie zgrupowania AK „Chrobry II”. Śródmieście. Od 25 VIII 1944 strzelec kompanii AL–PAL „Błaszanka”, pluton „Starówka”. Czerniaków Górny. Poległ 12 IX 1944 na ul. Przemysłowej.
- [132] Bolesławski Zdzisław ps. Bol, Bolek. Członek ZWM. Strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Wola, Stare Miasto. Ciężko ranny 27 VIII 1944 w walce o kościół NMP. Zginął dzień później w zbombardowanym kościele Św. Jacka przy ul. Pręta.
- Bolka – zob. Styczyńska Bolesława.
- Boluś – zob. Libelt Tadeusz.
- Bomba – zob. Kupczyński Wacław.
- Bończa – zob. Żuchowicz Bronisław.
- [133] Boratyński Edmund. Ur. 1927, zm. 1984. Strzelec III batalionu AL. Stare Miasto, Śródmieście.
- [134] Borecki Zbigniew ps. Borek. Członek ZWM. Strzelec zgrupowania AL. Żoliborz. Poległ.
- [135] Borejsza Leon ps. Maciek. Ur. 1915, zm. 1986. Członek PPR. Podporucznik AL. Wola, Stare

- Miasto, Żoliborz. Oficer oświatowy 1 kompanii III batalionu AL. 2 IX 1944 wyszedł z drugą grupą AL do Puszczy Kampinoskiej. Następnie oficer sztabu Okręgu 2 AL Warszawa Lewa Podmiejska.
- Borek – zob. Borecki Zbigniew.
- Borkowska Leokadia – zob. Zilberstein Lea ps. Lodzia.
- [136] Borkowska Zofia ps. Zosia. Członek ZWM. Sanitariuszka zgrupowania AL. Wola, Stare Miasto.
- [137] Borkowski Jerzy ps. Jurek. Członek ZWM. Strzelec batalionu AL „Czwartacy”, Stare Miasto. Poległ.
- [138] Borowska Zofia ps. Zośka. Członek ZWM. Pracownik Oddziału VI Sztabu Głównego AL. Łączniczka, sanitariuszka zgrupowania AL Żoliborz.
- [139] Borowski Edward ps. Kret. Ur. 1924. Członek ZWM z Marymontu. Strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Stare Miasto, Żoliborz. Po powstaniu w niewoli niemieckiej.
- [140] Borowski Stanisław ps. Jakała. Ur. 1927. Strzelec III batalionu AL. Stare Miasto, Żoliborz.
- [141] Borowski Witold ps. Antek. Ur. 1924, zm. 2003. Członek ZWM. Sierżant AL. Dowódca dzielnicy AL–ZWM Żoliborz. W powstaniu w sztabie AL na Żoliborzu. Dowódca plutonu, dowódca placówki. Łącznik z dowództwem AL na Starym Mieście. Przewodnik w kanałach. We IX 1944 starszy sierżant, szef III batalionu AL. Po powstaniu w niewoli niemieckiej, w obozach Altengrabow, Falingsbostel, Herdenbostel. Dwukrotnie uciekał.
- Borowski – zob. Berman Adolf.
- Borowy – zob. Borowy Piotr.
- [142] Borowy Piotr ps. Borowy. Architekt. Porucznik AL. Kierownik wydziału prasowego Oddziału V Sztabu Głównego AL. Redaktor „Armii Ludowej”. W powstaniu w Śródmieściu.
- [143] Borowy Tadeusz ps. Tadek. Strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Wola, Stare Miasto.
- [144] Borsza /NN/. Łączniczka kompanii AL–PAL „Błaszanka”. Czerniaków Górny.
- Borys – zob. Guz Eugeniusz.
- Borys – zob. Jachełko Antoni.
- [145] Borzykowski Tobiasz /Tobie/ ps. Tadeusz. Ur. 1911, zm. 1959. Działacz Poalej Syjon, Hechaluc, Dror. Uczestnik walk w getcie warszawskim. Od V 1943 ukrywał się w Warszawie, współpracując z ŻKN i Radą Pomocy Żydom. W powstaniu na Starym Mieście i Żoliborzu. Strzelec plutonu ŻOB w III batalionie AL. Po powstaniu ukrywał się w piwnicy domu przy ul. Promyka 43. 15 XI 1944 uratowany przez patrol sanitarny PCK.
- Bosko – zob. Boskowski Stanisław.
- [146] Boskowski Stanisław ps. Bosko. Członek ZWM. Sierżant AL. Dowódca plutonu 2 kompanii batalionu AL „Czwartacy”. Stare Miasto. Poległ.
- [147] Boudelle Tadeusz ps. Gucio. Ur. 1923, zm. 1997. Strzelec III batalionu AL. Stare Miasto, Żoliborz.
- Bożena – zob. Orłowska /Gerwicka/ Waleria.
- Bożena – zob. Puchalska /Hibner/ Irena Bożena.
- [148] Bożenka /NN/. Łączniczka batalionu AL „Czwartacy”. Stare Miasto.
- Bóbr – zob. Bobrzyk Włodzimierz.
- [149] Bór /NN/. Strzelec AL. Początkowo w 1 batalionie zgrupowania AK „Chrobry II” w Śródmieściu /do 24 VIII 1944/. Później w kompanii AL–PAL „Błaszanka”, pluton „Starówka” na Czerniakowie Górnym. Ranny. Ewakuowany na Pragę.
- [150] Bratkowski Stefan ps. Majewski. Ur. 1910. Tokarz metalowiec. Działacz PPR. Oficer GL. Od XI 1942 więzień obozu koncentracji.

- cyjnego Auschwitz w Oświęcimiu /nr obozowy 64783/. Członek kierownictwa tajnej międzynarodowej Grupy Bojowej „Auschwitz”. W VII 1944, wraz z innym członkiem kierownictwa tej Grupy, uciekł z obozu i przybył do Warszawy. W Komitecie Centralnym PPR przekazał apel więźniów z Oświęcimia o pomoc w obliczu przewidywanej likwidacji obozu przez Niemców. Jego współtowarzyszem był austriacki działacz komunistyczny Ludwig Lokmanis /dr Alfred Klahr/. Po wybuchu powstania obaj znaleźli się w oddziałach AL na Starym Mieście. Porucznik Bratkowski pełnił tam w sztabie AL funkcję kwatermistrza. Z uwolnionych przez AK z obozu na ul. Geśiej Żydów obcokrajowców zorganizowano kompanię pomocniczą. Poległ 24 VIII 1944 w czasie walk na ul. Mostowej.
- [151] Breker /Broecker/ Stanisław ps. Adam. Ur. 1918. Członek ZWM. Starszy sierżant, podporucznik AL. Oficer propagandy w sztabie AL na Żoliborzu. Od 10 IX 1944 zastępca do spraw oświatowych dowódcy batalionu AL „Czwartacy”. Dwukrotnie ranny. 29 IX t.r. ciężko ranny w obronie Alei Wojska Polskiego. Po kapitulacji ewakuowany do szpitala w Milanówku, gdzie zmarł 16 X 1944.
- Broda – zob. Łęczycki Franciszek.
- Brodaty – zob. Sowiński Wojciech.
- [152] Brodzianka /Gutt/ Elżbieta ps. Ziuta. Ur. 1921, zm. 2006. Członek ZWM. W powstaniu, w zgrupowaniu AL w Śródmieściu.
- Broecker Stanisław – zob. Breker /Broecker/ Stanisław ps. Adam.
- [153] Brojer Zbigniew ps. Francuzka. Strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Wola, Stare Miasto, Żoliborz.
- [154] Bromiński Aleksander ps. Bronek. Ur. 1897, zm. po 1966. Robotnik metalowiec, ślusarz. W l. 1917–1919 uczestnik wydarzeń rewolucyjnych w Rosji. Od 1919 w Warszawie. Członek KPP, a od 1943 RPPS. Żołnierz GL, AL. W powstaniu kapral III batalionu AL. Wola, Stare Miasto, Żoliborz.
- Bronek – zob. Bromiński Aleksander.
- Bronek – zob. Szpigiel Bronisław.
- Bronimir – zob. Fotek Tadeusz.
- Bronisław – zob. Kusto Franciszek.
- Bronisław – zob. Więckowski Ryszard.
- Bronka – zob. Feinmesser /Warman/ Bronisława.
- Bronka – zob. Kowalewska Bronisława.
- [155] Brunet /NN/. Strzelec plutonu szturmowego AL na Starym Mieście. Następnie w kompanii AL „Czwartacy” w Śródmieściu.
- [156] Brzeziński Czesław. Robotnik. Członek PPR. Żołnierz AL. W jego mieszkaniu przy ul. Pręta 5 odbyła się 2 VIII 1944 narada kierownictwa PPR i dowództwa AL, na której zdecydowano o uczestnictwie oddziałów AL w powstaniu warszawskim. Strzelec III batalionu AL. Stare Miasto, Żoliborz.
- [157] Brzeziński Eugeniusz ps. Pajak. Strzelec kompanii AL-PAL „Błaszanek”. Czerniaków Górny. Poległ 10 IX 1944 na ul. Przemysłowej.
- [158] Brzeziński Jan ps. Brzoza. Członek PPR. Sierżant AL. Dowódca 3 plutonu II Podokręgu AL Żoliborz. 1 i 2 VIII 1944 współdziałał w akcji powstańczej oddziałów AK na Biełanach.
- Brzeziński – zob. Kowalski Władysław.
- Brzoza – zob. Brzeziński Jan.
- [159] Brzozowska Barbara ps. Supet. Sanitariuszka zgrupowania AL na Żoliborzu. /Siostra Zofii/.
- [160] Brzozowska Zofia ps. Zosia. Sanitariuszka zgrupowania AL na Żoliborzu. /Siostra Barbary/.

- [161] Brzywczy Ryszard ps. Żyłka. Ur. 1921, zm. 1986. Członek ZWM. Strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Wola, Stare Miasto, Żoliborz. W nocy z 30 IX na 1 X 1944 przedostał się przez Wisłę na Pragę.
- Bubek Irmina – zob. Klaczyńska /Bubek/ Irmina ps. Irminka.
- [162] Buczek Józef ps. Grab. Członek PPR. Kapral AL. Pracownik Gazowni Warszawskiej. W powstaniu w Śródmieściu, w kompanii AL-PAL „Osa”.
- [163] Buczyńska Stanisława ps. Stacha. Sanitariuszka batalionu AL „Czwartacy”. Stare Miasto, Śródmieście. Poległa.
- [164] Buczyński Adam. Strzelec zgrupowania AL na Żoliborzu. Poległ. /Syn Wacława/.
- [165] Buczyński Bogusław Henryk ps. Stefan. Ur. 1901, zm. 1945. Działacz komunistyczny. Kapitan AL. P.o. szefa Oddziału II Sztabu Głównego AL. W powstaniu w sztabie AL na Starym Mieście. 2 IX 1944 znalazł się w grupie żołnierzy AL, która nie zdołała już wejść do kanałów i ewakuować się do Śródmieścia. Wywieziony przez Niemców do Pruszkowa, a stąd do obozów koncentracyjnych w Gross Rosen i Mauthausen. Zginął 4 IV 1945 w Steyer /Austria/ w czasie marszu ewakuacyjnego więźniów z tego obozu. Pośmiertnie mianowany podpułkownikiem LWP. /Brat Romana/.
- [166] Buczyński Leszek ps. Krakowiak. Starszy strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Stare Miasto, Śródmieście. Poległ.
- [167] Buczyński Roman ps. Wrona. Członek PPR. Porucznik AL. W powstaniu na Starym Mieście, w sztabie AL. Oficer łącznikowy dowództwa AL przy okręgowym delegacie rządu. 2 IX 1944 wywieziony do obozu przejściowego w Pruszkowie, a stąd do obozów koncentracyjnych w Gross Rosen i Mauthausen. /Brat Bogusława Henryka/.
- [168] Buczyński Wacław ps. Mały. Ur. 1898, zm. 1969. Działacz PPR. W powstaniu w zgrupowaniu AL na Żoliborzu. /Ojciec Adama/.
- Budziwoj – zob. Fotek Stanisław.
- Budrys – zob. Bernaciński Stefan.
- [169] Budzko Halina ps. Basia. Ur. 1922. Członek ZWM. W powstaniu łączniczka, sanitariuszka zgrupowania AL na Woli.
- Buldog – zob. Grochowski Edward.
- [170] Bulwa /NN/. Członek RPPS. Sierżant 3 kompanii batalionu AL „Czwartacy”. W powstaniu w zgrupowaniu AL na Żoliborzu.
- [171] Bułaciński Jerzy ps. Jurek. Strzelec kompanii Służby Bezpieczeństwa AL. Stare Miasto. Poległ. /Syn Marianna, brat Zbigniewa/.
- [172] Bułaciński Marian ps. Maniek, Skóra. Szewc. Działacz komunistyczny. W powstaniu na Woli i Starym Mieście. Strzelec kompanii Służby Bezpieczeństwa AL. Poległ. /Ojciec Jerzego i Zbigniewa/.
- [173] Bułaciński Zbigniew ps. Zbyszek. Strzelec kompanii Służby Bezpieczeństwa AL. Stare Miasto. Poległ. /Syn Mariana, brat Jerzego/.
- Burakowski – zob. Baranowski Feliks.
- [174] Burakowski Leszek ps. Barszcz. Strzelec zgrupowania AL. Wola, Stare Miasto. Poległ.
- Buras – zob. Pamięta Witold.
- Buras – zob. Wojnarowicz Tadeusz.
- Bury – zob. Wojciechowski Michał.
- [175] Burza /NN/. Strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Wola. Poległ.
- But – zob. Buta Tadeusz.
- [176] Buta Tadeusz ps. But. Ur. 1919. Strzelec kompanii AL-PAL „Błasanka”. Czerniaków Górny. Ranny. Ewakuowany na Pragę.
- [177] Byczek Henryk ps. Heniek. Żyd. Uciekinier z getta. Bojownik ŻOB.

- W powstaniu, strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Stare Miasto. Poległ.
- [178] Byczek /NN/. Plutonowy kompanii AL–PAL „Błaszanka”, pluton „Starówka”. Czerniaków Górny. Ranny 13 IX 1944. Ewakuowany na Pragę.
- [179] Bystry /NN/. Strzelec kompanii AL–PAL „Błaszanka”, pluton „Starówka”. Czerniaków Górny.
- Bystry – zob. Antonowicz Lucjan.
- Bystry – zob. Małek Władysław.
- Bystry – zob. Nowacki Stefan
- Bystry – zob. Staniak Ludwik.
- C**
- [180] Carlson Jerzy ps. Jurek. Członek ZWM. Pracownik centralnego aparatu wydawniczego PPR. Strzelec zgrupowania AL. Żoliborz.
- [181] Castellati /Zajązkowska/ Maria ps. Isia. Ur. 1922. Działaczka ZWM. Poetka. Członek redakcji „Walki Młodych”. Plutonowa AL. Śródmieście.
- [182] Ceber /NN/. Strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Stare Miasto. Poległ.
- Ceber – zob. Kwiatkowski Jan.
- Cechna – zob. Królikowska Janina.
- Celina – zob. Lubetkin /Cukierman/ Cywia.
- [183] Celińska /Rączkowska/ Janina ps. Aniołek. Ur. 1928. Uczennica. Sanitariuszka kompanii AL–PAL „Błaszanka”. Czerniaków Górny. Po powstaniu, z obozu w Pruszkowie wywieziona na roboty do Niemiec.
- [184] Cękańska Janina ps. Janka. Członek redakcji „Biuletynu Podokręgu Nr 2 Armii Ludowej” na Żoliborzu. Czynna także w sekcji oświatowej sztabu AL.
- [185] Chabińska Maria. Sanitariuszka batalionu AL „Czwartacy”. Stare Miasto, Śródmieście. Poległa.
- [186] Chałka Bogdan ps. Bodek. Ur. 1925, zm. 1991. Strzelec kompanii AL–PAL „Błaszanka”, pluton „Starówka”. Czerniaków Górny. Ranny we IX 1944.
- Chaplin – zob. Rozenfeld Beniamin.
- [187] Charliński Stanisław ps. Grzegorz. Ur. 1922. Kapral batalionu AL „Czwartacy”. Stare Miasto, Śródmieście. Ranny 16 IX 1944 na ul. Książęcej.
- Charnaszak Anna – zob. Duracz Anna.
- [188] Chmiel Walenty ps. Cichy. Ur. 1914, zm. 1952. Nauczyciel. Porucznik WP. Instruktor wyszkolenia w sztabie 3 Okręgu AL Warszawa Prawa Podmiejska. W pierwszych dniach VIII 1944 dowódca oddziału AL współdziałającego z 1 Rejonem VII Obwodu AK „Obroża” w walkach o Legionowo.
- [189] Chmielewski Roman. Strzelec zgrupowania AL. Praga /Nowe Bródno/.
- [190] Chmurzewski Władysław ps. Biały. Ur. 1909, zm. 1966. Szewc. Członek PPR. Strzelec plutonu AL na Powązkach. W powstaniu, w zgrupowaniu AL. Wola. Po walkach na Woli wrócił 6 VIII 1944 na Powązki. 20 VIII t.r. wywieziony na roboty przymusowe do Niemiec.
- [191] Choiński Jan ps. Paweł. Ur. 1923. Żołnierz grupy bojowej Oddziału VI Sztabu Głównego AL. Strzelec kompanii Służby Bezpieczeństwa AL. Stare Miasto, Żoliborz.
- [192] Chołdakowski Józef ps. Bartek. Ur. 1891, zm. po 1966. Robotnik. W l. 1917–1918 uczestnik wydarzeń rewolucyjnych w Rosji. Od 1919 w Warszawie. Tokarz metalowiec. Kolejarz. Członek KPP, a od 1942 PPR. Żołnierz GL i AL. W powstaniu, w zgrupowaniu AL na Pradze /Bródno/.
- Choromaski – zob. Woźniak Henryk.

- [193] Chrepliński Jerzy. Strzelec III batalionu AL. Stare Miasto, Żoliborz.
Chrul Emilia – zob. Sykałówna /Chrul/ Emilia.
- [194] Chrzanowska Maria ps. Halinka, Nika. Członek PPR. Żołnierz GL i AL. Uczestniczka kilku akcji zbrojnych w Warszawie. Łączniczka i kurierka Biura Sztabu Głównego AL. W powstaniu łączniczka sztabu AL w Śródmieściu.
- [195] Chudy Józef ps. Jan. Ur. 1890, zm. 1963. Szewc. Członek PPR. Kapral kompanii AL–PAL „Osa”, Śródmieście.
- [196] Chyliński /Bierut/ Jan ps. Janek. Ur. 1922. Członek ZWM. Starszy sierżant AL. Dowódca dzielnicy AL–ZWM Praga. W powstaniu na Pradze. W początkach IX 1944 przebywał z grupą działaczy ZWM w Zielonce, skąd przedostał się w Radomskie. Walczył tam w oddziałach partyzanckich AL. /Syn Janiny i Bolesława Bierutów, brat Krystyny/.
- [197] Ciagliński Józef Longin ps. Albin. Ur. 1869, zm. 1944. Księgarz, bibliotekarz. Weteran ruchu socjalistycznego. Sympatyk RPPS. W powstaniu na Żoliborzu, w służbach pomocniczych AL. Ranny, zmarł 27 IX 1944.
- [198] Ciechoński Kazimierz ps. Kazik. Strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Wola, Stare Miasto. Poległ.
Cichy – zob. Chmiel Walenty.
Cichy – zob. Guzicki Leszek.
Cienki – zob. Wrzosek Leon.
Ciepcio – zob. Mączka Stefan.
- [199] Ciechanowska Michalina. Członek PPR z Marymontu. W jej domu przy ul. Potockiej znajdował się punkt łączności radiowej i ukryta była radiostacja, którą obsługiwał Jurek – Feliks Kononowicz /zob./. W powstaniu współpracowała z dowództwem AL na Żoliborzu.
- [200] Ciesielska /Strzelecka/ Irena ps. Ewa, Marta. Ur. 1920, zm. 2005. Członek PPR. Podporucznik AL. Szef sanitariatu sztabu Okręgu 2 Warszawa Lewa Podmiejska. W powstaniu oficer sztabu AL. Stare Miasto, Śródmieście. /Żona Ryszarda Strzeleckiego/.
- [201] Ciesielska Leokadia ps. Lola. Ur. 1923. Członek ZWM. Łączniczka sztabu Rejonu AL na Czerniakowie Górnym.
- [202] Ciesielski Eugeniusz. Ur. 1925. Strzelec III batalionu AL. Stare Miasto, Żoliborz. Poległ.
- [203] Cieślak Józef ps. Wujek. Ur. 1898. Członek PPR. Sierżant AL. W jego stolarni przy ul. Korsaka 3 znajdował się schron dowództwa i sztabu AL, czynny do momentu wyzwolenia Pragi.
- [204] Cieśliński Waldemar ps. Karzeł. Ur. 1929. Członek ZWM. Strzelec zgrupowania AL na Żoliborzu. Po powstaniu w niewoli niemieckiej – Stalag XI–A Altengrabow.
Ciotka – zob. Mikołajczyk Kornelia.
- [205] Cis Stefan ps. Orzeł. Członek ZWM. Strzelec zgrupowania AL. Praga.
Cukierman Cywia – zob. Lubetkin /Cukierman/ Cywia ps. Celina.
- [206] Cukierman Icchak ps. Antek. Ur. 1914, zm. 1981. Kapitan. Przywódca organizacji Hechaluc Dror w getcie warszawskim. Zastępca komendanta ŻOB. Delegat ŻOB do władz polskiego podziemia. Członek ŻKN. W powstaniu dowódca plutonu ŻOB w III batalionie AL. Stare Miasto, Żoliborz. Po powstaniu z grupą swych żołnierzy ukrywał się w piwnicy domu przy ul. Promyka 43. 15 XI 1944 uratowany przez patrol sanitarny PCK.
- [207] Cybulski Zbigniew. Członek ZWM z Marymontu. Strzelec zgrupowania AL. Żoliborz.
Cygan – zob. Cygański Zbigniew.

- Cygan – zob. Lubarski Ryszard.
- Cygan – zob. Majewski Jan.
- Cygan – zob. Misiurkiewicz Jerzy.
- Cygan – zob. Zwierzchowski Bolesław.
- [208] Cygan II /NN/. Strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Wola, Stare Miasto, Śródmieście. Poległ.
- [209] Cygański Zbigniew ps. Cygan. Strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Wola, Stare Miasto, Śródmieście.
- Cymek – zob. Cymerman Bogusław.
- [210] Cymerman Bogusław ps. Cymek. Ur. 1918. Członek RPPS. Strzelec III batalionu AL. Stare Miasto, Żoliborz.
- Cynka – zob. Cynkiel Marian.
- [211] Cynkiel Marian ps. Cynka. Strzelec kompanii AL-PAL „Błaszanka”. Czerniaków Górny. Ranny 15 IX 1944. Ewakuowany na Pragę.
- [212] Czajka Zbigniew. Członek ZWM. Strzelec zgrupowania AL. Żoliborz.
- Czapla – zob. Krajewski Zygmunt.
- [213] Czarna /NN/. Sanitariuszka batalionu AL „Czwartacy”. Stare Miasto. Poległa.
- Czarna – zob. Gawryś Zofia.
- Czarna – zob. Piórkowska /Kowalska/ Irena.
- Czarna Hanka – zob. Staniszevska /Rączka/ Zofia.
- Czarna Zośka – zob. Klimaszewska Zofia.
- Czarna Zośka – zob. Szyszko /Bardach./ Zofia.
- Czarny – zob. Baranowski Bronisław.
- Czarny – zob. Guzicki Stanisław.
- Czarny – zob. Kochankiewicz Andrzej.
- Czarny – zob. Ługowski Józef.
- Czarny – zob. Matysiak Stefan.
- Czarny – zob. Pawłowski Michał.
- Czarny – zob. Pruszkowski Michał.
- Czarny – zob. Watraszek Mieczysław.
- Czarny – zob. Zakrzewski Bolesław.
- Czarny – zob. Zieliński Eugeniusz.
- Czarny – zob. Zientek Henryk.
- Czarny Bogdan – zob. Kochankiewicz Bogdan.
- [214] Czarny Janek /NN/. Strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Żoliborz.
- Czarny Jurek – zob. Staniszevski Jerzy.
- [215] Czebrykow Iwan. Rosjanin. Zbiegły z niewoli niemieckiej żołnierz Armii Czerwonej. Strzelec 1 kompanii batalionu AK „Żubr”. Puszcza Kampinoska, Żoliborz. Od 15 IX 1944 w III batalionie AL. Poległ wieczorem 30 IX t.r. w akcji przebicia się oddziałów AL do Wisły.
- Czerkies – zob. Stroński Antoni.
- [216] Czernikowska Krystyna ps. Francuzka. Ur. 1921. Członek ZWM. Pracownik Centralnego Kolportażu PPR i AL. Łączniczka III batalionu AL. Stare Miasto, Żoliborz. 31 VIII 1944 wyszła z pierwszą grupą AL do Puszczy Kampinoskiej. Zginęła w potyczce z Niemcami pod wsią Radiowo.
- [217] Czernuchin Aleksander. Podoficer Armii Czerwonej. W 1943 przy pomocy GL zbiegł z niewoli niemieckiej. Do wiosny 1944 żołnierz Oddziału Partyzanckiego AL im. Kazimierza Pułaskiego. Następnie wywiadowca radziecki z grupy majora Stepana Kapłuna. Podporucznik. W powstaniu na Mokotowie w grupie żołnierzy AL i PAL. 22 IX 1944 zgłosił się w tamtejszym dowództwie AK, a nocą z 24 na 25 IX t.r. udał się wraz z towarzyszącym mu radiotelegrafistą i innymi osobami

- kanalami do Śródmieścia. Do końca powstania przebywał w sztabie AL.
- [218] Czernyszewicz Wiktor ps. Urwis. Tramwajarz. Członek PPR z Marymontu. Sierżant zgrupowania AL. Żoliborz. We IX 1944 dowódca plutonu 1 kompanii batalionu AL „Czwartacy”.
- [219] Czerski Edward. Ur. 1897, zm. 1945. Kapitan. Uczestnik powstania warszawskiego w szeregach AL. Pochowany w kwaterze AL na Cmentarzu Wojskowym Powązki.
- Czerwiec – zob. Czerwiński Kazimierz.
- [220] Czerwiński Kazimierz ps. Czerwiec. Strzelec kompanii AL–PAL „Błaszanka”. Czerniaków Górny. Poległ 12 IX 1944 na ul. Przemysłowej 19.
- Czesiek – zob. Orłowski Czesław.
- Czesiek – zob. Prawdzic Czesław.
- Czesiek – zob. Soliński Czesław.
- Czesiek – zob. Zakościelny Czesław.
- Czesio – zob. Majek Czesław.
- [221] Czesław /NN/. Członek PPR. Kapral kompanii Służby Bezpieczeństwa AL. Stare Miasto, Żoliborz. Poległ wieczorem 30 IX 1944 w akcji przebijania się oddziałów AL do Wisły.
- Czesław – zob. Jagiełło Władysław.
- [222] Czesko Bohdan ps. Agawa. Ur. 1923, zm. 1988. Przewodniczący Zarządu Dzielnicowego ZWM na Woli. Sierżant AL. Szef i kwatermistrz batalionu AL „Czwartacy”. W powstaniu na Woli, Starym Mieście, w Śródmieściu i na Czerniakowie Górnym. 9 IX 1944 przeprowadzał łączniczki dowództwa AL przez Wisłę na Pragę. Ranny. Po powstaniu w partyzantce AL w Częstochowskim.
- [223] Czyżewski Aleksander. Ur. 1886, zm. 1967. Pracownik Gazowni Warszawskiej, działacz zawodowy.

W 1905 i w l. 1917–1918 uczestnik wydarzeń rewolucyjnych w Rosji. Od 1918 znów w Warszawie. Członek PPS, sympatyk KPP. Od 1942 członek PPR, żołnierz GL i AL. W powstaniu w zgrupowaniu AL. Śródmieście.

D

- [224] Dadacz Stanisław ps. Felix. Ur. 1900. Członek PPR. Starszy sierżant AL. Kwatermistrz III batalionu AL. Stare Miasto, Żoliborz.
- Damara Ludwik – zob. Garmada Ludwik.
- Dan–Jota – zob. Jadczyk Benedykt.
- Danek – zob. Barewski Roman.
- Danek – zob. Siekierski Stefan.
- Danka – zob. Jaworska /Kowalska/ Zofia.
- Danka – zob. Tarłowska Danuta.
- Danka – zob. Żołątkowska Zofia.
- [225] Danusia /NN/. Łączniczka AL. Stare Miasto. Ranna ok. 20 VIII 1944 na ul. Mostowej.
- [226] Dardziński Zbigniew. Żołnierz AL. Poległ w powstaniu.
- Darek – zob. Majewski Ryszard.
- [227] Dargiel Mieczysław ps. Zbyszek. Ur. 1916. Członek PPR. Plutonowy III batalionu AL. Wola, Stare Miasto, Żoliborz. Po powstaniu w niewoli niemieckiej – Stalag XI–A Altengrabow, nr jeńca 45726.
- Dąbek – zob. Jaczewski Aleksander.
- Dąbek – zob. Szyszko Michał.
- [228] Dąbkowski Władysław ps. Znicz. Ur. 1924. Strzelec kompanii AL–PAL „Błaszanka”, pluton „Starówka”. Czerniaków Górny.
- Dąbrowska Franciszka – zob. Lesz /Dąbrowska/ Franciszka.

- [229] Dąbrowska Krystyna ps. Joasia. Ur. 1919. Członek ZWM. Sierżant AL. W powstaniu na Żoliborzu. Kierownik kolportażu, łączniczka sztabu AL. Po powstanie w niewoli niemieckiej, ostatnio w Stalagu Oberlangen.
- Dąbrowska Zofia – zob. Sadkowska /Dąbrowska/ Zofia ps. Zocha.
- [230] Dąbrowski Bolesław ps. Bolek. Ur. 1926. Członek ZWM. Strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Poległ 1 VIII 1944 na Kole. Wola.
- [231] Dąbrowski Jan ps. Wyrwa. Ur. 1912, zm. 1973. Starszy sierżant AL. Kwatermistrz batalionu AL „Czwartacy”. W powstaniu na Woli, Starym Mieście i w Śródmieściu. Ranny.
- [232] Dąbrowski Józef. Ur. 1916. plutonowy AL. Poległ w powstaniu. Stare Miasto.
- [233] Dąbrowski Tadeusz ps. Edward. Ur. 1908. Lekarz. Członek sanitariatu Sztabu Głównego AL. W powstaniu na Mokotowie.
- [234] Dąbrowski Tadeusz ps. Tadek. Ur. 1921. Członek ZWM. Żołnierz AL. Pracownik centralnego aparatu wydawniczego PPR. W powstaniu na Mokotowie w oddziale AK. Po powstaniu w niewoli niemieckiej, w obozach Stamłaser, Sandbostel, Westertinke.
- [235] Dąbrowski Władysław ps. Dziadek. Ur. 1881, zm. 1947. Kowal. Członek PPR z Targówka. Starszy sierżant zgrupowania AL. Praga. Dowódca plutonu.
- [236] Dąbrowski Zbigniew ps. Szpak. Ur. 1925. Członek ZWM. Strzelec kompanii AL–PAL „Błaszanka”. Czerniaków Górny. Po powstaniu więzień w obozie gestapo przy ul. Litewskiej 13. /Brat Zenona/.
- [237] Dąbrowski Zenon ps. Młot. Ur. 1923. Członek ZWM. Strzelec kompanii AL–PAL „Błaszanka”. Czerniaków Górny. Po powstaniu więzień w obozie gestapo przy ul. Litewskiej 13. /Brat Zbigniewa/.
- [238] Degler Arkadiusz Waldemar ps. Grad. Członek ZWM. Podporucznik AL. Zastępca dowódcy plutonu szturmowego sztabu AL. Stare Miasto. Poległ.
- [239] Dembecki Bronisław ps. Wyrwidąb. Członek PPR. Żołnierz oddziału partyzanckiego AL z powiatu grójckiego. Kapral III batalionu AL. Wola, Stare Miasto, Żoliborz.
- Dembowski – zob. Nowicki Stanisław.
- [240] Demko Irena ps. Ania. Członek PPR. Pracownik centralnego aparatu wydawniczego PPR. łączniczka sztabu zgrupowania AL. Śródmieście. /Siostra Mieczysława Moczara/.
- [241] Denkszys Hipolit. Ur. 1881. Robotnik. Członek PPR. Żołnierz AL. Zginął w powstaniu.
- [242] Derecki Jarosław ps. Wojtek. Ur. 1924, zm. 1966. Członek ZWM. Żołnierz grupy bojowej Oddziału VI Sztabu Głównego AL. Sierżant kompanii Służby Bezpieczeństwa AL, Wola, Stare Miasto, Żoliborz. Ranny. Po powstaniu w niewoli niemieckiej. /Brat Włodzimierza/.
- [243] Derecki Włodzimierz ps. Kazik. Ur. 1928. Strzelec batalionu AK „Pięść”. Wola. Następnie w batalionie AL „Czwartacy”. Stare Miasto, Żoliborz. Dwukrotnie ranny. Po powstaniu w niewoli niemieckiej – Stalag XI–A Altengrabow, nr jeńca 46187. /Brat Jarosława/.
- [244] Derewienko Aleksiej ps. Alosza. Ur. 1918. Ukraińiec. Zbiegły z niewoli niemieckiej podoficer Armii Czerwonej. Sierżant AL. Pracownik Oddziału VI Sztabu Głównego AL. W powstaniu na Żoliborzu, w kompanii Służby Bezpieczeństwa AL. Poległ 29 IX 1944.
- [245] Diamant /Herbst/ Irena ps. Ewa. Ur. 1912, zm. 1988. Lekarz. Członek sanitariatu Sztabu Głównego AL. Porucznik. W powstaniu w szpitalach AL na Woli, Starym Mieście i w Śródmieściu.

- Dick – zob. Janicki Ryszard.
- [246] Dik /NN/. Sierżant batalionu AL „Czwartacy”. Stare Miasto, Żoliborz. Dowódca plutonu. Poległ.
- [247] Dłubak Zbigniew ps. Bogdan, Rafał. Ur. 1921, zm. 2005. Artysta malarz. Podporucznik AL. Zastępca dowódcy grupy bojowej Oddziału II Sztabu Głównego AL. W powstaniu na Pradze. Wywieziony przez Niemców do obozu w Pruszkowie, a stąd do obozów koncentracyjnych w Auschwitz /Oświęcim/ i Mauthausen.
- Długi Janek – zob. Stolarczyk Jan.
- [248] Dłużewski Edward ps. Edek. Ur. 1930. Młodociany łącznik III batalionu AL. Stare Miasto.
- [249] Dobiszewski Jan ps. Bażant. Ur. 1922. Członek RPPS. Starszy sierżant batalionu AL „Czwartacy”, dowódca plutonu. Stare Miasto, Śródmieście. /Brat Wacława i Wojciecha.
- [250] Dobiszewski Wacław ps. Jacek. Ur. 1919, zm. 1992. Członek RPPS. Strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Stare Miasto. Od 2 IX do XI 1944 ukrywał się w ruinach Teatru Wielkiego. Uratowany przez zakonnicę siostry szarytki ze szpitala Dzieciątka Jezus, skąd ewakuowany do Piastowa. /Brat Jana i Wojciecha/.
- [251] Dobiszewski Wojciech ps. Mat. Członek RPPS. Strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Stare Miasto, Żoliborz. Zaginął. /Brat Jana i Wacława/.
- [252] Dobrowolska /Plasota/ Alicja ps. Alina, Halina. Ur. 1923. Łączniczka Biura Sztabu Głównego AL. Plutonowa zgrupowania AL. Śródmieście.
- [253] Dobrowolska Stefania ps. Stefa. Ur. 1915, zm. 1946. Członek PPR. Łączniczka AL. Pracownik centralnego aparatu wydawniczego PPR. W powstaniu, w sztabie AL w Śródmieściu. /Żona Szczęsnego/.
- [254] Dobrowolski Szczesny /faktycznie Zamieński Feliks/ ps. Szczesny. Ur. 1914, zm. 1961. Działacz PPR. Publicysta. Porucznik AL. Oficer propagandy sztabu Okręgu Warszawskiego AL. W powstaniu, dowódca 2 kompanii zgrupowania AL. Śródmieście. Od 25 VIII 1944 zastępca dowódcy Rejonu AL. Czeraniaków Górny. Ciężko ranny 14 IX 1944. Ewakuowany na Pragę. /Mąż Stefanii/.
- [255] Dobrzyńska Michalina. Członek PPR. W powstaniu na Żoliborzu, w służbie zaopatrzeniowej AL. /Żona Wacława/.
- [256] Dobrzyński Wacław ps. Leon, Stach, Stanisław. Ur. 1900, zm. 1951 ?/. Działacz SDKPiL, KPP, PPR. Przyjaciel i bliski współpracownik Marceliego Nowotki. Współorganizator PPR i GL w Warszawie. Kapitan AL. Kierownik Wydziału Zaopatrzenia Sztabu Głównego GL /do V 1943/. Oficer II Oddziału Sztabu Głównego AL, skierowany do pracy w Urzędzie Śledczym PKB Delegatury Rządu /tam pod ps. Milewski i Ruczajski/. W powstaniu w PKB w Śródmieściu. Po wyzwoleniu podpułkownik LWP. Aresztowany w 1948 w związku ze sprawą Władysława Gomułki i Mariana Spychalskiego. Zamordowany w więzieniu w czasie brutalnego śledztwa, prawdopodobnie w 1951. /Mąż Michaliny/.
- Doliński – zob. Baranowski Feliks.
- [257] Dolny Henryk. Żołnierz AL. Poległ w powstaniu.
- [258] Dołycka Irena. Sanitariuszka zgrupowania AL. Żoliborz. /Żona Andrzeja/.
- [259] Dołycki Andrzej ps. Andrzej. Ur. 1919. Członek ZWM. Strzelec III batalionu AL. Stare Miasto, Żoliborz. Po powstaniu wywieziony do obozu koncentracyjnego w Gross Rosen. Zginął tam w końcu 1944. /Mąż Ireny/.
- [260] Domańska Irena ps. Ewa. Członek PPR. Pracownik Oddziału VI Sztabu Głównego AL. W powstaniu kapral kompanii Służby Bezpieczeństwa AL. Żoliborz.

- [261] Domańska Janina. Instruktor Zarządu Głównego ZWM. W powstaniu łączniczka zgrupowania AL. Śródmieście.
- [262] Domański Antoni. Ur. 1898, zm. 1961. Ekonomista. Członek PPR. W powstaniu plutonowy III batalionu AL. Wola, Stare Miasto, Żoliborz.
- [263] Dominiakówna Barbara ps. Basia. Ur. 1929. Harcerka 36 drużyny OH, sanitariuszka AK. W powstaniu w zgrupowaniu AL na Starym Mieście. Ciężko ranna 4 VIII 1944 w czasie walk z czołgami niemieckimi na placu Zamkowym. Zmarła.
Donat – zob. Mendin Rajmund.
Dorn Alina – zob. Kugler /Dorn/ Alina ps. Alinka.
- [264] Drachl Stefan ps. Szarpak. Strzelec sekcji AL Zacisze w Podokręgu Praga Północ. Powstanie zastało go w więzieniu na Mokotowie. Po wydostaniu się na wolność, walczył tam w oddziale AK. Ranny.
- [265] Drag /NN/. Strzelec kompanii AL-PAL „Błaszanka”, pluton „Starówka”. Czerniaków Górny.
- [266] Drażkiewicz Irena. Członek ZWM. Łączniczka zgrupowania AL. Wola.
- [257] Drejko Marian. Żołnierz AL. Poległ w powstaniu.
- [268] Drogosiewicz Józef ps. Pała. Ur. 1924. Strzelec kompanii AL-PAL „Błaszanka”. Czerniaków Górny. Ranny 13 IX 1944 na ul. Rozbrat. Po powstaniu ewakuowany do szpitala w Krakowie.
- [269] Drozdowicz Adam ps. Adek. Członek ZWM. Student medycyny. Czynny w sanitariacie Sztabu Głównego AL. W powstaniu w Śródmieściu. Początkowo jako medyk w cywilnej służbie sanitarnej, później w zgrupowaniu AL. Śródmieście.
- [270] Drozdowicz Edward. Plutonowy III batalionu AL. Stare Miasto, Żoliborz. Ciężko ranny.
- [271] Drozdowicz Krystyna ps. Krysia. Członek ZWM. Pracownik Oddziału IV Sztabu Głównego AL /komórka produkcji map/. W powstaniu, łączniczka w sztabie zgrupowania AL. Śródmieście.
- [272] Drożdżyńska /Sosnowska/ Wanda ps. Wanda. Ur. 1926. Członek ZWM. Strzelec zgrupowania AL. Żoliborz. Łączniczka, sanitariuszka. Ciężko ranna.
- [273] Drukarz /NN/. Strzelec kompanii Służby Bezpieczeństwa AL. Stare Miasto, Żoliborz. Poległ.
- [274] Dryll Anna ps. Hania. Członek ZWM. W powstaniu sanitariuszka zgrupowania AL. Żoliborz.
- [275] Drzewiecki Władysław ps. Władek. Ur. 1923. Członek ZWM. Plutonowy 1 kompanii batalionu AL „Czwartacy”. W powstaniu na Pradze /Bródno/.
- [276] Duchńska /Solska, Jaroszewiczowa/ Alicja ps. Ina, Inka, Jadzia, Julia. Ur. 1925, zm. 1992. Członek ZWM. Podporucznik AL. W powstaniu na Starym Mieście i w Śródmieściu. Oficer oświatowy, łączniczka sztabu AL. W nocy z 11 na 12 IX 1944 przeprawiona została z Czerniakowa Górnego przez Wisłę na Pragę, przeszła linię frontu i dotarła do PKWN w Lublinie, przekazując informacje od kierownictwa PPR i dowództwa AL w Warszawie. /Siostra Mirosławy/.
- [277] Duchńska /Arciszewska/ Mirosława ps. Mirka, Nuśka. Ur. 1927. Członek ZWM. W powstaniu na Żoliborzu. Łączniczka i sanitariuszka AL. Ciężko ranna 18 VIII 1944 na ul. Wyspiańskiego. /Siostra Alicji/.
- Dudek – zob. Żochowski Jan.
- [278] Dudek Mieczysław ps. Mietek. Stolarz. Pracownik Centralnego Kolportażu PPR i AL. Starszy sierżant III batalionu AL, dowódca plutonu. Stare Miasto. Poległ na ul. Mostowej.
- Duduś – zob. Żochowski Jan.

- [279] Dudziak Stefan. Ur. 1921. Żołnierz AL. Poległ w powstaniu.
- [280] Dudzińska Jadwiga ps. Jaga. Członek ZWM. Łączniczka i sanitariuszka zgrupowania AL. Żoliborz.
- [281] Dunaj /NN/. Zbiegły z niewoli niemieckiej żołnierz Armii Czerwonej. W powstaniu w III batalionie AL na Żoliborzu. Poległ
- [282] Duracz /Charnaszak/ Anna. Ur. 1920, zm. 1974. Żołnierz AL. W powstaniu w 1 batalionie zgrupowania AK „Chrobry II” w Śródmieściu. Po powstaniu w niewoli niemieckiej. 10 I 1945 w obozie jeńców kobiet w Oberlangen urodziła syna Andrzeja Kazimierza Duracza. /Żona Jerzego/.
- [283] Duracz Jerzy ps. Felek, Zbyszek. Ur. 1921. Podporucznik AL. W powstaniu strzelec 1 batalionu zgrupowania AK „Chrobry II” w Śródmieściu. Po powstaniu w niewoli niemieckiej. /Mąż Anny/.
- [284] Durajczyk /Kozłowska/ Irena. Członek ZWM. Żołnierz AL. W powstaniu na Pradze.
- [285] Duszkiewicz Edward ps. Marian. Tramwajarz. Członek PPR. W powstaniu sierżant III batalionu AL. Wola, Stare Miasto. Ciężko ranny. Był w grupie kilkunastu rannych powstańców wyniesionych z płonącego szpitala przez sanitariuszki AK i ocalałych z pogromu, urządzonego 2 IX 1944 przez Niemców.
- Duśka – zob. Markiewicz Wanda.
- [286] Duży Kajtek /NN/. Członek ZWM. Strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Stare Miasto, Śródmieście. Poległ 17 IX 1944 na pozycji przy ul. Książęcej 7.
- [287] Dworakowski Władysław ps. Władek. Ur. 1908, zm. 1976. Robotnik. Tokarz metalowiec. Działacz komunistyczny. Członek Komitetu Warszawskiego i sekretarz Komitetu Dzielnicowego PPR Wola. Członek KRN. Porucznik AL. W powstaniu w dowództwie AL na Woli, Starym Mieście i Żoliborzu. 31 VIII 1944 wyszedł z pierwszą grupą AL do Puszczy Kampinoskiej. 29 IX t.r., po walkach pod Jaktorowem dostał się do niewoli. Jeniec niemiecki w obozach w Pruszkowie i Skiernewicach. W X t.r. wywieziony z grupą jeńców do kopania umocnień wojskowych pod Warką, skąd zbiegł do partyzantki AL w Radomskiem.
- [288] Dworzyński Henryk. Członek ZWM. Strzelec III batalionu AL. Stare Miasto, Żoliborz.
- Dymitr – zob. Komornicki Ryszard.
- Dyonizy – zob. Zawiślak Stanisław.
- Dyziek – zob. Wąsowski Andrzej.
- Dziadek – zob. Dąbrowski Władysław.
- [289] Dziarnowski Mirosław ps. Mirek. Członek ZWM. Strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Wola, Stare Miasto, Żoliborz.
- Dzik – zob. Dzikowski Józef.
- [290] Dzikowski Józef ps. Dzik, Odyniec. Członek PPR. Plutonowy AL, dowódca drużyny AL w 2 plutonie 1 kompanii V zgrupowania AK „Siekiera”. Czerniaków Górny. We IX 1944 w kompanii AL–PAL „Błaszan-ka”. Ranny 19 IX t.r., ewakuowany na Pragę.
- [291] Dzikus /NN/. Strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Stare Miasto. Poległ.
- [292] Dziobata Hanka /NN/. Sanitariuszka batalionu AL „Czwartacy”. Stare Miasto. Poległa.
- [293] Dziobus /NN/. Strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Stare Miasto. Poległ.
- Dziordzio – zob. Przybysz Jerzy.
- [294] Dziubus /NN/. Strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Wola, Stare Miasto. Poległ.

E

- Ed – zob. Balcerzak Edward.
- [295] Edek /NN/. Członek ZWM. Kapral 2 kompanii batalionu AL „Czwartacy”. W powstaniu na Woli. Poległ.
- Edek – zob. Dłużewski Edward.
- Edek – zob. Rutkowski Jerzy Julian.
- Edelman Alina – zob. Margolis /Edelman/ Alina ps. Ala.
- [296] Edelman Marek ps. Marek. Ur. 1919. Podporucznik. Dowódca organizacji wojskowej Bundu. Członek komendy ŻOB. Uczestnik walk w getcie warszawskim. W powstaniu na Starym Mieście i Żoliborzu. Zastępca dowódcy plutonu ŻOB w III batalionie AL. Po powstaniu, w grupie żołnierzy tego plutonu ukrywał się w piwnicy domu przy ul. Promyka 43. 15 XI 1944 uratowany przez patrol sanitarny PCK.
- Edmund – zob. Kowalski Władysław.
- Edward – zob. Baczyński Edward.
- Edward – zob. Dąbrowski Tadeusz.
- Edward – zob. Groszlik Edward.
- Edward – zob. Lanota Edward.
- [297] Ehrlich Elias /Elijah/ ps. Elek. Członek ŻOB. Uczestnik walk w getcie warszawskim. Później, do jesieni 1943 w partyzantce GL w Lasach Wyszowskich. W grupie pięciu osób, działaczy Poale Syjon Lewicy, ukrywał się na Żoliborzu, w schronie przy ul. Suwalskiej 21. Zginął tam w nieznanych okolicznościach w czasie powstania.
- [298] Ekler Michał ps. Stanisław. Ur. 1902, zm. 1976. Kapitan AL. Oficer Oddziału V Sztabu Głównego AL. Redaktor „Gwardzisty”. W powstaniu w Śródmieściu, w rejonie placu Żelaznej Bramy, gdzie mieszkał. Od 7 VIII 1944 w niewoli niemieckiej. Więzień obozów koncentracyjnych w Saaren, Nordhausen, Dora.
- Ela – zob. Balicka /Kozłowska/ Helena.
- Ela – zob. Woźniak Elżbieta.
- Elek – zob. Ehrlich Elias /Elijah/.
- [299] Elster Pola /Perla/ ps. Ewa. Ur. 1911. Członek ŻOB. Uczestniczka walk w getcie warszawskim. Uciekinierka z transportu do obozu zagłady w Treblince. Członek KRN z ramienia Poale Syjon Lewicy /Żydowskiego Związku Robotniczego/. Ukrywała się na Żoliborzu, w schronie przy ul. Suwalskiej 21. Zginęła tam w nieznanych okolicznościach w czasie powstania /teren te przez cały czas powstania pozostawał w rękach Niemców/.
- Elżbieta – zob. Molak Elżbieta.
- [300] Emil /NN/. Członek ZWM. Strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Wola. Poległ.
- Eryk – zob. Stokowski Edward.
- Ewa – zob. Ciesielska /Strzelecka/ Irena.
- Ewa – zob. Diamant /Herbst/ Irena.
- Ewa – zob. Elster Pola.
- Ewa – zob. Garbień Krystyna.
- Ewa – zob. Grabowska Marcelina.
- Ewa – zob. Domańska Irena.
- Ewa – zob. Kępka Wanda.
- Ewa – zob. Siedlecka /Patryas/ Ewa Stanisława.
- Ewa – zob. Wasserab Ewa.
- Ewek – zob. Konopiński Zbigniew.
- Ewek – zob. Maślowski Ewaryst.

F

- Faja – zob. Polczewski Wacław.
- Faraon – zob. Faraon Jacek.
- [301] Faraon Jacek ps. Faraon. Strzelec batalionu AL „Czwartacy. Stare Miasto. Poległ.

- [302] Feder Czesław ps. Iskierka. Strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Wola, Stare Miasto.
- [303] Feinmesser /Warman/ Bronisława ps. Bronka, Marysia. Ur. 1919, zm. 2004. Studentka medycyny. Od VIII 1942 ukrywała się w Warszawie poza gettem. Członek Bundu. Współpracowała z ŻKN i Radą Pomocy Żydom. W powstaniu łączniczka, plutonu ŻOB w III batalionie AL. Stare Miasto, Żoliborz. Po powstaniu ukrywała się w piwnicy domu przy ul. Promyka 43. 12 XI 1944 wraz z Reginą Frydman dotarła przez Wolę do obozu w Pruszkowie, gdzie spowodowała przyspieszenie wysłania patrolu sanitarnego PCK po pozostałych ukrywających się na Żoliborzu żołnierzy AL–ŻOB. /Żona Zygmunta Warmana/.
- [304] Felek /NN/. Strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Stare Miasto. Poległ.
- [305] Felek /NN/. Kapral III batalionu AL. Wola, Stare Miasto.
- Felek – zob. Adryan Andrzej.
- Felek – zob. Bogucki Feliks.
- Felek – zob. Baranowski Feliks.
- Felek – zob. Duracz Jerzy.
- Felek – zob. Grodzki Eugeniusz.
- Felek – zob. Olejniczak Tadeusz.
- Felek – zob. Sierpiński Stanisław.
- Feliks – zob. Nowicki Stanisław.
- Feliks – zob. Salcewicz Józef.
- Felo – zob. Kordal Feliks.
- Fem – zob. Maliga Feliks.
- Figa – zob. Kozłowska Mirosława.
- [306] Figurski Jan. Ur. 1895. Robotnik. Członek PPR. Żołnierz AL. Zginął 6 VIII 1944 na Żoliborzu w swoim domu.
- [307] Fijałkowski Stanisław ps. Michał. Członek PPR. Starszy sierżant, dowódca oddziału partyzanckiego AL w powiecie grójeckim. W powstaniu na Woli, Starym Mieście i Żoliborzu. Dowódca, plutonu 1 kompanii III batalionu AL. 2 IX 1944 wyszedł z drugą grupą AL do Puszczy Kampińskiej.
- [308] Fijałkowski Wiesław ps. Jacek. Inżynier. Członek SD, związany z KRN. Żołnierz AL. W powstaniu na Pradze. Czynny przy wydawaniu „Głosu Warszawy”. W początkach IX 1944 wyszedł z grupą AL do Zielonki.
- [309] Filimonow Stanisław ps. Szary. Członek ZWM z Kawęczyna-Wygody. Strzelec plutonu AL Terenu 1 Rembertów. 11 IX 1944 uczestniczył w walkach 1 armii LWP o zdobycie Grochowa /Praga/.
- Filip – zob. Olejniczak Ryszard.
- Filipek – zob. Krajewski Jerzy.
- [310] Filipiak Stanisław ps. Kos. Podporucznik, dowódca kompanii AL Terenu 2 Legionowo. 1–6 VIII 1944 brał udział ze swym oddziałem w walkach powstańczych w Legionowie i Chotomowie.
- [311] Fiodor /NN/. Rosjanin. Oficer Armii Czerwonej uwolniony z więzienia przy ul. Daniłowiczowskiej. Inżynier budowlany z Moskwy. W powstaniu na Starym Mieście i Żoliborzu. Ochotnik. Dowódca plutonu broni przeciwpancernej III batalionu AL. Poległ 29 IX 1944 na ul. Niegolewskiego.
- Firus – zob. Batkowski Władysław.
- [312] Fis /NN/. Starszy strzelec kompanii AL–PAL „Błaszanka”, pluton „Starówka”. Czerniaków Górny.
- [313] Fiszelson Sabina ps. Stasia. Po wyjściu z getta, ukrywała się na Żoliborzu. W powstaniu łączniczka AL. Później w plutonie ŻOB w III batalionie AL. Po powstaniu przebywała w schronach przy ul. Promyka 43 i ul. Bieniewickiej. Nocą z 11 na 12 X 1944 podjęła udaną próbę wydostania się z miasta. Przebywała później w Piastowie.
- [314] Fiszgrund Juliusz /Rutkowski Adam/ ps. Julek. Ur. 1912, zm. 1987. Działacz Bundu. Łącznik ŻOB w kontaktach z PPR i GL. W powstaniu

- żołnierz plutonu ŻOB w III batalionie AL. Stare Miasto, Żoliborz. Ranny 15 IX 1944. Po powstaniu ukrywał się w piwnicy domu przy ul. Promyka. 43. 15 XI t.r. uratowany przez patrol sanitarny PCK.
- [315] Flesiński Michał ps. Roman. Górnik z Francji. Porucznik AL. Szef sztabu Okręgu 3 AL Warszawa Prawa Podmiejska, a od 31 VII 1944 p.o. dowódcy tego Okręgu. Powstanie warszawskie zastało go na Pradze. Wchodził tam w skład dowództwa AL Pragi. 11 IX t.r. wraz z grupą żołnierzy AL uczestniczył w walkach wojsk radzieckich i polskich o zdobycie Pragi. W walkach tych został ciężko ranny.
- Flich – zob. Frejlich Kazimiera.
- [316] Florczak Seweryn Zbigniew. Ur. 1927, zm. 1978. Członek ZWM. Strzelec AL. Uczestnik powstania warszawskiego. Po powstaniu wywieziony przez Niemców do obozu koncentracyjnego w Stutthofie.
- Flora – zob. Bieńkowska Florentyna.
- [317] Florek /NN/. Starszy sierżant batalionu AL „Czwartacy”. Dowódca, plutonu. Wola, Stare Miasto. Poległ.
- [318] Florek Antoni ps. Żak. Strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Stare Miasto. Poległ.
- [319] Floriańczyk Stanisław ps. Gruby. Ur. 1894. Członek PPR. W powstaniu na Woli, Starym Mieście i Żoliborzu. Starszy sierżant III batalionu AL. Dowódca plutonu.
- [320] Forbert Janina ps. Jasia. Członek ZWM. Sierżant kompanii Służby Bezpieczeństwa AL. Stare Miasto, Żoliborz. 26 VIII 1944 uratowana spod gruzów zbombardowanego domu przy ul. Freta 16. Wieczorem 30 IX t.r. przepłynęła się przez Wisłę na Pragę.
- [321] Forsewicz Władysław ps. Rene. Ur. 1921, zm. 1995. Członek RPPS. Kapral batalionu AL „Czwartacy”. Powiśle, Śródmieście.
- [322] Fotek Antoni. Ur. 1896, zm. 1966. Robotnik. Członek PPS, działacz spółdzielczy. Uczestnik kampanii wojennej 1939. Członek RPPS. W powstaniu na Żoliborzu, w służbach, pomocniczych AL. /Ojciec Jerzego, Zdzisława i Zofii/.
- [323] Fotek Jan ps. Wieńczysław. Ur. 1919, zm. 1993. Działacz RPPS. Podporucznik, porucznik Milicji Ludowej RPPS. Zastępca dowódcy 3 kompanii batalionu AL „Czwartacy”. W powstaniu na Starym Mieście i Żoliborzu. Dowódca 3 kompanii III batalionu AL, oficer sztabu. 2 IX 1944 wyszedł z drugą grupą AL do Puszczy Kampinoskiej. Po rozwiązaniu grupy w Laskach, wraz z kilku osobami przepłynął się przez Wisłę do rejonu Jabłonny. Ujęty przez Niemców, więziony w fortach twierdzy modlińskiej w Zakroczymiu, a następnie wywieziony do obozu pracy w Niemczech. /Brat Janiny, Stanisława i Tadeusza/.
- [324] Fotek Janina ps. Janka. Ur. 1920. Sanitariuszka batalionu AL „Czwartacy”. W powstaniu na Starym Mieście i Żoliborzu. Kierowniczką kancelarii sztabu. /Siostra Jana, Stanisława i Tadeusza/.
- [325] Fotek Jerzy ps. Robert. Ur. 1920. Członek RPPS. Sierżant, dowódca plutonu 3 kompanii batalionu AL „Czwartacy”. W powstaniu na Żoliborzu. 26 VIII 1944 przedostał się kanałami jako łącznik do dowództwa AL na Starym Mieście, gdzie w czasie nalotu samolotów został ciężko ranny. Po upadku Starówki, 2 lub 3 IX t.r. zamordowany w szpitalu przez Niemców. /Syn Antoniego, brat Zdzisława i Zofii/.
- [326] Fotek Stanisław ps. Budziwoj. Ur. 1920, zm. 1989. Członek RPPS. Plutonowy 3 kompanii batalionu AL „Czwartacy”. W powstaniu w III batalionie AL. Stare Miasto, Śródmieście. Ranny. /Brat Jana, Janiny i Tadeusza/.
- [327] Fotek Tadeusz ps. Bronimir. Ur. 1923. Członek RPPS. Sierżant 3

- kompanii batalionu AL „Czwartacy”. Zginął w starciu z Niemcami 31 VII 1944 na Starym Mieście. Jego uroczysty pogrzeb odbył się już w czasie powstania 3 VIII t.r. /Brat Jana, Janiny i Stanisława/.
- [328] Fotek Zdzisław ps. Herbert. Ur. 1922, zm. 1988. Członek RPPS. Starszy sierżant, podporucznik, dowódca plutonu 3 kompanii batalionu AL „Czwartacy”. Pracownik Oddziału VI Sztabu Głównego AL. W powstaniu na Starym Mieście i Żoliborzu. Dowódca 2 kompanii III batalionu AL. /Syn Antoniego, brat Jerzego i Zofii/.
- [329] Fotek Zofia ps. Miśka. Ur. 1925. Członek RPPS. Łączniczka III batalionu AL. Stare Miasto, Żoliborz. /Córka Antoniego, siostra Jerzego i Zdzisława/.
- Francuzka – zob. Brojer Zbigniew.
- Francuzka – zob. Czernikowska Krystyna.
- [330] Franczuk Władysław ps. Józek. Ur. 1930. Ochotnik. Młodociany łącznik AL. Żoliborz.
- [331] Franek /NN/. Członek ZWM z Marymontu. Strzelec kompanii Służby Bezpieczeństwa AL. Żoliborz. Ciężko ranny.
- Franek – zob. Bitner Jan.
- Franek – zob. Jankowski Zdzisław.
- Franek – zob. Karbul Franciszek.
- Franek – zob. Woźniak Franciszek.
- Frankowska Zofia – zob. Mrozek /Frankowska/ Zofia ps. Sławka, Wanda.
- [332] Frankowski Czesław ps. Karol. Ur. 1923, zm. 1995. Członek ZWM. Sierżant batalionu AL „Czwartacy”. W powstaniu na Starym Mieście i Żoliborzu. Podoficer oświatowy. Ranny 29 IX 1944 na ul. Niegolewskiego.
- Fred – zob. Rembelski Henryk.
- Fredek – zob. Kiliańczyk Alfred.
- [333] Frejlich Kazimierz Jakub ps. Flich. Ur. 1890, zm. 1944. Nauczyciel gimnazjalny. Weteran ruchu robotniczego. Członek PPR. W powstaniu na Starym Mieście, w służbie wydawniczo-propagandowej AL. 2 IX 1944 wywieziony do Pruszkowa, a stąd do obozu koncentracyjnego w Gross Rosen, gdzie zmarł w XI t.r.
- [334] Frejman Michał. Ur. 1925. Członek ZWM. Strzelec zgrupowania AL. Żoliborz. Poległ.
- Frisch Bela – zob. Kozłowska Helena ps. Ola.
- [335] Fronczak Aleksander ps. Stary. Robotnik z fabryki Lilpopa na Woli. Członek PPR. W powstaniu na Woli i Starym Mieście. Plutonowy III batalionu AL. Po powstaniu więzień obozu koncentracyjnego w Gross Rosen.
- [336] Frydman Regina /Skrzeszewska Zofia/ ps. Zosia, Zośka. Ur. 1920. Od III 1943 ukrywała się w Warszawie poza gettem. Łączniczka ŻOB. Współpracowała z ŻKN i Radą Pomocy Żydom. W powstaniu na Starym Mieście i Żoliborzu. Strzelec plutonu ŻOB w III batalionie AL. Po powstaniu ukrywała się w piwnicy domu przy ul. Promyka 43. 12 XI 1944 wraz z Bronisławą Feinmesser udała się po pomoc i jeszcze tego dnia dotarła do Pruszkowa.
- Fryga – zob. Bartoszek Hedda.
- Frymer Pnina – zob. Papier /Frymer, Grynszpan/ Pinia.
- Fucik – zob. Sommer Stefan.
- [337] Furmański Lucjan ps. Teodor. Kelnier. Członek PPR. Podporucznik AL. W powstaniu na Starym Mieście i w Śródmieściu. Służba aprowizacyjna AL.
- G**
- [338] Gabiński Ryszard ps. Sławek. Członek ZWM. Starszy sierżant AL. Śródmieście. Podoficer inspekcyjny sztabu AL.

- [339] Gabiński Władysław. Ur. 1921, zm. 1992. Członek ZWM. W powstaniu strzelec zgrupowania AL. Śródmieście.
- [340] Gadaj Eugeniusz ps. Strażak. Ur. 1926, zm. 1993. Członek RPPS. W powstaniu na Starym Mieście i Żoliborzu. Strzelec 3 kompanii III batalionu AL.
- [341] Gadziński Jan. Ur. 1887, zm. 1956. Ślusarz. Tramwajarz. W l. 1917–1919 uczestnik wydarzeń rewolucyjnych w Rosji. Od 1921 w Warszawie. Członek KPP, a od 1942 PPR. Żołnierz GL i AL. W powstaniu na Woli i Starym Mieście.
- [342] Gagucki Władysław ps. Adam. Członek ZWM. Sierżant batalionu AL „Czwartacy”. Podoficer oświatowy. Żoliborz.
- [343] Gajek Stanisław. Członek PPR. Strzelec III batalionu AL. Wola, Stare Miasto.
- [344] Galas /Strzałkowska/ Janina Aleksandra ps. Janeczka. Ur. 1924. Członek OW KB. W powstaniu sanitariuszka kompanii AL–PAL „Błaszanka”. Czerniaków Górny. Po powstaniu wywieziona na roboty przymusowe do Niemiec.
- Gałązka – zob. Pater Kazimierz.
- [345] Garb, Garbus /NN/. Strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Stare Miasto. Poległ.
- Garbaty – zob. Gąsior Zbigniew.
- [346] Garbień Krystyna ps. Ewa. Członek ZWM. W powstaniu na Pradze. Pracowała przy wydawaniu i kolportowaniu „Głosu Warszawy”. W początkach IX 1944 z grupą AL znalazła się w Zielonce.
- [347] Garmada /Damara/ Ludwik ps. Władek. Ur. 1917. Lekarz. Członek sanitariatu Sztabu Głównego AL. W powstaniu na Żoliborzu. Ranny.
- [348] Garwacka Grażyna. Członek ZWM. Żołnierz AL. W powstaniu w służbie zaopatrzeniowej zgrupowania AL. Stare Miasto, Śródmieście.
- [349] Gawin Jan. Członek ZWM. W powstaniu strzelec zgrupowania AL na Pradze.
- Gawisar Luba – zob. Zylberg /Gawisar, Kowalska/ Luba ps. Marysia.
- [350] Gawroński Jerzy. Ur. 1924, zm. 1930. Członek ZWM. Strzelec kompanii AL–PAL „Osa”, Śródmieście.
- [351] Gawrosz Halina. Żołnierz AL. Poległa w powstaniu.
- [352] Gawryś Zofia ps. Czarna. Członek ZWM. Pracownik Centralnego Kolportażu PPR i AL. Łączniczka III batalionu AL. Wola, Stare Miasto, Żoliborz. Ranna.
- Gaz – zob. Pacholski Władysław.
- [353] Gągolewski Józef. Strzelec III batalionu AL. Wola, Stare Miasto, Żoliborz.
- [354] Gąsior Zbigniew ps. Garbaty. Ur. 1925. Plutonowy podchorąży AK. Batalion AK „Parasol”. Wola, Stare Miasto. Od 2 IX 1944 w AL. Chorąży. Śródmieście. Dowódca plutonu w kompanii AL „Czwartacy”. Po powstaniu wywieziony na roboty przymusowe do Niemiec.
- Gąsiorowska Halina – zob. Szparowska /Gąsiorowska/ Halina ps. Halinka.
- [355] Gąsiorowski Tadeusz ps. Tadek Drukarz. Ur. 1920, zm. 1997. Członek PPR. Starszy sierżant AL. Pracownik drukarni „Głosu Warszawy”. W powstaniu w III batalionie AL. Stare Miasto. Od 17 VIII 1944 w Śródmieściu. Łącznik dowództwa AL ze Starym Miastem i Czerniakowem Górnym. Czynny przy wydawaniu pism: „Armia Ludowa”, „Głos Warszawy”, „Wojsko Polskie”. Organizator przeprawy łączniczki dowództwa AL przez Wisłę z Czerniakowa Górnego na Pragę.
- [356] Gdulewska Janina ps. Antonina. Ur. 1900, zm. 1971. Członek PPR. Żołnierz AL. W powstaniu na Woli. /Żona Ryszarda/.

- [357] Gdulewski Ryszard ps. Krzysztof. Ur. 1906, zm. 1980. Inżynier. Sekretarz komórki PPR w fabryce Gerlacha na Woli. Porucznik rezerwy WP. Oficer Sztabu Głównego GL i AL. Szef Centralnego Laboratorium Uzbrojenia AL. Jednocześnie oficer saperów w AK. W powstaniu w Śródmieściu w oddziałach AK. Po powstaniu w niewoli niemieckiej – Oflag Gross Born, nr jeńca 101652. /Mąż Janiny/.
- [358] Gede Tadeusz. Inżynier elektryk. Członek PPR. Współpracownik II Oddziału Sztabu Głównego AL. W powstaniu na terenie Śródmieścia.
- [359] Gelblum /Waniewicz/ Irena ps. Irka. Łączniczka komendy ŻOB. Ukrywała się poza gettem w Warszawie. Współpracowała z ŻKN i Radą Pomocy Żydom. W powstaniu w plutonie ŻOB w III batalionie AL. Stare Miasto. 10 VIII 1944 z grupą sześciu osób wysłana do domu przy ul. Leszno 18. Odcięta, wraz z innymi przetrwała tam w ukryciu do 28 IX t.r. Później, przez obóz przejściowy w Pruszkowie trafiła do Sochaczewa. W I 1945 wraz z Symchą Rathajzerem była łączniczką dowództwa AL do Rządu Tymczasowego w Lublinie.
- [360] Genadij /NN/. Żyd z Grecji. Lekarz. Porucznik armii greckiej. 5 VIII 1944 uwolniony przez AK z obozu niemieckiego przy ul. Gęsiej. Od 7 VIII t.r. w oddziałach AL na Starym Mieście i w Śródmieściu. Po kapitulacji powstania, nocą z 3 na 4 X t.r. z grupą żołnierzy AL, PAL i KB przedostał się kanałami do Wisły, przepłynął ją wpław i dotarł na Pragę.
- Genia – zob. Machała Eugenia.
- [361] Geniek /NN/. Strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Stare Miasto, Śródmieście.
- Geńka – zob. Pawlikowska /Wojdyga/ Genowefa.
- [362] Gerke Henryk ps. Sikora. Członek PPR. Żołnierz AL. W powstaniu na Czerniakowie Górnym.
- [363] Gersin Zygmunt ps. Zygmunt. Członek ZWM. Podoficer WP. Inżynier budowlany. W jego mieszkaniu przy ul. Ossowskiej 52 na Grochowie znajdowała się od VII 1944 drukarnia „Walki Młodych”. Od 8 VIII t.r. zaczęto tam drukować praski „Głos Warszawy”. Drukarz. Kolporter.
- Gerwicka Waleria – zob. Orłowska /Gerwicka/ Waleria ps. Bożena.
- [364] Gerwicki Dominik ps. Zygmunt. Członek PPR. Sierżant AL. Dowódca sekcji marymonckiej grupy bojowej Oddziału II Sztabu Głównego AL. W powstaniu dowódca, drużyny zgrupowania AL Żoliborz. Następnie w III batalionie AL. Po powstaniu wywieziony do obozu koncentracyjnego w Dachau.
- Gienia – zob. Kurnikowska Genowefa.
- Gienia – zob. Lewandowska Genowefa.
- Gienia – zob. Kowalska Eugenia.
- [365] Giewont /NN/. Plutonowy kompanii Służby Bezpieczeństwa AL. Stare Miasto. Zginął 26 VIII 1944 pod gruzami zbombardowanego domu przy ul. Pręta 16.
- [366] Giłgun Stanisław /Sikorski Stanisław/. Lekarz. Uciekinier z warszawskiego getta. W powstaniu na Starym Mieście, w Śródmieściu i na Czerniakowie Górnym. Związany z AL. Poległ 21 IX 1944 na ul. Czerniakowskiej 199 /szpital polowy Nr 1 po ewakuacji z „Błaszanki”/.
- [367] Girne Ryszard ps. Ryszard. Ur. 1928. Strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Wola, Stare Miasto, Żoliborz.
- [368] Głajtman /Putermilch/ Maria ps. Masza. Ur. 1924. Członek Bundu, uczestniczka walk w getcie warszawskim. Od V do VIII 1943 w oddziale partyzanckim GL w Lasach Wyszowskich. Później ukrywała się w schronie domu przy ul. Żelaznej 64. W powstaniu w oddziałach AK w Śródmieściu. Po powstaniu, do 22 I 1945 ukrywała się

- w podziemiach zburzonych domów przy ul. Śliskiej i Siennej.
- [369] Głowacki Leon ps. Leon. Ur. 1905. Członek PPR. Starszy sierżant AL. Dowódca AL w Żyrardowie. W VII 1944 skierowany do dyspozycji sztabu Okręgu Warszawskiego AL. Adiutant dowódcy Okręgu. W powstaniu na Starym Mieście i Żoliborzu. Po powstaniu w sztabie Okręgu Lewa Podmiejska. Zginął 17 I 1945 w starciu z Niemcami pod Skierniewicami.
- [370] Gniewkowska Jadwiga ps. Marta. Członek PPR. Żołnierz AL. W powstaniu na Żoliborzu.
- [371] Gobosow /NN/. Gruzin. Zbiegły z niewoli niemieckiej żołnierz Armii Czerwonej. W powstaniu na Żoliborzu w III batalionie AL. Ciężko ranny 30 IX 1944.
- [372] Goldman Wacław ps. Stasiak. Ur. 1927. Członek ZWM. Strzelec zgrupowania AL. Śródmieście. Pluton Powiśle.
- [373] Gołędzinowski Edward ps. Ponury. Tramwajarz. Członek PPR. Strzelec zgrupowania AL. Wola. Zginął 5 VIII 1944 w jednej z masowych egzekucji mieszkańców Woli.
- [374] Golian Marian ps. Maniek. Strzelec kompanii AL-PAL „Błaszanka”. Czerniaków Górny. Ranny 18 IX 1944 na ul. Solec. 23 IX t.r. spalony przez Niemców wraz z innymi rannymi w piwnicach domu przy ul. Solec 41/43.
- [375] Goliborska Teodozja ps. Jasia, Tosia. Lekarz w szpitalu w getcie warszawskim. Łącznik ŻOB i ŻKN po stronie aryjskiej. Współpracowała z Radą Pomocy Żydom. W powstaniu w plutonie ŻOB w III batalionie AL. Żoliborz. Po powstaniu ukrywała się w piwnicy domu przy ul. Promyka 43. 15 XI 1944 uratowana przez patrol sanitarny PCK.
- [376] Gołaszewski Ryszard ps. Kaczor. Strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Stare Miasto. Poległ.
- [377] Gołębiowski Jan. Członek PPR. Żołnierz AL. W powstaniu na Woli.
- [378] Gołębiowski Józef. Członek PPR. Strzelec zgrupowania AL. Żoliborz.
- [379] Gomuluch Zbigniew ps. Siwy. Ur. 1928. Członek RPPS. W powstaniu na Starym Mieście i Żoliborzu. Strzelec III batalionu AL. Po powstaniu wywieziony do obozu pracy w Arado-Werke Malchin, Meklemburgia.
- [380] Gorodecka Krystyna. Lekarz. Członek sanitariatu Sztabu Głównego AL. W powstaniu na Starym Mieście i w Śródmieściu. /Siostra Piotra/.
- [381] Gorodecki Piotr. Ur. 1924, zm. 2007. Strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Stare Miasto, Żoliborz. /Brat Krystyny/.
- [382] Gozdawa Wiesław ps. Wojtek. Strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Stare Miasto, Śródmieście. Poległ.
- [383] Gontarski Jerzy ps. Adam. Ur. 1919. Członek PPR. Podporucznik AL. Dowódca Podokręgu AL Praga Centralna. W powstaniu, dowodził m.in. grupą żołnierzy AL w walkach 1 i 2 VIII 1944 na ul. Targowej.
- Góral – zob. Sztettner Zygmunt.
- [384] Górská Maria ps. Isia. Ur. 1928. Członek ZWM. Łączniczka zgrupowania AL. Żoliborz.
- [385] Górski Henryk ps. Waldek. Ur. 1927. Strzelec grupy bojowej Oddziału II Sztabu Głównego AL. W powstaniu na Pradze, m.in. od 1 do 4 VIII 1944 w walkach z Niemcami na Targówku i Bródnie.
- Grab – zob. Buczek Józef.
- Grab – zob. Grabowski Mieczysław.
- [386] Grabin Janina ps. Nina. Ur. 1919, zm. 2000. Członek RPPS. Sanitariuszka III batalionu AL. Stare Miasto, Żoliborz.
- [387] Grabowska Marcelina ps. Ewa, Wolska. Ur. 1912, zm. 1986. Prozaik,

- publicysta. Lewicowa działaczka Związku Syndykalistów Polskich. Powstanie zastało ją w oddziale AL na Powiślu. Współredagowała tam pismo AL „Za lud Warszawy”. 12 VIII 1944 ranna, leczona w szpitalu przy ul. Drewnianej 8. Później w Śródmieściu, współdziałała z dowództwem AL. Współorganizatorka PPD.
- [388] Grabowski Mieczysław ps. Grab, Zyzio. Członek RPPS. Strzelec 3 kompanii batalionu AL „Czwartacy”. W powstaniu na Starym Mieście, w III batalionie AL. Poległ.
- [389] Grabski Karol Tadeusz ps. Karol. Ur. 1925. Członek ZWM. Podporucznik AL. Oficer sztabu Okręgu Warszawskiego AL. W powstaniu na Żoliborzu. Dowódca kompanii AL. Ciężko ranny 18 VIII 1944 na ul. Wyspiańskiego.
- Grad – zob. Degler Arkadiusz Waldemar.
- [390] Grade Franciszek ps. Stary. Ślusarz z Woli. Członek PPR. Strzelec III batalionu AL. Wola, Stare Miasto, Żoliborz. Poległ.
- [391] Grajek Szalom ps. Stefan. Ur. 1917. Członek władz Poale Syjon. Współzałożyciel ŻOB i ŻKN. Uczestnik walk w getcie warszawskim. Od IV 1943 współpracował z Radą Pomocy Żydom. W powstaniu, w plutonie ŻOB w III batalionie AL na Starym Mieście. 10 VIII 1944 wysłany w grupie sześciu osób do domu przy ul. Leszno 18. Odcięty, wraz z innymi przetrwał tam w ukryciu do 28 IX t.r. Z obozu w Pruszkowie wywieziony przez Niemców do Suchedniowa.
- [392] Gramburg Jerzy ps. Jurek. Ur. 1929. Członek ZWM. Strzelec zgrupowania AL. Śródmieście.
- [393] Granat /NN/. Rosjanin. Oficer Armii Czerwonej uwolniony z więzienia przy ul. Daniłowiczowskiej. Ochotnik. W powstaniu w III batalionie AL. Stare Miasto, Żoliborz. Poległ 30 IX 1944.
- [394] Granat /NN/. Plutonowy AL. Dowódca drużyny kompanii AL–PAL „Błaszanka”. Czerniaków Górny.
- Granat – zob. Kotulski Tadeusz.
- [395] Granit /NN/. Strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Stare Miasto. Poległ.
- Granit – zob. Węgorz Mieczysław.
- [396] Grasza Michał. Strzelec III batalionu AL. Stare Miasto Śródmieście, Powiśle. 8 IX 1944 opuścił Warszawę wraz z ludnością cywilną. Uwięziony przez Niemców, był przez nich do 17 I 1945 wykorzystywany do różnych prac przy grabieniu i burzeniu miasta. Członek grupy sabotażowej, złożonej z więźniów żołnierzy AL.
- Grażyna – zob. Bandurska Krystyna.
- [397] Gregorek Teresa ps. Tereska. Członek PPR. Łączniczka i kurierka Biura Sztabu Głównego AL. W powstaniu na Woli.
- [398] Grisza /NN/. Rosjanin. Były jeńiec niemiecki, podporucznik Armii Czerwonej. W powstaniu w oddziałach AL w Śródmieściu. Pozostał z grupą kilkunastu osób, w większości Żydów, w piwnicach zburzonych domów przy ul. Twardej. Grupa była uzbrojona i utrzymywała kontakty z innymi takimi grupami, chroniącymi się w podziemiach zrujnowanych kamienic w rejonie ulic Pańskiej, Siennej i Śliskiej. Dotrzymał do wyzwolenia.
- Grisza – zob. Siemionow Grzegorz.
- Groch – zob. Zaborowski Marian.
- [399] Grochowska Ewa ps. Sewa. Członek PPR. Instruktor koła sanitariuszek Wydziału Żeńskich Jednostek Wojskowych. W powstaniu na Mokotowie.
- [400] Grodek Jacenty Feliks ps. Jacek. Ur. 1900, zm. 1945. Tramwajarz. Członek PPR. Sierżant AL. W powstaniu w kompanii AL–PAL „Błaszanka”. Czerniaków Górny. Ranny. Ewakuowany na Pragę.

- [401] Grodzicka Julia ps. Jula. Ur. 1913, zm. 1972. W powstaniu na Żoliborzu, w służbach pomocniczych AL. /Żona Henryka/.
- [402] Grodzicki Henryk ps. Heniek, Paweł. Ur. 1905, zm. 1958. Członek PPR. Plutonowy zgrupowania AL. Żoliborz. /Mąż Julii/.
- [403] Grodzicki Kazimierz. Szewc z Woli. Ur. 1909. Strzelec III batalionu AL. Wola, Stare Miasto. Poległ.
- [404] Grodzicki Wiktor ps. Wik. Ur. 1904, zm. 1948. Nauczyciel. Działacz PPR, członek Prezydium Warszawskiej Rady Narodowej. Redaktor pism: „Tramwajarz”, „Pracownik Miejski”. Chorąży, podporucznik AL. W powstaniu, oficer oświatowy III batalionu AL. Wola, Stare Miasto, Żoliborz.
- [405] Grodzki Eugeniusz ps. Felek. Ur. 1922. Członek ZWM. Strzelec III batalionu AL. Stare Miasto.
- [406] Groszlik Edward ps. Aleksander, Edward. Ur. 1892. Technik budowlany. Kapitan rezerwy WP. Szef sztabu zgrupowania AL. Żoliborz. Wieczorem 30 IX 1944 przeprawił się przez Wisłę na Pragę.
- Gruby – zob. Furmańczyk Stanisław.
- Gruby – zob. Zalewski Eustachy.
- [407] Gruchalski Józef ps. Stary. Ur. 1890. Członek PPR. Pracownik Centralnego Kolportażu PPR i AL. W powstaniu starszy sierżant III batalionu AL. Stare Miasto, Żoliborz.
- [408] Gruczek Jan. Ur. 1911, zm. 1946. Członek PPR. Kapral, dowódca drużyny AL w Łajskach. W powstaniu w akcji na koszary w Legionowie i pościg niemiecki pod Chotomowem.
- [409] Gruszczyński Jan ps. Karol. Ur. 1882, zm. 1957. Robotnik kolejowy. Członek PPR. W powstaniu strzelec zgrupowania AL. Śródmieście. Po powstaniu wywieziony do obozu pracy w Niemczech.
- Gryf – zob. Biernat Tadeusz.
- Gryf – zob. Kwiatkowski Antoni.
- Gryf – zob. Złotkowski Władysław.
- [410] Grynberg Zygmunt. Ur. 1903, zm. 1995. Lekarz. Członek Poale Syjon Lewicy. Wraz z rodziną ukrywał się na Marymoncie. W powstaniu na Żoliborzu. Współpracował ze służbą sanitarną AL. 3 X 1944 opuścił miasto wraz z ludnością cywilną. Wyzwolenia doczekał w Izabelinie.
- Grynszpan Pnina – zob. Papier /Frymer, Grynszpan/ Pnina.
- [411] Grzegorz /NN/. Strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Stare Miasto. Poległ.
- Grzegorz – zob. Charliński Stanisław.
- Grzegorz – zob. Łanino Grzegorz.
- Grzegorz. – zob. Poterański Wacław.
- [412] Grzęziak Zygmunt ps. Piotr. Członek PPR. Strzelec oddziału AL w Podokręgu Praga Północ.
- [413] Grzmot /NN/. Ochotnik. Małoletni łącznik sztabu AL /13 lat/ na Czerniakowie Górnym. Zginął pod gruzami zburzonego przez Niemców domu przy ul. Zagórna 8.
- [414] Grzybowska Zofia. Członek ZWM. Łączniczka AL. W powstaniu na Pradze.
- [415] Gubic Czesław. Inżynier kolejnictwa. Członek PPR. Pracownik Oddziału II Sztabu Głównego AL. W powstaniu na Starym Mieście. /Brat Kazimierza/.
- [416] Gubic Kazimierz ps. Wojtek. Ur. 1885, zm. 1946. Inżynier metalowiec. Członek PPR. Pracownik Oddziału II Sztabu Głównego AL. W powstaniu na Żoliborzu. /Brat Czesława/.
- [417] Guciał Marian ps. Margot. Ur. 1923. Strzelec kompanii AL-PAL „Błaszan-ka”, pluton „Starówka”. Czerniaków Górny.

- Gucio – zob. Boudelle Tadeusz.
- [418] Gumiński Wacław. Ur. 1891, zm. 1969. Kolejarz. Działacz związków zawodowych. Członek PPR. W powstaniu w Śródmieściu, w służbach pomocniczych AL. Ranny. Po powstaniu, ewakuowany wraz ze szpitalem do Krakowa.
- [419] Gurowska Janina ps. Janka. Członek PPR. Sierżant AL. Szef kancelarii sztabu zgrupowania AL. Śródmieście. /Siostra Marii/.
- [420] Gurowska Maria ps. Marysia. Łączniczka zgrupowania AL. Śródmieście. /Siostra Janiny/.
- [421] Gustaw /NN/. Strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Wola, Stare Miasto. Poległ 21 VIII 1944 na ul. Mostowej.
- [422] Gustaw /NN/. Lekarz, dermatolog. Ukrywał się wraz rodziną poza gettem. W powstaniu w szpitalach polowych AK i AL. Stare Miasto, Śródmieście, Czerniaków Górny. Poległ.
- Gustaw – zob. Gutowski Bolesław.
- Gustaw – zob. Rozłubirski Edwin.
- Gustaw – zob. Sas Edward.
- Gutek – zob. Kurzela Gustaw.
- Gutt Elżbieta – zob. Brodzianka /Gutt/ Elżbieta ps. Ziuta.
- [423] Gutowski Bolesław Włodzimierz ps. Gustaw. Ur. 1914, zm. 1981. Członek PPR. Sierżant AL. W powstaniu w plutonie saperów zgrupowania AK „Kryśka”. 19 IX 1944 ewakuował się z Czerniakowa Górnego kanałami na Mokotów, a 27 IX t.r. z Mokotowa do Śródmieścia. Po powstaniu w niewoli niemieckiej – Stalag XI-B Palingbostel.
- [424] Guz Eugeniusz ps. Borys, Tygrys. Ur. 1902, zm. 1959. Robotnik, ślusarz z Woli. Członek PPR. Starszy strzelec III batalionu AL. Wola, Stare Miasto, Śródmieście. Ranny. Od 5 IX 1944 leczony w szpitalu przy ul. Marszałkowskiej 71. Po powstaniu w Pruszkowie, w konspiracji.
- [425] Guzicki Leszek ps. Cichy, Kazik. Ur. 1917. Ekonomista. Członek SPD. Podporucznik AL. Kierownik wydziału politycznego Oddziału II Sztabu Głównego AL. W powstaniu na Mokotowie, w dowództwie zgrupowania PAL. /Syn Stanisława/.
- [426] Guzicki Stanisław ps. Czarny. Ur. 1892, zm. 1976. Inżynier mechanik. Nauczyciel akademicki. W l. 1917–1918 uczestnik wydarzeń rewolucyjnych w Rosji. Powrócił do kraju w 1918. Był kierowniczym pracownikiem warsztatów Portu Czerniakowskiego, Tramwajów Miejskich, wicedyrektorem Państwowych Zakładów Tele i Radiotechnicznych, a ostatnio przed wojną asystentem dyrektora w Instytucie Naukowej Organizacji i Kierownictwa Pracy. Członek KPP, a od 1942 PPR. Czynny w tajnym nauczaniu. Porucznik GL i AL. Pracownik Oddziału II Sztabu Głównego AL. W powstaniu na Mokotowie, w łączności z tamtejszą komendą PAL. /Ojciec Leszka/.
- [427] Gwiazda Roman. Ur. 1897, zm. 1976. Robotnik, ślusarz. Członek PPR. W powstaniu strzelec zgrupowania AL. Wola. 15 VIII 1944 opuścił miasto wraz z ludnością cywilną.
- [428] Gwiazda Ryszard ps. Mucha. Ur. 1929. Członek ZWM. Strzelec III batalionu AL. Stare Miasto, Żoliborz.
- [429] Gwiazda /NN/. Członek PPR. Starszy sierżant AL. Zastępca szefa zaopatrzenia /kwatremistrza/ w sztabie AL. Żoliborz.
- [430] Gwiazdek Władysława. ps. Włada. Członek ZWM. Sanitariuszka zgrupowania AL. Wola. Poległa.
- [431] Gwiazdowski Janusz. Ur. 1924, zm. 1985. Członek ZWM. Plutonowy III batalionu AL. Wola, Stare Miasto. Po powstaniu wywieziony do obozu koncentracyjnego w Gross Rosen.

H

- [432] Haber Tadeusz ps. Jasio. Ur. 1924. Strzelec kompanii AL-PAL „Błaszanka”. Czerniaków Górny. Ranny 12 IX 1944 na ul. Rozbrat. Po powstaniu ewakuowany do szpitala w Krakowie.
- [433] Habura /Łączyńska/ Hanna ps. Zosia. Członek ZWM. Łączniczka, strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Żoliborz. Ranna.
- [434] Hajduczenia Jan. Ur. 1918. Plutonowy 6 pułku piechoty LWP. Nocą z 19 na 20 IX 1944, wraz z podporucznikiem Wacławem Swarabowiczem przeprowadził się z Pragi na Żoliborz. Radiotelegrafista. Utrzymywał łączność między dowództwem AL na Żoliborzu a dowództwem 2 dywizji piechoty LWP na Pradze. Poległ 29 IX t.r. na ul. Mickiewicza.
- Hala – zob. Jabłkowska Halina.
- Halina – zob. Bełchatowska Chajka.
- Halina – zob. Bieńkowska Florentyna.
- Halina – zob. Dobrowolska Alicja.
- Halina. – zob. Kuczkowska Halina.
- Halina – zob. Michałowska /Szadkowska/ Halina.
- Halina – zob. Wiśniewska /Jarosławska/ Halina.
- Halinka – zob. Chrzanowska Maria.
- Halinka – zob. Kaczmarska Halina.
- Halinka – zob. Szparowska /Gąsiorowska/ Halina.
- Halinka. – zob. Wiśniewska /Jarosławska/ Halina.
- Halski – zob. Prawdzic Czesław.
- Hammerstein Lea /Borkowska Lekokadia/ ps. Łódź – zob. Zilberstein Lea ps. Łódź.
- Hania – zob. Dryll Anna.
- [435] Hanka /NN/. Członek ZWM. Pracowała w służbie zaopatrzeniowej AL. Stare Miasto.
- [436] Hanka /NN/. Łączniczka AL z Pragi. W powstaniu w oddziale AK na ul. Szewskiej 5.
- Hanka – zob. Kazała Eleonora.
- Hanka – zob. Morawska Hanna.
- Hanka – zob. Pawlińska /Więckowska/ Anna.
- Hanka – zob. Rejment /Kudelska/ Anna.
- Hanka – zob. Skoniecka Anna Barbara.
- Hanka – zob. Skóra Anna.
- Hanka – zob. Staniszevska /Rączka/ Zofia.
- Hanka – zob. Supeł /Stefaniu/ Maria.
- [437] Hankiewicz Irena ps. Irka. Ur. 1920. Członek ZWM. Plutonowa batalionu AL „Czwartacy”. Śródmieście. Poległa.
- [438] Harmider Ludwik. Ur. 1918. Żołnierz AL. Poległ w powstaniu.
- [439] Harpun /NN/. Rosjanin. Zbiegły z niewoli niemieckiej żołnierz Armii Czerwonej. Ochotnik. W powstaniu w III batalionie AL. Żoliborz.
- [440] Hartenberger Roman ps. Iskra. Ur. 1897, zm. 1965. Tokarz metalowca. W l. 1917–1921 uczestnik wydarzeń rewolucyjnych w Rosji. Od 1922 w kraju, od 1935 w Warszawie. Robotnik w fabryce Lilpopa na Woli. Członek KPP, a od 1942 PPR. Żołnierz GL i AL. Wiceprzewodniczący Prezydium Warszawskiej Rady Narodowej, członek Koła Robotniczego KRN. W powstaniu na Woli i Starym Mieście. Oficer oświatowy sztabu AL. Po powstaniu na robotach przymusowych w Niemczech /na terenie Austrii/.
- [441] Hawryluk Janina ps. Jola. Ur. 1921. Członek ZWM. Łączniczka, plutonowa III batalionu AL. Stare Miasto, Żoliborz. Po powstaniu w niewoli niemieckiej – w obozach Grosslibars, XI–A Altengrabow, IV–C Oberlangen.

- [442] Haze Jan ps. Sęp. Członek RPPS. Sierżant AL. Dowódca drużyny Milicji Ludowej RPPS złożonej ze strażaków Zakładów Philipsa na Woli /przy ul. Karolkowej 32/44/. Od 3 VIII 1944 współdziałał z 5 kompanią batalionu AK „Kiliński”, z którą 7 VIII t.r. wycofał się na Starówkę. Następnie w III batalionie AL. Stare Miasto, Żoliborz.
- [443] Helena /NN/. Członek PPR. Pracownik Centralnego Kolportażu PPR i AL. W powstaniu łączniczka III batalionu AL. Stare Miasto, Żoliborz.
- Helena – zob. Jaworska /Werner/ Helena.
- Henia – zob. Zatońska /Klaro/ Henryka.
- [444] Heniek /NN/. Strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Wola, Stare Miasto, Śródmieście. Poległ 4 IX 1944 na ul. Czackiego.
- Heniek – zob. Bagiński Henryk.
- Heniek – zob. Byczek Henryk.
- Heniek – zob. Grodzicki Wiktor.
- Heniek – zob. Jarmul Henryk.
- Heniek – zob. Jenne Henryk.
- Heniek – zob. Miałko Henryk.
- Heniek – zob. Maślanka Henryk.
- Heniek – zob. Straus Zbigniew.
- Heniek – zob. Szymanowski Henryk.
- Heniek – zob. Trocewicz Henryk.
- Heniek – zob. Woźniak Henryk.
- Heniek – zob. Żochowski Jan.
- Henryk – zob. Baczyński Edward.
- Herbert – zob. Fotek Zdzisław.
- Herbst Irena – zob. Diamant/Herbst/ Irena ps. Ewa.
- Hergo – zob. Archiciński Wacław.
- Hesia – zob. Oczykowska Helena.
- Hibner Irena – zob. Puchalska /Hibner/ Irena ps. Bożena.
- [445] Hirsch Maksymilian. Lekarz. Członek sanitariatu Sztabu Głównego AL. W powstaniu w Śródmieściu.
- [446] Hiszpan /NN/. Dowódca oddziału AL, który 30 VII 1944 nawiązał współdziałanie z miejscowymi oddziałami AK w walkach o opanowanie Pustelnika i Strugi. Żołnierze AK i AL wzięli następnie udział w natarciu wojsk 3 korpusu pancernego Armii Czerwonej na Radzymin i Wołomin. Poległ 2 VIII t.r., a jego oddział uległ rozbiciu.
- Hiszpan – zob. Woźniak Henryk.
- [447] Hoffman Henryk ps. Żelazny. Ur. 1902. Członek PPR. Tokarz metalowiec z Woli. W powstaniu, starszy sierżant III batalionu AL. Dowódca plutonu. Wola, Stare Miasto, Żoliborz. Ranny.
- Hojot – zob. Jenne Henryk.
- [448] Horadyński Ryszard ps. Tadek. Strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Wola, Stare Miasto.
- [449] Horodecki Mikołaj. Rosjanin. Major Armii Czerwonej. Przy pomocy AL zbiegł z niewoli niemieckiej i ukrywał się w Warszawie. W powstaniu na Mokotowie. Internowany przez kontrwywiad AK. Na interwencję komendy PAL zwolniony. W nocy z 24 na 25 IX 1944 przeszedł kanałami do Śródmieścia. Przebywał w sztabie AL. Nocą z 1 na 2 X t.r. przeszedł kanałami na Czerniaków Górny, skąd przeprawił się przez Wisłę na Pragę.
- [450] Hugo /NN/. Strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Stare Miasto. Poległ.
- Hugo – zob. Archiciński Wiesław.
- [451] Hutnik Mieczysław. Ur. 1922. Członek ZWM. Strzelec AL. Ochota. W powstaniu w 416 plutonie AK. Reduta Kaliska. Po powstaniu /po 11 VIII 1944/ przez punkt zborny na Zieleniaku wywieziony do obozu przejściowego w Pruszkowie, skąd zbiegł.

I

- [452] Ignac /NN/. Strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Stare Miasto, Śródmieście. Poległ.

Ignac – zob. Ignaczak Marian.

Ignac – zob. Kaczmarek Ignacy.

- [453] Ignaczak Marian ps. Ignac. Strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Wola, Stare Miasto. Poległ.

Igor – zob. Trams Ignacy.

Igrek – zob. Szczepaniak Jan.

Ina, Inka – zob. Duchinińska /Solska, Jaroszewiczowa/ Alicja.

Inka – zob. Jędrzejowska Janina.

Inka – zob. Masłowska Halina.

Inka – Szwejgiel-Blady /Meremińska, Świdowska/ Adina.

- [454] Irek /NN/. Strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Wola. Poległ.

Irek – zob. Kwiatkowski Ireneusz.

- [455] Irena /NN/. Ur. 1915. Członek PPR. Strzelec kompanii AL-PAL „Osa”. Śródmieście. Ranna w walkach o szpital Św. Łazarza. Leczona w szpitalu polowym przy ul. Marszałkowskiej 71.

Irena – zob. Zaborowska Irena.

- [456] Irka /NN/. Sanitariuszka w szpitalu powstańczym AL na Starym Mieście.

- [457] Irka /NN/. Pielęgniarka, sanitariuszka PAL. W powstaniu w służbie sanitarnej AL. Wola, Stare Miasto, Śródmieście.

Irka – zob. Bojarska Irena.

Irka – zob. Gelblum /Waniewicz/ Irena.

Irka – zob. Hankiewicz Irena.

Irka – zob. Juszczyk Irena.

Irka – zob. Kuklińska Maria.

Irka – zob. Paszkowska Irena.

Irka – zob. Sawicka Irena.

- [458] Irmina /NN/. Członek ZWM. Sanitariuszka zgrupowania AL. Żoliborz.

Isia – zob. Castellati /Zajczkowska/ Maria.

Isia – zob. Górka Maria.

Iskierka – zob. Feder Czesław.

Iskra – zob. Hartenberger Roman.

Issat Jadwiga – zob. Koszutska /Issat/ Jadwiga ps. Jaga.

Ita – zob. Komendarczyk /Szczypińska/ Irena.

- [459] Iwanow Aleksander ps. Alosza. Rosjanin. Zbiegły z niewoli niemieckiej podoficer Armii Czerwonej. Kapral plutonu AL Terenu 1 Rembertów. W powstaniu w Kawęczynie i Wygodzie. 11 IX 1944 uczestniczył w walkach 1 armii LWP o zdobycie Pragi. Poległ na terenie Grochowa.

- [460] Iwanowski Stanisław. Strzelec III batalionu AL. Stare Miasto, Śródmieście, Powiśle. 8 IX 1944 opuścił Warszawę wraz z ludnością cywilną. Uwięziony przez Niemców, był przez nich do 17 I 1945 wykorzystywany do różnych prac przy grabieniu i burzeniu miasta. Członek grupy sabotażowej, złożonej z więźniów żołnierzy AL.

- [461] Iwański Edward ps. Miecz. Członek PPR. Kapral AL. W powstaniu w 2 batalionie zgrupowania AK „Chrobry II”. Śródmieście. Poległ 15 VIII 1944 w walkach na ul. Grzybowskiej.

- [462] Iwlew Arkadiusz ps. Arkaszka. Rosjanin. Ur. 1915. Zbiegły z niewoli niemieckiej oficer Armii Czerwonej. Żołnierz zgrupowania AL. Śródmieście. Ciężko ranny 11 IX 1944 w walkach na ul. Książęcej. Zmarł z ran w szpitalu polowym przy ul. Mokotowskiej 55.

- [463] Iwo Lalina /NN/. Strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Stare Miasto, Śródmieście. Poległ.

J

- Jabłko – zob. Matusiak Tadeusz.
- Jabłko – zob. Więckowski Bronisław.
- [464] Jabłkowska Halina ps. Hala. Członek RPPS. W powstaniu, w zgrupowaniu AL na Żoliborzu.
- [465] Jabłońska /Suk/ Jadwiga ps. Jadzia, Mona. Członek PPR. Łączniczka i kurierka Komitetu Centralnego PPR i Dowództwa Głównego AL. Pracownik centralnego aparatu wydawniczego PPR. W powstaniu, w służbie zaopatrzeniowej zgrupowania AL. Żoliborz. /Żona Mariana/.
- [466] Jabłoński Marian ps. Paweł. Robotnik. Członek PPR. Czynny w centralnym aparacie wydawniczym PPR. Sierżant AL. Pracownik Oddziału IV Sztabu Głównego AL. W powstaniu, w zgrupowaniu AL na Żoliborzu. /Mąż Jadwigi/.
- [467] Jacek /NN/. Strzelec kompanii Służby Bezpieczeństwa AL. Stare Miasto, Żoliborz. Poległ 29 IX 1944 na ul. Brodzińskiego.
- [468] Jacek /NN/. Ochotnik. Strzelec zgrupowania AL. Śródmieście. Po powstaniu, wraz z innym żołnierzem AL Antosiem /NN/, ukrywał się w ruinach miasta do wyzwolenia.
- Jacek – zob. Archiciński Jerzy.
- Jacek – zob. Błazejewski Józef.
- Jacek – zob. Dobiszewski Wacław/.
- Jacek – zob. Fijałkowski Wiesław.
- Jacek – zob. Grodek Jacenty Feliks.
- Jacek – zob. Puławski Stefan.
- Jacek – zob. Pytlakowski Jerzy.
- Jacek – zob. Wolański Jan.
- [469] Jachełko Antoni ps. Borys. Ur. 1892, zm. 1947. Żołnierz oddziału AL w Legionowie. Uczestnik wspólnych z AK walk powstańczych w VIII 1944.
- [470] Jacieński Wacław ps. Piaskarz, Sałata. Ur. 1922. Do 22 VIII 1944 w 1 batalionie zgrupowania AK „Chrobry II” w Śródmieściu. Następnie strzelec kompanii AL–PAL „Błasanka”, pluton „Starówka”. Czerniaków Górny. Ranny 16 IX t.r. na ul. Idzikowskiego.
- [471] Jaczewski Aleksander ps. Dąbek. Członek PPR. Pracownik Oddziału VI Sztabu Głównego AL. W powstaniu, sierżant kompanii Służby Bezpieczeństwa AL. Stare Miasto, Żoliborz. Ranny 30 IX 1944.
- [472] Jadczyk Benedykt ps. Dan–Jota. Członek Okręgowego Komitetu RPPS. Sierżant AL. W powstaniu na Pradze. Zginął w VIII 1944 na ul. Grochowskiej, w czasie niemieckiej akcji wysiedleńczej.
- Jadzia – zob. Duchńska /Solska, Jaroszewiczowa/ Alicja.
- Jadzia – zob. Jabłońska Jadwiga.
- Jadzia – zob. Rowińska Jadwiga.
- Jadzia – zob. Turlejska Maria.
- [473] Jaga /NN/. Strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Stare Miasto, Śródmieście. Poległ.
- Jaga – zob. Dudzińska Jadwiga
- Jaga – zob. Koszutska /Issat/ Jadwiga.
- Jaga – zob. Ryżow Jadwiga.
- [474] Jagiełło Władysław ps. Czesław, Król. Ur. 1910. Działacz RPPS. Porucznik Milicji Ludowej RPPS. Kierownik wydziału propagandy Oddziału V Sztabu Głównego AL. W powstaniu w Śródmieściu, oficer propagandy w sztabie AL. łącznik dowództwa AL i kierownictwa RPPS do PKWN w Lublinie, przeprawiony na Pragę z Czerniakowa Górnego nocą z 18 na 19 IX 1944.
- [475] Jagło Edmund Karol ps. Mundek. Ur. 1926. Plutonowy batalionu AL „Czwartacy”. Wola, Stare Miasto. Poległ.
- Jaguar – zob. Kwil Zdzisław.

- [476] Jaguś Jan ps. Kozuba. Żołnierz oddziału partyzanckiego AL w powiecie grójeckim. Powstanie zastało go w Warszawie. Sierżant III batalionu AL. Wola, Stare Miasto, Żoliborz. 2 IX 1944 wyszedł z drugą grupą AL do Puszczy Kampinoskiej.
- [477] Jakubczyk Stanisław. Ochotnik. Młodociany łącznik zgrupowania AL. Żoliborz. Po powstaniu w niewoli niemieckiej, w obozie w Brockwütz.
- Jakubek – zob. Putermilch Jakub.
- [478] Jakubowski Jerzy. Ur. 1887, zm. po 1966. Lekarz. Wł. 1917–1921 uczestnik walk rewolucyjnych w Rosji. Od 1922 w Warszawie i Otwocku. Po kampanii wojennej 1939 we Lwowie. Członek KPP. Od 1942 znów w Warszawie. Członek sanitariatu GL i AL. W powstaniu, w zgrupowaniu AL w Śródmieściu.
- Jan – zob. Chudy Józef.
- Jan – zob. Janicki Romuald.
- Jan – zob. Majewski Bolesław.
- Jan – zob. Nojszewski Jan.
- Jan – zob. Watraszek Mieczysław.
- Janeczka – zob. Galas /Strzałkowska/ Janina Aleksandra.
- [479] Janek /NN/. Uciekinier z getta. Pracownik centralnej służby wydawniczej Sztabu Głównego AL. W powstaniu na Starym Mieście. Zecer w drukarni sztabu AL. 26 VIII 1944 wraz z żoną Marysią /NN/ zginął pod gruzami zbombardowanego domu przy ul. Pręta 16.
- [480] Janek /NN/. Żołnierz grupy bojowej Oddziału II Sztabu Głównego AL. Student medycyny. W powstaniu w oddziale AK w Śródmieściu. Po powstaniu pozostał w ruinach miasta w schronie przy ul. Siennej.
- [481] Janek /NN/. Strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Stare Miasto, Śródmieście. Poległ.
- Janek – zob. Chyliński /Bierut/ Jan.
- Janek – zob. Józefowicz Józef.
- Janek – zob. Jurkowski Jan Piotr.
- Janek – zob. Łuczak Jan.
- Janek – zob. Majewski Jan.
- Janek – zob. Niedźwiedzki Remigiusz.
- Janek – zob. Oryński Czesław.
- Janek – zob. Rosenfeld Beniamin.
- Janek – zob. Safiański Jan.
- Janek – zob. Suchanek Jerzy.
- Janek – zob. Szczerba Jan.
- Janek – zob. Szyszka Jan.
- Janek – zob. Tarłowski Jan.
- Janek – zob. Władymirski Jan.
- Janek – zob. Wojaś Paweł.
- Janek – zob. Wojtyra Jan.
- Janek – zob. Wolański Jan.
- Janek – zob. Wójcik Stanisław.
- Janek Remul – zob. Niedźwiecki Remigiusz.
- [482] Janic Krystyna ps. Krysia. Członek PPR. Łączniczka AL. W powstaniu na Pradze. Jej mieszkanie przy ul. Kowieńskiej 4 było miejscem koncentracji żołnierzy AL.
- [483] Janicki Bogdan ps. Bimbek. Strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Stare Miasto. Poległ.
- [484] Janicki Romuald ps. Jan. Ur. 1894, zm. 1974. Drukarz. Członek RPPS. W powstaniu na Żoliborzu w służbie zaopatrzeniowej AL i w samorządzie mieszkańców. Skarbnik zarządu założonego tam we IX 1944 Związku Zawodowego Drukarzy. Po powstaniu wywieziony do obozu pracy w Meklemburgii. /Ojciec Ryszarda/.
- [485] Janicki Ryszard ps. Dick. Ur. 1923, zm. 1958. Członek PPS–lewicy. Żołnierz PAL. W powstaniu na Żoliborzu. Plutonowy kompanii Służby Bezpieczeństwa AL. Wieczorem 30 IX 1944 przeprawił się przez Wisłę na Pragę. /Syn Romualda/.

- [486] Janiszewska Danuta. Robotnica. Członek PPR. Pracownik Centralnego Kolportażu PPR i AL. W powstaniu na Starym Mieście. Służba zaopatrzeniowa AL.
- [487] Janka /NN/. Członek PPR. Łączniczka Sztabu Głównego AL. W powstaniu w sztabie zgrupowania AL w Śródmieściu.
- [488] Janka /NN/. Łączniczka sztabu zgrupowania AL. Żoliborz. Wieczorem 30 IX 1944 przeprawiła się przez Wisłę na Pragę.
Janka – zob. Cękalska Janina.
Janka – zob. Fotek Janina.
Janka – zob. Gurowska Janina.
Janka – zob. Monkiewicz /Sulima/ Janina.
Janka – zob. Pietrzak Krystyna.
- [489] Jankowski Henryk ps. Kuba. Ur. 1924, zm. 1959. Członek PPR. Sierżant AL. Pracownik Oddziału VI Sztabu Głównego AL. W powstaniu na Starym Mieście i Żoliborzu. Dowódca plutonu kompanii Służby Bezpieczeństwa AL. Wieczorem 30 IX 1944 przeprawił się przez Wisłę na Pragę.
- [490] Jankowski Władysław ps. Jerzy. Strzelec zgrupowania AL. Żoliborz.
- [491] Jankowski Wojciech ps. Stefan. Ur. 1928. Członek ZWM. Strzelec III batalionu AL. Stare Miasto, Żoliborz.
- [492] Jankowski Zdzisław ps. Franek. Członek ZWM. Strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Żoliborz. Poległ 30 IX 1944 na placu Lelewela.
Janta – zob. Jaworska /Werner/ Helena.
- [493] Janusz /NN/. Strzelec kompanii AL–PAL „Błaszanka”. Czerniaków Górny. Ciężko ranny 22 IX 1944.
Janusz – zob. Majewski Bolesław.
Janusz – zob. Paszkowski Leon.
Janusz – zob. Sidorek Janusz.
Janusz – zob. Szatkowski Janusz.
- [494] Januszewska Zofia. W powstaniu na Starym Mieście w służbie zaopatrzeniowej AL. Zginęła w końcu VIII 1944. /Matka Stanisława/.
- [495] Januszewski Stanisław ps. Andrzej, Stach. Ur. 1916, zm. 1973. Prawnik, publicysta. Sekretarz Komitetu Okręgowego PPR Warszawa Lewa Podmiejska /nie objął funkcji/. Porucznik, kapitan AL. W powstaniu na Woli, Starym Mieście i Żoliborzu. Dowódca plutonu, zastępca dowódcy i dowódca kompanii Służby Bezpieczeństwa AL. Ranny. Wieczorem 30 IX 1944 przeprawił się przez Wisłę na Pragę. /Syn Zofii/.
- [496] Januszkiewicz Bolesław. Członek PPR. Podporucznik AL. Kierownik produkcji uzbrojenia zgrupowania AL. Stare Miasto. Ciężko ranny.
- [497] Jarek /NN/. Strzelec 2 kompanii batalionu AL „Czwartacy”. Uczestnik walk w powstaniu.
Jarek – zob. Strojcki Lech.
- [498] Jarmul Henryk ps. Heniek. Członek RPPS. Strzelec 3 kompanii batalionu AL „Czwartacy”. W powstaniu w III batalionie AL. Stare Miasto, Śródmieście.
- [499] Jarnowski Bolesław ps. Ludwik. Ur. 1896. Członek PPR. Członek Warszawskiej Rady Narodowej. W powstaniu starszy sierżant III batalionu AL. Wola, Stare Miasto.
Jarosław – zob. Roth Jakub.
Jarosławska Halina – zob. Wiśniewska /Jarosławska/ Halina.
- [500] Jaroszewicz Alfred ps. Adam. Ur. 1902, zm. 1981. Członek PPR. Kapitan AL. Kierownik wydziału gospodarczego Oddziału II Sztabu Głównego AL. W powstaniu w sztabie AL. Stare Miasto, Śródmieście.
- [501] Jaroszewicz Piotr. Członek PPR. Żołnierz AL. W powstaniu strzelec zgrupowania AL. Śródmieście.
- [502] Jaroszewicz Zofia ps. Kasia. Ur. 1920. Studentka. Poetka. Przewodnicząca Zarządu Warszawskiego

- ZWM. Redaktorka „Walki Młodych”. W powstaniu na Pradze. Członek tamtejszego dowództwa AL. Współorganizatorka praskiego wydania „Głosu Warszawy”. Przy próbie przejścia linii frontu w Zielonce ranna od wybuchu pocisku artyleryjskiego. 17 IX 1944 zmarła na tężec w szpitalu wojskowym w Aninie.
- Jaroszewiczowa Alicja – zob. Duchńska /Solska, Jaroszewiczowa/ Alicja ps. Inka.
- Jasia – zob. Forbert Janina.
- Jasia – zob. Goliborska Teodozja.
- Jasia – zob. Kalinowska Janina.
- Jasia – zob. Karolak Janina.
- Jasia – zob. Komorowska Janina.
- Jasia – zob. Marczyńska Janina.
- [503] Jasińska Wiesława. Członek RPPS. Żołnierz Milicji Ludowej RPPS. Zginęła w powstaniu.
- Jasio – zob. Bernatowicz Jan.
- Jasio – zob. Haber Tadeusz.
- [504] Jaskanis Jan. Ur. 1893, zm. 1962. Robotnik budowlany. W l. 1917–1918 uczestnik wydarzeń rewolucyjnych w Rosji. Od 1918 znów w Warszawie. Członek Milicji Ludowej, czynny w akcji rozbijania Niemców. Członek KPP, a od 1942 PPR. Żołnierz GL i AL. W powstaniu sierżant zgrupowania AL w Śródmieściu. Po powstaniu, na robotach przymusowych w Niemczech.
- Jaskółka – zob. Melion Waldemar.
- Jasna – zob. Kreglewska Zofia.
- Jasny – zob. Wojciechowski Stefan.
- Jasny – zob. Wolf Tomasz.
- [505] Jasreb /NN/. Rosjanin. Oficer Armii Czerwonej uwolniony z więzienia przy ul. Daniłowiczowskiej. Ochotnik. Żołnierz III batalionu AL. Stare Miasto, Żoliborz. Poległ 29 IX 1944.
- [506] Jastrząb /NN/. Strzelec kompanii AL–PAL „Błaszanka”, pluton „Starówka”. Czerniaków Górny.
- Jastrząb – zob. Markiewicz Tadeusz.
- [507] Jastrzębski Stanisław ps. Stary. Ur. 1894, zm. 1968. Robotnik metalowiec. W l. 1917–1921 uczestniczył w wydarzeniach rewolucyjnych w Rosji. Od 1921 w Warszawie. Członek KPP, a od 1942 PPR. Żołnierz GL i AL. W powstaniu sierżant III batalionu AL. Wola, Stare Miasto. Po powstaniu, więzień obozów koncentracyjnych w Gross Rosen i Mauthausen.
- Jaś Czarny – zob. Watraszek Mieczysław
- Jaśka – zob. Kalinowska Janina.
- Jaśka – zob. Kuśmierek Janina.
- [508] Jaworska /Werner/ Helena ps. Hela, Janta. Ur. 1922, zm. 2006. Działaczka ZWM i PPR. Członek KRN. Redaktorka „Walki Młodych”. Podporucznik AL. Oficer oświatowy sztabu zgrupowania AL w Śródmieściu. Łączniczka kierownictwa PPR i dowództwa AL do PKWN w Lublinie. Nocą z 10 na 11 IX 1944 wraz z Janiną Balcerzak przeprawiła się z Czerniakowa Górnego na Pragę i przeszła linię frontu na terenie Grochowa. /Siostra Edwarda i Zofii/.
- [509] Jaworska /Kowalska/ Zofia ps. Danką. Ur. 1918. Działaczka PPR i ZWM. Przewodnicząca Zarządu Głównego ZWM. W powstaniu w AL na Woli, Starym Mieście i Żoliborzu. W nocy z 9 na 10 IX 1944 wraz z Izoldą Kowalską i Hanną Morawską przeprawiła się przez Wisłę na Pragę. /Siostra Edwarda i Heleny, żona Aleksandra Kowalskiego/.
- [510] Jaworski Adam ps. Adek. Członek ZWM. Plutonowy III batalionu AL. Wola, Stare Miasto. Poległ.
- [511] Jaworski Edward ps. Artur, Ur. 1924, zm. 1944 /?/. Robotnik. Instruktor Zarządu Głównego ZWM na Okręg

- Warszawa Lewa Podmiejska. Plutonowy AL. W powstaniu w zgrupowaniu AL na Woli. Ranny. Wywieziony przez Niemców do obozu przejściowego w Pruszkowie. Dalsze jego losy i okoliczności śmierci nie są znane. /Brat Heleny i Zofii/.
- [512] Jaworski Józef ps. Pucia. Ur. 1913, zm. 1976. Mechanik. Kapral kompanii AL–PAL „Błasanka”. Czerniaków Górny. Po powstaniu w niewoli niemieckiej.
- [513] Jaworski Mieczysław. Ur. 1929, zm. 1996. Młodociany robotnik. Ochotnik. Łącznik zgrupowania AL. Stare Miasto. 3 IX 1944 wywieziony do Pruszkowa, skąd trafił do obozu pracy we Frankfurcie nad Odrą.
- [514] Jaworski Stefan ps. Sas. Ur. 1920, zm. 1978. Podporucznik PAL. W powstaniu w Śródmieściu i na Czerniakowie Górnym. Zastępca dowódcy kompanii AL–PAL „Błasanka”. Oficer sztabu Rejonu AL.
- Jakała – zob. Borowski Stanisław.
- Jean–Jacquers – zob. Augustyniak Edward.
- Jeleń – zob. Berliński Hersz.
- [515] Jenne Henryk ps. Heniek, Hojot. Ur. 1912. Kapral kompanii Służby Bezpieczeństwa AL. Żoliborz. Poległ 29 IX 1944. /Brat Władysława/.
- [516] Jenne Władysław ps. Władek. Ur. 1918. Członek PPR. Pracownik Oddziału VI Sztabu Głównego AL. W powstaniu na Żoliborzu. Strzelec kompanii Służby Bezpieczeństwa AL. Po powstaniu w niewoli niemieckiej – Stalag XI–A Altengrabow, nr jeńca 46208. /Brat Henryka/.
- [517] Jerszow Aleksander. Rosjanin. Podpułkownik Armii Czerwonej. Lekarz. Profesor medycyny. Przy pomocy AL zbiegł z niewoli niemieckiej i ukrywał się w Warszawie. W powstaniu na Mokotowie. Internowany przez kontrwywiad AK. Na interwencję komendy PAL zwolniony. Nocą na 25 IX 1944 przeszedł kanałami do Śródmieścia, do sztabu
- AL. Po powstaniu, w grupie żołnierzy AL ukrywał się w schronie przy ul. Siennej.
- Jerzy – zob. Jankowski Władysław.
- Jerzy – zob. Jurkowski Władysław.
- Jerzy – zob. Leski Zygmunt.
- Jerzy – zob. Lipka Jerzy.
- Jerzy – zob. Miller Jerzy.
- [518] Jędrak Barbara ps. Bogusia. Ur. 1927. Członek ZWM. Sanitariuszka III batalionu AL. Stare Miasto, Żoliborz.
- Jędras – zob. Żegliński Jerzy.
- Jędrzek – zob. Kordowski Andrzej.
- Jędrzek – zob. Ostrowski Kazimierz.
- Jędrzek – zob. Orłowski Jerzy.
- Jędrzek – zob. Żegliński Jerzy.
- [519] Jędrzejewska Krystyna ps. Krysia. Członek PPR. Łączniczka i kurierka Biura Sztabu Głównego AL. W powstaniu w zgrupowaniu AL. Śródmieście.
- [520] Jędrzejewska Janina ps. Ninka. Łączniczka zgrupowania AL. Śródmieście. Po powstaniu pozostała w schronie w ruinach miasta, w rejonie ul. Siennej. Dotrwała do wyzwolenia.
- Joasia – zob. Dąbrowska Krystyna.
- [521] Joczys Tadeusz ps. Sławek. Członek ZWM. Starszy sierżant batalionu AL „Czwartacy”. Stare Miasto. Poległ,
- Jola – zob. Hawryluk Janina.
- Jola – zob. Wojciechowska Janina.
- Józef – zob. Strzelecki Wacław.
- Józef – zob. Szwalbe Stanisław.
- [522] Józefowicz Józef ps. Janek. Ur. 1896, zm. po 1966. Ślusarz. W I. 1917–1922 uczestnik wydarzeń rewolucyjnych w Rosji. Od 1923 w Warszawie. Członek KPP, a od 1942 PPR. Żołnierz GL i AL. W powstaniu kapral III batalionu AL. Wola, Stare Miasto, Żoliborz. Po powstaniu, na robotach przymusowych w Niemczech.

- Józek – zob. Franczuk Władysław.
- Józek – zob. Komorowski Józef.
- Józek – zob. Urbański Józef.
- Józiek – zob. Ogidel Józef.
- [523] Józik, Józik Kaukazczyk /NN/. Gruzin. Porucznik Armii Czerwonej uwolniony z więzienia przy ul. Dąbrowskiej. Nauczyciel z Tbilisi. Ochotnik. Żołnierz batalionu AL „Czwartacy”. Stare Miasto, Żoliborz. Poległ 29 IX 1944 w Alei Wojska Polskiego.
- [524] Józik /NN/. /Imię Józef/. Starszy sierżant III batalionu AL. Stare Miasto, Żoliborz. Zastępca dowódcy plutonu broni maszynowej.
- Józio – zob. Zysman /Ziemian/ Józef.
- [525] Julia /NN/. Strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Żoliborz. Poległ.
- Julia – zob. Duchńska /Solska, Jaroszewiczowa/ Alicja.
- Julia – zob. Grodzicka Julia.
- Julek – zob. Fiszigrund Juliusz.
- [526] Julian /NN/. Strzelec batalionu AL „Czwartacy”. W powstaniu na Żoliborzu. Poległ w VIII 1944.
- Julian – zob. Fiszigrund Juliusz.
- Julian – zob. Rutkowski Jerzy.
- Julian – zob. Wyrzykowski Julian.
- Junak – zob. Osoliński Jerzy.
- Jur – zob. Ładosz Jerzy.
- Jur – zob. Sobieszak Jerzy.
- [527] Jurczak Szczepan. Szewc. Członek PPR. Żołnierz AL. W powstaniu na Mokotowie.
- [528] Jurek /NN/. Młodociany pracownik Centralnego Kolportażu PPR i AL. W powstaniu na Starym Mieście. Łącznik AL. Poległ.
- [529] Jurek /NN/. Strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Stare Miasto, Śródmieście. Poległ.
- [530] Jurek /NN/. Rosjanin. Zbiegły z niewoli niemieckiej oficer Armii Czerwonej. Porucznik. Żołnierz zgrupowań AL. Stare Miasto, Śródmieście. Dowódca grupy AL, która po powstaniu pozostała w schronie przy ul. Siennej. Dotrwała tam do wyzwolenia miasta 17 I 1945.
- Jurek – zob. Borkowski Jerzy.
- Jurek – zob. Bułaciński Jerzy.
- Jurek – zob. Carlson Jerzy.
- Jurek – zob. Gramburg Jerzy.
- Jurek – zob. Jurkowski Władysław.
- Jurek – zob. Kononowicz Feliks.
- Jurek – zob. Kranc Jerzy.
- Jurek – zob. Kurzela Jerzy.
- Jurek – zob. Lipka Jerzy.
- Jurek – zob. Łapkowski Ryszard.
- Jurek – zob. Morawski Jerzy.
- Jurek – zob. Poddębski Tadeusz.
- Jurek – zob. Staniszewski Jerzy.
- Jurek – zob. Żmigryder-Konopka Jerzy.
- [531] Jurkowski Jan Piotr ps. Janek. Ur. 1924, zm. 1987. Członek RPPS. Strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Stare Miasto, Żoliborz. /Brat Władysław/.
- [532] Jurkowski Jerzy ps. Szantażysta. Strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Stare Miasto, Żoliborz.
- [533] Jurkowski Władysław ps. Jurek. Ur. 1922, zm. 2001. Członek RPPS. Sierżant III batalionu AL, dowódca plutonu. Stare Miasto, Żoliborz. /Brat Jana Piotra/.
- [534] Juszczyk Irena ps. Irka. Członek PPR. Żołnierz AL. W powstaniu w kwatermistrzostwie zgrupowania AL. Stare Miasto.

K

- [535] Kabaciński Tadeusz ps. Tad. Strzelec kompanii AL–PAL „Osa”. Śródmieście. Ranny.
- [536] Kacenelenbogen Anda ps. Andzia. Uciekinierka z getta. W czasie powstania na Żoliborzu, w zgrupowaniu AL. Po powstaniu, wraz z grupą żołnierzy AL–ŻOB ukrywała się w schronach przy ul. Promyka 43 i ul. Bieniewickiej. W nocy z 11 na 12 X 1944, w czasie próby wydostania się z miasta zginęła w nieznanych okolicznościach.
- Kacper – zob. Kacprzak Henryk.
- Kacper – zob. Sieczkowski Feliks.
- [537] Kacprzak Henryk ps. Kacper. Członek PPR. Żołnierz AL z Marymontu. W powstaniu w zgrupowaniu AL na Żoliborzu. Poległ 29 IX 1944.
- [538] Kacprzak Mieczysław ps. Biały. Ur. 1926. Członek ZWM. Strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Stare Miasto, Żoliborz. Poległ 29 IX 1944 w Alei Wojska Polskiego.
- [539] Kacz /NN/. Strzelec kompanii AL–PAL „Błaszanka”. Czerniaków Górny. Ranny 16 IX 1944. Ewakuowany na Pragę.
- [540] Kaczanowski Feliks ps. Stary. Ur. 1904, zm. 1976. Lekarz z Pruszkowa. Członek RPPS. Należał do sanitariatu Sztabu Głównego AL. Czynny w akcji pomocy w obozie przejściowym w Pruszkowie.
- [541] Kaczmarek Ignacy ps. Ignac. Ur. 1893. Członek PPR. Starszy sierżant III batalionu AL. Wola, Stare Miasto, Żoliborz.
- [542] Kaczor Arkadiusz ps. Wiktor. Ur. 1927, zm. 2001. Członek RPPS. Strzelec III batalionu AL. Stare Miasto, Żoliborz.
- [543] Kaczor Czesław ps. Lit. Ur. 1902, zm. 1967. Robotnik. Tramwajarz. Członek PPR. Podporucznik AL. Zastępca dowódcy III batalionu AL d/s oświatowych. Stare Miasto, Żoliborz. 2 IX 1944 wyszedł z drugą grupą AL do Puszczy Kampinoskiej. Po rozwiązaniu grupy w Łaskach, przeprawił się przez Wisłę do rejonu Jabłonny. Zatrzymany przez Niemców w Choszczówce i wywieziony do obozu pracy w Głogowie.
- Kaczor – zob. Gołaszewski Ryszard.
- Kaczor – zob. Przybylski Ryszard.
- Kairo – zob. Anczarski Henryk Teodor.
- [544] Kaj /NN/. Strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Śródmieście. Poległ.
- [545] Kajtek /NN/. Strzelec 2 kompanii zgrupowania AL. Śródmieście. Poległ 27 VIII 1944 w ataku na gmach YMCA przy ul. Konopnickiej 6.
- [546] Kajtek /NN/. Strzelec kompanii AL–PAL „Błaszanka”, pluton „Starówka”. Czerniaków Górny.
- [547–548]
- Kajtek Maria, Kajtek Stefania. Siostry. Członkinie ZWM. Łączniczki zgrupowania AL. Śródmieście. Zginęły w VIII 1944.
- Kajtek – zob. Przybysiak Zdzisław.
- Kajtek – zob. Żołędowski Bogdan.
- [549] Kalbarczyk Stefan ps. Stef. Członek PPR. Pracownik VI Oddziału Sztabu Głównego AL. Strzelec kompanii Służby Bezpieczeństwa AL. Stare Miasto, Żoliborz.
- [550] Kalinowska Janina ps. Jaśka. Członek PPR. Łączniczka i kurierka Biura Sztabu Głównego AL. W powstaniu na Pradze.
- [551] Kalinowski Józef ps. Kukułka. Ur. 1912, zm. 1975. Robotnik. Członek PPR. Sekretarz Komitetu Okręgowego PPR Warszawa Prawa Podmiejska. Porucznik AL. Kierował oddziałami AL swego Okręgu biorącymi udział w akcji powstańczej AK w rejonie Marek i Legionowa. Pomagał w organizowaniu przerzutu łączniczek dowództwa AL z Warszawy

- do PKWN w Lublinie. Pozostawał w kontaktach z dowództwem AL na Pradze.
- [552] Kaliński Stanisław. Członek PPR. W powstaniu strzelec kompanii AL-PAL „Osa”. Śródmieście.
- [553] Kalisiak Tadeusz ps. Stefan. Ur. 1927. Członek ZWM. Kapral batalionu AL „Czwartacy”. Wola, Stare Miasto, Śródmieście.
- [554] Kalita Piotr ps. Piotruś. Strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Wola, Stare Miasto. Poległ.
- [555] Kaługa Stanisław. Członek PPR. Żołnierz AL. W powstaniu na Woli.
- [556] Kałaska /Strzelecka/ Celina. Członek PPR. W powstaniu łączniczka zgrupowania AL. Śródmieście.
- [557] Kaługin Konstanty ps. Aleksandrin. Ur. 1908. Kapitan Armii Czerwonej. Początkowo jeniec niemiecki, później oficer sztabu ROA w Berlinie. Od 1 I 1944 związany z wywiadem AL. Od VII t.r. wywiadowca radziecki z grupy pułkownika Czarnego /Iwana Banowa/. Przybył do Warszawy, gdzie zaskoczyło go powstanie. Zatrzymany na ul. Poznańskiej przez patrol AK ze zgrupowania majora Kalwina /Kazimierza Krzyżaka/, od 2 VIII t.r. przebywał w sztabie komendanta Okręgu Warszawskiego AK. Od 14 VIII pozostawał w kontakcie z dowództwem AL. Próbował bez powodzenia nawiązać łączność z dowódcą 1 Frontu Białoruskiego. 15 IX t.r., wraz z patrolem łącznikowym dowództwa AK wyruszył kanałami via Mokotów na Czerniaków Górny, skąd nocą z 18 na 19 IX przeprowadził się na Pragę.
- [558] Kałużyński Władysław ps. Szczerbaty. Ur. 1919, zm. 1985. Robotnik. Strzelec kompanii AL-PAL „Błaszan-ka”. Czerniaków Górny. Ranny 23 IX 1944 na ul. Solec. Po powstaniu wywieziony do obozu pracy w Policach k. Szczecina.
- Kamil – zob. Lechowicz Włodzimierz.
- Kamil – zob. Ochmański Henryk.
- [559] Kamińska Leokadia ps. Lodzia. Członek ZWM. Sanitariuszka zgrupowania AL. Śródmieście.
- [560] Kamiński Edmund ps. Mały Kostek. Kapral kompanii AL-PAL „Błaszan-ka”. Czerniaków Górny, Ranny. Ewakuowany na Pragę.
- [561] Kamiński Mirosław ps. Mirek. Ur. 1919, zm. 1990. Członek RPPS. Strzelec 3 kompanii batalionu AL „Czwartacy”. W powstaniu w III batalionie AL. Wola, Stare Miasto, Żoliborz. Ranny.
- [562] Kamiński Witold ps. Tygrys. Ur. 1927, zm. 1983. Uczeń, Strzelec kompanii AL-PAL „Błaszan-ka”. Czerniaków Górny. Ranny 14 IX 1944 na ul. Rozbrat. Po powstaniu wywieziony do obozu w Pruszkowie.
- [563] Kanabus Feliks Zenon ps. Katgut. Ur. 1910. Lekarz. Członek sanitariatu Sztabu Głównego AL. W powstaniu na Żoliborzu w szpitalu polowym AK Nr 100 w klasztorze Sióstr Zmartwychwstańek przy ul. Stołecznej, przeniesionym następnie do budynku przy placu Wilsona. Ranny 23 VIII 1944.
- [564] Kanabus Irena. Lekarka. Członek sanitariatu Sztabu Głównego AL. W powstaniu w szpitalu polowym AK przy ul. Śliskiej 51. Śródmieście.
- [565] Kaniewski Jan. Członek PPR. W powstaniu strzelec zgrupowania AL. Żoliborz.
- [566] Kantorski Józef. Ur. 1923. Strzelec zgrupowania AL. Żoliborz. Ciężko ranny, zmarł.
- [567] Kar /NN/. Strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Stare Miasto, Śródmieście. Poległ 8 IX 1944 w czasie ciężkich walk w Alejach Jerozolimskich.
- Kara – zob. Salwa Zdzisław.
- [568] Karbul Władysław ps. Pranek. Ur. 1906. Robotnik z fabryki Gerlacha na Woli. Sierżant zgrupowania AL.

- Wola. Następnie na Starym Mieście, w III batalionie AL. W połowie VIII 1944 wysłany z patrolem na Powązki. Nie mogąc powrócić na Starówkę, pozostał tam w konspiracji.
- [569] Karczewski Władysław ps. Władek. Strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Stare Miasto. Poległ.
- [570] Karel /NN/. Strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Stare Miasto. Poległ.
- [571] Karlicki Bogdan ps. Zerwikaptur. Ur. 1925. Członek RPPS. Plutonowy 3 kompanii batalionu AL „Czwartacy”. W powstaniu na Powiślu, w grupie chroniącej drukarnię „Barykady Wolności”. 1 VIII 1944 ciężko ranny na ul. Tamka. Później w szpitalach powstańczych.
- [572] Karlicki Tadeusz ps. Karlik. Ur. 1925. Członek RPPS. Sierżant, starszy sierżant batalionu AL „Czwartacy”. Dowódca plutonu. Wola, Stare Miasto, Śródmieście. Dwukrotnie ranny. Po powstaniu w partyzantce AL na Podhalu. /Brat Zygmunta/.
- [573] Karlicki Zygmunt ps. Selim. Ur. 1923, zm. 2000. Członek RPPS. Kapral batalionu AL „Czwartacy”. W powstaniu na Powiślu i w Śródmieściu. Po powstaniu w partyzantce AL na Podhalu. /Brat Tadeusza/.
- Karlik – zob. Karlicki Tadeusz.
- Karo – zob. Rosiński Kazimierz.
- [574] Karol /NN/. Strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Stare Miasto, Śródmieście. Poległ.
- Karol – zob. Frankowski Czesław.
- Karol – zob. Grabski Karol Tadeusz.
- Karol – zob. Gruszczyński Jan.
- Karol – zob. Parol Antoni.
- Karol – zob. Więckowski /Preisner/ Karol.
- [575] Karolak Jan ps. Vis. Strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Stare Miasto. Poległ.
- [576] Karolak Janina ps. Jasia. Członek ZWM. Łączniczka zgrupowania AL. Żoliborz.
- Karolina – zob. Solska Irena.
- [577] Karpińska Irena. Członek PPRz Bielan. W powstaniu na Żoliborzu. Sanitariuszka zgrupowania AL.
- [578] Karpiński /imię i pseudonim NN/. Żołnierz AL, który 1 VIII 1944 walczył w zgrupowaniu AK „Żyrafa” /w oddziałach OW PPS/. Tego dnia poległ w natarciu na koszary niemieckie w Instytucie Chemicznym.
- [579] Karzeł /NN/. Ochotnik. Młodociany łącznik III batalionu AL. Stare Miasto.
- Karzeł – zob. Cieśliński Waldemar.
- [580] Kasia /NN/. Członek ZWM. Sanitariuszka batalionu AL. Wola. Poległa.
- Kasia – zob. Jaroszewicz Zofia.
- [581] Kasztan Kazimierz ps. Ślepek. Strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Wola, Stare Miasto. Poległ.
- Kasztan – zob. Lipiński Stefan.
- Kasztan – zob. Otyś Zygmunt.
- [582] Kaszyński Bolesław ps. Wacek. Ur. 1893. Murarz. Członek KPP. Działacz związku zawodowego budowlanych. W okresie okupacji związany z RPPS. 1 VIII 1944 spiesząc na Żoliborz, gdzie mieszkał, przyłączył się do powstańców atakujących posterunek żandarmerii niemieckiej na rogu ul. Chłodnej i Żelaznej. Zginął tam w nieustalonych okolicznościach.
- Katgut – zob. Kanabus Feliks Zenon.
- [583] Kawecki Anatol ps. Tadek. Strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Wola. Poległ.
- [584] Kazała Eleonora ps. Hanka. Ur. 1926. Członek ZWM. Przewodnicząca Zarządu Dzielnicowego ZWM na Woli. Łączniczka batalionu AL „Czwartacy”. Wola, Stare Miasto, Żoliborz. Śmiertelnie ranna w czasie podejmowania rzutów. Zmarła 20 IX 1944.

- Kazań – zob. Mulkin Eugeniusz.
- [585] Kazia /NN/. Ur. 1926. Sanitariuszka batalionu AL „Czwartacy”. Stare Miasto. Poległa 28 VIII 1944.
- Kazia – zob. Nowak Irena.
- Kaziek – zob. Pękalski Kazimierz.
- [586] Kazik /NN/. W powstaniu strzelec zgrupowania AL na Żoliborzu. Wykluczony z oddziałów AL za niesubordynację.
- [587] Kazik /NN/. Strzelec III batalionu AL. Stare Miasto.
- Kazik – zob. Barszczewski Stanisław.
- Kazik – zob. Cichoński Kazimierz.
- Kazik – zob. Derecki Włodzimierz.
- Kazik – zob. Guzicki Lech.
- Kazik – zob. Łaski Kazimierz.
- Kazik – zob. Mikołajczuk Kazimierz.
- Kazik – zob. Rathajzer /Rotem/ Symcha.
- Kazik – zob. Rosiński Kazimierz.
- Kazik – zob. Szałek Edward.
- Kazik – zob. Szczypiorski Kazimierz.
- Kazik – zob. Wójcicki Kazimierz.
- Kazimierz – zob. Rumelt Karol.
- Kazio – zob. Krajckand Kazimierz.
- [588] Kembrowski Eugeniusz ps. Rafał. Ur. 1903, zm. 1978. Wiceprzewodniczący Komitetu Centralnego RPPS. Podporucznik AL. 1 VIII 1944 zdołał wydostać się z Warszawy i dotrzeć do Łowicza.
- [589] Kędzielawa Władysław. Ur. 1886, zm. po 1966. Piekarz. W l. 1917–1920 uczestnik wydarzeń rewolucyjnych w Rosji. Od 1920 w Warszawie. Członek KPP, a od 1942 PPR. Działacz związków zawodowych. Żołnierz GL i AL. W powstaniu kapral III batalionu AL. Wola, Stare Miasto. Po powstaniu więzień obozu koncentracyjnego Oranienburg–Sachsenhausen.
- [590] Kędziński Zdzisław ps. Bimber. Strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Stare Miasto, Śródmieście.
- Kędzior – zob. Machyno Wojciech.
- Kędzior – zob. Olbrycht Mieczysław.
- Kędzior – zob. Żołędowski Bogdan.
- [591] Kędziorek Feliks ps. Maciek. Ur. 1923, zm. 1976. Ślusarz. Członek PPR. Podporucznik AL. Oficer sztabu Okręgu Warszawskiego AL. W powstaniu koordynator działań AL na Pradze. Po walkach na Targówku i Bródnie, w konspiracji do momentu wyzwolenia Pragi 14 IX 1944.
- [592] Kępka Janina ps. Włada. Ur. 1927, zm. 1978. Członek ZWM. Łączniczka batalionu AL „Czwartacy”. Wola, Stare Miasto, Śródmieście, Czerniaków Górny. /Siostra Wandy i Witolda/.
- [593] Kępka Wanda ps. Ewa. Ur. 1923. Członek ZWM. Łączniczka batalionu AL „Czwartacy”. Wola. /Siostra Janiny i Witolda/.
- [594] Kępka Witold ps. Witek. Ur. 1925, zm. 1991. Członek ZWM. Strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Wola, Stare Miasto, Śródmieście, Czerniaków Górny. Nocą z 16 na 17 IX 1944 przeprawił się przez Wisłę na Pragę. /Brat Janiny i Wandy/.
- [595] Kiełbowicz Jan. Strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Stare Miasto, Śródmieście, Czerniaków Górny. Poległ.
- [596] Kiep /NN/. Strzelec kompanii AL–PAL „Błasanka”, pluton „Starówka”. Czerniaków Górny.
- [597] Kiliańczyk Alfred ps. Fredek, Rudy Fredek. Członek ZWM. Strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Żoliborz. Poległ.
- [598] Kinowska Zofia ps. Marta. Łączniczka RPPS. W powstaniu w zgrupowaniu AL. Śródmieście.

- Kirski – zob. Wężyk Janusz.
- [599] Kirszenbaum Ewa. Członek Bundu. Uczestniczka walk w getcie warszawskim. Od IV 1943 wraz z mężem Hermanem w partyzantce GL w lasach koło Wyszkowa. Od VIII t.r. ukrywała się w Warszawie przy ul. Leszno. Po 11 VIII 1944 przedostała się na Stare Miasto do oddziałów AL. Sanitariuszka, ewakuowana wraz ze szpitalem AL kanałami na Żoliborz. /Żona Hermana/.
- [600] Kirszenbaum Herman. Członek Bundu. Uczestnik walk w getcie warszawskim. Od IV 1943 w partyzantce GL w Lasach Wyszkowych. Od VIII t.r. ukrywał się wraz z żoną Ewą w Warszawie przy ul. Leszno. 11 VIII 1944, po zajęciu tej ulicy przez Niemców przedostał się do oddziałów AL na Starym Mieście. Strzelec plutonu ŻOB w III batalionie AL. Poległ 9 IX t.r. na Żoliborzu. /Mąż Ewy/.
- [601] Kiryluk Karolina ps. Fela. Członek PPR. Starszy sierżant AL. Podoficer oświatowy w sztabie zgrupowania AL. Żoliborz.
- [602] Kita Tadeusz. Ur. 1925. Żołnierz AL. Poległ w powstaniu. Pochowany w kwaterze AL na Cmentarzu Wojskowym Powązki.
- [603] Kiził /NN/. Kazach. Zbiegły z niewoli niemieckiej podoficer Armii Czerwonej. Ochotnik. W powstaniu na Żoliborzu, w plutonie broni maszynowej III batalionu AL.
- [604] Klaczyńska /Bubek/ Irmina ps. Mała Irminka. Ur. 1926. Członek ZWM. Łączniczka zgrupowania AL. Żoliborz.
- [605] Klaczyński Mariusz ps. Marek. Strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Stare Miasto. Poległ.
- [606] Klahr Alfred /Lokmanis Ludwig/. Członek kierownictwa Komunistycznej Partii Austrii. Więzień obozu koncentracyjnego Auschwitz w Oświęcimiu. Członek kierownictwa działającej tam w konspiracji międzynarodowej Grupy Bojowej. Po ucieczce z obozu wraz z działaczem PPR Stefanem Bratkowskim znalazł się w VII 1944 w Warszawie. Po wybuchu powstania wstąpił ochotniczo do oddziałów AL. Walczył na Starym Mieście, gdzie zginął w nieznanых okolicznościach.
- Klara – zob. Koralczyk Janina.
- Klaro Henryka – zob. Zatońska /Klaro/ Henryka ps. Henia.
- [607] Klesiński Roman. Członek PPR. Podoficer zgrupowania AL. Praga.
- [608] Kleśniak Ryszard. Robotnik. Tokarz z Ursusa. Członek PPR. W powstaniu strzelec zgrupowania AL na Woli. Zatrzymany przez Niemców, zbiegł i kanałami przedostał się do Śródmieścia. Walczył tam w oddziałach AL.
- [609] Klimczewska Zofia ps. Czarna Zośka. Pracownik Centralnego Kolportażu PPR i AL. Łączniczka kompanii Służby Bezpieczeństwa AL. Stare Miasto, Żoliborz.
- [610] Klimek Stanisław. Farmaceuta. Członek SL–Wola Ludu. W powstaniu strzelec zgrupowania AL. Stare Miasto. Poległ.
- [611] Klimontowicz Jadwiga ps. Krystyna. Członek PPR. Żołnierz AL. Pielęgniarka z PZUW. W powstaniu na Mokotowie.
- [612] Klimowicz Andrzej ps. Rudzki, Zbigniew. Ur. 1918, zm. 2000. Student Szkoły Nauk Politycznych. Członek OMS–Życie. W czasie okupacji w PPR i GL, a od 1943 w KB i SPD. Członek sekcji młodzieżowej KRN. Współpracownik Oddziału II Sztabu Głównego AL. Porucznik, kapitan. Oficer Komendy Głównej KB. W powstaniu w Śródmieściu. Odegrał znaczną rolę w kontaktach dowództwa AL i kierownictwa PPR z dowództwami KB, PAL, a także z dowództwem AK. W nocy z 3 na 4 X 1944 przeprawił się z Czerniakowa Górnego przez Wisłę na Pragę.

- [613] Klipa /NN/. Sierżant batalionu AL „Czwartacy”. Stare Miasto, Żoliborz. Ranny.
- [614] Kliszko Zenon ps. Zenon. Ur. 1908, zm. 1988. Działacz komunistyczny. Członek Centralnej Trójki /Sekretariatu/ PPR. Porucznik AL. Zastępca dowódcy d/s oświatowych zgrupowania AL na Żoliborzu. Wieczorem 30 IX 1944 z grupą 28 osób przeprawił się przez Wisłę na Pragę.
- [615] Klonowski Jerzy Ludwik ps. Ludwik. Ur. 1899. Robotnik. Żołnierz AL. Początkowo strzelec w 1 batalionie zgrupowania AK „Chrobry II” w Śródmieściu. Od 26 VIII 1944 starszy strzelec kompanii AL–PAL „Błaszanka”, pluton „Starówka”. Czerniaków Górny. Poległ 18 X t.r. na ul. Idzikowskiego 4.
- Kłós – zob. Sikora Robert.
- [616] Kłosiński Feliks. Ur. 1890. Żołnierz AL. Poległ w powstaniu. Pochowany w kwaterze AL na Cmentarzu Wojskowym Powązki.
- [617] Kmicic /NN/. Pracownik Centralnego Kolportażu PPR i AL. W powstaniu strzelec III batalionu AL. Stare Miasto, Żoliborz.
- [618] Kmicic /NN/. Ochotnik. Lat 14. Młodociany łącznik zgrupowania AL. Stare Miasto. Ciężko ranny.
- Kmicic – zob. Załuski Wiesław.
- [619] Knothe Jan. Student architektury. Członek ZWM. Współpracownik II Oddziału Sztabu Głównego AL. Plutonowy zgrupowania AL. Żoliborz. /Syn Marii Winiewicz/.
- Kobra – zob. Zieliński Zdzisław.
- Kobylińska Stefania – zob. Mierzejewska /Kobylińska/ Stefania ps. Mała Stefa.
- [620] Kobyliński Lech ps. Konrad. Ur. 1923. Student Politechniki Warszawskiej. Członek ZWM. Porucznik, kapitan AL. Oficer sztabu Okręgu Warszawskiego AL. Dowódca batalionu AL „Czwartacy”. W powstaniu w Śródmieściu, na Starym Mieście i Żoliborzu. Dwukrotnie ranny. Od połowy IX 1944 oficer operacyjny sztabu zgrupowania AL. Żoliborz. Wieczorem 30 IX t.r. przeprawił się przez Wisłę na Pragę.
- [621] Kochanek Eugeniusz ps. Struś. Ur. 1922. Starszy strzelec kompanii AL–PAL „Błaszanka”. Czerniaków Górny. Ranny. 19 IX 1944 wraz z oddziałami AK ewakuowany kanałami na Mokotów. Tam w kompanii 0–2 pułku AK „Baszta”. Po powstaniu w niewoli niemieckiej.
- [622] Kochankiewicz Anna ps. Tamara. Członek PPR. Sanitariuszka sztabu Rejonu AL. Czerniaków Górny.
- [623] Kochankiewicz Andrzej ps. Czarny. Ur. 1929, zm. 1982. Członek ZWM. Strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Śródmieście. /Brat Bogdana/.
- [624] Kochankiewicz Bogdan ps. Bogdan, Czarny Bogdan. Ur. 1924, zm. 1988. Członek ZWM. Strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Śródmieście. /Brat Andrzeja/.
- [625] Kola /NN/. Kelner. Członek PPR. Strzelec 2 kompanii zgrupowania AL. Śródmieście.
- Kolejarz – zob. Koluszko Stanisław.
- Koliber – zob. Sikorski Ryszard.
- [626] Koliński Jan. Członek PPR z Ochoty. Żołnierz AL. W powstaniu strzelec zgrupowania AL. Śródmieście.
- Kolumna – zob. Nowak Zygmunt.
- [627] Koluszko Stanisław ps. Kolejarz, Stach Kolejarz, Stanisław. Lat około 40. Aktor teatru żydowskiego w Białymstoku. W okresie okupacji w Warszawie. Członek PPR. Oficer GL. Z ramienia dowództwa GL i AL opiekował się członkami ŻOB ewakuowanymi w 1943 z getta. Utrzymywał łączność z tymi z nich, którzy walczyli w partyzancie GL–AL w Lasach Wyszowskich. Porucznik AL. Sekretarz Komitetu Dzielnicowego PPR Powiśle. W powstaniu na Powiślu, w Śródmieściu i na Czerniakowie Górnym.

- Jeden z głównych organizatorów tamtejszych zgrupowań AL. Zginął 9 IX 1944 w zbombardowanym domu przy ul. Wspólnej 7 /wraz z grupą około 10 żołnierzy AL/.
- [628] Kołos Iwan /Kołosowski Feliks/ ps. Kalinow, Oleg. Ur. 1923. Porucznik, kapitan Armii Czerwonej. Łącznik-zwiadowca sztabu 1 Frontu Białoruskiego do dowództw AL i AK w Śródmieściu. 21 IX 1944 o świcie ładował na spadochronie na ul. Wspólnej 8. Podjęty przez patrol powstańczy, został doprowadzony najpierw do sztabu AL, a następnie /wraz z rannym radiotelegrafistą Dymitrem Stienko/ do sztabu Okręgu Warszawskiego AK. Z uwagi na uszkodzenie radiostacji i śmierć operatora, łączności ze sztabem Frontu nie ustanowił. Od 25 IX t.r. przebywał w Śródmieściu Południowym. Pozostawał w kontaktach ze sztabem AL W nocy z 1 na 2 X t.r. został przeprowadzony kanałami na Czerniaków Górny, skąd przeprawił się przez Wisłę na Pragę.
- Kołosowski Feliks – zob. Kołos Iwan.
- Komar – zob. Piętkiewicz Alfred.
- [629] Komendarczyk /Szczypińska/ Irena ps. Ita. Ur. 1928. Członek ZWM. Sanitariuszka zgrupowania AL. Stare Miasto, Żoliborz. Po powstaniu wywieziona do obozu pracy w Berlinie.
- [630] Komornicki Ryszard ps. Dymitr, Sergin. Ur. 1914. Lekarz. Członek sanitariatu Sztabu Głównego AL. W powstaniu na Pradze.
- [631] Komorowska Janina ps. Jasia. Ur. 1906, zm. 1990. Członek PPR. W powstaniu w Śródmieściu, w służbie zaopatrzeniowej zgrupowania AL. /Żona Józefa Tadeusza/.
- [632] Komorowski Antoni ps. Tosiek. Ur. 1926. Członek RPPS. Strzelec III batalionu AL. Stare Miasto, Żoliborz.
- [633] Komorowski Józef Tadeusz ps. Józek. Ur. 1906, zm. 1974. Członek PPR. Podporucznik AL. W powstaniu adiutant dowódcy zgrupowania AL. Śródmieście. /Mąż Janiny/.
- [634] Komosa Bolesław ps. Kos, Skonały. Ur. 1925. Robotnik. Ochotnik. Żołnierz AL. Do 22 VIII 1944 w 1 batalionie zgrupowania AK „Chrobry II”. Śródmieście. Następnie strzelec kompanii AL–PAL „Błaszanka”, pluton „Starówka”. Czerniaków Górny. Ranny. Ewakuowany na Pragę.
- [635] Konarzewski Józef ps. Piotr, Wicek. Ur. 1907, zm. 1980. Działacz PPR. Oficer GL i AL. Członek Komitetu Warszawskiego PPR. W powstaniu delegat KW PPR na trzy podokręgi Pragi. Członek dowództwa AL na Pradze. W jego imieniu prowadził rozmowy z przedstawicielami Komendy Obwodu VI AK Praga. Przeciwnik zawarcia porozumienia z dowództwem AK i zwolennik przeciągania rozmów.
- Kondek – zob. Świerczyński Konrad Bernard.
- [636] Konecki Władysław ps. Woźnica. Ur. 1914. Robotnik. Strzelec kompanii AL–PAL „Błaszanka”. Czerniaków Górny. Poległ 19 IX 1944 na ul. Solec.
- [637] Koniarek Ryszard. Ur. 1924, zm. 1992. Członek RPPS. Strzelec zgrupowania AL. Żoliborz.
- [638] Kononowicz Feliks ps. Jurek. /Nazwisko okupacyjne/. Radiotelegrafista przybyły do kraju z ZSRR 19 III 1943. W dyspozycji Komitetu Centralnego PPR. W powstaniu, w zgrupowaniu AL na Starym Mieście. Około 10 VIII 1944 wraz z Anną Barbarą Skoniecką i Ireną Wiśniowiecką wyruszył jako łącznik dowództwa AL do PKWN w Lublinie. Zginął w czasie przeprawy przez Wisłę.
- [639] Konopacka Jadwiga. Członek RPPS. Żołnierz Milicji Ludowej RPPS. Zginęła w powstaniu.
- [640] Konopińska Hanna. Członkini koła sanitariuszek Żeńskich Jednostek

- Wojskowych AL. W powstaniu w służbie sanitarnej na Mokotowie. /Siostra Kazimierzy/.
- [641] Konopińska Kazimiera. Członkini koła sanitariuszek Żeńskich Jednostek Wojskowych AL. W powstaniu w służbie sanitarnej na Mokotowie. /Siostra Hanny/.
- Konopka Jerzy – zob. Żmigryder-Konopka Jerzy.
- [642] Konopka Józef ps. Wacek. Ur. 1900, zm. 1967. Mechanik samochodowy. Członek PPR. Plutonowy III batalionu AL. Stare Miasto. Po powstaniu więzień niemieckich obozów koncentracyjnych.
- Konrad – zob. Bogusławski Konrad.
- Konrad – zob. Kobyliński Lech.
- [643] Kons Bolesław. Strzelec kompanii AL–PAL „Błaszanka”, pluton „Starówka”. Czerniaków Górny.
- Konus – zob. Maliniak Piotr.
- [644] Koper Leokadia ps. Lidka. Członek ZWM. Łączniczka 2 kompanii zgrupowania AL. Śródmieście.
- [645] Koper /NN/. Strzelec 2 kompanii zgrupowania AL. Śródmieście. Walczył na pozycji Wiejska–Frascati.
- Korab – zob. Kurland Stanisław.
- [646] Koralczyk Janina ps. Klara. Członek ZWM. W powstaniu, łączniczka zgrupowania AL. Wola.
- [647] Korczak Stanisław ps. Kulas. Ur. 1922, zm. 1984. Ochotnik. Inwalida /brak nogi/. Strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Wola, Stare Miasto, Śródmieście.
- [648] Kordal Feliks ps. Felo. Strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Stare Miasto. Poległ.
- [649] Kordala Maria Wanda ps. Maryla. Ur. 1920. Pracownik Centralnego Kolportażu PPR i AL. W powstaniu sanitariuszka AL. Stare Miasto, Śródmieście, Czerniaków Górny. Po powstaniu wywieziona do obozu pracy w Niemczech.
- [650] Kordowski Andrzej ps. Jędrak. Ur. 1929. Uczeń. Ochotnik. Strzelec kompanii AL–PAL „Błaszanka”. Czerniaków Górny. Po powstaniu wywieziony do obozu koncentracyjnego w Stutthofie.
- [651] Koronowski Tadeusz ps. Mat. Strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Wola, Stare Miasto, Śródmieście.
- [652] Korta Jan ps. Artysta. Strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Stare Miasto. Poległ.
- [653] Korzeniewski Stanisław. Ur. 1913, zm. 1987. Robotnik. Członek PPR. Żołnierz AL. Walczył w powstaniu.
- [654] Korzycki Antoni ps. Antoś. Ur. 1905, zm. 1990. Sekretarz Zarządu Głównego SL–Wola Ludu. Członek KRN. Porucznik AL. W powstaniu członek dowództwa zgrupowania AL. Śródmieście. Współorganizator PPD.
- Kos – zob. Filipiak Stanisław.
- Kos – zob. Komosa Bolesław.
- [655] Kosiakiewicz Stanisław ps. Adam, Stanisław. Ur. 1900, zm. 1961. Działacz PPR. Porucznik AL. Dowódca Podokręgu I AL. Śródmieście. Oficer sztabu Okręgu Warszawskiego AL. W powstaniu główny organizator zgrupowania AL w Śródmieściu. Zastępca dowódcy kompanii AL–PAL „Osa”, oraz 2 kompanii AL. Oficer sztabu i członek dowództwa AL w Śródmieściu. Oficer łącznikowy tego dowództwa przy Komendzie Okręgu Warszawskiego AK. 26 IX 1944 odznaczony Srebrnym Krzyżem Orderu Virtuti Militari przez generała AK Kobrę – Leopolda Okulickiego. Po powstaniu w niewoli niemieckiej.
- [656] Kossowski Julian Leszek ps. Stasiek. Ur. 1925. Członek ZWM. Strzelec oddziału AL–ZWM. W powstaniu na Pradze.
- [657] Koszutska /Issat/ Jadwiga ps. Jaga. Architekt. Członek PPR. Porucznik AL. Zastępca szefa, szef Wydziału Żeńskich Jednostek Wojskowych Sztabu Głównego AL. W powstaniu

- na Woli, Starym Mieście i Żoliborzu. Oficer sztabu. 2 IX 1944 wyszła z drugą grupą AL do Puszczy Kampinoskiej. Po rozwiązaniu grupy w Łaskach, przeprawiła się przez Wisłę do rejonu Jabłonny. /Siostra Wandy/.
- [658] Koszutska Wanda. Ur. 1909. Nauczycielka. Członek PPR. Sierżant AL. Dowódca sekcji instruktorek Wydziału Żeńskich Jednostek Wojskowych Sztabu Głównego AL. Saska Kępa. W powstaniu na Pradze. /Siostra Jadwigi/.
- [659] Kotarski Tadeusz ps. Tadek. Członek ZWM. Strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Stare Miasto. Poległ.
Kotek – zob. Kurc Ireneusz.
- [660] Kotowski Czesław. Tramwajarz. Członek PPR. W powstaniu strzelec zgrupowania AL. Wola.
- [661] Kotulski Tadeusz ps. Granat. Strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Stare Miasto. Poległ.
- [662] Kowal Stefan ps. Pomian. Ur. 1922. Członek RPPS. Kapral 3 kompanii batalionu AL „Czwartacy”. Odcięty od Warszawy, wraz z grupą żołnierzy AL i PAL wstąpił w Pruszkowie do oddziału miejscowej Straży Pożarnej, należącego do obsługi zorganizowanego tam 6 VIII 1944 przez Niemców obozu przejściowego. Grupa organizowała pomoc dla więzionych w tym obozie mieszkańców Warszawy.
Kowal – zob. Szczepaniak Stefan.
Kowal – zob. Kowalik Bronisław.
- [663] Kowalewska Bronisława ps. Bronka. Członek PPR. W powstaniu na Żoliborzu, w służbie zaopatrzeniowej AL. Ranna.
- [664] Kowalik Bronisław ps. Kowal. Ur. 1889, zm. 1967. Stolarz. W I. 1917–1919 uczestnik wydarzeń rewolucyjnych w Rosji. Po powrocie do Warszawy woźny w Zarządzie Miejskim. Członek KPP, a od 1942 PPR. Podoficer GL i AL. W powstaniu kapral III batalionu AL. Wola, Stare Miasto.
- [665] Kowalska Barbara. Żołnierz AL. Poległa w powstaniu. Pochowana w kwaterze AL na Cmentarzu Wojskowym Powązki.
- [666] Kowalska Eugenia ps. Gienia. Członek PPR. Żołnierz AL. Łączniczka Komitetu Centralnego PPR. W powstaniu na Pradze. /Siostra Aleksandra/.
- Kowalska Irena – zob. Piórkowska /Kowalska/ Irena ps. Czarna.
- [667] Kowalska /Sowatska/ Irena ps. Zula. Członek ZWM. W powstaniu sanitariuszka zgrupowania AL. Żoliborz. Redaktorka gazetki ściennej. Strzelec kompanii Służby Bezpieczeństwa AL. Po powstaniu w niewoli niemieckiej w obozach Altengrabow, Kirchmeser, Oberlangen. /Córka Władysława Kowalskiego/.
- [668] Kowalska Izolda Zofia ps. Krystyna. Ur. 1914, zm. 1984. Działacz PPR. Porucznik AL. Członek Komitetu Centralnego PPR. Sekretarz Komitetu Warszawskiego PPR. W powstaniu członek dowództwa AL. Stare Miasto, Żoliborz. Ranna. Nocą z 9 na 10 IX 1944 wraz z Zofią Jaworską i Hanną Morawską przeprawiła się przez Wisłę na Pragę. Jaworska pozostała tam, a Kowalska i Morawska przeszły linię frontu w rejonie Wygody i dotarły do PKWN w Lublinie. /Żona Bolesława/.
- Kowalska Maria – zob. Zylberg /Gawiszar/ Luba ps. Marysia.
- [669] Kowalska Olga. Członek ZWM. Łączniczka i sanitariuszka zgrupowania AL. Śródmieście.
- Kowalska Zofia – zob. Jaworska /Kowalska/ Zofia ps. Danka.
- [670] Kowalski Aleksander ps. Krajewski, Olek. Ur. 1908, zm. 1951. Robotnik. Ślusarz. Działacz PPR. Kapitan AL. Członek Komitetu Centralnego PPR. W powstaniu zastępca dowódcy zgrupowania AL d/s oświatowych. Stare Miasto,

- Śródmieście. Uczestnik rozmów z dowództwem AK. Współorganizator PPD i członek jego Prezydium z ramienia PPR. /Mąż Zofii Jaworskiej/.
- [671] Kowalski Bolesław ps. Piasecki, Ryszard. Ur. 1915. Członek PPR. Major AL. Dowódca Okręgu Warszawskiego AL. W powstaniu dowódca zgrupowania AL. Wola, Stare Miasto. Uczestnik rozmów z dowództwem AK, Zginął 26 VIII 1944 w wyniku bombardowania lotniczego, pod gruzami kamienicy przy ul. Pręta 16. Pośmiertnie awansowany do stopnia pułkownika LWP. /Mąż Izoldy Zofii/.
- [672] Kowalski Bolesław. Ur. 1913, zm. 1963. Robotnik. Kolejarz. Członek KPP, a od 1942 PPR. Strzelec zgrupowania AL. Wola.
- [673] Kowalski Bolesław ps. Bolek. Członek PPR. W powstaniu plutonowy kompanii Służby Bezpieczeństwa AL. Stare Miasto, Żoliborz. Ranny 29 IX 1944. Wieczorem następnego dnia przeprawił się przez Wisłę na Pragę.
- [674] Kowalski Eugeniusz. Lat 12. Ochotnik. Młodociany żołnierz AL. Poległ w powstaniu. Pochowany w kwatery AL na Cmentarzu Wojskowym Powązki.
- [675] Kowalski Jan ps. Leber. Strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Stare Miasto. Poległ.
- [676] Kowalski Paweł. Ochotnik. Strzelec III batalionu AL na Starym Mieście oraz 1 kompanii zgrupowania AL w Śródmieściu. Ciężko ranny 6 IX 1944 na ul. Kopernika.
- [677] Kowalski Ryszard ps. Mały Rysio. Ur. 1926, zm. 1999. Członek ZWM. Strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Wola, Stare Miasto, Śródmieście.
- [678] Kowalski Ryszard ps. Ryszard. Ur. 1926. Członek ZWM. Strzelec III batalionu AL. Stare Miasto, Żoliborz.
- [679] Kowalski Władysław ps. Brzeziński, Edmund. Ur. 1894, zm. 1958. Pisarz. Publicysta. Działacz ruchu ludowego i komunistycznego. Przewodniczący Zarządu Głównego SL–Wola Ludu. Wiceprzewodniczący Prezydium KRN. W pierwszych dniach powstania na Kole, gdzie mieszkał. Przeciwnik udziału AL w powstaniu. Około 7 VIII 1944 opuścił Warszawę i wraz z żoną /Halina Lityńska/ udał się w okolice Białej Rawskiej. /Ojciec Ireny/.
- [680] Kowalski Władysław ps. Orzeł. Ur. 1925. Członek ZWM. W powstaniu strzelec zgrupowania AL. Śródmieście, Powiśle, Czerniaków Górny.
- Kowalski – zob. Rustecki Jan.
- [681] Kozak /NN/. Strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Stare Miasto. Poległ 21 VIII 1944 w natarciu oddziałów AK i AL na Dworzec Gdański.
- [682] Koziebrodzki Bogdan Ludwik ps. Siwy. Ur. 1918. Robotnik. Żołnierz AL. Do 22 VIII 1944 w 1 batalionie zgrupowania AK „Chrobry II”. Śródmieście. Następnie strzelec kompanii AL–PAL „Błaszanka”, pluton „Starówka”. Czerniaków Górny. Poległ około 20 IX 1944 na ul. Wilanowskiej 5.
- [683] Kozioł Józef. Strzelec III batalionu AL. Stare Miasto, Żoliborz. Ranny. Wieczorem 30 IX 1944 przeprawił się przez Wisłę na Pragę.
- [684] Koziołek /NN/. Strzelec 2 kompanii batalionu AL „Czwartacy”, zgrupowania AL. Wola. Poległ 6 VIII 1944 w walkach na ul. Wroniej.
- [685] Koziorowski Tadeusz. Robotnik. Członek PPR. Strzelec III batalionu AL. Stare Miasto, Żoliborz.
- [686] Kozłowska Helena /Frisch Bela/ ps. Ola. Ur. 1906, zm. 1967. Księżowa. Działaczka komunistyczna. Od VII 1944 członek Komitetu Centralnego PPR. Porucznik AL. Zastępca dowódcy batalionu AL „Czwartacy” d/s oświatowych. W powstaniu na Starym Mieście i Żoliborzu. Członek dowództwa AL. Po powstaniu, członek kierownictwa PPR i dowództwa AL w Okręgu Lewa Podmiejska.

- [687] Kozłowska Janina. Członek PPR. Żołnierz AL z Marymontu. W powstaniu w zgrupowaniu AL na Żoliborzu.
- [688] Kozłowska Mirosława ps. Figa. Członek ZWM. Strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Stare Miasto. Poległa.
- [689] Kozłowski Czesław. Ur. 1901. Członek PPR. Strzelec oddziału AL, który w początkach VIII 1944 wziął udział w akcji powstańczej oddziałów AK w Legionowie. Później, w czasie koncentracji oddziału koło Poniatowa, ujęty przez Niemców i rozstrzelany.
- [690] Kozłowski Jan ps. Gaik. Robotnik. Członek PPR. W powstaniu starszy sierżant zgrupowania AL. Praga.
- [691] Kozłowski Stanisław. Ur. 1923. Członek ZWM. Strzelec III batalionu AL. Stare Miasto, Śródmieście. Ranny.
- [692] Kozłowski Waldemar ps. Marek. Strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Stare Miasto. Poległ w obronie barykady na ul. Mostowej.
- Kozuba – zob. Jaguś Jan.
- [693] Kozychow Mikołaj ps. Wojciech. Rosjanin. Zbiegły z niewoli niemieckiej żołnierz Armii Czerwonej. Strzelec 1 kompanii batalionu AK „Żubr”. Puszcza Kampinoska, Żoliborz. Od 15 IX 1944 w III batalionie AL. Poległ 30 IX t.r. w akcji przebicia się oddziałów AL do Wisły.
- [694] Koźbiał Euzebiusz ps. Zebek. Członek ZWM. Kapral batalionu AL „Czwartacy”. Wola, Stare Miasto. Poległ na pozycji przy ul. Rybaki.
- [695] Kożuszek Stanisław. Ur. 1898, zm. 1965. Robotnik budowlany. W l. 1917–1919 uczestnik wydarzeń rewolucyjnych w Rosji. Od 1920 w Warszawie. Członek KPP. Działacz związków zawodowych. Uczestnik kampanii 1939 w WP, jeńiec wojenny 1939–1940. Od 1942 członek PPR. Żołnierz GL i AL. W powstaniu, plutonowy kompanii AL–PAL „Błaszanka” na Czerniakowie Górnym. Ranny. Ewakuowany na Pragę.
- [696] Krajcand Kazimierz ps. Kazio. Członek RPPS. Strzelec oddziału AL. Powiśle. Zginął 15 VIII 1944 przy ul. Oboźnej 1.
- [697] Krajewska /Bobińska/ Barbara. Członek ZWM. Łączniczka zgrupowania AL. Śródmieście.
- [698] Krajewski Jerzy ps. Filipek. Członek ZWM. Strzelec batalionu AL „Czwartacy”. W powstaniu w oddziałach AK. Wola, Stare Miasto. Poległ.
- [699] Krajewski Zygmunt ps. Czapla. Ur. 1928. Członek RPPS. Do 22 VIII 1944 w 1 batalionie zgrupowania AK „Chrobry II”. Śródmieście. Następnie strzelec kompanii AL–PAL „Błaszanka”, pluton „Starówka”. Czerniaków Górny. Ranny 22 IX t.r. na ul. Solec. Po powstaniu wywieziony na roboty do Niemiec.
- Krajewski – zob. Kowalski Aleksander.
- Krakowiak – zob. Buczyński Leszek.
- [700] Kramza Stanisław ps. Lew. Ur. 1928. Członek RPPS. W powstaniu strzelec III batalionu AL. Stare Miasto, Żoliborz.
- [701] Kranc Helena Eleonora ps. Lenka. Ur. 1925. Członek ZWM. Pracownik Centralnego Kolportażu PPR i AL. W powstaniu na Starym Mieście i Żoliborzu. Początkowo łączniczka dowódcy III batalionu AL. W walkach na placu Zamkowym 3 VIII 1944 bułką z benzyną zapaliła czołg niemiecki. Później, plutonowa w kompanii Służby Bezpieczeństwa AL. 30 IX t.r. poległa na wale wiślanym podczas akcji przebijania się żoliborskich oddziałów AL do Wisły. /Siostra Niny/.
- [702] Kranc /Szuczynska/ Nina ps. Ninka. Ur. 1923, zm. 2005. Członek PPR i ZWM. Pracownik centralnego aparatu wydawniczego PPR. W powstaniu łączniczka sztabu zgrupowania AL. Stare Miasto, Żoliborz. /Siostra Heleny Eleonory/.

- [703] Krasławski Zdzisław ps. Kapusta, Włodek. Ur. 1912, zm. 1973. Robotnik. Pracownik umysłowy. Członek PPR. Podoficer GL i AL. W powstaniu kapral III batalionu AL. Wola, Stare Miasto, Żoliborz. 31 VIII 1944 wyszedł z pierwszą grupą AL do Puszczy Kampinoskiej. 29 IX t.r. uczestniczył w boju zgrupowania AK „Kampis” pod Jaktorowem, gdzie został ranny. Następnie w niewoli niemieckiej w obozie przejściowym w Skierniewicach, skąd zbiegł.
- [704] Krasuski Henryk ps. Zawada. Członek ZWM. Strzelec oddziału AL–ZWM. W powstaniu w zgrupowaniu AL na Pradze.
- [705] Krawczyk Władysław ps. Wacek. Ur. 1928. Uczeń. Ochotnik. Strzelec kompanii AL–PAL „Błaszanka”. Czerniaków Górny. Poległ 13 IX 1944 na ul. Przemysłowej 19.
- [706] Krawiec Antoni. Robotnik z Woli. Członek PPR. W powstaniu strzelec III batalionu AL. Wola, Stare Miasto, Żoliborz. 31 VIII 1944 wyszedł z pierwszą grupą AL do Puszczy Kampinoskiej. Zginął w potyczce z Niemcami pod wsią Radiowo.
- [707] Krawiecki Ludwik ps. Newada. Ur. 1923, zm. 1975. Plutonowy 7 pułku piechoty AK „Gałuch”. W powstaniu dowódca drużyny, a następnie plutonu w kompanii AL–PAL „Błaszanka”. Czerniaków Górny. Dwukrotnie ranny. Ewakuowany na Pragę.
- Kret – zob. Borowski Edward.
- [708] Kręglewska Zofia ps. Biała, Jasna, Zosia. Ur. 1923. Członek ZWM. Pracownik Centralnego Kolportażu PPR i AL. W powstaniu łączniczka kompanii Służby Bezpieczeństwa AL. Stare Miasto, Żoliborz. /Siostra Zygmunta/.
- [709] Kręglewski Zygmunt ps. Zygmunt. Ur. 1927. Członek ZWM. Pracownik Centralnego Kolportażu PPR i AL. W powstaniu kapral kompanii Służby Bezpieczeństwa AL. Stare Miasto, Żoliborz. 26 VIII 1944 uratowany spod gruzów zbombardowanego domu przy ul. Freta 16. /Brat Zofii/.
- [710] Krężel Stanisław ps. Stach. Robotnik z Marek. Członek ZWM. W powstaniu strzelec III batalionu AL. Stare Miasto. Poległ.
- [711] Krogulski Robert. Nauczyciel. Członek PPR. Kapitan AL. Instruktor szkolenia wojskowego komendy Terenu 2 AL Legionowo. W końcu VII 1944 prowadził rozmowy z dowództwem 1 Rejonu VII Obwodu AK „Obroza” o współdziałaniu oddziałów AL w akcji powstańczej AK opanowania Legionowa. Od 1 VIII t.r. brał udział w walkach z Niemcami w rejonie Legionowa.
- Król – zob. Jagiełło Władysław.
- [712] Król Stanisław ps. Zygmunt. Ur. 1925. Członek ZWM. Strzelec plutonu AL–ZWM na Targówku. W powstaniu na Pradze.
- [713] Królak Zbigniew ps. Wrzos. Ur. 1923. Mechanik. Kapral kompanii AL–PAL „Błaszanka”. Czerniaków Górny. Ranny 12 IX 1944 na ul. Przemysłowej 19. Ewakuowany na Pragę.
- [714] Królikowska /Wiślicka/ Janina ps. Cechna. Członek PPR. Pracownik Centralnego Kolportażu PPR i AL. W powstaniu łączniczka i sanitariuszka sztabu zgrupowania AL. Wola, Stare Miasto, Śródmieście, Czerniaków Górny. Ranna. W nocy z 16 na 17 IX 1944 ewakuowana na Pragę.
- [715] Królikowski Konstanty ps. Szary. Członek PPR. Sierżant AL. Pracownik VI Oddziału Sztabu Głównego AL. w powstaniu na Starym Mieście w kompanii Służby Bezpieczeństwa AL, a w Śródmieściu podoficer odbioru zrzutów w sztabie zgrupowania AL.
- Krótki – zob. Kuklewicz Jan.
- [716] Kruk /NN/. Strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Stare Miasto, Śródmieście.

- Kruk – zob. Augustyniak Czesław.
- [717] Kruszevska Barbara ps. Basia. Członek ZWM. W powstaniu sanitariuszka zgrupowania AL. Żoliborz.
- Krysia – zob. Biderman Sara /Serafin Krystyna/.
- Krysia – zob. Bierut /Maminajszwili/ Krystyna.
- Krysia – zob. Drozdowicz Krystyna.
- Krysia – zob. Janic Krystyna.
- Krysia – zob. Strojcka Krystyna.
- [718] Krystyna /NN/. Członek ZWM. W powstaniu sanitariuszka batalionu AL „Czwartacy”. Wola. Poległa.
- [719] Krystyna /NN/. Członek PPR. Żołnierz AL. W powstaniu, w służbie zaopatrzeniowej zgrupowania AL. Śródmieście.
- Krystyna – zob. Arciuch Krystyna.
- Krystyna – zob. Bielińska Zofia.
- Krystyna – zob. Klimontowicz Jadwiga.
- Krystyna – zob. Kowalska Izolda Zofia.
- Krystyna – zob. Makówka Stanisława.
- Krystyna – zob. Stalińska Krystyna.
- Krystyna – zob. Strusińska /Stawicka/ Leontyna.
- Kryszał – zob. Beta Artur.
- [720] Krzak /Pytlakowska/ Felicja ps. Wanda. Członek ZWM. Łączniczka grupy bojowej Oddziału II Sztabu Głównego AL. W powstaniu, w zgrupowaniu AL na Pradze /w walkach na Targówku/.
- [721] Krzeski Tadeusz ps. Tampon. Medyk. Początkowo w oddziałach AK na Żoliborzu i w Puszczy Kampinoskiej. Od 20 VIII 1944 w szpitalu AL na Żoliborzu.
- Krzemiński – zob. Kurland Stanisław.
- [722] Krześławski Jan. Członek ZWM. W powstaniu strzelec zgrupowania AL. Żoliborz.
- [723] Krzysiak Adam ps. Pistolet. Strzelec batalionu AL „Czwartacy”. W powstaniu na Starym Mieście. Poległ.
- Krzysiek – zob. Ładosz Krzysztof.
- Krzysiek – zob. Szymczak Janusz.
- Krzysztof – zob. Gdulewski Ryszard.
- Krzysztof – zob. Wesołowski Jan.
- [724] Krzywnicki Wacław ps. Wicek. Ur. 1893. Członek PPR. W powstaniu plutonowy III batalionu AL. Wola, Stare Miasto, Żoliborz.
- [725] Kuba /NN/. Strzelec batalionu AL „Czwartacy”. W powstaniu na Żoliborzu. Poległ 29 IX 1944 w Alei Wojska Polskiego.
- Kuba – zob. Jankowski Henryk.
- Kuba – zob. Putermilch Jakub.
- Kuba – zob. Wodnicki Bolesław.
- [726] Kuba Jacek /NN/. W powstaniu strzelec III batalionu AL. Stare Miasto.
- [727] Kubajka Czesław. Ur. 1922. Żołnierz AL. Poległ w powstaniu. Pochowany w kwaterze AL na Cmentarzu Wojskowym Powązki.
- Kubuś – zob. Bogucki Feliks.
- [728] Kucharski Wiktor ps. Wiktor. Ur. 1910. Członek PPR. Plutonowy AL. W powstaniu w zgrupowaniu AL. Wola.
- [729] Kuckowski Henryk ps. Rudy. Ur. 1922. Ochotnik. Strzelec III batalionu AL. Stare Miasto, Żoliborz. 2 IX 1944 wyszedł z drugą grupą AL do Puszczy Kampinoskiej. Po rozwiązaniu grupy w Łaskach, przeprawił się przez Wisłę do rejonu Jabłonny. Zatrzymany przez Niemców w Choszczówce i wywieziony do obozu pracy w Niemczech.
- [730] Kucner Edward. Ur. 1924. Członek RPPS. Strzelec 3 kompanii batalionu AL „Czwartacy”. W powstaniu,

- w zgrupowaniu AL na Żoliborzu. Poległ. /Brat Mieczysława/.
- [731] Kucner Mieczysław ps. Walter. Ur. 1922. Członek RPPS. Podporucznik. Dowódca plutonu 3 kompanii batalionu AL „Czwartacy”. W powstaniu na Żoliborzu. Porucznik. Zastępca dowódcy, dowódca kompanii, zastępca dowódcy batalionu. 29 IX 1944 ciężko ranny w obronie Alei Wojska Polskiego. Zmarł z ran. /Brat Edwarda/.
- [732] Kuczkowska Halina ps. Halina. Ur. 1901, zm. 1975. Członek Rady Naczelnej RPPS. W KRN reprezentowała spółdzielców. W powstaniu w sztabie zgrupowania AL. Śródmieście, Powiśle.
- Kudelska Anna – zob. Rejment /Kudelska/ Anna ps. Hanka.
- [733] Kudelski Mieczysław Aleksander ps. Analiza. Ur. 1913, zm. 1987. Student UW. Robotnik. Uczestnik kampanii 1939. Członek RPPS. Podporucznik Milicji Ludowej RPPS. W powstaniu w oddziałach AL na Powiślu i w Śródmieściu. Po powstaniu, zbiegł z transportu do Niemiec.
- [734] Kufel Teodor ps. Teoch. Ur. 1920. Członek PPR. Porucznik AL. Oficer Sztabu Głównego AL. W powstaniu dowódca 2 kompanii batalionu AL „Czwartacy”. Wola, Stare Miasto, Żoliborz. 31 VIII 1944 wyprowadził pierwszą grupę AL do Puszczy Kampinoskiej, gdzie do 27 IX t.r. dowodził oddziałem AL. Brał udział w rozmowach z dowództwem Grupy AK „Kampinos”. Po powstaniu, oficer sztabu Okręgu AL Warszawa Lewa Podmiejska.
- [735] Kugler /Dorn/ Alina ps. Alinka. Ur. 1922, zm. 2006. Medyk. Współpracowała z sanitariatem Okręgu Warszawskiego AL. 2 VIII 1944 w jej mieszkaniu przy ul. Marszałkowskiej 58 powstał punkt sanitarno-opatrunkowy AL, przejęty po kilku dniach przez służbę sanitarną AK. Ranna 11 VIII t.r. Później w szpitalach AL przy ul. Hożej 15 i Wilczej 8.
- [736] Kujawiński Marian. Członek PPR. W powstaniu sierżant kompanii AL–PAL „Osa” w Śródmieściu.
- [737] Kuklewicz Jan Tadeusz ps. Krótki. Członek PPR. Kapral AL. Dowódca oddziału AL na tzw. Linii Przemysłowej /Włochy–Ursus–Piastów/. W powstaniu plutonowy batalionu AL „Czwartacy”. Wola, Stare Miasto, Żoliborz. Ranny 18 IX 1944.
- [738] Kuklińska Maria ps. Irka. Członek ZWM. Pracownik centralnego aparatu wydawniczego PPR. W powstaniu łączniczka zgrupowania AL. Stare Miasto, Żoliborz.
- Kukułka – zob. Kalinowski Józef.
- Kula – zob. Maliniak Krzysztof.
- Kulas – zob. Korczak Stanisław.
- Kulawy – zob. Wardecki Józef.
- [739] Kulczycki Piotr. Żołnierz AL. Poległ w powstaniu. Pochowany w kwatery AL na Cmentarzu Wojskowym Powązki.
- [740] Kuleczkowski Jan ps. Bełkot. Robotnik. Członek RPPS. W powstaniu strzelec plutonu AL. Powiśle. Zginął we IX 1944.
- [741] Kulesza Bronisław ps. Sławek. Członek PPR. Pracownik Oddziału VI Sztabu Głównego AL. W powstaniu na Starym Mieście i Żoliborzu. Plutonowy kompanii Służby Bezpieczeństwa AL.
- [742] Kulesza Franciszek. Stolarz. Członek PPR. W powstaniu strzelec zgrupowania AL. Wola.
- [743] Kulesza Zbigniew ps. Zbyszek. Członek ZWM. W powstaniu strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Stare Miasto. Poległ w fabryce Qebracho przy ul. Rybaki.
- [744] Kulesza-Lowysz Zbigniew ps. Zbyszek. Członek ZWM. Plutonowy AL. Adiutant dowódcy batalionu AL „Czwartacy”. W powstaniu w Śródmieściu i na Starym Mieście. Poległ 15 VIII 1944 w akcji na tzw. Czerwony Dom przy ul. Bugaj.

- [745] Kuleszyński Bolesław ps. Ogrodnik. Członek RPPS. W powstaniu strzelec zgrupowania AL. Praga.
- [746] Kuleszyński Włodzimierz ps. Włodek. Inżynier chemik. Członek PPR. Pracownik II Oddziału Sztabu Głównego AL. W powstaniu w zgrupowaniu AL. Śródmieście.
- [747] Kuligowski Marek Roman ps. Maks. Strzelec batalionu AL „Czwartacy”. W powstaniu na Starym Mieście. Poległ.
- [748] Kułagowicz Wiktor. Strzelec AL. W powstaniu na Targówku. Po wyzwoleniu Pragi w LWP.
- [749] Kupczyński Władysław ps. Bomba. Strzelec batalionu AL „Czwartacy”. W powstaniu na Starym Mieście. Poległ.
- [750] Kur Tadeusz ps. Tadek. Członek ZWM. Żołnierz AL. Poległ w powstaniu.
- [751] Kura /NN/. Imię Sergo. Ormianin z Gruzji. Zbiegły z niewoli niemieckiej podoficer Armii Czerwonej. Ochotnik. W powstaniu na Żoliborzu, w III batalionie AL.
- [752] Kurc Ireneusz ps. Kotek. Ur. 1932. Uczeń. Ochotnik. Młodociany łącznik kompanii AL-PAL „Błaszanka”. Czerniaków Górny. Ranny 15 IX 1944 na ul. Rozbrat 16/18.
- [753] Kurek Stefan ps. Blancia. Ur. 1925. Członek ZWM. W powstaniu starszy sierżant III batalionu AL. Wola, Stare Miasto, Żoliborz. Ranny.
- [754] Kurkowski Andrzej. Członek ZWM. W powstaniu strzelec zgrupowania AL. Żoliborz.
- [755] Kurkowski Witold ps. Stach. Ur. 1925. Członek ZWM. W powstaniu strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Wola. Poległ.
- Kurland Barbara – zob. Mołojec /Kurland/ Barbara ps. Baśka.
- [756] Kurland Stanisław ps. Korab, Krzemirski, Zenek. Ur. 1917. Student polonistyki w Warszawie i we Lwowie. Członek KPP, a po przybyciu do kraju z ZSRR w 1943 członek PPR. Kapitan AL. Szef Oddziału VI Sztabu Głównego AL. W powstaniu na Starym Mieście. Członek dowództwa i sztabu AL. Dowódca kompanii Służby Bezpieczeństwa AL. Zginął 26 VIII 1944 pod gruzami kamienicy przy ul. Freta 16. Pośmiertnie mianowany podpułkownikiem LWP.
- [757] Kurnikowska Genowefa ps. Gienia. Członek RPPS. Łączniczka 3 kompanii batalionu AL „Czwartacy”. W powstaniu w zgrupowaniu AL na Żoliborzu.
- [758] Kurowska Irena. Pedagog. Członek PPR. W powstaniu na Żoliborzu. Czynna w samorządzie mieszkańców.
- [759] Kurowski Stefan Zygmunt ps. Leon, Stanisław, Stefan; okupacyjne nazwisko: Stanisław Bartoszewicz; poprzednie /rodowe/ nazwisko: Stefan Leon Warszawski /bratanek Adolfa Warszawskiego – Warskiego, czołowego działacza SDKPiL i KPP/. Ur. 1897, zm. 1959. Prawnik, adwokat. Członek KPP, a od 1942 PPR. Należał też do PLAN i PPS-lewicy, wchodził w skład CKL. Kapitan GL i AL, major PAL. Pracownik Oddziału II Sztabu Głównego GL, a od I 1944 Sztabu Głównego AL, gdzie był szefem Wydziału Bezpieczeństwa /Kontrwywiadu/ i zastępcą szefa Oddziału VI Sztabu. W powstaniu na terenie Śródmieścia w CKL i PAL. Utrzymywał kontakty i współpracował z dowództwem AL. W PAL pełnił szereg funkcji: był szefem sztabu Grupy PAL Centrum i zastępcą dowódcy Brygady PAL im. Stanisława Dubois. Kierował służbą prasowo-wydawniczą PAL. Był redaktorem pisma „Biuletyn CKL”. W pierwszych dniach VIII 1944 był współorganizatorem kompanii AL-PAL „Osa” w Śródmieściu Południowym i AL-PAL „Błaszanka” na Czerniakowie Górnym. Brał też aktywny udział w utworzeniu w Śródmieściu Połączonych Sił Zbrojnych AL, PAL i KB oraz PPD. Po powstaniu działał początkowo w Okręgu AL Warszawa Lewa Podmiejska, skąd XI 1944

- został skierowany w Kieleckie z zadaniem przedostania się do PKWN w Lublinie. Przy próbie przejścia przez front został jednak aresztowany przez Niemców. Więziony kolejno w Błoniu, Sochaczewie i Łodzi, gdzie udało mu się zbiec z aresztu.
- [760] Kurpiński Stefan ps. Stefan. Lekarz. Członek sanitariatu Sztabu Głównego AL. W powstaniu w Śródmieściu.
- [761] Kurzela Gustaw ps. Gutek, Pepeszka. Ur. 1927. Plutonowy batalionu AL „Czwartacy”. W powstaniu na Woli i Starym Mieście. Poległ 21 VIII 1944 w czasie wypadu na Wiślostrdę. /Brat Jerzego/.
- [762] Kurzela Gwidon. Ur. 1903, zm. 1974. Robotnik budowlany. Cieśla. Członek lewicy PPS, działacz związków zawodowych. W okresie okupacji członek PS i RPPS. Żołnierz AL. W powstaniu na Żoliborzu. Czynny w pogotowiu technicznym samorządu mieszkańców, oraz w oddziałach spaskich AL.
- [763] Kurzela Jerzy ps. Jurek. Ur. 1923. Członek RPPS. Sierżant batalionu AL „Czwartacy”. W powstaniu na Woli, Starym Mieście i Żoliborzu. Ranny. Po powstaniu w niewoli niemieckiej – Stalag XI-B Falingbostel nr jeńca 140840. /Brat Gustawa/.
- [764] Kusto Franciszek ps. Bronisław. Ur. 1901, zm. 1981. Nauczyciel. Działacz robotniczy z Krakowskiego. Członek KPP, a od 1942 PPR. Oficer GL i AL. Współwłaściciel i zarządca firmy chemiczno-farmaceutycznej „Opotherapie” w Warszawie. Współdziałał ze Sztabem Głównym GL i AL w zakresie produkcji materiałów wybuchowych, wyposażenia tajnych drukarni i zaopatrzenia w leki i środki sanitarne. W powstaniu w sztabie AL na Starym Mieście, kierownik laboratorium pirotechniczno-chemicznego. Po powstaniu w oddziałach partyzanckich AL na Podhalu.
- [765] Kuśmierek Janina ps. Jaśka. Ur. 1926, zm. 2003. Członek ZWM. Żołnierz GL i AL. Pracownik Oddziału VI Sztabu Głównego AL. W powstaniu w oddziale AK na Marymoncie i Bielanych. Nocą z 3 na 4 VIII 1944 przeprawiła się przez Wisłę i przedostała się przez front do wyzwolonego Otwocka. /Żona Józefa/.
- [766] Kuśmierek Józef ps. Arnold. Członek PPR. Podporucznik AL. Oficer sztabu Okręgu Warszawskiego AL. Pracownik Oddziału VI Sztabu Głównego AL. W powstaniu w oddziałach AK na Marymoncie i Bielanych. Nocą z 3 na 4 VIII 1944 wraz z żoną Janiną przeprawił się przez Wisłę i przedostał się przez front do wyzwolonego Otwocka. 27 VIII t.r. przesłał stamtąd do kierownictwa PPR w Lublinie meldunek o wybuchu powstania w Warszawie i o udziale w nim AL. /Maż Janiny/.
- [767] Kuśmierski Stanisław. Drukarz. Członek PPR. W powstaniu w zgrupowaniu AL na Żoliborzu. Sekretarz założonego tam we IX 1944 Związku Zawodowego Drukarzy.
- Kutzner Edward – zob. Kucner Edward.
- Kutzner Mieczysław – zob. Kucner Mieczysław ps. Walter.
- [768] Kuzańska Maria. Członek ZWM. W powstaniu w zgrupowaniu AL. Śródmieście.
- [769] Kuziński Stanisław ps. Stach. Członek ZWM. Sierżant AL. W powstaniu w Śródmieściu i na Czerniakowie Górnym. Ranny. W nocy z 16 na 17 IX 1944 ewakuowany na Pragę.
- [770] Kuźmich Mikołaj ps. Władek. Ur. 1915, zm. 1962. Członek PPR. Sierżant AL. Pracownik Oddziału IV Sztabu Głównego AL. W powstaniu w Śródmieściu i na Czerniakowie Górnym. Ranny. Ewakuowany na Pragę.
- [771] Kwiatkowska /Machała/ Eugenia ps. Mała Gienia. Ur. 1927, zm. 1968.

- Członek ZWM. Łączniczka batalionu AL „Czwartacy”. W powstaniu na Pradze, sanitariuszka w oddziale AK.
- [772] Kwiatkowski Antoni ps. Gryf, Stanisław. Ur. 1928, Członek RPPS. Do 22 VIII 1944 w 1 batalionie zgrupowania AK „Chrobry II”. Śródmieście. Następnie strzelec kompanii AL-PAL „Błaszanka”, pluton „Starówka”. Czerniaków Górny.
- [773] Kwiatkowski Franciszek ps. Urban. Ur. 1895, zm. 1989. Stolarz. Kapral AL. Dowódca drużyny AL na Targówku. W powstaniu, w zgrupowaniu AL na Pradze.
- [774] Kwiatkowski Ireneusz ps. Irek. Członek RPPS. Strzelec 3 kompanii batalionu AL „Czwartacy”. W powstaniu, w zgrupowaniu AL na Żoliborzu.
- [775] Kwiatkowski Jan ps. Ceber. Członek RPPS. W powstaniu kapral III batalionu AL. Stare Miasto, Żoliborz. Ranny.
- [776] Kwiecińska /Rozmaryn/ Zofia ps. Zosia. Ur. 1914. Członek PPR. Sanitariuszka III batalionu AL. Stare Miasto, Śródmieście.
- [777] Kwil Jerzy ps. Wilk. Członek ZWM. W powstaniu strzelec III batalionu AL. Stare Miasto, Żoliborz. /Brat Zdzisława/.
- [778] Kwil Zdzisław ps. Jaguar. Członek ZWM. W powstaniu sierżant III batalionu AL. Stare Miasto, Żoliborz. /Brat Jerzego/.
- L**
- [779] Lachno Stanisław /?/. Sierżant 9 pułku piechoty LWP. Walczył na Czerniakowie Górnym. W nocy z 22 na 23 IX 1944 wraz z grupą żołnierzy AK kapitana Jerzego – Ryszarda Białousa przedostał się do Śródmieścia. Przebywał w sztabie AL. Zginął wkrótce w niewyjaśnionych okolicznościach, zabity jakoby przez „gołębiarza” /snajpera niemieckiego/.
- Lalka – zob. Leśniewska Helena Wanda.
- [780] Lanczares /Potocka, Marcinkowska/ Barbara ps. Zajęc. Ur. 1928. W powstaniu sanitariuszka kompanii AL-PAL „Błaszanka”. Czerniaków Górny. Ranna 28 VIII 1944 na ul. Przemysłowej. Po powstaniu wywieziona do obozu koncentracyjnego w Gross Rosen.
- Lancia – zob. Zakrzewski Jan.
- [781] Landy Edward. Członek PPR. W powstaniu w zgrupowaniu AL. Śródmieście.
- [782] Lanota Anna pa. Hanka. Psycholog. Członek PPR. Pracownik centralnego aparatu wydawniczego PPR. Podporucznik AL. Kierownik koła instruktorów Wydziału Żeńskich Jednostek Wojskowych Sztabu Głównego AL. W powstaniu na Starym Mieście i Żoliborzu. Ranna. 2 IX 1944 wyszła z drugą grupą AL do Puszczy Kampinoskiej. Po rozwiązaniu grupy w Łaskach, z Łomianek przeprawiła się przez Wisłę do rejonu Jabłonny. /Zona Edwarda/.
- [783] Lanota Edward ps. Edward. Ur. 1905. Inżynier rolnik. Członek PPR. Kapitan AL. Oficer Oddziału IV Sztabu Głównego AL, kierownik laboratorium chemicznego, dowódca grupy bojowej. W powstaniu na Starym Mieście. Szef sztabu dowództwa zgrupowania AL. Stare Miasto. Zginął 26 VIII 1944 pod gruzami zbombardowanej kamienicy przy ul. Freta 16. Pośmiertnie awansowany do stopnia podpułkownika LWP. /Mąż Anny/.
- [784] Lasiewicz Kazimierz. Członek PPR z Ochoty. Żołnierz AL. Zginął w powstaniu.
- [785] Lasota Edmund ps. Piegus. Ur. 1923. Członek ZWM. W powstaniu strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Stare Miasto. Poległ.
- [786] Lasota Grzegorz. Członek ZWM. W powstaniu w zgrupowaniu AL na Żoliborzu.

- Leber – zob. Kowalski Jan.
- Lech – zob. Świątkowski Henryk.
- Lech – zob. Ziółkowski Leonard.
- [787] Lechowicz Włodzimierz /Morski Tadeusz/ ps. Kamil, Zych. Ur. 1911, zm. 1986. Kapitan AL. Kierownik wydziału kontrwywiadu Oddziału II Sztabu Głównego AL. W powstaniu w Śródmieściu. Początkowo w zgrupowaniu AK „Gurt”, a następnie jako kierownik Urzędu Śledczego PKB.
- [788] Lechowski Władysław ps. Leszek. Ur. 1928. Członek ZWM. W powstaniu strzelec III batalionu AL. Stare Miasto, Żoliborz.
- [789] Łęczycki Andrzej ps. Szybki. Członek ZWM. W powstaniu strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Wola, Stare Miasto. Poległ.
- [790] Legiec Władysław ps. Tata. Członek PPR. Sierżant plutonu zapasowego 1 kompanii zgrupowania AL. Śródmieście.
- [791] Leipuner Michał /Skowroński Władysław/ ps. Władek. Uciekinier z getta. Lekarz. Członek sanitariatu Sztabu Głównego AL. W powstaniu w służbie sanitarnej AL. Stare Miasto, Śródmieście, Czerniaków Górny. 27 IX 1944 w czasie ewakuacji rannych ze szpitala powstańczego Nr 1 zastrzelony przez Niemców na placu Narutowicza.
- [792] Leja Tadeusz ps. Ułan. Członek ZWM. W powstaniu strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Wola, Stare Miasto. Poległ.
- [793] Lejbrandt Zbigniew ps. Zbyszek. Członek ZWM. W powstaniu strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Stare Miasto, Żoliborz.
- [794] Len /NN/. Starszy strzelec kompanii AL–PAL „Błaszanka”. Czerniaków Górny. Ranny 19 IX 1944. Ewakuowany na Pragę.
- [795] Lena /NN/. Członek ZWM. Łączniczka batalionu AL „Czwartacy”. Poległa w powstaniu.
- Lena – zob. Kranc Helena Eleonora.
- [796] Lenartowicz Arnold. Członek ZWM. Strzelec AL. W powstaniu w zgrupowaniu AL na Pradze.
- [797] Lendzioszek Edward. Żołnierz AL. Poległ w powstaniu. Pochowany w kwaterze AL na Cmentarzu Wojskowym Powązki.
- Leniwy – zob. Skibniewski Stanisław.
- Lenka – zob. Kranc Helena Eleonora.
- Leo – zob. Plockier Leon.
- [798] Leon /NN/. Strzelec III batalionu AL. Stare Miasto. Poległ.
- Leon – zob. Dobrzyński Wacław.
- Leon – zob. Głowacki Leon.
- Leon – zob. Kurowski Stefan Zygmunt.
- Leon – zob. Majer Feliks.
- Leon – zob. Sommer Stefan.
- Leonek – zob. Skokowski Leon.
- [799] Leski /Ziegelstreich/ Zygmunt ps. Jerzy, Marek. Ur. 1919 Członek PPR. Żołnierz AL. Zecer drukarni „Trybuny Wolności”. W powstaniu na Mokotowie, w 2 plutonie kompanii B–I pułku AK „Baszta”. Po powstaniu w niewoli niemieckiej – Stalag XI–A Altengrabow.
- [800] Lesz /Dąbrowska/ Franciszka. Ur. 1918. Członek radzieckiej grupy wywiadowczej „Styczeń”. Od 5 XI 1943 działała w Warszawie. W powstaniu w zgrupowaniu AL na Żoliborzu. Po powstaniu wywieziona z Pruszkowa do obozu koncentracyjnego w Ravensbrück. W IV 1945 ewakuowana do Szwecji.
- [801] Leszek /NN/. Członek ZWM. W powstaniu strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Stare Miasto. Poległ.
- Leszek – zob. Lechowski Władysław.
- Leszek – zob. Paryczko Lesław Zygmunt.

- Leszek – zob. Rose Lech.
- Leszek – zob. Strojecki Lech.
- Leszek – zob. Szelubski Jan.
- [802] Leśniewska Helena Wanda ps. Lalka. Lat 45. Żołnierz AL. Poległa w powstaniu. Pochowana w kwaterze AL na Cmentarzu Wojskowym Powązki.
- Leśnik – zob. Lisowski Marian.
- Lew – zob. Kramza Stanisław.
- Lew – zob. Wasilewski Sylwester.
- [803] Lewandowska Genowefa ps. Gienia. Ur. 1921. Członek ZWM. W powstaniu łączniczka zgrupowania AL. Żoliborz.
- [804] Lewandowski Henryk ps. Lewy. W powstaniu strzelec III batalionu AL. Stare Miasto. Poległ 30 VIII 1944.
- [805] Lewandowski Michał ps. Sten. Członek ZWM. W powstaniu strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Stare Miasto. Zginął 26 VIII 1944 w zbombardowanej kamienicy przy ul. Pręta 16.
- [806] Lewandowski Stefan ps. Wacek. Ur. 1923. Tokarz. Członek PPR i ZWM. Kapral oddziału AL–ZWM na Pradze. 1 VIII 1944 brał udział w walkach z Niemcami w rejonie ul. Towarowej. Później w konspiracji. 25 VIII t.r. wywieziony do obozu pracy w Neubrandenburgu.
- [807] Lewy Ryszard ps. Piegus. Członek ZWM. W powstaniu sierżant batalionu AL „Czwartacy”. Poległ.
- Lewy – zob. Lewandowski Henryk.
- [808] Libelt Tadeusz ps. Boluś. Członek ZWM z Kawęczyna – Wygody. Strzelec plutonu Terenu 1 AL Rembertów. 11 IX 1944 uczestniczył w walkach oddziałów 1 armii LWP o zdobycie Pragi /Grochowa/.
- Lilka – zob. Żołątkowska Zofia.
- [809] Lipiński Stefan ps. Kasztan. Członek ZWM. W powstaniu kapral batalionu AL „Czwartacy”. Stare Miasto, Żoliborz.
- Lipka – zob. Lipman Jerzy.
- [810] Lipka Jerzy ps. Jerzy. Ur. 1917, zm. 1993. Inżynier konstruktor z fabryki Gerlacha na Woli. Członek PPR. Podporucznik AL. W powstaniu oficer oświatowy III batalionu AL. Wola, Stare Miasto, Żoliborz. 2 IX 1944 wyszedł z drugą grupą AL do Puszczy Kampinoskiej. Po powstaniu, oficer sztabu Okręgu AL Warszawa Lewa Podmiejska.
- [811] Lipman Jerzy ps. Lipka. Członek ZWM. W powstaniu strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Stare Miasto. Poległ 9 VIII 1944.
- [812] Lipszyc Zofia. Członek ZWM. W powstaniu łączniczka zgrupowania AL na Żoliborzu.
- [813] Lis /NN/. Strzelec kompanii AL–PAL „Błaszanka”, pluton „Starówka”. Czerniaków Górny.
- Lis – zob. Lisowski Marian.
- Lis – zob. Nowikow Eugeniusz.
- [814] Lisiecki Kazimierz ps. Blondyn. Ur. 1920, zm. 1990. Członek RPPS. W powstaniu strzelec III batalionu AL. Stare Miasto, Żoliborz.
- [815] Lisowski Marian ps. Leśnik, Lis. Podporucznik AL. Dowódca 3 plutonu 6 kompanii batalionu AK „Tum”. Czerniaków Górny. Poległ 12 IX 1944 przy ul. Solec w obronie portu czerniakowskiego.
- Lisowski – zob. Szczygielski Eugeniusz.
- Lit – zob. Kaczor Czesław.
- [816] Lityńska Halina. Członek PPR. Pracownik Oddziału IV Sztabu Głównego AL. W powstaniu na Kole. Około 7 VIII 1944 wydostała się z Warszawy. /Żona Władysława Kowalskiego/.
- Liwszyc Ryszard – zob. Tomasik–Liwszyc Ryszard.
- Lodzian – zob. Zilberstein Lea /Borkowska Leokadia/.
- Lodzian – zob. Kamińska Leokadia.

- Lodzia – zob. Piwońska Emilia.
- Lokmanis Ludwig – zob. Klahr Alfred.
- Lola – zob. Ciesielska Leokadia.
- Lolek – zob. Skomorowski Wiesław.
- Longin – zob. Sosnowski Henryk.
- Lopek – zob. Łodygowski Aleksander.
- [817] Lubarski Ryszard ps. Cygan. Członek ZWM. Sierżant batalionu AL „Czwartacy”. W powstaniu na Woli i Starym Mieście. Poległ.
- [818] Lubelski Maksymilian ps. Max. Członek RPPS. W powstaniu w zgrupowaniu AL na Woli.
- [819] Lubetkin /Cukierman/ Cywia ps. Celina. Ur. 1914, zm. 1978. Działaczka organizacji HeChaluc Dror. Organizator i członek dowództwa ŻOB. Uczestniczka walk w getcie warszawskim. Od V 1943 ukrywała się poza gettem. Współpracowała z Radą Pomocy Żydom i ŻKN. W powstaniu na Starym Mieście i Żoliborzu. Żołnierz plutonu ŻOB w III batalionie AL. Po powstaniu ukrywała się w piwnicy domu przy ul. Promyka 43. 15 XI 1944 uratowana przez patrol sanitarny PCK.
- [820] Lublińska /Sowa/ Wanda. Członek ZWM z Mokotowa. W powstaniu w zgrupowaniu AL. Śródmieście.
- [821] Luboń Henryk. Lat 16. Łącznik AL. Poległ w powstaniu. Pochowany w kwaterze AL na Cmentarzu Wojskowym Powązki.
- [822] Lucek /NN/. W powstaniu strzelec zgrupowania AL na Pradze. Poległ.
- [823] Lucyna /NN/. Członek ZWM. W powstaniu sanitariuszka batalionu AL „Czwartacy”. Stare Miasto, Śródmieście.
- Lucyna – zob. Pawłowska Helena.
- Ludka – zob. Nowacka Ludwika.
- [824] Ludwik /NN/. Żołnierz AL. Do 22 VIII 1944 w batalionie zgrupowania AK „Chrobry II”. Śródmieście. Następnie strzelec kompanii AL–PAL „Błaszanka”, pluton „Starówka”. Czerniaków Górny.
- Ludwik – zob. Berman Adolf.
- Ludwik – zob. Garmada /Damara/ Ludwik ps. Władek.
- Ludwik – zob. Klonowski Jerzy Ludwik.
- Ludwik – zob. Wolski Aleksander.
- Lumeński – zob. Łuniewski Jan.
- Ł**
- [825] Łabęcki Seweryn ps. Stawek. Członek ZWM. Żołnierz AL. Praga. Powiśle.
- [826] Ładno Kazimierz ps. Wacek. Członek ZWM. Żołnierz AL. W powstaniu na Pradze.
- [827] Ładosz Henryk ps. Smuga. Nauczyciel akademicki. Członek PPR. Oficer AL. Członek konspiracyjnej Warszawskiej Rady Narodowej. W powstaniu w zgrupowaniu AL na Żoliborzu. /Ojciec Krzysztofa/.
- [828] Ładosz Jerzy ps. Jur. Członek ZWM. W powstaniu strzelec kompanii Służby Bezpieczeństwa AL. Stare Miasto, Żoliborz. Ranny. 30 IX 1944 wieczorem przeprawił się przez Wisłę na Pragę.
- [829] Ładosz Krzysztof ps. Krzysiek. Ur. 1927. Członek ZWM. W powstaniu strzelec zgrupowania AL. Żoliborz. Po powstaniu w niewoli niemieckiej. /Syn Henryka/.
- [830] Ładyga Leszek. Strzelec kompanii AL–PAL „Błaszanka”, pluton „Starówka”. Czerniaków Górny.
- [831] Łanin Anna ps. Ania. Ur. 1928. Członek ZWM. W powstaniu łączniczka zgrupowania AL. Praga. /Córka Grzegorza/.
- [832] Łanin Grzegorz ps. Grzegorz. Ur. 1906, zm. 1976. Członek PPR. Starszy sierżant AL. W powstaniu w zgrupowaniu AL na Pradze. /Ojciec Anny/.

- [833] Łanino Michał ps. Michał. Podoficer rezerwy WP. Uczestnik kampanii 1939. Członek PPR. Podporucznik AL. W powstaniu dowódca plutonu III batalionu AL. Stare Miasto, Śródmieście.
Łapka – zob. Szałek Stefan.
- [834] Łapkowski Ryszard ps. Jurek. Ur. 1915, zm. 1991. Sekretarz Komitetu Dzielnicowego PPR i p.o. dowódcy Podokręgu IV AL Ochota. Starszy sierżant AL. W powstaniu na Woli, Starym Mieście i Żoliborzu. Dowódca kompanii zapasowej. Dowódca plutonu w III batalionie AL. 2 IX 1944 wyszedł z drugą grupą AL do Puszczy Kampinoskiej.
- [835] Łasek Władysław. Żołnierz AL. Poległ w powstaniu. Pochowany w kwaterze AL na Cmentarzu Wojskowym Powązki.
- [836] Łaski Kazimierz ps. Kazik. Członek ZWM. W powstaniu plutonowy batalionu AL „Czwartacy”. Stare Miasto, Śródmieście. 20 VIII 1944 odznaczony Krzyżem Walecznych przez dowództwo AK Grupy „Północ”.
- [837] Łatyszczonk Stanisław. Ur. 1909. Polak, syn Bolesława Łatyszczonka zesłańca z Krasnojarska. Major. Szef sztabu 9 pułku piechoty 3 DP LWP. W nocy z 17 na 18 IX 1944 przeprowadził się z Pragi na Czerniaków Górny i objął dowodzenie na przyczółku. 23 IX t.r. wraz z ostatnią grupą obrońców przyczółka /żołnierzy LWP, AK i AL/ wzięty przez Niemców do niewoli. Przebywał z jeńcami oficerami WP i AK w Oflagu w Murnau.
Łączyńska Hanna – zob. Habura /Łączyńska/ Hanna ps. Zosia.
- [838] Łączyńska /Sowa/ Janina. Członek ZWM. Sanitariuszka zgrupowania AL. Śródmieście.
- [839] Łączyński Józef. Robotnik z fabryki Gerlacha. Członek PPR. W powstaniu plutonowy III batalionu AL. Wola, Stare Miasto.
- [840] Łęczycki Franciszek ps. Broda. Ur. 1885, zm. 1974. Członek PPR. Oficer GL i AL. W powstaniu, w plutonie zapasowym 1 kompanii zgrupowania AL. Śródmieście.
Łodygo – zob. Łodygowski Jerzy.
- [841] Łodygowski Aleksander ps. Lopek. Ur. 1928. Żołnierz AL. Do 22 VIII 1944 w 1 batalionie zgrupowania AK „Chrobry II”. Śródmieście. Następnie strzelec kompanii AL–PAL „Błaszanka”, pluton „Starówka”. Czerniaków Górny. Po powstaniu wywieziony do Niemiec. /Brat Jerzego/.
- [842] Łodygowski Jerzy ps. Łodygo. Ur. 1926, zm. 1966. Żołnierz AL. Do 22 VIII 1944 w 1 batalionie zgrupowania AK „Chrobry II”. Śródmieście. Następnie strzelec kompanii AL–PAL „Błaszanka”, pluton „Starówka”. Czerniaków Górny. /Brat Aleksandra/.
- [843] Łopatto Stefan. Nauczyciel. Ochotnik. W służbie pomocniczej AL. Żoliborz. Ranny 18 VIII 1944 na ul. Wypiańskiego.
- [844] Łosek Władysław. Żołnierz AL. Poległ w powstaniu. Pochowany w kwaterze AL na Cmentarzu Wojskowym Powązki.
- [845] Łosiak Halina. Członek ZWM. W powstaniu łączniczka zgrupowania AL na Pradze.
- [846] Łosińska Stanisława ps. Stasia. Łączniczka i kurierka Biura Sztabu Głównego AL. W powstaniu w zgrupowaniu AL w Śródmieściu.
- [847] Łuczak Jan ps. Janek. Ur. 1925, zm. 1991. Członek RPPS. Strzelec 3 kompanii batalionu AL „Czwartacy”. W powstaniu w III batalionie AL. Wola, Stare Miasto, Żoliborz. Po powstaniu w niewoli niemieckiej. /Syn Mariana/.
- [848] Łuczak Marian. Robotnik z fabryki Gerlacha. Członek PPR. Żołnierz AL. W powstaniu strzelec zgrupowania AL na Woli. /Ojciec Jana/.

- [849] Łuczycycki Adam ps. Adaś. Strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Stare Miasto. Poległ.
- [850] Ługowski Józef ps. Czarny. Ur. 1924. Kapral kompanii AL-PAL „Błaszan-ka”. Czerniaków Górny.
- [851] Ługowski Wacław ps. Artur. Strzelec grupy bojowej Oddziału II Sztabu Głównego AL. W powstaniu w oddziale AL na Targówku i Bródnie.
- [852] Łukasz /NN/. Strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Wola. Poległ.
Łukasz – zob. Bida Antoni.
- [853] Łukowski Sławomir ps. Sławek. Ur. 1930, zm. 1994. Ochotnik. Strzelec III batalionu AL. Stare Miasto, Śródmieście.
- [854] Łuniewski Jan ps. Lumeński. Mechanik, pracownik Zakładów Inżynier-nych. Członek PPR. Żołnierz AL. Powązki. 2 VIII 1944 naprawił silnik zdobytego przez żołnierzy batalio-
nu AK „Zośka” niemieckiego czołgu typu Panther. Pomógł też uruchomić drugi czołg. Za ten czyn został od-
znaczony przez dowódcę AK Zło-
tym Krzyżem Zasługi z Mieczami.
- M
- Machała Eugenia – zob. Kwiatkow-
ska /Machała/ Eugenia ps. Mała Gie-
nia.
- [855] Machyno Wojciech ps. Kędzior,
Wojtek. Ur. 1930, zm. 1983.
W powstaniu plutonowy batalionu
AL „Czwartacy”. Wola, Stare Mia-
sto, Żoliborz. Ranny. 31 VIII 1944
wyszedł z pierwszą grupą AL do
Puszczy Kampinoskiej.
- Maciej – zob. Nowicki Stanisław.
- Maciek – zob. Borejsza Leon.
- Maciek – zob. Kędziorek Feliks.
- Magdalena – zob. Balicka Jadwiga.
- [856] Majek Czesław ps. Czesio, Pietrek.
Strzelec batalionu AL „Czwartacy”.
Wola, Stare Miasto, Żoliborz. /Brat
Jerzego/.
- [857] Majek Jerzy ps. Sokół. Strzelec bata-
lionu AL „Czwartacy”. Stare Miasto,
Żoliborz. Po powstaniu w niewoli
niemieckiej. /Brat Czesława/.
- [858] Majer Feliks ps. Leon. Ur. 1925.
Członek ZWM z Marymontu.
W powstaniu strzelec zgrupowania
AL. Żoliborz.
- [859] Majewski Bolesław ps. Jan, Janusz.
Ur. 1904. Członek PPR. Podporucz-
nik AL. Oficer do zleceń w sztabie
zgrupowania AL. Żoliborz.
- [860] Majewski Jan ps. Janek. Członek
PPR. Żołnierz AL. W powstaniu
w oddziale AK na Ochocie. Reduta
Kaliska. Ranny.
- [861] Majewski Jan ps. Cygan, Wróbel. Ur.
1906. Członek RPPS. W powstaniu
sierżant III batalionu AL. Wola, Stare
Miasto, Śródmieście. Po powstaniu
wywieziony do Niemiec.
- [862] Majewski Ryszard. Członek ZWM
z Bielán. W powstaniu strzelec zgru-
powania AL. Żoliborz.
- [863] Majewski Ryszard ps. Darek. Ochot-
nik. Strzelec grupy bojowej Oddzia-
łu II Sztabu Głównego AL. W po-
wstaniu na Targówku i Bródnie.
- [864] Majewski Stanisław ps. Stasiak. Ro-
botnik. Tokarz z fabryki Gerlacha.
Członek PPR. Podporucznik AL.
Dowódca Podokręgu III AL Wola.
W powstaniu członek dowództwa
zgrupowania AL na Woli. Oficer
III batalionu AL na Starym Mieście.
25 VIII 1944 ciężko ranny na baryka-
dzie na ul. Mostowej. Zmarł z ran.
- [865] Majewski Stefan ps. Ołówek. Strze-
lec batalionu AL „Czwartacy”. W po-
wstaniu na Starym Mieście. Poległ.
Majewski – zob. Bratkowski Stefan.
- [866] Majster /NN/. Członek RPPS z dziel-
nicy Starówka. W powstaniu strze-
lec III batalionu AL. Stare Miasto.
Poległ.
- Makina – zob. Sommer Stanisław.

- [867] Makowski Henryk. Strzelec batalionu AL „Czwartacy”. W powstaniu na Woli. Poległ.
- [868] Makowski Jerzy ps. Biały. Członek PPR. Podporucznik AL. Dowódca Podokręgu AL Praga Południe /Grochów/. W powstaniu, z grupą AL w walkach z Niemcami w rejonie Dworca Wileńskiego i na ul. Targowej. Później w konspiracji na Grochowie.
- [869] Makówka Stanisława ps. Krystyna. Członek ZWM. Łączniczka grupy bojowej Oddziału II Sztabu Głównego AL. W powstaniu w zgrupowaniu AL. Śródmieście.
- [870] Maks /NN/. Członek ZWM. Strzelec III batalionu AL. Wola, Stare Miasto. Poległ.
- [871] Maks /NN/. Strzelec batalionu AL „Czwartacy”. W powstaniu na Starym Mieście i w Śródmieściu. Poległ.
- Maks – zob. Kuligowski Marek Roman.
- Maks – zob. Żegliński Jerzy.
- [872] Malczyński Wiktor. Ur. 1897, zm. 1947. Członek RPPS. W powstaniu, w służbie prasowo–propagandowej zgrupowania AL. Śródmieście.
- [873] Malicki Zaslav ps. Mieczysław. W powstaniu współpracował z kołem KRN na Żoliborzu. Jeden z organizatorów Komitetu Pomocy AL i samorządu mieszkańców.
- [874] Maliga Feliks ps. Aleks, Fem, Sem. Ur. 1924. Strzelec kompanii AL–PAL „Błaszanka”. Czerniaków Górny. Ranny. Ewakuowany na Pragę.
- [875] Maliniak Krzysztof ps. Kula. Strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Stare Miasto. Poległ. /Brat Piotra/.
- [876] Maliniak Piotr ps. Konus. Strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Stare Miasto. Poległ. /Brat Krzysztofa/.
- [877] Malinowska /Stasiakowa/ Łucja ps. Alina, Ola. Członek ZWM. Sierżant AL. Pracownik Wydziału Żeńskich Jednostek Wojskowych Sztabu Głównego AL. W powstaniu, w sztabie zgrupowania AL na Pradze. Łączniczka, sanitariuszka. Około 15 VIII 1944, wraz z Janiną Wiśniowiecką otrzymała zadanie dotarcia do PKWN w Lublinie. Próba przejścia linii frontu w rejonie Miłosny nie powiodła się. Po powrocie na Pragę, do momentu jej wyzwolenia prowadziła działalność konspiracyjną.
- [878] Malinowska Wanda ps. Wanda. Strzelec batalionu AL „Czwartacy”. W powstaniu, w zgrupowaniu AL na Żoliborzu.
- [879] Malinowski Janusz ps. Wilczek. W powstaniu sierżant III batalionu AL. Stare Miasto.
- [880] Malinowski Zdzisław ps. Włodek. W powstaniu strzelec III batalionu AL. Stare Miasto, Żoliborz.
- Mała – zob. Baczyńska Stanisława.
- Mała – zob. Paprocka Wanda.
- Mała Gienia – zob. Kwiatkowska /Machała/ Eugenia.
- Mała Irminka – zob. Kłaczyńska /Bubek/ Irminka.
- Mała Stefa – zob. Mierzejewska /Kobylińska/ Stefania.
- [881] Małachowska Freda. Członek ZWM z Mokotowa. Łączniczka zgrupowania AL. Śródmieście, Czerniaków Górny.
- [882] Małchasjan Ruben /Przyutski Mikołaj/. Ur. 1915. Ormianin z Gruzji. Zbiegły z niewoli niemieckiej podoficer Armii Czerwonej. W powstaniu na Starym Mieście i Żoliborzu. Plutonowy III batalionu AL. Ranny 29 IX 1944. Wraz ze szpitalem ewakuowany do Pruszkowa, a stąd wywieziony przez Niemców do Hamburga. Po wojnie w Soczi.
- [883] Małecki Józef ps. Sęk, Witek. Ur. 1902, zm. 1970. Członek PPR. Major AL. Szef Oddziału IV Sztabu Głównego AL. Od 29 VII 1944 p.o. szefa Sztabu Głównego AL.

- W powstaniu na Starym Mieście i w Śródmieściu. Członek dowództwa, kwatermistrz zgrupowania AL. Stare Miasto. Od 17 VIII t.r. dowódca zgrupowania AL. Śródmieście. Od 12 IX t.r. zastępca dowódcy Połączonych Sił Zbrojnych AL, PAL i KB. Uczestnik rozmów z dowództwem AK.
- [884] Małek Władysław ps. Bystry. Ur. 1925, zm. 1988. Robotnik. Tokarz metalowiec. Kapral AL. Do 22 VIII 1944 w 1 batalionie zgrupowania AK „Chrobry II”. Śródmieście. Następnie w kompanii AL-PAL „Błaszanka”, pluton „Starówka”. Czerśniaków Górny. Ranny 14 IX t.r. na ul. Rozbrat 18/20.
- [885] Małgosia /NN/. Łączniczka batalionu AL „Czwartacy”. Stare Miasto, Śródmieście.
- Małgosia – zob. Turlejska Maria.
- Mały – zob. Buczyński Wacław.
- Mały – zob. Pater Edward Jan.
- Mały – zob. Wójcikiewicz Benon.
- Mały Czesio – zob. Roter Czesław.
- Mały Jurek – zob. Bednarczyk Jerzy.
- [886] Mały Kajtek /NN/. Młodociany łącznik batalionu AL „Czwartacy”. Stare Miasto. Poległ.
- Mały Kazio – zob. Rajski Kazimierz.
- Mały Kostek – zob. Kamiński Edmund.
- Mały Rysio – zob. Kowalski Ryszard.
- Mały Stasio – zob. Pastucha Stanisław.
- [887] Mały Stefanek /NN/. Młodociany łącznik batalionu AL „Czwartacy”. Śródmieście. Poległ.
- Mały Tadzio – zob. Wuttke Tadeusz.
- Mama – zob. Paszkowska Celina.
- Maminajszwili Krystyna – zob. Bierut /Maminajszwili/ Krystyna ps. Krysia.
- Man – zob. Zatorowski Marian.
- [888] Mandelsmann Leon. Członek ŻOB. W powstaniu strzelec plutonu ŻOB w III batalionie AL. Zginął 28 VIII 1944 w czasie ewakuacji kanałami ze Starego Miasta na Żoliborz.
- [889] Maniek /NN/. Strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Wola, Stare Miasto. Poległ.
- Maniek – zob. Bułaciński Marian.
- Maniek – zob. Golian Marian.
- Maniuśka – zob. Wideman Maria.
- Mańka – zob. Staniszevska /Rączka/ Zofia.
- [890] Marchewka /NN/. Strzelec kompanii AL-PAL „Błaszanka”, pluton „Starówka”. Czerśniaków Górny.
- Marcin – zob. Pilarski Franciszek.
- Marcin – zob. Skoczek Mieczysław.
- Marcin – zob. Skowroński Bohdan.
- Marcinkowska Barbara – zob. Lanczars /Potocka, Marcinkowska/ Barbara ps. Zając.
- [891] Marczevska Zofia. Członek PPR. W powstaniu sanitariuszka zgrupowania AL. Śródmieście. /Żona Edwarda/.
- [892] Marczevski Edward. Członek PPR. W powstaniu strzelec zgrupowania AL. Śródmieście. /Mąż Zofii/.
- [893] Marczyńska Janina ps. Jasia. Sanitariuszka batalionu AL „Czwartacy”. Stare Miasto. Poległa.
- [894] Marek /NN/. Strzelec zgrupowania AL. Żoliborz. Ranny 18 VIII 1944 na ul. Wypiańskiego.
- Marek – zob. Bajszczak Stanisław.
- Marek – zob. Edelman Marek.
- Marek – zob. Kleczyński Mariusz.
- Marek – zob. Kozłowski Waldemar.
- Marek – zob. Leski Zygmunt.
- Marek – zob. Piotrowski Jerzy.
- Marek – zob. Zawadka Mieczysław.

- [895] Margolis /Edelman/ Alina ps. Ala. Ur. 1922, zm. 2008. Do I 1943 uczennica szkoły pielęgniarstwa w getcie warszawskim. Później ukrywała się w Warszawie poza gettem. W powstaniu na Starym Mieście i w Śródmieściu. Pielęgniarka w szpitalach polowych przy ul. Miodowej 24 i Mokotowskiej 55. 11 X 1944 ewakuowana do Milanówka. 15 XI t.r. wysłana z patrolem sanitarnym PCK na Żoliborz do domu przy ul. Promyka 43, po ukrywających się tam żołnierzy AL-ŻOB.
- Margot – zob. Guciał Marian.
- [896] Maria /NN/. Sanitariuszka III batalionu AL. Stare Miasto, Śródmieście.
- Maria – zob. Płotnicka Helena.
- Maria – zob. Supeł /Stefaniu/ Maria ps. Hanka, Maria.
- Marian – zob. Duszkiewicz Edward.
- Marian – zob. Strzelecki Czesław.
- [897] Marianiak Tadeusz ps. San. Członek ZWM. W powstaniu strzelec 2 kompanii zgrupowania AL. Śródmieście.
- [898] Mariańska /Waś/ Wanda ps. Ada. Ur. 1925, zm. 1980. Członek ZWM. Sierżant Wydziału Żeńskich Jednostek Wojskowych Sztabu Głównego AL. W powstaniu dowódca drużyny żeńskiej sztabu zgrupowania AL na Żoliborzu. Po powstaniu w niewoli niemieckiej – Stalagi XI–A Altengrabow i VT–C Oberlangen, nr jeńca 46806.
- [899] Markiewicz Henryk ps. Mściwy. Robotnik z Kawęczyna. Członek PPR. Sierżant AL. Zastępca dowódcy plutonu AL Terenu 1 Rembertów. 11 IX 1944 uczestniczył w walkach oddziałów 1 armii LWP o zdobycie Pragi /Kawęczyna, Wygody i Grochowa/. Ciężko ranny. /Brat Tadeusza, mąż Wandy/.
- [900] Markiewicz Tadeusz ps. Jastrząb. Robotnik z Kawęczyna. Członek ZWM. Strzelec plutonu AL Terenu 1 Rembertów. 11 IX 1944 uczestniczył w walkach oddziałów 1 armii LWP o zdobycie Pragi /w Kawęczynie, Wygodzie i na terenie Grochowa/. /Brat Henryka/.
- [901] Markiewicz Wanda ps. Duśka. Członek ZWM z Kawęczyna. Łączniczka dowódcy plutonu AL Terenu 1 Rembertów. 11 IX 1944 uczestniczyła w walkach oddziałów 1 armii LWP o zdobycie Pragi /Kawęczyna, Wygody i Grochowa/. Ciężko ranna, /Zona Henryka/.
- [902] Markowiak Roman, Ur. 1894, zm. po 1966. Robotnik. W I. 1917–1918 uczestnik wydarzeń rewolucyjnych w Rosji. W 1918 powrócił do Warszawy. Członek KPP, a od 1942 PPR. Żołnierz GL i AL. W powstaniu, strzelec zgrupowania AL w Śródmieściu.
- Marta – zob. Ciesielska /Strzelecka/ Irena.
- Marta – zob. Gniewkowska Jadwiga.
- Marta – zob. Kinowska Zofia.
- Marta – zob. Mijał Jadwiga.
- Marta – zob. Skalska Wanda.
- Maryla – zob. Kordala Maria.
- [903] Marynarz /NN/. Członek PPR z Ochoty. Sierżant AL. Dowódca drużyny. W powstaniu w zgrupowaniu AL na Woli. Ranny 5 VIII 1944. Dzień później poległ w obronie ul. Wroniej.
- Marynarz – zob. Bielski Franciszek.
- Marynarz – zob. Zalewski Eustachy.
- [904] Marysia /NN/. Uciekinierka z getta. Wraz z mężem Jankiem /NN/ pracowała w drukarni zgrupowania AL. Stare Miasto. Redagowała gazetkę ścienną AL. Zginęła 26 VIII 1944 pod gruzami kamienicy przy ul. Freta 16.
- Marysia zob. Banasiak Maria.
- Marysia – zob. Feinmesser /Warman/ Bronisława.
- Marysia – zob. Gurowska Maria.
- Marysia – zob. Milsztejn Maria.

- Marysia – zob. Morawska /Rozłubirska/ Maria.
- Marysia – zob. Zylberg /Gawisar/ Luba.
- [905] Marzenie /NN/. Strzelec kompanii Służby Bezpieczeństwa AL. Stare Miasto, Żoliborz.
- [906] Marzenowa /NN/. Łączniczka kompanii Służby Bezpieczeństwa AL. Stare Miasto, Żoliborz.
- [907] Maślowska Halina, ps. Inka. W powstaniu sanitariuszka zgrupowania AL. Żoliborz.
- [908] Maślowski Ewaryst ps. Ewek. Ur. 1926, zm. 1968. Członek ZWM. Strzelec batalionu AL „Czwartacy”. W powstaniu na Żoliborzu. Ranny. Po powstaniu w niewoli niemieckiej –Stalag XI–A Altengrabow, nr jeńca 45613.
- Masza – zob. Glajtman /Putermilch/ Maria.
- [909] Maślanka Henryk ps. Heniek. Ur. 1930, zm. 1999. Członek ZWM. W powstaniu starszy strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Wola, Stare Miasto, Żoliborz. Dwukrotnie ranny. Do Puszczy Kampinoskiej wyszedł 31 VIII 1944 z pierwszą grupą AL 29 IX t.r. uczestniczył w boju Grupy AK „Kampinos” pod Jaktorowem. Po powstaniu w niewoli niemieckiej.
- [910] Mat /NN/. Strzelec kompanii Służby Bezpieczeństwa AL. Stare Miasto, Żoliborz.
- Mat – zob. Dobiszewski Wojciech.
- Mat – zob. Koronowski Tadeusz.
- [911] Matawowski Lech ps. Mirek. Ur. 1924. Członek ZWM. Starszy sierżant, podporucznik AL. Dowódca 1 kompanii batalionu AL „Czwartacy”. W powstaniu w Śródmieściu, na Starym Mieście i Woli. 5 VIII 1944 ciężko ranny przy obronie młyna Michlera. 7 VIII t.r. zamordowany przez Niemców w szpitalu Św. Łazarza.
- [912] Matosjan /Matusiak/ Arkadiusz ps. Żuk. Ur. 1904, zm. 1985. Ormianin z Gruzji. Zbiegły z niewoli niemieckiej oficer Armii Czerwonej. Porucznik. Ochotnik. W powstaniu na Żoliborzu w III batalionie AL. Dowódca plutonu broni maszynowej. Ranny. Po powstaniu wyszedł wraz z ludnością do obozu w Pruszkowie, skąd zbiegł. Po wojnie w Soczi.
- [913] Matros /NN/. Strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Stare Miasto. Poległ.
- [914] Matryca /NN/. Strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Stare Miasto, Żoliborz. Poległ.
- Matusiak Arkadiusz – zob. Matosjan /Matusiak/ Arkadiusz ps. Żuk.
- [915] Matusiak Tadeusz ps. Jabłko. Strzelec kompanii AL–PAL „Błaszanka”. Czerniaków Górny. Poległ 31 VIII 1944.
- [916] Matusiewicz Barbara. W powstaniu sanitariuszka zgrupowania AL. Żoliborz.
- Matuszewska Paulina – zob. Podgórska /Matuszewska/ Paulina.
- [917] Matysiak Stefan ps. Czarny. Strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Stare Miasto. Poległ.
- [918] Matywiecki Anastazy /Anatol/ ps. Nastek. Ur. 1913. Prawnik. Publicysta. Dziennikarz. Członek PPR. Porucznik AL. Oficer Oddziału V Sztabu Głównego AL. Członek redakcji „Gwardzisty”. W powstaniu na Starym Mieście. Oficer propagandy sztabu zgrupowania AL. Zginął 26 VIII 1944 pod gruzami kamienicy przy ul. Freta 16. Pośmiertnie mianowany majorem LWP.
- Max – zob. Lubelski Maksymilian.
- [919] Mazowiecka /Owczarska/ Elżbieta Anna. Członek ZWM. W powstaniu łączniczka zgrupowania AL. Żoliborz.
- [920] Mazur Antoni ps. Antoś. Ochotnik. Młodociany łącznik kompanii AL–PAL „Osa”. Śródmieście. Jeniec obozu w Lamsdorf /Łambinowice/, w X 1944 zastrzelony przez Niemców przy próbie ucieczki.

- [921] Mazurkiewicz Henryka. Członek ZWM. Łączniczka zgrupowania AL. Wola, Stare Miasto.
- [922] Mączka Stefan ps. Ciepicio. Ur. 1921. Robotnik. Tokarz. Strzelec kompanii AL-PAL „Błaszanka”. Czerniaków Górny. Ranny 21 IX 1944 na ul. Sołec. Po powstaniu wywieziony do Niemiec.
- [923] Mela /NN/. Sanitariuszka zgrupowania AL. Stare Miasto.
- [924] Melior Waldemar ps. Jaskółka, Włodek. Ur. 1927. Członek ZWM. W powstaniu strzelec III batalionu AL. Stare Miasto, Żoliborz. 31 VIII 1944 wyszedł z pierwszą grupą AL do Puszczy Kampinoskiej. 29 IX t.r. uczestniczył w boju Grupy AK „Kampinos” pod Jaktorowem. Po powstaniu, żołnierz Brygady AL im. Bartosza Głowackiego w Kieleckiem.
- [925] Melon Zygmunt ps. Wiktor. Ur. 1925. Członek ZWM. Dowódca plutonu AL-ZWM na Marymoncie. W powstaniu starszy sierżant, dowódca drużyny szturmowej zgrupowania AL. Żoliborz. Poległ 24 VIII 1944.
- [926] Mendin Rajmund ps. Donat. Ur. 1924, zm. 1979. Członek ZWM. Strzelec zgrupowania AL. Żoliborz. Po powstaniu w niewoli niemieckiej.
- [927] Mendyk-Szaniawska Sewera. Ochotnik. Lekarz w szpitalu polowym AL przy ul. Suzina 5, a następnie ul. Krasieńskiego 21 na Żoliborzu.
- Meremińska Adina – zob. Błdy Sz wajgier /Meremińska/, /Świdowska/ Adina ps. Inka.
- Mewa – zob. Szymczak Kazimierz.
- [928] Miałko Henryk ps. Heniek. Członek PPR. W powstaniu strzelec III batalionu AL. Wola, Stare Miasto.
- [929] Miazga Benedykt ps. Sokół. Członek ZWM z Kawęczyna. Strzelec plutonu AL Terenu 1 Rembertów. 11 IX 1944 uczestniczył w walkach oddziałów 1 armii LWP o wyzwolenie Pragi /Kawęczyna, Wygody i Grochowa/.
- [930] Michajłow Mikołaj ps. Misza /okupacyjne nazwisko Żbikowski Michał/. Ur. 1919. Zbiegły z niewoli niemieckiej podoficer Armii Czerwonej. Partyzant GL i AL. W powstaniu na Żoliborzu. Sierżant III batalionu AL. Po powstaniu wywieziony na roboty do Niemiec. Przeżył wojnę.
- [931] Michalak Jerzy ps. Michał. Członek ZWM z Mokotowa. W powstaniu, początkowo żołnierz plutonu AL, a od 3 VIII 1944 Strzelec 3 kompanii batalionu „Olza” pułku AK „Baszta”. Mokotów. Po powstaniu w niewoli niemieckiej.
- Michał – zob. Fijałkowski Stanisław.
- Michał – zob. Jaworski Michał.
- Michał – zob. Łanino Michał.
- Michał – zob. Michalak Jerzy.
- Michał – zob. Pańnikowski Antoni.
- Michał – zob. Żaruk-Michalski Aleksander.
- [932] Michałowska /Szadkowska/ Halina ps. Halina. Ur. 1926. Członek ZWM. W powstaniu łączniczka zgrupowania AL. Śródmieście, Stare Miasto, Żoliborz.
- [933] Michniew Włodzimierz ps. Włodek. Członek RPPS. Sierżant zgrupowania AL. Stare Miasto, Śródmieście, Powiśle. 8 IX 1944 wyszedł z Warszawy wraz z ludnością cywilną. Uwięziony przez Niemców, do 17 I 1945 był przez nich wykorzystywany do różnych prac przy grabieniu i niszczeniu miasta. Organizator i dowódca grupy sabotażowej, złożonej z więźniów żołnierzy AL.
- Miecz – zob. Iwański Edward.
- Miecz – zob. Ślaski Mieczysław.
- Mieczysław – zob. Malicki Zasław.
- [934] Mieniewski Bogdan ps. Poraj. Ur. 1920. Do AL przeszedł 3 IX 1944 z batalionu AK „Parasol”. Plutonowy

- podchorąży, podporucznik. Zastępca dowódcy kompanii AL „Czwartacy” w zgrupowaniu AL. Śródmieście. Po powstaniu w niewoli niemieckiej – Oflag VII–A Murnau, nr jeńca 102239.
- [935] Mierzejewska /Kobylińska/ Stefania ps. Mała Stefa, Stefa. Ur. 1922, zm. 1981. Członek ZWM. Kolporterka. Łączniczka dowódcy batalionu AL „Czwartacy”. W powstaniu w Śródmieściu, na Starym Mieście i Żoliborzu. Wieczorem 30 IX 1944 przepłynęła się przez Wisłę na Pragę.
- [936] Mierzwiński Zbigniew ps. Rebus. Ur. 1913. Członek PPR. Podporucznik AL. Oficer sztabu Okręgu Warszawskiego AL. Dowódca VI Podokręgu AL Powiśle. W powstaniu w Śródmieściu i na Czerniakowie Górnym. Od końca VIII 1944 oficer organizacyjny sztabu Rejonu AL Czerniaków Górny. Ranny. 17 IX t.r. ewakuowany na Pragę.
- Mietek – zob. Dudek Mieczysław.
- Mietek – zob. Nowak Marcin.
- Mietek – zob. Walczak Mieczysław.
- Mietek – zob. Żak Mieczysław.
- Miglans – zob. Muszyński Jerzy.
- [937] Mijał Jadwiga ps. Marta. Członek PPR. Kierownik łączności radiowej Komitetu Centralnego PPR i Dowództwa Głównego AL. W pierwszych dniach powstania na Kole w grupie działaczy PPR przeciwnych udziałowi AL w powstaniu warszawskim. Około 7 VIII 1944 wydostała się z miasta.
- [938] Mijał Kazimierz ps. Artur. Ur. 1910. Działacz PPR. Sekretarz Prezydium KRN. W pierwszych dniach powstania na Kole. Przeciwnik udziału AL w powstaniu. Około 7 VIII 1944 opuścił miasto, udając się w okolice Białej Rawskiej.
- [939] Mikołajczuk Kazimierz ps. Kazik. Ur. 1919. Członek ZWM. W powstaniu strzelec III batalionu AL. Stare Miasto, Żoliborz. Ciężko ranny. Po powstaniu w niewoli niemieckiej – Stalag XI–A Altengrabow, nr jeńca 45282.
- [940] Mikołajczyk /Szadkowska/ Janina Barbara ps. Baśka. Ur. 1927, zm. 2001. Członek ZWM. W powstaniu łączniczka, sanitariuszka III batalionu AL, pielęgniarka szpitala polowego AL przy ul. Świętojskiej 4. Stare Miasto, Żoliborz. Ranna 27 VIII 1944 w czasie ewakuacji kanałami. Po powstaniu w niewoli niemieckiej – Stalag X–B Sandbostel i VI–C Oberlangen, nr jeńca 1224461. /Żona Jerzego Tadeusza/.
- [941] Mikołajczyk Jerzy Tadeusz. Ur. 1919, zm. 2002. Członek ZWM. W powstaniu plutonowy III batalionu AL, dowódca drużyny sanitarnej. Stare Miasto, Żoliborz. Po powstaniu w niewoli niemieckiej. /Syn Kornelii i Ludwika, mąż Janiny Barbary/.
- [942] Mikołajczyk Kornelia ps. Ciotka. Ur. 1888, zm. 1951. Członek PPR. W jej mieszkaniu przy ul. Żelaznej 75 odbywały się narady kierownictwa PPR i Sztabu Głównego AL. W powstaniu czynna w służbie pomocniczej zgrupowania AL. Śródmieście. /Żona Ludwika, matka Jerzego Tadeusza/.
- [943] Mikołajczyk Ludwik. Ur. 1887. Spółdzielca. Działacz komunistyczny. Członek KRN. Porucznik AL. W powstaniu w dowództwie AL na Starym Mieście i Żoliborzu. Poległ 14 IX 1944 na Marymoncie. Pochowany w kwaterze AL na Cmentarzu Wojskowym Powązki. /Mąż Kornelii, ojciec Jerzego Tadeusza/.
- [944] Mikusek Ryszard. Ur. 1926, zm. 1989. Członek ZWM. W powstaniu łącznik sztabu zgrupowania AL w Śródmieściu. Po powstaniu wywieziony do obozu pracy w Niemczech.
- Milan – zob. Suchanek Jerzy.
- Milewski – zob. Dobrzyński Wacław.

- Miller Czesława – zob. Popkowska /Miller/ Czesława ps. Nina.
- [945] Miller Jerzy ps. Jerzy. Ur. 1920. Członek ZWM. W powstaniu sierżant III batalionu AL. Stare Miasto, Żoliborz.
- [946] Miller Stefan Eugeniusz ps. Stefan. Ur. 1915, zm. 1984. Członek PPR. Podporucznik AL. Oficer zaopatrzeniowy /kwatremistrz/ sztabu zgrupowania AL na Żoliborzu. Po powstaniu w niewoli niemieckiej.
- [947] Milsztein Maria ps. Marysia. Ur. 1910, zm. 1956. Członek PPR. W powstaniu w Śródmieściu Południowym, czynna w aparacie wydawniczym AL.
- [948] Miłoszewska Zofia ps. Zosia. Ur. 1908, zm. 1975. Członek PPR. Pracownik Oddziału VI Sztabu Głównego AL. W powstaniu sanitariuszka kompanii Służby Bezpieczeństwa AL. Żoliborz.
- [949] Mira Czwartak /NN/. Członek ZWM. W powstaniu łączniczka i sanitariuszka batalionu AL „Czwartacy”. Ranna. Stare Miasto, Śródmieście. Od 5 IX 1944 leczona w szpitalu polowym przy ul. Wspólnej 27.
- Mina – zob. Surecki Tomasz.
- Mira – zob. Duchńska /Arciszewska/ Mirosława.
- Mirek – zob. Bieliński Niemir.
- Mirek – zob. Dziarnowski Mirosław.
- Mirek – zob. Kamiński Mirosław.
- Mirek – zob. Matawowski Lech.
- Mirka – zob. Duchńska /Arciszewska/ Mirosława.
- Mirka – zob. Traperek /Schabowicz/ Mirosława.
- Mirka – zob. Sowińska Stanisława.
- Mirosław – zob. Romanowski Władysław.
- Misia – zob. Baranowska Zofia.
- Misia – zob. Szczypiorska Jadwiga.
- [950] Misiurkiewicz Jerzy ps. Cygan. Robotnik z fabryki Gerlacha. Członek PPR. W powstaniu strzelec zgrupowania AL na Woli.
- [951] Misza, Miszka /NN/. Zbiegły z niewoli niemieckiej major Armii Czerwonej. Walczył w powstaniu jako szeregowy w jakimś oddziale AK. Po powstaniu pozostał w gruzach zburzonych domów w rejonie ul. Siennej. W X 1944 dołączył do ukrywającej się tam także grupy AL porucznika Jerzego /NN/. Brał udział w akcjach przeciwko Niemcom.
- Misza – zob. Michajłow Mikołaj.
- [952] Miszka /NN/. Białorusin. Zbiegły z niewoli niemieckiej oficer Armii Czerwonej. Ochotnik. Żołnierz AL. Do 22 VIII 1944 w 1 batalionie zgrupowania AK „Chrobry II”, Śródmieście”. Następnie strzelec kompanii AL-PAL „Błaszanka”, pluton „Starówka”. Czerniaków Górny. Poległ 20 IX t.r. na ul. Solec.
- [953] Misztal Stanisław. Członek ZWM. W powstaniu strzelec 2 kompanii zgrupowania AL. Śródmieście.
- Miška – zob. Fotek Zofia.
- [954] Miśta /Szczepaniak/ Krystyna ps. Wieśka. Ur. 1929, zm. 2001. W powstaniu łączniczka, strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Stare Miasto, Żoliborz.
- [955] Młodzianowski Henryk. Lekarz. Członek sanitariatu Sztabu Głównego AL. W powstaniu na Woli.
- Młot – zob. Dąbrowski Zenon.
- Młot – zob. Seidel Kazimierz.
- Mocny – zob. Wasiak Aleksander.
- [956] Modrzejewska Stefania ps. Stefa. Członek PPR. W powstaniu łączniczka zgrupowania AL. Śródmieście.
- [957] Molak Elżbieta ps. Elżbieta. Członek ZWM. Kapral AL. W powstaniu łączniczka sztabu zgrupowania AL na Żoliborzu. Wieczorem 30 IX 1944

- przeprowadziła się przez Wisłę na Pragę.
- [958] Mołojec /Kurland/ Barbara ps. Baśka. Ur. 1921, zm. 1993. Członek PPR. Sierżant AL. Kierownicza kancelarii Oddziału VI Sztabu Głównego AL. W powstaniu na Starym Mieście i Żoliborzu. Łączniczka kompanii Służby Bezpieczeństwa AL. /Siostra Bolesława Mołojca/.
- Mona – zob. Jabłońska Jadwiga.
- [959] Monkiewicz /Sulima/ Janina ps. Janka. Członek ZWM z Koła. W powstaniu sanitariuszka zgrupowania AL. Wola.
- [960] Morawska Hanna ps. Hanka, Krysia. Ur. 1918. Instruktor Zarządu Głównego ZWM. Podporucznik AL. W powstaniu zastępca dowódcy batalionu AL „Czwartacy” d/s oświatowych. Stare Miasto, Żoliborz. Nocą z 9 na 10 IX 1944 wraz z Izoldą Kowalską i Zofią Jaworską przeprowadziła się przez Wisłę na Pragę. Łączniczka dowództwa AL do PKWN w Lublinie. /Żona Jerzego/.
- [961] Morawska /Rozłubirska/ Maria ps. Marysia. Ur. 1925, zm. 1977. Członek ZWM. Kolporterka. Łączniczka batalionu AL „Czwartacy”. W powstaniu na Starym Mieście i w Śródmieściu. /Siostra Jerzego/.
- [962] Morawski Eugeniusz. Członek ZWM. W powstaniu strzelec zgrupowania AL. Śródmieście.
- [963] Morawski Jerzy ps. Jurek. Ur. 1918. Członek Komitetu Centralnego PPR i Zarządu Głównego ZWM. Kapitan AL. W powstaniu członek dowództwa zgrupowania AL w Śródmieściu. Redaktor pism AL: „Armia Ludowa” i „Wojsko Polskie”. Współorganizator PPD i członek jego Prezydium. Po powstaniu awansowany do stopnia podpułkownika LWP /Brat Marii, mąż Hanny/.
- [964] Moriak /NN/. Rosjanin. Zbiegły z niewoli niemieckiej żołnierz Armii Czerwonej. Ochotnik. W powstaniu strzelec III batalionu AL. Stare Miasto, Żoliborz. Poległ.
- Morski Tomasz – zob. Lechowicz Włodzimierz ps. Kamil, Zych.
- [965] Moszkowicz Riwka ps. Zośka. Ur. 1921. Członek ŻOB. Uczestniczka walk w getcie warszawskim. Od IV 1943 w partyzantce GL i AL w Lasach Wyszowskich. Następnie w Warszawie. W powstaniu łączniczka plutonu ŻOB w III batalionie AL na Starym Mieście. Ciężko ranna na ul. Twardej, Śródmieście. Zmarła z ran w szpitalu przy ul. Mariańskiej 2.
- Moszkowicz Ryszard – zob. Roszkowski Ryszard ps. Ryś.
- Motor – zob. Wiktorowski Zdzisław.
- [966] Mrozek /Frankowska/ Zofia ps. Sławka, Wanda. Ur. 1922. Członek ZWM. W powstaniu łączniczka dowódcy zgrupowania AL. Stare Miasto. Po przejściu kanałami na Żoliborz, plutonowa batalionu AL „Czwartacy”. Po powstaniu w niewoli niemieckiej, w obozach Altengrabow, Kirchmesser, Oberlangen.
- [967] Mrówczyński Jerzy. Członek PPR. W powstaniu kapral zgrupowania AL. Wola.
- Mrówka – zob. Makowski Jan.
- Mściwy – zob. Markiewicz Henryk.
- Mucha – zob. Nowak Stefan.
- [968] Muchin Roman ps. Robert. Ur. 1923. Członek ZWM. Starszy sierżant AL. Dowódca dzielnicy AL–ZWM na Mokotowie. Do 22 VIII 1944 z grupą żołnierzy AL w 1 batalionie zgrupowania AK „Chrobry II”. Śródmieście. Dowódca drużyny. Następnie dowódca plutonu „Starówka” w kompanii AL–PAL „Błaszanka”. Czerniaków Górny. Poległ 15 IX t.r. w natarciu na przystań i klub „Syrena”.
- [969] Mulkin Eugeniusz ps. Żeńka, Każań. Ur. 1922, zm. 1995. Rosjanin. Zbiegły z niewoli niemieckiej żołnierz Armii Czerwonej. Do 22 VIII 1944 wraz z grupą żołnierzy AL w 1 batalionie zgrupowania AK

„Chrobry II”, Śródmieście. Następnie zastępca dowódcy plutonu „Starówka” w kompanii AL-PAL „Błasanka”. Czerniaków Górny. Ranny 17 IX t.r. na ul. Idzikowskiego. Ewakuowany na Pragę. Po wojnie w Kijowie.

- [970] Mundek /NN/. W powstaniu strzelec III batalionu AL. Stare Miasto. Poległ.

Mundek – zob. Jagło Edmund.

Mur – zob. Piotrowski Roman.

- [971] Muszyński Jerzy ps. Miglans. Ur. 1925. Członek RPPS. Żołnierz AL. Do 22 VIII 1944 w 1 batalionie zgrupowania AK „Chrobry II”. Śródmieście. Następnie strzelec kompanii AL-PAL „Błasanka”, pluton „Starówka”. Czerniaków Górny. Po powstaniu wywieziony do Niemiec.

N

- [972 – 983]

NN – NN. Dwunastu nieznanych ciężko rannych żołnierzy AL, pozostawionych na Starym Mieście w szpitalu polowym AL w halach przy ul. Świętojskiej 4. 2 IX 1944 zamordowani przez Niemców. Pochowani w kwaterze AL na Cmentarzu Wojskowym Powązki.

- [984 – 989]

NN – NN. Sześciu nieznanych żołnierzy AL poległych w powstaniu. Ich ciała ekshumowano po wojnie w różnych częściach miasta i pochowano w kwaterze AL na Cmentarzu Wojskowym na Powązkach.

- [990 – 992]

Trzy sanitariuszki zgrupowania AL na Żoliborzu. Żydówki. Stanowiły patrol sanitarny Czerwonego Krzyża. Zostały zastrzelone przez Niemców z Instytutu Chemicznego u zbiegu ulic Burakowskiej i Suwalskiej. Zapewnie miało to miejsce we IX 1944 i stanowiło próbę wydostania ze schronu przy ul. Suwalskiej

21 trójki ukrywających się tam bojowców ŻOB: Hersza Berlińskiego, Eliasza Ehrlicha i Poli Elster. Jest też prawdopodobne, iż wymienieni zginęli również wtedy.

- [993 – 994]

NN – NN. Dwaj nieznani żołnierze AL Żydzi, ukrywający się po wyjściu z getta w rejonie ul. Żelaznej. W powstaniu w grupie AL w 1 batalionie zgrupowania AK „Chrobry II”. Śródmieście. Polegli w początkach VIII 1944: jeden na terenie browaru Habermuscha, drugi na rogu ul. Ceglanej i Żelaznej.

- [995] NN. Rosjanin. Zbiegły z niewoli niemieckiej żołnierz Armii Czerwonej. W powstaniu w grupie żołnierzy AL w 1 batalionie zgrupowania AK „Chrobry II” w Śródmieściu. Zginął około 10 VIII 1944, zastrzelony omyłkowo przez oficera inspekcyjnego AK w czasie pełnienia warty nocnej w rejonie ul. Ceglanej.

- [996] NN. Wysłannik PKWN do dowództwa AL na Żoliborzu. Wczesnym rankiem 18 IX 1944 zrzucony na spadochronie nad pozycjami niemieckimi w rejonie Instytutu Chemicznego. Dalsze jego losy nie są znane. Natomiast dwaj łącznicy sztabu 1 Frontu Białoruskiego zrzucony na Żoliborzu w tym samym czasie dotarli do dowództwa AK. Z dowództwem AL nie nawiązali kontaktów.

- [997] NN. Podoficer Armii Czerwonej. Radiotelegrafista wywiadowcy radzieckiego Aleksandra Czernuchina. W VII 1944 przybył wraz z nim do Warszawy. W czasie powstania na Mokotowie w grupie żołnierzy AL i /PAL/. Nocą z 24 na 25 IX t.r., w trakcie przechodzenia kanałami do Śródmieścia zginął w niewyjaśnionych okolicznościach. Wraz z nim przepadła radiostacja.

- [998, 999]

NN – NN. Dwóch żołnierzy /sierżant i strzelec/ 6 pułku piechoty 2 DP LWP. 21 IX 1944 w czasie walk na przyczółku pod Potokiem

przedostali się do powstańców na Żoliborzu. Wcieleni do III batalionu AL. Po powstaniu w niewoli niemieckiej.

[1000 – 1009]

NN – NN. Dziesięciu nieznanym żołnierzom AL, którzy 9 IX 1944 zginęli pod gruzami zbombardowanej przez samoloty niemieckie kamienicy przy ul. Wspólnej 7, gdzie znajdowały się ich kwatery. Należeli do kompanii AL–PAL „Osa”, oraz do 2 kompanii zgrupowania AL w Śródmieściu. Próby okazania pomocy zasypanym powstańcom AL i AK, a także mieszkańcom budynku, były bezowocne.

[1010] Nagraba Stefan ps. Świt. Członek ZWM z Rembertowa. Strzelec plutonu AL Terenu 1. 11 IX 1944 uczestniczył w walkach oddziałów 1 armii LWP o zdobycie Pragi /Kawęczyna, Wygody i Grochowa/.

[1011] Nalepkiewicz Henryk. Członek PPR. Pracownik wydziału uzbrojenia Oddziału IV Sztabu Głównego AL. W powstaniu sierżant III batalionu AL. Stare Miasto, Żoliborz. /Brat Tadeusza/.

[1012] Nalepkiewicz Tadeusz. Robotnik z fabryki Gerlacha. Członek PPR. W powstaniu na Woli, Starym Mieście i Żoliborzu. Plutonowy III batalionu AL. Pracownik wytwórni sprzętu bojowego. /Brat Henryka/.

[1013] Napiórkowski Stefan ps. Stefan, Witek. Ur. 1927, zm. 1989. Członek ZWM. Żołnierz AL. Do 22 VIII 1944 w 1 batalionie zgrupowania AK „Chrobry II”. Śródmieście. Następnie strzelec kompanii AL–PAL „Błaszanka”, pluton „Starówka”. Czerniaków Górny.

Nastek – zob. Matywiecki Anastazy /Anatol/.

Nata – zob. Sowińska Stanisława.

[1014] Natalka /NN/. Łączniczka Biura Sztabu Głównego AL. W powstaniu na Starym Mieście. Zecer w drukarni sztabu zgrupowania AL. 26 VIII

1944 zginęła pod gruzami kamienicy przy ul. Pręta 16.

Natalka – zob. Wiśniewska /Jarosławska/ Halina.

[1015] Nerwiński /Ankerstein/ Waldemar ps. Waldek. Ur. 1906, zm. 1960. Technik budowlany. Działacz ruchu zawodowego. Członek PPR. Podporucznik AL. Inspektor wykształcenia bojowego sztabu Okręgu Warszawskiego AL. W powstaniu dowódca zgrupowania AL. Żoliborz. Ciężko ranny 18 VIII 1944 na ul. Wyspiańskiego.

[1016] Neumark Stanisław. Członek PPS–WRN. W powstaniu strzelec zgrupowania AL. Śródmieście.

Newada – zob. Krawiecki Ludwik.

Niebieski – zob. Stankiewicz Dobiesław Jan.

[1017] Niedźwiecki Edmund. Kapitan AL. Poległ w powstaniu. Pochowany w kwaterze AL na Cmentarzu Wojskowym Powązki.

[1018] Niedźwiedzki Remigiusz ps. Janek, Janek Remul. Ur. 1924, zm. 1997. Członek ZWM. Sierżant AL. Zastępca dowódcy dzielnicy AL–ZWM Wola. W powstaniu w batalionie AL „Czwartacy”. Wola, Stare Miasto, Żoliborz.

Niedźwiedź – zob. Rusecki Eugeniusz.

[1019] Niemyski Ryszard ps. Zielony. Kierownik aparatu wydawniczego i kolportażu RPPS. Sierżant Milicji Ludowej RPPS. Dowódca drużyny AL na Powiślu. Dowódca plutonu 1 kompanii zgrupowania AL. Śródmieście. Po powstaniu wywieziony do Niemiec.

[1020] Nieniałowski Stanisław ps. Sebastian, Tytus. /Okupacyjne nazwisko Piotrowski Stanisław/. Ur. 1909. Kapitan AL. Redaktor „Gwardzisty”. Pracownik Oddziału II Sztabu Głównego AL /skierowany do penetracji Delegatury Rządu/. W powstaniu w Śródmieściu, w Urzędzie Śledczym PKB.

- [1021] Niewiadomski Stefan ps. Witold. Ur. 1910. Członek PPR. Podporucznik AL. Dowódca Podokręgu AL Praga Centralna. W powstaniu, 1 i 2 VIII 1944 w oddziale AK na terenie Dworca Wileńskiego, następnie w oddziałach AL na Targówku i Bródnie.
- Niezabytowska Wiktoria – zob. Salamowicz /Niezabytowska/ Helena ps. Wiktoria.
- [1022] Nikodem /NN/. Tramwajarz z Woli. Członek PPR. W powstaniu strzelec III batalionu AL. Wola, Stare Miasto. Poległ,
- Nina – zob. Grabin Janina.
- Nina – zob. Popkowska Czesława.
- [1023] Ninka /NN/. Ochotniczka. 14 lat. Łączniczka AL. 2 VIII 1944 poległa w walce z czołgami niemieckimi na placu Zamkowym.
- Ninka – zob. Kranc /Sztuczynska/ Nina.
- Niuśka – zob. Duchńska /Arciszewska/ Mirosława.
- Niwa – zob. Skupiński Jerzy.
- [1024] Nojszewski Jan ps. Jan. Ur. 1915. Strzelec zgrupowania AL. Żoliborz. Służba techniczno-saperska.
- [1025] Nosecki Tadeusz ps. Ryś. Ur. 1926. Uczeń. Ochotnik. Strzelec kompanii AL–PAL „Błaszanka”. Czerniaków Górny. Poległ 13 IX 1944 na ul. Przemysłowej 19.
- [1026] Nowacka Ludwika ps. Ludka. Członek PPR. W powstaniu łączniczka, sanitariuszka III batalionu AL. Stare Miasto, Żoliborz.
- [1027] Nowak Franciszek. Lat 40. Żołnierz AL. Poległ w powstaniu. Pochowany w kwaterze AL na Cmentarzu Wojskowym Powązki.
- [1028] Nowak Irena ps. Kasia. Ur. 1925. Plutonowa batalionu AL. „Czwartacy”. Stare Miasto, Śródmieście. Poległa.
- [1029] Nowak Marcin ps. Mietek. Sierżant batalionu AL „Czwartacy”. Stare Miasto. Poległ.
- [1030] Nowak Ryszard ps. Rysio. Strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Stare Miasto. Poległ.
- [1031] Nowak Stefan ps. Mucha. Ur. 1928. Członek ZWM. W powstaniu strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Wola, Stare Miasto, Żoliborz. Ranny. Po powstaniu w niewoli niemieckiej, uciekł z transportu.
- [1032] Nowak Zygmunt ps. Kolumna. Strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Stare Miasto. Poległ.
- [1033] Nowakowski Stanisław. Żołnierz AL. Poległ w powstaniu. Pochowany w kwaterze AL na Cmentarzu Wojskowym Powązki.
- [1034] Nowicki Bolesław ps. Bolek. Członek PPR. W powstaniu na Starym Mieście w służbie zaopatrzeniowej AL. Ciężko ranny 26 VIII 1944 w czasie nalotu samolotów na kwaterę sztabu AL przy ul. Freta 16. Zmarł z ran.
- [1035] Nowicki Stanisław ps. Dembowski, Feliks, Maciej. Ur. 1913. Architekt. Członek PPR. Major AL. Publicysta. Szef Oddziału V Sztabu Głównego AL. W powstaniu na Starym Mieście. Członek dowództwa AL. Redaktor pisma „Armia Ludowa”. 26 VIII 1944 zginął pod gruzami kamienicy przy ul. Freta 16. Pośmiertnie mianowany pułkownikiem LWP.
- [1036] Nowikow Eugeniusz ps. Lis. Ur. 1925. Członek ZWM. Starszy sierżant AL. Dowódca drużyny w oddziałach dyspozycyjnych Sztabu Głównego AL. W powstaniu w Śródmieściu i na Starym Mieście. Poległ. Pochowany w kwaterze AL na Cmentarzu Wojskowym Powązki.
- Nowikow Grzegorz – zob. Stieńko Dymitr.
- [1037] Nowosad Sylwia /Urbanek Teofila/ ps. Teofila. Żydówka zbiegła z getta, ukrywająca się na Żoliborzu.

Lekarz. W powstaniu sanitariuszka AL. Czynna również w służbie medycznej AK /m.in. w batalionie „Żubr”. Po kapitulacji opuściła miasto wraz z ludnością cywilną.

- [1038] Nowotko Zbigniew ps. Baron. Ur. 1924. Członek ZWM. W powstaniu strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Żoliborz. Poległ 29 IX 1944 w obronie Alei Wojska Polskiego. /Syn Marcelego Nowotki/.
- [1039] Nowy /NN/. Strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Stare Miasto, Żoliborz.
- [1040] Nyrek Eugeniusz ps. Pantera. Podporucznik. Przeszedł do AL z AK. Dowódca plutonu III batalionu AL na Żoliborzu. Po powstaniu w niewoli niemieckiej.

O

- [1041] Oberkelner /NN/. Strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Żołnierz plutonu szturmowego sztabu zgrupowania AL. Stare Miasto. Poległ.
- [1042] Ochmański Henryk ps. Kamil. Ur. 1923, zm. 1972. Początkowo w AK. Od 1943 członek ZWM. Żołnierz GL i AL. W powstaniu sierżant batalionu AL „Czwartacy”, dowódca drużyny. Wola, Stare Miasto, Żoliborz. Dwukrotnie ranny. 16 VIII 1944 odznaczony przez dowództwo AL Krzyżem Grunwaldu.
- [1043] Oczykowska Helena ps. Hesja. Nauczycielka. Członek PPR. Pracownik Oddziału VI Sztabu Głównego AL. W powstaniu w zgrupowaniu AL na Żoliborzu. Czynna w służbie wydawniczej AL.
- [1044] Odnaleziony /NN/. Plutonowy batalionu AL „Czwartacy”. Wola, Stare Miasto, Śródmieście. Ranny 16 IX 1944 na pozycji ul. Książęca 7.
- Odyniec – zob. Dzikowski Józef.
- [1045] Ogidel Józef ps. Rzeźnik, Józiek. Członek PPR. Pracownik Oddziału VI Sztabu Głównego AL.
- W powstaniu na Starym Mieście i Żoliborzu. Kapral kompanii Służby Bezpieczeństwa AL. 30 IX 1944 uczestniczył w akcji przebijania się oddziałów AL do Wisły. Ranny
- Ogrodnik – zob. Kuleszyński Bolesław.
- [1046] Okularnik /NN/. Uciekinier z getta. W powstaniu żołnierz zgrupowania AL. Śródmieście. Po kapitulacji pozostał z grupą żołnierzy AL w gruzach miasta, w rejonie ul. Siennej. Dotrwał do wyzwolenia.
- [1047] Okuniewski Andrzej. Ur. 1881, zm. po 1966. Piekarz. Działacz komunistyczny. W l. 1917–1919 uczestnik wydarzeń rewolucyjnych w Rosji. Następnie w Warszawie. Od 1942 członek PPR. Żołnierz GL i AL. W powstaniu kapral III batalionu AL. Wola, Stare Miasto, Żoliborz.
- Ola – zob. Kozłowska /Frisch Bela/ Helena.
- Ola – zob. Malinowska /Stasiakowa/ Łucja.
- [1048] Olbrycht Mieczysław ps. Kędzior. Ur. 1924. Strzelec kompanii AL–PAL „Błaszanka”. Czerniaków Górny. 19 IX 1944 ranny na ul. Solec.
- Oleg – zob. Kołos Iwan.
- [1049] Olejniczak Ryszard ps. Filip. Sierżant batalionu AL „Czwartacy”. Wola, Stare Miasto. Poległ. /Brat Tadeusza/.
- [1050] Olejniczak Tadeusz ps. Felek. Strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Wola, Stare Miasto. Poległ. /Brat Ryszarda/.
- [1051] Olek /NN/. Ur. 1920. Członek ZWM. Kapral kompanii Służby Bezpieczeństwa AL. Stare Miasto. Poległ na ul. Bielańskiej.
- [1052] Olek /NN/. Członek ZWM. Strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Stare Miasto. Poległ na ul. Mostowej.
- [1053] Olek /NN/. Ur. 1926. Członek ZWM. Sierżant batalionu AL „Czwartacy”, dowódca drużyny. Stare Miasto. Poległ 15 VIII 1944 na ul. Rybaki.

- Olek – zob. Kowalski Aleksander.
- [1054] Oleksiak Leon. Członek PPR. Strzelec plutonu AL. Powiśle. Kolporter prasy AL.
- [1055] Oleszczyński Mieczysław ps. Bronisław. Lat 46. Członek PPR. Żołnierz AL. Poległ w powstaniu. Pochowany w kwaterze AL na Cmentarzu Wojсковym Powązki.
- [1056] Olewiński Marian. Członek PPR. Żołnierz AL. W powstaniu na Pradze.
- [1057] Olszewski Zdzisław. Członek ZWM z Mokotowa. Strzelec 2 kompanii zgrupowania AL. Śródmieście.
- Ołowek – zob. Majewski Stefan.
- [1058] Onuszkiewicz Zygmunt ps. Strażak. Członek RPPS. Strzelec zgrupowania AL. Żoliborz. Poległ.
- [1059] Oppenheim Józef /Żyglewicz Józef/. Ur. 1887, zg. 1946. Lekarz. Działacz robotniczy. Znany taternik. Do 1939 kierownik TOPR w Zakopanem. Od 1942 w Warszawie. Członek PPR. W powstaniu w służbie sanitarnej zgrupowania AL. Śródmieście. Lekarz w szpitalach polowych na ul. Hożej 15 i ul. Wilczej 13. Po wojnie w Zakopanem. Zamordowany przez antyldowe podziemie.
- Orlica – zob. Roliński Tadeusz.
- Orlik – zob. Banasiewicz Aleksander.
- Orlik – zob. Bieniek Jan.
- [1060] Orłowiec Wacław ps. Rysiek. Członek ZWM. Żołnierz AL. W powstaniu na Pradze.
- [1061] Orłowska /Gerwicka/ Waleria ps. Bożena. Członek ZWM. Sanitariuszka zgrupowania AL. Śródmieście.
- [1062] Orłowski Czesław ps. Czesiek. Strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Stare Miasto. Poległ.
- [1063] Orłowski Eugeniusz. Szewc. Członek PPR. Strzelec III batalionu AL. Stare Miasto, Żoliborz. Po powstaniu wywieziony do obozu koncentracyjnego w Gross Rosen, gdzie zginął.
- [1064] Orłowski Jerzy ps. Jędrak. Ur. 1927. Członek ZWM. W powstaniu strzelec 2 kompanii zgrupowania AL. Śródmieście.
- [1065] Orłowski Stanisław ps. Orzech, Stek. Ur. 1925. Strzelec kompanii AL-PAL „Błaszanka”. Czerniaków Górny. Po powstaniu w niewoli niemieckiej – Stalag VII-B Memmingen, nr jeńca 104250.
- [1066] Orłowski Stanisław ps. Stach. Ur. 1925. Członek ZWM. Strzelec grupy bojowej Oddziału II Sztabu Głównego AL. W powstaniu w oddziałach AL na Powiślu, w Śródmieściu i na Czerniakowie Górnym. Trzykrotnie ranny.
- [1067] Oryński Czesław ps. Janek. Robotnik fabryki Gerlacha. Plutonowy AL. Członek Prezydium Warszawskiej Rady Narodowej. Członek Koła Robotniczego KRN. W powstaniu na Pradze.
- Orzech – zob. Orłowski Stanisław.
- Orzeł – zob. Cis Stefan.
- Orzeł – zob. Kowalski Władysław.
- Orzeł – zob. Piotrowski Henryk.
- Orzeł – zob. Siemiontkowski Stefan.
- [1068] Orzeszek Władysław ps. Ryszard. Ur. 1897. Robotnik. Członek PPR. Starszy sierżant AL. Sekretarz Komitetu Dzielnicowego PPR. Zastępca dowódcy Podokręgu VII AL Praga Centralna. W powstaniu dowódca plutonu zgrupowania AL. Praga.
- Osa – zob. Seyfert Oskar.
- [1069] Osiński Witold ps. Wilia, Witek. Ur. 1919. Strzelec grupy bojowej Oddziału II Sztabu Głównego AL. W powstaniu, w początkach VIII 1944 na Targówku i Bródnie w walkach z Niemcami. Później w konspiracji. Wywieziony do Niemiec, skąd zbiegł.

- [1070] Osipczuk Władysław. Członek ZWM. Żołnierz AL z Marymontu. W powstaniu strzelec zgrupowania AL. Żoliborz.
- Oskoł – zob. Stierńko Dymitr.
- [1071] Osoliński Jerzy ps. Janek. Ur. 1928. Członek ZWM. Starszy strzelec kompanii AL-PAL „Błasanka”. Czerniaków Górny. Ewakuowany na Pragę. Wstąpił jako ochotnik do LWP.
- [1072] Ostrowski Kazimierz ps. Jędrak. Członek ZWM. Strzelec grupy bojowej Oddziału II Sztabu Głównego AL. W powstaniu na Targówku i Bródnie.
- Ostry – zob. Stec Czesław.
- [1073] Oświęcim /NN/. Lat 25. Obywatel Francji. Uciekinier z obozu koncentracyjnego Auschwitz w Oświęcimiu. W powstaniu na Starym Mieście. Ochotnik. Strzelec III batalionu AL. Ciężko ranny w walkach na ul. Mostowej. Zmarł z ran. Pochowany w kwaterze AL na Cmentarzu Wojсковym Powązki.
- [1074] Otyś Zygmunt ps. Kasztan. Ur. 1920. Członek ZWM z Pragi. W powstaniu strzelec 2 kompanii zgrupowania AL. Śródmieście. Po powstaniu w niewoli niemieckiej.
- Owczarska Elżbieta Anna – zob. Mazowiecka /Owczarska/ Elżbieta Anna.
- [1075] Ożóg Wacław. Członek ZWM. Strzelec 2 kompanii zgrupowania AL. Śródmieście.
- [1077] Pacholski Władysław ps. Gaz. Członek PPR. Strzelec III batalionu AL. Wola, Stare Miasto, Żoliborz. Ranny.
- Pajak – zob. Brzeziński Eugeniusz.
- [1078] Pakuła Roman ps. Stefan. Strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Stare Miasto. Poległ.
- [1079] Pal /NN/. Sierżant batalionu AL „Czwartacy”, dowódca drużyny. Stare Miasto. Poległ.
- Pała – zob. Drogosiewicz Józef.
- [1080] Pałatyński Wacław ps. Witek, Witek Tramwajarz. Ur. 1920 lub 1921. Członek ZWM. Podporucznik AL. Dowódca dzielnic AL-ZWM Wola. W powstaniu na Woli, Starym Mieście i Żoliborzu. 3 VIII 1944 na ul. Karolkowej zapalił czołg niemiecki, który porzucony przez załogę został zniszczony. Ranny. Od 7 VIII t.r. dowódca 1 kompanii batalionu AL „Czwartacy”. Za udział w walkach na Starówce odznaczony przez dowództwo AL Krzyżem Grunwaldu II Klasy i mianowany porucznikiem. 30 IX t.r. wieczorem dowodził drugą grupą żołnierzy AL w natarciu na wał wiślany, które nie miało powodzenia. Po kapitulacji oddziałów AK pozostał wraz z żołnierzami plutonu ŻOB w piwnicy domu przy ul. Promyka 43. 11 X 1944 przeniósł się do schronu przy ul. Bieniewickiej, a dzień później wraz z dwoma innymi żołnierzami AL wyostał się z miasta. Spowodował podjęcie przez dowództwo AL inicjatywy zorganizowania pomocy dla pozostałych na Żoliborzu żołnierzy AL Żydów. W porozumieniu z AK większość z nich wyprowadzono 15 XI t.r. przy pomocy patrolu sanitarnego PCK działającego w Warszawie na mocy układu kapitulacyjnego. Wkrótce po tym skierowany został do dowództwa AL w Częstochowie. Tam 16 I 1945 zamordowany został przez prawicową bojówkę w okolicznościach nie do końca wyjaśnionych.

P

Pacan – zob. Piesko Zdzisław.

- [1076] Pach Aleksander. Ur. 1912, zm. 1971. Lekarz. Członek PPR. Oficer AL. Członek sanitariatu Sztabu Głównego AL. W powstaniu w szpitalu polowym przy ul. Hożej 13. Po powstaniu ewakuowany wraz ze szpitalem do Krakowa.

- [1081] Pamięta Witold ps. Buras. Ur. 1925. Członek ZWM. W powstaniu strzelec III batalionu AL. Stare Miasto, Żoliborz.
- Pantera – zob. Nyrrek Eugeniusz.
- [1082] Papier /Frymer, Grynspan/ Pinia ps. Pnina. Ur. 1923. Członek Poale Syjon Lewicy. Żołnierz ŻOB, uczestniczka walk w getcie warszawskim. Od V 1943 w oddziałach partyzanckich GL i AL w lasach koło Wyszkowa. W końcu VII 1944 powróciła do Warszawy. Ukrywała się w domu przy ul. Rakowieckiej 24. 2 VIII t.r. wraz z trójką współtowarzyszy i mieszkańcami domu zapędzona przez Niemców w Aleję Szucha. 4 VIII, w czasie zbierania rannych Niemców na placu Zbawiciela, zbiegła na stronę powstańczą. Zatrzymana przez żandarmerię AK, po badaniach została przekazana dowództwu AL. łączniczka zgrupowania AL. Śródmieście. Po powstaniu ukrywała się w schronach /w piwnicach zburzonych domów/ przy ul. Śliskiej i Siennej do 22 I 1945.
- [1083] Paprocka Wanda ps. Mała. Strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Stare Miasto. Poległa.
- [1084] Paradowski Kazimierz. Ochotnik. Strzelec zgrupowania AL. Stare Miasto, Śródmieście, Powiśle. 8 IX 1944 opuścił Warszawę wraz z ludnością cywilną. Uwięziony przez Niemców był przez nich do 17 I 1945 wykorzystywany do różnych prac przy grabieniu i niszczeniu miasta. Członek grupy sabotażowej, złożonej z więźniów żołnierzy AL.
- [1085] Parol Antoni ps. Karol, Zielony. Ur. 1902. Członek PPR. Porucznik AL. Kierownik Centralnego Kolportażu PPR i AL. W powstaniu oficer oświatowy w III batalionie AL. Stare Miasto, Żoliborz. Po powstaniu wywieziony do obozu koncentracyjnego we Plossenburgu, gdzie zginął.
- Parowoziak – zob. Abramczyk Jan.
- [1086] Paryczko Lesław Zygmunt ps. Leszek. Ur. 1924, zm. 1988. Ochotnik. Strzelec kompanii AL–PAL „Błaszan-ka”. Czerniaków Górny. Po powstaniu ukrywał się w kanałach i ruinach. 10 X 1944 przeprawił się na Pragę. Służył w LWP.
- [1087] Pasenkiewicz Jadwiga. Członek RPPS. W powstaniu w zgrupowaniu AL. Śródmieście. W aparacie wydawniczym i kolportażu sztabu AL. /Żona Kazimierza/.
- [1088] Pasenkiewicz Kazimierz. Ur. 1897. Członek RPPS. W powstaniu w zgrupowaniu AL. Śródmieście. Czynny w służbie wydawniczej i kolportażu AL. /Mąż Jadwigi/.
- [1089] Pastucha Stanisław ps. Mały Stasio, Sęp. Ur. 1927. Członek PPR. Żołnierz GL i AL. Sierżant, starszy sierżant. Członek grupy bojowej Oddziału IV Sztabu Głównego AL, dowódca patrolu minerów. W powstaniu w plutonie zwiadowców na Starym Mieście, a następnie w kompanii Służby Bezpieczeństwa AL na Żoliborzu. Dowódca plutonu. 20 VIII 1944 odznaczony Krzyżem Walecznych przez dowództwo AK Grupy „Północ” i Krzyżem Grunwaldu III Klasy przez dowództwo AL. Poległ 30 IX t.r. w walkach w rejonie placu Wilsona.
- [1090] Paszkowska Barbara ps. Basia. Ur. 1930. Ochotniczka. Młodociany łącznik zgrupowania AL. Stare Miasto. /Córka Celiny, siostra Bolesława, Józefa i Zbigniewa/.
- [1091] Paszkowska Celina ps. Mama. Członek PPR. W powstaniu na Starym Mieście, w służbie zaopatrzeniowej AL. /Matka Barbary, Bolesława, Józefa i Zbigniewa/.
- [1092] Paszkowska Irena ps. Irka. Ur. 1915, zm. 1989. Inżynier chemik. Członek PPR. Podporucznik AL. Pracownik Centralnego Laboratorium Pirotechniczno-chemicznego Sztabu Głównego AL. 1 VIII 1944 ciężko ranna w obie dłonie na ul. Marszałkowskiej przy Królewskiej. Początkowo leczona w szpitalach w Śródmieściu Północnym, później w szpitalu AL przy ul. Wilczej 13. /Żona Zbigniewa/.

- [1093] Paszkowski Bolesław ps. Bogdan, Bolek. Członek PPR. Sierżant AL. Żołnierz grupy specjalnej sztabu Okręgu Warszawskiego AL. W powstaniu na Woli, Starym Mieście i Żoliborzu. Dowódca plutonu w kompanii Służby Bezpieczeństwa AL. Poległ 4 IX 1944 na Marymoncie. /Syn Celiny, brat Barbary, Józefa i Zbigniewa/.
- [1094] Paszkowski Józef ps. Ziutek. Członek ZWM. Kapral grupy specjalnej sztabu Okręgu Warszawskiego AL. Sierżant III batalionu AL. Stare Miasto, Żoliborz. Ranny. Poległ 30 IX 1944. /Syn Celiny, brat Barbary, Bolesława i Zbigniewa/.
- [1095] Paszkowski Leon ps. Janusz. Ur. 1924. Członek ZWM. Strzelec zgrupowania AL. Śródmieście.
- [1096] Paszkowski Zbigniew Stanisław ps. Stach. Ur. 1913, zm. 1975. Członek PPR. Podporucznik, porucznik AL. Kierownik wydziału zaopatrzenia Oddziału IV Sztabu Głównego AL. Od 1 VIII 1944 dowódca zgrupowania AL na Woli. Od 7 VIII t.r. oficer organizacyjny sztabu zgrupowania AL. Stare Miasto. Od 17 VIII t.r. w Śródmieściu. Dowódca Rejonu AL Czerniaków Górny. Od 12 IX t.r. dowódca kompanii AL-PAL „Błaszan-ka”. W ciężkich walkach na przyczółku czerniakowskim do 23 IX t.r. Uniknął niewoli, opuszczając miasto wraz z ludnością cywilną. Z obozu w Pruszkowie wywieziony na roboty przymusowe w Niemczech. /Syn Celiny, mąż Ireny, brat Barbary. Bolesława i Józefa/.
- [1097] Pańnikowski Antoni ps. Michał. Ur. 1892, zm. 1944. Robotnik metalowiec. W l. 1917–1918 uczestnik wydarzeń rewolucyjnych w Rosji /w Piotrogradzie/. Po powrocie do kraju, od 1921 w Warszawie. Członek KPP, a od 1942 PPR. Żołnierz GL i AL. W powstaniu plutonowy zgrupowania AL. Wola. Poległ 6 VIII 1944 w walkach na ul. Wroniej.
- [1098] Pater Edward Jan ps. Mały. Ur. 1931, zm. 1990. Ochotnik. Młodociany łącznik zgrupowania AL. Żoliborz. Ciężko ranny 30 IX 1944 w natarciu oddziałów AL na wał wiślany. Ewakuowany na Pragę. /Brat Kazimierza/.
- [1099] Pater Kazimierz ps. Gałązka. Ur. 1929. Ochotnik. Robotnik z Marymontu. Młodociany łącznik III batalionu AL. Żoliborz. /Brat Edwarda Jana/.
- Patryas Stanisława – zob. Siedlecka /Patryas/ Stanisława ps. Ewa.
- Paweł – zob. Choiński Jan.
- Paweł – zob. Grodzicki Henryk.
- Paweł – zob. Jabłoński Marian.
- Paweł – zob. Stefaniuk Stanisław.
- Pawlak – zob. Rowiński Paweł.
- [1100] Pawlikowska /Wojdyga/ Genowefa ps. Genka. Ur. 1922. Członek ZWM z Gocławka. Sanitariuszka, łączniczka zgrupowania AL. Praga.
- [1101] Pawlikowski Kazimierz. Członek ZWM. Strzelec zgrupowania AL. Praga.
- [1102] Pawlińska /Baczyńska/ Stanisława ps. Mała. Ur. 1926. Członek ZWM. łączniczka zgrupowania AL. Żoliborz.
- [1103] Pawlińska /Więckowska/ Anna ps. Hanka. Członek radzieckiej grupy wywiadowczej „Styczeń”. W powstaniu łączniczka zgrupowania AL. Żoliborz.
- [1104] Pawlotti Alfred ps. Alfred. Członek ZWM z Pragi. Chorąży AL. 1 i 2 VIII 1944 w akcji powstańczej oddziałów AK w rejonie Kawęczyna. Następnie w zgrupowaniu AL. Praga. 21 VIII t.r. wywieziony do Niemiec.
- [1105] Pawłowska Helena ps. Lucyna. Członek PPR. Żołnierz AL. W powstaniu łączniczka AL na Woli /gdzie szczęśliwie ocalała z masowej egzekucji/, Starym Mieście, w Śródmieściu i na Czerniakowie Górnym. Ewakuowana na Pragę.

- [1106] Pawłowski Michał ps. Czarny. Ur. 1908, zm. 1987. Członek PPR. Starszy sierżant AL. Dowódcadzielnic AL Okęcie.
- [1107] Pawłowski Roman Jan. Członek PPR. W powstaniu strzelec zgrupowania AL. Wola.
- [1108] Pawłowski Stanisław ps. Ryś. Członek PPR. Sierżant AL. W powstaniu w 2 kompanii zgrupowania AL. Śródmieście. W nocy z 3 na 4 X 1944 przeszedł kanałami na Czerniaków Górny i przepłynął się przez Wisłę na Pragę.
- Pepeszka – zob. Kurzela Gustaw.
- [1109] Perkowski Henryk. Członek PPR. W powstaniu strzelec zgrupowania AL. Śródmieście. Poległ.
- [1110] Perkowski Władysław ps. Strażak. Ur. 1912. Członek PPR. W powstaniu strzelec III batalionu AL. Stare Miasto, Śródmieście.
- [1111] Pękalski Kazimierz ps. Kaziok. Członek PPR. Sierżant zgrupowania AL. Praga. W powstaniu na Targówku i Bródnie, dowódca sekcji AL.
- Piasecki – zob. Kowalski Bolesław.
- Piasecki – zob. Żyrek Marcin.
- Piaskarz – zob. Jasieński Wacław.
- [1112] Piaskowska Władysława ps. Władka. Ur. 1914, zm. 1975. Członek PPR. Łączniczka dowództwa zgrupowania AL na Pradze. 21 VIII 1944 wraz z Anną Skoniecką usiłowała przejść linię frontu koło kolonii Zagórze w pobliżu Międzyzlesia. Weszła jednak na minę i została ciężko ranna. Skoniecka zginęła.
- [1113] Piątkowski Marian. Członek PPR. Strzelec 2 kompanii zgrupowania AL. Śródmieście.
- [1114] Piechocki Feliks ps. Tato. Ur. 1887. Nauczyciel. Magazynier. Strzelec kompanii AL–PAL „Błaszanka”. Czerniaków Górny. Ranny 10 IX 1944 na ul. Przemysłowej 19. Po wzięciu do niewoli, 14 IX t.r. zastrzelony przez Niemców na stadionie WP przy ul. Łazienkowskiej. /Ojciec Jerzego/.
- [1115] Piechocki Jerzy ps. Ponury. Ur. 1922. Mechanik. Strzelec kompanii AL–PAL „Błaszanka”. Czerniaków Górny. Ranny 30 VIII 1944 na ul. Łazienkowskiej. Po powstaniu wywieziony do Niemiec. /Syn Feliksa/.
- [1116] Piechowicz Wacław ps. Wacek. Strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Stare Miasto, Śródmieście. Ciężko ranny.
- [1117] Piechowski Bogusław ps. Bogdan. Ur. 1924. Członek ZWM. Plutonowy batalionu AL „Czwartacy”. Stare Miasto, Żoliborz. Po powstaniu w niewoli niemieckiej – Stalag XI–A Altengrabow, nr jeńca 46752.
- Piegus – zob. Lasota Edmund.
- Piegus – zob. Lewy Ryszard.
- [1118] Pierzynowski Jerzy ps. Wilk. Ur. 1926, zm. 1997. Ochotnik. Plutonowy batalionu AL „Czwartacy”. Żoliborz. Po powstaniu w niewoli niemieckiej – Stalag XI–A Altengrabow, nr jeńca 46245.
- [1119] Piesko Zdzisław ps. Pacan. Ur. 1927. Członek ZWM. Strzelec zgrupowania AL. Śródmieście.
- [1120] Pieścik Stanisław ps. Stefan. Członek PPR. Żołnierz grupy specjalnej sztabu Okręgu Warszawskiego AL. W powstaniu plutonowy kompanii Służby Bezpieczeństwa AL na Starym Mieście. Poległ na ul. Sapieżyńskiej. /Brat Wacława/.
- [1121] Pieścik Wacław ps. Władek. Członek PPR. Żołnierz grupy specjalnej sztabu Okręgu Warszawskiego AL. W powstaniu sierżant kompanii Służby Bezpieczeństwa AL. Stare Miasto, Żoliborz. Ranny. Wieczorem 30 IX 1944 przepłynął się przez Wisłę na Pragę. /Brat Stanisława/.
- [1122] Pietia /NN/. Rosjanin. Zbiegły z niewoli niemieckiej żołnierz Armii Czerwonej. Ochotnik. Strzelec 1 kompanii batalionu AK „Żubr”. Puszcza Kampinoska, Żoliborz. Od 15 IX 1944 w III batalionie AL.

- [1123] Pietraszewski Edmund. Ur. 1892, zm. 1954. Buchalter. Działacz robotniczy. W I. 1917–1920 uczestnik wydarzeń rewolucyjnych w Rosji. Od 1921 w Warszawie. Członek KPP, a od 1942 PPR. Żołnierz GL i AL. W powstaniu strzelec zgrupowania AL. Żoliborz. Czynny też w samorządzie mieszkańców.
- Pietrek – zob. Majek Czesław.
- [1124] Pietrzak Krystyna ps. Janka. łączniczka Biura Sztabu Głównego AL. Pracownik centralnego aparatu wydawniczego PPR. W powstaniu łączniczka sztabu zgrupowania AL. Śródmieście.
- [1125] Pietkiewicz Alfred ps. Komar. Ur. 1929. Uczeń. Ochotnik. Młodociany łącznik kompanii AL–PAL „Błaszanka”. Czerniaków Górny. Ranny 10 IX 1944 na ul. Łazienkowskiej.
- [1126] Pikulski Stanisław ps. Tata, Wicek. Szewc z Marymontu. Członek PPR. Żołnierz AL. Pracownik centralnego aparatu wydawniczego PPR. W powstaniu strzelec III batalionu AL. Stare Miasto, Żoliborz.
- [1127] Pilarski Franciszek ps. Marcin. Ur. 1899. Robotnik. Sekretarz Komitetu Dzielnicowego PPR Powązki. W powstaniu w zgrupowaniu AL na Woli i Starym Mieście. 8 VIII 1944 w grupie trzech osób wysłany na rozpoznanie na Powązki. Nie mogąc wrócić, wyostał się z miasta.
- Piotr – zob. Grzęziak Zygmunt.
- Piotr – zob. Konarzewski Józef.
- Piotr – zob. Piotrowski Henryk.
- [1128] Piotrowski Henryk ps. Orzeł, Piotr. Robotnik z Kawęczyna. Członek ZWM. Plutonowy plutonu AL Terenu 1 Rembertów. 11 IX 1944 uczestniczył w walkach oddziałów 1 armii LWP o zdobycie Pragi /Kawęczyna, Wygody i Grochowa/.
- [1129] Piotrowski Jerzy ps. Marek. Ur. 1925. Robotnik z fabryki Gerlacha na Woli. W powstaniu sierżant zgrupowania AL. Wola. Następnie w III batalionie AL. Stare Miasto, Żoliborz. Ranny. 20 VIII 1944 odznaczony Krzyżem Walecznych przez dowództwo AK Grupy „Północ”. Po powstaniu w niewoli niemieckiej – Stalag X–B Sandbostel, nr jeńca 225363.
- [1130] Piotrowski Roman ps. Mur. Architekt. Członek Koła Planowania Społeczno-Gospodarczego KRN. W powstaniu na Żoliborzu we współpracy z dowództwem AL. Współorganizator żoliborskiego samorządu mieszkańców.
- Piotrowski Stanisław – zob. Niekańtowski Stanisław ps. Sebastian, Tytus.
- [1131] Piotrowski Wacław ps. Piotruś. Członek PPR. Żołnierz grupy bojowej Oddziału IV Sztabu Głównego AL. W powstaniu sierżant III batalionu AL. Stare Miasto, Żoliborz.
- Piotruś – zob. Kalita Piotr.
- Piotruś – zob. Piotrowski Wacław.
- [1132] Piórkowska /Kowalska/ Irena ps. Czarna. Ur. 1925. Członek ZWM. łączniczka, sanitariuszka zgrupowania AL. Żoliborz.
- Pirotechnik – zob. Tomaszewski Aleksander.
- Pistolet – zob. Krzysiak Adam.
- [1133] Piwko Stanisław ps. Bocian. Ur. 1907, zm. 1946. Członek PPR. Podoficer GL i AL. W początkach VIII 1944 dowodził drużyną AL w walkach o opanowanie Legionowa.
- [1134] Piwońska Emilia ps. Łódzia. Sanitariuszka batalionu AL „Czwartacy”. Stare Miasto. Poległa.
- [1135] Piwowarek Jerzy. Członek ZWM. W powstaniu strzelec zgrupowania AL. Żoliborz.
- [1136] Plancia /NN/. Żołnierz AL. Poległ w powstaniu. Pochowany w kwatery AL na Cmentarzu Wojskowym Powązki.
- Plasota Alicja – zob. Dobrowolska /Plasota/ Alicja ps. Alina, Halina.

- [1137] Plocker Leon ps. Leo. Ur. 1907. Lekarz. Członek sanitariatu Sztabu Głównego AL. W powstaniu w Śródmieściu, w szpitalu polowym w Izbie Chorych przy ul. Wilczej 13. Po kapitulacji powstania, został 14 X 1944 wraz z pacjentami i personelem sanitarnym szpitala ewakuowany do fabryki „Tudor” w Piastowie.
- [1138] Plucińska /Stefańska/ Krystyna. Członek ZWM. Łączniczka AL. W powstaniu na Pradze.
- [1139] Płosarek Zygmunt. Członek PPR. Strzelec plutonu AL na Bielanych. W powstaniu, w zgrupowaniu AL. Żoliborz.
- [1140] Płaska /Prauss/ Ewa ps. Ewa. Ur. 1914, zm. 1986. Żołnierz AK – pluton „Dysk”, zgrupowanie „Radosław”. W powstaniu na Woli i Starym Mieście. Po przejściu kanałami do Śródmieścia w RPPS. Łączniczka kierownictwa RPPS do PKWN” w Lublinie. We współpracy z dowódcą AL, nocą z 11 na 12 IX 1944 wraz z Alicją Duchiniąską przeprawiona z Czerniakowa Górnego przez Wisłę na Pragę. Tam obie przedostały się do dowództwa 1 armii LWP. /Żona Stanisława/.
- [1141] Płoski Stanisław ps. Sławski. Ur. 1899, zm. 1966. Historyk. Działacz PS, RPPS, PPS-lewicy i CKL. Podporucznik WP. Oficer BIP KG AK, szef Wojskowego Biura Historycznego AK. Jednocześnie porucznik Milicji Ludowej RPPS. W powstaniu w Śródmieściu Południowym. Współpracował z dowództwem AL, m.in. w pracach nad powołaniem Połączonych Sił Zbrojnych AL, PAL i KB oraz PPD. Po powstaniu w niewoli niemieckiej, w Oflagach Lamsdorf i Gross Born. /Mąż Ewy/.
- [1142] Płotnicka Helena ps. Maria. Ur. 1891. Działacz PPR. Podporucznik AL. Kierownik komórki legalizacyjnej /tzw. paszportówki/ Komitetu Centralnego PPR. W powstaniu w sztabie AL na Starym Mieście i w Śródmieściu.
- Pnina – zob. Papier /Frymer, Grynspan/ Pinia.
- [1143] Poddębski Edward ps. Szymek. Ur. 1918. Członek ZWM. W powstaniu strzelec zgrupowania AL. Żoliborz. /Brat Tadeusza/.
- [1144] Poddębski Tadeusz ps. Jurek. Ur. 1921. Członek ZWM. W powstaniu strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Stare Miasto, Żoliborz. 31 VIII 1944 wyszedł z pierwszą grupą AL do Puszczy Kampinoskiej. /Brat Edwarda/.
- [1145] Podgórska /Matuszewska/ Paulina. Chorąży. Dowódca plutonu 3 kompanii moździerzy 9 pułku piechoty 3 DP LWP. Od 17 IX 1944 na przyczółku czerniakowskim. 23 IX t.r. wzięta przez Niemców do niewoli. Zdeklarowała dystynkcję, uparcie nie przyznawała się do stopnia oficerskiego, twierdząc, że jest sanitariuszką. Za karę, wraz z grupą kilkudziesięciu kobiet – powstańców Czerniakowa Górnego z AK i AL, wywieziona została do obozu koncentracyjnego w Stutthofie. W I 1945, podczas ewakuacji obozu, uciekła z tzw. marszu śmierci.
- [1146] Podkowińska Zofia. Członek PPR z Żoliborza. W powstaniu czynna w samorządzie mieszkańców.
- [1147] Polczewski Wacław ps. Faja. Starszy strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Poległ w powstaniu.
- Politrak – zob. Trocewicz Henryk.
- [1148] Pomaski Leon. Robotnik z fabryki Gerlacha. Członek PPR. W powstaniu strzelec III batalionu AL. Wola, Stare Miasto, Żoliborz.
- Pomian – zob. Kowal Stefan.
- Ponury – zob. Gołędzinowski Edward.
- Ponury – zob. Piechocki Jerzy.
- [1149] Popiel Eustachy. Robotnik. Członek PPR. Sierżant AL. W powstaniu na Pradze.
- Popiel – zob. Popielarski Stanisław.

- [1150] Popielarski Stanisław ps. Popiel. Stolarz. Członek PPR. W powstaniu w oddziałach AL na Woli.
- [1151] Popkowska /Miller/ Czesława ps. Nina. Ur. 1923. Łączniczka, sanitariuszka AL. W powstaniu, do 22 VIII 1944 w I batalionie zgrupowania AK „Chrobry II”. Śródmieście. Następnie strzelec kompanii AL-PAL „Błaszanka”, pluton „Starówka”. Czerniaków Górny. Po powstaniu w niewoli niemieckiej – Stalag IV-B Muhlberg, nr jeńca 106812.
- Poraj – zob. Mieniewski Bogdan.
- [1152] Poterański Wacław ps. Grzegorz. Ur. 1918, zm. 1971. Student polonistyki. Członek PPR. Podporucznik AL. Oficer oświatowy sztabu Okręgu Warszawskiego AL. W powstaniu na Woli i Starym Mieście. Po powstaniu, wywieziony do obozu koncentracyjnego Sachsenhausen-Oranienburg.
- Potocka Barbara – zob. Lanczares /Potocka, Marcinkowska/ Barbara ps. Zając.
- [1153] Potocki Adam ps. Adam. Członek ZWM. Żołnierz AL. Poległ w powstaniu. Pochowany w kwaterze AL na Cmentarzu Wojskowym Powązki.
- [1154] Potyrańska Irena. Ochotniczka. Łączniczka, sanitariuszka zgrupowania AL. Powiśle, Śródmieście.
- [1155] Powierza Piotr. Piekarz z Woli. Członek PPR. Strzelec zgrupowania AL. Wola, Stare Miasto. Czynny też w służbie zaopatrzeniowej sztabu AL. Po powstaniu wywieziony wraz z ludnością cywilną do Pruszkowa, a stąd do obozów koncentracyjnych w Gross Rosen /nr 40941/ i Mauthausen /nr 104967/.
- [1156] Poźniak Władysław ps. Ptaszek. Ur. 1924. Strzelec kompanii AL-PAL „Błaszanka”. Czerniaków Górny.
- [1157] Półgroszek Felicja ps. Fela. Członek ZWM. W powstaniu łączniczka zgrupowania AL. Żoliborz.
- Prauss Ewa – zob. Płoska /Prauss/ Ewa ps. Ewa.
- [1158] Prawdzic Czesław ps. Czesiek, Halski. Ur. 1922. Członek ZWM. Pracownik Oddziału VI Sztabu Głównego AL. W powstaniu strzelec kompanii Służby Bezpieczeństwa AL. Żoliborz. Po powstaniu w niewoli niemieckiej – Stalag XI-A Altengrabow, nr jeńca 45985.
- Preisner Karol – zob. Więckowski /Preisner/ Karol.
- [1159] Próbką /NN/. Starszy strzelec kompanii AL-PAL „Błaszanka”, pluton „Starówka”. Czerniaków Górny.
- [1160] Próchnik Ryszard ps. Szarek. Lat 16. Ochotnik. Młodociany łącznik zgrupowania AL. Żoliborz. Poległ.
- [1161] Pruszkowski Michał ps. Czarny. Członek ZWM. Strzelec 2 kompanii zgrupowania AL. Śródmieście.
- [1162, 1163]
- Pruszyński Jerzy, Pruszyński Marian. Bracia bliźniacy. Ur. 1924. Robotnicy. Członkowie ZWM. Żołnierze AL. 1 i 2 VIII 1944 brali udział w akcji powstańczej AK w Legionowie. Ujęci przez Niemców i rozstrzelani.
- [1164] Przemysław /NN/. Plutonowy kompanii AL-PAL „Błaszanka”, pluton „Starówka”. Czerniaków Górny.
- Przerwa – zob. Węsierski Bohdan.
- [1165] Przeworski Ludwik. Lekarz. Członek sanitariatu Sztabu Głównego AL. W powstaniu na Ochocie.
- [1166] Przyborowski Roman ps. Szary. Członek ZWM. Strzelec zgrupowania AL. Praga. We IX 1944 przepłynął się przez Wisłę na Czerniaków Górny, gdzie walczył w szeregach AL. /Brat Tadeusza/.
- [1167] Przyborowski Tadeusz. Członek ZWM. Żołnierz AL. W powstaniu na Pradze. /Brat Romana/.
- [1168] Przybylski Ryszard ps. Kaczor. Członek ZWM. Strzelec batalionu AL

- „Czwartacy”. Wola, Stare Miasto, Żoliborz.
- [1169] Przybył Kazimierz ps. Stalski. Ur. 1907, zm. 1983. Członek PPR. Przewodniczący Prezydium Warszawskiej Rady Narodowej. W powstaniu w sztabie AL na Woli, Starym Mieście i Żoliborzu. 31 VIII 1944 wyszedł z pierwszą grupą AL do Puszczy Kampinoskiej. Po powstaniu w Okręgu AL Lewa Podmiejska.
- [1170] Przybysiak Zdzisław ps. Kajtek, Duży Kajtek. Strzelec batalionu AL „Czwartacy. Stare Miasto, Śródmieście. Poległ 16 IX 1944 na pozycji ul. Książęca 7.
- [1171] Przybysz Jerzy ps. Dziordzio. Ur. 1925, zm. 1990. Członek ZWM z Ochoty. W powstaniu sierżant batalionu AL „Czwartacy”. Dowódca drużyny. Wola, Stare Miasto, Śródmieście. Ranny.
- [1172] Przygoda Jan ps. Staszek. Ur. 1923. Członek RPPS. Strzelec drużyny AL Rakowiec. W powstaniu w zgrupowaniu AL. Śródmieście.
- Przyutski Mikołaj – zob. Małchasjan Ruben.
- [1173] Pszczółka /NN/. Członek ZWM. Strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Wola, Stare Miasto, Śródmieście.
- Ptaszek – zob. Poźniak Władysław.
- [1174] Puchalska /Hibner/ Irena ps. Bożena. Ur. 1926, zm. 2005. Członek ZWM. Sierżant, dowódca plutonu AL–ZWM na Żoliborzu. W powstaniu w oddziałach AL na Starym Mieście i Żoliborzu. łączniczka /dwukrotne przejście z Żoliborza na Stare Miasto i z powrotem/, szef kancelarii sztabu. Dwukrotnie ranna. Po powstaniu w Okręgu AL Lewa Podmiejska. łączniczka dowództwa AL do grupy desantowej LWP majora Piotra /Mirośława Krajewskiego/.
- [1175] Puchalski Zbigniew. Ur. 1925. Strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Stare Miasto. Poległ.
- Pucia – zob. Jaworski Józef.
- [1176] Puławska Hanna ps. Basia. Ur. 1930. Ochotniczka. Młodociana łączniczka zgrupowania AL. Żoliborz. /Córka Teodora, siostra Stefana/.
- [1177] Puławski Stefan ps. Jacek. Ur. 1927. Członek ZWM. Strzelec batalionu AL „Czwartacy. Żoliborz. Poległ 29 IX 1944 w Alei Wojska Polskiego. /Syn Teodora, brat Hanny/.
- [1178] Puławski Teodor. Architekt. Współpracownik Oddziału II Sztabu Głównego AL. W powstaniu na Żoliborzu w służbach pomocniczych AL. /Ojciec Hanny i Stefana/.
- [1179] Putermilch Jakub ps. Jakubek, Kuba. Ur. 1924, zm. 1985. Członek Haszomer Hacair. Żołnierz ŻOB, uczestnik walk w getcie warszawskim. Od V do VIII 1943 w oddziale partyzantkim GL w lasach koło Wyszkowa. Później ukrywał się w Warszawie przy ul. Żelaznej 64. W powstaniu w oddziałach AK w Śródmieściu. Po powstaniu, do 22 I 1945 ukrywał się w schronach przy ul. Śliskiej i Siennej.
- Putermilch Maria – zob. Glajtman /Putermilch/ Maria ps. Masza.
- Pytlakowska Felicja – zob. Krzak /Pytlakowska/ Felicja ps. Wanda.
- [1180] Pytlakowski Jerzy ps. Andrzej, Jacek. Członek PPR. W powstaniu strzelec kompanii Służby Bezpieczeństwa AL. Stare Miasto, Żoliborz.

R

- [1181] Raczyńska Irena. Członek PPR. Sanitariuszka zgrupowania AL. Śródmieście.
- [1182] Radło Piotr. Lekarz. Członek sanitariatu Sztabu Głównego AL. W powstaniu w Śródmieściu.
- Radomiak – zob. Tolik Józef.
- [1183] Radziszewski Wiesław ps. Wiesiek. Ur. 1922, zm. 2000. Strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Stare Miasto, Żoliborz.

- Rafał – zob. Dłubak Zbigniew.
- Rafał – zob. Kembrowski Eugeniusz.
- Rafał – zob. Skrzypiński Józef.
- [1184] Rafalski Wacław. lat 52. Żołnierz AL. Poległ w powstaniu. Pochowany w kwaterze AL na Cmentarzu Wojskowym Powązki.
- [1185] Rajski Kazimierz ps. Mały Kazio. Ur. 1925. Członek RPPS z Ochoty /Rakowiec/. Strzelec 1 kompanii zgrupowania AL. Śródmieście.
- [1186] Rak /NN/. Strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Stare Miasto, Śródmieście. Poległ.
- [1187] Rankowska Maria. Członek PPR. Kolporterka prasy AL. Wola, Stare Miasto, Żoliborz.
- [1188] Rapaport /Stażewska/ Katarzyna. Członek ZWM. W powstaniu łączniczka zgrupowania AL na Żoliborzu.
- [1189] Rathajzer /Rotem/ Symcha ps. Kazik. Ur. 1924. Członek Akiby i ŻOB. Uczestnik walk w getcie warszawskim. Łącznik ŻOB do GL i AL. W powstaniu początkowo w zgrupowaniu AK „Leśnik”, później strzelec plutonu ŻOB w III batalionie AL na Starym Mieście. 10 VIII 1944 wysłany z grupą sześciu osób do lokalu ŻOB przy ul. Leszno 18, na terenach zajętych już przez Niemców. Grupa przetrwała tam w ukryciu do 28 IX t.r. Po odkryciu przez Niemców, wywieziony do obozu w Pruszkowie, a stąd do Suchedniowa. W I 1945, wraz z Ireną Gelblum wysłany przez dowództwo AL do Rządu Tymczasowego RP w Lublinie.
- [1190] Ratyński Władysław. Ur. 1902, zm. 1967. Robotnik budowlany, murarz z Tarczyna. Członek PPR. Żołnierz AL. W powstaniu strzelec zgrupowania AL. Śródmieście.
- [1191] Rażny Jan. Lat 22. Żołnierz AL. Poległ w powstaniu. Pochowany w kwaterze AL na Cmentarzu Wojskowym Powązki.
- Rączka Zofia – zob. Staniszevska /Rączka/ Zofia ps. Czarna Mańka.
- Rebus – zob. Mierzwiński Zbigniew.
- [1192] Rejment /Kudelska/ Anna ps. Adela, Hanka. Ur. 1922, zm. 1979. Członek RPPS. W powstaniu łączniczka zgrupowania AL. Śródmieście. /Żona Zenona/.
- [1193] Rejment Zenon ps. Zenek. Członek RPPS. W powstaniu sierżant batalionu AL „Czwartacy”. Stare Miasto, Śródmieście. /Mąż Anny/.
- [1194] Rembelski Henryk ps. Fred. Członek ZWM. W powstaniu strzelec III batalionu AL. Stare Miasto, Żoliborz.
- Ren – zob. Bogobowicz Zdzisław.
- Rena – zob. Skrzypczak /Antosiewicz/ Wanda.
- Rene – zob. Forsecwicz Władysław.
- [1195] Reszko Tadeusz ps. Tadek, Tadek Generał. Ur. 1914. Członek PPR. Sierżant AL. Żołnierz grupy specjalnej sztabu Okręgu Warszawskiego AL. W powstaniu w batalionie AL „Czwartacy. Ranny. Wola, Stare Miasto, Żoliborz. Zginął tragicznie po wojnie, w 1946.
- [1196] Robb Franciszka. Ur. 1916, zm. 1979. Artystka malarka. Członek PPR. Łączniczka 2 kompanii zgrupowania AL. Śródmieście. Po powstaniu do wyzwolenia Warszawy 17 I 1945 ukrywała się w schronie przy ul. Siennej. /Żona oficera Sztabu Głównego AL majora Narbutta – Ignacego Robba/.
- Robert – zob. Fotek Jerzy.
- Robert – zob. Muchin Roman.
- Robert – zob. Romanowski Wincenty.
- Robert – zob. Szyk Edward.
- [1197] Rogulski Józef ps. Wilk. Kapral batalionu AL „Czwartacy”. Stare Miasto, Śródmieście. Ciężko ranny 16 IX 1944 na pozycji przy ul. Książęcej 7.

- [1198] Roliński Tadeusz ps. Orlicz. Ur. 1927. Ochotnik. Strzelec kompanii AL-PAL „Błasanka”. Czerniaków Górny. Poległ 21 IX 1944 przy ul. Solec nad Wisłą.
- [1199] Rolöfs /Rolefs/ Walentyna ps. Wala. Ur. 1913. Członek PPR. Podporucznik AL. Oficer Oddziału II Sztabu Głównego AL. W powstaniu oficer informacji sztabu zgrupowania AL w Śródmieściu.
- Roma – zob. Romanowicz Romana
- Roman – zob. Flesiński Michał
- Roman – zob. Romanowski Wincenty.
- Roman – zob. Sikorski Stanisław.
- Roman – zob. Sosnowski Mieczysław.
- Roman – zob. Strzelecki Ryszard.
- Roman – zob. Wojas Paweł.
- Roman – zob. Wojtalewicz Józef.
- [1200] Roman /NN/. Członek ZWM. Strzelec zgrupowania AL. Żoliborz. Poległ 18 VIII 1944 na ul. Wyspiańskiego.
- [1201] Romanowicz Romana ps. Roma. Członek PPR. Sierżant AL. Kurierka Biura Sztabu Głównego AL. W powstaniu na Pradze.
- [1202] Romanowski Wincenty ps. Robert, Roman, Wilk. Ur. 1914. Członek PPR. Sierżant AL. Pracownik Oddziału VI Sztabu Głównego AL. Członek grupy bojowej. W powstaniu w III batalionie AL. Stare Miasto, Żoliborz.
- [1203] Romanowski Władysław ps. Mirosław, Wiesław. Ur. 1914. Członek PPR. Podporucznik AL. Pracownik Oddziału II Sztabu Głównego AL. Dowódca grupy bojowej. W powstaniu na Pradze. Od 1 do 4 VIII 1944 dowódca oddziału AL w akcji powstańczej na Targówku i Bródnie. Potem w konspiracji.
- [1204] Rongens Janusz. Lat 18. Strzelec zgrupowania AL. Żoliborz. Poległ.
- [1205] Rongens Stanisław ps. Stary, Stary Robert. Działacz PPS-lewicy. Członek CKL. W powstaniu na Żoliborzu. Jeden z organizatorów społecznego Komitetu Pomocy AL. Czynny też w samorządzie mieszkańców. Ciężko ranny 29 IX 1944, zmarł 4 X t.r.
- [1206] Rose Lech ps. Leszek. Ur. 1912. Członek PPS-lewicy. Podporucznik PAL. W powstaniu oficer organizacyjny sztabu Brygady PAL im. Stanisława Dubois w Śródmieściu Południowym. 4 VIII 1944 skierowany na Czerniaków Górny dla zorganizowania ujawnionych tam grup żołnierzy PAL i AL w kompanię AL-PAL „Błasanka”. Pierwszy jej dowódca. Ciężko ranny 12 IX t.r. na ul. Przemysłowej 19 /na terenie fabryki „Błasanka”, od której kompania AL-PAL wzięła nazwę/. Po powstaniu, wraz ze szpitalem ewakuowany do Krakowa.
- [1207] Rosiak Jan ps. Tęgi. Robotnik z Wygody. Członek ZWM. Strzelec plutonu AL Terenu 1 Rembertów. 11 IX 1944 uczestniczył w walkach oddziałów 1 armii LWP o zdobycie Pragi /Kawęczyna, Wygody i Grochowa/.
- [1208] Rosiak Tadeusz ps. Tadek Architekt. Członek PPR. Podporucznik AL. Architekt. W powstaniu żołnierz kompanii Służby Bezpieczeństwa AL. Żoliborz. Zastępca kierownika pogotowia technicznego samorządu mieszkańców. Po powstaniu, w grupie sześciu osób pozostał w schronie przy ul. Brodzińskiego 3. Odkryty przez Niemców zginął, prawdopodobnie w I 1945. Pochowany w kwaterze AL na Cmentarzu Wojskowym na Powązkach.
- [1209] Rosicka Halina. Członek ZWM. Sanitariuszka batalionu AL „Czwartacy”. Wola, Stare Miasto. Poległa.
- [1210] Rosiński Henryk. Plutonowy kompanii AL-PAL „Błasanka”. Czerniaków Górny. /Brat Kazimierza/.
- [1211] Rosiński Kazimierz ps. Karo, Kazik. Sierżant AL. Dowódca plutonu kompanii AL-PAL „Błasanka”.

Czerniaków Górny. Poległ 12 IX 1944 na ul. Przemysłowej 19. /Brat Henryka/.

- [1212] Roszkowski /Moszkowski/ Ryszard ps. Ryś. Inżynier budowlany. Od 1942 wraz z rodzicami i żoną Różą ukrywał się na Żoliborzu. W powstaniu współpracował z dowództwem AL, czynny w pogotowiu techniczno-budowlanym samorządu mieszkańców. Po powstaniu, w grupie sześciu osób ukrywał się w schronie przy ul. Brodzińskiego 3. Odkryci przez Niemców zginęli, prawdopodobnie w I 1945.

Rotem Symcha – zob. Rathajzer /Rotem/ Symcha ps. Kazik.

- [1213] Roter Czesław ps. Czesio, Mały Czesio. Ur. 1927. Członek ZWM. Strzelec zgrupowania AL. Żoliborz.

- [1214] Roth Jakub ps. Jarosław. Literat. Po wyjściu z getta ukrywał się na Żoliborzu. W powstaniu w oddziałach AL. Po powstaniu w grupie sześciu osób pozostał w schronie przy ul. Brodzińskiego 3. Wykryty przez Niemców zginął wraz z przyjaciółką Urszulą /NN/.

- [1215] Rowińska Jadwiga ps. Jadzia. Ur. 1926. Ochotniczka. Sanitariuszka kompanii AL-PAL „Błaszanka”. Czerniaków Górny. Poległa 15 VIII 1944 na ul. Czerniakowskiej. /Córka Pawła, siostra Jerzego/.

- [1216] Rowiński Jerzy ps. Śmaja. Ur. 1922. Ochotnik. Strzelec kompanii AL-PAL „Błaszanka”. Czerniaków Górny. Po powstaniu do 2 X 1944 ukrywał się na Cyplu Czerniakowskim, później w niewoli niemieckiej. /Syn Pawła, brat Jadwigi/.

- [1217] Rowiński Paweł ps. Pawlak. Ur. 1896, zm. 1980. Murarz. Strzelec kompanii AL-PAL „Błaszanka”. Czerniaków Górny. /Ojciec Jadwigi i Jerzego/.

- [1218] Rozenfeld Beniamin ps. Chaplin, Janek. Ur. 1915. Architekt. Członek PPR. Kapral AL. Pracownik Oddziału V Sztabu Głównego AL. W powstaniu w kompanii Służby

Bezpieczeństwa AL. Stare Miasto, Żoliborz. Poległ 29 IX 1944.

- [1219] Rozensztajn Ryfka ps. Stasia. Ur. 1912, zm. 1999. Członek Bundu i ŻOB. Uczestniczka walk w getcie warszawskim. W powstaniu w plutonie ŻOB w III batalionie AL na Starym Mieście. 10 VIII 1944 wysłana w grupie sześciu osób do lokalu ŻOB przy ul. Leszno 18, na terenach zajętych wkrótce przez Niemców. Grupa przetrwała tam w ukryciu do 28 IX t.r. Po odkryciu przez Niemców, wywieziona do obozu przejściowego w Pruszkowie, a stąd do obozu pracy w Niemczech, gdzie dotrwała do wyzwolenia.

Rozłubirska Maria – zob. Morawska /Rozłubirska/ Maria ps. Marysia.

- [1220] Rozłubirski Edwin ps. Gustaw. Ur. 1926, zm. 1999. Członek ZWM. Podporucznik, porucznik AL. Zastępca dowódcy batalionu AL „Czwartacy”. W powstaniu w Śródmieściu, na Woli, Starym Mieście i ponownie w Śródmieściu. Dowódca plutonu szturmowego, dowódca kompanii zbiorczej zgrupowania Starówka, a po przejściu kanałami do Śródmieścia, dowódca kompanii „Czwartaków”. Z tym ostatnim oddziałem AL odznaczył się w walkach o utrzymanie Alei Jerozolimskich i placu Trzech Krzyży. 22 IX 1944 odznaczony osobiście przez generała Tadeusza Komorowskiego Srebrnym Krzyżem Orderu Virtuti Militari. Po powstaniu w partyzantce AL w Kieleckiem.

Rozmaryn Zofia – zob. Kwiecińska /Rozmaryn/ Zofia.

- [1221] Rozowski Welwł /Wolf/ ps. Włodek. Ur. 1916. Członek Bundu. Dowódca grupy bojowej ŻOB, uczestnik walk w getcie warszawskim. Podporucznik. Od IV 1943 ukrywał się poza gettem, współpracując z GL i AL. W powstaniu na Czerniakowie Górnym, oficer sztabu AL. Od 16 IX 1944, w czasie walk na przyczółku, łącznik dowództwa AL przy dowódcy 1 batalionu 9 pułku piechoty

- LWP kapitanie Sergiuszu Kononowie. Po jego śmierci 18 IX t.r. objął dowództwo nad resztkami tego batalionu. Poległ 20 IX 1944 na ul. Wilanowskiej 5.
- [1222] Rozwadowska Halina. Ur. 1907. Działaczka robotnicza. W powstaniu w służbach pomocniczych zgrupowania AL w Śródmieściu.
- Równy – zob. Szymański Henryk.
- [1223] Róża /NN/. Sierżant, dowódca drużyny AL na Ochocie. W powstaniu tamże, dowódca plutonu w zgrupowaniu AK Reduty Wawelskiej. Ciężko ranny. Zmarł.
- Różaniec – zob. Rutkiewicz Jan.
- Ruczajski – zob. Dobrzyński Wacław.
- [1224] Rudniańska Lucyna ps. Sylwia. Członek PPR. Starszy sierżant AL. Pracownik Oddziału VI Sztabu Głównego AL. W powstaniu w zgrupowaniu AL. Śródmieście.
- [1225] Rudnicki Franciszek. Szeregowy AL. Poległ w Powstaniu. Pochowany w kwaterze AL na Cmentarzu Wojskowym Powązki.
- Rudy – zob. Kuckowski Henryk.
- Rudy Fredek – zob. Kiliańczyk Alfred.
- Rudzka Janina – zob. Błach /Rudzka/ Janina ps. Teresa.
- Rudzki – zob. Klimowicz Andrzej.
- [1226] Rumeld Karol ps. Kazimierz. Lekarz. Członek sanitariatu Sztabu Głównego AL. Pracownik PZUW. W powstaniu na Mokotowie.
- [1227] Rumiancew Mikołaj. Podpułkownik Armii Czerwonej. Przy pomocy AL zbiegł z niewoli niemieckiej i ukrywał się w Warszawie. W powstaniu na Mokotowie. Interbowany przez kontrwywiad AK. Na interwencję komendy PAL zwolniony. Nocą na 25 IX 1944 przeszedł kanałami do Śródmieścia do sztabu AL. Po powstaniu, w grupie żołnierzy AL ukrywał się w schronie w rejonie ul. Siennej.
- [1228] Rumiński Bolesław. Inżynier chemik. Członek PPR. Współpracownik Oddziału IV Sztabu Głównego AL. W powstaniu w zgrupowaniu AL. Śródmieście.
- [1229] Rusinowicz /Siedlik/ Halina ps. Zosia. Członek PPR. Pracownik Oddziału II Sztabu Głównego AL. W powstaniu, w zgrupowaniu AL. Śródmieście.
- [1230] Rusinowski Zygmunt ps. Zygmunt. Członek ZWM. W powstaniu strzelec zgrupowania AL. Żoliborz. Ranny.
- [1231] Rustecki Jan ps. Kowalski. Ur. 1903. Członek PPR. Starszy sierżant AL. W powstaniu na Pradze.
- [1232] Rutkiewicz Jan ps. Różaniec. Ur. 1904, zm. 1989. Lekarz. Członek PPR. Kapitan AL. Członek sanitariatu Sztabu Głównego AL. W powstaniu, w punkcie opatrunkowym AK na Mokotowie, następnie w szpitalu na Sadybie.
- Rutkowski Adam – zob. Fiszgrund Juliusz ps. Julian.
- [1233] Rutkowski Antoni ps. Tolek. Ur. 1922, zm. 1991. Członek ZWM. W powstaniu kapral batalionu AL „Czwartacy”. Wola, Stare Miasto, Śródmieście. Ciężko ranny na pozycji przy ul. Książęcej 7. Odznaczony Krzyżem Walecznych przez dowództwo AK.
- [1234] Rutkowski Jerzy ps. Edek, Julian. Ur. 1922, zm. 2002. Członek ZWM. W powstaniu sierżant batalionu AL „Czwartacy”. Dowódca drużyny, dowódca plutonu. Stare Miasto, Żoliborz. Ranny. Po powstaniu, wraz z grupą żołnierzy AL Żydów z plutonu ŻOB, ukrywał się w schronach przy ul. Promyka i Bieniewickiej. 11 X 1944 wraz z dwoma innymi żołnierzami AL wydostał się z miasta.
- [1235] Rybicki Kazimierz. Członek ZWM. Żołnierz AL z Marymontu. W powstaniu strzelec zgrupowania AL na Żoliborzu.

Rybicki – zob. Zajdler Zdzisław.

- [1236] Rybusiewicz Aleksander. Członek PPR. Żołnierz AL z Woli. W powstaniu strzelec III batalionu AL. Wola, Stare Miasto, Żoliborz.

- [1237] Rydalska Leokadia. Łączniczka sztabu zgrupowania AL. Wola, Stare Miasto. 10 VIII 1944 wysłana z patrolem AL na Powązki. Nie mogąc wrócić, opuściła miasto.

- [1238] Rydygier Wiesław ps. Wiesio. Ur. 1929. Ochotnik. Młodociany łącznik zgrupowania AL. Żoliborz.

- [1239] Rysiek /NN/. Strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Wola, Stare Miasto, Śródmieście. Poległ.

Rysiek – zob. Orłowiec Wacław.

Rysiek – zob. Siennicki Wiktor.

Rysio – zob. Nowak Ryszard.

Ryszard – zob. Abramczyk Jan.

Ryszard – zob. Kowalski Bolesław.

Ryszard – zob. Kowalski Ryszard.

Ryszard – zob. Orzeszek Władysław.

Ryś – zob. Nosecki Tadeusz.

Ryś – zob. Pawłowski Stanisław.

Ryś – zob. Roszkowski /Moszkowski/ Ryszard.

Ryś – zob. Sowiński Ryszard.

- [1240] Ryżów Jadwiga ps. Jaga. Ur. 1921. Członek ZWM. Strzelec III batalionu AL. Stare Miasto, Żoliborz.

- [1241] Rzeszko Piotr ps. Stary. Członek ZWM. Strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Stare Miasto. Poległ.

- [1242] Rzeźnik /NN/. Strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Stare Miasto. Poległ.

- [1243] Rzeźnik /NN/. Członek RPPS. Sierżant, dowódca drużyny Milicji Ludowej RPPS wchodzącej w skład Podokręgu AL Praga Północ. W powstaniu na Targówku i Bródnie.

Rzeźnik – zob. Ogidel Józef

S

Sabin – zob. Żegliński Edmund.

- [1244] Sadkowska /Dąbrowska/ Zofia ps. Supełek, Zocha. Ur. 1925. Członek ZWM. W powstaniu strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Łączniczka, sanitariuszka. Wola, Stare Miasto, Żoliborz. Ranna 30 IX 1944. Po powstaniu w niewoli niemieckiej – Stalag XI–A Altengrabow, VI–C Oberlangen, Kommando Lazarett Gross Lübars, nr jeńca 46965.

- [1245] Sadowski Władysław ps. Asod. Ur. 1926. Ochotnik. Strzelec, a następnie plutonowy zgrupowania AL na Żoliborzu. Dowódca sekcji, dowódca plutonu. Ranny. Po powstaniu w niewoli niemieckiej – Stalag XI–A Altengrabow, nr jeńca 45619.

- [1246] Sajnoga Włodzimierz ps. Wacek. Robotnik. Członek ZWM. Kapral, dowódca sekcji AL w fabryce „Dzwonkowa”. W powstaniu na Pradze. 9 IX 1944 wywieziony przez Niemców do Pruszkowa, a stąd do obozów koncentracyjnych w Oświęcimiu i Buchenwaldzie.

- [1247] Sak Józef. Ur. 1899, zm. 1965. Nauczyciel z Częstochowy. Członek władz partii Poale Syjon /Syjoniści Socjaliści/. Działacz Dror i Bloku Antyfaszystowskiego w getcie warszawskim. Łącznik ŻOB i ŻKN. W powstaniu w plutonie ŻOB w III batalionie AL. Stare Miasto. 10 VIII 1944 wysłany w grupie sześciu osób do lokalu ŻOB przy ul. Leszno 18, na terenach zajętych wkrótce przez Niemców. Grupa przetrwała tam w ukryciu do 28 IX t.r. Wywieziony do obozu w Pruszkowie, a stąd do Suchedniowa.

- [1248] Salamonowicz Helena ps. Wiktoria /Niezabytowska Wiktoria/. Podporucznik 1 Dywizji Piechoty LWP. Radziecka wywiadowczyni, zrzucona na spadochronie wiosną 1944 w rejonie Otwocka. Współpracowała z Komendą Główną PAL w Warszawie. W powstaniu w Śródmieściu, w dowództwie PAL. Po 10 IX

- t.r. przepawiła się z Czerniakowa Górnego na Pragę, dotarła do sztabu 1 armii LWP i wróciła do Śródmieścia z radiostacją. Ustanowiła łączność radiową między generałami Zygmuntem Berlingiem i Julianem Skokowskim. Od 24 IX t.r. współpracowała z kapitanem Iwanem Kołosem, została jego radiotelegrafistką, ale łączności ze sztabem Frontu nie nawiązała. W nocy z 1 na 2 X t.r. wraz z Kołosem przepawiła się przez Wisłę na Pragę.
- [1249] Salwa Zdzisław ps. Kara. Członek PPR. Starszy sierżant AL. Dowódca drużyny AL na Powiślu. Zastępca dowódcy 1 kompanii zgrupowania AL w Śródmieściu d/s oświatowych.
- [1250] Sałajczyk Władysław ps. Wojtek. Robotnik z fabryki Gerlacha. Członek PPR. W powstaniu strzelec zgrupowania AL. Wola.
- [1251] Sałek Tadeusz ps. Sałata. Ur. 1921, zm. 1997. Członek RPPS. Kapral 3 kompanii batalionu AL „Czwartacy”. Dowódca patrolu AL osłaniającego drukarnię RPPS przy ul. Zajęczej 11, gdzie zastało go powstanie. Żołnierz plutonu AL na Powiślu, wchodzącego w skład 1 kompanii zgrupowania AL. Śródmieście. Od 4 IX 1944 plutonowy, dowódca drużyny w kompanii AL „Czwartacy” w Śródmieściu.
- [1252] Sameryk Antoni ps. Antoś. Członek PPR. Kapral AL. Pracownik wydziału propagandy Oddziału V Sztabu Głównego AL. Fotograf. W powstaniu, fotoreporter w sztabie zgrupowania AL na Starym Mieście. Autor zdjęć fotograficznych z walk AL na Starówce /w większości nie zachowały się/.
- [1253] Sampolski Janusz ps. Andrzej. Ur. 1924. Członek ZWM. Strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Wola, Stare Miasto. Poległ na ul. Rybaki.
- San – zob. Marianiak Tadeusz.
- [1254] Sankowski Stanisław ps. Stanisławski, Tadeusz. Robotnik z fabryki „Dzwonkowa”. Członek RPPS.
- W powstaniu w oddziale AL na Grochowie.
- [1255] Sankowski Zbigniew ps. Stach. Strzelec kompanii AL–PAL „Błaszan-ka”. Czerniaków Górny.
- [1256] Sas Edward ps. Gustaw, Stach. Ur. 1927. Członek ZWM. W powstaniu strzelec zgrupowania AL na Woli.
- Sas – zob. Jaworski Stefan.
- [1257] Sawicka Irena ps. Irka, Stefa, Teresa. Ur. 1890. Archeolog. Nauczycielka. Sekretarz Komitetu Dzielnicowego PPR i członek sztabu Podokręgu V AL Mokotów. Powstanie zaskoczyło ją na Mokotowie /mieszkała na Żoliborzu/ i uniemożliwiło powrót do domu. 4 VIII 1944 zginęła w masowej egzekucji mieszkańców bloków przy ul. Olesińskiej 5-7, gdzie znalazła przejściowe schronienie.
- [1258] Sawicki Aleksander. Ur. 1908. Robotnik z Woli. W powstaniu strzelec III batalionu AL. Wola, Stare Miasto, Śródmieście.
- [1259] Sawicki Józef ps. Wiktor. Ur. 1920. Członek RPPS. Plutonowy AL z Ochoty /sekcja Rakowiec/. W powstaniu w zgrupowaniu AL. Śródmieście.
- Schabowicz Mirosława – zob. Tra-
perek /Schabowicz/ Mirosława ps.
Mirka.
- [1260] Scyzoryk /NN/. Sierżant 2 kompanii zgrupowania AL. Śródmieście. Walczył na pozycji Wiejska – Frascati. Dowódca drużyny.
- Sebastian – zob. Nienałtowski Sta-
nisław.
- [1261] Seidel Kazimierz ps. Młot. Żołnierz AL. Poległ w powstaniu. Pochowany w kwaterze AL na Cmentarzu Woj-
skowym Powązki.
- [1262] Selim /NN/. Ur. 1920. Strzelec kompanii AL–PAL „Osa”. Śródmieście. Ranny.
- Selim – zob. Karlicki Zygmunt.
- Sem – zob. Maliga Feliks.

- [1263] Senator Józef. Ur. 1908, zm. 1977. Kelner. Członek PPR. Żołnierz AL. W powstaniu na Starym Mieście i w Śródmieściu. Służba zaopatrzeniowa AL. /Brat Władysława/.
- [1264] Senator. Władysław. Kelner. Członek PPR. Żołnierz AL. W powstaniu w służbie zaopatrzeniowej zgrupowania AL. Stare Miasto, Śródmieście. /Brat Józefa/.
- Serafin Krystyna – zob. Biderman Sara ps. Krysia.
- Serdeczny – zob. Słomczewski Antoni.
- Sergin – zob. Komornicki Ryszard.
- Sergiusz – zob. Skowroński Jerzy.
- Sewa – zob. Grochowska Ewa.
- [1265] Sewek /NN/. W powstaniu kapral kompanii Służby Bezpieczeństwa AL. Stare Miasto, Żoliborz.
- [1266] Seyfert Oskar ps. Osa. Ur. 1906. Inżynier. Działacz PLAN. Porucznik PAL. W powstaniu dowódca kompanii AL–PAL „Osa”. Śródmieście Południowe. Od 9 IX 1944 w składzie batalionu AK „Stefan”. 22 IX t.r. odznaczony osobiście przez generała Tadeusza Komorowskiego Krzyżem Srebrnym Orderu Virtuti Militari. Po powstaniu w niewoli niemieckiej.
- Sęk – zob. Małecki Józef.
- Sęk – zob. Sekulski Stanisław.
- [1267] Sekulski Stanisław ps. Sęk. Członek PPR. Starszy sierżant AL. Dowódca Podokręgu IV AL Ochota. 1 i 2 VIII 1944 zarządził mobilizację podległych mu oddziałów na kwaterach wyczekiwania. Później, z uwagi na brak łączności z dowództwem AL i wytworzoną sytuacją na Ochocie, nakazał powrót do konspiracji.
- [1268] Sęp /NN/. Plutonowy kompanii AL–PAL „Błaszanka”, pluton „Starówka”. Czerniaków Górny. Poległ we IX 1944.
- [1269] Sęp /NN/. Strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Stare Miasto, Śródmieście.
- Sęp – zob. Haze Jan.
- Sęp – zob. Pastucha Stanisław.
- [1270] Siarkiewicz Zygmunt ps. Szczygieł. Członek ZWM. Żołnierz AL z Marymontu. W powstaniu strzelec zgrupowania AL. Żoliborz.
- [1271] Sidorek Janusz ps. Janusz. Członek ZWM. Chorąży zgrupowania AL na Żoliborzu. Po powstaniu w niewoli niemieckiej.
- [1272] Sieczkowski Feliks ps. Kacper. Robotnik. Członek PPR. Żołnierz GL i AL. Uczestnik wielu akcji zbrojnych w konspiracji. W powstaniu sierżant zgrupowania AL. Wola.
- [1273] Siedlecka /Patryas/ Stanisława ps. Ewa. Ur. 1921, zm. 2006. Członek PPR. Starszy sierżant AL. Łączniczka i kurierka Biura Sztabu Głównego AL. W powstaniu w sztabie zgrupowania AL. Śródmieście.
- [1274] Siedlecki Ryszard. Członek ZWM. W powstaniu strzelec zgrupowania AL. Żoliborz.
- [1275] Siekierski Stefan ps. Danek. Podoficer zgrupowania AL. Wola, Stare Miasto. Ranny.
- [1276] Siekierski Stefan Tadeusz. Żołnierz AL. Poległ w powstaniu. Pochowany w kwaterze AL na Cmentarzu Wojskowym na Powązkach.
- Siedlik Halina – zob. Rusinowicz /Siedlik/ Halina ps. Zosia.
- [1277] Siemionów Grzegorz ps. Grisza. Zbiegły z niewoli niemieckiej porucznik Armii Czerwonej. Współpracował z kapitanem Konstantym Kaługinem. Początkowo w sztabie Okręgu Warszawskiego AK. Później /od 1 IX 1944/ w sztabie AL. Zginął w Śródmieściu Południowym od kuli „gołębiarza”.
- [1278] Siemiontkowski Stefan ps. Orzeł. Ur. 1924. Plutonowy, dowódca sekcji AL–ZWM Bródno. W powstaniu na Pradze.
- [1279] Siennicki Wiktor ps. Rysiek, Witek. Ur. 1924, zm. 1990. Członek ZWM

- z Koła. W powstaniu starszy sierżant batalionu AL „Czwartacy”. Dowódca plutonu. Wola, Stare Miasto, Żoliborz. Po powstaniu w niewoli niemieckiej – Stalag XI–A Altengrabow, nr jeńca 45705.
- [1280] Sierant Jan. Kelner. Członek PPR. Żołnierz AL. W powstaniu w służbie zaopatrzeniowej zgrupowania AL. Stare Miasto, Śródmieście.
- [1281] Sierpińska Wiera. Członek PPR. Pracownik Oddziału IV Sztabu Głównego AL. W powstaniu w zgrupowaniu AL. Żoliborz.
- [1282] Sierpiński Stanisław ps. Felek. Ur. 1909. Lekarz. Członek sanitariatu Sztabu Głównego AL. Pod koniec VII 1944 skierowany do oddziałów AL na Pradze. W czasie akcji powstańczej w kwaterze dowództwa AL przy ul. Korsaka 4.
- [1283] Sikora Robert ps. Kłos. Ur. 1917. Członek RPPS. Starszy sierżant kompanii AL–PAL „Błaszanka”. Czarniaków Górny.
- Sikora – zob. Gerke Henryk.
- [1284] Sikorski Ryszard ps. Koliber. Ur. 1926. Członek ZWM. W powstaniu strzelec III batalionu AL. Stare Miasto. Ranny.
- [1285] Sikorski Stanisław ps. Roman. Ur. 1909. zm. 1973. Członek PPR. Podporucznik AL. Dowódca Podokręgu V AL Mokotów. 2 VIII 1944 dostał się w ręce Niemców. Zbiegł z kolumny roboczej i wydostał się z miasta.
- Sikorski Stanisław – zob. Giłgun Stanisław.
- [1286] Siwczyński Stanisław. Tramwajarz. Członek PPR. W powstaniu strzelec zgrupowania AL. Wola.
- Siwy – zob. Gomuluch Zbigniew.
- Siwy – zob. Koziebrodzki Ludwik.
- Siwy – zob. Stypuła Zbigniew.
- Siwy – zob. Synowiec Zygmunt.
- [1287] Skadulski Jerzy. Członek ZWM. W powstaniu strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Stare Miasto. Po powstaniu wywieziony przez Niemców do obozów koncentracyjnych w Oświęcimiu i Buchenwaldzie.
- [1288] Skalska Wanda ps. Marta. Ur. 1927. Członek ZWM. Sanitariuszka AL. W powstaniu na Ochocie, w zgrupowaniu AK Reduta Kaliska.
- [1289] Skiba /NN/. Strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Zginął w powstaniu.
- [1290] Skibniewski Stanisław ps. Leniwy. Ur. 1903. Robotnik. W powstaniu starszy sierżant III batalionu AL. Stare Miasto, Żoliborz. 2 IX 1944 wyszedł z drugą grupą AL do Puszczy Kampinoskiej.
- [1291] Skoczek Mieczysław ps. Marcin. Członek PPR. Żołnierz GL i AL. Pracownik centralnego aparatu wydawniczego PPR. W powstaniu strzelec III batalionu AL. Stare Miasto, Żoliborz. 2 IX 1944 wyszedł z drugą grupą AL do Puszczy Kampinoskiej. Zginął później w nieznanych okolicznościach.
- [1292] Skokowski Leon ps. Leonek. Ur. 1889. Robotnik. Członek PPR. Strzelec kompanii AL–PAL „Błaszanka”. Czarniaków Górny. Poległ 6 IX 1944 na ul. Wilanowskiej.
- [1293] Skomorowski Wiesław ps. Lolek, Wilk. Ur. 1926. Żołnierz AL. Do 22 VIII 1944 w 1 batalionie zgrupowania AK „Chrobry II”. Śródmieście. Następnie strzelec kompanii AL–PAL „Błaszanka”, pluton „Starówka”. Czarniaków Górny. Ranny 21 IX t.r.
- Skonały – zob. Komosa Bolesław.
- [1294] Skoniecka Anna Barbara ps. Hanka. Ur. 1927. Członek PPR z Legionowa /cała jej rodzina zginęła broniąc się w podpalonym przez Niemców domu/. Łączniczka grupy bojowej Oddziału IV Sztabu Głównego AL. W powstaniu łączniczka w sztabie AL na Starym Mieście. Około 10 VIII 1944 wraz z Feliksem Kononowiczem i Ireną Wiśniowiecką wysłana z informacją kierownictwa PPR i dowództwa AL w Warszawie do PKWN

- w Lublinie. W kajakach przedostała się przez Wisłę na Pragę /także Wiśniowiecką, a Kononowicz zginął/. 21 VIII t.r. przy próbie przejścia linii frontu koło miejscowości Zagórz na południe od Międzyziesia, poniosła śmierć od wybuchu miny. Próba Wiśniowieckiej przejścia linii frontu w innym miejscu także nie powiodła się.
- [1295] Skowroński Bohdan ps. Marcin. Ur. 1924. Członek ZWM. Porucznik AL. Dowódca oddziałów AL-ZWM w Okręgu Warszawskim AL. Oficer sztabu tego Okręgu. Dowódca Podokręgu II AL Żoliborz. Organizator, dowódca i uczestnik wielu akcji zbrojnych GL i AL w Warszawie. Po wybuchu powstania, 1 VIII 1944 udał się z Żoliborza przez Powązki na Wolę. Zginął. Okoliczności jego śmierci nie udało się ustalić.
- [1296] Skowroński Jerzy ps. Sergiusz. Członek ZWM, W powstaniu strzelec 2 kompanii zgrupowania AL. Śródmieście.
- Skowroński Władysław – zob. Leipunier Michał.
- [1297] Skóra Anna ps. Hanka. Ochotniczka. Łączniczka i sanitariuszka III batalionu AL. Stare Miasto, Żoliborz. 2 IX 1944 wyszła z drugą grupą AL do Puszczy Kampinoskiej. Następnie z Łomianek przeprawiła się przez Wisłę do rejonu Jabłonny. /Zona Henryka Kuckowskiego/.
- [1298] Skóra Józef ps. Skóra. Strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Stare Miasto. Poległ.
- [1299] Skóra /NN/. Szewc z Woli. Członek PPR. W powstaniu na Woli i Starym Mieście. Strzelec III batalionu AL. Poległ.
- Skóra – zob. Bieliński Niemir.
- Skóra – zob. Skóra Józef.
- [1300] Skroński Stanisław ps. Twardy. Robotnik. Tokarz. Sekretarz komórki PPR w zakładach Lilpopa, Raua i Lowensteina przy ul. Bema na Woli.
- W powstaniu w zgrupowaniu AL. Wola. Poległ.
- [1301] Skrypik Wanda ps. Wandzia. Ur. 1924. Członek ZWM. Łączniczka i sanitariuszka zgrupowania AL. Stare Miasto. Z Pruszkowa wywieziona do obozu koncentracyjnego Ravensbrück, gdzie zginęła. /Siostra Stanisława Skrypika – komendanta Okręgu Warszawskiego GL, zamordowanego przez Niemców na Pawiaku 29 V 1943/.
- Skrzeszewska Zofia – zob. Frydman /Skrzeszewska/ Regina ps. Zosia, Zośka.
- [1302] Skrzypczak /Antosiewicz/ Wanda ps. Rena. Ur. 1926. Członek ZWM. W powstaniu łączniczka 2 kompanii zgrupowania AL. Śródmieście.
- Skrzypek – zob. Świdorski Henryk.
- [1303] Skrzypiński Józef ps. Rafał. Ur. 1894, zm. po 1966. Stolarz. Rusznikarz. W l. 1917–1921 uczestnik wydarzeń rewolucyjnych w Rosji /m.in. szturm na Pałac Zimowy w Piotrogradzie, gdzie został ranny/. Od 1922 w Warszawie. Członek KPP, a od 1942 PPR. Żołnierz GL i AL. W powstaniu sierżant zgrupowania AL. Śródmieście.
- [1304] Skudlik Mieczysław ps. Władek. Strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Stare Miasto. Poległ.
- [1305] Skudniewski Eugeniusz. Członek RPPS. W powstaniu strzelec zgrupowania AL na Żoliborzu.
- [1306] Skupiński Jerzy ps. Niwa. Strzelec kompanii AL-PAL „Błaszanka”. Czerniaków Górny. Ranny.
- [1307] Skwarek Henryk ps. Stefan. Ur. 1925. Strzelec grupy bojowej Oddziału II Sztabu Głównego AL. W powstaniu na Targówku i Bródnie.
- [1308] Skwarówna Irena. Członek SPD. Redaktorka powstańczego pisma SPD „Głos Demokracji”, wydawanego przy współpracy z dowództwem AL w Śródmieściu. Zginęła po powstaniu.

- [1309] Sława. /NN/. Łączniczka batalionu AL „Czwartacy”. Stare Miasto, Śródmieście.
- Sława – zob. Berkenfeld Janusz.
- Sławek – zob. Joczys Tadeusz.
- Sławek – zob. Kulesza Bronisław.
- Sławek – zob. Łabęcki Seweryn.
- Sławek – zob. Łukomski Sławomir.
- Sławka – zob. Mrozek /Frankowska/ Zofia.
- Sławski – zob. Płoski Stanisław.
- [1310] Słomczewski Antoni ps. Serdeczny. Ur. 1901. Stolarz. Członek PPR z Grochowa. Starszy sierżant AL. W powstaniu na Pradze.
- [1311] Słowikowski Bolesław. Lat 34. Członek PPR. Sierżant AL. Poległ w powstaniu. Pochowany w kwaterze AL na Cmentarzu Wojskowym Powązki.
- [1312] Smakurowski Jerzy ps. Bolek. Strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Stare Miasto. Poległ.
- Smuga – zob. Ładosz Henryk.
- [1313] Sobczak Walery ps. Wałek, Waler. Członek PPR. Sierżant AL. Dowódca plutonu AL na Ochocie. W powstaniu w III batalionie AL. Wola, Stare Miasto, Żoliborz. Łącznik kanałowy. 2 IX 1944 wyszedł z drugą grupą AL do Puszczy Kampinoskiej.
- [1314] Sobiecki Mieczysław ps. Artur. Ur. 1925, zm. 1979. Członek ZWM. W powstaniu sierżant batalionu AL „Czwartacy”. Wola, Stare Miasto, Śródmieście, Czerniaków Górny. W nocy z 16 na 17 IX 1944 przeprawił się przez Wisłę na Pragę.
- [1315] Sobiepan Jerzy. Architekt. Członek PPR. Współpracownik Oddziału II Sztabu Głównego AL. W powstaniu na Żoliborzu.
- [1316] Sobieszek Jerzy ps. Jur. Ur. 1922, zm. 1985. Drukarz. Członek ZWM. Pracownik centralnego aparatu wydawniczego PPR. W powstaniu plutonowy kompanii Służby Bezpieczeństwa AL. Stare Miasto, Żoliborz.
- 30 IX 1944 uczestniczył w akcji oddziałów AL przebicia się do Wisły. /Syn Edmunda/.
- [1317] Sobieszek Edmund ps. Stefan. Drukarz. Członek PPR. Pracownik centralnego aparatu wydawniczego PPR. W powstaniu strzelec zgrupowania AL na Żoliborzu. Przewodniczący założonego tam 20 IX 1944 Związku Zawodowego Drukarzy.(Ojciec Jerzego/.
- [1318] Sobieszewski Józef ps. Ziuk. Członek RPPS. W powstaniu strzelec 1 kompanii zgrupowania AL. Śródmieście.
- [1319] Sochacki Józef ps. Staszek. Ur. 1926. Członek RPPS. Strzelec batalionu AL „Czwartacy”. W powstaniu na Żoliborzu. /Brat Zbigniewa/.
- [1320] Sochacki Zbigniew ps. Zbyszek. Członek ZWM. Strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Stare Miasto, Żoliborz. /Brat Józefa/.
- [1321] Sokołowski Adam. Ochotnik. Lat 16. Młodociany strzelec zgrupowania AL na Żoliborzu. Poległ.
- [1322] Sokół /NN/. Strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Wola. Poległ.
- [1323] Sokół /NN/. Strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Stare Miasto, Śródmieście. Poległ 16 IX 1944 na pozycji przy ul. Książęcej 7.
- [1324] Sokół /NN/. Zbiegły z niewoli niemieckiej żołnierz Armii Czerwonej. Ochotnik. Strzelec III batalionu AL. Stare Miasto, Żoliborz. Poległ.
- Sokół – zob. Majek Jerzy.
- Sokół – zob. Miazga Benedykt.
- Sokół – zob. Załoga Marian.
- [1325] Soliński Czesław ps. Czesiek. Strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Wola, Stare Miasto. Poległ.
- Solska Alicja – zob. Duchńska /Solska, Jaroszewiczowa/ Alicja ps. Inka.

- [1326] Solska Irena ps. Karolina. Ur. 1878, zm. 1958. Znana teatralna aktorka i reżyserka. Związana z ruchem socjalistycznym. W powstaniu w sztabie AL na Starym Mieście. W początkach VIII 1944 uczestniczyła w walkach na placu Zamkowym /autorka reportażu z tych walk w piśmie „Armia Ludowa”. Czynna w służbie informacyjno-prasowej AL. Po upadku Starówki opuściła miasto wraz z ludnością cywilną.
- [1327] Sommer Elżbieta ps. Ela, Wisienka. Ur. 1929. Ochotniczka. Młodociana łączniczka zgrupowania AL na Żoliborzu. Poległa 22 VIII 1944. /Siostra Stefana/.
- [1328] Sommer Stefan ps. Fucik, Leon, Stefanek, Zybek. Ur. 1926, Członek ZWM. Kapral batalionu AL „Czwartacy”. Dowódca drużyny. W powstaniu na Żoliborzu. Ranny 18 VIII 1944 na ul. Wyspiańskiego. Poległ 29 IX t.r. w obronie Alei Wojska Polskiego. /Brat Elżbiety/.
- [1329] Sonek /NN/. Strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Żoliborz. Poległ.
- [1330] Sosna /NN/. Strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Żoliborz. Poległ.
 Sosnowska Wanda – zob. Drożdżyńska /Sosnowska/ Wanda.
- [1331] Sosnowski Henryk ps. Longin. Ur. 1925. Członek RPPS. Chorąży 3 kompanii batalionu AL „Czwartacy”. W powstaniu w III batalionie AL. Wola, Stare Miasto. Zginął na ul. Freta od wybuchu bomby lotniczej.
- [1332] Sosnowski Mieczysław ps. Roman. Ur. 1925. Członek ZWM. Plutonowy, sierżant zgrupowania AL na Żoliborzu. Dowódca drużyny, dowódca plutonu. Ranny 18 VIII 1944 na ul. Wyspiańskiego.
- [1333] Sowa Marian. Członek ZWM. Żołnierz AL z Mokotowa. W powstaniu strzelec zgrupowania AL. Śródmieście, Czerniaków Górny.
 Sowa – zob. Sowiński Wojciech.
 Sowa – zob. Zimny Adam.
- Sowatska Irena – zob. Kowalska /Sowatska/ Irena ps. Zula.
- [1334] Sowińska Stanisława ps. Barbara, Mirka, Nata. Członek PPR. Porucznik AL. Szef Biura Oddziału II sztabu Głównego AL. W czasie powstania na Pradze, w łączności z tamtejszym dowództwem AL.
- [1335] Sowiński Ryszard ps. Ryś. Ur. 1922. Starszy strzelec kompanii AL–PAL „Błaszanka”. Czerniaków Górny, /Brat Wojciecha/.
- [1336] Sowiński Wojciech ps. Brodaty, Sowa. Ur. 1925. Kapral kompanii AL–PAL „Błaszanka”. Czerniaków Górny. Ranny 14 IX 1944 na ul. Rozbrat. /Brat Ryszarda/.
- Stach – zob. Dobrzyński Wacław.
- Stach – zob. Januszewski Stanisław.
- Stach – zob. Krężel Stanisław.
- Stach – zob. Kurkowski Witold.
- Stach – zob. Kuziński Stanisław.
- Stach – zob. Majewski Stanisław.
- Stach – zob. Orłowski Stanisław
- Stach – zob. Paszkowski Zbigniew Stanisław.
- Stach – zob. Sankowski Zbigniew
- Stach – zob. Sas Edward.
- Stach Kolejarz – zob. Koluszko Stanisław.
- Stacha – zob. Buczyńska Stanisława.
- [1337] Stachera Mieczysław. Ur. 1929. Strzelec zgrupowania AL. Żoliborz. Ranny. Po powstaniu w niewoli niemieckiej – Stalag XI–A Altengrabow, Kommando Lazarett Gross Lübars, nr jeńca 46793.
- [1338] Stachlewski Jan. Ur. 1920. Strzelec kompanii AL–PAL „Błaszanka”. Czerniaków Górny.
 Stachuła Zenon – zob. Więckowski /Preisner/ Karol ps. Karol.

- [1339] Stalińska Krystyna ps. Krystyna. Członek ZWM. Pracownik Centralnego Kolportażu PPR i AL. W powstaniu łączniczka, sanitariuszka zgrupowania AL. Stare Miasto, Śródmieście.
- Stalski – zob. Przybył Kazimierz.
- [1340] Stanek /NN/. Strzelec batalionu AL „Czwartacy”. W powstaniu w zgrupowaniu AL. Żoliborz. Poległ.
- [1341] Staniak Ludwik ps. Bystry. Członek PPR. W powstaniu strzelec III batalionu AL. Wola, Stare Miasto. Poległ.
- [1342] Stanisław /NN/. Strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Stare Miasto. Poległ.
- Stanisław – zob. Dobrzyński Wacław.
- Stanisław – zob. Kosiakiewicz Stanisław.
- Stanisław – zob. Kurowski Stefan Zygmunt.
- Stanisław – zob. Kwiatkowski Antoni.
- Stanisław – zob. Stefaniuk Jan.
- Stanisławski – zob. Sankowski Stanisław.
- [1343] Staniszevska /Rączka/ Zofia ps. Czarna, Hanka, Mańka, Czarna Hanka, Czarna Mańka. Ur. 1928, zm. 2003. Członek ZWM. W powstaniu na Żoliborzu. Sanitariuszka, łączniczka AL. Plutonowa batalionu AL „Czwartacy”. Ranna. /Siostra Jerzego/.
- [1344] Staniszevski Jerzy ps. Jurek, Czarny Jurek. Ur. 1926, zm. 1988. Członek ZWM. W powstaniu na Żoliborzu. Sierżant batalionu AL „Czwartacy”. Ranny 29 IX 1944 w Alei Wojska Polskiego. /Brat Zofii/.
- [1345] Stankiewicz Antoni ps. Toni. Chorąży AL. Dowódca plutonu 2 kompanii zgrupowania AL. Śródmieście. Walczył na pozycji Wiejska – Frascati. Oficer do zleceń w sztabie AL.
- [1346] Stankiewicz Dobiesław ps. Niebieski. Ur. 1918, zm. 1978. Członek PPR. Starszy sierżant Oddziału YI Sztabu Głównego AL. W powstaniu w kompanii Służby Bezpieczeństwa AL. Stare Miasto, Żoliborz. Ranny 29 IX 1944.
- [1347] Stankowska Wanda. Członek ZWM. Żołnierz AL. W powstaniu na Pradze. Sanitariuszka.
- [1348] Stary /NN/. Sierżant batalionu AL „Czwartacy”, Wola, Stare Miasto. Poległ.
- [1349] Stary /NN/. Członek PPR. Żołnierz AL z Marymontu. Pracownik centralnego aparatu wydawniczego PPR. W powstaniu strzelec zgrupowania AL na Żoliborzu.
- Stary – zob. Arażnik Ksawery.
- Stary – zob. Fronczak Aleksander.
- Stary – zob. Grade Franciszek.
- Stary – zob. Gruchalski Józef.
- Stary – zob. Jastrzębski Stanisław.
- Stary – zob. Kaczanowski Feliks.
- Stary – zob. Rongens Stanisław.
- Stary – zob. Rzeszko Piotr.
- Stary – zob. Starzyński Jerzy.
- Stary – zob. Szałek Stefan.
- Stary – zob. Wieczorek Edward.
- Stary Robert – zob. Rongens Stanisław.
- [1350] Starzyński Jerzy ps. Stary. Członek ZWM. Sierżant batalionu AL „Czwartacy”. Wola, Stare Miasto. Poległ.
- Stasia – zob. Fiszelson Sabina.
- Stasia – zob. Łozińska Stanisława.
- Stasia – zob. Rozensztajn Ryfka.
- Stasia – zob. Watraszek Emilia.
- Stasiakowa Łucja – zob. Malinowska /Stasiakowa/ Łucja ps. Alina, Ola.
- [1351] Stasiak /NN/. Strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Żoliborz. Ranny 18 IX 1944. Poległ 30 IX t.r.

- [1352] Stasiek /NN/. Strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Stare Miasto, Śródmieście. Poległ 17 IX 1944 na pozycji przy ul. Książęcej 7.
- Stasiek – zob. Goldman Wacław.
- Stasiek – zob. Kossowski Julian Leszek.
- Stasiek – zob. Majewski Stanisław.
- Stasiek – zob. Sulima Stanisław.
- [1353] Stasio Blondyn /NN/. Strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Żoliborz. Poległ.
- Staszek – zob. Przygoda Jan.
- Staszek – zob. Sochacki Józef.
- Staszek – zob. Sztraj Henryk.
- Staszka – zob. Trylska Stanisława.
- Stawicka Krystyna – zob. Strusińska /Stawicka/ Leontyna ps. Krystyna.
- Stażewska Katarzyna – zob. Rappaport /Stażewska/ Katarzyna.
- [1354] Stec Czesław ps. Ostry. Ur. 1914. Robotnik. Kapral kompanii AL–PAL „Błaszanka”. Czerniaków Górny. Poległ 18 IX 1944 przy ul. Solec 41.
- Stef – zob. Kalbarczyk Stefan.
- Stefa – zob. Balicka /Kozłowska/ Helena.
- Stefa – zob. Dobrowolska Stefania.
- Stefa – zob. Mierzejewska /Kobylińska/ Stefania.
- Stefa – zob. Modrzejewska Stefania.
- Stefa – zob. Sawicka Irena.
- [1355] Stefan /NN/. Starszy strzelec kompanii AL–PAL „Błaszanka”. Czerniaków Górny. 23 IX 1944 wzięty do niewoli. Dzień później widziany w obozie jeńców w kościele Św. Stanisława na Woli. Był w grupie jeńców żołnierzy AK.
- [1356] Stefan /NN/. Strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Wola, Stare Miasto, Śródmieście. Poległ.
- [1357] Stefan /NN/. Strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Stare Miasto, Żoliborz.
- Poległ 29 IX 1944 w obronie Alei Wojska Polskiego.
- Stefan – zob. Buczyński Bogusław Henryk.
- Stefan – zob. Grajek Szalom.
- Stefan – zob. Jankowski Wojciech.
- Stefan – zob. Kalisiak Tadeusz.
- Stefan – zob. Kurowski Stefan Zygmunt.
- Stefan – zob. Kurpiński Stefan.
- Stefan – zob. Miller Stefan.
- Stefan – zob. Napiórkowski Stefan.
- Stefan – zob. Pakuła Roman.
- Stefan – zob. Pieścik Stanisław.
- Stefan – zob. Skwarek Henryk.
- Stefan – zob. Sobieszek Edmund.
- Stefan – zob. Sztraj Henryk.
- Stefan – zob. Sztuczyński Kazimierz.
- Stefan – zob. Wieczorkiewicz Bronisław.
- Stefan – zob. Wilczyński Stefan.
- Stefan – zob. Żółkiewski Stefan.
- Stefanek – zob. Sommer Stefan.
- Stefaniu Maria – zob. Supeł /Stefaniu/ Maria ps. Hanka, Maria.
- [1358] Stefaniuk Jan ps. Stanisław. Szewc z Woli. Członek PPR. W powstaniu strzelec III batalionu AL. Wola, Stare Miasto, Żoliborz. 2 IX 1944 wyszedł z drugą grupą AL do Puszczy Kampinoskiej.
- [1359] Stefaniuk Stanisław ps. Paweł. Szewc. Członek PPR. Starszy sierżant AL. Sekretarz Komitetu Dzielnicowego PPR w Śródmieściu. Zastępca dowódcy Podokręgu I AL Śródmieście. W powstaniu, w sztabie zgrupowania AL w Śródmieściu. Zastępca dowódcy plutonu AL w kompanii AL–PAL „Osa”.
- Stefańska Krystyna – zob. Plucińska /Stefańska/ Krystyna.

- [1360] Stefański Jerzy ps. Błazek. Członek ZWM. W powstaniu strzelec zgrupowania AL na Pradze. Zginął.
- Stek – zob. Orłowski Stanisław.
- Sten – zob. Lewandowski Michał.
- Sten – zob. Stoberski Zygmunt.
- [1361] Stern /imię NN/. Lekarz z Bratysławy. Żyd. Uwolniony 5 VIII 1944 przez żołnierzy AK z obozu koncentracyjnego przy ul. Gęsiej. Szef kompanii roboczej Służby Pomocniczej AL na Starym Mieście.
- [1362] Stępniewska Wacława. Członek ZWM z Mokotowa. W powstaniu łączniczka i sanitariuszka zgrupowania AL. Śródmieście.
- [1363] Stępniewska Władysława. Łączniczka AL. W powstaniu na Mokotowie. Nocą z 25 na 26 IX 1944 przeszła kanałami do Śródmieścia. /Żona Gabriela/.
- [1364] Stępniewski Gabriel. Członek PPR. Sierżant oddziału partyzanckiego AL im. Kazimierza Pułaskiego. W powstaniu na Mokotowie. Nocą z 25 na 26 IX 1944 przeszedł kanałami do Śródmieścia. /Mąż Władysławy/.
- [1365] Stieńko Dymitr /Nowikow Grzegorz/ ps. Oskoł. Podoficer Armii Czerwonej. Radiotelegrafista łącznika-zwiadowcy kapitana Iwana Kołosa. 21 IX 1944 wraz z nim wyładował na spadochronie w Śródmieściu Warszawy. Ciężko ranny o wystające pręty ruin domu przy ul. Hożej. Uległa też uszkodzeniu radiostacja, którą miał przy sobie. Opatrzony w sztabie AL przy ul. Wilczej 8, próbował uruchomić aparat, ale bez rezultatu. Odniesiony do sztabu Okręgu AK został tam ponownie ciężko ranny. Nie odzyskał przytomności, zmarł 23 IX t.r. w szpitalu polowym AK przy ul. Chmielnej 20. Jako oficjalny wysłannik Armii Czerwonej miał uroczysty pogrzeb w asyście przedstawicieli dowództwa AK i plutonu honorowego.
- [1366] Stoberski Zygmunt ps. Sten. Członek PPS-lewicy. Żołnierz PAL.
- W powstaniu w Śródmieściu, w kompanii AL-PAL „Osa”. Po powstaniu w niewoli niemieckiej.
- [1367] Stokowski Edward ps. Eryk. Ur. 1900, zm. po 1966. Hutnik szkła. W l. 1917–1918 uczestnik wydarzeń rewolucyjnych w Rosji. Powrócił do kraju w 1922. Członek PPS a następnie KPP. Uczestnik kampanii 1939, jeńiec wojenny. Po ucieczce z niewoli w 1940, w Warszawie. Członek RPPS, żołnierz Milicji Ludowej RPPS. Żołnierz PAL. W powstaniu, sierżant kompanii AL-PAL „Błaszanka” na Czerniakowie Górnym. Ewakuowany na Pragę. Następnie, w 1 armii LWP.
- [1368] Stolarski Jan ps. Długi Janek. Tramwajarz. Członek PPR. W powstaniu strzelec III batalionu AL. Wola, Stare Miasto. Poległ.
- [1369] Straszewski Jan. Członek PPR. Żołnierz AL. W początkach VIII 1944 brał udział w akcji powstańczej oddziałów AK w rejonie Legionowa.
- [1370] Straus Zbigniew ps. Heniek, Tadek. Ur. 1922. Działacz ZWM na Mokotowie. Żołnierz grupy specjalnej Okręgu Warszawskiego GL, AL. Uczestnik wielu akcji zbrojnych. Podporucznik AL. W powstaniu dowódca plutonu AL. Poległ 2 VIII 1944 w natarciu żołnierzy AK i AL na obsadzony przez lotników niemieckich dom przy ul. Puławskiej 134. Po jego śmierci, żołnierzy AL którymi dowodził wcielono do kompanii 0–1 pułku AK „Baszta”.
- [1371] Strawiński Jan ps. Antek. Członek ZWM. W powstaniu strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Stare Miasto, Śródmieście.
- Strażak – zob. Gadaj Eugeniusz.
- Strażak – zob. Onuszkiewicz Zygmunt.
- Strażak – zob. Perkowski Władysław.
- Strąk – zob. Stromczyński Antoni.

- [1372] Strojcka Krystyna ps. Krysia. Członek ZWM. W powstaniu sanitariuszka zgrupowania AL. Żoliborz. Poległa.
- [1373] Strojcki Lech ps. Jarek, Leszek. Ur. 1917. Student medycyny. Członek PPR i ZWM. Przewodniczący zarządu ZWM dzielnicy Żoliborz. Starszy sierżant, podporucznik AL. W powstaniu w sztabie zgrupowania AL na Żoliborzu. Oficer oświatowy i służby sanitarnej. Medyk w punkcie sanitarno-opatrunkowym.
- [1374] Stromżyński Antoni ps. Strąk. Szewc. Członek PPR. W powstaniu strzelec III batalionu AL. Stare Miasto, Żoliborz. Po powstaniu wywieziony do obozu koncentracyjnego Mauthausen–Gusen, gdzie zginął.
- [1375] Stroński Antoni ps. Czerkies. Członek PPR. Żołnierz AL. Zginął w powstaniu w nieustalonych okolicznościach.
- [1376] Strubel Alfred. Członek PPR. Żołnierz AL. W powstaniu aresztowany przez żandarmerię AK na Czerniakowie Górnym jako rzekomy volksdeutsch. Zmarł w VIII 1944 w obozie dla internowanych.
- [1377] Struna /NN/. Członek ZWM. W powstaniu sanitariuszka batalionu AL „Czwartacy”. Wola. Poległa.
- [1378] Strusińska /Stawicka/ Leontyna ps. Krystyna. Ur. 1912. Członek kierownictwa RPPS. Podporucznik AL. Oficer propagandy sztabu zgrupowania AL. Śródmieście. Współorganizator-ka PPD.
- Struś – zob. Kochanek Eugeniusz.
- Strzała – zob. Włodarczyk Jerzy.
- Strzałkowska Janina – zob. Galas / Strzałkowska/ Janina Aleksandra ps. Janeczka.
- [1379] Strzałkowska /Żeleźkiewicz/ Łucja. Członek ZWM z Koła. W powstaniu łączniczka zgrupowania AL. Wola. /Siostra Władysława/.
- [1380] Strzałkowski Władysław. Członek ZWM z Koła. W powstaniu strzelec zgrupowania AL. Wola. /Brat Łucji/.
- Strzelecka Irena – zob. Ciesielska /Strzelecka/ Irena ps. Ewa, Marta.
- Strzelecka Wacława – zob. Wojnar /Strzelecka/ Wacława ps. Baśka.
- [1381] Strzelecka Wanda. Ur. 1924, zm. 1991. Członek ZWM. W powstaniu łączniczka zgrupowania AL. Śródmieście.
- [1382] Strzelecka Zofia ps. Anna. Ur. 1914. Kierownik Centralnej Paszportówki PPR i AL. W powstaniu w sztabie zgrupowania AL. Śródmieście. /Żona Czesława/.
- [1383] Strzelecki Czesław ps. Marian. Inżynier chemik. Członek PPR. Podporucznik AL. Pracownik Centralnej Paszportówki PPR i AL. W powstaniu oficer sztabu zgrupowania AL w Śródmieściu. Od końca VIII 1944 zastępca dowódcy Rejonu AL Czerniaków Górny. Od 11 IX t.r. ponownie w Śródmieściu, dowódca III plutonu 2 kompanii AL. /Mąż Zofii/.
- [1384] Strzelecki Jan. Członek PPR. W powstaniu strzelec III batalionu AL. Stare Miasto, Żoliborz.
- [1385] Strzelecki Ryszard ps. Roman. Ur. 1907, zm. 1988. Inżynier mechanik. Działacz PPR. Kierownik aparatu wydawniczego /tzw. Techniki/ Komitetu Centralnego PPR. Kapitan AL. Członek dowództwa zgrupowania AL. Stare Miasto. 17 VIII 1944 skierowany kanałami do Śródmieścia. Członek dowództwa, szef sztabu zgrupowania AL. Śródmieście. Współorganizator Połączonych Sił Zbrojnych AL, PAL i KB. /Mąż Ireny Ciesielskiej/.
- [1386] Strzelecki Wacław ps. Józef. Ur. 1925. Członek ZWM z Koła. Podchorąży grupy bojowej Oddziału II Sztabu Głównego AL. W powstaniu w III batalionie AL. Wola, Stare Miasto, Żoliborz. Po powstaniu wywieziony na roboty przymusowe do Niemiec.
- [1387] Student /NN/. Strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Wola, Stare Miasto, Śródmieście. Poległ.

- [1388] Styczyńska Bolesława ps. Bolka. Ur. 1917. Sanitariuszka kompanii AL-PAL „Błaszanka”. Czerniaków Górny. Poległa 19 IX 1944 przy ul. Solec 41.
- [1389] Styczyński Stefan. Członek PPR. Kapral AL. Pracownik centralnego aparatu wydawniczego PPR. W powstaniu w drukarni AL na Starym Mieście. Później w III batalionie AL na Żoliborzu. Poległ 30 IX 1944 w natarciu oddziałów AL na wał wiślany.
- [1390] Stypuła Zbigniew ps. Siwy. Ur. 1922. Członek RPPS. Do 22 VIII 1944 w 1 batalionie zgrupowania AK „Chrobry II”. Śródmieście. Następnie strzelec kompanii AL-PAL „Błaszanka”, pluton „Starówka”. Czerniaków Górny. Poległ 19 IX t.r. na ul. Solec 41.
- [1391] Stypułkowski Alojzy. Ur. 1932. Ochotnik. Młodociany łącznik zgrupowania AL na Żoliborzu. Po powstaniu w niewoli niemieckiej.
- [1392] Suchanek Agnieszka. Lekarz. Członek sanitariatu Sztabu Głównego AL. W powstaniu w Śródmieściu. /Żona Jerzego/.
- [1393] Suchanek Jerzy ps. Janek, Milan. Ur. 1915. Lekarz. Działacz PPR. Porucznik AL. Członek sanitariatu Sztabu Głównego AL. W powstaniu szef służby sanitarnej zgrupowania AL w Śródmieściu. Lekarz naczelny AL. Po powstaniu w Piastowie i Pruszkowie. Organizator pomocy dla opuszczających miasto żołnierzy AL. /Mąż Agnieszki/.
- [1394] Suchanowski Jerzy. Ur. 1927. Strzelec zgrupowania AL na Żoliborzu. Poległ.
- Suk Jadwiga – zob. Jabłońska /Suk/ Jadwiga ps. Jazia, Mona.
- Sulima Janina – zob. Monkiewicz /Sulima/ Janina ps. Janka.
- [1395] Sulima Stanisław. Ur. 1887, zm. 1949. Kowal. Tramwajarz. W l. 1917–1920 uczestnik wydarzeń rewolucyjnych w Rosji. Od 1921 w Warszawie. Członek KPP, a od 1942 PPR. Żołnierz GL i AL. W powstaniu strzelec III batalionu AL. Wola, Stare Miasto, Żoliborz. /Ojciec Stanisława/.
- [1396] Sulima Stanisław ps. Stasiek. Ur. 1924, zm. 1992. Członek ZWM. Sierżant, starszy sierżant batalionu AL „Czwartacy”. Wola, Stare Miasto, Śródmieście. Dowódca plutonu. Ranny. /Syn Stanisława/.
- [1397] Sulkowski Zbigniew. Członek PPR. Żołnierz AL. W powstaniu na Woli.
- [1398] Sułkowski Roman. Strzelec grupy bojowej Oddziału II Sztabu Głównego AL. W powstaniu na Pradze. Poległ 1 VIII 1944 w starciu z Niemcami na Targówku.
- [1399] Supeł /Stefaniu/ Maria, ps. Hanka, Maria. Ur. 1920. Członek ZWM. Sanitariuszka, pielęgniarka w szpitalu AL na Starym Mieście i Żoliborzu. Po powstaniu w niewoli niemieckiej.
- Supełek – zob. Sadkowska /Dąbrowska/ Zofia.
- Supeł – zob. Brzostowska Barbara.
- [1400] Surecki Tomasz ps. Mina. Strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Stare Miasto, Śródmieście. Poległ.
- [1401] Suski Kazimierz ps. Zybek. Ur. 1927. Plutonowy podchorąży III batalionu AL. Stare Miasto. Poległ. /Brat Ryszarda/.
- [1402] Suski Ryszard ps. Żarłok. Ur. 1921. Członek RPPS. Porucznik, dowódca Milicji Ludowej RPPS w Warszawie. Dowódca 3 kompanii batalionu AL „Czwartacy”. W powstaniu na Starym Mieście Dowódca plutonu szturmowego sztabu zgrupowania AL. Poległ 11 VIII 1944 na placu Zamkowym od kuli snajpera. /Brat Kazimierza/.
- [1403] Swarabowicz Wincenty. Podporucznik, zastępca dowódcy kompanii rozpoznawczej sztabu 2 Dywizji Piechoty LWP. Oficer łącznikowy do dowództwa AL na Żoliborzu.

- Przeprowadził się z Pragi na Żoliborz nocą z 19 na 20 IX 1944, z radiostacją i radiotelegrafistą plutonowym Janem Hajduczenią. Ustanowił łączność radiową pomiędzy powstańczym Żoliborzem a dowództwem 2 DP LWP na Pradze. Po powstaniu ukrywał się w gruzach miasta, prowadząc wywiad antyniemiecki. Pod koniec 1944 powrócił na Pragę.
- [1404] Swat Józef. Ur. 1891, zm. po 1966. Robotnik. W l. 1917–1918 uczestnik wydarzeń rewolucyjnych w Rosji. Powrócił do kraju w 1919. Od 1927 w Warszawie. Sympatyk KPP, a od 1943 członek PPR. W powstaniu kapral III batalionu AL. Wola, Stare Miasto. Po powstaniu więzien obozu koncentracyjnego w Buchenwaldzie.
- [1405] Swistunow Iwan. Ukraińiec. Zbiegły z niewoli niemieckiej żołnierz Armii Czerwonej. Ochotnik. W powstaniu w III batalionie AL na Żoliborzu. Poległ 29 IX 1944.
- [1406] Swolkień Jadwiga ps. Wiga. Sanitariuszka AL. W powstaniu na Czerlniakowie Górnym.
- [1407] Sykałówna /Chruł/ Emilia. Choraży. Dowódca plutonu 3 kompanii moździerzy 9 pułku piechoty 3 DP LWP. Od 17 IX 1944 na przyczółku czerlniakowskim. 23 IX t.r. wzięta do niewoli przez Niemców. Przebywała w kobiecych obozach jeńców wraz z żołnierzami AK i AL w Stalagach XI–A Altengrabow i VI–C Oberlangen.
- Sylwek – zob. Beta Sylwester.
- Sylwia – zob. Rudniańska Lucyna.
- [1408] Synowiec Zygmunt ps. Siwy. Robotnik. Członek PPR. W powstaniu strzelec zgrupowania AL. Żoliborz.
- [1409] Syrkus Helena. Architekt. Członek PPR. W powstaniu na Żoliborzu. Członek redakcji „Biuletynu Podokręgu Nr 2 Armii Ludowej”. Współorganizatorka samorządu mieszkańców. /Żona Szymona/.
- [1410] Syrkus Szymon. Architekt. Członek PPR. Współpracownik Oddziału II Sztabu Głównego AL. W powstaniu w zgrupowaniu AL na Żoliborzu. /Mąż Heleny/.
- Szadkowska Halina – zob. Michałowska /Szadkowska/ Halina ps. Halina.
- Szadkowska Janina – zob. Mikołajczyk /Szadkowska/ Janina Barbara ps. Baśka.
- [1411] Szadkowski Stefan. Szewc. Członek PPR. W powstaniu strzelec zgrupowania AL. Wola.
- [1412] Szałek Edward ps. Kazik. Ur. 1919. Członek ZWM. Strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Wola, Stare Miasto. Poległ.
- [1413] Szałek Jan ps. Szymon. Robotnik. Działacz PPR. Podoficer AL. W powstaniu w III batalionie AL. Wola, Stare Miasto, Żoliborz. 2 IX 1944 wyszedł z drugą grupą AL do Puszczy Kampinoskiej.
- [1414] Szałek Stefan ps. Łapka, Stry. Zm. 1980. Członek PPR z Ochoty. Starszy sierżant AL. W powstaniu w III batalionie AL. Wola, Stare Miasto, Żoliborz. 2 IX 1944 wyszedł z drugą grupą AL do Puszczy Kampinoskiej.
- [1415] Szaniawski /Bieńkowski/ Jan ps. Szwed. Ur. 1903, zm. 1985. Członek RPPS. Kapitan, major AL. W powstaniu oficer operacyjny sztabu zgrupowania AL na Starym Mieście. Od 25 VIII 1944 p.o. dowódcy, dowódca zgrupowania AL na Żoliborzu. Wieczorem 30 IX t.r. wraz z grupą 28 żołnierzy AL przebił się do Wisły i ewakuował na Pragę.
- Szantażyista – zob. Jurkowski Jerzy.
- Szarek – zob. Próchnik Ryszard.
- Szarpak – zob. Drachl Stefan.
- Szary – zob. Filimonowicz Stanisław.
- Szary – zob. Królikowski Konstanty.
- Szary – zob. Przyborowski Roman.

- [1416] Szatkowski Janusz ps. Janusz. Ur. 1928. Ochotnik. Wstąpił do oddziałów AL na Woli. Kapral batalionu AL „Czwartacy”. Stare Miasto, Śródmieście. Po powstaniu w niewoli niemieckiej.
- [1417] Szatkowski Wacław. Członek PPR. Kapral AL. W powstaniu, w plutonie zapasowym 1 kompanii zgrupowania AL. Śródmieście,
Szczepan – zob. Szczepaniak Zenon.
- [1418] Szczepaniak Jan ps. Igrsek. Robotnik z fabryki „Avia”. Członek PPR. Żołnierz AL. W powstaniu na Pradze.
Szczepaniak Krystyna – zob. Miśta /Szczepaniak/ Krystyna ps. Wieśka.
- [1419] Szczepaniak Zdzisław ps. Kowal. Ur. 1925, zm. 1968. Członek ZWM. Kapral batalionu AL „Czwartacy”. 21 VIII 1944 zniszczył czołg niemiecki w czasie walk na pozycji Garbarnia – Szkoła przy ul. Rybakki. Za ten czyn odznaczony przez dowództwo AL Krzyżem Grunwaldu II Klasy. W powstaniu na Woli, Starym Mieście i Żoliborzu. Ciężko ranny 29 IX t.r. w obronie Alei Wojska Polskiego. Następnego dnia wieczorem był w grupie AL, która przebiła się do Wisły. Ewakuowany na Pragę. /Brat Zenona/.
- [1420] Szczepaniak Zenon ps. Szczepan. Ur. 1929, zm. 2001. Członek ZWM. W powstaniu strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Wola, Stare Miasto, Śródmieście. /Brat Zdzisława/.
- Szczepański – zob. Szymanko Roman.
- [1421] Szczerba Jan ps. Janek. Strzelec kompanii AL-PAL „Błaszanka”. Czerniaków Górny. Dwukrotnie ranny.
Szczerbaty – zob. Antoniuk Henryk.
Szczerbaty – zob. Kałużynski Władysław.
Szczęsny – zob. Dobrowolski /Zamieński/ Szczęsny.
- [1422] Szczot Stanisław. Członek PPR. W powstaniu w sztabie zgrupowania AL. Śródmieście. Brał udział w utworzeniu PPD.
- [1423] Szczygielski Eugeniusz ps. Lisowski. Podporucznik Milicji Ludowej RPPS. W powstaniu dowódca oddziału AL na Powiślu.
- [1424] Szczygielski Stanisław ps. Szczygieł. Ur. 1926. Członek RPPS. Plutonowy batalionu AL „Czwartacy”. Stare Miasto. Poległ.
Szczygieł – zob. Siarkiewicz Zygmunt.
Szczygieł – zob. Szczygielski Stanisław.
Szczypińska Irena – zob. Komendarczyk /Szczypińska/ Irena ps. Ita.
- [1425] Szczypińska Jadwiga ps. Misia. Ur. 1922. W powstaniu sanitariuszka, pielęgniarka w szpitalach. AL na Starym Mieście i Żoliborzu. /Żona Kazimierza/.
- [1426] Szczypiński Kazimierz ps. Kazik. Ur. 1911. Lekarz. Członek PPR. Porucznik AL. Członek sanitariatu Sztabu Głównego AL. W powstaniu kierownik szpitali polowych AL na Starym Mieście i Żoliborzu. /Mąż Jadwigi/.
- [1427] Szelestowska Maria. Członek PPR. Pracownik centralnego aparatu wydawniczego PPR. W powstaniu w zgrupowaniu AL w Śródmieściu. Łączniczka, kolporterka prasy.
Szelubska Zofia – zob. Baranowska /Szelubska/ Zofia ps. Misia.
- [1428] Szelubski Jan ps. Leszek. Ur. 1916, zm. 1985. Podporucznik rezerwy WP, uczestnik kampanii 1939. Jeńiec Oflagu w Lublinie /dla oficerów WP Żydów/. Po ucieczce z obozu w 1943, członek RPPS. Dowódca oddziału partyzanckiego Milicji Ludowej RPPS w Lubelskiem. Porucznik. Szef sztabu Okręgu Warszawskiego AL. W powstaniu na Powiślu i w Śródmieściu. Oficer operacyjny sztabu, dowódca 2 kompanii

zgrupowania AL. Dowodził uzbrojoną grupą AL w walkach batalionu AK „Miłosz” o utrzymanie pozycji Frascati – Nullo – Aleja Na Skarpie. Odcięty, przez wiele godzin bronił płonącego gmachu Ambasady Francuskiej, zanim nadeszła pomoc. 22 IX 1944 odznaczony osobiście przez generała Tadeusza Komorowskiego Krzyżem Srebrnym Orderu Virtuti Militari. Po powstaniu w partyzantce AL na Podhalu.

Szewc – zob. Świącicki Jan.

Szewcowa – zob. Andrzejewska Helena.

- [1429] Szewczyk Andrzej ps. Antańek. Ur. 1926. Członek ZWM. Strzelec zgrupowania AL. Żoliborz. Po powstaniu w niewoli niemieckiej – Stalag VIII–C Markt Pongau, nr jeńca 103617.

- [1430] Szklarek Ignacy. Ur. 1892, zm. po 1966. Robotnik. W l. 1917–1920 uczestnik wydarzeń rewolucyjnych w Rosji. Następnie tramwajarz w Warszawie. Członek KPP, a od 1942 PPR. Żołnierz GL i AL. W powstaniu kapral III batalionu AL. Wola, Stare Miasto. Po powstaniu więzień obozów koncentracyjnych w Niemczech.

- [1431] Szniper Dow. Członek ŻOB z grupy bojowej Haszomer Hacair. Uczestnik walk w getcie warszawskim. Od V 1943 w partyzantce GL i AL w Lasach Wyszokowskich. Dowódca oddziału. W końcu VII 1944 powrócił do Warszawy, ukrywał się przy ul. Rakowieckiej 24. 2 VIII t.r. znalazł się w grupie ludności cywilnej zapędzonej przez Niemców w aleję Szucha. Miał przy sobie broń /pistolet/. Zastrzelony przy próbie samobroń.

- [1432] Szostak Franciszek. Ur. 1898, zm. po 1966. Robotnik. W l. 1917–1918 uczestnik wydarzeń rewolucyjnych w Rosji. Następnie powrócił do kraju. Od 1927 w Warszawie. Sympatyk KPP, a od 1942 członek PPR. Żołnierz GL i AL. W powstaniu podoficer zgrupowania AL. Śródmieście.

Szpak – zob. Dąbrowski Zbigniew.

Szpanetka – zob. Waś Jan.

- [1433] Szparowska /Gąsiorowska/ Halina ps. Halinka. Ur. 1917, zm. 1973. Studentka. Członek PPR. Sierżant AL. Kierowniczką konspiracyjnej drukarni „Głosu Warszawy”. W powstaniu podoficer oświatowy 2 kompanii batalionu AL „Czwartacy”. Stare Miasto, Żoliborz, Puszcza Kampinoska. Wysłana w grupie łącznikowej do PKWN w Lublinie. 10 IX 1944 ciężko ranna przy próbie przejścia linii frontu pod Józefowem koło Legionowa.

- [1434] Szparowski Julian. Ur. 1877, zm. 1949. Ślusarz. W l. 1917–1920 uczestnik wydarzeń rewolucyjnych w Rosji. Od 1921 w Warszawie. Sympatyk KPP, a od 1942 członek PPR. Żołnierz GL i AL. W powstaniu w zgrupowaniu AL na Żoliborzu.

- [1435] Szpigiel Baruch ps. Bronek. Członek Bundu. Żołnierz ŻOB, uczestnik walk w getcie warszawskim. Od V do VIII 1943 w partyzantce GL w lasach koło Wyszkowa. Później w Warszawie, ukrywał się w schronie przy ul. Żelaznej 64. W powstaniu w oddziałach AK w Śródmieściu. Po powstaniu, do 22 I 1945 ukrywał się w schronach przy ul. Śliskiej i Siennej.

Szpigiel Chajka – zob. Bełchatowska /Szpigiel/ Chajka ps. Halina.

- [1436] Sztettner Zygmunt ps. Góral. Ur. 1912. Kapral kompanii AL–PAL „Błaszanka”. Czerniaków Górny. Poległ 13 IX 1944 w obronie bloków BGK przy ul. Rozbrat 14/16.

- [1437] Sztraj Henryk ps. Staszek. Ur. 1919, zm. 1985. Technik mechanik. Członek PPR. Żołnierz AL. Przewodniczący Zarządu ZWM na Pradze. W powstaniu w grupie AL–ZWM w rejonie ul. Targowej, później w konspiracji. Wywieziony przez Niemców na roboty fortyfikacyjne koło Ostrołeki.

Sztuczynska Nina – zob. Kranc /Sztuczynska/ Nina ps. Ninka.

- [1438] Sztuczynski Kazimierz ps. Stefan. Członek ZWM. Pracownik centralnego aparatu wydawniczego PPR. W powstaniu plutonowy, sierżant III batalionu AL. Stare Miasto, Żoliborz.
- [1439] Sztylet /NN/. Strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Stare Miasto. Poległ.
- [1440] Szularz Aleksander. Ur. 1893, zm. po 1966. Robotnik. W l. 1917–1919 uczestnik wydarzeń rewolucyjnych w Rosji. Następnie w Warszawie. Członek KPP, a od 1942 PPR. Żołnierz GL i AL. W powstaniu w zgrupowaniu AL na Woli i Starym Mieście. Po powstaniu, więzień hitlerowskich obozów koncentracyjnych w Niemczech.
- [1441] Szurmak Jerzy ps. Zenek. Strzelec grupy bojowej Oddziału II Sztabu Głównego AL. W powstaniu na Pradze. W początkach VIII 1944 w walkach na Targówku i Bródnie.
- Szwajgier Adina – zob. Błady Szwajgier /Meremińska, Świdowska/ Adina ps. Inka.
- [1442] Szwalbe Czesława Wanda. Ur. 1896, zm. 1997. Członek RPPS. W powstaniu czynna w samorządzie mieszkańców na Żoliborzu. Pracowała też przy nasłuchu radiowym dla „Biuletynu” AL. /Żona Stanisława/.
- [1443] Szwalbe Stanisław ps. Józef. Ur. 1898, zm. 1996. Spółdzielca. Członek RPPS. W powstaniu na Żoliborzu. Współdziałał z dowództwem AL i samorządem mieszkańców. /Mąż Czesławy Wandy/.
- Szwed – zob. Szaniawski /Bieńkowski/ Jan.
- Szybki – zob. Łęczycki Andrzej.
- [1444] Szyk Edward ps. Robert. Członek ZWM. W powstaniu, strzelec plutonu, a następnie kompanii Służby Bezpieczeństwa AL. Żoliborz. Utalentowany muzycznie. 29 IX 1944 dwukrotnie ranny. Zginął w czasie przenoszenia do szpitala.
- [1445] Szymanko Roman ps. Szczepański. Działacz Komitetu Inicjatywy Narodowej i KRN. W powstaniu w Śródmieściu Południowym, komendant domu przy ul. Szopena 17. Współdziałał z dowództwem zgrupowania AL.
- [1446] Szymanowski Henryk ps. Heniek. Inżynier z fabryki Gerlacha na Woli. Członek PPR. Starszy sierżant, podporucznik AL. Dowódca 1 kompanii III batalionu AL. Wola, Stare Miasto, Żoliborz. 20 VIII 1944 odznaczony Krzyżem Walecznych przez dowództwo AK Grupy „Północ”. Ranny.
- [1447] Szymańska Irena. Członek PPR. W powstaniu łączniczka zgrupowania AL. Śródmieście.
- [1448] Szymański Bolesław ps. Boleń. Strzelec plutonu AL–PAL na Powiślu. Od 5 IX 1944 na Czerniakowie Górnym w 5 kompanii batalionu AK „Tum”. Poległ 13 IX t.r. przy ul. Rozbrat 26.
- [1449] Szymański Henryk ps. Równy. Robotnik fabryki Gerlacha na Woli. Członek PPR. Sierżant III batalionu AL, dowódca plutonu. Stare Miasto. Poległ.
- [1450] Szymański Kazimierz. Ur. 1921, zm. 1975. Robotnik. Członek ZWM. Sierżant III batalionu AL. Wola, Stare Miasto, Żoliborz. Ranny. Odznaczony przez dowództwo AL Krzyżem Grunwaldu III Klasy.
- [1451] Szymborski Aleksander ps. Bielski. Ur. 1896, zm. po 1966. Murarz. W l. 1917–1919 uczestnik wydarzeń rewolucyjnych w Rosji. Od 1919 w Warszawie. Członek KPP, a od 1942 PPR, Żołnierz GL i AL. W powstaniu sierżant III batalionu AL. Wola, Stare Miasto, Żoliborz.
- [1452] Szymborski Ryszard ps. Wacek. Ur. 1925. Członek ZWM. Plutonowy, sierżant, dowódca plutonu batalionu AL „Czwartacy”. Wola, Stare Miasto, Śródmieście. Ranny na pozycji przy ul. Książęcej 7. Po powstaniu w niewoli niemieckiej.

- [1453] Szymczak Janusz ps. Krzysiek. Ur. 1928. Członek ZWM. Strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Wola, Stare Miasto. Ranny.
- [1454] Szymczak Kazimierz ps. Mewa. Ur. 1918. Członek ZWM. W powstaniu strzelec 2 kompanii III batalionu AL. Stare Miasto, Żoliborz. Po powstaniu w niewoli niemieckiej – Stalag XI–A Altengrabow, nr jeńca 45825.
- Szymek – zob. Poddebski Edward.
- Szymon – zob. Szałek Jan.
- [1455] Szynsiak Zbigniew. Student architektury. Członek PPR. Starszy sierżant AL. Pracownik Oddziału II Sztabu Głównego AL. W powstaniu w zgrupowaniu AL. Śródmieście.
- [1456] Szyszka Jan ps. Janek. Członek ZWM Strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Stare Miasto, Śródmieście. Poległ.
- [1457] Szyszko Michał ps. Dąbek. Ur. 1912, zm. 1946. Sekretarz Komitetu Centralnego RPPS. Porucznik AL. W powstaniu oficer operacyjny sztabu zgrupowania AL w Śródmieściu. Współorganizator Połączonych Sił Zbrojnych AL, PAL i KB, a także PPD. Po powstaniu w partyzantce AL na Podhalu. /Mąż Zofii/.
- [1458] Szyszko /Bardach/ Zofia ps. Czarna Zośka. Ur. 1918, zm. 2000. Członek PPR. Żołnierz AL. Łączniczka w sztabie zgrupowania AL. Śródmieście. /Żona Michała/.
- [1459] Szyszkowski Bolesław. Ur. 1898, zm. 1964. Pracownik pocztowy. W l. 1917–1921 uczestnik wydarzeń rewolucyjnych w Rosji. Powrócił do kraju w 1921. Sympatyk KPP. Od 1939 w Warszawie. Od 1942 członek PPR. Żołnierz GL i AL. W powstaniu w zgrupowaniu AL w Śródmieściu. Ranny. Po powstaniu w szpitalach w Ursusie i Sochaczewie.
- [1460] Szytow Teodor ps. Teodozy. Członek PPR, Podporucznik AL. W powstaniu, w kwatermistrzostwie sztabu zgrupowania AL. Stare Miasto, Śródmieście.

Ś

- [1461] Ścibiorek Bolesław. Ur. 1906, zm. 1945. Działacz ZMW RP „Wici” i SL. Podporucznik BCh. Członek SL „Wola Ludu”. W powstaniu oficer sztabu zgrupowania AL. Śródmieście. Współorganizator PPD.
- [1462] Ślaski Władysław ps. Miecz. Strzelec kompanii AL–PAL „Błaszanka”. Czerniaków Górny.
- Ślepek – zob. Kasztan Kazimierz.
- Śmaja – zob. Rowiński Jerzy.
- [1463] Śniadek Władysława ps. Włada. Łączniczka batalionu AL „Czwartacy”. W powstaniu na Woli.
- [1464] Świątkowski Henryk ps. Lech. Ur. 1896, zm. 1970. Adwokat. Członek RPPS. Podporucznik Milicji Ludowej RPPS. Oficer oświatowy sztabu zgrupowania AL. Śródmieście. Jeden z redaktorów „Barykady Wolności”. 8 IX 1944 z powodu choroby opuścił miasto wraz z ludnością cywilną.
- [1465] Świderski Henryk ps. Skrzypek. Członek Komitetu Dzielnicowego RPPS. W powstaniu strzelec 2 kompanii zgrupowania AL. Śródmieście.
- Świdowska Adina – zob. Błady Szwajgier /Meremińska, Świdowska/ Adina ps. Inka.
- [1466] Świerczyńska Halina. Ur. 1927. Uciekinierka z getta. W powstaniu łączniczka batalionu AL „Czwartacy”. Stare Miasto, Śródmieście. /Żona Konrada Bernarda/.
- [1467] Świerczyński Konrad ps. Wicek. Ur. 1882, zm. 1956. Robotnik. W l. 1917–1919 uczestnik wydarzeń rewolucyjnych w Rosji /m.in. walk w Moskwie o zdobycie Kremla przez Gwardię Czerwoną/. Od 1919 w Warszawie: robotnik, szewc, księgarz. Członek KPP, a od 1942 PPR. Żołnierz GL i AL. W powstaniu, w zgrupowaniu AL w Śródmieściu. /Ojciec Konrada Bernarda/.
- [1468] Świerczyński Konrad Bernard ps. Kondek. Ur. 1925. Członek ZWM.

Strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Stare Miasto, Śródmieście. /Syn Konrada, mąż Haliny/.

- [1469] Świącicki Jan ps. Szewc. Członek PPR. W powstaniu kapral zgrupowania AL. Śródmieście.

Świt – zob. Nagraba Stefan.

T

Tad – zob. Kabaciński Tadeusz.

Tadek – zob. Bajszczak Tadeusz.

Tadek – zob. Borowy Tadeusz.

Tadek – zob. Dąbrowski Tadeusz.

Tadek – zob. Gąsiorowski Tadeusz.

Tadek – zob. Horadyński Ryszard.

Tadek – zob. Kaweckci Anatol

Tadek – zob. Kotarski Tadeusz.

Tadek – zob. Kur Tadeusz.

Tadek – zob. Reszko Tadeusz.

Tadek – zob. Straus Zbigniew.

Tadek Architekt – zob. Rosiak Tadeusz.

Tadek Drukacz – zob. Gąsiorowski Tadeusz

Tadek Generał – zob. Reszko Tadeusz.

- [1470] Tadeusz /NN/. Kapral batalionu AL „Czwartacy”. Stare Miasto, Śródmieście. Poległ.

Tadeusz – zob. Borzykowski Tobiasz /Tuwie/.

Tadeusz – zob. Dąbrowski Tadeusz.

Tadeusz – zob. Sankowski Stanisław.

- [1471] Talarek Franciszek. Szewc z Woli. Członek PPR. Strzelec III batalionu AL. Wola, Stare Miasto. Po powstaniu wywieziony przez Niemców do obozu koncentracyjnego, gdzie zginął.

- [1472] Talarek /NN/. Strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Stare Miasto, Żoliborz.

Tamara – zob. Kochankiewicz Anna.

Tampon – zob. Krzeski Tadeusz.

- [1473] Tank /NN/. Rosjanin. Kapitan Armii Czerwonej. Jeniec niemiecki uwolniony przez AK z więzienia przy ul. Daniłowiczowskiej. Ochotnik. W powstaniu w III batalionie AL. Stare Miasto, Żoliborz. Ciężko ranny 30 IX 1944.

- [1474] Tankist /NN/. Rosjanin. Zbiegły z niewoli niemieckiej żołnierz Armii Czerwonej. W powstaniu w III batalionie AL na Żoliborzu. Poległ.

- [1475] Tarapata Marian. Lat 34. Żołnierz AL. Poległ w powstaniu. Pochowany w kwaterze AL na Cmentarzu Wojskowym Powązki.

- [1476] Tarkowski Tadeusz ps. Tadek. Ur. 1930. Robotnik. Młodociany strzelec kompanii AL-PAL „Błasanka”. Czerniaków Górny. Ewakuowany na Pragę. Wstąpił do LWP.

- [1477] Tarłowska Danuta ps. Anka, Danka. Członek ZWM. Łączniczka AL. W powstaniu na Pradze. Pracowała przy wydawaniu i kolportowaniu „Głosu Warszawy”. 20 VIII 1944 przy przewożeniu drukarni ZWM z Grochowa na Targówek, aresztowana przez Niemców. Wywieziona do obozu w Pruszkowie, skąd zbiegła.

- [1478] Tarłowski Jan ps. Antek, Janek. Członek ZWM. Żołnierz AL. W powstaniu na Pradze. Pracował jako zecer przy wydawaniu „Głosu Warszawy”. We IX 1944 wyszedł z grupą AL do Zielonki.

- [1479] Taśma /NN/ Plutonowy batalionu AL „Czwartacy”. Stare Miasto, Śródmieście.

Taśma – zob. Włochowski Stefan.

Tata – zob. Legiec Władysław.

Tata – zob. Pikulski Stanisław.

- Tata – zob. Tołwiński Stanisław.
- Tato – zob. Piechocki Feliks.
- [1480] Temkin /Berman/ Barbara ps. Basia. Ur. 1907, zm. 1953. Bibliotekarka. Członek Poale Syjon Lewicy. Od XI 1942 poza murami getta. Organizatorka opieki nad ukrywającymi się uciekinierami z getta i bojowcami ŻOB. Współpracowała z ŻKN i Radą Pomocy Żydom oraz z CKL i KRN. W powstaniu na Żoliborzu, w łączności z dowództwem zgrupowania AL. Po powstaniu do 3 X 1944 ukrywała się z mężem Adolfem Bermanem w garażu przy ul. Felińskiego, następnie opuściła miasto wraz z ludnością cywilną. Schronienie znalazła w Izabelinie.
- Teoch – zob. Kufel Teodor.
- Teodor – zob. Furmański Lucjan.
- Teodozy – zob. Szytow Teodor.
- Teofila – zob. Nowosad Sylwia.
- Teresa – zob. Błach /Rudzka/ Janina.
- Teresa – zob. Sawicka Irena.
- Tereska – zob. Gregorek Teresa.
- [1481] Teszner Bogdan Wacław. Lat 36. Żołnierz AL. Poległ w powstaniu. Pochowany w kwaterze AL na Cmentarzu Wojskowym Powązki.
- Tęgi – zob. Rosiak Jan.
- Todek – zob. Tarkowski Tadeusz.
- [1482] Toeplitz Jerzy. Członek ZIM. Żołnierz kompanii Służby Bezpieczeństwa AL. Stare Miasto, Żoliborz.
- Tola – zob. Miłoszewska Zofia.
- [1483] Tolek /NN/. Kapral batalionu AL „Czwartacy”. Stare Miasto, Śródmieście. Poległ 16 IX 1944 na pozycji przy ul. Książęcej 9.
- [1484] Tolek /NN/. Strzelec kompanii Służby Bezpieczeństwa AL. Stare Miasto, Żoliborz.
- Tolek – zob. Rutkowski Antoni.
- [1485] Tolik Józef ps. Radomiak. Ur. 1896, zm. 1966. Robotnik. W l. 1917–1918 uczestnik wydarzeń rewolucyjnych w Rosji i Finlandii. Powrócił do kraju w 1918. Członek KPP. Od 1920 w Warszawie. Od 1943 członek PPR. Żołnierz GL i AL. W powstaniu, kapral zgrupowania AL. Stare Miasto, Żoliborz. Po powstaniu na robotach przymusowych w Niemczech.
- [1486] Tołwiński Stanisław ps. Tata. Ur. 1895, zm. 1969. Student w Persburgu, członek Związku Młodzieży Postępowo–Niepodległościowej, więzień carski. W l. 1917–1918 uczestnik wydarzeń rewolucyjnych w Rosji. Członek PPS–Frakcji Rewolucyjnej i komunisty. W 1918 powrócił do kraju. Ekonomista. Działacz spółdzielczy w Warszawie. Członek zarządu WSM – Warszawskiej Spółdzielni Mieszkaniowej, kierownik SPB – Społecznego Przedsiębiorstwa Budowlanego. Od 1943 związany z RPPS. Przewodniczący Koła Planowania Społeczno–Gospodarczego KRN. W powstaniu na Żoliborzu. Organizator społecznego Koła Przyjaciół AL. Przewodniczący powstałego z inicjatywy dowództwa AL samorządu mieszkańców Żoliborza.
- [1487] Tomasiak–Liwszyc Ryszard. Lat 18. Ochotnik. Strzelec zgrupowania AL na Żoliborzu. Poległ.
- [1488] Tomaszewski Aleksander ps. Pirotechnik. Ur. 1902, zm. 1986. Członek PPR, Sierżant AL. Majster-pirotechnik z Zakładów Amunicyjnych w Forcie Bema, gdzie pracował do 1939. Czynny przy produkcji granatów jednocześnie w AK i AL. W powstaniu na Starym Mieście zorganizował produkcję granatów dla AL w wytwórni przy ul. Świętojerskiej 6, korzystając z pomocy AK. Ciężko ranny.
- Tomek – zob. Wawrzyński Tomasz.
- Toni – zob. Stankiewicz Antoni.
- [1489] Tosia /NN/. Sanitariuszka batalionu AL „Czwartacy”. Stare Miasto, Śródmieście.

- Tosia – zob. Goliborska Teodozja.
- Tosiek – zob. Komorowski Antoni.
- [1490] Traczyk Bolesław. Ur. 1890, zm. 1962. Szewc W I. 1917–1920 uczestnik wydarzeń rewolucyjnych na Ukrainie. Od 1922 w Warszawie. Członek KPP, a od 1942 PPR. Żołnierz GL i AL. W powstaniu w zgrupowaniu AL w Śródmieściu. Po powstaniu na robotach przymusowych w Niemczech.
- [1491] Trams Ignacy ps. Igor. Plutonowy AL. W powstaniu w Śródmieściu, w 2 batalionie zgrupowania AK „Chrobry II”. Odznaczony przez dowództwo AK Krzyżem Walecznych. Po powstaniu w niewoli niemieckiej.
- [1492] Tramwajarz /NN/. Członek PPR. Strzelec zgrupowania AL na Woli. Ranny 5 VIII 1944 w młynie Michle-
ra.
- [1493] Traperek /Schabowicz/ Mirosława ps. Mirka. Ur. 1925. Członek ZWM. W powstaniu strzelec zgrupowania AL. Żoliborz.
- [1494] Trocewicz Henryk ps. Heniek, Politruk. Ur. ok. 1922. Początkowo w AK. W 1943 przeszedł do GL-ZWM, Starszy sierżant, podporucznik. W powstaniu dowódca 3 kompanii batalionu AL „Czwartacy”. Wola, Stare Miasto, Śródmieście. Zginął 3 IX 1944 w nieznanych okolicznościach.
- [1495] Trojanowski Andrzej. Lekarz. Członek sanitariatu Sztabu Głównego AL. W powstaniu na Ochocie.
- [1496] Tubacz /NN/. Imię: Borys. Rosjanin. Zbiegły z niewoli niemieckiej żołnierz Armii Czerwonej. Ochotnik. W powstaniu w III batalionie AL na Żoliborzu. Poległ.
- [1497] Truszkowski Mieczysław. Ur. 1924. Członek ZWM. W powstaniu kapral zgrupowania AL. Stare Miasto, Śródmieście. Po powstaniu w niewoli niemieckiej.
- [1498] Trylska Stanisława ps. Staszka. Członek PPR. Pracownik Oddziału II Sztabu Głównego AL. W powstaniu w zgrupowaniu AL na Żoliborzu.
- [1499] Turlejska Maria ps. Jadzia, Małgosia. Ur. 1918, zm. 2004. Członek PPR. Podporucznik AL. Pracownik centralnego aparatu wydawniczego PPR. W powstaniu na Starym Mieście. Pracownik redakcji „Armii Ludowej”. Oficer oświatowy w sztabie zgrupowania AL. 2 IX 1944 opuściła miasto wraz z ludnością cywilną.
- Twardy – zob. Skowroński Stanisław.
- [1500] Tygrys /NN/. Strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Wola, Stare Miasto. Poległ 29 VIII 1944 w walkach o kościół Najświętszej Marii Panny.
- Tygrys – zob. Guz Eugeniusz.
- Tygrys – zob. Kamiński Witold.
- [1501] Tysza Adolf. Lat 20. Żołnierz AL. Poległ w powstaniu. Pochowany w kwaterze AL na Cmentarzu Wojskowym Powązki.
- Tytus – zob. Nienałtowski Stanisław.

U

Ułan – zob. Leja Tadeusz.

Urban – zob. Kwiatkowski Franciszek.

Urbanek Teofila – zob. Nowosad Sylwia ps. Teofila.

[1502] Urbański Józef ps. Józek. Członek ZWM. Żołnierz AL. W powstaniu na Pradze. W jego mieszkaniu na Grochowie czynna była do 20 VIII 1944 drukarnia ZWM, w której drukowano „Głos Warszawy” /wydanie praskie/. W początkach IX t.r. udał się z grupą AL do Zielonki. /Brat Zdzisława/.

[1503] Urbański Zdzisław. Członek ZWM. Żołnierz AL. Organizował kolportaż praskiego wydania „Głosu Warszawy”. /Brat Józefa/.

[1504] Urszula /NN/. Lat 17. Sanitariuszka AL z Pragi. W powstaniu w zgrupowaniu AL na Starym Mieście. W połowie VIII 1944 ciężko ranna. Zmarła. Pochowana w kwaterze AL na Cmentarzu Wojskowym Powązki.

[1505] Urszula /NN/. Pielęgniarka w szpitalu AL na Żoliborzu. Wieczorem 30 IX 1944 uczestniczyła w akcji oddziałów AL przebiecia się do Wisły. Poległa na wale wiślanym.

[1506] Urszula /NN/. Żydówka ukrywająca się na Żoliborzu. W powstaniu w służbach pomocniczych zgrupowania AL. Po powstaniu, przebywała wraz z Ryszardem Roszkowskim /zob./ i innymi w schronie przy ul. Brodzińskiego 3. Zginęła wraz z nimi w nieznanych okolicznościach.

Urwis – zob. Czernyszewicz Wiktor.

V

Vis – zob. Karolak Jan.

W

Wacek – zob. Kaczyński Bolesław.

Wacek – zob. Konopka Józef.

Wacek – zob. Krawczyk Władysław.

Wacek – zob. Lewandowski Stefan.

Wacek – zob. Ładno Kazimierz.

Wacek – zob. Piechowicz Wacław.

Wacek – zob. Sajnoga Włodzimierz.

Wacek – zob. Szymborski Ryszard.

Wacek – zob. Wojciechowski Marian.

Wacusi – zob. Augustyniak Michał.

[1507] Wagner Janina. Członek PPR. Łączniczka zgrupowania AL. Wola, Stare Miasto, Śródmieście. /Żona Wacława/.

[1508] Wagner Wacław. Dziennikarz. Członek PPR. W powstaniu strzelec III batalionu AL. Wola, Stare Miasto, Śródmieście. /Mąż Janiny/.

Wala – zob. Rolófs Walentyna.

[1509] Walczak Józef ps. Walek. Pracownik Oddziału II Sztabu Głównego AL. W powstaniu plutonowy kompanii Służby Bezpieczeństwa AL. Stare Miasto, Żoliborz.

[1510] Walczak Mieczysław ps. Mietek. Ur. 1922, Członek ZWM. W powstaniu strzelec zgrupowania AL na Żoliborzu.

[1511] Walczyk Jan ps. Andrzej. Ur. 1926. Członek ZWM. Kapral zgrupowania AL. Praga. W powstaniu na Grochowie.

Waldek – zob. Górski Henryk.

Waldek – zob. Nerwiński /Ankerstein/ Waldemar.

Walek – zob. Sobczak Walery.

Walek – zob. Walczak Józef.

[1512] Walentek Emil. Inżynier elektryk. Członek PPR. Współpracownik Oddziału II Sztabu Głównego AL. W powstaniu w zgrupowaniu AL na Żoliborzu.

Waler – zob. Sobczak Walery.

Waleziak Maria – zob. Ziaja /Waleziak/ Maria ps. Ariana.

[1513] Walkiewicz Tadeusz. Członek ZWM. Żołnierz AL. Ochota. W powstaniu strzelec 1 kompanii zgrupowania AL. Śródmieście.

Walter – zob. Kucner Mieczysław.

[1514] Wanda /NN/. Sanitariuszka AL. Poległa w powstaniu.

[1515] Wanda /NN/. Łączniczka AL. W powstaniu w zgrupowaniu AK Reduta Wawelska na Ochocie. Poległa 2 VIII 1944 na rogu ulic Mianowskiego i Uniwersyteckiej.

Wanda – zob. Akolińska Wanda.

Wanda – zob. Drożdżyńska /Sonsowska/ Wanda.

- Wanda – zob. Krzak /Pytlakowska/ Felicja.
- Wanda – zob. Malinowska Wanda.
- Wanda – zob. Mrozek /Frankowska/ Zofia.
- Wanda – zob. Żak Zdzisław.
- Wanda – zob. Żółkiewska Wanda.
- Wandzia – zob. Skrypik Wanda.
- Wania – zob. Baszmałow Wiktor.
- Wania – zob. Wyżnietriew Mikołaj.
- Waniewicz Irena – zob. Gelblum /Waniewicz/ Irena ps. Irka.
- War – zob. Warda Kazimierz.
- [1516] Warda Kazimierz ps. War. Ur. 1924. Członek RPPS. Do 22 VIII 1944 w 1 batalionie zgrupowania AK „Chrobry II”. Śródmieście. Następnie strzelec kompanii AL-PAL „Błaszanka”, pluton „Starówka”. Czeraniaków Górny.
- [1517] Wardecki Józef ps. Kulawy. Członek PPR. W powstaniu plutonowy 2 kompanii zgrupowania AL. Śródmieście.
- Warman Bronisława – zob. Feinmesser /Warman/ Bronisława ps. Bronka, Marysia.
- [1518] Warman Zygmunt ps. Zygmunt. Ur. 1905, zm. 1965. Dr prawa. Sekretarz Judenratu w getcie warszawskim. Od I 1943 ukrywał się w Warszawie poza gettem. W powstaniu na Starym Mieście i Żoliborzu. Żołnierz plutonu ŻOB w III batalionie AL. Ciężko ranny 28 VIII 1944 w czasie przejścia kanałami na Żoliborz. Po powstaniu ukrywał się w piwnicy domu przy ul. Promyka 43. 15 XI t.r. uratowany przez patrol sanitarny PCK. /Mąż Bronisławy Feinmesser/.
- Warszawski Stefan Leon – zob. Kurowski Stefan Zygmunt.
- [1519] Wasiak Aleksander ps. Mocny. Żołnierz AK z Woli. Ochotnik. Od 7 VIII 1944 strzelec III batalionu AL. Ranny. Stare Miasto, Śródmieście, Powiśle. 8 IX t.r. wyszedł z ludnością cywilną. Uwięziony przez Niemców, był przez nich do 17 I 1945 wykorzystywany do różnych prac przy grabieniu i niszczeniu miasta. Członek grupy sabotażowej złożonej z więźniów żołnierzy AL.
- [1520] Wasilewski Jan. Prawnik. Członek PPR. Współpracownik, rzeczoznawca Prezydium KRN i Dowództwa Głównego AL. W powstaniu w zgrupowaniu AL na Żoliborzu.
- [1521] Wasilewski Sylwester ps. Lew. Członek ZWM. W powstaniu strzelec zgrupowania AL na Żoliborzu. Ranny.
- [1522] Wasser Bluma /Wodnicka Bronisława/. Nauczycielka. Działaczka Poale Syjon Lewicy. Współpracownica Emanuela Ringenbluma – twórcy i kierownika konspiracyjnego Archiwum Getta. Od 1943 ukrywała się, współpracując z ŻKN i Radą Pomocy Żydom. Z trójką innych działaczy Poale Syjon Lewicy przebywała na Żoliborzu, w schronie przy ul. Suwalskiej 21. Po wybuchu powstania, w początkach VIII 1944, wraz z wysiedlaną przez Niemców ludnością, wyszła z mężem z Warszawy. /Żona Hersza/.
- [1523] Wasser Hersz /Wodnicki Henryk/. Ur. 1912, zm. 1980. Ekonomista. Działacz Poale Syjon Lewicy. Zastępca Emanuela Ringenbluma – twórcy i kierownika konspiracyjnego Archiwum Getta. Po walkach w getcie ukrywał się w Warszawie, współpracując z Radą Pomocy Żydom. Wraz z żoną i trzema innymi działaczami Poale Syjon Lewicy przebywał w schronie przy ul. Suwalskiej 21 na Żoliborzu. Po wybuchu powstania, w początkach VIII 1944, w czasie oczyszczania tych terenów przez Niemców, on i żona wyszli z ludnością cywilną z miasta. Ci co pozostali w schronie – Hersz Berliński, Elias Ehrlich i Pola Elster – zginęli tam później w nieznanych okolicznościach, /Mąż Blumy/.
- [1524] Wasserab Ewa ps. Ewa. Sanitariuszka AL w punkcie sanitarno-opatrunkowym AK przy ul. Czarnieckiego

49. Żoliborz. Zginęła od wybuchu pocisku artyleryjskiego.
- [1525] Waszul Bolesław ps. Bolek. Ur. 1908. Członek PPR. Sekretarz Komitetu Fabrycznego w zakładach E.Wedla na Pradze. Starszy sierżant AL. Dowodził grupą AL w fabryce, którą w początkach VIII 1944 opatowano wspólnie z miejscowym oddziałem AK.
- [1526] Waś Jan ps. Szpanetka. Ur. 1926. Robotnik z Drewnicy. Członek ZWM. Kapral grupy bojowej Oddziału IV Sztabu Głównego AL. W powstaniu w III batalionie AL. Stare Miasto. Poległ 20 VIII 1944.
- Waś Wanda – zob. Mariańska /Waś/ Wanda ps. Ada.
- [1527] Watraszek Emilia ps. Stasia. Ur. 1907, zm. 1989. Członek PPR. W powstaniu na Żoliborzu, w służbie zaopatrzeniowej zgrupowania AL. /Żona Mieczysława/.
- [1528] Watraszek Mieczysław ps. Czarny, Jan, Jaś Czarny. Ur. 1905, zm. 1959. Inżynier budowlany. Członek PPR. Starszy sierżant AL. Pracownik Oddziału VI Sztabu Głównego AL. W powstaniu na Żoliborzu. Podoficer oświatowy w sztabie zgrupowania AL. Zastępca dowódcy kompanii Służby Bezpieczeństwa AL. Ranny. /Mąż Emilii/.
- [1529] Wawrzyniak Adam. Robotnik. Członek PPR. Żołnierz AL. W powstaniu na Grochowie.
- [1530] Wawrzyniak Bolesław. Kolarz. Członek PPR. Sierżant AL. W powstaniu na Ochocie. /Mąż Jadwigi/.
- [1531] Wawrzyniak Jadwiga. Robotnica. Członek PPR. Pracownik Oddziału IV Sztabu Głównego AL. Łączniczka AL. W powstaniu na Ochocie. /Żona Bolesława/.
- [1532] Wawrzyniak Wiktor ps. Witek. Członek RPPS. W powstaniu plutonowy batalionu AL „Czwartacy”. Stare Miasto, Śródmieście. Ranny.
- [1533] Wawrzyński Tomasz ps. Tomek. Członek RPPS. W powstaniu strzelec zgrupowania AL na Woli. Poległ.
- Wąsik – zob. Wojnarowicz Tadeusz.
- [1534] Wąsowski Andrzej ps. Dyziek, Zyzio. Ur. 1921, zm. 1980. Robotnik fabryki Philipsa na Woli. Kapral grupy bojowej Oddziału VI Sztabu Głównego AL. W powstaniu plutonowy batalionu AL „Czwartacy”. Wola, Stare Miasto, Śródmieście, Czerniaków Górny. Nocą z 16 na 17 IX 1944 ewakuował się na Pragę.
- [1535] Weber Andrzej ps. Andrzej. Ur. 1915, zm. 1983. Dziennikarz. Członek PPR. Porucznik AL. Członek Centralnej Redakcji PPR i AL. W powstaniu na Starym Mieście i w Śródmieściu. Redaktor pism: „Armia Ludowa” i „Wojsko Polskie”. Oficer prasowy i propagandowy sztabu zgrupowania AL.
- [1536] Wesołowski Jan ps. Krzysztof. Nauczyciel. Członek PPR. Podporucznik AL. Kierownik aparatu wydawniczego Komitetu Warszawskiego PPR. W powstaniu na Starym Mieście i Żoliborzu. Oficer oświatowy III batalionu AL. Ranny.
- [1537] Węgorek Mieczysław ps. Granat. Członek ZWM. Starszy sierżant, podporucznik AL. W powstaniu na Starym Mieście i Żoliborzu. Zastępca dowódcy, dowódca 3 kompanii batalionu AL „Czwartacy”. Ranny.
- [1538] Węgrzyn Ignacy. Żołnierz AL. Poległ w powstaniu. Pochowany w kwatrze AL na Cmentarzu Wojskowym Powązki.
- [1539] Węgrzynowicz Zdzisław ps. Zygmunt. Strzelec kompanii AL-PAL „Błaszanka”. Czerniaków Górny. Ciężko ranny 14 IX 1944. Zmarł dzień później.
- [1540] Węsierski Bohdan ps. Przerwa. Ur. 1927. Członek ZWM. Strzelec grupy bojowej Oddziału II Sztabu Głównego AL. W powstaniu na Pradze.

- [1541] Wężyk Janusz ps. Kirski. Członek ZWM. Żołnierz plutonu AL-ZWM na Woli. W powstaniu strzelec III batalionu AL. Wola, Stare Miasto, Żoliborz. Poległ.
- Wicek – zob. Bochenek Antoni.
- Wicek – zob. Konarzewski Józef,
- Wicek – zob. Krzywnicki Wacław.
- Wicek – zob. Pikulski Stanisław.
- Wicek – zob. Świerszczyński Konrad.
- [1542] Wideman Maria ps. Anna, Maniuska. Ur. 1914, zm. 1947. Lekarz. Członek PPR. Podporucznik AL. Członek sanitariatu Sztabu Głównego AL. Czynna w akcji pomocy dla więźniów obozu przejściowego w Pruszkowie.
- [1543] Wiechno Wojciech. Ur. 1914. Lekarz. Członek sanitariatu Sztabu Głównego AL. W powstaniu w Śródmieściu i na Woli.
- [1544] Wieczorek Edward ps. Stary. Działacz lewicy PPS. Członek PS i RPPS, redaktor „Barykady Wolności” i „Proletariusza”. Porucznik Milicji Ludowej RPPS. W powstaniu w zgrupowaniu AL na Woli. Otoczony przez Niemców, z grupą żołnierzy AL wszedł do kanałów z zamiarem przedostania się do Śródmieścia. Grupa ta zaginęła. Okoliczności śmierci jej dowódcy i żołnierzy nie są znane.
- [1545] Wiczorkiewicz Bronisław ps. Stefan. Pracownik naukowy, przyrodnik. Działacz PPR. Porucznik AL. W powstaniu w sztabie zgrupowania AL w Śródmieściu. Po powstaniu przewodniczący kons piracyjnej Rady Narodowej w Milanówku.
- [1546] Wielburska Joan. Lat 27. Żołnierz AL. Poległa w powstaniu. Pochowana w kwaterze AL na Cmentarzu Wojskowym Powązki.
- Wieżysław – zob. Fotek Jan.
- [1547] Wierzbicki Marian. Kelner z Lublina. Członek PPR. Kapral III batalionu AL. Stare Miasto, Śródmieście.
- [1548] Wierchowski Stefan ps. Wojtek. Ur. 1917. Członek PPR. Starszy sierżant AL. W powstaniu w III batalionie AL. Stare Miasto, Żoliborz.
- [1549] Wiesia /NN/. Ur. 1929. Ochotniczka. W powstaniu łączniczka zgrupowania AL. Żoliborz.
- [1550] Wiesiek /NN/. Starszy strzelec w plutonie broni maszynowej batalionu AL „Czwartacy”. Dowódca drużyny. Poległ 29 IX 1944 w obronie Alei Wojska Polskiego na Żoliborzu.
- [1551] Wiesiek /NN/. Wiesiek–harmonista. Strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Żoliborz. Poległ 29 IX 1944 na ul. Niegolewskiego
- Wiesiek – zob. Radziszewski Wiesław.
- Wiesio – zob. Rydygier Wiesław.
- Wiesław – zob. Blicharski Czesław.
- Wiesław – zob. Romanowski Władysław.
- Wieska – zob. Miśta /Szczepaniak/ Krystyna.
- [1552] Wieteska Stanisław ps. Witka. Ur. 1911, zm. 1983. Członek PPR. W powstaniu strzelec 2 kompanii zgrupowania AL. Śródmieście.
- [1553] Wiewiór /NN/. Strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Stare Miasto, Śródmieście.
- Więckowska Anna – zob. Pawlińska /Więckowska/ Anna.
- [1554] Więckowski Bronisław ps. Jabłko. Strzelec kompanii AL-PAL „Błaszanka”. Czerniaków Górny. Ciężko ranny 31 VIII 1944 na ul. Rozbrat. Zmarł 2 IX t.r.
- [1555] Więckowski Karol /faktycznie Preisner Karol/, ps. Karol. Ur. 1917. Księgowy ze Lwowa. Podporucznik rezerwy WP. Uczestnik kampanii wojennej 1939. Jeniec radziecki. Od 1941 w wywiadzie Armii Czerwonej, a następnie w LWP. Kapitan. Od 1943 zastępca dowódcy, a od II 1944 dowódca radzieckiej grupy

- wywiadowczej „Styczeń”, działającej w rejonie Warszawy. W powstaniu na Żoliborzu. Oficer łączności sztabu zgrupowania AL. Łącznik dowództwa AL do LWP na Pradze. Za pośrednictwem radiostacji kierował wsparciem artyleryjskim i lotniczym 2 Dywizji Piechoty LWP dla powstańczego Żoliborza. Po powstaniu w niewoli niemieckiej p.n. Zenona Stachuły. Przebywał w obozach Altengrabow i Falingsbostel, oraz w obozie karnym Dipholtz.
- [1556] Więckowski Ryszard ps. Bronisław. Ur. 1911. Inżynier chemik. Członek PPR. Podporucznik AL. Pracownik Oddziału IV Sztabu Głównego AL. W powstaniu zastępca dowódcy, dowódca 1 kompanii zgrupowania AL. Śródmieście. Organizator i kierownik wytwórni butelek zapalających przy ul. Żłotej 21.
- Wiga – zob. Swolkień Jadwiga.
- [1557] Wijato Władysław. Zegarmistrz. Członek PPR. W powstaniu strzelec III batalionu AL. Stare Miasto.
- [1558] Wikiński Mieczysław. Lat 44. Żołnierz AL. Poległ w powstaniu. Pochowany w kwaterze AL na Cmentarzu Wojskowym Powązk.
- [1559] Wiktor /NN/. Strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Stare Miasto, Śródmieście. Poległ.
- [1560] Wiktor /NN/. Strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Stare Miasto, Żoliborz.
- [1561] Wiktor /NN/. Strzelec zgrupowania AL na Żoliborzu. Ciężko ranny 18 VIII 1944 na ul. Wyspiańskiego.
- Wiktor – zob. Baniewicz Leon.
- Wiktor – zob. Bielaszewski Marian.
- Wiktor – zob. Kaczor Arkadiusz.
- Wiktor – zob. Kucharski Wiktor.
- Wiktor – zob. Melon Zygmunt.
- Wiktor – zob. Sawicki Józef.
- Wiktoria – zob. Salamonowicz Helena /Niezabytowska Wiktoria/.
- [1562] Wiktorowski Zdzisław ps. Motor. Ur. 1926. Członek ZWM. W powstaniu kapral batalionu AL „Czwartacy”. Wola, Stare Miasto, Śródmieście. Poległ 16 IX 1944 w natarciu w celu odbicia z rąk Niemców pozycji przy ul. Książęcej 7.
- [1563] Wilczek /NN/. Ochotnik. Młodociany /13-letni/ łącznik AL na Starym Mieście. Zginął 28 VIII 1944 w kanałach, w czasie ewakuacji oddziałów AL na Żoliborz.
- Wilczek – zob. Malinowski Janusz.
- [1564] Wilczur /NN/. Żołnierz AL. Do 22 VIII 1944 w 1 batalionie zgrupowania AK „Chrobry II”. Śródmieście. Następnie kapral kompanii AL–PAL „Błaszanka”, pluton „Starówka”. Czerniaków Górny.
- [1565] Wilczyński Edmund Adam ps. Alek, Witecki. Strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Poległ w powstaniu.
- [1566] Wilczyński Stefan ps. Stefan. Członek PPR. W powstaniu sierżant III batalionu AL. Wola, Stare Miasto. Poległ.
- Wilcia – zob. Osiński Witold.
- [1567] Wilk /NN/. Strzelec kompanii AL–PAL „Błaszanka”. Czerniaków Górny. Poległ 14 IX 1944.
- [1568] Wilk /NN/. Strzelec 2 kompanii zgrupowania AL. Śródmieście. Poległ w VIII 1944 na ul. Konopnickiej.
- [1569] Wilk /NN/. Strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Stare Miasto, Śródmieście. Poległ 16 IX 1944 na pozycji przy ul. Książęcej 7.
- [1570] Wilk /NN/. Ur. 1926. Żołnierz AL. Do 22 VIII 1944 w 1 batalionie zgrupowania AK „Chrobry II”. Śródmieście. Następnie strzelec kompanii AL–PAL „Błaszanka”, pluton „Starówka”. Czerniaków Górny. Ranny 21 IX t.r.
- Wilk – zob. Kwil Jerzy.
- Wilk – zob. Pierzynowski Jerzy.

- Wilk – zob. Rogulski Józef.
- Wilk – zob. Romanowski Wincenty.
- Wilk – zob. Skomorowski Wiesław.
- [1571] Winiarski Bogdan. Żołnierz AL. Poległ w powstaniu. Pochowany w kwaterze AL na Cmentarzu Wojskowym Powązki.
- [1572] Winiewicz Maria. Nauczycielka. Członek PPR, Współpracownik Oddziału II Sztabu Głównego AL. W powstaniu w zgrupowaniu AL na Żoliborzu. /Matka Jana Knothe/.
- [1573] Winkler Albert. Szewc. Członek PPR. W powstaniu strzelec zgrupowania AL na Woli. Poległ.
- [1574] Wir /NN/. Członek PPR. W powstaniu kapral III batalionu AL. Stare Miasto, Żoliborz. Poległ na Marymoncie.
- [1575] Wis /NN/. Plutonowy 3 kompanii III batalionu AL. Stare Miasto, Żoliborz. Poległ.
- Wisienka – zob. Sommer Elżbieta.
- [1576] Wiśka /NN/. Łączniczka, sanitariuszka zgrupowania AL na Woli. Poległa.
- [1577] Wiśka /NN/. Łączniczka zgrupowania AL w Śródmieściu.
- Wiślicka Janina – zob. Królikowska /Wiślicka/ Janina ps. Cechna.
- [1578] Wiśniewska /Jarosławska/ Halina ps. Halinka, Natalka. Członek PPR. Pracownik /łączniczka i zecer/ Centralnej Służby Wydawniczej Sztabu Głównego AL. W powstaniu na Starym Mieście i Żoliborzu. Sierżant kompanii Służby Bezpieczeństwa AL.
- [1579] Wiśniewski Adam ps. Adam. Członek PPR. Pracownik Oddziału IV Sztabu Głównego AL. W powstaniu sierżant III batalionu AL. Wola, Stare Miasto.
- [1580] Wiśniewski Jerzy ps. Wyrwa. Podporucznik AK. W powstaniu w oddziale żandarmerii AK na Starym Mieście. 3 IX 1944 przeszedł do AL. Oficer sztabu zgrupowania AL. Śródmieście.
- Wiśniewski Kazimierz – zob. Żyrek Marcin ps. Piasecki, Wujek.
- [1581] Wiśniowiecka Irena ps. Zośka. Członek PPR. Kapral AL. W powstaniu łączniczka sztabu zgrupowania AL na Starym Mieście. Około 10 VIII 1944, wraz z Anna Skonieczką i Feliksem Kononowiczem została wysłana przez dowództwo AL z informacją o powstaniu do PKWN w Lublinie. Przeprowadzona przez Wisłę na Pragę, próbowała stąd bez powodzenia przejść linię frontu najpierw w rejonie Radzymina, a następnie Miłosny. Około 21 VIII t.r. powróciła na Pragę.
- Wit – zob. Żabokrzycki Witold.
- [1582] Witebsk /NN/. Rosjanin. Zbiegły z niewoli niemieckiej oficer Armii Czerwonej. W powstaniu w oddziałach AL w Śródmieściu i na Czerniakowie Górnym. Podporucznik w sztabie czerniakowskiego Rejonu AL. Ranny. Ewakuowany na Pragę.
- Witecki – zob. Wilczyński Edmund Adam.
- [1583] Witek /NN/. Ochotnik. 13-letni łącznik zgrupowania AL na Starym Mieście. Ranny. Zaginął nocą z 27 na 28 VIII 1944 w czasie ewakuacji kanałami na Żoliborz.
- [1584] Witek /NN/. Żołnierz AL. W powstaniu na Woli. Ranny.
- [1585] Witek /NN/. Żołnierz AL z Woli. Walczył w kompanii AK „Collegium A”. Jak wspominał Witold Sikorski „był pogromcą pierwszego czołgu”. Poległ 11 VIII 1944 w natarciu na Stawkę.
- Witek – zob. Kępka Witold.
- Witek – zob. Napiórkowski Stefan.
- Witek – zob. Osiński Witold.
- Witek – zob. Pałatyński Wacław.
- Witek – zob. Siennicki Wiktor.

- Witek – zob. Wawrzyniak Wiktor.
- Witek Tramwajarz – zob. Pałatyński Wacław.
- Witka – zob. Wieteska Stanisław.
- Witold – zob. Niewiadomski Stefan.
- Wład – zob. Włodarczyk Jerzy.
- Wład – zob. Złotowski Władysław.
- Włada – zob. Gwiazdek Władysław.
- Włada – zob. Śniadek Władysław.
- [1586] Władek /NN/. Kapral batalionu AL „Czwartacy”. Stare Miasto, Śródmieście. Poległ 17 IX 1944 na ul. Książęcej.
- Władek – zob. Bielski Henryk.
- Władek – zob. Bieńkowski Władysław.
- Władek – zob. Drzewiecki Władysław.
- Władek – zob. Dworakowski Władysław.
- Władek – zob. Garmada Ludwik.
- Władek – zob. Jenne Władysław.
- Władek – zob. Karczewski Władysław.
- Władek – zob. Kuźmicz Mikołaj.
- Władek – zob. Leiputner Michał /Skowroński Władysław/.
- Władek – zob. Melion Waldemar.
- Władek – zob. Pieścik Wacław.
- Władek – zob. Skudlik Mieczysław.
- Władka – zob. Piaskowska Władysław.
- [1587] Władymirski Jan ps. Janek. Ur. 1925. Członek ZWM. Strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Wola. Ciężko ranny przy obronie młyna Michlera. 7 VIII 1944 zamordowany przez Niemców w szpitalu Św. Łazarza.
- Władysław – zob. Leipuner Michał /Skowroński Władysław/.
- [1588] Władysławicz Irmina. Łączniczka kompanii Służby Bezpieczeństwa AL. Stare Miasto, Żoliborz.
- [1589] Włochowski Stefan ps. Taśma. Ur. 1913, zm. 1999. Członek RPPS. W powstaniu strzelec III batalionu AL. Śródmieście, Stare Miasto, Żoliborz.
- [1590] Włodarczyk Jerzy ps. Strzała, Wład. Ur. 1929. Uczeń. Ochotnik. Członek ZWM. Strzelec kompanii AL-PAL „Błaszanka”. Czerniaków Górny,
- [1591] Włodek /NN/. Żołnierz AL. Do 22 VIII 1944 w 1 batalionie zgrupowania AK „Chrobry II”. Śródmieście. Następnie starszy strzelec kompanii AL-PAL „Błaszanka”, pluton „Starówka”. Czerniaków Górny.
- Włodek – zob. Krasławski Zdzisław.
- Włodek – zob. Kuleszyński Włodzimierz.
- Włodek – zob. Malinowski Zdzisław.
- Włodek – zob. Michniew Włodzimierz.
- Włodek – zob. Rozowski Welwł.
- Wodnicka Bronisława – zob. Wasser Bluma.
- [1592] Wodnicki Bolesław ps. Kuba. Ur. 1919. Członek ZWM. Strzelec oddziału AL-ZWM. W powstaniu w zgrupowaniu AL na Woli.
- Wodnicki Henryk – zob. Wasser Hersz.
- [1593] Wojaś Paweł ps. Janek, Roman. Ur. 1905, zm. 1978. Działacz PPR. Kapitan AL. Dowódca Okręgu 2 AL Warszawa Lewa Podmiejska. w powstaniu na Woli, Starym Mieście i w Śródmieściu. Oficer organizacyjny sztabu zgrupowania AL. Zastępca dowódcy kompanii Służby Bezpieczeństwa AL. 26 VIII 1944 ranny pod gruzami kamienicy przy ul. Freta 16. Uratowany, ewakuowany kanałami do Śródmieścia.

- Wojciech – zob. Kozychow Mikołaj.
- [1594] Wojciechowska Janina ps. Jola. Ur. 1923. Łączniczka, sanitariuszka batalionu AL „Czwartacy”. W powstaniu: w batalionie AK „Chrobry I”, Wola, Stare Miasto; oraz w batalionie AK „Żubr”, Żoliborz. Po powstaniu w niewoli niemieckiej – Stalag XI-B Palingbostel, VI-C Oberlangen, nr jeńca 141634.
- [1595] Wojciechowski Marian ps. Wacek. Ur. 1925. Członek ZWM. W powstaniu strzelec III batalionu AL. Stare Miasto, Żoliborz. Po powstaniu w niewoli niemieckiej – Stalag XI-A Altengrabow, nr jeńca 46064.
- [1596] Wojciechowski Michał ps. Bury. Ur. 1885. Tramwajarz. Członek PPR. Starszy sierżant AL. W powstaniu w III batalionie AL, dowódca plutonu. Wola, Stare Miasto, Żoliborz.
- [1597] Wojciechowski Stefan ps. Jasny. Członek ZWM. W powstaniu strzelec zgrupowania AL Praga Południowa. Grochów.
- [1598] Wojda Ryszard. Ur. 1926. Strzelec zgrupowania AL na Żoliborzu. Poległ.
- Wojdyga Genowefa – zob. Pawlikowska /Wojdyga/ Genowefa ps. Genka.
- [1599] Wojnar /Strzelecka/ Wacława ps. Baśka. Członek PPR. Pracownik centralnego aparatu wydawniczego PPR. W powstaniu na Starym Mieście i Żoliborzu, łączniczka III batalionu AL. 2 IX 1944 wyszła z drugą grupą AL do Puszczy Kampinoskiej. Po rozwiązaniu grupy, z Łomianek przeprowadziła się przez Wisłę do rejonu Jabłonny /Choszczówka/.
- [1600] Wojnarowicz Tadeusz ps. Buras, Wąsik. Ur. 1923. Członek ZWM. Strzelec kompanii AL-PAL „Błaszanka”. Czerniaków Górny. Ranny 17 IX 1944 na ul. Czerniakowskiej.
- [1601] Wojtalewicz Józef ps. Roman. Ur. 1926. Członek ZWM. Plutonowy grupy bojowej Oddziału II Sztabu Głównego AL. W powstaniu na Pradze. Od 1 do 4 VIII 1944 brał udział w walkach z Niemcami na Targówku i Bródnie. Później w konspiracji. Wywieziony do obozu koncentracyjnego w Dachau, gdzie zginął w IV 1945.
- [1602] Wojtek /NN/. Kapral kompanii Służby Bezpieczeństwa AL. Następnie w plutonie szturmowym sztabu zgrupowania AL. Stare Miasto. Poległ 22 VIII 1944 w natarciu staromiejskich oddziałów AK i AL na Dworzec Gdański.
- [1603] Wojtek /NN/. Strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Stare Miasto. Poległ na ul. Rybaki.
- Wojtek – zob. Derecki Jarosław.
- Wojtek – zob. Gozdawa Wiesław.
- Wojtek – zob. Gubic Kazimierz.
- Wojtek – zob. Machyno Wojciech.
- Wojtek – zob. Sałajczyk Władysław.
- Wojtek – zob. Wierchowski Stefan.
- [1604] Wojtek bez palców /NN/. Strzelec plutonu szturmowego zgrupowania AL. Stare Miasto. Poległ.
- [1605] Wojtuś /NN/. Ochotnik. Małoletni łącznik batalionu AL „Czwartacy”. Wola. Zaginął.
- [1606] Wojtyra Jan ps. Janek. Ur. 1924. Członek ZWM. Kapral zgrupowania AL na Żoliborzu. Poległ 18 VIII 1944 na ul. Wyspiańskiego.
- Wolanin Janina – zob. Błaszczak /Wolanin/ Janina.
- [1607] Wolański Tadeusz Jan ps. Jacek, Janek. Ur. 1910, zm. 1959. Lekarz. Członek PPR. Kapitan AL. Kierownik sanitariatu Sztabu Głównego AL. W powstaniu kwatermistrz zgrupowania AL. Śródmieście. Po powstaniu, przewodniczący konspiracyjnej Miejskiej Rady Narodowej w Częstochowie.
- [1608] Wolf Tomasz ps. Jasny. Członek ZWM z Marymontu. W powstaniu

strzelec zgrupowania AL na Żoliborzu. Poległ.

Wolska – zob. Grabowska Marcelina.

- [1609] Wolski Aleksander ps. Ludwik. Ur. 1913, zm. 1998. Członek PPR. Porucznik AL. Zastępca szefa Oddziału VI Sztabu Głównego AL. W powstaniu na Żoliborzu. Oficer sztabu zgrupowania AL. Dowódca plutonu, a następnie kompanii Służby Bezpieczeństwa AL. Ciężko ranny 13 IX 1944 na Marymoncie.

- [1610] Wolski Stanisław ps. Baryka. Strzelec batalionu AL „Czwartacy”. W powstaniu na Woli. Poległ.

- [1611] Wołkow Borys. Rosjanin. Major Armii Czerwonej. Przy pomocy AL zbiegł z niewoli niemieckiej i ukrywał się w Warszawie. W powstaniu na Mokotowie. Aresztowany i więziony przez kontrwywiad AK. Na interwencję komendy PAL zwolniony. Dalsze jego losy nie są znane.

- [1612] Wołkowski Dionizy. Członek PPR. Żołnierz AL. Pracownik Centralnego Kolportażu PPR i AL. W powstaniu sierżant III batalionu AL. Podoficer inspekcyjny. Stare Miasto. Ranny 26 VIII 1944. Ewakuowany kanałami do Śródmieścia.

- [1613] Wołodzia /NN/. Rosjanin. Oficer Armii Czerwonej. Jeniec niemiecki uwolniony przez AK z więzienia przy ul. Daniłowiczowskiej. Ochotnik. W powstaniu w zgrupowaniu AL na Starym Mieście i w Śródmieściu. Ranny, stracił oko. Po powstaniu aresztowany przez Niemców w pociągu do Częstochowy. Prawdopodobnie zginął.

- [1614] Woźniak Elżbieta ps. Ela. Członek PPR. W powstaniu łączniczka III batalionu AL. Stare Miasto, Żoliborz. /Żona Henryka/.

- [1615] Woźniak Franciszek ps. Franek. Członek PPR. W powstaniu strzelec zgrupowania AL na Woli.

- [1616] Woźniak Henryk ps. Choromański, Heniek, Hiszpan. Ur. 1908.

Członek PPR. Kapitan AL. Szef Służby Techniczno-Wydawniczej Sztabu Głównego AL. W powstaniu na Starym Mieście i Żoliborzu. Członek dowództwa i sztabu zgrupowania AL. Dowódca III batalionu AL. Ciężko ranny 18 IX 1944 na Marymoncie, zmarł z ran dzień później. /Mąż Elżbiety/.

Woźnica – zob. Konecki Władysław.

- [1617] Woźniczka Władysław. Członek PPR. Strzelec zgrupowania AL. Śródmieście.

- [1618] Woźniakowska Maria. Nauczycielka. Członek PPR. Współpracownik Oddziału II Sztabu Głównego AL. W powstaniu na Żoliborzu. Czynna w samorządzie mieszkańców.

- [1619] Woźniakowski Roman. Działacz RPPS. Żołnierz AL. W powstaniu na Pradze. Zginął w egzekucji na Pelcowiznie.

- [1620] Wójcicki Kazimierz ps. Kazik. Strzelec zgrupowania AL. Śródmieście.

- [1621] Wójcik Ignacy. Ur. 1897, zm. po 1966. Optyk, mechanik, ślusarz. W l. 1917–1918 uczestnik wydarzeń rewolucyjnych w Rosji. Następnie w kraju. Od 1921 w Warszawie, w WP. Po ukończeniu w 1935 wojskowej szkoły uzbrojenia, porucznik WP. Członek PPS, a od 1942 PPR. Współpracownik Sztabu Głównego GL i AL w zakresie uzbrojenia. W powstaniu, w sztabie zgrupowania AL w Śródmieściu.

- [1622] Wójcik Stanisław ps. Janek. Ur. 1921, zm. 1996. Członek RPPS. W powstaniu strzelec III batalionu AL. Stare Miasto, Żoliborz.

- [1623] Wójcikiewicz Benon ps. Mały. Strzelec kompanii Służby Bezpieczeństwa AL. Stare Miasto, Żoliborz.

- [1624] Wójcikiewicz Ryszard. Ur. 1932. Ochotnik. Młodociany łącznik zgrupowania AL na Żoliborzu. Po powstaniu w niewoli niemieckiej.

- [1625] Wójcikowska Katarzyna ps. Ziuta. Zm. 1965. Członek PPR. Podporucznik AL. W powstaniu, w sztabie zgrupowania AL na Żoliborzu. Członek redakcji „Biuletynu Podokręgu Nr 2 Armii Ludowej”.
- [1626] Wratisław /NN/. Czech. Ochotnik. Strzelec zgrupowania AL na Żoliborzu. Ranny.
- [1627] Wrona /NN/. Kapral kompanii AL-PAL „Błaszanka”. Dowódca drużyny. Czerniaków Górny. Poległ we IX 1944 na ul. Przemysłowej 19/21.
- Wrona – zob. Buczyński Roman.
- [1628] Wróbel /NN/. Robotnik z Woli. Strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Wola, Stare Miasto. W połowie VIII 1944 zastrzelony przez podporucznika Edwarda Baczynskiego na barykadzie przy ul. Mostowej za niesubordynację. Pochowany w kwaterze AL na Cmentarzu Wojskowym Powązki.
- Wróbel – zob. Majewski Jan.
- Wróbel – zob. Wróblewski Józef.
- [1629] Wróblek /NN/. Ochotnik. Młodociany łącznik batalionu AL „Czwartacy”. Stare Miasto. Poległ 24 VIII 1944 na ul. Mostowej.
- [1630] Wróblewski Józef ps. Wróbel. Ur. 1927. Członek ZWM. Strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Stare Miasto, Śródmieście. Poległ.
- [1631] Wrzesień Władysław. Strzelec kompanii AL-PAL „Błaszanka”. Czerniaków Górny.
- Wrzos – zob. Królak Zbigniew.
- [1632] Wrzosek Leon ps. Cienki. Ur. 1906, zm. 1972. Członek PPR. Podporucznik AL. Oficer zaopatrzeniowy sztabu Okręgu Warszawskiego AL. W powstaniu zastępca dowódcy zgrupowania AL na Woli. Ciężko ranny 6 VIII 1944 w walce z czołgami niemieckimi na ul. Chłodnej. Stracił wzrok. Później na Starym Mieście i Żoliborzu. Oficer oświatowy sztabu zgrupowania AL.
- Wujek – zob. Cieślak Józef.
- Wujek – zob. Żyrek Marcin.
- [1633] Wuttke Tadeusz ps. Mały Tadzio. Członek ZWM. Żołnierz AL. Poległ w powstaniu.
- [1634] Wypych Edward. Żołnierz AL. Poległ w powstaniu. Pochowany w kwaterze AL na Cmentarzu Wojskowym Powązki.
- [1635] Wypyszyński Karol. W powstaniu strzelec III batalionu AL. Stare Miasto, Żoliborz.
- Wyrwa – zob. Dąbrowski Jan.
- Wyrwa – zob. Wiśniewski Jerzy.
- Wyrwidąb – zob. Dembecki Bronisław.
- [1636] Wysocka Aniela. W jej mieszkaniu znajdował się magazyn broni AL, a także punkt łączności z terenem. W powstaniu na Pradze. /Żona Józefa/.
- [1637] Wysocki Józef. Tramwajarz. Członek PPR. Sierżant AL. Członek Warszawskiej Rady Narodowej. W powstaniu na Pradze. /Mąż Anieli/.
- [1638] Wyżnitrzew Mikołaj ps. Wania. Rosjanin. Zbiegły z niewoli niemieckiej podoficer Armii Czerwonej. Strzelec 1 kompanii batalionu AK „Żubr”. Puszcza Kampinowska, Żoliborz. Od 15 IX 1944 w III batalionie AL. Poległ 30 IX t.r. wieczorem w akcji przebicia się oddziałów AL do Wisły.
- [1639] Wzruszak Aleksander. Żołnierz AL. Poległ w Powstaniu. Pochowany w kwaterze AL na Cmentarzu Wojskowym Powązki.
- Z**
- [1640] Zabłocki Ryszard. Ur. 1927. Strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Wola, Stare Miasto. Po powstaniu wywieziony przez Niemców do obozu koncentracyjnego Oranienburg-Sachsenhausen.

- [1641] Zabokrzycki Witold ps. Wit. Ur. 1926. Członek ZWM. W powstaniu strzelec III batalionu AL. Stare Miasto, Żoliborz.
- [1642] Zaborowska Irena ps. Irena. Ur. 1916. Członek RPPS. W powstaniu sanitariuszka III batalionu AL. Stare Miasto, Żoliborz.
- [1643] Zaborowski Marian ps. Groch. Ur. 1908. Członek RPPS. W powstaniu na Starym Mieście i Żoliborzu. Kapral III batalionu AL. Po powstaniu w niewoli niemieckiej – Stalag XI–A Altengrabow, nr jeńca 46203.
- [1644] Zając Józef. Ur. 1888, zm. 1953. W l. 1917–1919 uczestnik wydarzeń rewolucyjnych w Rosji. Od 1919 w Warszawie. Szewc. Członek KPP, a od 1942 PPR. Żołnierz GL i AL. W powstaniu w zgrupowaniu AL, Wola, Stare Miasto. Po powstaniu, na robotach przymusowych w Niemczech.
- Zając – zob. Lanczares /Potocka, Marcinkowska/ Barbara.
- [1645] Zajączkowska Halina. Członek ZWM. W powstaniu łączniczka i sanitariuszka zgrupowania AL. Żoliborz.
- Zajączkowska Maria – zob. Castella-ti Maria ps. Isia.
- [1646] Zajdler Zdzisław ps. Rybicki. Strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Wola, Stare Miasto. Poległ.
- [1647] Zakościelny Czesław ps. Czesiek. Członek ZWM. Strzelec 2 kompanii batalionu AL „Czwartacy”. Stare Miasto, Żoliborz. 31 VIII 1944 wyszedł z pierwszą grupą AL do Puszczy Kampinoskiej. Od 29 IX t.r., po boju pod Jaktorowem, w niewoli niemieckiej.
- [1648] Zakrzewski Bolesław ps. Czarny. Robotnik z Kawęczyna. Członek PPR. Starszy sierżant AL. Dowódca plutonu Terenu 1 AL Rembertów. Od 6 VIII 1944 przebywał z grupą żołnierzy AL w schronie przy ul. Koniecpolskiej. 11 IX t.r. grupa ta wzięła udział w walkach oddziałów 1 armii LWP o zdobycie Pragi /Kawęczyna, Wygody i Grochowa/.
- [1649] Zakrzewski Jan. Ur. 1904. Starszy sierżant batalionu AL „Czwartacy”. Stare Miasto. Poległ.
- [1650] Zakrzewski Jan ps. Lancia. Ślusarz z fabryki Lilpopa. Członek PPR. W powstaniu starszy sierżant III batalionu AL. Wola, Stare Miasto, Żoliborz. Ranny.
- [1651] Zaleski /NN/, Strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Śródmieście. Poległ.
- [1652] Zalewski Eustachy ps. Gruby. Marynarz. Członek PPR. Pracownik Oddziału VI Sztabu Głównego AL. W powstaniu na Starym Mieście i Żoliborzu. Strzelec kompanii Służby Bezpieczeństwa AL.
- [1653] Załoga Marian ps. Sokół. Ur. 1928. Członek ZWM. Strzelec zgrupowania AL. Stare Miasto, Śródmieście.
- [1654] Załuski Wiesław ps. Kmicic. Ur. 1929, zm. 1989. Członek ZWM. Strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Wola, Stare Miasto, Śródmieście.
- Zamieński Feliks – zob. Dobrowolski Szczesny ps. Szczesny.
- [1655] Zarzycki Stanisław ps. Zygmunt. Ur. 1902, zm. 1991. Członek RPPS. W powstaniu wachmistrz III batalionu AL. Stare Miasto, Żoliborz.
- [1656] Zatońska /Klaro/ Henryka ps. Henia. Ur. 1923. Członek ZWM. Żołnierz AL. W powstaniu na Ochocie. Sanitariuszka zgrupowania AK Reduta Kaliska.
- [1657] Zatorowski Marian ps. Man. Członek PPR. W powstaniu na Starym Mieście i Żoliborzu. Kapral III batalionu AL. Po powstaniu w niewoli niemieckiej.
- Zawada – zob. Krasuski Henryk.
- [1658] Zawadka Mieczysław ps. Marek. Ur. 1912, zm. 1984. Członek RPPS. W powstaniu strzelec 1 kompanii zgrupowania AL. Śródmieście.
- [1659] Zawisza /NN/. Strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Śródmieście. Poległ.

- [1660] Zawiaślak Stanisław ps. Dyonizy. Członek ZWM. Strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Wola, Stare Miasto.
- Zbigniew – zob. Baranowski Feliks.
- Zbigniew – zob. Klimowicz Andrzej.
- [1661] Zbych /NN/. Strzelec kompanii zapasowej zgrupowania AL na Żoliborzu. Ranny 19 IX 1944.
- Zbyszek – zob. Abramowicz Zbigniew.
- Zbyszek – zob. Bogucki Zbigniew.
- Zbyszek – zob. Bułaciński Zbigniew.
- Zbyszek – zob. Dargiel Mieczysław.
- Zbyszek – zob. Duracz Jerzy.
- Zbyszek – zob. Kulesza Zbigniew.
- Zbyszek – zob. Kulesza-Lowysz Zbigniew.
- Zbyszek – zob. Lejbrandt Zbigniew.
- [1662] Zdzisiek /NN/. Strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Stare Miasto. Poległ 18 VIII 1944.
- Zebek – zob. Koźbiał Zenobiusz.
- Zebra – zob. Bębenkowski Zenon.
- Zenek – zob. Kurland Stanisław.
- Zenek – zob. Rejment Zenon.
- Zenek – zob. Szurmak Jerzy.
- Zenon – zob. Kliszko Zenon.
- Zerwikaptur – zob. Karlicki Bogdan.
- [1663] Ziaja /Waleziak/ Maria ps. Ariana. Ur. 1923. Członek ZWM. Łączniczka zgrupowania AL. Śródmieście.
- Ziegelstreich Zygmunt – zob. Leski Zygmunt ps. Jerzy, Marek.
- [1664] Zieliński Eugeniusz ps. Czarny. Członek ZWM. Kapral zgrupowania AL na Żoliborzu. Poległ 18 VIII 1944 na ul. Wyspiańskiego.
- [1665] Zieliński Ignacy. Członek ZWM. Strzelec zgrupowania AL. Żoliborz.
- [1666] Zieliński Stanisław. Ur. 1892, zm. po 1966. W I. 1917–1918 uczestnik wydarzeń rewolucyjnych w Rosji. Od 1918 w Warszawie. Robotnik metalowiec. Członek KPP, a od 1942 PPR. Żołnierz GL i AL. W powstaniu w zgrupowaniu AL, Wola, Stare Miasto. Po powstaniu na robotach przymusowych w Niemczech.
- [1667] Zieliński Zdzisław ps. Kobra. Kapitan. Przeszedł do AL z AK na Starym Mieście. Na Żoliborzu oficer operacyjny sztabu zgrupowania AL, a od 20 IX 1944 dowódca III batalionu AL /nazywanego też w tym czasie batalionem AL „Kobra”/ Ranny. Po Powstaniu w niewoli niemieckiej – Stalag XI-A Altengrabow, Kommando Lazarett Gross Lübars, nr jeńca 46326.
- [1668] Zielony /NN/. Strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Stare Miasto, Śródmieście. Poległ.
- Zielony – zob. Niemyski Ryszard.
- Zielony – zob. Parol Antoni.
- Ziemian Józef – zob. Zysman Józef.
- [1669] Zięć Feliks. Ur. 1899, zm. po 1966. W I. 1917–1918 uczestnik wydarzeń rewolucyjnych w Rosji. W I. 1919–1922 w WP. Następnie pracownik pocztowy w Warszawie. Uczestnik kampanii 1939, jeńiec wojenny do 1941. Od 1925 członek KPP, a od 1942 PPR. Żołnierz GL i AL. W powstaniu, plutonowy zgrupowania AL. Śródmieście.
- [1670] Ziętek Henryk ps. Czarny. Ur. 1928. Ochotnik. Strzelec zgrupowania AL. Żoliborz. Ranny 29 IX 1944. Po powstaniu w niewoli niemieckiej – Stalag XI-A Altengrabow, Kommando Lazarett Gross Lübars, nr jeńca 46788.
- [1671] Zilberstein Lea /Borkowska Leokadia/ ps. Lodzia. Występuje też pod nazwiskiem Hammerstein Lea ps. Lodzia. Łączniczka plutonu ŻOB w III batalionie AL. Stare Miasto, Żoliborz. Po powstaniu, wraz z grupą żołnierzy ŻOB–AL ukrywała się

- w piwnicy domu przy ul. Promyka 43. Jako najmłodsza w grupie, opiekowała się dwiema starszszkami, właścicielkami domu, stanowiącymi przykrywkę dla ukrywających się powstańców. Odkryta przez Niemców, została 5 XI 1944 wywieziona wraz z nimi do obozu w Pruszkowie.
- [1672] Zimny Adam ps. Sowa. Strzelec batalionu AL „Czwartacy”. Stare Miasto. Poległ.
- [1673] Ziółkowski Leonard ps. Lech. Członek ZWM. Sierżant AL. W powstaniu na Pradze. Ranny.
- Ziuk – zob. Sobiszewski Józef.
- Ziuta – zob. Brodzianka Elżbieta.
- Ziuta – zob. Wójcikowska Katarzyna.
- [1674] Ziutek /NN/. Członek ZWM. Żołnierz oddziału AL–ZWM. W powstaniu na Pradze. Zginął.
- [1675] Ziutek /NN/. Strzelec kompanii Służby Bezpieczeństwa AL. Stare Miasto. Poległ na ul. Mostowej.
- Ziutek – zob. Abramowicz Józef.
- Ziutek – zob. Paszkowski Józef.
- [1676] Złotkowski Władysław ps. Gryf. Ur. 1923. Plutonowy kompanii AL–PAL „Błaszanka”. Czerniaków Górny. Ranny. Ewakuowany na Pragę.
- [1677] Złotowski Władysław ps. Wład. Ur. 1922. Członek RPPS. Strzelec III batalionu AL. Stare Miasto, Żoliborz.
- Znicz – zob. Dąbkowski Władysław.
- Zocha – zob. Sadkowska /Dąbrowska/ Zofia.
- [1678] Zosia /NN/. Łączniczka zgrupowania AL. Wola, Stare Miasto, Żoliborz.
- [1679] Zosia /NN/. Sanitariuszka batalionu AL „Czwartacy”. Stare Miasto, Śródmieście. W natarciu na dom przy ul. Książęcej 7 dostała się do niewoli niemieckiej. Zaginęła.
- Zosia – zob. Borkowska Zofia.
- Zosia – zob. Brzostowska Zofia.
- Zosia – zob. Frydman /Skrzeszewska/ Regina.
- Zosia – zob. Habura /Łączyńska/ Hanna.
- Zosia – zob. Kreglewska Zofia.
- Zosia – zob. Kwiecińska–Rozmaryn Zofia.
- Zosia – zob. Miłoszewska Zofia.
- Zosia – zob. Rusinowicz /Siedlik/ Halina.
- Zośka – zob. Borowska Zofia.
- Zośka – zob. Frydman /Skrzeszewska/ Regina.
- Zośka – zob. Moszkowicz Riwka.
- Zośka – zob. Wiśniowiecka Irena.
- [1680] Zula /NN/. Sanitariuszka batalionu AL „Czwartacy”. Wola. Poległa.
- Zula – zob. Kowalska /Sowatska/ Irena.
- [1681] Zwierzchowski Bolesław ps. Cygan. Ur. 1908. Robotnik z Woli. Strzelec kompanii AL–PAL „Osa”. Śródmieście. Ciężko ranny 12 IX 1944 w walkach o szpital Św. Łazarza i szkołę miejską przy ul. Nowy Świat 6. Zmarł z ran w szpitalu polowym przy ul. Mokotowskiej 55.
- [1682] Zwiezda /NN/. Rosjanin. Zbiegły z niewoli niemieckiej żołnierz Armii Czerwonej. Ochotnik. W powstaniu w III batalionie AL na Żoliborzu.
- Zybek – zob. Sommer Stefan.
- Zybek – zob. Suski Kazimierz.
- Zych – zob. Lechowicz Włodzimierz.
- Zygmunt – zob. Błaszczak Antoni.
- Zygmunt – zob. Gerwicki Dominik.
- Zygmunt – zob. Kreglewski Zygmunt.
- Zygmunt – zob. Król Stanisław.
- Zygmunt – zob. Rusinowicz Zygmunt.

Zygmunt – zob. Warman Zygmunt.

Zygmunt – zob. Węgrzynowicz Zdzisław.

Zygmunt – zob. Zarzycki Stanisław.

- [1683] Zylberg /Gawisar, Kowalska Maria/ Luba ps. Marysia. Ur. 1924. Łącznik ŻOB do polskich organizacji /zarówno AK, jak i AL/. Współpracowała z Radą Pomocy Żydom. W powstaniu na Pradze.

- [1684] Zysman /Ziemian/ Józef ps. Józio. Od 1942 ukrywał się poza gettem. Współpracował z ŻKN i Radą Pomocy Żydom. Powstanie zastało go na Żoliborzu, gdzie działał w ramach zgrupowania AL. We IX 1944 dołączył do plutonu ŻOB w III batalionie AL. Po powstaniu ukrywał się w schronach przy ul. Promyka 43 i Bieniewickiej. Nocą z 11 na 12 X 1944 wydostał się z miasta. Czynny w organizowaniu pomocy dla chroniących się w wysiedlonym przez Niemców Żoliborzu żołnierzy ŻOB–AL. Współpracował w tym zakresie z dowództwem AL w Okręgu Lewa Podmiejska.

Zyzio – zob. Grabowski Mieczysław.

Zyzio – zob. Wąsowski Andrzej.

Ż

- [1685] Żak Mieczysław ps. Mietek. Członek PPR. Żołnierz oddziału partyzanckiego AL z powiatu grójeckiego. W powstaniu na Woli, Starym Mieście i Żoliborzu. Kapral III batalionu AL. 2 IX 1944 wyszedł z drugą grupą AL do Puszczy Kampinoskiej. Po rozwiązaniu grupy w Laskach, powrócił w Grójeckie.

- [1686] Żak Zdzisław ps. Wanda. Ur. 1927. Strzelec zgrupowania AL. Żoliborz. Ranny 30 IX 1944. Po powstaniu w niewoli niemieckiej – Stalag XI–A Altengrabow, Kommando-Lazarett Gross Lübars, nr jeńca 46750.

Żak – zob. Florek Antoni.

Żarłok – zob. Suski Ryszard.

- [1687] Żaruk–Michalski Aleksander ps. Michał. Ur. 1906, zm. 1992. Działacz PPS, RPPS, KRN. Porucznik Milicji Ludowej RPPS. W powstaniu w sztabie zgrupowania AL w Śródmieściu. Redaktor pisma „Barykada Wolności”. Współorganizator PPD.

Żbikowski Michał – zob. Michajłow Mikołaj.

- [1688] Żegliński Edmund ps. Sabin. Ur. 1926. Członek RPPS. Żołnierz AL. Do 22 VIII 1944 w 1 batalionie zgrupowania AK „Chrobry II”. Śródmieście. Następnie strzelec kompanii AL–PAL „Błaszanka”, pluton „Starówka”. Czerniaków Górny. /Brat Jerzego/.

- [1689] Żegliński Jerzy ps. Jędras, Jędek, Maks. Ur. 1924, zm. 2003. Członek RPPS. Plutonowy AL. Do 22 VIII 1944 w 1 batalionie zgrupowania AK „Chrobry II”. Śródmieście. Dowódca drużyny. Następnie sierżant kompanii AL–PAL „Błaszanka”, zastępca dowódcy plutonu „Starówka”. Ranny 14 IX t.r. na ul. Rozbrat. Po powstaniu, ewakuowany ze szpitalem do Krakowa. /Brat Edmunda/.

Żelazny – zob. Hoffman Henryk.

Żeleżkiewicz Łucja – zob. Strzałkowska /Żeleżkiewicz/ Łucja.

Żenia Kazań – zob. Mulkin Eugeniusz.

- [1690] Żmigryder–Konopka Jerzy ps. Jurek. Ur. 1924. Strzelec 2 kompanii batalionu AL „Czwartacy”. Wola, Stare Miasto, Żoliborz. Poległ.

- [1691] Żochowski Jan ps. Dudek, Duduś. Ur. 1923, zm. 2001. Kapral batalionu AL „Czwartacy”. W powstaniu w zgrupowaniu AL na Woli, Starym Mieście i Żoliborzu. Po powstaniu w niewoli niemieckiej.

- [1692] Żołatkowska Zofia ps. Danką, Lilka. Architekt. Członek PPR. Podporucznik AL. Pracownik Oddziału VI Sztabu Głównego AL. W powstaniu na Żoliborzu, w plutonie, a następnie w kompanii Służby Bezpieczeństwa

- AL. Po powstaniu, w grupie sześciu osób ukrywała się w schronie przy ul. Brodzińskiego 3. Jako jedyna ocalała i dotrwała w gruzach Żoliborza do wyzwolenia Warszawy. Pozostali zginęli z rąk Niemców.
- [1693] Żołędowski Bogdan ps. Kajtek, Kędzior. Członek ZWM z Marymontu. W powstaniu strzelec zgrupowania AL na Żoliborzu.
- [1694] Żółkiewska Wanda ps. Wanda. Członek PPR. Sierżant AL. Pracownik Oddziału II Sztabu Głównego AL. W powstaniu na Starym Mieście i w Śródmieściu. /Żona Stefana/.
- [1695] Żółkiewski Stefan ps. Stefan. Ur. 1911, zm. 1991. Historyk, literaturoznawca. Członek PPR. Działacz ZWM. Pracownik Centralnej Redakcji PPR i AL. Redaktor pisma KRN „Rada Narodowa”. W powstaniu na Pradze. Współredaktor praskiego wydania „Głosu Warszawy”. W początkach IX 1944 w grupie żołnierzy AL wyszedł do Zielonki, gdzie oczekiwał wyzwolenia. /Mąż Wandy/.
- [1696] Żółtowski Witold. Ur. 1928. Strzelec zgrupowania AL. Żoliborz. Ranny 29 IX 1944. Po powstaniu w niewoli niemieckiej – Stalag XI–A Altengrabow, Kommando–Lazarett Gross Lübars, nr jeńca 46796.
- [1697] Żuchowicz Bronisław ps. Bończa. Ur. 1892, zm. 1957. Robotnik metalowiec. Kolarz. W l. 1917–1918 uczestnik wydarzeń rewolucyjnych w Rosji. Od 1918 w Warszawie. Członek KPP, a od 1942 PPR. Żołnierz GL i AL. W powstaniu, w zgrupowaniu AL w Śródmieściu. Po powstaniu na robotach przymusowych w Niemczech.
- [1698] Żuk /NN/. Ochotnik. Lat 15. Młodociany łącznik zgrupowania AL na Żoliborzu. 31 VIII 1944 wyszedł z pierwszą grupą AL do Puszczy Kampinoskiej. Po rozwiązaniu oddziału AL 28 IX t.r. pozostał w oddziałach AK. Po boju pod Jaktorowem, w którym ocalał, zawędrował w Kieleckie i trafił tam do oddziału AK porucznika Osucha – Zdzisława Lipińskiego.
- Żuk II – zob. Matosjan Arkadiusz.
- Żurek – zob. Żurkowski Henryk.
- [1699] Żurkowski Henryk ps. Żurek. Ur. 1925, zm. 1976. Strzelec plutonu szturmowego zgrupowania AL na Starym Mieście. Następnie w Śródmieściu, w kompanii AL „Czwartacy”. Po powstaniu w niewoli niemieckiej – Stalag X–B Sandbostel, nr jeńca 222112.
- Żyglewicz Józef – zob. Oppenheim Józef.
- Żyletka – zob. Brzywczy Ryszard.
- [1700] Żyraniak Bogdan Stanisław. Ur. 1892, zm. po 1966. Student. Literat. Członek organizacji niepodległościowych. Więzień carski. W l. 1917–1918 uczestnik wydarzeń rewolucyjnych w Rosji, Od 1919 w Warszawie. Etnograf. Literat. Członek KPP, a od 1942 PPR. Żołnierz GL i AL. W powstaniu, w zgrupowaniu AL w Śródmieściu.
- [1701] Żyrek Marcin ps. Piasecki, Wujek. Ur. 1888, zm. 1959. Działacz komunistyczny z Pruszkowa. Od V 1944 sekretarz Komitetu Dzielnicego PPR na Żoliborzu. Podporucznik AL. W powstaniu w sztabie zgrupowania AL. Żoliborz. Po powstaniu w niewoli niemieckiej p.n. Kazimierz Wiśniewski – obóz pracy w Turynii.

Zestawienie źródeł

A. Archiwalia

1. **Materiały i Dokumenty b. Wojskowego Instytutu Historycznego, obecnie w Akademii Obrony Narodowej /AON, MiD WIH/w Rembertowie /Warszawa/**

Dokumenty AK, AL, PAL i KB z powstania warszawskiego

- Komenda Główna AK [III/40]
- Komenda Obszaru Warszawskiego AK [III /41]
- Komenda Okręgu Warszawskiego AK [III /42]
- Grupa AK Śródmieście [III /43]
- Grupa AK Północ [III /44]
- Grupa AK Południe [III /45]
- Wspomnienia i relacje [III /46]
- Delegatura Rządu RP na Kraj [III /47]
- AL, PAL, KB / III /48]
- Wspomnienia i relacje: Romana Barewskiego, Zbigniewa Paszkowskiego, Lecha Rose, Jana Szaniawskiego, Michała Szyszki, Karola Więckiego, Jerzego Żeglińskiego.

2. **Archiwum Akt Nowych Oddział VI /dawne Archiwum Komitetu Centralnego PZPR/ /AAN, 0–VI/ w Warszawie**

Dokumenty:

- Polskiej Partii Robotniczej [zespoły 190 i 295]
- Armii Ludowej [zespół 192]
- Krajowej Rady Narodowej [zespół 193]
- Polskiej Armii Ludowej [zespół 197]
- Centralnego Komitetu Ludowego [zespół 198]
- Rady Jedności Narodowej [zespół 199]
- Delegatury Rządu RP na Kraj [zespół 202]
- Armii Krajowej [zespół 203]
- Powstania warszawskiego [zespół 204]
- Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego [zespół 233]
- Krajowej Rady Ministrów [zespół 419]

- Wspomnienia i relacje /w teczkach osobowych/: Wiesława Archicińskiego, Janiny Balcerzak, Heleny Balickiej-Kozłowskiej, Feliksa Baranowskiego, Heddy Bartoszek, Tadeusza Bartoszewicza, Mariana Baryły, Jerzego Bednarczyka, Zofii Bielińskiej, Niemira Bielińskiego, Władysława Bieńkowskiego, Witolda Borowskiego, Szczęsnego Dobrowolskiego-Znamieńskiego, Anny Duracz, Jerzego Duracza, Władysława Dworakowskiego, Jana Fotka, Franciszki Gniado, Janiny Gołędzinowskiej, Karola Grabskiego, Zygmunta Grzęziaka, Romana Hartenbergera, Stanisława Januszewskiego, Heleny Jaworskiej, Zofii Jaworskiej, Franciszka Józwiaka, Czesława Kaczora, Józefa Kalinowskiego, Franciszka Karbula, Zenona Kliszki, Lecha Kobylińskiego, Jana Kolińskiego, Józefa Konarzewskiego, Stanisława Kosiakiewicza, Aleksandra Kowalskiego, Izoldy Kowalskiej, Heleny Kozłowskiej, Teodora Kufla, Zygmunta Leskiego, Jana Majewskiego, Józefa Małeckiego, Stefana Niewiadomskiego, Henryka Ochmańskiego, Zbigniewa Paszkowskiego, Heleny Pawłowskiej, Michała Pawłowskiego, Władysławy Piaskowskiej, Franciszka Pilarskiego, Heleny Płotnickiej, Wacława Poterańskiego, Kazimierza Przybyła-Stalskiego, Irebny Puchalskiej, Tadeusza Sałka, Feliksa Sieczkowskiego, Edwarda Sobiszka, Jana Stefaniaka, Stanisława Stefaniuka, Lecha Strojeckiego, Jana Szalka, Stefana Szalka, Jana Szelubskiego, Henryka Sztraja, Romana Szymanki, Stanisława Tołwińskiego, Aleksandra Wasiaka, Zofii Wiśniewskiej, Pawła Wojasa, Leona Wrzoska, Aleksandra Żaruka-Michalskiego, Stefana Żółkiewskiego, Michała Żymierskiego.
- Stenogramy relacji /zespół R–130/:
Andrzeja Adryana, Władysława Bieńkowskiego, Witolda Borowskiego, Adama Drozdowicza, Jana Fotka, Zdzisława Fotka, Tadeusza Gąsiorowskiego, Stanisława Januszewskiego, Bogdana Karlickiego, Zygmunta Karlickiego, Marii Kordali, Józefa Komorowskiego, Janiny Królikowskiej, Zygmunta Leskiego, Łucji Malinowskiej-Stasiakowej, Józefa Małeckiego, Jana Mulaka, Zbigniewa Paszkowskiego, Heleny Płotnickiej, Kazimierza Przybyła-Stalskiego, Ireny Puchalskiej, Tadeusza Sałka, Krystyny Strusińskiej, Czesława Strzeleckiego, Jana Szaniawskiego, Zofii Szyszko-Bardach, Stanisława Tołwińskiego, Jerzego Waltera, Andrzeja Webera, Aleksandra Wolskiego, Leona Wrzoska, Felicji Zelcer, Aleksandra Żaruka-Michalskiego, Jerzego Żeglińskiego.

3. Centralne Archiwum Wojskowe /CAW/ w Rembertowie /Warszawa/

- Dokumenty AK, AL, PAL, KB z powstania warszawskiego
- Dokumenty niemieckie
- Wspomnienia i relacje:
Niemira Bielińskiego, Andrzeja Janczaka, Lecha Kobylińskiego, Tadeusza Kossakowskiego, Pawła Kowalskiego, Waldemara Nerwińskiego,

Zygmunta Netzera, Zbigniewa Paszkowskiego, Edwina Rozłubirskiego, Jadwigi Swolkień, Mieczysława Sobieckiego, Karola Więckowskiego, Leona Wrzoska, Zygmunta Ziemięckiego.

4. Zbiory własne:

- Różne dokumenty dot. powstania warszawskiego /oryginały, fotokopie, odpisy/
- Ankiety, oświadczenia, relacje, wspomnienia, a także opracowania uczestników powstania warszawskiego:

Feliksa Baranowskiego, Heddy Bartoszek, Mariana Baryły, Stanisława Bełchatowskiego, Zygmunta Berlinga, Edmunda Bonarowskiego, Witolda Borowskiego, Bohdana Czeszki, Władysława Dworakowskiego, Teofila Głowackiego, Władysława Gomułki, Zofii Gomułkowej, Karola Grabskiego, Zofii Jaworskiej, Franciszka Jóźwiaka, Czesława Kaczora, Józefa Kalinowskiego, Feliksa Kędziorka, Zbigniewa Klimowicza, Zenona Kliszki, Stanisława Korczaka, Izoldy Kowalskiej, Stanisława Lewandowskiego, Ryszarda Majerowskiego, Rubena Małchasjana, Arkadiusza Matosjana, Jerzego Morawskiego, Jerzego Pierzynowskiego, Stanisława Płoskiego, Wacława Poterańskiego, Ireny Puchalskiej, Edwina Rozłubirskiego, Tadeusza Sałka, Jerzego Strzałkowskiego, Janusza Szadkowskiego, Jana Szaniawskiego, Jana Szelubskiego, Cezarego Szemleja, Henryka Świątkowskiego, Feliksa Wiesenberga, Pawła Wojsa, Michała Żymierskiego.

B. Źródła publikowane

I. Dokumenty i materiały:

Armia Krajowa w dokumentach 1939 – 1945, t. IV: lipiec – październik 1944, Londyn 1977; t. VI: uzupełnienia, Londyn 1989.

Bierut Bolesław, Nad mogiłą dowódców AL, którzy złożyli życie w obronie Warszawy. /Przemówienie prezydenta KRN na pogrzebie powstańczego dowódtwa AL 25 III 1945 r., Polska Zbrojna, 1945, nr 52.

Ciechanowski Jan M., Na tropach tragedii. Powstanie warszawskie 1944. Wybór dokumentów wraz z komentarzem, Warszawa 1992.

Dokumenty do kapitulacji powstania warszawskiego. /Opracował Stanisław Płoski/, Najnowsze Dzieje Polski 1939 – 1945, t. IV: 1960, s. 105–159.

Dokumenty i materiały do historii stosunków polsko-radzieckich, t.8: styczeń 1944 – grudzień 1945, Warszawa 1974.

Dokumenty powstania warszawskiego: I. Walka; II. Pertraktacje [z Niemcami]. Wstęp i przypisy Romuald Sreniawa-Szypkowski, Kronika Warszawy, 1994, nr 1/2 /93/94/, s. 15–157.

Dowództwo Główne GL i AL. Zbiór dokumentów z lat 1942–1944. Rozkazy, instrukcje, regulaminy. Warszawa 1967,

Exodus Warszawy. Ludzie i miasto po powstaniu 1944. Pod redakcją Emilii Boreckiej, Mariana Marka Drozdowskiego, Jana Górskiego, Józefa Kazimierskiego. T. 1 i 2: Pamiętniki, relacje, Warszawa 1992, 1993; t. 3 i 4: Archiwalia, Warszawa 1994; t. 5: Prasa, Warszawa 1995.

Korespondencja przewodniczącego Rady Ministrów ZSRR z prezydentem Stanów Zjednoczonych i premierem Wielkiej Brytanii w okresie Wielkiej Wojny Narodowej 1941 – 1945, t. 1 i 2, Warszawa 1960.

Ludność cywilna w powstaniu warszawskim, t. I: pamiętniki, relacje, zeznania /cz. 1 i 2/; t. 2: archiwalia; t. 3: prasa, druki ulotne i inne publikacje powstańcze, Warszawa 1974.

Meldunki sytuacyjne Montera [generała Antoniego Chruściela] z powstania warszawskiego. /Opracował Jerzy Kirchmayer, przy współpracy Aleksandra Skarżyńskiego/, Najnowsze Dzieje Polski 1939 – 1945, t. III: 1959, s. 97 – 180.

Niemieckie materiały do historii powstania warszawskiego. /Wstęp i opracowanie Stanisław Płoski/, Najnowsze Dzieje Polski 1939 – 1945, t. I: 1957, s. 155 – 212; nadbitka 1958.

Okupacja i ruch oporu w dzienniku Hansa Franka 1939 – 1945, t. 1 i 2, Warszawa 1972.

Organizacja i działania bojowe ludowego Wojska Polskiego w latach 1943 – 1945. Wybór materiałów źródłowych, t. 1, cz. 1 i 2; t. 2, cz. 1; t. 4; Warszawa 1958, 1959, 1962, 1963.

Polska prasa konspiracyjna 1939 – 1945. Prasa powstania warszawskiego 1944 [w zbiorach Centralnego Archiwum KC PZPR]. Katalog. Opracowali Halina Nowosad-Łapatiew i Władysław Mroczkowski. Warszawa 1979.

Problemy Warszawy jako stolicy w protokołach posiedzeń Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego oraz Rządu Tymczasowego /materiały źródłowe/. Opracowała B. Skrzyszewska. Teki Archiwalne, t. XII, Warszawa 1970, s. 125 – 201.

Protokoły posiedzeń Biura Politycznego KC PPR 1944 – 1945 /opracował Aleksander Kochański/, Warszawa 1992.

Publicystyka konspiracyjna PPR 1942 – 1945. Wybór artykułów. Wstęp i redakcja Antoni Przygoński. T. 3: 1944 – 1945. Warszawa 1967. [Publicystyka z okresu powstania warszawskiego s. 334 – 386, 574 – 611].

Rozmowy delegacji PKWN i KRN z przedstawicielami Rządu RP na emigracji /sierpień 1944/. Opracowali Władysław Mroczkowski, Tadeusz Sierocki. Z pola walki, 1987, nr 4, s. 109 – 153.

Rzepecki Jan, Powstańcza korespondencja wewnętrzna Biura Informacji i Propagandy Komendy Głównej AK, *Wojskowy Przegląd Historyczny*, 1987, nr 4, s. 124 – 140.

Sosnkowski Kazimierz. Materiały historyczne. Zebrał i przypisami zaopatrzył Józef Matecki. Londyn 1966.

Sprawa polska w czasie drugiej wojny światowej na arenie międzynarodowej. Zbiór dokumentów. Warszawa 1965.

Sprawozdanie Bolesława Bieruta na posiedzeniu KC PPR 9 października 1944 r. z rozmów z Józefem Stalinem [w dniach 29 i 30 września 1944 r. w Moskwie]. /Wstęp i przypisy Andrzej Janowski/. *Archiwum Ruchu Robotniczego*, t. I, 1973, s. 349 – 352.

Stalin a polscy partyzanci. Z tajnych archiwów. /Opracował Aleksander Kochański/. *Polityka*, 1999, nr 37.

Zbrodnie okupanta hitlerowskiego na ludności cywilnej w czasie powstania warszawskiego w 1944 r. w dokumentach. /Wstęp i opracowanie Szymon Datner, Kazimierz Leszczyński/, Warszawa 1962.

Życie w powstańczej Warszawie. Sierpień – wrzesień 1944. Relacje – dokumenty. /Opracował Edward Serwański/. Warszawa 1965.

Żymierski Michał. Cześć poległym bohaterom. /Przemówienie... Naczelnego Dowódcy Wojska Polskiego na pogrzebie powstańczego dowództwa AL – 25 III 1945 r./. *Polska Zbrojna*, 1945, nr 52.

Dokumenty i materiały jako załączniki, w:

Kliszko Zenon, Powstanie warszawskie. Artykuły, przemówienia, wspomnienia. Warszawa 1967. [Dokumenty, s. 249 – 330].

Krannhals Hans von, Der Warschauer Aufstand 1944, Frankfurt a. Mein 1962 [dokumenty s. 333 – 422].

Majorkiewicz Felicjan, Dane nam było przeżyć. Szkice historyczne, wspomnienia, materiały. Warszawa 1972 [dokumenty s. 181 – 232].

Margules Józef, Boje 1 armii WP w obszarze Warszawy /sierpień – wrzesień 1944/. Warszawa 1967 [dokumenty s. 331 – 522].

Przygoński Antpni, Powstanie warszawskie w świetle meldunków BIP, *Gazeta Krakowska*, 1957, nr 187, 190.

Przygoński Antoni, Stalin i powstanie warszawskie. Warszawa 1994 [dokumenty s. 89 – 357].

Przygoński Antoni, Udział PPR i AL w powstaniu warszawskim. Warszawa 1970 [dokumenty s. 83 – 240].

Przygoński Antoni, Z problematyki powstania warszawskiego. Warszawa 1964 [dokumenty s. 160 – 245].

II. Prasa powstańcza:

Armia Ludowa /AL/ – wydanie staromiejskie,
Armia Ludowa /AL/ – wydanie śródmiejskie,
Barykada Wolności /RPPS/,
Biuletyn Informacyjny /AK/,
Biuletyn Okręgu IV PPS /PPS–WRN/,
Biuletyn Podokręgu Nr 2 Armii Ludowej /AL/,
Czerniaków w walce /AK/,
Demokrata /SD/,
Głos Demokracji /SPD/,
Głos Warszawy /PPR/ – wydanie staromiejskie,
Głos Warszawy /PPR/ – wydanie śródmiejskie,
Głos Warszawy /PPR/ – wydanie praskie,
Iskra /ZSP/,
KB–Ład /KB/,
Komunikat Organizacyjny /PZW/,
Komunikat Radiowy /AL/,
Kurier /PAL/,
Kurier Mokotowski /PAL/,
Nowy Dzień /ZD/,
Nowy Świat /SL/,
Robotnik /PPS–WRN/,
Robotnik /PPS–lewica/,
Robotnik Mokotowski /PPS–lewica/,
Rzeczpospolita Polska /DR/,
Sprawa /ZSP/,
Syndykalista /ZSP/,
Warszawianka /PPS–WRN/,
Wojsko Polskie /AL, PAL, KB/,
Zbrojne Wyzwolenie /KB/.

C. Pamiętniki, wspomnienia, relacje

1. Pozycje zbiorcze:

Czas wielkiej próby. Wspomnienia bojowników o Ojczyznę Ludową 1939 – 1945. Warszawa 1969. [Dalej: Czas wielkiej próby].

Czwartacy. Wspomnienia byłych żołnierzy szturmowego batalionu AL im. Czwartaków 1943 – 1945. Warszawa 1963. [Dalej: Czwartacy]. Wznowienie: O Czwartakach AL. Warszawa 2003 [z pominięciem niektórych fragmentów].

Exodus Warszawy. Ludzie i miasto po powstaniu 1944. T. 1 i 2: Pamiętniki, relacje. Wybór i opracowanie Małgorzata Berezowska, Emilia Borecka, Krzysztof Dunin-Wąsowicz, Jacek Korpetta, Hanna Szwankowska. Warszawa 1992, 1993. [Dalej: Exodus Warszawy].

Fojcik Sławomir, Żołnierze AK „Kryśka”, Warszawa 1994. [Dalej Kryśka].

Grupińska Anka, Ciągłe po kole. Rozmowy z żołnierzami getta warszawskiego, Przedmowa Paweł Szapiro. Warszawa 2000. [Dalej: Ciągłe po kole].

Ludzie, fakty, refleksje. /Wywiady przeprowadzili Walery Namiotkiewicz i Bogdan Roztropowicz/. Warszawa 1961. [Dalej: Ludzie, fakty, refleksje].

Ludność cywilna w powstaniu warszawskim, t. 1, cz. 1 i 2: Pamiętniki, relacje, zeznania. Warszawa 1974. [Dalej: Ludność cywilna].

Milion walecznych. Wybór i opracowanie Leszek Moczulski, Leszek Wyszynski. Warszawa 1971. [Dalej: Milion walecznych].

Młodzież w walce o wolność, Warszawa 1946. [Dalej: Młodzież w walce o wolność].

My z głodujących miast. Wspomnienia zetuemowców z lat okupacji. /Opracowali Hedda Bartoszek, Stefan Marody, Jan Szewczyk/. Rozdział III: W powstaniu warszawskim. Warszawa 1961, s. 219 – 297. [Dalej: My z głodujących miast].

Przygoński Antoni, Stalin i powstanie warszawskie, Warszawa 1994. [Dalej: Stalin i powstanie].

Sprawa polska podczas drugiej wojny światowej w świetle pamiętników. /Opracował Stanisław Zabiełło/. Warszawa 1958.

Tak rodziła się wolność. Wspomnienia uczestników walk o wyzwolenie ojczyzny, Warszawa 1954.

Warszawa – Lewa Podmiejska 1942 – 1945. Z walk PPR, GL i AL, Warszawa 1971. [Dalej: Warszawa – Lewa Podmiejska].

Warszawa – Prawa Podmiejska 1942 – 1944. Z walk PPR, GL i AL, Warszawa 1973. [Dalej: Warszawa – Prawa Podmiejska].

Wspomnienia warszawskich peperowców 1939 – 1944. Warszawa 1963 [Dalej: Wspomnienia warszawskich peperowców].

Wspomnienia z pracy i walki. Warszawa 1945. [Dalej: Wspomnienia z pracy i walki].

Wspomnienia żołnierzy Gwardii i Armii Ludowej, Warszawa 1962. [Dalej: Wspomnienia żołnierzy GL i AL].

Zrodzona z walki. Wspomnienia peperowców, Warszawa 1976. [Dalej: Zrodzona z walki].

2. Pozycje autorskie:

AL-owcy w powstaniu. Głos Robotniczy, 1945, nr 43.

Andrysiak Jan, Krytyczne chwile. Tamte dni, jednodniówka, 1962,

Arczyński Marek, Powstanie Krajowej Rady Narodowej i powstanie warszawskie. Zeszyty Historyczno–Polityczne SD, 1981, z. 1, s. 80 – 87.

Awinowicki Zygmunt, Z 6 pułkiem przez Wisłę. 30-lecie Ludowego Wojska Polskiego. Życie Warszawy, 1973, nr 224.

Baczko Henryk, Osiem dni na lewym brzegu. /Warszawa 15 – 22 września 1944 r./. Warszawa 1946.

Bagiński Kazimierz, „Proces Szesnastu” w Moskwie. /Wspomnienia osobiste/. Zeszyty Historyczne, 1963, nr 4, s. 74 – 122.

Balcerzak Janina, Marcin Kolejarsz. Wspomnienie o Bohdanie Skowrońskim – dowódcy oddziałów ZWM na Warszawę. Walka Młodych, 1946, nr 28.

– – Olek [Aleksander Kowalski] jakim go znałam. Biuletyn Komisji Historycznej ZMS, 1960, nr 2, s. 100 – 109.

– – Relacja w: Exodus Warszawy, t.I, s. 166 – 171.

– – Stracona młodość ? Warszawa 1960, 1985.

– – Szłam na drugą stronę Wisły... Życie Warszawy, 1974, nr 181.

– – Z Czerniakowa do Lublina. Za i przeciw, 1972, nr 37.

– – Z walczącej Warszawy przez Wisłę i linię frontu. Opowiada kurier Armii Ludowej. Żołnierz Polski, 1978, nr 36.

– – Ze wspomnień. Biuletyn Komisji Historycznej KC ZMS, 1959, nr 1, s. 78 – 81.

Balicka–Kozłowska Helena, Mur miał dwie strony. Warszawa 1958.

– – – Na Starówce. Za wolność i lud, 1959, nr 9.

– – – Powstańcze szpitale. Walka Młodych, 1959, nr 36.

– – – Walka trwa dalej. /Fragment pamiętnika uczestniczki powstania warszawskiego, członkini AL/. Chłopska Droga, 1946, nr 32.

– – – Ze wspomnień łączniczki. W 20 rocznicę śmierci warszawskiego sztabu AL. Gazeta Robotnicza, 1964, nr 202.

Baranowski Feliks, Wspomnienia erpepesowca, w: Czas wielkiej próby, s. 153 – 168.

Barewski Roman „Danek”, Przez Wisłę. Stolica, 1966, nr 38.

Bartoszek Hedda, W szpitalu, w: My z głodujących miast, s. 290 – 293.

Barykady „Czwartaków” – mówią obrońcy. Notowała Martyna Radłowska-Obraśnik. Argumenty, 1984, nr 31.

Baryła Marian, Obwód Warszawski PPR, GL i AL, w: Warszawa – Lewa Podmiejska, s. 305 – 310.

Bełchatowski Stefan, Na przedpolach Warszawy. Ze wspomnień powstańca. Za wolność i lud, 1981, nr 35.

Berling Zygmunt, Relacja w: Stalin i powstanie, s. 361 – 364.

Berman Barbara, Zapiski jednego dnia. /Fragment pamiętnika z czasów okupacji, pisany w okresie powstania warszawskiego/. Przełom, 1948, nr 20.

Białous Ryszard „Jerzy”, Walka w pożodze. Batalion Armii Krajowej „Zośka” w Powstaniu Warszawskim. Paryż 1946, Warszawa 2000.

[Bieliński Niemir], Krzyk zza Wisły. Rozmowa z oficerem AL przybyłym z terenów okupowanych. Walka Młodych, 1944, nr 28.

Bieńkowski Władysław, O powstaniu warszawskim, Za wolność i lud, 1959, nr 8.

Blady Szwajgier Adina, Relacja w: Ciągłe po kole, s. 169 – 220.

– – – Wspomnienia lekarki. Zeszyty Niezależnej Myśli Lekarskiej, Warszawa 1989.

Borejsza Leon, Z Warszawy na Lewą Podmiejską, w: Warszawa Lewa Podmiejska, s. 413 – 420.

Borowski Witold, Powstanie warszawskie na Żoliborzu, Archiwum Ruchu Robotniczego, t. II, 1995, s. 165 – 175.

Borzykowski Tuwim, Żydzi w powstaniu warszawskim, Polska Zbrojna, 1946, nr 182.

Broniewski Stanisław /„Stefan Orsza”/, Całym życiem. Szare Szeregi w relacji naczelnika. Warszawa 1982.

Castelatti Maria, Czwartacy. Za wolność i lud, 1953, nr 6.

Chruściel Antoni, Powstanie Warszawskie. B.m.w., 1948.

C.K., Irena Sawicka w trzecią rocznicę śmierci, Trybuna Wolności, 1947, nr 27.

Cukierman Icchak, Nadmiar Pamięci. /Siedem owych lat/. Wspomnienia 1939 – 1946, Warszawa 2000.

Czarski Andrzej, Najmłodszy żołnierze walczącej Warszawy, Warszawa 1971.

Czarski Tadeusz, Historia sercem pisana, Za wolność i lud, 1960, nr 11.

Czernuchin Aleksander J., Z obozu jenieckiego do oddziału partyzanckiego GL, w: Warszawa Lewa Podmiejska, s. 356 – 358.

Czeszko Bohdan, Czerwony Dom. /Powstańcza akcja Czwartaków na Starówce/, w: Młodzież w walce o wolność, s. 26 – 27.

– – „Czwartacy” w powstaniu. W rocznicę powstania warszawskiego. Walka Młodych, 1945, nr 23 – 24.

– – Krwawy plon rozkazu „Burza”. Za wolność i lud, 1950, nr 15.

– – Młyn Michlera, /Wspomnienie „Czwartaka” z powstania warszawskiego/, Robotnik, 1946, nr 209–210.

– – Moja służba w batalionie „Czwartaków”, w: Czwartacy, s. 324 – 346.

– – Na barykadach powstania, Trybuna Ludu, 1954, nr 212.

– – Na barykadzie i poza nią, Poradnik Oświatowy, 1946, nr 8.

– – Powrót pod broń, w: My z głodujących miast, s. 294 – 297.

– – W oczach AL–owca, Walka Młodych, 1948, nr 2.

– – Walka o Czerwony Dom, w: Wspomnienia żołnierzy GL i AL, s. 43 – 45.

Danielak Aleksander, Na pomoc płonącej Warszawie. Ze wspomnień lotnika pułku „Kraków”, Za wolność i lud, 1979, nr 34.

Dargiel Mieczysław, Wspomnienia AL–owca. Z Woli przez Stare Miasto na Żoliborz. Z dni powstania warszawskiego, Głos Ludu, 1946, nr 210.

Derecki Włodzimierz, Wypad na Czerwony Dom; Szybki ratunek; „Józik”, w: Czwartacy, s. 372 – 374, 449 – 450, 466 – 469.

Drozdowicz Edmund, Braterstwo broni na barykadach Warszawy, Głos Ludu, 1945, nr 195.

Dunin–Wąsowicz Krzysztof, Transporty warszawskie w Stutthofie. Stutthof, R. 2: 1977, s. 5 – 31.

Dworakowski Władysław, Wspomnienia, Trybuna Ludu, nr 276–279.

Dziś rozmawiamy z pułkownikiem Zbigniewem Paszkowskim „Stachem”, dowódcą AL na Woli a następnie na Czerniakowie w czasie powstania warszawskiego, Sztandar Młodych, 1957, nr 201.

Edelman Marek, Relacja, w: *Ciągle po kole*, s. 17–37, 273–313.

Fajer Lucjan, *Żołnierze Starówki. Dziennik bojowy kpt. Ognistego*, Warszawa 1957.

Fijałkowski Stanisław, *Z Grójeckiego do Warszawy*, w: *Warszawa – Lewa Podmiejska*, s. 383 – 387.

Fonkowicz Jerzy, *Pierwsze pistolety*, Warszawa 1962.

Forbert Janina, *Freta 16. Pod gruzami. Fragment wspomnień żołnierza AL*, *Polska Zbrojna*, 1945, nr 51–52.

– – *Ze wspomnień powstańczych: Młodzież na barykadach Warszawy; Dzień więc godzin pod gruzami; W mrokach kanałów warszawskich, Zwycięzimy*, 1944, nr 213–214, 216, 218, 220.

Forbert Janina, Januszewski Stanisław, *O powstaniu warszawskim*, Lublin 1944.

Fotek Jan, *Erpepesowcy w powstaniu warszawskim*, w: *Czas wielkiej próby*, s. 218 – 245.

Gawisar Luba, Relacja, w: *Ciągle po kole*, s. 153 – 167.

Gajtman Putermilch Masza, Relacja, w: *Ciągle po kole*, s.49–78.

Gomułka Władysław, Relacja, w: *Stalin i powstanie*, s.397–426.

Grabowska Marcelina, *Geneza powstania warszawskiego*, *Odrodzenie*, 1945, nr 19 – 20.

Grynszpan–Frymer Pnina, Relacja, w: *Ciągle po kole*, s.81–109.

Gręziak Zygmunt, *Złom, który wybuchał, Głos Pragi, jednodniówka*, 1962.

H.R., *AL–owcy w powstaniu warszawskim*, *Sztandar Ludu*, 1945, nr 21.

Herbst Irena, *Lekarze Armii Ludowej, Służba Zdrowia*, 1957, nr 30.

– – *Moje wspomnienia z Gwardii i Armii Ludowej, Lekarz Wojskowy*, 1954, nr 1.

– – *Wspomnienia o udziale oddziałów Armii Ludowej w powstaniu warszawskim, Z pola walki*, 1969, nr 3, s. 191 – 193.

Iranek–Osmecki Kazimierz, *Wspomnienia oficera Komendy Głównej AK 1940 – 1944*, Warszawa 1998.

Januszewski Stanisław, *Piekło nad Wisłą, Głos Ludu*, 1945, nr 4.

– – *W szeregach PPR i AL podczas okupacji i w powstaniu warszawskim, Z pola walki*, 1971, nr 4, s. 259 – 277.

– – *26 sierpnia 1944 r., Głos Ludu*, 1944, nr 25.

Januszewski Stanisław, Forbert Janina, *O powstaniu warszawskim*, Lublin 1944.

Jaworska Helena, Było nas stu. Słowo wstępne Jerzy Morawski, Warszawa 1948.

– – Jak nawiązano łączność pomiędzy powstaniem a Armią Czerwoną, Polska Zbrojna, 1946, nr 183.

Jędrzychowski Stefan, Fragmenty relacji, w: Stalin i powstanie, s. 392 – 396.

Józwiak Franciszek, Relacja, w: Stalin i powstanie, s. 375–381.

– – W sekretariacie KC PPR, w sztabie GL i AL, w: Czas wielkiej próby, s. 603 – 608.

Karbul Władysław, Wspomnienia gwardzisty z Woli, w: Wspomnienia warszawskich peperowców, s. 212 – 216.

Karlicki Tadeusz, Zdobycie kościoła Najświętszej Marii Panny; Podhale, w: Czwartacy, s. 394 – 399, 495 – 511.

Karlicki Zygmunt, Relacja o biuletynie RPPS „Warszawa walczy”, w: Ludność cywilna, t. I, cz. 1, s. 383 – 388.

[Kauzik Stanisław], Dołęga–Modrzewski S., Polskie państwo podziemne, Londyn 1957.

Klimaszewski Tadeusz, Verbrennungskommando Warschau, Warszawa 1959.

Kliszko Zenon, Powstanie warszawskie. Artykuły, przemówienia, wspomnienia, dokumenty, Warszawa 1967.

Kobyliński Lech, Szlak bojowy; Na drugi brzeg, w: Czwartacy, s. 11 – 21, 485 – 491.

Kołos Iwan, Warszawa w ognie, Moskwa 1956.

Komorowski Bór–Tadeusz, Armia podziemna. Londyn 1951, Warszawa 1994.

Konarzewski Józef, Fajerant na Bródnie, w: Czas wielkiej próby, s. 116 – 129.

Korboński Stefan, W imieniu Rzeczypospolitej. Paryż 1954, Warszawa 1991.

Kordala Maria, Wspomnienia sanitariuszki. Archiwum Ruchu Robotniczego, t. II: 1975, s. 185 – 193.

Korzewnikianc Alina, W sprawie OW KB. List do Redakcji, Wojskowy Przegląd Historyczny, 1984, nr 3, s. 349 – 351.

Korzycki Antoni, SL–Wola Ludu, Warszawa 1962.

– – Wspomnienia z Powstania Warszawskiego. Argumenty, 1967, nr 32, s. 4 – 7.

Kosiakiewicz Stanisław „Adam” [nekrolog], Trybuna Ludu, 1961, Nr 83, s. 5.

Kosińska Kazimiera, „Czwartacy” naszych dni, Polska Zbrojna, 1946, nr 288.

Kowska Izolda, Fragment relacji, w: Stalin i powstanie, s. 388 – 391.

- PPR na barykadach Warszawy, Trybuna Wolności, 1944, nr 62.
- W warszawskiej organizacji, w: Wspomnienia warszawskich peperowców, s. 369 – 387.
- Kowalski Aleksander, PPR i AL w powstaniu warszawskim. /Wywiad z sekretarzem wojewódzkim w Krakowie – uczestnikiem powstania warszawskiego/, Głos Pracy, 1945, nr 22.
- Kowalski Janusz, Do Redakcji, Wojskowy Przegląd Historyczny, 1962, nr 4, s. 487.
- Pierwsi na lewym brzegu. WTK, 1974, nr 37.
- Kowalski Ryszard, Pierwsza kompania w akcji, w: Czwartacy, s. 298 – 308.
- Kozłowicz Wojciech, Wśród nas..., Żołnierz Wolności, 1961, nr 100.
- Kozłowska Helena, Wśród młodzieży, w: Czwartacy, s. 22 – 32.
- Irena Sawicka /„Teresa”, „Stefa”/, Głos Ludu, 1947, nr 212.
- Kufel Teodor, Droga walki, Warszawa 1965.
- Kampinoskie dzieje. Spisała Bożena Sabińo, Barwy, 1975, nr 6.
- Wywiad, w: Ludzie, fakty, refleksje, s. 218 – 221.
- Kurzela Jerzy, Obrona młyna Michlera; Czołgi atakują, w: Czwartacy, s. 309 – 312, 318 – 319.
- Łanota Anna, Trzy dni powstania. Wspomnienia pracownicy Wydziału Zaopatrzenia Sztabu Warszawskiego AL, Wiedza i Życie, 1965, nr 8, s. 370 – 372, 384.
- Leski Kazimierz, Życie niewłaściwie urozmaicone. Wspomnienia oficera wywiadu i kontrwywiadu AK, Warszawa 1989.
- Lipka Jerzy, Lewa Podmiejska po upadku powstania warszawskiego, w: Warszawa – Lewa Podmiejska, s. 421 – 423.
- Lubetkin Cywia, Zagłada i powstanie, Warszawa 1999.
- Łapkowski Ryszard, Kanałami na Żoliborz, Za wolność i lud, 1966, nr 18.
- Moje pierwsze sześć dni powstania warszawskiego na Woli, Za wolność i lud, 1975, nr 36, 37, 38.
- Warszawskie kanały. Ze wspomnień, Za wolność i lud, 1983, nr 40.
- Wędrówki kanałami, Za wolność i lud, 1957, nr 8.
- Łączniczka, W sztabie AK podczas powstania warszawskiego, Głos Ludu, 1945, 31 XII.
- Łęczycki Franciszek, Mojej ankiety personalnej punkt 35, Warszawa 1968.

Łopatecki Edward, W związku z artykułem „Batalion Bończa w powstaniu warszawskim”, *Wojskowy Przegląd Historyczny*, 1987, nr 3, s. 259 – 268.

Łuczak Jan, Zestrzelony; Kierunek „domki policyjne”; Żoliborski czerwony domek; Nowa broń, w: *Czwartacy*, s. 375 – 378, 446 – 448, 451 – 456.

Majorkiewicz Felicjan, *Lata chmurne, lata dumne*, Warszawa 1983.

Makowski Jerzy, *Pracowałem w „Avii”, Głos Pragi, jednodniówka*, 1962.

Małeckie-Sęk Józef, *Armia Ludowa w powstaniu warszawskim. Wspomnienia*, Warszawa 1962.

– – Kierownicy i powstańcy, *Polska Niepodległa*, 1946, nr 3.

– – O strategii powstania. /Wywiad/, *Głos Ludu*, 1946, nr 209.

– – Wywiad, w: *Ludzie, fakty, refleksje*, s. 152 – 157.

– – Z otwartych szkatuł, *Stolica*, 1965, nr 31.

– – Żołnierze powstania, *Barykada Wolności*, 1946, nr 7.

Masłowski Ewaryst, *Atak na Wyspiańskiego; Ostatnie boje; Tamte dni, jednodniówka*, 1962.

– – Wyspiańskiego – Aleja Wojska Polskiego, w: *Czwartacy*, s. 457 – 465.

– – Z walk AL na Żoliborzu, *Stolica*, 1977, nr 32.

Matosjan A., Małchasjan R., *Pobieda ili smiert [Zwycięstwo albo śmierć]*, Czeromorska Zdravnica, 1974, nr 140.

Michajlenko Konstantin P., Mitin Walentin S., *Radzieckie zrzuć lotnicze dla powstańczej Warszawy w 1944 r.*, *Wojskowy Przegląd Historyczny*, 1976, nr 3, s. 240 – 247.

Michniew Włodzimierz, *Fragment wspomnień z obozu warszawskiego*, w: *Exodus Warszawy*, t. 2, s. 462 – 480.

Mieniewski Bogdan, *Zrzuć; Pozycja YMCA*, w: *Czwartacy*, s. 431 – 434.

Mołojec-Bematowicz Barbara, *AL-owcy i AK-owcy, Prawo i Życie*, 1987, nr 32.

Mulak Jan, *Lewica socjalistyczna po powstaniu warszawskim, Dzieje Najnowsze*, 1986, nr 3/4, s. 197 – 204.

– – Relacja o działalności PPS-lewicy i PAL na Mokotowie, w: *Ludność cywilna*, t. I, cz. 2, s. 67 – 75.

Nieniałowski Stanisław, *Na Chłodnej; Na Rybakach; Ostatnie dni na Łuckiej*, *Kurier Codzienny*, 1947, nr 227, 240, 269.

Nowak Jan /Zdzisław Jeziorański/, *Kurier z Warszawy, Londyn 1978, Warszawa 1982*.

Nowak Stefan, Wśród gruzów Starówki, w: Czwartacy, s. 384–386.

Okolski Tadeusz, Batalion „Dzik” w powstaniu warszawskim. W opracowaniu Juliusza Kuleszy, Warszawa 1994.

Paszkowski Zbigniew, Historie z tej ziemi, Warszawa 1974.

– – Nie słyszałem płaczu, Polityka, 1973, nr 30.

– – Produkcja uzbrojenia i materiałów wybuchowych dla oddziałów GL i AL. Ze wspomnień pracownika wydziału zaopatrzenia Sztabu Głównego AL, Wojskowy Przegląd Historyczny, 1965, nr 4, s. 111 – 132.

– – Przez Wolę, Starówkę i Czerniaków, w: Czas wielkiej próby, s. 206 – 217.

– – Wspomnienia, Z pola walki, 1973, nr 4, s. 233 – 267.

– – Z Woli na Starówkę, Żołnierz Wolności, 1957, nr 203/204.

Piaskowska Władysława, Przez linię frontu, w: My z głodujących miast, s. 280 – 282.

Pietrzak Tadeusz, Czwartacy – batalion i ludzie, w: Milion walecznych, s. 124 – 128.

– – Podziemny front, Warszawa 1962.

– – Przygotowania do skoku; Kto kogo, w: Czwartacy, s. 512 –

532, 594 – 605.

– – W dniach wyzwolenia, w: Warszawa – Prawa Podmiejska, s. 770 – 778.

Piotrowski Jan, Jak zdobyć kościół Św. Krzyża i Komendę Policji? Warszawa 1994.

Płotnicka Helena, Relacja o działalności PPR i AL, w: Ludność cywilna, t. 1, cz. 1, s. 441 – 444.

Podkowiński Marian, Od biurka redakcji do sztabu Armii Ludowej. Wspomnienie o Nastku Matywieckim, Robotnik, 1945, nr 77.

Pogonowski Franciszek, Podziemna Zbrojownia, Warszawa 1975.

Przybył–Stalski Kazimierz, Ałowcy na barykadach Warszawy, Głos Robotniczy, 1974, nr 182.

– – – Partyzancki czas, Łódź 1962.

Ptasiński Jan, Spotkanie z kapitanem Kaługinem [w III 1969 r. w Moskwie], Życie Literackie, 1989, nr 38.

Puchalska Bożena Irena, Kartki z naszego miasta. /Wspomnienia o ZWM 1943 – 1945/, Warszawa 1958.

– – – Tej nocy szturm jeszcze nie było, Wspomnienia łączniczki AL. Sztandar Młodych, 1957, nr 204.

Pużak Kazimierz, *Wspomnienia 1939 – 1945*, Gdańsk 1989.

Rathajzer Simcha Kazik, *Relacja*, w: *Ciągle po kole*, s. 223–272.

Rokicki Józef, *Blaski i cienie bohaterskiego pięciolecia*. [Niemcy Zachodnie] 1949.

Rokossowski Konstanty, *Żołnierski obowiązek*, Warszawa 1976.

Roman Władysław, *Oficer do zleceń*, Warszawa 1989.

Rotem Symcha „Kazik”. *Wspomnienia bojowca ŻOB*, Warszawa 1993.

Rozłubirski Edwin, *Barykada na placu Zamkowym; Tygrys pali się jaśniej; Dzień ognia i śmierci; Morituri te salutant; Ludzie z innego świata; Tu Niemcy są oswojeni; Bój o „Żywiec”*, w: *Czwartacy*, s. 347 – 351, 352 – 359, 387 – 393, 400 – 416, 417 – 430.

– – *Ludzie z innego świata*, Warszawa 1958.

– – *Na barykadach byliśmy tacy sami*. Rozmawiał Krzysztof Drozdowski, *Przegląd Tygodnia*, 1984, nr 31.

– – *Odcięcie Śródmieścia. Z dni powstania warszawskiego*, *Głos Ludu*, 1946, nr 225.

– *Pomówmy po męsku*, *Nowa Kultura*, 1956, nr 24.

– *Z walk „Czwartaków” w powstaniu warszawskim*, *Walka Młodych*, 1946, nr 30 – 33, 35 – 38.

– – *Ze wspomnień Czwartaka*, *Przegląd Wojskowy*, 1958, nr 10.

Rubeńczyk Irmina, *W owe dni. Wspomnienia z powstania w Warszawie*, *Walka Ludu*, 1946, nr 175.

Rutkowski Jerzy Julian, *Garbarnia; Kanałem na Żoliborz*, w: *Czwartacy*, s. 379 – 383, 439 – 445.

Sadkowska–Dąbrowska Zofia, *Tu każdy kamień pachnie krwią*, Warszawa 2003.

– – – *Odwrót; Znowu atak*, w: *Czwartacy*, s. 320–323, 470–477.

Sadowski Władysław, Waldemar [Nerwiński]. *Tamte dni, jednodniówka*, 1962.

Sapińska–Monka Teodozja, *Wśród „Czwartaków”*, w: *Czwartacy*, s. 588 – 593.

Siennicki Wiktor, *Nagle padają strzały...; Natarcie na Dworzec Gdański; Obrona IX kolonii WSM*, w: *Czwartacy*, s. 291–297, 360 – 371, 478 – 484.

Sikorski Tomasz, *Z tragicznych dni powstania warszawskiego. Pamiętnik*, *Głos Ludu*, 1946, nr 110, dodatek.

Sipak Henryk, *Lublin – Andrzejów* Duranowski, w: *Czwartacy*, s. 533 – 559.

Sobiecki Mieczysław, Na barykadzie, w: *Czwartacy*, s. 313–317.

Solska Alicja, Na barykadach Warszawy, *Trybuna Ludu*, 1956, nr 213.

– – W kanałach Starówka – Żoliborz; Po pomoc dla walczącej Warszawy, *Stolica*, 1957, nr 33–34, 35.

– – Z dni powstania warszawskiego, *Trybuna Ludu*, 1949, nr 209.

– – Atak czołgów odparty, *Głos Ludu*, 1945, nr 285.

– Wspomnienia ze Starówki, *Głos Ludu*, 1947, nr 234.

Sowińska Barbara, *Lata walki*, Warszawa 1962.

Spychalski Marian, Warszawa społeczna. Fragmenty ze wspomnień [IX 1944 – 1945], *Z pola walki*, 1977, nr 1, s. 203–240.

Starówka w walce. Ze wspomnień uczestnika walk powstańczych w Warszawie, *Głos Ludu*, 1946, nr 209.

Strójcecki Lech, Na Żoliborzu i w Adrii, *Stolica*, 1972, nr 34.

Strzelecki Czesław, Relacja o działalności PPR na terenie Śródmieścia Południowego i Czerniakowa, w: *Ludność cywilna*, t. 1, cz. 2, s. 436 – 440.

Suchanek Jerzy, AL-owska służba zdrowia w powstaniu, *Służba Zdrowia*, 1957, nr 30.

Szałek Stefan, Od „piątki” do powstania. Walcząca Wola, *jednodniówka*, 1962.

Szaniawski Jan „Szwed”, Kapitulacja Żoliborza, w: *Wspomnienia żołnierzy GL i AL*, s. 77 – 85.

– – – Ewakuacja, *Żołnierz Polski*, 1960, nr 40.

– – – Ostatnie dni powstańczego Żoliborza, *Trybuna Ludu*, 1957, nr 269.

– – – Wspomnienia o udziale oddziałów Armii Ludowej w powstaniu warszawskim, *Z pola walki*, 1969, nr 3, s. 185 – 191.

– – – Zanim stanąłem na barykadach Starego Miasta, w: *Milion walecznych*, s. 145 – 150.

Szparowska-Gąsiorowska Halina, W drukarni „Głosu Warszawy”, w: *Wspomnienia warszawskich peperowców*, s. 226 – 243.

Sztemienko Siergiej, Jeszcze raz o Sztabie Generalnym w latach wojny, Warszawa 1976.

Szwajgier-Blady Adina, *I więcej nic nie pamiętam*, Warszawa 1994.

Świtał Stanisław, Siedmiory z ulicy Promyka, *Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego*, 1968, nr 65/66, s.207–210.

Tarasiewicz Zenon, *Wspomnienia żołnierza*, Warszawa 1994.

Temkin-Bermanowa Basia, *Dziennik z podziemia*. Wstęp, opracowanie, przypisy Anka Grupińska, Paweł Szapiro, Warszawa 2000.

Tołwiński Stanisław, Relacja o działalności Samorządu ludności dzielnicy Żoliborz, zorganizowanego z inspiracji Krajowej Rady Narodowej, w: *Ludność cywilna*, t. I, cz. 2, s. 139–146.

Troński Bronisław, *Tędy przeszła śmierć*. Zapiski z powstania warszawskiego, Warszawa 1970.

[Turlejska Maria] „Małgosia”, Sobota 26 sierpnia 1944 r. na Starówce, *Głos Ludu*, 1945, nr 223.

Udział Żydów w powstaniu warszawskim, *Głos Ludu*, 1945, 9 I.

Wasilewska Wanda, Fragmenty stenogramu relacji, w: *Stalin i powstanie*, s. 382 – 387.

Więckowski Karol, Na Żoliborzu. Relację kpt... zanotował J.M. Żołnierz Wolności, 1957, nr 242.

Wojas Paweł, Moje wspomnienia z powstania warszawskiego, *Z pola walki*, 1961, nr 4, s. 331 – 336; *Pod gruzami domu na Freta*, w: *Czas wielkiej próby*, s. 245 – 253.

Wrzosek Leon, Moja ocena powstania warszawskiego nie uległa zmianie, *WTK*, 1960, nr 32.

– – Wspomnienia o udziale oddziałów Armii Ludowej w powstaniu warszawskim, *Z pola walki*, 1969, nr 3, s. 193 – 196.

Wspomnienia Sanitariuszki, *Głos Ludu*, 1946, nr 209.

Wspomnienia z pracy i walki. Warszawa 1945.

/Z./, Na lewym brzegu Wisły, *Głos Ludu*, 1948, nr 15.

Zagórski Wacław, *Wicher wolności*, *Dziennik powstańca*. Londyn 1957, Warszawa 1989.

Zaremba Zygmunt, *Wojna i konspiracja*. Londyn 1957, Kraków 1991.

Zelcer Feliksa, Wspomnienie z działalności PPR i RPPS na Żoliborzu, w: *Ludność cywilna*, t. I, cz. 2, s. 175 – 180.

Zelwiański Ryszard, Łączność warta każdej ceny, w: *Czwartacy*, s. 560 – 587.

Zysman /Ziemiań/ Józef, Pamiętnik o pobycie w bunkrze przy ul. Promyka na Żoliborzu, w: *Ludność cywilna*, t. 1, cz. 2, s. 542 – 550.

Żegliński Jerzy, Walki na ul. Rozbrat, w: *Kryśka*, s. 606–607.

Żółkiewski Stefan, Wspomnienie o Zofii Jaroszewiczównie, w: *My z głodujących miast*, s. 107 – 110.

Żuków Geоргий, *Wspomnienia i refleksje*, Warszawa 1970.

Żymierski Michał, Relacje, w: *Stalin i powstanie*, s. 365–374.

D. Opracowania

Bajon Hieronim, Udział KB w powstaniu warszawskim. Prawo i Życie, 1956, nr 14, 15–16.

– – Udział KB w Powstaniu Warszawskim, Warszawa 1994.

Bartelski Lesław M., Mokotów 1944, Warszawa 1971.

– – – Powstanie warszawskie, Warszawa 1988.

– – – Pułk AK „Baszta”, Warszawa 1990.

Bartoszewski Władysław, Dni walczącej stolicy. Kronika Powstania Warszawskiego, Warszawa 1989.

– – Prasa powstania warszawskiego. Zarys historyczno-bibliograficzny. Rocznik Warszawski, t. XI, 1972, s. 303–382.

Barykady powstania warszawskiego 1944. Opracował i wstępem opatrzył Romuald Sreniawa-Szypkowski, Warszawa 1993.

Baryła Marian Seweryn. Opracował Benon Dymek, w: Rocznik Mazowiecki, t. V, 1974, s. 447 – 454.

Bayer Stanisław, Służba zdrowia Warszawy w walce z okupantem 1939 – 1945, Warszawa 1985.

Bednarczyk Tadeusz, Oddziały bojowe KB w akcji powstańczej a III tom o AK. Za i przeciw, 1958, nr 26.

– – OW KB AK sikorszczycy w ruchu oporu. Wrzesień 1939 – do stycznia 1945 r. Rys historyczny Organizacji Wojskowej – Kadry Bezpieczeństwa – Armii Krajowej, Warszawa 1997.

Bernaś Franciszek, AL w powstaniu warszawskim: Godzina „W”; Żołnierska śmierć, Perspektywy, 1974, nr 31, 33.

Bielecki Robert, W zasięgu PAST-y, Warszawa 1994.

Bieńkowski Władysław, Powstanie Warszawskie. 1. Geneza i tło, Warszawa 1945.

Biernat E., Z walk Armii Ludowej w powstaniu warszawskim, Myśl Wojskowa, 1958, nr 8, s. 93 – 106.

Biogramy dziennikarzy: Szczęsny Zamieński-Dobrowolski /1914–1961/. Opracowała Stanisława Raducka, w: Materiały do historii Dziennikarstwa Polski Ludowej, t. 5, 1976, s. 58–68.

Borkiewicz Adam, Powstanie warszawskie 1944 r. Zarys działań natury wojskowej, Warszawa 1969.

Borkiewicz-Celińska Anna, Batalion „Zośka”, Warszawa 1990.

Bruliński Eligiusz, 3 Batalion Pancerny AK „Golski”, Warszawa 1996.

Ciechanowski Jan M., Powstanie warszawskie. Zarys podłoża politycznego i dyplomatycznego. Londyn 1971, Warszawa 1984.

Dunin-Wąsowicz Krzysztof, Warszawa w latach 1939–1945, Warszawa 1984.

Garas Józef Bolesław, Armia Ludowa na barykadach Woli i Starego Miasta, WTK, 1972, nr 33.

– – – Armia Ludowa na barykadach Żoliborza, WTK, 1972, nr 42.

– – – Armia Ludowa na barykadach Woli, Starego Miasta i Żoliborza, Stolica, 1979, nr 32.

– – – Czwartacy Armii Ludowej, Polska Niepodległa, 1947, nr 1 – 4.

Garas Józef Bolesław, Na barykadach Woli walczył oddział „Stacha”. /Z historii walk powstańczych Armii Ludowej/, Polska Zbrojna, 1947, nr 201.

– – – Oddziały Gwardii Ludowej i Armii Ludowej, Warszawa 1971.

Garliński Józef, Politycy i żołnierze. Londyn 1968, Warszawa 1991.

Gozdawa–Gołębiowski Jan, Obszar Warszawski Armii Krajowej. Studium Wojskowe, Lublin 1992.

Grabski Witold [Grabski Marian], Prasa powstania warszawskiego 1944, Warszawa 1994.

Grigo Tadeusz, Powiśle Czerniakowskie 1944, Warszawa 1989.

Grabowski Waldemar, Delegatura Rządu Rzeczypospolitej Polskiej na Kraj, Warszawa 1995.

Nillebrandt Bogdan, Batalion Armii Ludowej im. „Czwartaków”. Pokolenie, 1963, nr 1.

– – Groźny dom przy ul. Bugaj. „Czwartacy” w powstaniu warszawskim. Walka Młodych, 1970, nr 33.

Hillebrandt Bogdan, Jakubowski Józef, Warszawska organizacja PPR 1942 – 1948, Warszawa 1978.

Jaworska Helena, W rocznicę powstania warszawskiego: Z walk Armii Ludowej na ulicach Woli; Z walk Armii Ludowej na Starówce; Z walk Armii Ludowej w Śródmieściu. Trybuna Wolności, 1947, nr 25, 26, 27.

Kalinowski Józef, Platerówki w powstańczej Warszawie. WTK, 1978, nr 38.

Kaska Adam, Desant, Warszawa 1974.

– – Nadwiślańskie reduty Czerniaków, Powiśle, Żoliborz. Warszawa 1971.

Kirchmayer Jerzy, Powstanie warszawskie, Warszawa 1958.

Kołodziejczyk Edward, Gdy padły pierwsze strzały, Stolica, 1981, nr 30.

– – Na szanćcach Woli, *Stolica*, 1982, nr 31.

Kowalski Aleksander. Opracowały Maria Motyl i Genowefa Słabek, w: *Z pola walki*, 1961, nr 1, s. 124 – 134.

Kozłowski Eugeniusz, Działania grupy desantowej Wojska Polskiego na Lewej Podmiejskiej [październik 1944 – styczeń 1945], w: *Warszawa – Lewa Podmiejska*, s. 282 – 291.

Krannhals Hans von, *Der Warschauer Aufstand 1944*. Frankfurt a. Mein 1962.

Krzyczkowski Henryk, *W cieniu Warszawy. Pruszków w latach okupacji hitlerowskiej*, Warszawa 1986.

Lissowski Jan, Szanser Jerzy, Werner Marek, *Batalion „Sokół” w powstaniu warszawskim*, Warszawa 2000.

Magier Tadeusz, *Z walk 21 pułku piechoty „Dzieci Warszawy” w czasie powstania warszawskiego*, *Wojskowy Przegląd Historyczny*, 1979, nr 3, s. 142 – 172.

Malinowski Marian, *PPR w powstaniu warszawskim, Walka Młodych*, 1979, nr 34.

Malinowski Kazimierz „Mirski”, *Na północ od Starówki. Żołnierze łączności Żoliborza*. Warszawa 1988.

– – – *Żołnierze łączności walczącej Warszawy*, Warszawa 1983.

Małeckie Józef. Opracował Jan Naumiuk, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. XIX, 1974, s. 436 – 437.

Margules Józef, *Boje 1 armii WP w obszarze Warszawy /sierpień –wrzesień 1944/*, Warszawa 1967.

– – *Z pomocą powstańcom warszawskim*, Warszawa 1966.

Mark Edwarda, *Żydzi w powstaniu warszawskim*, *Fołks-Sztyme*, 1964, nr 118.

Marszałek Polski Michał Żymierski, Warszawa 1983.

Matawowski Lech Szczęśny /21 IV 1923 – 8 VIII 1944/. Opracowała Zofia Raszkowska, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. XX, 1975.

Matywiecki Anastazy /17 IX 1913 – 26 VIII 1944/. Opracował Bogdan Gadomski, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. XX, 1975, s. 254 – 255.

Mazur Grzegorz, *Biuro Informacji i Propagandy SZP – ZWZ – AK 1939 – 1945*, Warszawa 1987.

Micha Norbert, *AL w powstaniu warszawskim*, *Stolica*, 1972, nr 32.

Miłobędzki Jacek, Myśliński Andrzej, *Zgrupowanie „Żmija” żoliborskiego obwodu AK w powstaniu warszawskim 1944 r.*, *Wojskowy Przegląd Historyczny*, 1987, nr 3, s. 123 – 154.

Młodzież w walce o wolność. Artykuły, wspomnienia, dokumenty, fotografie, Warszawa 1946.

Nazarewicz Ryszard, Drogi do wyzwolenia. Koncepcje walki z okupantem w Polsce i ich treści polityczne, 1939 – 1945, Warszawa 1979.

– – Sprawa kapitana Kaługina. Mechanizm fałszywej legendy, Polityka, 1974, nr 31, 32.

– – Z problematyki politycznej powstania warszawskiego 1944, Warszawa 1989.

Netzer Zygmunt, Mój powstańczy finał, Za i przeciw, 1965, nr 42.

Ney-Krwawicz Marek, Komenda Główna Armii Krajowej 1939 – 1945. Warszawa 1990.

Nowacki Marian, Śmierć pod gruzami. Jak zginęli członkowie warszawskiego sztabu AL, Za wolność i lud, 1973, nr 34.

Okęcki Stanisław, Obcokrajowcy w powstaniu warszawskim, Życie Literackie, 1975, nr 33.

Ozimek Stanisław, Z rozkazu majora „Ryszarda” [Bolesława Kowalskiego], Warszawa 1968.

Płoski Stanisław, Udział socjalistów w powstaniu warszawskim, Robotnik, 1946, nr 209.

Płoski Stanisław 1899 – 1966. Z żałobnej karty, Wojskowy Przegląd Historyczny, 1966, nr 2, s. 421 – 422.

Pobóg-Malinowski Władysław, Najnowsza historia polityczna Polski 1864 – 1945. T. III: Okres 1939 – 1945. Londyn 1960, Bydgoszcz 1990.

Podlewski Stanisław, Przemarsz przez piekło, Warszawa 1994.

– Rapsodia żoliborska, Warszawa 1979.

– Wolność krzyżami się znaczy, Warszawa 1989.

Pogrzeb żołnierzy Armii Ludowej w kwaterze wojskowej Cmentarza Powązkowskiego, Głos Ludu, 1945, nr 289.

Polski ruch robotniczy w okresie wojny i okupacji hitlerowskiej. Wrzesień 1939 – styczeń 1945. /Zarys historii pod redakcją Antoniego Przygońskiego/, Warszawa 1964.

Polskie Siły Zbrojne w drugiej wojnie światowej. T. 3: Armia Krajowa. Londyn 1950.

Poniatowski Zdzisław, Zelwiański Ryszard, Batalion AL im. „Czwartaków”. Tym, co poległ, Warszawa 1970.

– – – – Wojnę przeżył co czwarty..., Warszawa 1972.

Poterański Wacław, Warszawska organizacja Polskiej Partii Robotniczej /styczeń 1942 – lipiec 1944/, w: *Warszwa lat wojny i okupacji 1939–1944*, Warszawa 1973, t. 3, s. 55 – 83.

Prekerowa Teresa, Żydzi w powstaniu warszawskim, w: *Powstanie warszawskie z perspektywy półwiecza. Studia i materiały z sesji naukowej na Zamku Królewskim w Warszawie*, 14–15 czerwca 1994, Warszawa 1995, s. 84 – 94.

Przewoźniak Edward, Zginęli jak żyli – w walce. W rocznicę śmierci członków sztabu AL, *Żołnierz Wolności*, 1975, nr 200.

Przygoński Antoni [zob. na końcu zestawienia źródeł: Bibliografia prac autora].

Rawski Tadeusz, Stąpor Zdzisław, Zamojski Jan, *Wojna wyzwolenicza narodu polskiego w latach 1939 – 1945. Węzłowe problemy*, Warszawa 1963.

R.M., *Armia Ludowa – 1 sierpnia 1944 r*, Stolica, 1974, nr 31.

Robb-Narbutt Ignacy, *Ludzie i wydarzenia*, Warszawa 1948, 1961.

Rozłubirski Edwid, *Dzieje zbioru broni batalionu Armii Ludowej im. Czwartaków*. Muzealnictwo Wojskowe, 1959, nr 1, s.229–261.

Sawicki Tadeusz, *Pront wschodni a powstanie warszawskie*, Warszawa 1989.

– – *Rozkaz: zdławić powstanie. Siły zbrojne III Rzeszy w walce z Powstaniem Warszawskim 1944*, Warszawa 2001.

– – *Wyrok na miasto. Berlin i Moskwa wobec powstania warszawskiego*, Warszawa 1993.

Skarżyński Aleksander, *Polityczne przyczyny powstania warszawskiego*, Warszawa 1964.

– – *Powstańcza Warszawa w dniach walki*, Warszawa 1965.

Skowroński Bogdan „Marcin” /członek ZWM/. Opracował Józef Paszta, *Pokolenia*, 1963, nr 6.

Sobczak Kazimierz, *Udział Armii Ludowej w powstaniu warszawskim. Przegląd Wojsk Łądowych*, 1963, nr 8.

– – *Wyzwolenie Warszawy 1945*, Warszawa 1981.

Stachiewicz Piotr, „Parasol”. *Dzieje oddziału do zadań specjalnych Kierownictwa Dywersji Komendy Głównej Armii Krajowej*, Warszawa 1981.

– – *Starówka 1944. Zarys organizacji i działań bojowych Grupy „Północ” w powstaniu warszawskim*, Warszawa 1983.

Strzembosz Tomasz, *O żołnierzach batalionów „Czwartacy” i „Zośka”. Wybrane zagadnienia*, *Rocznik Warszawski*, t. XII, 1974, s. 127 – 217.

Surgiewicz Remigiusz, Olek. *Opowieść biograficzna o Aleksandrze Kowalskim*, Warszawa 1974.

– – Z kart walki AL w powstaniu warszawskim. *Za wolność i lud*, 1973, nr 31, 32.

[Trzeci] 3 baon AL, *Głos Ludu*, 1945, nr 291.

Turlejska Maria. O inżynierze Stanisławie Nowickim – redaktorze „Gwardzisty”, *Z pola walki*, 1961, nr 4, s. 407 – 415.

– – Oddziały AL w powstaniu warszawskim, *Za wolność i lud*, 1954, nr 8.

– – Śmierć sztabu, *Życie Warszawy*, 1964, nr 205.

Urbaniak Bożena, *Pielęgniarki i sanitariuszki w powstaniu warszawskim 1944 r.*, Warszawa 1988.

Urbański Tytus, *Z walk Armii Ludowej w powstaniu warszawskim*, WTK, 1964, nr 32.

Urniaż T., Ryszard [Bolesław Kowalski] z ulicy Freta. *Żołnierz Wolności*, 1960, nr 240.

Warszawa – Lewa Podmiejska 1942 – 1945. *Z walk PPR, GL–AL*, Warszawa 1971.

Warszawa – Prawa Podmiejska 1942 – 1944. *Z walk PPR, GL–AL*, Warszawa 1973.

Ważniewski Władysław, *Na przedpolach stolicy 1939 – 1945*, Warszawa 1974.

Weber Andrzej, *Prasa demokratyczna w powstaniu warszawskim*, Trybuna Wolności, 1945, nr 75.

Weber Andrzej, Turlejska Maria, *W dziesięciolecie powstania warszawskiego*, Nowe Drogi, 1954, nr 8.

Wieczorek Mieczysław, *AL–owcy na barykadach powstańczej Warszawy*, *Mówią Wieki*, 1970, nr 7.

– – *Armia Ludowa*. T. 1: Powstanie i organizacja 1944 – 1945; T. 2: Działalność bojowa 1944 – 1945. Warszawa 1979, 1984.

– – *Armia Ludowa w powstaniu warszawskim*. *Za wolność i lud*, 1979, nr 34.

Wierzba Józef, *Prasa PPR i AL w powstaniu warszawskim*. *Kronika Warszawy*, 1974, nr 3, s. 114 – 120.

Wiśniewska Maria, Sikorska Małgorzata, *Szpital powstańczej Warszawy*, Warszawa 1991.

Wołoszyn Włodzimierz, *Na warszawskim kierunku operacyjnym. Działania 1 Frontu Białoruskiego i 1 Armii WP. 18 VII – 23 IX 1944*, Warszawa 1965.

Wroniezewski Józef K., *Ochota 1939 – 1945*. Warszawa 1976.

Zagała Bolesław, [Życiorysy]: Bolesław Kowalski „Ryszard”, Stanisław Nowicki „Feliks”, Stanisław Kurland „Krzemiński”, Edward Lanota „Edek”, Anastazy

Matywiecki „Nastek”, w: Zginęli w walce. Sylwetki bojowników GL i AL, Warszawa 1957, s. 277 – 317.

Załuski Zbigniew, Czterdziesty czwarty. Wydarzenia, obserwacje, refleksje, Warszawa 1969.

Zelwiański Ryszard, Ostatnia akcja „Czwartaków”. /Opowieść o ludziach podziemia/, Warszawa 1958.

Zginęli w walce. PPR-owcy z Ochoty, jednodniówka, 1962.

Bibliografia prac autora

Armia Ludowa w dniu wybuchu powstania warszawskiego i jej walki na Woli od 1 do 7 sierpnia 1944 r, Najnowsze Dzieje Polski, T. 5: 1961, s. 51 – 102.

Armia Ludowa w powstaniu warszawskim, Mówią Wieki, 1962, nr 6/7, 8/9, 10.

Armia Ludowa w powstaniu warszawskim na Starym Mieście, Wojskowy Przegląd Historyczny, 1965, nr 3, s. 96 – 138.

Bolesław Kowalski /1915 – 1944/. Polski Słownik Biograficzny, t. XIV, 1969, s. 540 – 541.

Bomby na Freta 16. Przegląd Tygodnia, 1984, nr 3.

Co było słycać na froncie wschodnim. Powstanie warszawskie z perspektywy historycznej, Prawo i Życie, 1971, nr 16.

Der Warschauer Aufstand. Internationale Hefte der Widerstands-bewegung, 1961, nr 5, s. 5–27.

Der Warschauer Aufstand 1944, Interpress Warszawa 1984.

Dlaczego wydano rozkaz, Tygodnik Demokratyczny, 1964, nr 31.

Jak żadne inne miasto świata. Powstanie warszawskie, Perspektywy, 1976, nr 31.

Jeszcze o AL w powstaniu warszawskim, Mówią Wieki, 1963, nr 3.

Kartki z powstania. Rozmowy AL z AK, Polityka, 1977, nr 31.

L' Insurrection de Varsovie 1944, Interpress Warszawa 1984.

Na barykadach Placu Zamkowego. /Z walk Armii Ludowej w powstaniu warszawskim/, Przegląd Wojsk Lądowych, 1964, nr 8, s.5–14.

Niemieckie działania ofensywne przeciwko powstaniu warszawskiemu, Tygodnik Demokratyczny, 1969, nr 30 – 37.

O kapitanie Kaługinie, Życie Literackie, 1984, nr 43.

Pod gruzami kamienicy na Pręta. W 30 rocznicę śmierci członków Sztabu Powstańczego AL, *Za wolność i lud*, 1974, nr 34.

Polityczne i militarne aspekty powstania warszawskiego 1944 r. [Wystąpienie na XIII Powszechnym Zjeździe Historyków Polskich 7 IX 1984 r. w Poznaniu], *Wojskowy Przegląd Historyczny*, 1985, nr 3, s. 62–82.

Polska w walce z okupantem hitlerowskim /1939 – 1945/, Warszawa 1971.

Powstanie warszawskie, *Wiadomości Historyczne*, 1965, nr 1, s. 9 – 22.

Powstanie warszawskie, *Za wolność i lud*, 1974, nr 31.

Powstanie warszawskie, w: *Problemy wojny i okupacji 1939–1945. /Zbiór artykułów/,* Warszawa 1969, s. 441 – 466.

Powstanie warszawskie – bez legendy, *Za wolność i lud*, 1975, nr 30 – 31, 32, 33.

Powstanie warszawskie 1944, w: *Wojna i okupacja na ziemiach polskich 1939 – 1945*, Warszawa 1984, s. 703 – 739.

Powstanie warszawskie oraz walki Armii Radzieckiej i 1 Armii WP o wyzwolenie Warszawy, Warszawa 1971.

Powstanie warszawskie w sierpniu 1944 r. T. 1 i 2, Warszawa 1980. [Wydanie drugie uzupełnione Posłowiem] Warszawa 1988.

Praca gen. Kirchmayera o powstaniu warszawskim, *Nowe Drogi*, 1959, nr 9, s. 112 – 122.

Prasa konspiracyjna PPR. Zarys, katalog, życiorysy, Warszawa 1966.

Stalin i powstanie warszawskie, Warszawa 1994.

The Warsaw Rising 1944, Interpress Warszawa 1984.

Udział PPR i AL w powstaniu warszawskim, Warszawa 1970.

Varsavske povstani, *Historia a Vojenstvi*, 1965, nr 2, s.163–184.

Varsavski ustanak, *Vojnoistorijski Glasnik*, 1967, nr 1, s.169–193.

Warszawskoje Wosstanieje 1944, *Instepres* Warszawa 1984.

Z pomocą powstańcom Warszawy, *Za wolność i lud*, 1976, nr 48–51.

Z problematyki powstania warszawskiego, Warszawa 1964.

Z zagadnień strategii frontu narodowego PPR 1942 – 1945, Warszawa 1976.

Żołnierze Armii Ludowej na barykadach. W 15 rocznicę powstania warszawskiego, *Trybuna Ludu*, 1959, nr 223.

Wykaz skrótów

AK – Armia Krajowa

AL – Armia Ludowa

ALWP – Armia Ludowego Wojska Polskiego
/1 Armia Ludowego Wojska Polskiego/

BCh – Bataliony Chłopskie

BIP KG AK – Biuro Informacji i Propagandy
Komendy Głównej Armii Krajowej

CKL – Centralny Komitet Ludowy

DP – Dywizja Piechoty

DR – Delegatura Rządu

dr – doktor

d/s – do spraw

GL – Gwardia Ludowa

im. – imienia /imieniem/

KB – Korpus Bezpieczeństwa

KG AK – Komenda Główna Armii Krajowej

KPP – Komunistyczna Partia Polski

KRN – Krajowa Rada Narodowa

l. – lata /w latach/

LWP – Ludowe Wojsko Polskie

MO – Milicja Obywatelska

NMP – Najświętszej Marii Panny /kościół/

NN – Nieznana, Nieznany

nr – numer

OH – Organizacja Harcerzy

ok. – około

OMS-Życie – Organizacja Młodzieży Socja-
listycznej „Życie”

OW KB – Organizacja Wojskowa Korpusu
Bezpieczeństwa

OW PPS – Organizacja Wojskowa Pogoto-
wia Powstańczego Socjalistów

PAL – Polska Armia Ludowa

PCK – Polski Czerwony Krzyż

PKB – Państwowy Korpus Bezpieczeństwa

PKWN – Polski Komitet Wyzwolenia Naro-
dowego

PLAN – Polska Ludowa Akcja Niepodległo-
ściowa

p.o. – pełniący obowiązki

PPD – Powstańcze Porozumienie Demo-
kratyczne

PPR – Polska Partia Robotnicza

PPS – Polska Partia Socjalistyczna

PPS-lewica – Polska Partia Socjalistyczna
lewica

PPS-WRN – Polska Partia Socjalistyczna
„Wolność, Równość, Niepodległość”

PS – Polscy Socjaliści

ps. – pseudonim

PZUW – Państwowy Zakład Ubezpieczeń
Wzajemnych

ROA – Rosyjska Oswobodzicielska Armia
/Rosyjska Armia Wyzwoleńcza, armia gene-
rała Własowa/

RP – Rzeczpospolita Polska

RPPS – Robotnicza Partia Polskich Socjali-
stów

RTPD – Robotnicze Towarzystwo Przyjaciół
Dzieci

SD – Stronnictwo Demokratyczne

SDKPiL – Socjal-Demokracja Królestwa
Polskiego i Litwy

SL – Stronnictwo Ludowe

SPB – Społeczne Przedsiębiorstwo Budow-
lane

SPD – Stronnictwo Polskich Demokratów

TOPR – Tatrzańskie Ochotnicze Pogotowie
Ratunkowe

TPD – Towarzystwo Przyjaciół Dzieci

t.r. – tego roku

ul. – ulica

ur. – urodzona, urodzony

UW – Uniwersytet Warszawski

WP – Wojsko Polskie

WSM – Warszawska Spółdzielnia Mieszkaniowa

zm. – zmarł, zmarła

ZMW RP-Wici – Związek Młodzieży Wiejskiej Rzeczypospolitej Polskiej „Wici”

zob. – zobacz

ZSRR – Związek Socjalistycznych Republik Radzieckich

ZWM – Związek Walki Młodych

ŻKN – Żydowski Komitet Narodowy

ŻOB – Żydowska Organizacja Bojowa

Skorowidz nazwisk i pseudonimów

(nie obejmuje Słownika żołnierzy AL i zestawienia źródeł)

A

Abramczyk Jan ps. Ryszard - 22, 115, 125,
Abramowicz Władysław ps. Litwin - 128,
130, 141, 142,
Ada - zob. Mariańska Wanda
Adam - zob. Bruckner (Broker) Stanisław
Adam - zob. Jaroszewicz Alfred
Adam - zob. Gagucki Władysław
Adam - zob. Gontarski Jerzy
Adam - zob. Kosiakiewicz Stanisław
Adam - zob. Marczak Stanisław
Adolf - zob. Sterner Wacław
Adryan Andrzej ps. Feliksowski - 51, 62,
75, 76, 105,
Agawa - zob. Czeszko Bohdan
Aleksander - zob. Groszlik Edward
Alfred - zob. Pawlotti Alfred
Alina - zob. Malinowska Łucja
Alot - zob. Menczak Alfons
Anders Władysław - 256,
Andrysiak Jan ps. Janusz - 79, 80, 101, 103,
104,
Andrzej - zob. Fonkowicz Jerzy
Andrzej - zob. Januszewski Stanisław
Andrzej - zob. Weber Andrzej
Andrzej - zob. Żurowski Antoni
Andzia (NN) - 100,
Anna - zob. Strzelecka Zofia
Antek - zob. Borowski Witold
Antek - zob. Cukierman Icchak
Antonowicz Lucjan ps. Bystry - 86,
Antosiak Henryk ps. Szczerbaty - 135,
Antoś (NN) - 261,

Antoś - zob. Korzycki Antoni
Arczyński Ferdynand Marek - 160,
Arnold - zob. Kuśmirek Józef
Artur - zob. Jaworski Edward
Artur - zob. Mijał Kazimierz
Artur - zob. Sobiecki Mieczysław
Asod - zob. Sadowski Władysław
Assorodobraj Nina - 103, 107

B

Babiarz Stanisław ps. Wysocki - 116,
Bach Erich von dem - 42, 83, 84, 95, 96,
174, 181, 253, 254, 255, 257, 258,
280,
Bachus - zob. Wasilewski Kazimierz
Baczyński Edward ps. Heniek, Henryk - 20,
36, 61, 104, 105,
Bagiński Kazimierz - 161, 162, 183,
Bajszczak Stanisław ps. Marek - 22, 36,
61,
Balcerzak Janina ps. Ewa - 19, 20, 146,
197-200,
Balicka Helena ps. Jula, Stefa - 19, 20, 134,
192, 241, 251,
Balicka Jadwiga - 112,
Baranowska Łucja - 139,
Baranowski Feliks - 139, 140, 146, 158,
168, 190, 192, 240, 242, 251, 263,
264-266, 269, 270,
Barcikowski Roman ps. Danek - 143, 165,
202, 213, 263, 267,
Barry - zob. Kozakiewicz Włodzimierz
Barski - zob. Karkoszka Jan
Barski - zob. Kowalewski Stanisław
Barszczewski Stanisław ps. Kazik - 143,
158, 165, 190, 260, 262, 263,
265,

- Bartek – zob. Baryła Marian
- Bartoszek Hedda ps. Fryga – 59, 134, 135,
- Baryła Marian ps. Bartek – 35, 40, 46, 51-54, 58, 59, 74-78, 81, 82, 103, 106, 133,
- Bazant – zob. Dobiszewski Jan
- Bąkowski Leon ps. Rawicz – 163,
- Bełchatowski Stefan ps. Mechacz – 28,
- Benedykt – zob. Muzyczka Ludwik
- Berling Zygmunt – 51, 82, 91, 94, 200-202, 214, 216, 219-225, 227, 229, 235, 236-238, 240, 242, 243, 246,
- Berliński Hersz ps. Jeleń – 70, 71,
- Berman Adolf ps. Borowski, Ludwik – 70, 93, 108, 137,
- Bernaciński Stefan – 47,
- Bętkowski Jacek ps. Topór – 130, 241,
- Białous Ryszard ps. Jerzy – 193, 206, 213, 218, 223, 228-232,
- Biały – zob. Makowski Jerzy
- Bicz – zob. Jaworowicz Edward
- Bicz – zob. Mokrzycki Marian
- Bielaszewski Marian ps. Wiktor – 61, 62, 191, 267,
- Bielińska Zofia ps. Krysia – 241,
- Bieliński Niemir ps. Skóra, Zbyszek – 20, 37, 61, 62, 73, 74, 79, 84, 89, 101, 103, 104, 131, 132, 135, 136, 276,
- Bień Adam – 161, 162, 183, 236,
- Bieńkowska Florentyna ps. Flora – 16,
- Bieńkowski Władysław ps. Władek – 47, 51, 133, 149, 151, 156, 162, 164, 183, 192, 240, 251, 259, 269, 270,
- Bier Janina ps. Wanda – 14,
- Bierut Bolesław ps. Tomasz – 29, 82, 160, 198, 199,
- Bierut Krystyna ps. Krysia – 72,
- Bilak Jan – 111,
- Billewicz Gustaw ps. Sosna – 35, 49, 130, 136, 174,
- Bitner Jan ps. Franek – 120,
- Blancia – zob. Kurek Stefan
- Blank – 224,
- Błaszczak Janina – 223, 225, 228,
- Błaszczak Stanisław ps. Róg – 42, 47, 49, 52, 128, 130, 174, 175,
- Błażek – zob. Stefański Jerzy
- Bogdan – zob. Paszkowski Bolesław
- Bogumił – zob. Garlicki Władysław
- Bogusławski Michał ps. Korab – 248,
- Bogusławski – zob. Herman Franciszek
- Bojko Marian – 121,
- Bolek – zob. Jarnuszkiewicz Bolesław
- Bolek – zob. Waszul Bolesław
- Bolesław (NN) – 62, 171, 220, 268,
- Bonarowski Edmund ps. Ostromir – 93,
- Bończa – zob. Gawdzik Mieczysław
- Borecki Feliks ps. Watra – 135, 136,
- Borejsza Leon ps. Maciek – 20, 36, 60, 77, 78, 104, 107,
- Borowicz – zob. Loewenstein Aleksander
- Borowski Witold ps. Antek – 18, 21, 64, 65, 67, 79, 101, 102, 104,
- Borowski – zob. Berman Adolf
- Borowy Piotr ps. Borowy – 15, 16,
- Borowy – zob. Borowy Piotr
- Borucki Henryk ps. Czarny – 159,
- Bosko – zob. Boskowski Stanisław
- Boskowski Stanisław ps. Bosko – 20, 61,
- Bożena – zob. Puchalska Irena
- Bór – zob. Komorowski Tadeusz
- Bradł – zob. Leski Kazimierz
- Bratkowski Stefan ps. Majewski – 46, 59, 62,
- Bronek – zob. Matyja Stanisław
- Broniewski Stanisław – 249, 250,
- Bronisław – zob. Więckowski Ryszard

- Bronka – zob. Strzyżewska Kazimiera 181, 182, 184, 188, 189, 192, 196, 206, 208, 210, 211, 226, 235, 237-239, 241, 243, 246, 247, 253-256, 267,
- Brückner (Broker) Stanisław ps. Adam – 20, 67, 79, 80, 92, 101-103, 105, 107, 174,
- Bryzowski – zob. Zarzycki Tadeusz
- Brzeziński Jan ps. Brzoza – 21, 65,
- Brzeziński Władysław ps. Ratusz – 128, 130,
- Brzoza – zob. Brzeziński Jan
- Brzoza – zob. Dąbrowski Stanisław
- Brzoza – zob. Lipiński Stefan
- Buczyński Bogusław Henryk ps. Dobry, Stefan – 14, 40, 43, 59,
- Buczyński Roman ps. Wrona – 44, 59,
- Budzanowski Feofil ps. Tum – 147, 167, 194, 202, 204, 207, 211, 219, 231,
- Budzisz – zob. Przećławski Kazimierz
- Budziwoj – zob. Fotek Stanisław
- Bułganin Mikołaj – 200,
- Bury – zob. Wojciechowski Michał
- Bystry – zob. Antonowicz Lucjan

C

- Cecha – zob. Królikowska Janina
- Pękańska Janina ps. Janka – 68, 103, 107,
- Cełmiński Tadeusz Kajetan ps. Warski – 204,
- Cichy – zob. Guzicki Leszek
- Ciechanowska Michalina – 68,
- Cienki – zob. Wrzosek Leon
- Ciesielska Irena ps. Marta – 50, 51, 59, 132-134, 149, 150, 190, 191, 260,
- Ciesielski-Cymerman Józef ps. Sylwester – 136,
- Cieślak Józef ps. Wujek – 120, 122, 125,
- Chirurg – zob. Weber Stanisław
- Chojna Wacław ps. Horodyński – 216,
- Chruściel Antoni ps. Monter – 45, 50, 51, 87, 88, 91, 114, 117, 129, 149-154, 156, 161, 163, 169, 170, 172, 173,
- Churchill Winston Spencer – 43, 254,
- Chyczewski Andrzej ps. Gustaw – 115,
- Chyliński Jan ps. Janek – 18, 24, 117-119, 123, 126,
- Cubryna – zob. Skibniewski Stanisław
- Cukierman Icchak ps. Antek – 61, 80, 98, 99, 104, 137, 138,
- Cymerman Jan ps. Czarny – 25,
- Czajka – zob. Wanarski Józef
- Czarna Zośka – zob. Klimczewska Zofia
- Czarna Zośka – zob. Szyszko Zofia
- Czarnowski Eugeniusz ps. Piotr – 184,
- Czarny – zob. Borucki Henryk
- Czarny – zob. Cymerman Jan
- Czarny – zob. Pawłowski Michał
- Czarny – zob. Zakrzewski Bolesław
- Czarny – zob. Zieliński Eugeniusz
- Czaykowski Andrzej ps. Garda – 287,
- Czechowski Jan – 13,
- Czemier-Wołonciej Edward ps. Wróbel – 161, 162, 251, 270,
- Czernikowska Krystyna ps. Francuzka – 86,
- Czernuchin Aleksander – 113, 114,
- Czernyszewicz Wiktor ps. Urwis – 105,
- Czerwony – zob. Konopka Tadeusz
- Czesław – zob. Jagiełło Władysław
- Czeszko Bohdan ps. Agawa – 61, 197,

D

- Dadacz Stanisław ps. Felix – 60,
- Damińska Małgorzata ps. Duda – 233,
- Danek – zob. Barewski Roman
- Daniel – zob. Kamiński Stanisław

Danka – zob. Jaworska Zofia
Danka – zob. Tarłowska Danuta
Dąbek – zob. Szyszko Michał
Dąbrowska Krystyna ps. Joasia – 19, 67, 68, 101-103, 107,
Dąbrowski Jan ps. Wyrwa – 61,
Dąbrowski Roman ps. Stary – 68, 81, 88, 90
Dąbrowski Stanisław ps. Brzoza – 28,
Dąbrowski Władysław ps. Dziadek – 125, 126,
Degler Arkadiusz ps. Grad – 15, 60,
Dehnel Władysław ps. Skoczylas – 88, 97,
Dembicki Bronisław ps. Wyrwidąb – 37,
Dembowski Maciej – zob. Nowicki Stanisław
Diamant Irena ps. Ewa – 20, 36, 37, 56, 62, 171, 191, 262, 267,
Dirlewanger Oskar – 49, 174, 175, 202, 204, 205, 228,
Długosz Władysław ps. Śniady – 184,
Dobiszewski Jan ps. Bażant – 61,
Dobrowolski – 214,
Dobrowolski Mieczysław – 113, 124,
Dobrowolski Szczęsny ps. Szczęsny – 20, 144-146, 151, 158, 164, 165, 167, 168, 194, 212, 213, 263, 264, 267,
Dobrowolski Zygmunt ps. Zyndram – 253-255, 258,
Dobry – zob. Buczyński Bogusław Henryk
Dolina – zob. Pilch Adolf
Doliński Marian – 218,
Domiński Jerzy – 161, 251, 270,
Doliwa – zob. Korzewnikaniec Leon
Don Kichot – zob. Sipak Henryk
Drachl Stefan ps. Szarpak – 112,
Drozdowicz Adam – 144,
Duchińska Alicja ps. Julia, Inka – 19, 20, 53, 59, 60, 65, 72, 200, 201,

Duda – zob. Damięcka Małgorzata
Dudek Mieczysław ps. Mietek – 16, 60,
Dunin – zob. Pawłowski Mieczysław
Dunin-Karwicki Wacław ps. Luty – 226,
Duracz Anna – 135, 146, 260,
Duracz Jerzy ps. Zbyszek – 135, 146, 260,
Duszkiewicz Edward ps. Marian – 56,
Duszyński Zygmunt ps. Zygmunt – 14,
Dworakowski Władysław ps. Władek – 22, 35, 36, 51, 75, 77, 106-108, 133,
Dziadek – zob. Dąbrowski Władysław
Dzik – zob. Dzikowski Józef
Dzikowski Józef ps. Dzik – 23, 148, 167, 262, 265, 268,

E

Edek – zob. Rutkowski Jerzy
Edelman Marek ps. Marek – 61, 80, 98, 99, 104, 127, 138,
Edmund – zob. Kowalski Władysław
Edward – zob. Lanota Edward
Edward – zob. Łukaszewicz Tadeusz
Ehrlich Elias – 71,
Eliaszewicz – zob. Ostaszewski Elias
Ekler Michał – 16,
Elster Pola ps. Ewa – 70, 71
Emigrant – zob. Parzuch Antoni
Ewa – zob. Balcerzak Janina
Ewa – zob. Diamant Irena
Ewa – zob. Elster Pola
Ewa – zob. Garbień Krystyna

F

Fajner Leon – 160, 251, 270,
Fela – zob. Kiryluk Karolina
Felek – zob. Sierpiński Stanisław

Feliks – zob. Nowicki Stanisław
 Feliksowski – zob. Adrian Andrzej
 Felix – zob. Dadacz Stanisław
 Fijałkowski Stanisław ps. Michał Gruby
 – 37, 60, 104,
 Fijałkowski Wiesław ps. Jacek – 118, 122,
 123,
 Filip – zob. Szostak Józef
 Filipiak Stanisław ps. Kos – 28, 78,
 Flesiński Michał ps. Roman – 28, 123,
 Flora – zob. Bienkowska Florentyna
 Floriańczyk Stanisław ps. Gruby – 36, 61,
 104,
 Fonkowicz Jerzy ps. Andrzej – 14,
 Fotek Jan ps. Wieńczysław – 19, 21, 59, 61,
 74, 75, 77, 78, 105, 106,
 Fotek Janina ps. Janka – 59, 74,
 Fotek Jerzy ps. Robert – 21, 67, 68, 74, 75,
 102,
 Fotek Stanisław ps. Budziwoj – 60,
 Fotek Zdzisław ps. Hubert – 21, 41, 60, 73,
 75, 80, 104,
 Francuzka – zob. Czernikowska Krystyna
 Franek – zob. Bitner Jan
 Franek – zob. Zawadzki Franciszek
 Frankowski Czesław ps. Karol – 19, 62,
 105, 107,
 Froelich Robert ps. Góral – 70,
 Fryga – zob. Bartoszek Hedda
 Frysztorf Chana – 111,

G

Gabiński Ryszard ps. Sławek – 190, 265,
 Gagucki Władysław ps. Adam – 105, 107,
 Gaik – zob. Kozłowski Jan
 Gajewski Piotr – 160, 162, 164, 251, 269,
 270,
 Galicki Stanisław – 214,

Garbaty – zob. Gąsior Zbigniew
 Garbień Krystyna ps. Ewa – 121-123, 126,
 Garda – zob. Czaykowski Andrzej
 Garlicki Władysław ps. Bogumił – 130,
 144, 146, 164, 168, 180, 209, 241,
 242, 244, 259,
 Garmada Ludwik ps. Władek – 20, 68, 80,
 102, 107,
 Gawdzik Mieczysław ps. Bończa – 146,
 165, 168, 169, 196, 203, 209,
 Gąsior Zbigniew ps. Garbaty – 172, 180,
 191, 267,
 Gąsiorowski Tadeusz ps. Tadek Drukarz
 – 51, 56, 149-151, 158, 169-171,
 192, 197, 199,
 Gąsiorowski Wincenty ps. Stary – 28,
 Gdulewski Ryszard ps. Krzysztof – 15,
 Genek – zob. Ziemiński Stanisław
 Gerson Zygmunt – 122, 123, 126,
 Giebartowski Edmund – 70,
 Giłgun Stanisław ps. Sikorski Stanisław
 – 62, 171, 251, 268,
 Gińko Stanisław ps. Stach Suchy – 28,
 Giżyński Lucjan ps. Gozdawa – 41,
 Głowacki Leon ps. Leon – 20, 59, 79, 103,
 104,
 Głowacki Paweł ps. Topór – 209, 210,
 Głowacki Teofil ps. Julian – 113, 114, 124,
 160, 162, 251, 253, 269, 270,
 Głuchowski Lech ps. Jeżycki – 114,
 Gołębiewski Jerzy ps. Stach – 115,
 Gomułka Władysław ps. Wiesław – 29, 82,
 198, 199,
 Gontarski Jerzy ps. Adam – 23, 117, 118,
 122, 125,
 Goraj – zob. Rutkowski Eugeniusz Broni-
 sław
 Gotowicki Bolesław ps. Zbyszek – 25,
 Gozdawa – zob. Giżyński Lucjan
 Góra – zob. Zagórowski Paweł

Góral – zob. Froelich Robert
 Górski – zob. Mulak Jan
 Grabowska Marcelina – 139, 140, 161, 162, 164, 251, 270,
 Grabski Karol ps. Karol – 20,, 65-67, 71, 72, 101, 102,
 Grad – zob. Degler Arkadiusz
 Grajek Szlema ps. Stefan – 139,
 Granat – zob. Węgorek Mieczysław
 Grasberg Jerzy – 137,
 Grocholski Remigiusz ps. Waligóra – 110,
 Grochowska Ewa ps. Sewa – 22,
 Grodzicki Wiktor ps. Wik – 20, 60, 104, 107,
 Gromski – zob. Wardejn-Zagórski Tadeusz
 Groslik Edward ps. Aleksander – 79, 98, 103,
 Grosz – zob. Kłoczkowski Roman
 Gruby – zob. Fijałkowski Stanisław
 Gruby – zob. Floriańczyk Stanisław
 Grynberg Zygmunt – 80, 99, 107,
 Grzegorz – zob. Korczyński Grzegorz
 Grzegorz – zob. Łanino Grzegorz
 Grzegorz – zob. Pełczyński Tadeusz
 Grzegorz – zob. Poterański Wacław
 Grzymała – zob. Sokołowski Mieczysław
 Gurowska Janina ps. Janka – 190, 265,
 Gustaw (NN) – 62, 171, 220, 268,
 Gustaw – zob. Chyczewski Andrzej
 Gustaw – zob. Rozłubirski Edwin
 Guzicki Leszek ps. Cichy – 14, 124,
 Gwiazda (NN) – 102, 103, 107,

H

Hajduczenia Jan – 85-87, 94,
 Ha-Ka – zob. Karaś Janina
 Hal – zob. Stykowski Wacław
 Halina – zob. Lachowska Halina

Halinka – zob. Szparowska Halina
 Hanka – zob. Kazała Eleonora
 Hanka – zob. Lanota Anna
 Hanka – zob. Skonieczka Anna Barbara
 Harnaś – zob. Krawczyk Marian
 Hartenberger Roman ps. Iskra – 133,
 Heller – zob. Iranek-Osmecki Kazimierz
 Henia – zob. Zatońska Henryka
 Heniek – zob. Baczyński Edward
 Heniek – zob. Straus Zbigniew
 Heniek – zob. Szymanowski Henryk
 Heniek – zob. Trocewicz Henryk
 Herbert – zob. Fotek Zdzisław
 Herman Franciszek ps. Bogusławski – 255,
 Hesja – zob. Oczykowska Helena
 Hipolit – zob. Zakrzewski-Krawiec Bernard
 Hirsch Maksymilian – 144,
 Hiszpan – zob. Woźniak Henryk
 Hitler Adolf – 271, 281,
 Hiżowa Emilia – 160,
 Hoffmann – 92, 93, 95, 97,
 Hoffman Henryk ps. Żelazny – 61,
 Horodecki Mikołaj – 257,
 Horodyński – zob. Chojna Wacław
 Hryniewicz Aleksander ps. Przegonia – 110,

I

Ignac – zob. Kaczmarek Ignacy
 Ignac – zob. Loga-Sowiński Ignacy
 Igor – zob. Matuszewicz Władysław
 Igor – zob. Trams Ignacy
 Iljin Cezaria ps. Kaja – 224,
 Inka – zob. Duchńska Alicja
 Inka – zob. Szweygier (Meremińska) Adina
 Iranek-Osmecki Kazimierz ps. Heller – 43-45, 183, 244, 255, 257, 258,

Irka – zob. Paszkowska Irena
Iron – zob. Majorkiewicz Felicjan
Iskra – zob. Hartenberger Roman
Iwański Edward ps. Miecz – 135,

J

Jacek (NN) – 261,
Jacek – zob. Fijałkowski Wiesław
Jacek – zob. Wolański Tadeusz Jan
Jackowski Kazimierz ps. Torpeda – 208-210,
Jadwiga – zob. Matysiewicz Janina
Jaga – zob. Koszutska Jadwiga
Jaguś Jan ps. Kozuba – 25, 37,
Jagiełło Władysław ps. Czesław, Król – 15, 19, 146, 190, 225, 241, 242, 263, 265,
Jakubowski Jerzy – 144,
Jan – zob. Majewski Bolesław
Janczak Andrzej ps. Roman – 67, 72, 88, 97,
Janek – zob. Chyliński Jan
Janek – zob. Kotwicz Jan
Janek – zob. Majewski Jan
Janek – zob. Niedźwiedzki Remigiusz
Janek – zob. Wojtyra Jan
Janka – zob. Cękańska Janina
Janka – zob. Fotek Janina
Janka – zob. Gurowska Janina
Jankowski Henryk ps. Kuba – 16, 62, 72, 80, 106,
Jankowski Jan Stanisław ps. Klonowski – 161, 181, 183, 187, 188, 236-238, 248-250, 254,
Janta – zob. Jaworska Helena
Janusz – zob. Andrysiak Jan
Janusz – zob. Kokornik Janusz

Januszewski Stanisław ps. Andrzej, Stach – 16, 25, 37, 62, 80, 81, 93, 98, 106, 133, 275,
Jarecki – zob. – Iranek-Osmecki Kazimierz
Jarek – zob. Stryjecki Lech
Jarnicki Marian ps. Lis – 163, 269,
Jarnowski Bolesław ps. Ludwik – 36, 61, 104,
Jarnuszkiewicz Bolesław ps. Bolek – 15,
Jaroń – zob. Kowalski Stefan
Jarosław – zob. Kuźmiński Karol
Jaroszewicz Alfred ps. Adam – 14, 190, 265,
Jaroszewicz Zofia ps. Kasia – 18, 118, 122, 126,
Jasiukowicz Stanisław – 236,
Jasna – zob. Kręglewska Zofia
Jastrzębski Stefan ps. Miłosz – 144,
Jaszczur – zob. Kędziński Józef
Jaś Czarny – zob. Matraszek Mieczysław
Jaś Czarny – zob. Wuttke Jan
Jaworowicz Edward ps. Bicz – 211, 213, 214, 218, 219, 223, 224, 226,
Jaworska Helena ps. Janta – 19, 20, 144, 198-200,
Jaworska Zofia ps. Danko – 19, 59, 73, 82, 107, 108,
Jaworski Edward ps. Artur – 19, 25, 37,
Jaworski Stefan ps. Sas – 146, 165, 167, 207, 212, 264, 267, 268,
Jelito – zob. Skrzetuski Leszek
Jeremi – zob. Zborowski Jerzy
Jeżewski – zob. Walter Jerzy
Jerzy (NN) – 260,
Jerzy – zob. Białous Ryszard
Jerzy – zob. Lipka Jerzy
Jerzyk – zob. Strzałkowski Jerzy
Jesion – zob. Klepacz Stanisław
Jeżycki – zob. Głuchowski Lech

Joasia – zob. Dąbrowska Krystyna
 Joczys Tadeusz ps. Sławek – 36, 61,
 Jordan-Warzycki Stanisław ps. Szumski
 – 212, 230-232,
 Józek – zob. Komorowski Józef
 Józik Kaukazczyk (NN) – 106,
 Józwiak Franciszek ps. Witold – 13, 28,
 29,
 Julia – zob. Balicka Helena
 Julia – zob. Duchinińska Alicja
 Julian – zob. Głowacki Teofil
 Julian – zob. Rutkowski Jerzy
 Juliszka – zob. Wyrzykowski Julian
 Junosza-Stepkowski Marcin ps. Sowa – 221,
 224, 226, 228,
 Jur – zob. Osiński Tadeusz
 Jureczek – zob. Olechniewicz Jerzy
 Jurek – zob. Jurkowski Władysław
 Jurek – zob. Kononowicz Feliks
 Jurek – zob. Łapkowski Ryszard
 Jurek – zob. Morawski Jerzy
 Jurek – zob. Pawlina Jerzy
 Jurkowski Władysław ps. Jurek – 61, 104,

K

Kaczanowski Włodzimierz ps. Mirek – 64,
 Kaczmarz Ignacy ps. Ignac – 36,
 Kaczor Czesław ps. Lit – 20, 60, 77, 78,
 103, 104, 107, 132,
 Kaja – zob. Iljin Cezaria
 Kajtek (NN) – 168,
 Kalinowski Józef ps. Mietek – 28, 78, 123,
 Kalwin – zob. Krzyżak Kazimierz
 Kaługi Konstanty – 44, 45, 50, 51, 149-151,
 153, 156, 184, 291, 225, 241, 242,
 Kamil – zob. Ochmański Henryk
 Kamiński Aleksander – 187,
 Kamiński Marian ps. Żagłowiec – 93,
 Kamiński Stanisław ps. Danile – 110, 112,
 Kanabus Feliks ps. Katgut – 68, 80, 102,
 107,
 Kanabus Irena – 144,
 Kaniewski Stefan ps. Nałęcz – 163,
 Kapłun Stiepan – 113,
 Kara – zob. Salwa Zdzisław
 Karaś Janina ps. Ha-Ka – 45,
 Karkoszka Jan ps. Barski – 113, 124,
 Karlicki Bogdan ps. Zerwikaptur – 139,
 Karlicki Tadeusz ps. Karlik – 55, 62,
 Karlicki Zygmunt ps. Selim – 139,
 Karlik – zob. Karlicki Tadeusz
 Karo – zob. Rosiński Kazimierz
 Karolak Czesław ps. Śmiały – 26,
 Karol – zob. Frankowski Czesław
 Karol – zob. Grabski Karol
 Karol – zob. Parol Antoni
 Karol – zob. Naumienko Teodor
 Karol – zob. Rokicki Józef
 Karol – zob. Więckowski Karol
 Karnowska Lucyna ps. Lusia – 113, 124,
 Kasia – zob. Jaroszewicz Zofia
 Katgut – zob. Kanabus Feliks
 Kazik Stanisław – 234, 235,
 Kazała Eleonora ps. Hanka – 18, 61, 105,
 107.
 Kazik – zob. Barszczewski Stanisław
 Kazik – zob. Szczypiorski Kazimierz
 Kąkolewski Jan ps. Przemysław – 269,
 Kelner Hans – 90, 92, 95, 97,
 Kembrowski Eugeniusz ps. Rafał – 20,
 Kesling – zob. Szemley Cezary
 Kędziński Józef ps. Jaszczur – 231,
 Kędziorek Feliks ps. Maciek – 20, 24, 117,
 118, 122, 125, 126,
 Kiniewicz Bolesław – 90,

- Kiryłuk Karolina ps. Fela – 102, 104, 107,
Klar Alfred ps. Lokmanis – 46,
Klepacz Stanisław ps. Jesion – 55,
Klimczewska Zofia ps. Czarna Zośka – 16,
134,
Klimkowski Tadeusz ps. Ostoja – 178, 179,
Klimowicz Andrzej ps. Zbigniew – 160,
162, 164, 251, 261, 269, 270,
Klinger Józef ps. Przyżycki Józef – 149,
233,
Kliszko Zenon ps. Ludwik, Zenon – 40, 51,
65-68, 70, 72-75, 78-82, 85, 86,
88, 89, 97, 98, 101-103, 107,
Klonowski – zob. Jankowski Jan Stanisław
Kłoczkowski Roman ps. Grosz – 78,
Kłos – zob. Żmyrko Maria
Kmita – zob. Sztompka Witold
Kobra – zob. Okulicki Leopold
Kobra – zob. Zieliński Zdzisław
Kobyliński Lech ps. Konrad – 18, 20, 41, 59,
61, 80, 89, 90, 92, 95, 96, 98, 103,
105, 136, 263, 274,
Kokorniak Janusz ps. Janusz – 196,
Kolendo-Piasecka Barbara – 216,
Koluszko Stanisław ps. Stach, Stach Kole-
jarz – 22, 131, 144-146, 148, 149,
151, 158, 164, 166, 189, 262-264,
267,
Kołos Iwan ps. Oleg, Kłosowski Feliks –
246, 247, 256, 257,
Kłosowski Feliks – zob. Kołos Iwan
Komornicki Ryszard – 121,
Komornicki Stanisław ps. Nałęcz – 213,
Komorowski Józef ps. Józek – 145, 164,
190, 263, 265,
Komorowski Tadeusz ps. Bór – 42-45, 96,
97, 129, 150, 161, 181, 184, 186,
188, 189, 235-239, 244, 245, 249,
253-255, 257,
Konarski Ludwik ps. Victor – 71,
Konarzewski Józef ps. Piotr – 24, 118, 121,
122, 125,
Kononkow Sergiusz – 218, 219, 221, 223,
224,
Konopacki Eugeniusz ps. Trzaska – 52, 55,
Kononowicz Feliks ps. Jurek – 17, 46, 69,
Konopka Tadeusz ps. Czerwony – 28,
Konrad – zob. Kobyliński Lech
Korab – zob. Bogusławski Michał
Korab – zob. Kurland Stanisław
Korboński Stefan – 161, 183,
Korczyński Alfred ps. Sas – 255,
Korczyński Grzegorz ps. Grzegorz – 13,
Kordala Maria ps. Maryla – 16, 134, 171,
Kortum – zob. Sanojca Antoni
Korwin – zob. Starzyk Władysław
Korycki Ryszard ps. Ziętek – 23,
Korzewnikianc Leon ps. Doliwa – 163, 164,
240, 256, 261,, 268, 269,
Korzycki Antoni ps. Antoś – 164, 190, 251,
265, 269,
Kos – zob. Filipiak Stanisław
Kosiakiewicz Stanisław ps. Adam, Stanisław
– 18, 20, 21, 131-133, 140, 141,
143, 145, 151, 158, 164, 165, 169,
190, 244, 245, 260, 262, 263, 265,
266, 275, 278,
Koszutska Jadwiga ps. Jaga – 15, 53, 77, 78,
103, 107,
Koszutska Wanda ps. Wandzia – 24,
Kotowski Alfons ps. Okoń – 72, 75-79,
277,
Kotowski Ludwik ps. Ludwik – 111, 112,
Kotwicz Jan ps. Janek – 204,
Kowalewski Stanisław ps. Barski – 43, 184,
185,
Kowska Bronisława ps. Wanda – 16,
Kowska Irena ps. Zula – 68, 102, 107,
Kowska Izolda Zofia ps. Krystyna – 19,
53, 58, 73, 79, 81, 82, 103, 108,
131, 132, 158, 199, 200,

Kowalski Aleksander ps. Krajewski, Olek – 40, 43, 44, 50, 51, 58, 133, 149, 151-153, 157, 158, 162, 182, 189, 197, 198, 241, 242, 246, 251, 259, 265, 269, 270,

Kowalski Bolesław ps. Ryszard, Piasecki – 19, 32, 34, 35, 40, 42, 44, 47, 51-58, 64, 65, 69, 72-75, 82, 131-136, 138, 158,

Kowalski Janusz – 215,

Kowalski Stefan ps. Jaroń – 195, 207,

Kowalski Władysław ps. Edmund – 41,

Kozakiewicz Włodzimierz ps. Barry – 54,

Kozłowska Helena ps. Ola – 13, 20, 40, 58, 77-83, 98-101, 103, 107, 133,

Kozłowski Jan ps. Gaik – 125,

Kozula – zob. Jaguś Jan

Krajewski – zob. Kowalski Aleksander

Kranc Eleonora ps. Lenka – 16, 134, 136,

Krawczyk Marian ps. Harnaś – 158, 172,

Krawiecki Ludwik ps. Newada – 265, 268,

Kret – zob. Wasilewski Tadeusz

Kreglewska Zofia ps. Jasna – 16, 134,

Kreglewski Zygmunt ps. Zygmunt – 16, 134,

Król – zob. Jagiełło Władysław

Królikowska Janina ps. Cecha – 16, 134, 171, 221,

Królikowski Konstanty ps. Szary – 62, 190, 191, 265,

Krótki (NN) – 77,

Kryński Karol ps. Waga – 34,

Krysia – zob. Bielińska Zofia

Krysia – zob. Bierut Krystyna

Krysia – zob. Matysiak Krystyna

Kryska – zob. Netzem Zygmunt

Krystyna – zob. Kowalska Izolda Zofia

Krystyna – zob. Strusińska Leontyna

Krzemiński Zenon – zob. Kurland Stanisław

Krzepkowski Mieczysław – 113, 124,

Krzeski Tadeusz ps. Tampon – 80, 107,

Krzysztof – zob. Gdulewski Ryszard

Krzysztof – zob. Wesołowski Jan

Krzyżak Kazimierz ps. Kalwin – 136,

Kuba – zob. Janowski Henryk

Kufel Teodor ps. Teoch – 13, 36, 53, 61, 73, 75-77, 79, 105, 106,

Kugler Alina – 144,

Kulesza-Łowysz Zbigniew ps. Zbyszek – 20, 61, 136, 263,

Kulicki Jan – 220,

Kupczyński Tadeusz – 249, 250,

Kurek Stefan ps. Lancja – 36, 61, 105,

Kurland Stanisław ps. Korab, Zenon Krze-
miński – 16, 40, 54, 58, 59, 62, 131, 133, 275,

Kurowski Stefan Zygmunt ps. Stefan – 16, 141, 142, 160, 251, 269,

Kurpiński Stefan – 144,

Kuszekiel – 211,

Kuśmerek Janina – 66,

Kuśmerek Józef ps. Arnold – 16, 20, 64, 66, 68,

Kutner Mieczysław ps. Walter – 21, 65, 67, 71, 80, 90, 92, 101, 102, 105, 275,

Kuziemski Karol ps. Jarosław – 25,

Kuźmicz Mikołaj ps. Władek – 197,

Kuźnicki Paweł ps. Wiktor – 14,

Kwiatkowski Franciszek ps. Urban – 23,

L

Lachno Stanisław – 232,

Ladachowski Stefan – 120,

Lachowska Halina ps. Halina – 16,

Lanota Anna ps. Hanka – 15, 21, 60, 77, 78, 107,

Lanota Edward ps. Edward – 16, 40, 54, 59,

Laskowski Stanisław ps. Leśny – 28,
 Lawina (NN) – 132,
 Lech Grzybowski – zob. Zagórski Wacław
 Lechowicz Włodzimierz ps. Zych – 14,
 Leipuner Michał ps. Skowroński Władysław
 – 62, 171, 233, 261, 268,
 Leliwa – zob. Roycewicz Henryk
 Lena – zob. Wolińska Helena
 Leniwy – zob. Skibniewski Stanisław
 Lenka – zob. Kranc Eleonora
 Leon – zob. Głowacki Leon
 Leski Kazimierz ps. Bradl – 142, 143, 146,
 168, 169, 205, 208, 244, 260,
 Leski Zygmunt ps. Marek – 112,
 Leszek – zob. Rose Lech
 Leszek – zob. Szelubski Jan
 Leśnik – zob. Lisowski Marian
 Leśnik – zob. Szyprowski Jan
 Leśny – zob. Laskowski Stanisław
 Lew Marek – 160, 251, 270,
 Lewar – zob. Molenda Andrzej
 Lewar – zob. Piotrowski Jan
 Lilka – zob. Żołątkowska Zofia
 Lipiński Stefan ps. Brzoza – 87, 93,
 Lipka Jerzy ps. Jerzy – 15, 22, 36, 60, 77,
 78, 104, 106,
 Lis – zob. Jarnicki Marian
 Lis – zob. Nowikow Eugeniusz
 Lisowski Marian ps. Leśnik – 146, 167, 204,
 262, 265, 268,
 Lisowski Zdzisław ps. Śmiały – 28,
 Lisowski – zob. Szczygieski Eugeniusz
 Liszczak Eugeniusz ps. Marian – 21,
 Lit – zob. Kaczor Czesław
 Litwin – zob. Abramowicz Władysław
 Litwin – zob. Sławiński Stanisław
 Loewenstein Aleksander ps. Borowicz
 – 64,

Loga-Sowiński Ignacy ps. Ignac – 13, 27,
 199, 221,
 Lokmanis – zob. Klar Alfred
 Lubetkin Cywia – 137,
 Ludwik – zob. Berman Adolf
 Ludwik – zob. Jarnowski Bolesław
 Ludwik – zob. Kliszko Zenon
 Ludwik – zob. Kotowski Ludwik
 Ludwik – zob. Wolski Aleksander
 Lukrem Henryk – 160,
 Lusja – zob. Karwowska Lucyna
 Lüttwitz Smilo von – 90,
 Luty – zob. Dunin-Karwicki Wacław

Ł

Łanino Grzegorz ps. Grzegorz – 23, 125,
 Łapkowski Ryszard ps. Jurek – 22, 36, 60,
 115, 125,
 Łatyszonek Stanisław – 222-232,
 Łętowski Stanisław ps. Mechanik – 130,
 144, 145, 164, 168,
 Łopianowski Narcyz ps. Sarna – 130, 168,
 169, 178,
 Łukaszewicz Tadeusz ps. Edward – 201,

M

Maciej – zob. Nowicki Stanisław
 Maciek – zob. Borejsza Leon
 Maciek – zob. Kędziorek Feliks
 Magier Tadeusz ps. Żytomirski – 93,
 Majewski Bolesław ps. Jan – 67, 79, 101,
 103,
 Majewski Jan ps. Janek – 115,
 Majewski Stanisław ps. Stasiek – 18, 22,
 36, 60,
 Majewski – zob. Bratkowski Stefan
 Majorkiewicz Felicjan ps. Iron – 238,
 Mak – zob. Pieniak Czesław

- Makowski Jerzy ps. Biały – 23, 117-119, 122, 126,
Maks – zob. Cegliński Jerzy
Malicki Zasław – 70,
Malinowska Łucja ps. Alina – 23, 46, 121, 125,
Mała – zob. Markiewicz-Ziental Lidia
Mała Zula – zob. Kłosarek Zuzanna
Małecki Józef ps. Sęk, Witek – 13, 15, 51, 56, 58, 131, 133, 149-152, 154, 158, 164-170, 172, 182, 189, 197, 240, 243, 246, 256, 265, 268, 269,
Małgosia – zob. Turlejska Maria
Mały – zob. Stolarski Janusz
Maniuśka – zob. Wideman Maria
Marcin – zob. Skoczeń Mieczysław
Marcin – zob. Skowroński Bohdan
Marczak Stanisław ps. Adam – 25,
Marczyk Zbigniew ps. Marek – 211, 212, 214,
Marek – zob. Bajszczak Stanisław
Marek – zob. Edelman Marek
Marek – zob. Leski Zygmunt
Marek – zob. Marczyk Zbigniew
Margolis Alina – 261,
Maria – zob. Płotnicka Helena
Marian – zob. Duszkiewicz Edward
Marian – zob. Liszczak Eugeniusz
Marian – zob. Strzelecki Czesław
Mariańska Wanda ps. Ada – 21, 67, 68, 80, 101, 102, 106,
Markiewicz Witold ps. Witold – 201,
Markiewicz-Ziental Lidia ps. Mała – 235,
Marta – zob. Ciesielska Irena
Marta – zob. Mijał Jadwiga
Marta – zob. Skalska Wanda
Marta – zob. Tarłowska Marta
Maryla – zob. Kordala Maria
Marynarz (NN) – 22, 115, 125,
Marysia – zob. Sawicka Maria
Matawowski Lech ps. Mirek – 20, 36, 136, 269,
Matosjan Arkadiusz ps. Żuk – 71, 86, 102, 105,
Matuszewicz Władysław ps. Igor – 166, 167, 204, 205, 207, 212, 220,
Matyja Stanisław ps. Bronek – 26,
Matysiak Krystyna ps. Krysia – 17,
Matysiewicz Adolf ps. Olek – 17,
Matysiewicz Janina ps. Jadwiga – 17,
Matywiecki Anastazy ps. Natek – 16, 54, 59,
Mazurek Feliks ps. Róg – 240, 269,
Mazurkiewicz Jan ps. Radosław – 55, 139, 174, 192-195, 205-208, 210-227, 233,
Mechacz – zob. Bełchatowski Stefan
Mechanik – zob. Łętowski Stanisław
Megenheim Stefan – 113, 124,
Mehrenholz Marian ps. Wiktor – 90, 92, 93, 96,
Meissner – 92, 93, 95,
Melon Zygmunt ps. Wiktor – 21, 65, 68, 102,
Mendyk-Szaniawska Sewera – 80, 107,
Menczak Alfons ps. Alot – 113, 124,
Michał – zob. Filipkowski Stanisław
Michnie Włodzimierz ps. Włodek – 173, 175, 266,
Miecz – zob. Iwański Edward
Mieniewski Bogdan ps. Poraj – 172, 191, 266,
Mierzejewska Stefania ps. Stefka – 136, 263,
Mierzwiński Franciszek – 222,
Mierzwiński Zbigniew ps. Rebus – 18, 22, 131-133, 145, 148, 149, 166, 167, 262-264, 267,
Mietek – zob. Dudek Mieczysław

Mietek – zob. Kalinowski Józef
Mietek – zob. Żak Mieczysław
Mijał Jadwiga ps. Marta – 17, 69,
Mijał Kazimierz ps. Artur – 41,
Mikołajczyk Ludwik – 108,
Mikołajczyk Stanisław – 43, 45, 153, 183,
189, 234, 237, 239, 254,
Milan – zob. Suchanek Jerzy
Miller Romuald – 160, 162, 164, 183, 185,
251, 270,
Miller Stefan Eugeniusz ps. Stefan – 20, 66,
67, 79, 80, 100-103, 107,
Miłosz – zob. Jastrzębski Stefan
Minucyzc Konstanty – 201,
Mirek – zob. Kaczanowski Włodzimierz
Mirek – zob. Matawowski Lech
Mirka – zob. Duchinińska Mirosława
Mirosław (NN) – 134,
Mirosław – zob. Romanowski Władysław
Miszczak Stefan ps. Reda – 144, 165, 169,
Mocarska Helena ps. Struga – 84, 85,
Mokrzycki Marian ps. Bicz – 229,
Molenda Andrzej ps. Lewar – 14,
Monter – zob. Chruściel Antoni
Morawska Hanna ps. Hanka – 19, 20, 61,
73, 80, 82, 105-108,
Morawski Jerzy ps. Jurek – 133, 144, 189,
192, 240, 251, 263, 265, 267, 270,
Morro – zob. Romocki Andrzej
Motyl – zob. Ścibor-Rylski Zbigniew
Mrozek Zofia ps. Sławka – 59,
Mścisław – zob. Pacek Franciszek
Muchin Roman ps. Robert – 18, 22, 111,
124, 135, 146, 155, 167, 207, 214,
215, 264, 268,
Mulak Jan ps. Górski – 113, 124,
Mur – zob. Piotrowski Roman
Muzyczka Ludwik ps. Benedykt – 162,
163,

N

Nałęcz – zob. Kaniewski Stefan
Nałęcz – zob. Komornicki Stanisław
Natek – zob. Matywiecki Anastazy
Nata – zob. Sowińska Stanisława
Natalka – zob. Wiśniewska Halina
Naumienko Teodor ps. Karol – 15, 27,
Nerwiński Waldemar ps. Waldek – 20, 66-
72, 101,
Netzrer Zygmunt ps. Kryska – 130-152,
142-144, 147, , 166-168, 194, 203,
204, 219, 227,
Newada – zob. Krawicki Ludwik
Niedzielski Mieczysław ps. Żywiciel – 64,
67-70, 72, 74-76, 84-88, 91-98,
235, 238,
Niedźwiecki Remigiusz ps. Janek – 22, 62,
105,
Niemyski Ryszard ps. Zielony – 190, 262,
264, 266,
Niedałtowski Stanisław – 16,
Niewiadomski Stefan ps. Witold – 18, 23,
117-120, 122, 125,
Niezabytowska Wiktoria – zob. Salamonowicz Helena
Nosek Zbigniew – 251, 270,
Nowacki Kazimierz ps. Żyrafa – 68, 96,
Nowicki Marian – 70,
Nowicki Stanisław ps. Feliks, Maciej, Dem-
bowski Maciej – 15, 40, 47, 54, 58,
131, 133,
Nowikow Eugeniusz ps. Lis – 134, 135,
264,
Nowikow Grzegorz – zob. Sieńko Dymitr

O

Ochmański Henryk ps. Kamil – 22, 105,
Oczykowska Helena ps. Hesja – 68, 81,
103, 107,
Okoń Aleksander – 218, 226, 230, 231,
Okoń – zob. Kotowski Alfons

Okoń – zob. Ołdakowski Stanisław
 Okulicki Leopold ps. Kobra – 173, 181, 234, 237, 244, 254-256, 280,
 Ola – zob. Kozłowska Helena
 Olechniewicz Jerzy ps. Jureczek – 20,
 Olechnowicz Stanisław – 220, 223, 224, 229,
 Oleg – zob. Kołos Iwan
 Olek – zob. Kowalski Aleksander
 Olek – zob. Matysiewicz Adolf
 Olszewski Eugeniusz – zob. Ziemiński Stanisław
 Olszowski Władysław ps. Sokół – 141, 142, 163,
 Ołdakowski Stanisław ps. Okoń
 Openchowska Wanda – 249,
 Oppenheim Józef (Żyglewicz Józef) – 144, 192, 262,
 Orka – zob. Spychalski Marian
 Orzeszek Władysław ps. Ryszard – 23, 117, 118, 125,
 Osa – zob. Seifert Oskar
 Osiński Tadeusz ps. Jur – 163,
 Oskoł – zob. Sienko Dymitr
 Ossowski Stanisław – 70,
 Osóbka-Morawski Tadeusz – 82, 198, 199, 201, 242,
 Ostaszewski Eliaz ps. Eliazewicz – 231,
 Ostoja – zob. Klimkowski Tadeusz
 Ostromir – zob. Bonarowski Edmund

P

Pacek Franciszek ps. Mściśław – 130,
 Paczkowski Alfred ps. Wania – 225, 245,
 Pajdak Antoni – 236,
 Palatyński Wacław ps. Witek – 18, 22, 36, 61, 80, 87, 90, 95, 98-100, 105, 275,
 Panasik Michał ps. Szczęsny – 193, 195, 196,

Papier Pinia – 111,
 Parol Antoni ps. Karol – 16, 60, 104, 134,
 Parzuch Antoni ps. Emigrant – 28,
 Pasek – zob. Włoczkowski Edward
 Pastucha Stanisław ps. Sęp – 60, 80, 93, 98, 106, 134,
 Paszkowska Irena ps. Irka – 134, 149, 171,
 Paszkowski Bolesław ps. Bogdan – 20, 62, 74, 80, 81, 106,
 Paszkowski Józef ps. Ziutek – 106,
 Paszkowski Zbigniew ps. Stach – 15, 34, 35, 51, 59, 149-151, 167, 194, 197, 204, 205, 207, 212, 213, 218, 221, 223, 228, 230, 232, 267, 268, 275,,
 Paweł – zob. Rataj Franciszek
 Paweł – zob. Stefaniuk Stanisław
 Pawlina Jerzy ps. Jurek – 112, 124,
 Pawlotti Alfred ps. Alfred – 24,
 Pawłowski Mieczysław ps. Dunin – 28,
 Pawłowski Michał ps. Czarny – 25, 116, 125,
 Pejas Kazimierz ps. Sławek – 28,
 Pełczyński Tadeusz ps. Grzegorz – 45, 173, 181, 237, 238, 254,
 Pełczyński Witold ps. Witold – 90, 93,
 Petrykowski Andrzej ps. Tarnawa – 163, 186, 201,
 Petrykowski Zbigniew – 164, 251, 269, 270,
 Pfeiffer Edward ps. Radwan – 128-130, 152, 154, 175, 238,
 Piasecki – zob. Kowalski Bolesław
 Piskowska Władysława ps. Władka – 46, 121,
 Pieniak Czesław ps. Mak – 225, 241, 242,
 Pieścik Wacław ps. Władek – 20,
 Pietrzak Tadeusz ps. Tadek – 20, 21, 27,
 Piękoś Stanisław ps. Skala – 159, 185, 240, 259,
 Pilarski Tomasz – 251, 270,

Pilch Adolf ps. Dolina – 76, 277,
Piotr – zob. Czarnowski Eugeniusz
Piotr – zob. Konarzewski Józef
Piotrowski Jan ps. Lewar – 154, 172,
Piotrowski Roman ps. Mur – 70,
Piróg Wojciech – 70,
Plechawski Sławomir ps. Żbik – 89, 98,
Plocker Leon – 144, 171, 192, 262,
Płosarek Zuzanna ps. Mała Zula – 17,
Płoska Ewa – 200, 201,
Płoski Stanisław ps. Sławski – 200, 250,
251, 269,
Płotnicka Helena ps. Maria – 17, 55, 56, 58,
59, 62, 170, 171, 191, 262, 267,
Podgórska Paulina – 228,
Politrak – zob. Trocewicz Henryk
Pomper Maria – 226,
Ponikowski Antoni – 90,
Poraj – zob. Nieniewski Bogdan
Poręba – zob. Złotowski Jerzy
Porowski Marceli ps. Sowa – 43, 44, 236,
Poteranski Wacław ps. Grzegorz – 20, 36,
Prezes – zob. Rzepecki Jan
Przeclawski Kazimierz ps. Budzisz – 169,
Przegonia – zob. Hryniewicz Aleksander
Przemysław – zob. Kąkolewski Jan
Przybył Kazimierz ps. Stalski – 19, 36, 51,
62, 75, 77, 106, 107, 133,
Przytycki Józef – zob. Klingier Józef
Puchalska Irena ps. Bożena – 21, 65, 66,
69, 79, 101, 103,
Pużak Kazimierz – 161, 181, 183, 188,
236, 237, 248, 250,

R

Rackiewicz Władysław – 237, 257,
Radło Piotr – 144,
Radosław – zob. Mazurkiewicz Jan
Radwan – zob. Pfeiffer Edward

Rafał – zob. Kembrowski Eugeniusz
Rataj Franciszek ps. Paweł – 49, 130,
Ratusz – zob. Brzeziński Władysław
Rawicz – zob. Bąkowski Leon
Reck Franz – 174, 175,
Reda – zob. Miszczak Stefan
Reinefarth Heine – 129, 174,
Reszko Tadeusz ps. Tadek – 20, 105,
Retinger Mieczysław – 164, 251, 270,
Rita – zob. Żebrowska Krystyna
Robert – zob. Fotek Jerzy
Robert – zob. Muchin Roman
Rotewald Wilhelm – 196, 202, 204,
Rohr Günther – 174, 181, 202,
Rokicki Józef ps. Karol – 110, 113, 114, 130,
222, 235, 238, 252, 253,
Rokossowski Konstanty – 45, 82, 85-87,
182, 199, 200, 225, 245-247, 254,
255,
Rola – zob. Różycki Marek
Rola – zob. Żymierski Michał
Roman Józef ps. Ziuk – 230,
Roman – zob. Flesiński Michał
Roman – zob. Janczak Andrzej
Roman – zob. Sikorski Stanisław
Roman – zob. Sosnowski Mieczysław
Roman – zob. Strzelecki Ryszard
Roman – zob. Wojaś Paweł
Romanowski Feliks – 120,
Romanowski Władysław ps. Mirosław – 14,
23, 119, 125,
Romocki Andrzej ps. Morro – 193, 195,
215,
Rongens Stanisław ps. Stary Robert – 66,
70, 108,
Roosevelt Franklin – 43,
Rose Lech ps. Leszek – 141, 142, 148, 166,
167, 204, 264, 268, 275,

- Rosiak Tadeusz ps. Tadek Architekt – 81, 99, 108,
 Rosiński Henryk – 146,
 Rosiński Kazimierz ps. Karo – 146, 262, 265, 268,
 Rotkiewicz Jan – 86,
 Roycewicz Henryk ps. Leliwa – 177,
 Rozborski Leon – 224, 230, 232,
 Rozłubirski Edwin ps. Gustaw – 20, 50, 54-56, 59-62, 74, 75, 136, 170-172, 178-180, 191, 206, 209, 210, 244, 245, 261, 263, 266, 274, 275,
 Rozowski Wolf ps. Włodek – 149, 167, 213, 218, 219, 224, 226, 267,
 Rożałowski Roman ps. Siekiera – 147,
 Róg – zob. Błaszczak Stanisław
 Róg – zob. Mazurek Feliks
 Równy – zob. Szymański Henryk
 Róża (NN) – 22, 115, 125,
 Różycki Marek ps. Rola – 93,
 Rudy – zob. Stanek Józef
 Runge Tadeusz ps. Witold – 193, 195, 207, 211, 218,
 Rutkiewicz Jan – 112,
 Rutkowski Eugeniusz Bronisław ps. Goraj – 210,
 Rutkowski Jerzy ps. Edek, Julian – 62, 80, 99, 106,
 Rysiek – zob. Siennicki Wiktor
 Ryszard – zob. Abramczyk Jan
 Ryszard – zob. Kowalski Bolesław
 Ryszard – zob. Orzeszek Władysław
 Rzepecki Jan ps. Prezes – 156, 161, 184, 186, 237, 239, 247, 254,
 Rzeszotarski Adam ps. Żmija – 66, 81, 83,
- S**
- Sadowski Władysław ps. Asod – 102, 105,
 Sajnoga Włodzimierz ps. Wacek – 24,
 Salcewicz Józef – 160, 162, 250, 269,
 Salomonowicz Helena ps. Niezabytowska Wiktoria – 201, 202, 240, 246, 248, 257,
 Salwa Zdzisław ps. Kara – 23, 139, 190, 262, 264, 266,
 Sałata – zob. Sałek Tadeusz
 Sałek Tadeusz ps. Sałata – 139,
 Sameryt Antoni – 47,
 Samsonowicz Andrzej ps. Xiąże – 215,
 Sankowski Stanisław ps. Stanisławski – 19, 24,
 Sanojca Antoni ps. Kortum – 159,
 Sarna – zob. Łopianowski Narcyz
 Sas – zob. Jaworski Stefan
 Sas – zob. Korczyński Alfred
 Sawa – zob. Ziółek Zygmunt
 Sawicka Irena ps. Teresa – 22, 111, 123,
 Sawicka Maria ps. Marysia – 139,
 Scharper – 202, 204, 206,
 Schirmer Hans – 173, 175,
 Schmidt Willi -174,
 Selim – zob. Karlicki Zygmunt
 Serdeczny – Słomczewski Antoni
 Sewa – zob. Grochowska Ewa
 Sewer – zob. Wiesenberg Feliks
 Seifert Oskar ps. Osa – 141-143, 165, 169, 260, 263,
 Sęk – zob. Małecki Józef
 Sęk – zob. Sękulski Stanisław
 Sękulski Stanisław ps. Sęk – 18, 22, 115, 125,
 Sęp – zob. Pastucha Stanisław
 Sęp – zob. Sosnowski Izidor
 Siekiera – zob. Rożałowski Roman
 Sienkiewicz Władysław ps. Wilk – 28,
 Siennicki Wiktor ps. Rysiek – 36, 61, 105,
 Sierpiński Stanisław ps. Felek – 20, 125,
 Sikorski Stanisław ps. Roman – 18, 22, 111, 123,

- Sikorski Stanisław – zob. Giłgun Stanisław
- Silkiewicz Stanisław ps. Szary – 177,
- Sipak Henryk ps. Don Kichot – 21,
- Skalska Wanda ps. Marta – 116,
- Skała – zob. Piękoś Stanisław
- Skarżyński Jerzy ps. Sławomir – 28,
- Skibniewski Stanisław ps. Cubryna – 140,
- Skibniewski Stanisław ps. Leniwy – 60, 104,
- Skoczeń Stefan ps. Stalowy – 28,
- Skoczylas – zob. Dehnel Władysław
- Skokowski Julian ps. Zaborski – 159, 164, 184, 185, 201, 223, 240, 242, 243, 246, 253, 256, 268,
- Skoniecka Anna Barbara ps. Hanka – 116, 134,
- Skowroński Bohdan ps. Marcin – 18, 20, 21, 64,
- Skowroński Władysław – zob. Leipuner Michał
- Skóra – zob. Bieliński Niemir
- Skrzetuski Leszek ps. Jelito – 194, 204,
- Sławbor – zob. Szczurek-Cergowski Jan
- Sławek – zob. Gabiński Ryszard
- Sławek – zob. Joczys Tadeusz
- Sławek – zob. Pejas Kazimierz
- Sławka – zob. Mrozek Zofia
- Sławiński Stanisław ps. Litwin – 184,
- Sławomir – zob. Skarżyński Jerzy
- Słomczewski Antoni ps. Serdeczny – 23, 120,
- Słoń (NN) – 77,
- Sobczak Walery ps. Walter – 22, 115, 125,
- Sobiecki Mieczysław ps. Artur – 36, 61,
- Sokołowski Kazimierz – 70,
- Sokołowski Mieczysław ps. Grzymała – 114, 115,
- Sokół – zob. Olszowski Władysław
- Solarski Marian – 218, 220,
- Sommer Stefan ps. Stefanek – 72,
- Sosna – zob. Billewicz Gustaw
- Sosnkowski Kazimierz – 234, 237-239, 254, 257,
- Sosnowski Izidor ps. Sęp – 147,
- Sosnowski Mieczysław ps. Roman – 68, 72, 102, 105,
- Sowa – zob. Junosza-Stępkowski Marcin
- Sowa – zob. Porowski Marceli
- Sowińska Stanisława ps. Nata – 14,
- Specylak-Skrzypecki Zbigniew ps. Tur – 147, 166, 167, 194, 203, 204, 219, 227,
- Spychalski Marian ps. Orka – 14, 199,
- Stach – zob. Gołębiewski Jerzy
- Stach – zob. Januszewski Stanisław
- Stach – zob. Koluszko Stanisław
- Stach – zob. Paszkowski Zbigniew
- Stach Kolejarz – zob. Koluszko Stanisław
- Stach Suchy – zob. Gińko Stanisław
- Stahel Reiner – 48,
- Stalin Józef – 42-45, 153, 181, 186, 189, 200, 214, 225, 239, 240, 246, 254, 255,
- Stanek Józef ps. Rudy – 231, 232,
- Staniewicz Kazimierz – 229,
- Stanisław – zob. Kosiakiewicz Stanisław
- Stanisław – zob. Jankowski Stanisław
- Stanisław – zob. Wierzbiński Kazimierz
- Stanisławski – zob. Sankowski Stanisław
- Stankiewicz Antoni ps. Toni – 190, 265, 266,
- Stalowy – zob. Skoczeń Stefan
- Stalski – zob. Przybył Kazimierz
- Stary – zob. Dąbrowski Roman
- Stary – zob. Gąsiorowski Wincenty
- Stary – zob. Szałek Stefan
- Stary Robert – zob. Rongens Stanisław

- Starzyk Władysław ps. Korwin – 76,
Stasiek – zob. Majewski Stanisław
Stasiek – zob. Sulima Stanisław
Staszek – zob. Sztraj Henryk
Stec Stanisław ps. Róg, Sulima – 164, 240, 268,
Steczkowski Stanisław ps. Zagończyk – 128, 130,
Stefa – zob. Balicka Helena
Stefan – zob. Buczyński Bogusław Henryk
Stefan – zob. Grajek Szlema
Stefan – zob. Kurowski Stefan Zygmunt
Stefan – zob. Miller Stefan Eugeniusz
Stefan – zob. Stefaniak Stanisław
Stefan – zob. Żółkiewski Stefan
Stefanek – zob. Sommer Stefan
Stefaniak Stanisław ps. Stefan – 35, 179, 195, 206-208, 260,
Stefaniuk Stanisław ps. Paweł – 21, 131, 141, 145, 262, 263,
Stefański Jerzy ps. Błazek – 23,
Stefka – zob. Mierzejewska Stefania
Stein – 46,
Sternem Wacław ps. Adolf – 113, 124,
Stępkowski-Junosza Marcin – zob. Junosza-Stępkowski Marcin ps. Sowa
Stępniewska Władysława – 113,
Stępniewski Gabriel – 113,
Sieńko Dymitr ps. Oskoł, Nowikow Grzegorz – 246, 247,
Stolarski Janusz ps. Mały – 227, 233,
Straus Zbigniew ps. Heniek – 22, 111, 112, 123, 124,
Strażewski Wsiewołod – 85,
Strojecki Lech ps. Jarek – 18, 65, 67, 68, 80, 101, 102, 107,
Struga – zob. Mocarska Helena
Strusińska Leontyna ps. Krystyna – 20, 59, 144-146, 172, 191, 251, 263, 266, 269,
Strzałkowski Jerzy ps. Jerzyk – 76, 77,
Strzelecka Zofia ps. Anna – 17,
Strzelecki Czesław ps. Marian – 17, 144, 145, 164, 167, 205, 241, 263, 266, 267,
Strzelecki Edmund – 70,
Strzelecki Ryszard ps. Roman – 40, 51, 58, 133, 134, 149-152, 154, 189, 265, 269,
Strzyżewska Kazimiera ps. Bronka – 16,
Strzyżewski Władysław – 218, 229,
Stykowski Wacław ps. Hal – 35,
Suchanek Agnieszka – 144,
Suchanek Jerzy ps. Milan – 20, 100, 144, 145, 164, 190, 191, 263, 265, 267,
Sulima Stanisław ps. Stasiek – 20, 36, 61, 171, 172, 181, 210, 267,
Sulima – zob. Stec Stanisław
Sułkowski Roman – 119,
Suski Ryszard ps. Żarłok – 19, 21, 47, 60, 274,
Swarabowicz Wincenty – 85-87, 89, 100, 103,
Sylwester – zob. Ciesielski-Cymerman Józef
Syrkus Helena – 81,
Szadkowski Antoni – 161, 251, 270,
Szafranski Henryk ps. Władek – 25,
Szałek Jan ps. Szymon – 23, 36, 51,
Szałek Stefan ps. Stary – 22, 36, 60, 115,
Szaniawski Jan ps. Szwed – 19, 20, 53, 59, 73, 74, 78, 79, 85, 86, 88, 94, 97, 98, 103, 136, 263,
Szarpak – zob. Drachl Stefan
Szary – zob. Królikowski Konstanty
Szary – zob. Silkiewicz Stanisław
Szczербatý – zob. Antosiak Henryk
Szczęsny – zob. Dobrowolski (Zamieński) Szczęsny
Szczęsny – zob. Panasik Michał

Szczurek-Cergowski Jan ps. Sławbor – 130, 142, 144, 168, 178, 179, 193, 194, 206-211, 216, 237, 238, 241, 259,
Szczypiński Eugeniusz ps. Lisowski – 19, 23, 139,, 158, 173, 175, 190, 262, 264, 266,
Szczypiorski Kazimierz ps. Kazik – 20, 59, 73, 79, 80, 103, 107,
Szelubski Jan ps. Leszek – 19, 20, 122, 133, 139, 146, 151, 155, 156, 158, 168, 180, 196, 203, 209, 244, 245, 260, 263, 264, 268, 275,
Szemley Cezary ps. Ketling – 141, 162, 184, 185, 251, 270,
Szeppe Stefan – 240,
Szniper Dow – 111,
Szeryn Sergiusz ps. Bończa – 221, 224,
Szostak Józef ps. Filip – 237, 238, 254,
Szparowska Halina ps. Halinka – 61, 73, 75, 78, 82, 105-107,
Szternal Kazimierz ps. Zryw – 252,
Sztompka Witold ps. Kmita – 216,
Sztraj Henryk ps. Staszek – 18, 117-119, 122, 126,
Szumski – zob. Jordan-Warzycki Stanisław
Szwajgier (Meresińska) Adina ps. Inka – 138, 171, 261,
Szwalbe Stanisław – 70,
Szwalbe Wanda – 68, 103, 107,
Szwed – zob. Szaniawski Jan
Szwedowski Stefan – 161, 186, 251, 270,
Szymanko Roman – 187,
Szymanowski Henryk ps. Heniek – 60, 79, 104,
Szymański Henryk Pr. Równy – 37, 61,
Szymkiewicz Bolesław ps. Znicz – 100,
Szymon – zob. Szalek Jan
Szypowski Jan ps. Leśnik – 35, 135, 137,
Szyszko Michał ps. Dąbek – 19, 144-146, 151, 164, 190, 242, 259, 263, 265, 269,

Szyszko Zofia ps. Czarna Zośka – 146, 164,
Szytow Teodor ps. Teodory – 54, 59, 62, 170, 190, 191, 265, 267,

Ś

Ścibor-Rylski Zbigniew ps. Motyl – 193, 218, 223, 224,
Śmiały – zob. Karolak Czesław
Śmiały – zob. Lisowski Zdzisław
Śniady – zob. Długosz Władysław
Świątkowski Henryk – 146,
Świdowski Władysław ps. Wik Sławski – 171,

T

Tadek – zob. Pietrzak Tadeusz
Tadek – zob. Reszko Tadeusz
Tadek Architekt – zob. Rosiak Tadeusz
Tadek Drukarz – zob. Gąsiorowski Tadeusz
Tańska Danuta ps. Danko – 24, 122, 126,
Tańska Marta ps. Marta – 19,
Tański Jan – 122, 123, 126,
Tarnawa – zob. Petrykowski Andrzej
Tarnowski Jan ps. Waligóra – 34, 35,
Tata – zob. Tołwiński Stanisław
Temkin Barbara – 70, 99
Teresa – zob. Sawicka Irena
Teoch – zob. Kufel Teodor
Teodozy – zob. Szyto Teodor
Tielegin Konstanty – 200,
Toeplitz Leon – 70,
Tołwiński Stanisław ps. Tata – 68, 70, 107,
Tomasz – zob. Bierut Bolesław
Tomczak Zygmunt – 160, 251, 270,
Tomków Stefan ps. Tur – 193,

Toni – zob. Stankiewicz Antoni
 Topór – zob. Bętkowski Jacek
 Topór – zob. Głowacki Paweł
 Torpeda – zob. Jackowski Kazimierz
 Trams Ignacy ps. Igor – 135,
 Trocewicz Henryk ps. Heniek, Politrak – 20,
 36, 55, 59, 62, 170, 172, 266,
 Trojan – zob. Żuchowski Jan
 Trzaska – zob. Konopacki Eugeniusz
 Tum – zob. Budzanowski Teofil
 Tunguz – zob. Zawiaślak Józef
 Tur – zob. Specylak-Skrzypecki Zbigniew
 Tur – zob. Tomków Stefan
 Turlejska Maria ps. Małgosia – 16, 59,

U

Urban – zob. Kwiatkowski Franciszek
 Urbańska – 122,
 Urbański Józef – 122, 123, 126,
 Urbański Zdzisław – 122,
 Urwis – zob. Czernyszewicz Wiktor

V

Victor – zob. Konarski Ludwik

W

Wacek – zob. Sajnoga Włodzimierz
 Wachnowski – zob. Ziemiński Karol
 Waga – zob. Kryński Karol
 Waldek – zob. Nerwiński Waldemar
 Waler – zob. Sobczak Walery
 Waligóra – zob. Grocholski Remigiusz
 Waligóra – zob. Tarnowski Jan
 Walter Jerzy ps. Jeżewski – 160, 187, 251,
 269,

Walter – zob. Kutner Mieczysław
 Wanarski Józef ps. Czajka – 201,
 Wanda (NN) – 115,
 Wanda – zob. Bier Janina
 Wanda – zob. Kowalska Bronisława
 Wanda – zob. Żółkiewska Wanda
 Wandzia – zob. Koszutska Wanda
 Wania – zob. Paczkowski Alfred
 Wardejn-Zagórski Tadeusz ps. Gromski
 – 52, 53, 161,
 Warski – zob. Chełmiński Tadeusz Kajetan
 Warzycki Stanisław – zob. Jordan-Warzycki
 Stanisław ps. Szumski
 Wasilewski Kazimierz ps. Bachus – 220,
 Wasilewski Tadeusz ps. Kret – 228, 230,
 231,
 Wasser Bluma – 71,
 Wasser Hersz – 71,
 Waszul Bolesław ps. Bolek – 24,
 Watra – zob. Borecki Feliks
 Watraszek Mieczysław ps. Jaś Czarny – 16,
 65, 68, 81, 102, 103, 106, 107,
 Wąsowicz Ewa – 160,
 Weber Andrzej ps. Andrzej – 16, 51, 59,
 149-151, 156, 190, 192, 240, 265,
 267,
 Weber Stanisław ps. Chirurg – 152, 237,
 243,
 Wesołowski Jan ps. Krzysztof – 16, 61, 79,
 104, 107,
 Wieńczysław – zob. Fotek Jan
 Wiesław – zob. Gomułka Władysław
 Węgorek Mieczysław ps. Granat – 61, 80,
 90, 105,
 Węgrzynowski Lesław – 100,
 Wideman Maria ps. Maniuśka – 25,
 Wierzbicki Kazimierz ps. Stanisław – 93,
 Wierzchowski Stefan ps. Wojtek – 61, 104,
 Wierzejski Tomasz ps. Zgoda – 193,

- Wiesenberg Feliks ps. Sewer – 141, 142, 160, 162, 164, 251, 270,
- Więckowski Karol ps. Karol – 67, 68, 79, 84, 86-89, 91, 94, 97-101, 109,
- Więckowski Ryszard ps. Bronisław – 21, 131, 141, 146, 158, 172, 190, 262, 264, 266,
- Wik – zob. Grodzicki Wiktor
- Wik – zob. Wiktorczyk Zenon
- Wik Sławski – zob. Świdowski Władysław
- Wiktor – zob. Bielaszewski Marian
- Wiktor – zob. Kuźnicki Paweł
- Wiktor – zob. Mehrenholz Marian
- Wiktor – zob. Melon Zygmunt
- Wiktorczyk Zenon ps. Wik – 177,
- Wilk – zob. Sienkiewicz Władysław
- Winiarski Tadeusz ps. Wiesław – 112-114, 124,
- Wiśniowiecka Irena ps. Zośka – 46,
- Wiśniewska Halina ps. Natalka – 16,
- Wiśniewski Jerzy ps. Wyrwa – 172, 265,
- Witek – zob. Małeckie Józef
- Witek – zob. Pałatyński Wacław
- Witkowski Dionizy – 60,
- Witold – zob. Jóźwiak Franciszek
- Witold – zob. Markiewicz Witold
- Witold – zob. Niewiadomski Stefan
- Witold – zob. Pełczyński Witold
- Witold – zob. Runge Tadeusz
- Włodek – zob. Bieńkowski Władysław
- Włodek – zob. Dworakowski Władysław
- Włodek – zob. Armada Ludwik
- Włodek – zob. Kuźmich Mikołaj
- Włodek – zob. Pieścik Wacław
- Włodek – zob. Szafranski Henryk
- Władka – zob. Piaskowska Władysława
- Włóczkowski Edward ps. Pasek – 113, 124,
- Włodek – zob. Michniew Włodzimierz
- Włodek – zob. Rozowski Wolf
- Wojas Paweł ps. Roman – 25, 37, 54, 59, 62, 133, 170, 190, 265,
- Wojciechowski Michał ps. Bury – 36, 61, 104,
- Wojeńska Czesława – 160,
- Wojeński Teofil – 160,
- Wojtek – zob. Wierzchowski Stefan
- Wojtyra Jan ps. Janek – 72,
- Wolański Tadeusz Jan ps. Jacek – 15, 144, 145, 164, 190, 191, 263, 265, 267,
- Wolińska Helena ps. Lena – 13,
- Wolski Aleksander ps. Ludwik – 16, 65, 67, 68, 70, 71, 79-81, 101, 103, 106, 275,
- Wołoncej Edward – zob. Czemierni Wołoncej Edward ps. Wróbel
- Wojnowski Tadeusz – 70,
- Woźniak Henryk ps. Hiszpan – 16, 40, 41, 50, 4, 58, 60, 74, 79, 84, 103, 104, 275,
- Wójcikowska Katarzyna ps. Ziuta – 68, 102, 107,
- Wrona – zob. Buczyński Roman
- Wróbel – zob. Czemierni Wołoncej Edward
- Wrzosek Leon ps. Cienki – 20, 34-36, 99, 107, 132, 133,
- Wujek – zob. Cieślak Józef
- Wujek – zob. Żyrek Marcin
- Wurdel Eugeniusz ps. Zajac – 85, 86,
- Wuttke Jan ps. Jaś Czarny – 215, 226,
- Wyrwa – zob. Dąbrowski Jan
- Wyrwa – zob. Wiśniewski Jerzy
- Wyrwidąb – zob. Dembicki Bronisław
- Wyrzykowski Julian ps. Juliusza – 21,
- Wyszomirska Ludwika ps. Xenia
- Wysocki – zob. Babiarski Stanisław

X

Xenia – zob. Wyszomirska Ludwika

Xiąże – zob. Samsonowicz Andrzej

Z

Zabierzowski Zygmunt ps. Zygmunt – 91,

Zaborski – zob. Skokowski Julian

Zagończyk – zob. Steczkowski Stanisław

Zagórski Paweł ps. Góra – 227,

Zagórski Wacław ps. Lech Grzybowski
– 137,

Zajac – zob. Wurdel Eugeniusz

Zajdler Władysław ps. Żarski – 163, 206,
207,

Zakrzewski Bolesław ps. Czarny – 28, 123,

Zakrzewski-Krawiec Bernard ps. Hipolit
– 183,

Zaremba Zygmunt – 236, 250,

Zarzycki Tadeusz ps. Bryzowski – 132,

Zatońska Henryka ps. Henia – 116,

Zawadzki Franciszek ps. Franek – 25, 26,

Zawiślak Józef ps. Tunguz – 130, 159,

Zbigniew – zob. Klimowicz Andrzej

Zborowska Janina ps. Rena – 216,

Zborowska Janina – 233,

Zborowski Jerzy ps. Jeremi – 193, 195,
205, 226, 233,

Zbyszek – zob. Bieliński Niemir

Zbyszek – zob. Duracz Jerzy

Zbyszek – zob. Gotowicki Bolesław

Zbyszek – zob. Kulesza-Łowysz Zbigniew

Zenon – zob. Kliszko Zenon

Zerwikaptur – zob. Karlicki Bogdan

Zieliński Eugeniusz ps. Czarny – 72,

Zieliński Zdzisław ps. Kobra – 79, 80, 88,
93, 100, 103, 104,

Zielony – zob. Niemyski Ryszard

Ziemski Karol ps. Wachnowski – 42-44,
47, 48, 50-54, 56-58, 72-75, 95-97,
130, 169, 170, 173, 237, 238, 243,
247, 255,

Ziemski Stanisław ps. Genek – 112-114,
124,

Ziółek Zygmunt ps. Sawa – 184,

Ziuk – zob. Roman Józef

Ziuta – zob. Wójcikowska Katarzyna

Ziętek – zob. Korycki Ryszard

Ziętek – zob. Paszkowski Józef

Złotowski Jerzy ps. Poręba – 161, 186, 250,
251, 270,

Znicz – zob. Szymkiewicz Bolesław

Zoska – zob. Wiśniowiecka Irena

Zosia (NN) – 210,

Zryw – zob. Szternel Kazimierz

Zula – zob. Kowalska Irena

Zych – zob. Lechowicz Włodzimierz

Zygmunt – zob. Duszyński Zygmunt

Zygmunt – zob. Kręglewski Zygmunt

Zygmunt – zob. Zabierzowski Zygmunt

Zyndram – zob. Dobrowolski Zygmunt

Ż

Żagłowiec – zob. Kamiński Marian

Żak Mieczysław ps. Mietek – 37,

Żarłok – zob. Suski Ryszard

Żarski – zob. Zajdler Władysław

Żaruk-Michalski Aleksander – 146, 156,
164, 192, 240, 242, 250, 251, 269,

Żbik – zob. Plechawski Sławomir

Żebrowska Krystyna ps. Rita – 113,

Cegliński Jerzy ps. Maks – 19, 135, 146,
155, 167, 264, 268,

Żelazny – zob. Hoffman Henryk

Żmija – zob. Rzeszotarski Adam	Żyglewicz Józef – zob. Oppenheim Józef
Żmyrko Maria ps. Kłos – 17,	Żymierski Michał ps. Rola – 12, 13, 82,
Żołątkowska Zofia ps. Lilka – 81, 99, 108,	159, 163, 185, 186, 188, 189, 198-
Żółkiewska Wanda ps. Wanda – 135,	202, 239, 240, 252, 278,
Żółkiewski Stefan ps. Stefan – 118, 122,	Żyrafa – zob. Nowacki Kazimierz
123, 126,	Żyrek Marcin ps. Wujek – 21, 68, 79, 80,
Żuchowski Jan ps. Trojan – 204, 212, 220,	101-103, 106,
Żuk – zob. Matosjan Arkadiusz	Żytomirski – zob. Magier Tadeusz
Żukow Georgij – 200,	Żywiciel – zob. Niedzielski Mieczysław
Żurowski Antoni ps. Andrzej – 116, 117,	
121,	

Zamieszczone w niniejszej książce zestawienie żołnierzy AL uczestników Powstania Warszawskiego 1944 nie jest kompletne. Autor i wydawca proszą Czytelników o pomoc w jego uzupełnieniu i sprostowaniu ewentualnych błędów. Wszelkie informacje, uzupełnienia i uwagi prosimy kierować na adres: Wydawnictwo GRAF ul. Błękitna 87 A, 04-663 Warszawa.

Errata

Strona	jest	powinno być
117 – 23 wiersz od góry	złożonych	złożonym
121 – 4 wiersz od góry	...sekcji powstańczej przez AK.	...akcji powstańczej AK.
130 – 4 wiersz od góry	...zgromadzeń,	...zgrupowań,
132 – 6 wiersz od góry	...z Podobwód...	...w Podobwód...
– 21 wiersz od góry	...Nowym Odcinkiem...	...nowym Odcinkiem...
147 – 23 wiersz od góry	Berusa	Rebusa
162 – 1 wiersz od dołu	Paweł	Marek
165 – 15 wiersz od dołu	podoficerowi;	podoficerów;
170 – 14 wiersz od góry	Oddziały AL bodą...	Oddziały AL będą...
183 – 13 wiersz od dołu	o następnie...	a następnie...
184 – 4 wiersz od góry	i jogo następcy...	i jego zastępcy...
200 – 18 wiersz od góry	i wobec sił...	i sił...
201 – 23 wiersz od góry	...Niemieckich,	...niemieckich,
203 – 21 wiersz od dołu	do Pułkownika...	do pułkownika...
208 – 21 wiersz od dołu	...Kierunkach:	...kierunkach:
213 – 3 wiersz od dołu	ze śródmieścia...	ze Śródmieścia...
216 – 24 wiersz od góry	..ze sobą spora ilość...	...ze sobą sporą ilość...
234 – 16 wiersz od góry	Zginał...	Zginał...
244 – 8 wiersz od góry	...pozdrowia Pełka,	...pozdrowia Felka,